

**SEYAHATNÂMELERDE
AMASYA**

Ali TUZCU

KAYSERİ-2007

SEYAHATNÂMELERDE AMASYA
Ali TUZCU

Amasya Belediyesi Kültür Yayınları

Birinci Baskı:

2007

ISBN: 9944-

Dizgi

Nazım DURAN

Kapak ve Sayfa Düzeni

Mehmet ÇELEBİ

0 352 222 1940

Baskı

Kapak Resmi:

Zemin Resmi: Piri Reis'in Avrupa haritası. Önkapak Resmi: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kırım, Moldavya, Eflak ve Bulgaristan kısmını gösteren bir harita ile Osmanlı Arması, Arma içindeki yağlıboya resim: 1884'de Taylor tarafından ağaca oyulmuş Bernard tarafından renkli olarak boyanmıştır.

SUNUŞ

Amasya Anadolu coğrafyasında Karadeniz, İç ve Doğu Anadolu sıradağlarının birbirlerine geçit verdikleri, alçalarak düzleştikleri jeopolitik ve stratejik büyük önemi olan bir yerleşim merkezinde kurulmuştur.

-İlkçağlardan günümüze- Anadolu'yu doğudan-batıya, kuzeyden-güneye kateden önemli ticaret, göç ve savaş yollarının odağında yer almış bağrında kurulan Hitit, Frig, Kimmer, Lidya, Pers, Pontus, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti devletleri ve uygarlıklarına beşiklik etmiş doğal güzellikleri ve tarihi eserleriyle tanınmış şirin şehirlerimizden birisidir.

Jeopolitik ve stratejik konumuyla sınırları içinde bulunduğu her devlet için kurulma, gelişme devamlılık, geleceğini belirleyen ekonomik ve siyasi denge unsuru, bir anahtar-kilit işlevini üstlenmiştir.

Yeryüzünde insan yaşamının başlamasıyla, uygarlığın ve ekonomik faaliyetlerin belirmesiyle şekillenen tarihi ticaret yollarının Anadolu'da kalbini oluşturmuş damarlarıyla -Asya'yı- Avrupa'ya bağlamış kuzeyi-güneye kaynaştırarak bu gün amaçladığımız evrenselliğin öncüsü olmuştur.

Amasya bağrından çıkardığı ve beşiklik ettiği her uygarlığın kuruluşuna güçlenmesine, ihtişamına, duraklamasına, gerilemesine, yıkılmasına, zaferine, yenilgisine tanıklık etmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun güçlü döneminde dünyanın siyasi ve ekonomik değişimine yön vermiştir.

Bu kendin sınırları içinde bulunduran Selçuklu, Osmanlı devletleri dağılmanın ve yıkılmanın eşiğine geldiklerinde, Anka kuşunun tekrar küllerinden doğması gibi tekrar Amasya çevresinde vücut buldular.

Bu iki özelliğinden başka zengin yeraltı ve yerüstü kaynakları

bitki örtüsünün çeşitliliği, ikliminin yumuşaklığı, bol suyu, insanların çeşitli mesleklere yatkınlığı, sabrı, dürüstlüğü, cesurluluğu, Amasya'da yoğun bir ekonomik faaliyete yol açmıştır. Tarımsal ve hayvansal hammaddeinin çokluğu, madenlerin bolluğu üretimi çeşitlendirmiş her türlü mamul madde üretimi artırmış, ticareti canlandırmıştır. Şehirde Türk-İslam uygarlığı en parlak dönemine ulaşmış, birçok han, hamam medrese yapılmış, birçok bilgin, yönetici yetişmiştir.

Amasya ve çevresi ezilen doğuda, Mustafa Kemal'in önderliğinde işgalcilere ve sömürgecilere baş kaldırıldığı, Türk Kurtuluş Savaşının başlatıldığı, ulusal, çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı bir merkez olmuş, 20.yy'ın seyrini değiştirmiştir.

İşte zengin bir tarihi dekor içinde, bağrında kurulan uygarlık ve devletlere beşiklik, onların kaderini belirlemiş acılı-sevinçli birçok olaya sahne olmuş, kilit şehir Amasya'nın geçmişi-Seyahatnâmelerden günümüze taşınarak Amasyalıların ve okuyucuların gözleri önüne serilmiştir.

Bu eserin belediyemiz tarafından yayınlattılması, hiç kuşkusuz Amasya tarihinde kültüründe, Anadolu şehir tarihçiliğinde önemli bir sayfa, yeni bir çığır açacaktır.

Bir tarih, tabiat ve kültür beldesi olan şehrimize va halkımıza her alanda verdiğimiz hizmetler gibi "Seyahatnâmelerde Amasya" adlı bu ilginç bilimsel çalışmayı, adımızı yaşatacak, kalıcı bir hizmet olarak Amasya halkına ve okuyuculara verilecek en iyi armağan olacağını ümit ediyorum.

Bu kıymetli eseri hazırlayan araştırmacı yazar Ali TUZCU'yu tebrik ediyor kendisine Amasya halkı adına teşekkürlerimi sunuyorum.

İsmet ÖZARSLAN

Amasya Belediye Başkanı

ÖNSÖZ

Yeryüzünde insan yaşamının ve üretimin başlamasıyla birlikte, diğer insanlarla tanışma, değiş-tokuş, ilginç ve yeni yerler görme merakı da uyanmıştır. İlkçağlardan itibaren başlayan insanoğlunun bu merakı bütün çağlarda devam etmiş ve seyyahların gözlemlerini başka insanlarla paylaşma arzusu seyahatnâmeleri ortaya çıkarmıştır.

Edebiyatın bir türü olan ve ilkçağlardan ortaçağa kadar konusunu ticaret, savaşlar, dinî ziyaretler, mitolojik öğelerin oluşturduğu seyahatnâmeler, ilk coğrafi keşiflerin ardından, keşfedilen yerlerin yağmalanması sonucu Avrupa'ya taşınan zenginlikler sayesinde yeni bir boyut kazanmıştır.

Keşfedilen yeni coğrafyalardan Avrupa'ya taşınan zenginlikler bütün ekonomik dengeleri değiştirmiş, Avrupa saraylarında ve Avrupalı aristokratlar arasında yepyeni bir yarışın başlamasına vesile olmuştur. Avrupa'nın maceracı ruhları ile kısa yoldan servetlerini artırma peşindeki aristokratların işbirliği seyahatnâmelere adeta bir altın çağ açmıştır. Peşpeşe gelen coğrafi keşifler, bu keşifler sonrası şu ya da bu yolla elde edilen zenginlikler Avrupa'da kendi modasını yaratmış, ardı ardına seyahatnâmeler yayınlanmıştır.

Rönesans ve reform hareketiyle birleşen bu yeni ekonomik ve sosyal yapı bir süre sonra doğal olarak yeni ve farklı bir insan tipini de ortaya çıkarmıştır. Avrupalı bu yeni insan / aydın tipi kültür, sanat, felsefe ve bilim alanında, araştırma ve gözleme dayalı bilgiyi önemseyen, şüpheci, pozitivist ve rasyonalistti. Yüzlerce yıl Avrupa kültürünü şekillendiren skolastik bilginin, coğrafi keşifler sonrası ötekiyle karşılaşınca adeta tuzla buz olması Avrupa kültürünün ve biliminin yeniden inşasını zorunlu kılıyordu. İşte bu yeniden inşaa çabaları seyahatnâmeler açısından 3. bir dönemin açılmasına yol açtı. Birbirinden farklı saiklerle hareket eden binlerce insan dünyanın farklı coğrafyalarına dağıldılar ve yepyeni seyahatnâmeler ortaya çıkardılar.

Düşünürler, yazarlar, şairler, tarihçiler, arkeologlar, dil bilimciler, mühendisler, hristiyan din adamları, askerler, maceraperest burjuvalar kısacası akla gelebilecek her meslekten ve her meşrepten insanlardan oluşan bu seyyahlar, akılcı bir dünya görüşü ve sağlam bir mantıkla gezi notlarını ve izlenimlerini yazdılar. Avrupa'da bu seyyahların eserleri yayınlandıktan sonra birçok okur, farklı insan, mekân ve coğrafyalarla tanışmış bilgi sahibi olmuştur. O yıllarda seyahatnâmeler Avrupa'da güçlü yankılar uyandırmış, geniş bir entelektüel ve aydın kitlesinin belleğine, büyüülü, esrarengiz doğu ve Osmanlı fenomeni'ni yerleştirmiştir.

19.yy. ortalarında sanayileşmiş devletlerarasında hammadde ve pazar kapma savaşı iyice hızlanmıştı. Avrupa kıtasının demiryolu ağları ile birbirine bağlanması, uzun deniz yolculuklarına dayanıklı, sağlam ve yüksek tonajlı gemilerin inşası, başta Osmanlı toprakları olmak üzere dünyanın diğer bölgelerini, Avrupa'ya daha da yakınlaştırmıştı.

Osmanlı ülkesi diğer geri kalmış ülkelere oranla Avrupa'nın hemen burnunun dibindeydi. Hammadde kaynakları açısından çok zengin, mamul maddeler için mükemmel bir pazardı. Kömür, petrol, bakır, krom, gümüş, çinko, kurşun vb. maden kaynakları ve kereste bakımından da oldukça zengindi.

Osmanlıda mamul maddeler, Avrupa'daki gibi büyük makinelerle donatılmış fabrikalarda üretilmiyor, çeşitli atölyelerde ve evlerde üretim yapıldığından, standartlar yakalanamıyordu. İşçilik maliyetleri düşük, hammadde fiyatları yüksekti.

Osmanlı ekonomisinde, yönetimin sıkı denetimi, geleneksel lonca sisteminin kontrolü, dini inançlar, dünya anlayışı Osmanlı insanını alçak gönüllü, ev ve iş komşusunu düşünen, yardımsever, aile birliğine ve toplumsal dayanışmaya önem veren bireyler olarak biçimlemişti. Bu yüzden kapitalist Avrupa insanının tersine, Osmanlı tüccarı, iş adamı, esnafı ve zanaatkârında rekabet duygusu, para kazanma hırsı, aldatma ve aç gözlülük yoktu.

Amerikan iç savaşının devam etmesi, Avrupa kıtasına gelen pamuk tütün, deri, maden ve gıda maddelerinin akışını durma noktasına getirmişti. Bu durum aniden gelişmiş sanayi devletlerinin

tüm ilgisinin Osmanlı topraklarına çevrilmesine neden oldu. Avrupalı devletlerin iştahını kabartan yalnızca Osmanlı topraklarının zengin hammadde kaynakları ve geniş pazar potansiyeli de değildi. Avrupa ortak uygarlığının, kültür değerlerinin ve Hristiyanlığın ortak paydasının temellendiği antik Yunan ve Roma merkezlerinin birçoğu Osmanlı sınırları içinde bulunuyordu.

Kıta Avrupasında ekonomik ve siyasi rekabet, sömürge edinme yarışları iyice hızlanmış, ufukta bir bunalım belirmişti. Yayılmacı devletlerin ve sanayi çevrelerinin kiliselerinin bunalımının hafifçe savuşturulması için seyyahlar birer can simidi oldular.

Seyyahlar ve seyahatnâmeler artık ekonomik ve siyasi Avrupa yayılmacılığının, devletler arası rekabetin birer bilgi kaynağı, kılavuzu olmuştu. Önceleri edebi ve bilimsel merakla dayalı izlenimlerin aktarıldığı bu eserler sonraları ekonomik, siyasi ve ticari birer kılavuz, birer el kitabı oldular. Bunun en can alıcı örneklerini C. Neibuhr ve E. Bore'nin seyahatnâmelerinde görebiliriz.

Carsten Niebuhr tarafından kaleme alınan bir seyahatnâme çok değil yayınlanışından 15-20 yıl sonra tüm Avrupa dillerine çevrildi. Bu kitapta, Osmanlı dünyasının zenginliği, Filistin, Suriye ve Mısır'daki şehirlerin savunmalarının çok yetersiz, askerlerin az ve disiplinsiz, toprakların eski ve bakımsız olduğu anlatılıyordu. Disiplinli, iyi eğitilmiş, modern silahlarla donatılmış bir ordunun bölgeyi kolaylıkla fethedebileceği de vurgulanıyordu. Bu durum Napolyon'un ve diğer Avrupa ülkeleri hükümdarlarının iştahını kabarttı. Napolyon'un Filistin ve Mısır'a yaptığı ünlü seferinin arkasında bu kitabın büyük etkisi vardır.*

Bu düzenli bilgiler, merkezlerine ulaştıkları sürece, sanayileşmiş devletler, Osmanlı ülkesine yaptıkları ithalat ve ihracatta gözle görülür artış sağladılar

Osmanlı coğrafyasına yolculuk yapacak bu kişilerin yolculuk konaklama ve yeme-içme masraflarını sanayi ve ticaret kuruluşları karşıladılar. Ülke içindeki konsolosluklar, ise seyahat izinlerini ve diğer

* Carsten Niebuhr Entdeckungen Im Orient –Reise Nach Arabien und Anderen Ländern (1761-1767) Kopenhag, 1767

işlerini takip ettiler.

Gelişmiş Avrupa ülkelerine karşı üç rakip daha çıkmıştı. Daha batısında ABD, kuzeydoğusunda Çarlık Rusya'sı ve uzak doğuda Japonya da onlarla bir rekabete girişmiş emperyalist ve kapitalist yarış hızlanmıştı.

Kafkasya'da faaliyet gösteren Fransız katolik din adamı ve şarkiyatçısı Eugène Bore burada yazdığı eserlerinde ve ülkesine gönderdiği raporlarda Rusya'nın kutsal yerleri ele geçirme, sıcak denizlere inme girişimini ayrıntıları ile dile getirmişti. Sonradan İngiltere ve Fransa, Kırım savaşında Rusya'nın Akdeniz'e inmesini önlemek için Osmanlı Devleti yanında yer aldılar.¹

Kapitalizmin gelişmesi ve emperyalist rekabetin kızışmasıyla birlikte bu ülkelerde çeşitli eğitim, öğretim kurumları ve üniversiteler açıldı. Bu üniversitelerin farklı bölümlerinin başarılı öğrencileri, dünyanın romantik ruhlu, maceracı, gezmeye görmeye meraklı seyyahlarının yerlerini aldılar. Jeoloji, maden, orman, ziraat, ulaşım mühendisleri, hayvan ve bitki bilimciler, sosyologlar, tarihçiler ve arkeologlar, subaylar, sağlık ekipleri, Hristiyan din adamları, haritacılar, gravürcüler ve ressamalar, fotoğrafçılar bir araya getirildiler. Ekonomik ve siyasi yayılcılığın birer yan kuruluşu olarak çeşitli dernek ve enstitüler kuruldu. Buralarda seyyahlar gidecekleri ülkelerin özelliklerini, uğrayacakları bölgelerde konuşulan antik ve yerel dilleri (Türkçe, Arapça, klasik ve modern Ermenice, Rumca vb.) öğrendiler. Bu birkaç yıl süren sıkı eğitim sırasında öncelikli görevlerinin ülkelerinin çıkarlarını devamlı göz önünde bulundurmak olduğu vurgulanarak, pazar paylarını genişletmek, ileride kurulacak sömürge ilişkisini uzun ve verimli hale getirebilmek için hangi yöntemlere başvurmaları gerektiği, rakip devletlerin görevlilerini nasıl devre dışı bırakacakları gibi konularda eğitimler aldılar. Bu araştırmacı seyyahlar, devlet, kilise, sanayiciler, tüccarlar veya askeri kurumların maddi yardımları ve koruyuculuğu altında çalışacakları bölgelere gönderildiler.

Uzmanlık alanlarına giren konularda, gezdikleri yerlerin

¹ Eugène Bore Correspondances et Mémoires d'un Voyageur en Orient_Paris_1840

coğrafi özellikleri, madenleri, ormanları, su kaynakları, bitki örtüsü, iklimi, ekonomik yapısı, üretim ilişkileri, ticaret, tarım, hayvancılık, el sanatları, sosyolojik yapı, halkın etnik ve dinsel özellikleri, bu etnik ve dinsel grupların kendi aralarındaki ilişkiler, örf ve adetler, yönetim yapısı, yöneticilerle halkın ilişkileri gibi çok çeşitli konularda bağlı oldukları merkezlere düzenli, gizli ve açık bilgilerini gözlemlerini aktardılar.

Osmanlı-İngiliz serbest ticaret anlaşmasının imzalandığı Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilan edildiği tarihlerde Avrupalılar yukarda anlatılan çalışmalarını hızlandırmışlar, elde ettikleri imtiyazları, yeni ekonomik ve siyasi ayrıcalıklarını sağlamlaştırmak ve yerinde takip etmek için konsolosluklarını açmışlardı.

1880'li yıllarda İngiltere, Fransa, Almanya, ABD ve Çarlık Rusyası eğitim ve kültür kurumları, kiliseleri, konsoloslukları çeşitli konularda araştırma ve inceleme gruplarını Osmanlı devletinin en ücra köşelerine kadar yaymışlardı.

1850-1915 yılları arasında, yayınlanmış bir çok seyahatnâme konsolosluk görevlileri ve misyonerler tarafından yazılmıştır.

Batılı seyyahların ve seyahatnâmelerin bir kısmında İslam coğrafyası, Osmanlı Türk kimliği, dünya anlayışını yeterince değerlendirilmemiştir. Avrupalı seyyahlar kendilerini ve ülkelerin, Türk ve Müslümanlardan uygar, gelişmiş olarak görmüşlerdir. İmajlarındaki Doğu; Türk ve Müslüman devlet, halk ve ülke; öteki/farklı geri kalmış, baskıcı ve monarşik bir yönetim, çürümüş, sefaletin ve cehaletin kol gezdiği topraklar zamanın durduğu bir şark panoramasıdır.

Osmanlı sınırları içindeki Hristiyan tebayı köleleştirmiş, kutsal Hristiyan mabetlerinin üstüne otağını yaymış postunu sermiş zalim kanlı bir despot vahşi/gaddar tehlikeli bir düşman olarak betimlenir. Kendilerini hep Osmanlıyı bu topraklardan atıp Hristiyan tebayı ve kutsal mekânları kurtaracak havariler olarak gördüler.

Bazı seyyahlar ise bu görüşlere kısmen katılmakla beraber; gerçek hedeflerinin artık konular olmayacağı Osmanlı ülkesini ucuz bir hammadde deposu, geniş bir pazar, sömürülmesi gereken topraklar olarak değerlendirmişlerdir.

1838-1878 yılları arasında öncülüğünü seyyahların yaptığı, Osmanlı devletini yarı sömürge haline getirme ekonomik ve siyasi kültürel nüfuz alanlarına bölme çabaları hızını kesmeden sürdürülmüştür. II. Abdülhamid döneminde iyice kurumsallaşmış, imtiyazlı ticari kuruluşların misyoner örgütlerinin konsoloslukların eğitim kurumlarının ayrılıkçı yıkıcı faaliyetleri iyice su yüzüne çıkmıştır. Bu yıkıcı ve bozguncu eylemlere karşı çeşitli önlemler alınmış, fakat etkili olunamamıştır. İttihat ve Terakki yönetimi I.Dünya Savaşında bir kısmının faaliyetleri yasaklanmış, bir kısmı kapatılmış veya sınır dışına çıkartılmışlardır. Kurtuluş savaşı ve cumhuriyet döneminin ilk yıllarında da ise tamamen, etkisiz hale getirilmişlerdir.

Türklere karşı bilinçaltındaki bir düşmanlık, gelişi güzel edinilmiş bilgilerle oluşan ön yargılar, abartılı asılsız ifadelerin yanı sıra tarafsız yazılmış birçok seyahatnâme bulunmaktadır.

Bir kısım batılı seyyah ise çocukluğundaki anlatılan düşmanlıklarla, yetiştirildikleri eğitim kuruluşlarında kafalarına ön yargılı, alelacele doldurulmuş, abartılı bilgilerle Osmanlı topraklarına geldi. Fakat ülkeye yerleşip uzun yıllar kalıp ve gezdikten sonra bu fikir ve ön yargılarının yanlış olduğunun farkına vardı.

Osmanlı insanı sevecen, yardımsever, duyu ve tavırlarını yerinden kullanan misafirperver, dürüst insanlardı. Bu seyyah grubundan birçok kişi Anadolu şehirlerine yerleştiler. Avrupa ülkelerinden mülteci olarak Osmanlı Devletine sığındılar. Evli olanlar eşlerini ve çocuklarını getirdiler. Bekârlar buralarda evlendi. Müslümanlığı kabul ettiler, bulundukları kentlerin ekonomik ve sosyal gelişimine katkıda bulundular.

Seyahatnâmelerde Osmanlıya-Türklere, Müslümanlığa ve doğuya karşı ön yargılı, düşmanca abartılı ifadeler kullanılmamış tarafsız objektif, dahası iyi niyetli, ön yargısız gözleme dayalı anlatımlarda bulunmak mümkündür.

Acaba tüm olumsuzluklara, ard niyete veya tarafsızlığa, iyi niyetli gözleme dayalı Türk ve Osmanlı dostu anlatımlarının dışında günümüzde seyahatnâmeler den nasıl sonuç çıkartabiliriz?

Seyyahlar Osmanlı ülkesine gönderiliş ve geliş amaçlarının

dışında tehlikelerle dolu uzun yollarda yıllarca dolaştılar. Kötü hava koşulları yiyecek yemek barınma koşullarının zorluğu onları yıldırmadı. Farklı dünyalar, insanlar, kültürler arasında bir köprü oldular. Avrupa da birçok kişi Osmanlı ve Türkler hakkında seyyahlar ve seyahatnâmeler aracılığı ile bilgi sahibi oldu. Osmanlı-Türk kültürünü, yaşam tarzını Avrupa'ya taşıdılar. Giyimde beslenmede mimaride bu etkiler kendisini hissettirdi. Edebiyat ve güzel sanatlara Türk imgesi girmeye başladı.

Osmanlı coğrafyasında uzun yıllar kalan insanlar gençliklerinde kendilerine benimsetilen ön yargılı düşünceleri terk ederek gerçekleri gördüler. Uluslararası sorunlarda Osmanlı devletini desteklediler. Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşı yıllarında Avrupa başkentlerinde Türkleri destekleyerek kendi kamuoylarını olumlu şekilde etkilediler.

Seyahatnâmeler sadece yayınlandıkları ülkeler halkına ve okurlarına bilgi veren kaynaklar olarak algılanmamalıdır.

Seyahatnâmeler yaşadığımız çevre ve kentin değer yargıları inançları dünya görüşü bizden farklı bir yabancınn gözünden-belleğine kazınmış suretinin/ fotoğrafının/ görüntüsünün zamanımıza yansımış halidir. Yazıldıkları dönemde kent ve çevresine ait bilgilerin gözleme dayalı araştırmaların gözlerimiz önüne serildikleri eserlerdir.

Seyyahlar gezip dolaştıkları yerlerde her yeri, her şeyi büyük bir merakla izleyip, inceleyen, araştıran, zamanın ve mekânın canlı tanıkları olmuşlardır. Yıllardır aynı yerde, aynı şehirde yaşayan bir insanın kendi çevresinde farkında olmadığı veya göremediği bir olguyu, durumu seyyahlar değişik ortamlardan ve kültürlerden geldikleri için daha iyi görmüşler, birçok konuyu ayrıntıları ile gözler önüne sermişlerdir.

Seyyahın gezdiği yerleri incelemesini, araştırmasını, anlatımını, bakış açısını etkileyen önemli özellikler; yetiştirdiği aile ortamı, aldığı eğitim, mesleği, inançları, fikirleri ve geliş amacıdır.

Yukarıda örneklediğimiz gibi "Seyahatnâmeler, çevre ve kentin; değer yargıları, inançları, dünya görüşü bizden farklı bir yabancı gözünden onun belleğine kazınmış suretinin/fotoğrafının zamanımıza yansımış halidir." derken bir yanılgıya düşmüş oluruz. Zira yansıma

hali burada görüntünün/cismin direk objektife yansımış doğal hali değildir. Görüntü belleğe doğru ilerlerken yolu üzerinde seyyahın insan olma özelliğinde bulunan biraz duygusal, biraz da hayali, küçük ama etkisi büyük görüntülerle bütünleşip, sürüklenerek son durağına varıp orada yerleşir.

Tarih biliminde ve diğer araştırmalarda seyahatnâmeler kullanılırken, çevrenin ve zamanın koşulları iyi araştırılıp öğrenilmelidir. Gerçek görüntüye eklenen duygusal ve hayali kısımlar iyi görülmeli ve ayıklanmalıdır. Eleştirel bir yaklaşımla güçlü bir mantık süzgecinden geçirilerek değerlendirilmeli sonra belge ve bilgi kaynağı olarak kullanılmalıdır.

Bu ayrıntılı bilgiler bize insan-mekan-zaman üçlüsünün birlikte oluşturdukları mazi-hal-âti eyleminin yorumlanması fırsatını sunmaktadır.

Bugünkü durumuzu değerlendirirken seyahatnâmelerde, dünümüzü aydınlatan bilgiler ışığında kendimizi eleştirme, farklı ulus ve topluluklarla karşılaştırma, eksiklerimizi zaaflarımızı, üstün yanlarımızı görme imkânına kavuşacağız. Günümüzü daha iyi anlayacak geleceğimizi daha iyi yön vereceğiz.

Özellikle ilerleyen sayfalarda okuyucular Türklere, Müslümanlara ve diğer doğulu halklara karşı önyargılı eleştirilerin, anlatımların bulunduğunu görecektir. Yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı, bunlar bir yabancının gözlemleri olduğundan bu durum normal karşılanmalıdır.

Bu amaçla hazırladığımız “Seyahatnâmeler de Amasya” adlı çalışmamızın, Amasya şehir tarihi için sağlam, kalıcı bir belge olacaktır.

Ali TUZCU

15 Aralık 2006
Talas/KAYSERİ

TEŞEKKÜR

Çalışmamızın proje aşamasında Ankara'da bilgi, belge ve görsel malzeme temininde bize büyük yardımları olan Türk Tarih Kurumu Arşivi ve Kitaplığı, Milli Kütüphane Arşiv ve Dökümantasyon Merkezi, A.Ü.-D.T.C.F. Kitaplığı, T.B.M.M. Kitaplığı çalışanlarına, Bilkent Üniversitesi Tarih bölümü başkanı Prof. Oktay Özel ve Okutman Kudret Emiroğlu'na, Bilkent Ü. Kitaplığı-Halil İnalçık koleksiyonu sorumlusu Hakan Bey'e, İngiliz Arkeoloji Derneği Kitaplığı çalışanı Erbil Yiğit'e, gerekli her türlü bilgi ve belgeyi yurtiçi ve yurtdışından temin eden dostumuz Sanat(Kebikeç) Kitapevi sahibi Ahmet Yüksel'e,

Basımları 100-150 yıl önce yapılmış, okunması bir hayli zor, Almanca gotik harfli seyahatnâmeleri büyük bir ilgi ve emekle Türkçe'ye çeviren, İngilizce'den Türkçe'ye yapılmış çevirileri tekrar gözden geçirip değerlendiren Kayseri'de sayın Osman Akşehirlilioğlu'na,

İstanbul'da verdikleri sözlü bilgiler için Sayın Prof. Semavi Eyice'ye.

Yine Kayseri'de Arkeoloji Müzesi Müdürü Hamdi Biçer ve çalışanlarına, Raşit Efendi Kitaplığı, İl Halk Kitaplığı, Erciyes Üniversitesi Sabancı Kitaplığı, Bilge Kitapevi, Akabe Kitabevi, Kıvılcım Kitabevi çalışanlarına, Sayın Hüseyin Cömert'e, Âlim Gerçel'e ve Mehmet Çayırdağ'a,

İngilizce çevirilerin yapılmasında büyük katkıları olan kızım Gizem Tuzcu'ya, yeğenim Elif Tuzcu'ya, Çağdaş Gümüşoluk'a, İtalyanca çeviriyi yapan Bayan Berat Yıldırım'a,

Arapça ve Osmanlıca el yazması, matbaa basımı seyahatnâmelerin okunmasında yardımcı olan ve bunları İngilizce çevirileriyle karşılaştıran kardeşim Arap Dili ve Edebiyatı Uzmanı Kemal Tuzcu'ya,

Eski baskılı çeşitli dillerdeki seyahatnâmeleri ve görsel malzemeyi dijital ortama aktaran fotoğrafçı Şenol Yiğit'e, bu malzemenin ulaşımını gerçekleştiren yeğenlerim Emre Tuzcu ve Cem Tuzcu'ya,

Bütün çalışmalarımızı büyük sabırla bilgisayara aktaran, dizgisini yaparak yayına hazır hale getiren Laçın Yazılım, Dizgi ve Cilt Evi sahibi Mehmet Çelebi'ye ve Nazım Duran Beylere, yine bu konudaki yardımlarından dolayı kızım Zeynep Tuzcu'ya, kitaba girecek görsel malzemeyi seçip düzenleyerek yerleştiren tasarımcı Ali Çıkrıkçı'ya,

Kitabımızın yayınlanması aşamasına kadar benim bütün sıkıntılarıma katlanan sabır timsali değerli eşim Hülya Tuzcu'ya,

Burada adını unuttuğum tüm emeği geçenlere,

*Nihayet çalışmamızın her aşamasında bize her türlü desteği vererek kitabımızın yayınlatılmasını sağlayan **Amasya Belediye Başkanı Sayın İsmet Özaslan'a, Amasya Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürü Sayın Hüseyin Menç'e** sonsuz teşekkürlerimi sunarım.*

A.T.

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	III
Önsöz	V
Teşekkür	XIII
Giriş	1
Memleketim Amasya- Strabon	5
Hastayı Sağaltan İlaçların, Sağlam İnsanı Öldüren Zehirlerin Yapıldığı Belde -Plinius Caius-Secondus	9
Bir Bizans Entrikasının Amasya’da Sahnelenmesi- Anna Komnana.....	12
Zengin, Hareketli Bir Şehir-(Şerif) İdrisi	19
Filozofların, Bilginlerin, Hekimlerin ve Yöneticilerin Yetiştirdiği Şehir İbn-i Sait	20
Yeşillikler İçinde Lezzetli Meyve Bahçeleri İle Çevrili Bir Şehir-İbni Batuta.....	21
Yeşilirmak Kenarına İnci Misali Dizilmiş Yedi Konak- Tüccar Basil	23
Bir Sefirin Gözünden Osmanlı’nın Gücü Padişah ve Ordunun Amasya’dan Avrupa’ya Yansıması-Ogier Ghselin De Busbecg... ..	25
Amasya’da Osmanlı’nın İhtişamı, Ordusunun Gücü ve Yoğun Diploması Trafiği-Hans Dernschwam.....	33
Bilad-ı Rum’da, Yedinci İklimde Bir Şehir-Âşık Mehmet	52
Her Bakımdan Bereketli Amasya-Polonyalı Simeon	54
Mağaralarda Yaşayan Dervişler-Jean-Baptiste Tavernier	55
Amasya Yahudileri-Boullaye Le Gouz.....	59
Zevk ve Şevk Ehli Sağlıklı İnsanların, Dağ Yıkan Ferhat’ın Osmanlı’nın Taht Beldesi; Amasya-Evliya Çelebi	64
Amasya Metropolit Atheneius Aforoz Edilmesi ve Ölümü-Macarius	77
Sarp Geçitlerin Çevrelediği, Soylu Atların, Güzel Sihirli Çiçeklerin Yetiştirdiği Amasya Vadisi-Domeniko Sestini	79
Anadolu’nun Bağdat’ı; Amasya-Katip Çelebi.....	86
Cömert, Saygı-Sevgi Dolu Misafirseven İnsanların Şehri- James Morier	90
Amasya’nın Bağrına Takılmış Madalya: Yeşilirmak-	

Colonel Rottiers	95
Starabon'un Gözünden Amasya'ya ve Kral Mezarlarına	
Tekrar Bakış-(Sir) Robert Ker Porter	99
Amasya'da Ağır Vergiler, Veba, Savaş Esirleri-	
Victor Fontainer	108
Amasya'nın Yeşili İle Dağın Kuruluşu ve Çıplaklığının	
Oluşturduğu Zıtlık- Charles (Felix-Marie) Texier	130
Evcilleştirilmiş Beyaz Akbabalar-William John Hamilton	136
Amasya'da Bir Bayram Sabahı -Helmuth Von Moltke	147
Amasya'nın Köklü Türkmen Aileleri-V.F.Ainsworth	151
Amasya'da Alman Kalifiye İş Gücü ve Sermayesi-	
R. (Robert) W. Stevens	155
Dünyanın Sınırı; Amasya-Dr. Perunak Feruhan Bey	161
Avrupalıların Amasya'da Kolonileşmesi ve Protestanlığı	
Yayma Çalışmaları- Henry John Van Lennep	162
Suların, Yeşilin, Lezzetli Meyvelerin, İpeğin, Şarabın,	
Nazlı ve Yorgun Ana Kraliçesi; Amasya-Karl Ritter	183
Amasya'da Veba Salgını, Ayaklanma Ve Bir Hekimin	
Öldürülmesi- A.D.Mordtmann	187
Amasya'nın Alamanları-Dr. Heinrich Barth	196
Bir Zamanlar İslam Dünyasının Bilim ve Kültür Merkezi,	
Üniversiteler Şehri; Anadolu'nun Oksford'u Amasya-	
Georges Perrot	214
1869 Yılında Amasya Ve Çevresinin Genel Ekonomik	
Durumu Üzerine Bir Rapor- William Gifford Palgrave	245
Amasya Çevresinde Ahalinin Giyim ve Kuşamı-	
Osman Hamdi Bey	251
Amasya Çevresinde Siyası Kıpırdanmalar ve Anadolu'da	
İngiliz Askeri Konsoloslukları-Henry Franshawe Tozer	259
1890 Yılında Bütün Yönleriyle Amasya Sancağı-Vitale Cuinet ...	273
Amasyalılaşan Almanlar-Ernst Von Der Nahmer	305
Beş Cemalli, Müjdeli, Cilveli, Vatani ve Siyasi Amasya Destanı:	
Âşık Ahmet Cemal	317
Birinci Dünya Savaşı Yıllarında; Amasya-W.J. Childs	321
Amasya'nın Evlatları Şehirlerinin Geçmişi- Bugünü- Geleceği	
İle Onur Duymalıdırlar-Albert Luis Gabriel	342
Kaynakça	361
İndeks.....	369

GİRİŞ

Yukarıdaki bilimsel gerçekleri göz önünde bulundurarak, büyük Türk tarihçisi ülkemizde şehir tarihçiliğinin öncüsü (Abdizade) Hüseyin Hüsameddin Yasar'ın izinden yürüyerek, seyahatnâmelerin yazıldıkları dönemde Amasya ve çevresiyle sınırlı sayfalar arasında tarihi bir yolculuğa çıkarak ilk çağlardan Cumhuriyete Seyahatnâmelerde Amasya adlı kitabımızı hazırladık.

Amasya ve çevresinin doğal yapısı; (iklimi, akarsuları, madenleri, bitki örtüsü) ekonomisi; (tarımsal ve zenaatsal üretim ticaret, ulaşım, yol konaklama, barınma imkânları, tarım ve hayvancılık) Kent kimliği ve fiziki doku (şehir meydanları ana caddeler, sokaklar, kamu binaları çarşılar, iş yerleri, tarihi eserler kalıntıları, mabedler, kutsal ziyaret yerleri), Sosyal yapı; (Halkın yaşam seviyesi, aile yapısı, örf ve adetler, kılık-kıyafet konut tipleri, beslenme, temizlenme, ısınma, aydınlanma, Müslümanlık dünya ve ahiret anlayışı, mezhepleri; Halkın psiko sosyal yapısını, doğal afetleri, salgın hastalıkları seyyahların kendi belleklerinde görüntüleyip, seyahatnâmelerine, sayfa boyutlarına sığdırmaya çalıştıkları Amasya'yı oralardan çıkararak gözler önüne serdik.

Bu eser hazırlanırken Türkçe, Osmanlıca, Arapça, Fransızca, İngilizce, Almanca ve İtalyanca üçyüze yakın seyahatnâme ve coğrafya kitabı ve Seyahatnâme Bibliyografyası incelenip gözden geçirilmiştir. Amasya çevresini her yönüyle anlatan, iyi gözlemlenmiş, eleştiri ve bakış açısında haklılık payı olan seyahatnâmeler seçilmiştir. Yalnız birkaç konuyu içeren; arkeoloji, jeoloji, erken dönem hristiyanlığı ön plana çıkaran, Osmanlı-Türk coğrafyasında insanlara ve yönetime gerçek dışı ağır ithamlar yönelten seyahatnâmeler çalışma dışı tutulmuştur.

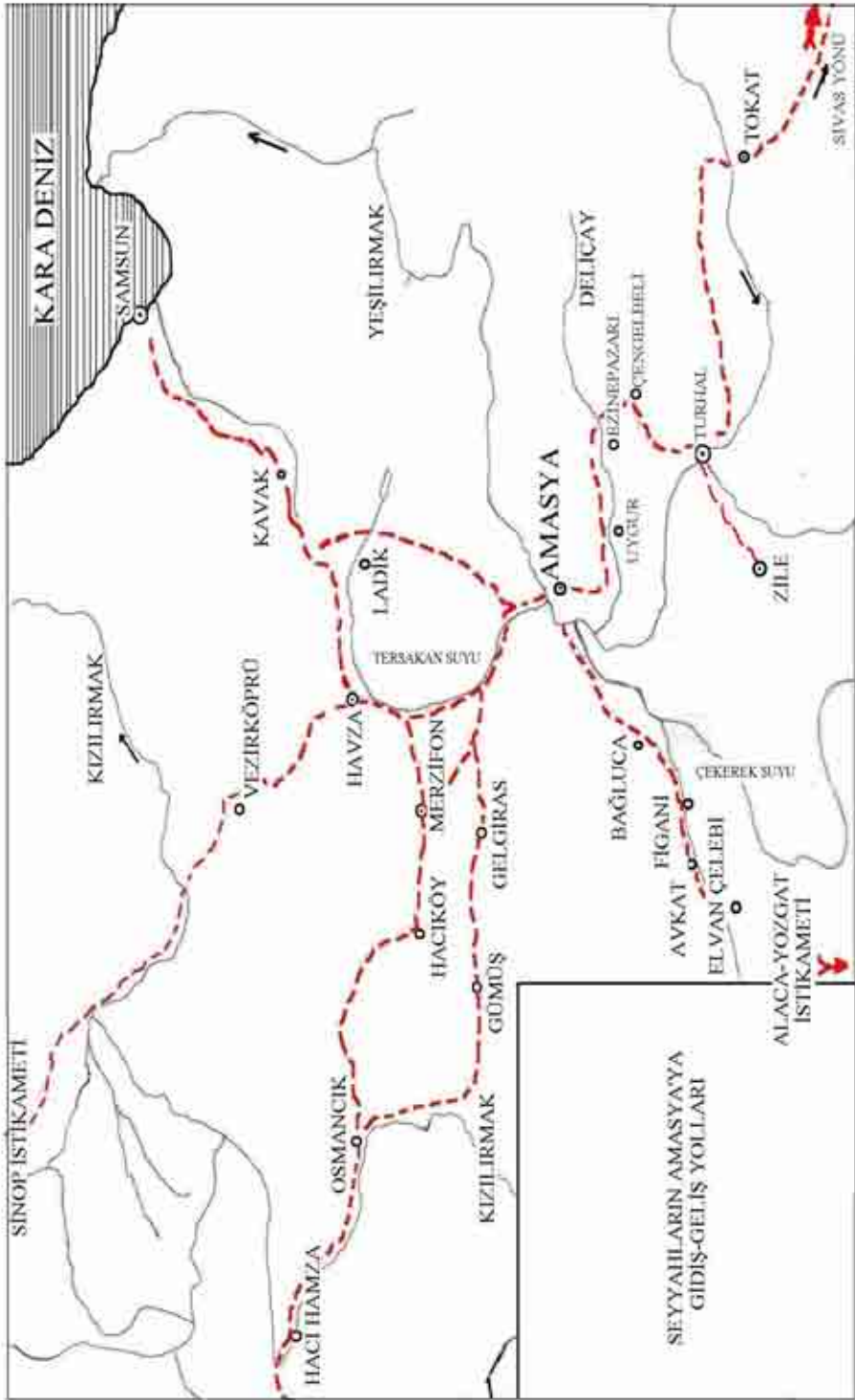
İlkçağlarda Antik Yunanlı ve Romalı seyyahların (Ptolemaeus, Arrianus, Appianus vb.) ve coğrafyacıların anlatımları Strabon'un anlatımlarıyla benzeştiğinden hepsini çalışmamıza dâhil etmedik. Ortaçağda İslam seyyahları ve coğrafyacıları da antik dönemdeki meslektaşlarından etkilenerek güzel eserler ortaya koymuşlardır. Ebül Fida, Hamdullah Kazvini, Zekerîya Kazvini, Kalkaşandi vb. seyyah ve

coğrafyacıların eserleride son derece birbirine benzemektedir. Bunlar içinde de benzerlik gösterenler kapsam dışı tutulmuş, önemli olanları çalışmaya dâhil edilmiştir.

15-19 yüzyılları arasında Türkistan, İran ve Uzak doğu'dan gelen Türk-Müslüman seyyahların Amasya çevresiyle ilgili birçok eseri bulunmasına rağmen ulaşamadık. Yine aynı yüzyıllarda bu çevreye gelen birçok Rus seyyah, İstanbul'da Ermenice ve Yunanca basılmış birçok seyahatnâme olmasına rağmen alfabelerini ve dillerini bilemediğimizden onlardan yararlanmadık.

15-18. yüzyıllarda Amasya ve çevresine gelen seyyahların anlatımlarının, hatta başlarından geçen olayların bile aynı fakat aralarında zaman farkı olduğunu gördük. Elden geldiğince bunlarda çalışma dışında tutuldu.

19. yüzyılda ise Amasya'ya aynı zamanlarda gelen fakat birbirinden farklı konuları anlatan seyyahların seyahatnâmeleri, konsolosluk raporları çalışmaya dâhil edilmiştir.

MEMLEKETİM AMASYA

Strabon

M.Ö. 64 veya 64 yılında Amasya'da doğmuş, soylu zengin bir ailenin çocuğudur. İlk gençliğinde eğitim ve öğretim için Nysa'ya gönderilmiştir.

Kendisinden önce eski dünyaya ait yazılan tüm tarih ve coğrafya kitaplarını okumuş, stoacı* felsefeyi benimsemiştir.

Anadolu, Filistin, İtalya, Yunanistan Kuzeydoğu Afrika'ya (Mısır, Etopya, Nil vadisi) uzun süren seyahatler yapmıştır.

Uzun süren yaşamının 30 yılını Amasya'da geçirmiş, burada felsefe, tarih, coğrafya ve siyasi olayları anlatan eserlerini yazıya dökmüştür. M.S.21 yılında Amasya'da ölmüştür.

Yaşadığı dönemde eskiçağ dünyasını (Avrupa, Karadeniz, Akdeniz havzalarını, Kafkasya, İran, Hindistan, Mezapotamya, Kuzey Afrika'yı çevreleyen ülke halklarını, coğrafyası ve tarihini anlatan ünlü eseri 17 ciltlik "Geographika"sını Amasya'da tamamlamıştır. Geographika'nın 12, 13 ve 14. ciltleri Anadolu'yu anlatmaktadır.

Bu eserden başka 43 ciltlik Tarihi Hatıralar adlı bir eseri olup, yalnızca 19 cildi zamanımıza ulaşmıştır.

47 kitaptan oluşan bir eseri daha olup, bunlardan hiçbirisi zamanımıza ulaşamamıştır.

Geographika Rönesans döneminden zamanımıza kadar eskiçağ dünyasını tanıtan, yazarıyla birlikte Amasya'nın adını dünyaya duyuran önemli bir eserdir.²

Şimdi bu ülkeyle Amisos (Samsun) Sinop'luların ülkesi arasında kalan ve Kapadokya, Galatia ve Paflagonia'ya doğru uzanan Pontos'un anlatamadığım kısımlarını tanımlayacağım. Amisosluların arazisinden sonra Halys (Kızılırmak) Irmağı'na kadar uzanan Fazemönitis³ gelir. Pompeius burada bulunan Fazemon (Havza ve çevresi) Köyü'ndeki yerleşmeyi bir kent olarak ilan etmiş ve

* M. Ö. 4 yy.ın sonlarında benimsenmiş, fazilet ve yüksek ahlaki değerleri savunan düşünce sistemi.

² Strabon-Geographika-Antik Anadolu Coğrafyası, Ahmet Pekmen; XII-XIII-XIV Arkeoloji ve sanat yayınları, İstanbul 2000, s.49-52

³Strabon döneminde Yeşilırmak ağzından Kızılırmak ağzına kadar uzanan Havza, Vezirköprü ve Merzifon'u içine alan bölge.

Neapolitis ismini vermiştir. Bu ülkenin kuzey kısmı Gazelonitis⁴ ve Amisos'luların ülkesiyle sınırdadır. Batısı Halys Irmağı, doğusu Fanaroia⁵ ve geri kalan kısmı da hepsinin en büyüğü ve en iyisi olan benim memleketim Amasya ile çevrilir, Fazemonitis'in Fanaroia'ya doğru uzanan kısmında Stephane (Ladik Gölü) isminde denize benzeyen bir göl vardır. Burada pek çok balık ve etrafında her çeşit otlak bulunur. Bu gölün kenarında şimdi terk edilmiş olan İkizari Kalesi ve yakınında şimdi harabe halinde olan bir kral sarayı vardır. Ülkenin geri kalan kısmı genellikle ağaçsız ve ekime elverişlidir. Amasya'luların ülkesinin üst tarafında, Fazemonitis'de sıcak su kaynakları bulunur, bunlar sağlık için çok iyidir. Ayrıca her biri gaga şeklinde uzanan yüksek ve sarp bir dağın üzerinde Sagylion⁶ Kalesi vardır. Sagylion'da bulunan ve şimdi terk edilmiş olan bol sulu sarnıç birçok bakımlardan krallara yararlı olmuştur. Kral Farnakes'in oğullarından biri olan Arsakes kendine hükümdar unvanını vererek ayaklanma girişiminde bulunmuş; fakat yakalanarak burada öldürülmüştür. Kale, her ikisi de kral olan Polemon ve Lykomedes tarafından alındığı halde, Arsakes zorla değil; fakat aç ve susuz bırakılarak yakalanmıştır. Yanına erzak almadan ovalardan uzaklaşarak dağlara kaçmış ve sarnıçları büyük kayalarla dolu olarak bulmuştur; çünkü haydutluk amacıyla yukarılara çıkanlara yararı olmasın diye bunların doldurulması ve garnizonların yakılması Pompeius tarafından emredilmişti. İşte Pompeius, Fazemonitis'in yönetimini bu şekilde düzenlemişti. Fakat ondan sonraki yöneticiler bu ülkeyi de krallara dağıtmışlardır.

Benim memleketim Amasya içinden İris (Yeşilırmak) Irmağı'nın aktığı geniş ve derin bir vadide kurulmuştur, insan emeği ve doğa buraya hem kent hem de kale karakterini olağanüstü bir şekilde sağlamıştır. Çünkü burası yüksek ve çok sarp bir kaya olup dimdik ırmağa doğru iner ve ırmak tarafında, kentin kurulmuş olduğu yerde, kıyıda bir duvar ve her iki tarafta sivri tepelere doğru uzanan duvarlar vardır. Bu tepeler iki tane olup doğal bir şekilde birbirlerine bağlıdır ve görkemli birer kule halinde yükselmektedirler. Bu alan içinde kralların hem sarayları hem de anıt

⁴ Strabon dönemi Vezirköprü çevresi

⁵ Strabon döneminde Havza-Ladik sınırları içinde bulunan ovalık bölge

⁶ Günümüzde Vezirköprü'ye bağlı 65 km kuzeybatısında yer alan Erdoğan/Erdoğan(Erduası köyünde Eğri kale

mezarları bulunur. İki sivri tepe birbirine tamamen dar bir geçitle bağlıdır. Burası her iki tarafta kıyıdan ve varoşlardan beş veya altı stadion⁷ yüksekliktedir ve bu geçitten tepelere bir stadion'luk, hiçbir kuvvetin aşamayacağı, dik bir yokuş daha vardır. Bu kayaların içinde sarnıçlar da bulunur; fakat kentin bu kaynaklardan faydalanmasına olanak yoktur. Buradan, bir tanesi ırmağa, bir tanesi de boğaza doğru olmak üzere kayalara, boru şeklinde iki tane kanal oyulmuştur. Irmağın üzerine, bir tanesi kentten varoşlara, diğeri de varoşlardan dışarıya olmak üzere iki köprü kurulmuştur; kayalığın yukarısında olan dağ bu köprüde son bulur. İlk önce çok geniş olmayan ırmak boyunca uzanan bir vadi vardır, bu sonunda genişleyerek Khiliokomon⁸ Ovası'nı meydana getirir; ondan sonra her ikisi de verimli olan, Halys Irmağı'na (Kızılırmak) doğru uzanan Diakopene ve Pimolisene⁹ bölgeleri yer alır. Bunlar Amasyalıların ülkesinin kuzey kısmını meydana getirir ve uzunluğu yaklaşık beş yüz stadion'dur; bundan sonra ülkenin geri kalan kısmı gelir. Burası çok daha uzun olup Babanomos¹⁰ ve Ksimene'ye¹¹ kadar uzanır ve bu ikincisi Halys Irmağı'na kadar gider. Amasyalıların ülkelerinin uzunluğu budur. Hâlbuki kuzeyden güneye kadar genişliği yalnız Zelitis'e (Zile) kadar olmayıp Trokmi'ye ve Büyük Kapadokia'ya kadar uzanır. Ksimene'de "halai" denen tuzlalar vardır. Irmağın buna izafeten Halys ismini aldığı zannedilmektedir. Ülkemde Mithridates Savaşları nedeniyle tahrip edilmiş birkaç müstahkem yer ve pek çok terk edilmiş arazi bulunur. Ancak bu topraklar ağaçlarla doludur; bir kısmı da atlar için otlaaktır ve diğer hayvanları yetiştirmek için uygundur ve tamamı yaşamaya elverişlidir. Her ne kadar şimdi bir eyalet ise de Amasya vaktiyle krallara aitti.

⁷ Stadion = Antik dönemde kullanılan 183 metrelik uzunluk ölçüsü.

⁸ Amasya'dan başlayarak Kızılırmak ve Yeşilirmak arasındaki kuzeye doğru uzanan ovalık bölge.

⁹ Kızılırmak boyunca Amasya'nın kuzey kısımlarını oluşturan bölge.

¹⁰ Amasya topraklarının bir kısmı.

¹¹ Strabon zamanında Amasya'nın kuzey kısmında Kızılırmak yayının batısında kalan topraklar.

Strabon döneminde yapılmış Anadolu'yu gösteren bir harita.

HASTAYI SAĞALTAN İLAÇLARIN, SAĞLAM İNSANI ÖLDÜREN ZEHİRLERİN YAPILDIĞI BELDE

Plinius Caius-Secondus (Büyük, Dayı)

Romalı (Latin) tabiat bilgini ve yazarı (Como M.Ö. 23.-Stabia 79) Roma'nın köklü şövalye ailelerinden biridir. Önce süvari subayı olarak Germany'a'da (Almanya'da) görev yaptı. Sonra İspanya Valiliğine tayin edildi. 79'da Vezüv Yanardağı'nın püskürmesi sırasında Misena donanmasının amirali idi. Gemileri ile kıyıdaki halkı kurtarmak ve olayı yakından izlemek isterken zehirli gazlarla boğularak öldü. Durup dinlenmeden çalışan Plinius dil bilgisinden savaş sanatına kadar birçok eser verdi. Bu eserlerden günümüze ancak bir tanesi kalmıştır. *Naturalis Historia* adlı bu ansiklopedik eser iki bini aşkın eserin, büyük ve yoğun özetidir. 37 kitaptan oluşur.¹² 3, 4, 6 ve 13. ciltlerinde Amasya ve çevresine ait bilgiler bulunur. Bu bilgilerin çoğu Plinius tarafından kendisinden önceki yazarların kitaplarından özetlenmiştir.

Karadeniz Kapadokyası: Kuzeyi Halys (Kızılırmak), İris (Yeşilirmak), Termodan (Terme) ırmakları arasındaki bölgede Karadenizle çevrili, güneyi Kilikya ve Melitene, doğusunda Kolchis ve Armenia, batısında Galatia, Paflagonya bölgeleri bulunur.

Karadeniz Kapadokyasının asıl halkı beyaz Suriyelidir. Bu halk Galatya-Kapadokya sınırını oluşturan Kapyadoks (Delice) Irmağının adını alarak eski adlarını değiştirmişler, Kapadokslular adını almışlardır.

Halys, İris ve Terme Irmaklarının Karadeniz'e döküldükleri sahil şeridinden güneye uzanan kısımda Gazekena, Gazelonitis, Themiscyra ovaları bulunur. Themiscyra (Çarşamba) ovasının verimli toprakları, ılıman deniz iklimi, zengin ve gür ormanların yer aldığı Amanoz dağları, güneye inerek Amasya ve çevresinide içine alır.

Lykos (Kelkit Çayı) Irmağı ile İris Temiskyra'da birleşirler. Tam iki iki ırmağın birleştiği yerde Mihradat tarafından kurulan Eupatoria/Magnopolis şehri bulunur. Bu şehir çevresinde zengin mermer yatakları vardır. Temiskira Efsanevi kadın savaşçılar Amazonların yaşadığı yer olarak da bilinir.

Bu bölgede İris Irmağı ve kolları Niksar, Zela, Magnopolis Amasya'dan geçer. Magnopolisten-Amasya'ya kadar olan mesafede

¹² Meydan Larousse Ansiklopedisi, C.10, s.195.

İris Nehri, insanlara bol nimetler sunar, cömert davranır.

Bu ırmağın kenarındaki bataklıklarda bol miktarda kunduz bulunur. Avlanan kunduzlardan tıpta kullanılan Kastoreum denilen anestezik/uyuşturucu bir yağ ilaç elde edilir. Bu bölgede (Amasya'da) ilaç yapımı çok ilerlemiştir. İnsanları iyileştirici ilaç yapımının yanı sıra, öldürücü bir pek çok ilacın yapıldığı bitkiler bu çevrede yetişir. Pelin otundan yapılan, sıtmaya ve solunum hastalıklarına iyi gelen Absint, insanı hızla öldüren ve boğan otundan elde edilen akonit (akonitin) başlıcalarıdır.

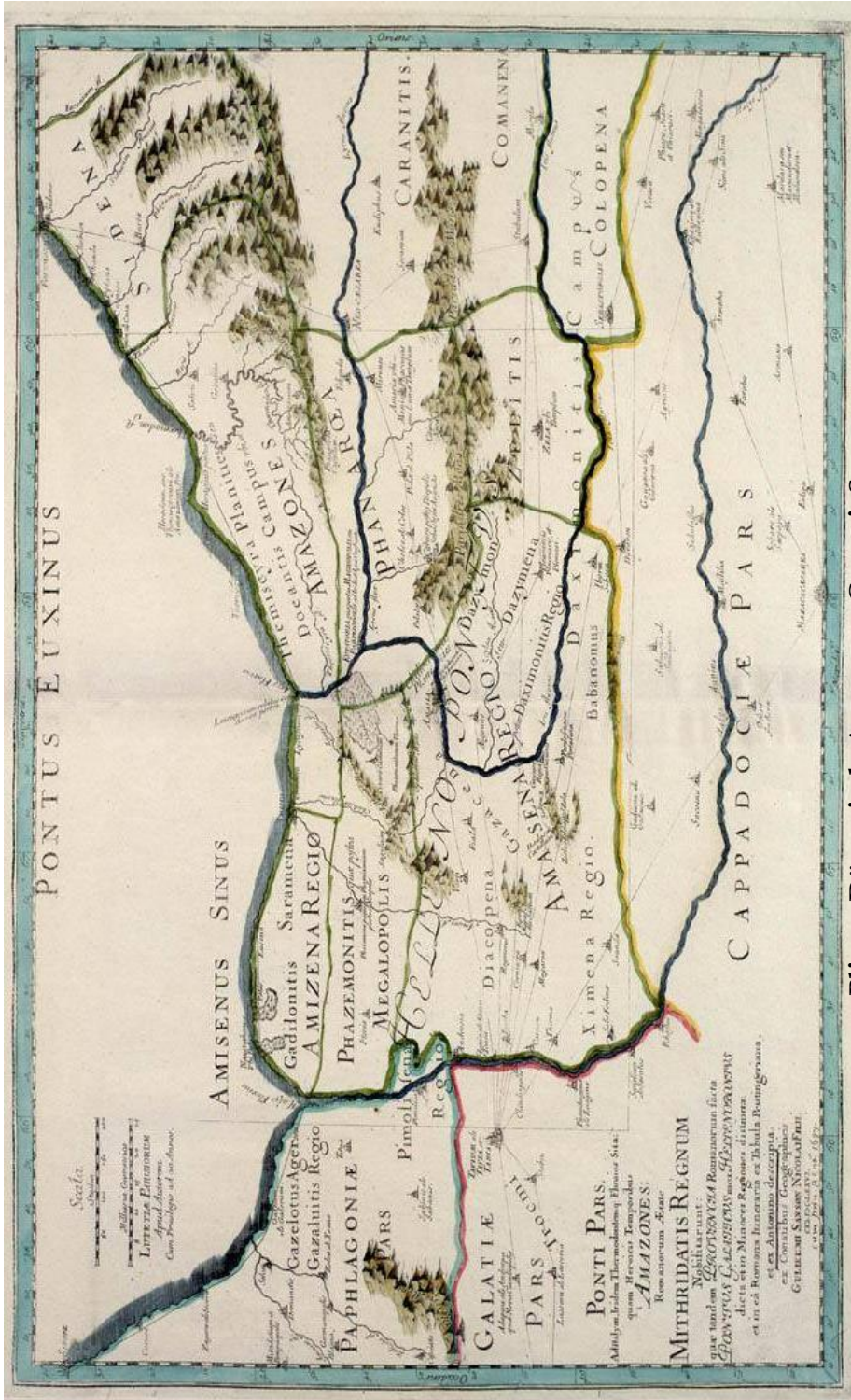
İrisin bu kısmında balık kaynamaktadır. Nehirde devamlı ağlar gerili durumdadır. Birçok da dalyan vardır.

Bu civar ahalisi elde ettiği hububatı tabanı ve etrafı samanla döşeli kuyu/ambarlarda depolar. Köylerde elle işleyen değirmenlerle un öğütülür. Yeşilırmağın ve diğer akarsuların kenarlarında suyla çalışan bir çok un değirmeni de bulunur.

Bu aradaki derin vadilerde doğal olarak yetişen yabani asmalar bol ve lezzetli üzümler bulunur. Fanarina (Niksar vadisi) ve Komana (Gümenek) de bu üzümlerden elde üretilen şarablar tüm Kapadokya'da tanınmıştır.

Amasya'nın yakınlarına Phamizonum (Merzifon) Sotira (?) Niksar (Neo-kaisena) Komana (Gümenek), Sebastapolis (Sulusaray), Sebastia (Sivas) şehirleri bulunur. Amasya ve çevresinde yer alan bu şehirlerin bulunduğu yöre şimdi Manteium olarak da anılır. Amasya ve civarının yer aldığı bölge idari ve coğrafi olarak zaman zaman Gazekena, Kolepena olarak da adlandırılır.¹³

¹³ Pliny the Elder. The Natural History, Latince'den İngilizce'ye çeviri: Karl Friedriche Theodor Mayhoff, C.VI, Londra 1802, s.2008-2009.

Plinius Döneminde Amasya ve Çevresi. Sanson

BİR BİZANS ENTRİKASININ AMASYA'DA SAHNELENMESİ

Anna Komnena

Anna Komnena: 2 Aralık 1083 de Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos ile eşi İrene Komnena'nın ilk çocukları olarak İstanbul'da doğdu. Sonra'dan altı kardeşi daha dünyaya geldi. İmparatorluk ailesi ve yüksek yöneticiler arasındaki taht kavgaları, saray entrikaları arasında yetişti.

1097 de Bizans soylularından Nikepheros Bryennios ile evlendi. Eşi, daha sonra babası imparator Aleksios'un yardımcısı oldu. Babası 1118 yılında öldü.

Bizans imparatorluk tahtına kardeşi Yuannes'in geçmesi gerekiyordu. Anna, annesi imparatoriçe İrene ile birlikte kardeşini öldürerek yerine kocası Nikephoros'un tahta geçirilmesini amaçlayan bir komplo düzenledi. Fakat başarılı olmadı. Kardeşi tahta geçti. Annayı bağışladı ve sürgüne gönderdi.1123 annesi, 1137 de kocası öldü.

Anna yaşadığı döneme göre çok iyi eğitim görmüştü. Araştırmaya, öğrenmeye yazmaya düşkün biriydi. Eşi Nikephoros'da aynı özellik bir kişi idi. O da tarihi araştırmacılığı ile uğraşıyordu.

Anna, babası, annesi ve eşinin ölümünden sonra ,köşesine çekilerek , kendisini okumaya,araştırmaya,yazmaya verdi.Bundan sonraki yaşamını ölüm tarihi olan 1153 yılına kadar yazacağı kitap'a "Alexiad'a" adadı..

Anna Komnena'nın ünlü kitabı Alexiad, günümüze 850 yıl önce balkanlar, Anadolu ve Ortadoğuyu sınırları içinde bulunduran Bizans imparatorunun kızının, bir prensesin kaleminden çıkan, özel ve önemli bilgiler veren bölge tarihini aydınlatacak güçlü bir eserdir.¹⁴

Anna Komnena, bu kitabında kendisini ön plana çıkarmıştır. Batılı Hristiyanlara, Rum olmayan doğulu Hristiyanlara, Türklere karşı soğuk ve küçümseyici bir anlatım sergilemektedir.¹⁵

¹⁴ Anna Komnena, Alexiad, Malazgirt'in Sonrası, Çeviren: Bilge Umar, İstanbul, 1996.

¹⁵ 1071 Malazgirt savaşından sonra, yeniden Bizans İmparatoru, büyük bir fide, yıllık düzenli vergi, yapacağı savaşlarda, Selçuklu ordularına katılması karşılığında serbest bırakılmıştı. Fakat İmparator Roman Diyojen İstanbul'a döndüğünde bir ayaklanma çıkmış, kendisini tahtan indirilerek, yerine Mikail Dukas geçirilmişti.

Tutuklu bulunan Roman Diyojen, Selçuklu hükümdarı, Alparslan'dan yardım istedi. 1070 yıllarda Bizans ordusunda Norman paralı askerlerin komutanı Russel oldukça nüfus elde etmiş, taht kavgalarında etkili olmuştur. Kalabalık askerleriyle Bizans imparatorluğunun geleceğini istediği gibi tayin ediyordu. Anadolu'da kendi adıyla bir Norman prensliği kurmak için uygun zamanı bekliyordu. Malazgirt savaşında da savaş meydanından kaçmıştı. Roman Diyojen'in tahtan indirilmesinde büyük katkısı olmuştu.

Olay başında barbar Tutuş, Rumların ülkesini talan etmek için ezici bir orduyla Anadolu'nun en iç bölümlerine kadar henüz inmiş bulunuyordu. Başkomutan Aleksios'un sık sık yakından sıkıştırdığı, elindeki kaleleri birbiri ardınca yitirmekte olan Roussel, hepsi de harika ölçüde güçlü donatılmış nice birliklere komuta ettiği halde, babam Alexios'un yeteneği sayesinde tam bir yenilgiye uğramıştı; işte bu nedenle, şu anlatacağım savaş hilesine başvurmaya karar verdi. Sonunda, destek sağladığı kaynakları tükenmek üzere iken, Tutuş'u bulmağa, onun dostluğunu kazanmağa ve ondan, kendisiyle bağlaşıklık kurmasını dilemeye gitti.

Ama Başkomutan Aleksios onun bu oyununu boşa çıkarır: o, sözleriyle, armağanlarıyla, her çareye ve düzene başvurarak, Barbar Tutuş'u kendinden yana çeker ve Barbarın dostluğunu kazanmakta ötekinin önüne geçer. Çünkü o, en büyük çaresizlikler içinde bile çıkış yolları bulmakta herkesten daha yaratıcı ve yetenekli idi. Tutuş'u kendinden yana çekmek için kullandığı, en etkili olmuş gerekçe, pek kısaca söylersek, şu idi: "**Senin Sultanınla benim İmparatorum birbirinin dostudur**" dedi, , "Oysa şu Roussel Barbar'ı, askerlerini onların her ikisine karşı devşirmektedir ve onların her ikisi için de korkunç bir düşmandır; bu yandakine karşı akınlar yapıp azar azar Rum ülkesinden, öteden beriden bir bölümünü daha koparıp alırken, aslında,

Hükümdar Alparslan, komutanlarından Artuk'u, Mikail Dukas ve Russel'in üzerine yollandı. Artuk Bizans kuvvetlerini yendi. Dukas ve Russeli tutsak etti her ikisinde yüklü bir fidiye karşılığı serbest bırakıldı.

Dukas tahtan indirildi. Russel'le birlikte tutuklandılar. Anadolu'da bulunan Artuk, Büyük Selçuklu devletinin içinde bulunduğu karışıklıklar nedeni ile geri çağırıldı.

Bir yolunu bularak hapisneden kaçan Russel, etrafına topladığı kuvvetlerle Amasya-Tokat taraflarına gelerek buraların hâkimiyetini ele geçirdi. Bizans İmparatorluğu için ciddi bir tehlike oluştuyordu.

1073 de 100 bin kişilik bir orduyla Anadolu'ya gelen Selçuklu Türk komutanı Tutuş(Tutak) la yeni Bizans İmparatoru Alexios arasında Russel'e karşı bir işbirliği anlaşması imzalandı. Tutuş ani bir baskınla Russel'i esir aldı, kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. Yüklü bir para karşılığında İmparator Alexios'a teslim edilmek üzere Amasya'ya getirilerek hapsedildi.

Amasya yerli halkı Bizans yönetiminin ağır vergilerinden bıktıklarını, Russel'in yönetiminden memnun olduklarını, serbest bırakılmasını isteyerek ayaklandılar.

Şehre gelen Alexios, hem bu ayaklamayı bastırdı. Hemde Russel için ödediği yüksek fidyeyi, bedeli sonradan ödenmek üzere, Amasya halkından zorla topladı. Russel'i alarak İstanbul'a götürdü.

Prof. Dr Osman Turan – Selçuklular zamanında Türkiye 3.baskı İstanbul.1993- 51 ve 52 sayfalar.

Türkleri/Selçukluları, üzerinde hak iddia edebilecekleri herşeyden yoksun bırakıyor. Hesabına göre, tüm yaptıklarıyla sonuçta elde etmek istediği şudur: Şimdi senin güçlü koruyuculuğuna sığınarak bana saldırıyor, az süre sonra ilk uygun fırsatta, kendisinin tehlikeden artık uzakta olduğuna hükmedince, benî bırakacak ve yeniden yüz geri edip ordusunu sana karşı yöneltecek. Benim dediğimi dinlersen, bu Roussel bir kez daha seninle buluşmaya gelince, onu tutuklamalısın ve bize,-yükü bir para karşılığında, tutsak olarak göndermelisin. Çünkü, bununla üç yarar sağlayacaksın" diye ekledi, "Birinci olarak, bugüne dek hiç kimsenin almadığı kadar yükü tutarda para; ikincisi, bir de İmparatorun dostluğunu kazanacaksın, bu sayede en kısa zamanda zenginliğin doruğuna çıkarsın; üçüncüsü, Sultan da, askerlerini bir Rumlara karşı, bir Türklere karşı çeviren böyle tehlikeli bir düşman başından defolduğu için pek hoşnut kalacaktır".

Yukarıda sözünü ettiğim bu iletilecek-sözler'ini Tutuş'a yolladığı sırada, o zaman Rum ordularının Başkomutanlığı görevinde olan babam, en seçkin kişilerden bazılarını da rehine olarak ona yolladı; ve Tutuş'un Barbarlarını, belirledikleri bir tarihte, belli tutarda para karşılığında, Roussel'i tutuklamaya razı etti. Bu, hemen yapıldı ve beriki Roussel, Amasya'daki Başkomutana Alexios'a gönderildi.

Ama sonra, söz verilen paranın gelmesi gecikti; çünkü Alexios'un kendisinde, verdiği sözü tutacak kadar para yoktu; İmparator VII. Mikhael ise artık konuyu umursamıyordu; tragedyacının dediği gibi, "kendi adımlarını sayarak ilerlemek", "şöyle dursun, kendisi hiçbir yerde ortalıkta görünmüyordu. Oysa, Tutuş'un Alexios ile anlaşmaya varmış olan yakınları, kararlaştırılmış yığınla altını, ya da kendilerinden satın alınmış olan şeyin Roussel'in geri verilmesini, ısrarla istiyorlardı; Roussel geri gönderilirse, onu, tutukladıkları yerde, eski durumuna döndüreceklerdi; Alexios ise, satın aldığı kişinin bedelini ödeme çaresinden hâlâ yoksundu. Tüm geceyi en koyu bir kararsızlık içinde geçirdikten sonra, bu parayı Amasya halkına ödetmek düşüncesinde karar kıldı.

Gün doğar doğmaz, girişiminin karşılaşıcağı güçlüklerle rağmen, tüm kent halkını, özellikle de etkin kişileri ve zenginleri topladı; bakışlarını daha çok bu sonunculara dikerek, "Hepiniz," dedi, "bu Barbarın Roussel'in Armenia Thema'sı [Amasya yöresini kapsayan İl] kentlerine nasıl davrandığını, nice kasabayı yakıp

yıkarak talan ettiğini,' nîce kentliye katlanılmaz işkenceler ederek kötülükte bulunduğunu ve sizden para tırtıkladığını biliyorsunuz. Oysa işte şimdi, istiyorsanız bu belâ heriften kurtulmanın zamanıdır. Bunun için, onun özgür bırakılmaması gerek. Çünkü gördüğünüz üzere bu Barbar, şimdi; sırf Tanrının öyle dilemesi ve bizim gayretlerimiz sayesinde, bizim tutsağımız durumundadır. Ama onu tutuklamış bulunan Tutuş, bizden şimdi bu işin parasını istiyor. Ne var ki, bizim elimizde kesinlikle bir kaynak yok; biz yabancı [dilin konuşulduğu] bir ülkede bulunuyoruz ve şimdiden hayli uzun denebilecek bir süreden beri. Barbarlara karşı savaşıyoruz; bu nedenle, elimizdekini avucumuzdakini harcadık. Açıktır ki, eğer İmparator buradan çok uzakta olmasa idi ve Barbar Tutuş bize biraz zaman tanısa idi, hemen oraya İmparatorun yanına, kararlaştırılan parayı bulmağa çabucak adam gönderirdim. Ama siz kendiniz de görüyorsunuz ki, bunun yapılması olanağı yok; bu durumda, sizlerin, para ödenmesini sağlamak için gücünüze göre katkıda bulunmanız gerekiyor; sonra İmparator, sizin sağladığınızın tümünü, bizim aracılığımızla, size geri verecek".

Daha sözünü ancak bitirmişti ki, onu yuhalamaya başladılar ve güçlü bir şamata koptu; çünkü Amasyalıları, ayaklanacak ölçüde kızmışlardı. Gerçekten, orada, halkı ayaklandırmak amacını güden, işi gücü halkı kıskırtmak olan reziller ve kıskırtıcılar bulunuyordu. İşte bu yüzden ciddî bir ayaklanma patlak vermişti; Amasyalıların kimi, Roussel'i tutsak durumunda tutmaya kararlı idiler ve halkı, gidip onu ele geçirmeye çağırıyorlardı; ötekiler ise, -halkın büyük bir kalabalık hâlinde bir araya geldiği zaman hep görüldüğü üzere-, aşırı derecede heyecanlanmış, Roussel'i kaçırmak ve onu zincirlerinden kurtarmak isteğindeydiler. Böyle olunca, halkın böylesine bir çılgınlık nöbetine kapıldığını gören Başkomutan, kendi durumunun da son derecede tehlikede olduğunu sezdi; ama soğukkanlılığını kesinlikle yitirmedi ve cesaretini toplayıp, eliyle, bu azgınlara, susmalarını buyurdu.

Sessizliği ancak uzun zamanda ve zorluk çekerek sağlayabildi; o zaman, kalabalığa şöyle söz etti: "Amasyalıları" dedi, "sizin kanınız bahasına kendi güvenliklerini satın alarak sizi aldatanların ve sizin en kesin biçimde yıkıma uğramanız için hiç ara vermeden tezgâh kuranların oyunu hakkında bu kadar mutlak bir cahillik göstermeniz karşısında şaşkınlığa düşüyorum. Şöyle bir bakalım;'Roussel'in ayaklanması size, toplu kıyımlardan, göz oymalardan, sakat

etmelerden başka ne kazandıracak? Oysa, bütün bunları size karşı tezgahlamakta olanlar, bir yandan kendi zenginliklerini, Barbar'a hizmet etmekle güvenceye aldılar, bîr yandan da, İmparatora yaltaklanarak ve ona (İmparatora) ne sizi ne de Amasya kentini Barbar'a bırakmış bulundukları yolunda güvence vererek, İmparatorun altınlarını yutup durdular; üstelik bunu, sizin ne olacağınızı hiç mi hiç umursamadan yaptılar. Onlar, Roussel'in baş kaldırmasına destek vermek istiyorlarsa, âsiyi en parlak ümitlere düşürecek yolda pohpohluyorlarsa, böyle yapmaları, sonuçta kendi mallarına mülklerine hiç zarar gelmemesini sağlayabilmek, bir de üstüne Roussel ayaklanmasını Rum devleti ezince İmparator'dan onur şan'ları ve armağanlar isteyebilmek içindir bu reziller, ikili oynuyorlar. Yine de felek başka türlü gidişat gösterirse, onlar her zaman işin içinden sıyrılmanın çaresini bulacaklardır ve İmparatorun hıncını size karşı alevlendireceklerdir. Dolayısıyla, eğer bana inanırsanız, sizi ayaklanmağa kışkırtan bu fesatçılarla ilginizi kesin, her biriniz benim şimdi söylemiş bulunduklarım üzerinde düşünmek için kendi evine dönsün; o zaman, size en iyi öğüdü kimin vermekte olduğunu anlayacaksınız".

Aleksios'un, Roussel'i kör ettirmiş gibi düzen uygulaması Şimdi durum değişmişti; bu sözler üzerine Amasyalılar kalabalığı, niyetlerinden caydılar ve evlerine döndüler. Yine de, Başkomutan, kalabalıkların -hele suçlu kimseler tarafından öyle yönlendirirlerse- göz açıp kapayıncaya kadar görüş değiştirmek âdetinin bulunduğunu bildiğinden, geceleyin ona karşı bir ayaklanma girişimi yapılacağından, Roussel'in kapatıldığı zindandan çıkarılacağından ve bağlarından kurtarılıp özgür bırakılacağından korkuyordu; bunlara karşı koyacak yeterli güçler elinin altında bulunmadığı için, o sırada, Palamedes'çe bir düzeri akıl etti, Roussel'i kör ettirmiş gibi yaptı: bu Roussel yere fırlatıldı, cellât gözler önünde tutularak kör edilmeyi gerçekleştiren, akkor durumundaki demiri yaklaştırdı. Bu sırada, yere yatırılmış plan Roussel böğüren bir aslan gibi ulumakta, inlemekteydi. Görüntü tam bîr kör etme sahnesiydi, çünkü güya böylece görmez edilen kişiye, bağırıp çağırması emredilmişti; aynı yolda, göz patlatıyormuş gibi yapan cellât da, yerde yatana dehşet saçan bakışlarla bakacaktı ve tam acımasızlıkla acımasızlık gösterisiyle davranacaktı hatta işkence ederek göz patlatıyormuş gibi yapacaktı. Böylece, birisi aslında kör olmadan

[güya] kör edilirken, halk alkış tutuyor, oradan ayrılınca da her yere, Roussel'in kör edildiği haberini yayıyordu.

Bu tiyatro gösterisi, memleketin yerlisi olsunlar yabancıları olsunlar herkesi, tüm kalabalığı, kovana üşüşen arılar gibi sökün ederek kendi katkı payını getirmeye ikna etti. Aslında tüm bunlar, Alexios'un -para verme düşüncesine karşı çıkan ve Roussel'i babam Alexios'un elinden almanın komplosunu kuran kişiler, tasarladıklarının artık yararsız kaldığını görüp seslerini, kıssınlar ve ilk tasarladıklarını gerçekleştiremedik yerine göre, Başkomutan Alexios'un dostluğunu kazanmak ve imparatorun öfkesini kendi üzerlerine çekecek durumdan kurtulmak için, Başkomutanın öğüdüne hemen uyum sağlasınlar diye- icad ettiği bir düzenden başka şey değildi. Böylece, şu ünlü Roussel, -sanki kör edilmiş havası vermek üzere sürekli olarak gözlerinin üzerinde bir sargı taşıyarak- artık, onu kafes içinde bir aslan imiş gibi tutan o hayran olunası Komutanın elleri arasındaydı.

Ama o Aleksios, bu sonucu elde etmiş bulunmakla yetinmek ve -şan'a büründükten sonra- henüz yapılmamış harekâta girişmek konusunda ilgisiz davranmak şöyle dursun, birçok diğer kenti ya da berkitilmiş kasabayı geriye aldı ve daha önce, Roussel döneminde [yânı, Roussel oraları Rum devleti adına koruyup elde tutmakla görevli iken] elden çıkmış bulunan her şeyi yeniden devletin egemenliği altına döndürdü. Ancak bundan sonra, dizgini çevirip [dizgini çekmekle atın başını çevirip] dümdüz başkente doğru yola koyuldu. Dedesinin kenti Kastamonu'ya vardığında, kendisi ve ordusu burada konakladı, nice yorgunluğa karşın orada biraz dinlendi;

Gerçekten, daha önce hüküm sürmüş İsaakios Komnenos'un yeğeni '[kız kardeşinin oğlu] ve Alexios'un hala oğlu, :Dokeianos -bu, yalnız doğuşundaki soyluluk yönünden değil, ayrıca şimdi taşıdığı rütbe yönünden, seçkin bir kişi idi-. Roussel'i, kör olduğunu gösteren [gözlerdeki sargı gibi] hallerle ve elinden tutulup götürülür durumda görünce, derinden bir iç çekti ve Roussel'in kara bahtına ağladı, bir yandan da Komutanın zalimliğine lanet etti. Hatta böylesine yiğit ve kendisine ceza verilmeyip tersine [İmparatorun gazabından] kurtarılması gereken gerçek bir yiğit dediği bu adamın gözlerini 'oydurduğu için, Başkomutan Alexios'a ateş püskürdü; Alexios' buna hemen şu yanıtı verdi: "Bu kör etme konusunda, yakında bilgi

edineceksin, sevgili dostum" dedi. Biraz sonra Dokeianos ile Roussel'i, bir çadıra götürdü; o zaman, bu kişinin yüzünü sargıyı çözerek açtı ve ısıt ısıt pırıldayan gözlerini Dokeianos'a gösterdi. Bunu görünce, Dokelanos, aptallaştı, şaşkın şaşkın kaldı, böylesine büyük bir mucize karşısında ne düşünmek gerektiğini bilemedi. Bir yandan da, ellerini gözlere dokundurarak, acaba gördüğü bir düş müdür, ya da şu çeşit bu çeşit bir yeni düzen karşısında mıdır, anlamak istedi. Sonunda, dayıoğlunun o adama karşı ettiği insanlığın ve bu insanlığın yanı sıra [işin gereğini yapmakta] gösterdiği becerikliliğin ayırdına vardığından, sevinç içinde kendinden geçerek, Aleksios'u kolları arasına alıp kucakladı, pek çok kez yüzünden öptü, şaşkınlığının yerini" sevinç aldı. Keza, aynı duygular İmparator Mikhael'in yakınları, İmparatorun kendisi ve herkes tarafından da paylaşıldı.¹⁶

¹⁶ Anna Komnena, a.g.e., s.17-23.

ZENGİN, HAREKETLİ BİR ŞEHİR

(Şerif) İdrisi

(Septe 1100-1166), İslam coğrafya bilgini ve seyyahı. Kurtuba'da köklü bir öğrenim gördü. Uzun süren bir seyahatten sonra Palermo'da Norman Kralı II. Roger'in hizmetine girdi. Burada seyahatlerini kaleme aldı ve coğrafya çalışmaları yaptı. Dünya coğrafyasını tasvir eden gümüş bir küreyi ve kral adına yazdığı Roger'in kitabını tamamladı. Bu eser Kitab Rucâr veya al-Kitab al Rücari adıyla tanınır. Bu kitab İslam dünyasında Nuzhat al-Müştak fi İhtirak al Afak adıyla da bilinir. Bu kitap aşağıda adı geçen adıyla Fransızcaya çevrilmiştir.

Şerif İdrisi, 12.yy.da İslam dünyasının coğrafik bilgi birikimini bu kitabıyla batı dünyasına taşımıştır. Onun kitabındaki bilgiler, daha sonra Avrupa'da başlayacak Rönesans hareketine ve coğrafi keşiflere kaynaklık eden bir eser olmuştur.

..... Amasya Diyar-ı Rum'da yedinci iklimde yer alır. Önemli yolların kesiştiği, ticari kervanların sıklık uğradığı bir şehirdir. Amasya ve çevresi ikliminin yumuşaklığı bağ ve bahçelerinin verimliliği, halkının çalışkanlığı ve üreticiliği, sularının bolluğu ile tanınmıştır. Bir ticaret merkezi olması yanı sıra bu özellikleriyle de zengin hareketli bir şehirdir.

Bir kalenin kuşattığı surlar içinde yeşillik arasında güzel yapılarıyla genişçe bir alana yayılmıştır.

Ekonomik ve doğal zenginliğinin güzelliğinin yanı sıra ünlü kişilerin adamlarının ve yöneticilerin yetiştiği bir bilim ve kültür merkezidir.

Büyük bir ırmağın¹⁷ kenarında uzayıp giden meyve bahçelerine su sağlayan bir çok su dolabı sıralanmıştır.

Bağlarının, bahçelerinin meyvelerinin lezzeti, şehrin güzelliği, yetiştirdiği bilgin ve filozofları ile tüm Diyarı Rum'da meşhur olmuştur.

Amasya'dan geçen ırmak, Samsun yakınlarında denize dökülür. Amasya-Sinop arası altı günlük yoldur. Bu şehirde Merzifon yakınlarında zengin gümüş madenleri (Gümüş köyünde) bulunmaktadır.¹⁸

¹⁷ İdrisi, Burada Yeşilırmağın adını belirtmemiştir.

¹⁸ Şerif İdrisi, Nüzhetü'l-Müştakü'l-Ihtiraki'l-Afak, Çeviri: Améde Jaubert-1836-1840, Paris, II.Cilt,

FİLOZOFLARIN, BİLGİNLERİN, HEKİMLERİN VE YÖNETİCİLERİN YETİŞTİĞİ ŞEHİR

İbn-i Sait

(Gırnata 1208-Şam 1274) İspanya Endülüs'lü İslam dilbilgini, seyyahı, coğrafyacısı. İşbilyada zamanının en büyük eğitim ve öğretimini aldı.

Babası ile hacca gitmek için bulunduğu şehirden yola çıktı. Babasının 1241/1242'de İskenderi'ye de ölümü üzerine bu şehirde kaldı. Burada hükümdar Kemaleddin'in hizmetine girdi. Onunla Haleb, Şam, Musul, Bağdat, Basra'ya dolaştı. Sonra Mekke'ye gelerek hac görevini yerine getirdi.

Sonra Tunus'a giderek oranın hükümdarı Ebu Abdullah el Mustanşir'in hizmetine girdi. 1267'de İskenderiye-Haleb yoluyla Anadolu'ya geldi. Tunus'a geri dönerken 1274 yılında Şam'da öldü. Bir rivayete göre de 1286'da Tunus'da ölmüştür.¹⁹

İbn-i Sait'in 1266-1267 yıllarında Amasya'ya geldiği sanılmaktadır.

...Amasya Sinop'un güneydoğusunda yer alır. Pek çok bahçesi büyük bir nehri vardır. Su dolapları bahçeleri sular. Bu şehir hekimlerin, filozofların bilginlerin şehridir. Burası güzelliği bağı, bahçesi, sularının bolluğu ile ünlüdür. Amasya-Sinop arası güzel çam ormanlarının süslediği dağların arasındaki akarsular boyunca devam eden yollarda altı gün sürer.

Amasya Irmağı derin vadilerin, yardığı dağ geçitlerini takib ederek Sinop kıyılarında denize dökülür.²⁰

s.311-313.

¹⁹ İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 5/II.Cilt, İstanbul 1968, s.799.

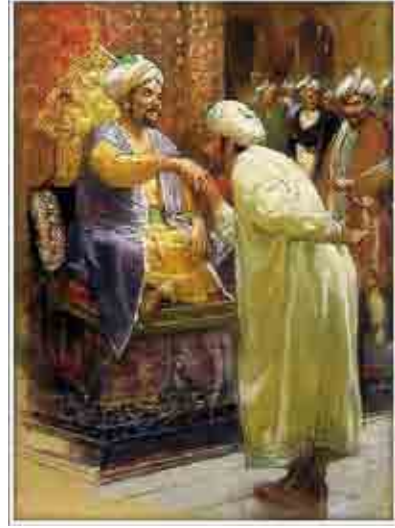
²⁰ Claude Cahen, İbni Sait Sur L'Asie Minor Seldjuquide, tarih Araştırmaları Dergisi, DTCF, Ankara, 1968, s.49

YEŞİLLİKLER İÇİNDE LEZZETLİ MEYVE BAHÇELERİ İLE ÇEVİRİLİ BİR ŞEHİR

İbni Batuta

(1304 Tanca Fas- 1369 Tanca Fas) 14 yy.da yaşamış İslam dünyası ve Türklerin yaşadığı geniş coğrafyayı anlatan “Tuhfetu’n Nüzzar fi Garabi’l Emsal vel Acaibi’l Efsar adında bir seyahatnâmesi bulunmaktadır. Bu eser kısaca “Rihlet İbn Batuda” adıyla anılmaktadır.

İslam Dünyasını tanıma araştırma, öğrenme isteği ve macera sever kişiliğinin etkisiyle 1325 yılında 22 yaşında Tanca’dan ayrılarak Hacca gitmek amacıyla yola çıkmış Mısır, Suriye, Arabistan yarımadası, Irak, İran, Doğu Afrika, Anadolu, Kuzey Türk İlleri, Orta Asya, Hindistan, Çin, Endülüs, Sudan gibi ülkeleri 25 yılda gezmiştir.

Gerdiği yerlerde yöneticilerle tanışmış o ülkelerin örf ve adetlerini yaşayışlarını, beslenme biçimlerini hükümdarların birbirleriyle olan anlaşmazlıklarını, rekabetlerini savaşlarını buralardaki ziyaret yerlerini, ibadethanelerini, üretim tarzlarını, ticaret hayatını ayrıntılı bir şekilde tespit edip anlatmıştır. İbn-i Batuta Amasya’ya 1339 yılında gelmiştir.

Sivas yönünden/oradan Amasya’ya gittik. Burası büyük bir ırmak kenarında bağ ve bostanlarla kaplı meyvelik ve ağaçlık güzel bir şehirdir.

İrmak üzerinde kurulu dolaplarla çekilen su, evleri, bostanları sular, cadde ve çarşıları genişdir. Buraya Irak sultanı hükmetmektedir²¹.

Tanrının velilerinden Ahmet Rifa’i hazretlerinin çocukları burada oturmaktadır. Bu tarihlerde postnişin ve tekkenin şeyhi

²¹ İbni Batuta; İbni Batuda Seyahatnamesinden Seçmeler, Hazırlayan İsmet Parmaksızoglu, 100 Temel Eser, MEB Yayınları, Ankara 1970, s.27.

İzzeddin olup, kardeşleri Şeyh Ali, Şeyh İbrahim ve Şeyh Yakub ile hepsi Taceddin Rifai'nin oğlu Şeyh Küçük Ahmet'in çocukları bulunmaktadır.

Bu suretle her birinin birbirine olan üstünlük ve erdemlerini gözlerimizle izlemiş olduk.

Buradan sonra yine Irak hükümdarının hükmündeki kasabalardan birine Gümüş'e doğru yola çıktık. Gümüş bakımlı büyük bir kasaba olup, Irak ve Suriye'den gelen tüccarlar buradan mal alırlar. Burada gümüş madeni vardır²².

²² İbni Batuta, Amasya'ya geldiği tarihte bu bölge İlhanlı Hükümdarı Irak Sultanı diye anılan Ebu Said Bahadır Han'a bağlıydı. Anadolu'yu onun adına Şeyh Hasan Buzurg yönetiyordu. Alâddin Eratna ise Şeyh Hasan Buzurg'a bağlı olarak Amasya, Tokat, Sivas civarının bir çeşit valiliğini yapıyordu. Aladdin Eratna 1327-1335 yıllarında Anadolu'yu egemenliği altına almış bağımsız bir beylik kurmuştur. Eratna Beyliği her ne kadar 1335 ile karışıklıklar nedeniyle zayıfladıysa da egemenliğini Alâddin'in ölümüne kadar (1335'e) kadar sürdürdü.

YEŞİLIRMAK KENARINA İNCİ MİSALİ DİZİLMİŞ YEDİ KONAK

Tüccar Basil

Tüccar Basil yaşamı hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Dindar bir ortodoks Hristiyan olan Basil Kûdus'e hacca gitmek amacıyla 1465 yılında Kiev'den hareket ederek İstanbul'a ulaşmış deniz yoluyla, Filistin'e gitmiştir. Buradan tekrar Antakya, Adana, Konya, Kütahya, Bursa'ya gelmiştir. Fakat seyahatnâmesinde buraları anlatmamıştır. Bursa'dan yola çıkarak-Yenişehir, Mudurnu Bolu, Tosya yolu ile Osmancığa gelmiştir. Merzifon, Havza, Amasya, Uygurköyü ve Turhal'a uğradıktan sonra Tokat'tan karayolu ile Kûdus'e gitmiştir. Kudüs'e giderken izlediği güzergâhı uğradığı yerleşim merkezleri hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. 1466'da Hac yolculuğunu tamamlayarak ülkesine dönmüştür.

Tüccar Basil'in Seyahatnâmesi 15 yy. Kuzey ve Doğu Anadolu şehirleri (özellikle Amasya Tokat,Sivas) ve iskân durumu için iyi bir kaynaktır.²³ Fakat bazı anlatımlarında gerçek/akıl dışı Hristiyan söylentilerine geniş yer vermiştir.

Bursa'dan On sekiz günde yürüyerek Osmancık kasabasına geldik. Bu şehrin, sivri kayalık tepe üstünde kalesi bulunur. Kalenin dışarı açılan dört kapısından, şehir merkezinin olduğu yere inip çıkmak oldukça zordur. Tepedeki görkemli kaleden bir ok atımı aşağıdaki mesafede bulunan şehrin yerleşim alanında beş tane konak, ilginç mimari tarzları ve güzellikleriyle, diğer evleri yapıları gölgede bırakırlar. Kalenin içinde suları tatlı çok güzel bir pınar (göl) vardır.

Bu şehrin içinden geçen ırmağın(Kızılırmak) suları kıpkırmızıdır. Sivas yakınlarında şehit edilen kırk hristiyanın öldürülüp, kanlarının akıtıldığı yerde, suların kıpkırmızı bir pınar fışkırmış bir göl oluşmuştur. İşte bu ırmak, o (pınardan) gölden kaynağı aldığından suları kıpkırmızı akarmış²⁴.

Osmancıktan ayrılarak, yolculuğumuza on dokuzuncu

²³ Gülgün Üçel-Aybet, Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699), İstanbul 2003, s.35.

²⁴ Kızılırmak Divriği yakınlarındaki Kızıldağ'dan doğan Batıya doğru uzun bir yol katettikten sonra Sivas'a ulaşır. Basil'in bahsettiği Kırkşehirler gölü ise Sivas yakınlarında Çayırbağı denilen yerde bulunur. Gölün içinde taş duvar kalıntıları vardır. Ayrıntılı bilgi için bakınız Adnan Mahiroğlu-Seyyahların Gözüyle Sivas. İstanbul 2001 21 sayfa.

gününde Merzifon'a ulaştık. Bu şehrin ahalisi/sakinleri, birkaç Türk'ün dışında hepsi Ermeni'dir. Merzifon'da, Ermenilerin çok bilgili, Yoaşım Şatlaşa (Joachim Schaltascha) adlı bir piskoposların/metropolitleri vardır.

Yolculuğumuzun 20.günü, Merzifon'dan ayrılarak Havza'ya geldik. Bu şehir dağları arasında önemli yolların kavşağında bir geçitte bulunmaktadır. Mükemmel, insanı hastalıklardan ayırıp, sağlığını geri veren banyoları/hamamları ile tanınmıştır. Sırtını dayadığı dağlardan fışkıran bir sıcak su kaynağı üzerinden muhtemelen Yıldırım Paşa'nın oğlu Bayezid (?) tarafından bir hamam bir kervansaray yapılmıştır. Havza'da iki üç dinden farklı insanlar hep bir arada hoşgörü içinde yaşarlar. Aynı gün oradan ayrıldık.²⁵

Yolculuğumuz'un 21. gününde Amasya'ya vardık çok yüksek bir dağın eteğine yerleşmiş bu şehirde güzellikleri ile ötekilerinden çabucak ayırt edilen yedi tane konak bulunuyordu.

Bulunduğum yerden ırmağın karşı tarafında çok yüksek kayalık bir tepe üstünde şehrin kalesi yer almaktaydı.

Irmağın kıyısı boyunca, önemli yapılar, konaklar karşılıklı olarak dizilmiştir. Amasya çok büyük bir şehirdir. Irmağın her iki kıyısı sağlam taş duvarlarla güçlendirilmiştir. İrmaktan sağlanan sular, sokaklarda açılan taş kanallardan akıtılarak evlerin su ihtiyacı karşılanır. Büyük konakların avlularında su kuyuları bulunur.

22. günde Amasya'dan ayrılarak Vorgoun (Uygur) köyüne ulaştık.Yüksek dağların eteğinde, daracık bir vadide parlak taşlardan yapılmış güzel evlerin bulunduğu bu köyde dinledikten sonra, 23. günde Turhal'a geldik.Yüksek sivri bir kayalık tepenin eteğine yerleşmiş bu şehrin hemen dibinden Yeşilırmak geçiyor. Irmak üzerinde, kemerli büyük bir taş köprü ve onun şehre ulaşan ayakları dibinde iki tane büyük un değirmeni bulunuyordu²⁶.

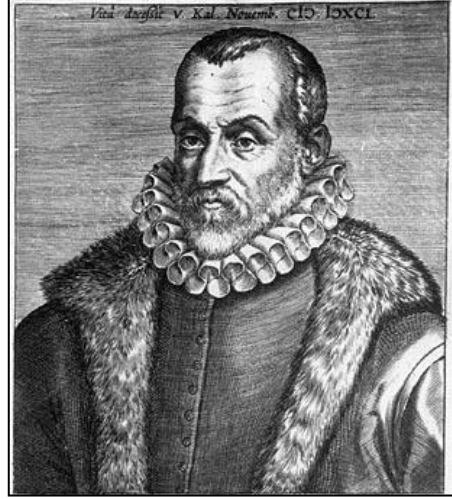
²⁵ Basil havza kaplıcaları üzerine hamamları yaptıranlar hakkında yanlış eksik bilgiler vermektedir. Hamamların bir kısmı Selçuklu Sultanı II. Mesud tarafından yaptırılmıştır. Diğer Hamamlar, İmarethane ve Kervansaraylar 1432-1436 yıllarında Yörgüç Paşa oğlu Mustafa bey tarafından yapılmıştır.

²⁶ Mme.B.de Khitrowo, *Itinéraires Russes en Orient, Pelerinages du Marchant Basil*, Geneve, 1889, s.243-244.

BİR SEFİRİN GÖZÜNDEN OSMANLININ GÜCÜ PADİŞAH VE ORDUNUN AMASYA'DAN AVRUPA'YA YANSIMASI

Ogier Ghselin De BUSBECG

1522 Almanya-9 Kasım 1592
Avusturya. Busbecg eğitimine Louvain
Üniversitesi'nde başlamış, Paris ve
Venedik'te devam etmiş, eski çağ tarihi
ve klasik eğitim almıştır. Bu bilgiler
onun Osmanlı topraklarına yapacağı
gezinin ve İstanbul'da ülkesi
Avusturya'nın elçisi olarak çalışmasını
kolaylaştıracaktır.

Fakat ülkesine hizmeti bir
gezinin araştırmacı, tarihçiden çok diplomasi alanında görülecektir.
İstanbul'da görevli olduğu yıllarda ve Amasya'ya yaptığı seyahat sırasında
balıklar, kuşlar, çeşitli hayvanlar ve bitkiler ilgisini çekmiştir. Amasya
seyahatinde kafilesinde bulunan Hans Deschwam'ın Anadolu'ya ve Amasya
çevresine ait verdiği bilgiler daha göz doldurucu ve ayrıntılıdır.

Busbecg'in adı geçen eseri, H.Deschwam'ın seyahatnâmesi ile
karşılaştırılmıştır. İki seyahatnâme arasındaki aynı özellikler
Busbecg'inkinden çıkarılmıştır.

Busbecg Osmanlı İmparatorluğunun en güçlü olduğu Kanuni
döneminde 1554-1562 yıllarında, Avusturya İmparatoru Ferdinand'ın elçisi
olarak İstanbul'da bulunmuştur. Ferdinand'ın Osmanlı İmparatorluğu
idaresindeki Erdel'e saldırı sonucu, İstanbul'daki Avusturya elçisi Maluezzi
derhal Yedikule zindanlarına hapsedildi. Böyle bir hassas ortamda Busbecg
üstün bir diplomasi örneği sergileyerek iki devlet arasındaki gerginliğin
giderilmesinde önemli bir görev üstlenmiştir.

Bu başarısının gücü, ilişkilerinde dürüst ve gerçekçi olması, Türklere
yakınlık duyması, kendisini sevdirek güven duygusu oluşturmastandır.
Eserinin tümü gözden geçirildiğinde, elçiliği sırasında, Osmanlı
İmparatorluğundaki gözlemlerini edindiği bilgileri, uzun mektuplar halinde
yazıya dökmüştür. Bu mektuplar, Osmanlı İmparatorluğunun en güçlü
olduğu dönemde siyasi, toplumsal ve askeri yapısını o yüzyıldaki dünya
dengelerini, o çağın doğu-batı diplomasisini gelenek ve göreneklerini,

özellikle Padişah ve diğer yöneticilerin fiziki yapıları davranış biçimleri, tek elden, ön yargısız bir belge niteliğinde olması güçlü bir kaynak eser olarak günümüzde de önemini korumaktadır.

1927 yılında İngiltere’de Seymour Foster tarafından Latince aslından *The Turkish Letters* adıyla İngilizceye Hüseyin Cahit Yalçın tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir.*

Busbecg ve heyeti 7 Nisan 1555’de Amasya’ya ulaştı. Gerekli görüşme ve anlaşmalar yaparak 2 Haziran 1555’de şehirden ayrıldı.

İstanbul’dan ayrılışımızdan otuz gün sonra, 7 Nisan’da Amasya’ya vasil olduk. Şehre yaklaştığımız zaman Türklerden bir grup yolda bizi karşılayıp hoş geldiniz diyerek şehre kadar bize refakat ettiler.

Kapadokya’nın merkezi olan bu ilde daimî bir karargâh bulundurulur. Umumiyetle burada Vali tarafından adalet divanı kurulur. Beyazıt zamanından beri talihsiz olan şehrin Mustafa olayından sonra büsbütün uğursuzluğuna inanıldı. Karşılıklı iki tepenin yamacında kurulmuş bulunuyor. Ortadan İris nehri geçiyor ve şehri ikiye ayırıyor. Tepelerin yamaçlarından şehir bunlun detaylarıyla rahatça görülebilir. Tepeler birbirine o kadar yakındır ki şehre girmek için sadece bir tek yol vardır, bütün nakil vasıtaları bu yoldan geçerler.

Vardığımız günün gecesi şehirde büyük bir yangın çıktı. Yeniçeriler, civar evleri yıkarak yangının büyümesini önlediler. Bazan, askerlerin yangın çıkmasını arzu ettiklerini, hatta gizlice kendilerinin yangın çıkarttıklarını sanıyorum. Çünkü bu vesile ile evleri yağma edeceklerdir. İstanbul’da iken kaza eseri olmadığı aşikâr olan bazı yangınların kundakçıları bulunamamıştı. Halk bunun İran casusları tarafından yapıldığını iddia ediyordu. Bir defasında, uzun soruşturma ve araştırmalardan sonra, yangını limandaki gemicilerin çıkartmış oldukları anlaşılmıştı. Yangın, onların çapulculuk yapmalarına vesile oluyordu.

Şehri çeviren iki tepeden daha alçak olanında, önemli bir kale vardır. Bu kalede İranlılara ve diğer düşman kabilelerinin akınlarına karşı koymak için devamlı olarak bir Türk garnizonu bulunur. Tepede, muhtemelen eski Kapadokya krallarından kalmış eski

* Hüseyin Cahit Yalçın, **Türk Mektupları**, İstanbul 1939, s.104-110.

binaların kalıntıları görülüyor. Amasya'nın ne evlerinde, ne sokaklarında bir güzellik bulamadım. Evler, İspanya'da olduğu gibi kerpiçten yapılmıştır. Damları topraktır, düzdür. Yağmurlarda dam akıtacak olursa, eski mermer sütun parçalarından birini silindir yerine kullanıp damın üstünde yuvarlayarak toprağı daha sıkı ve yağmuru içeriye geçirmez bir hale getiriyorlar. Yazın halk damlarda yatar. Yağmur buralarda pek fazla yağmamakla beraber, yağdığı zaman sokaklardan geçmek için elbiselerinizin çamur içinde kalmasını göze almanız lâzım. Zira damlardan aşağıya çamur akar.

Amasya'ya gelişimizin akabinde. Veziriazam Ahmet ve diğer paşaları ziyaret ederek saygılarımızı sunduk. Sultan henüz dönmemişti. İmparatorun verdiği talimat dairesinde paşalarla müzakerelere başladık. Ancak Sultanın fikrini öğreninceye kadar herhangi bir fikir beyan etmemeyi uygun buldular. Sultan dönünce huzuruna çıkarıldık. Teklif ve düşüncelerimizi ona da arzettik. Ancak davranışlarında bize karşı iyi niyet beslediğine dair bir işarete raslamadık. Üzerine gayet değerli halılar ve nefis şekilde işlenmiş yastıklar konulmuş alçak bir taht üzerinde oturuyordu. Yanında yayı ve okları vardı. Yüzünde bir sertlik, hiç te hoş olmayan bir kibirlilik okunuyordu.

Sultanın huzuruna çıkarıldığımız zaman mabeynciler tarafından silâhlarımız alınmıştı. Sultan Murat'tan beri bu adet yerleşmiştir. Murat, kendisiyle mülakat yapmak üzere huzura giren bir Hırvat tarafından öldürülmüştü.

Sultanın elini öptükten sonra geri geri çekilerek duvara sırtımızı verdik. Nutkumu dinledi, fakat beklemediği sözleri söylemiş olacağım ki yüzünde bir küçümseme ifadesi belirdi, ağzından sadece “güzel, güzel” sözleri çıktı. Daha sonra çıkmamıza izin verildi.

Huzurda iken, büyük bir kalabalık dikkatimi çekti. Birçok vilâyetin beylerbeyleri Sultana hediyeleriyle gelmişlerdi. Bunlardan başka, Sultanın bütün mahiyeti orada idi. Hassa süvarileri, sipahiler, gurebalar, ulûfeciler.. Ayrıca yeniçeriler de vardı. Bu kalabalık mecliste herkes şahsî kabiliyeti, ehliyet ve liyâkati sayesinde bulundukları mevkilere getirilmişlerdir. Filancanın neslinden geldiği için hiç kimseye diğerlerinden üstün bir rütbe verilmez. Herkes memuriyet derecesine göre saygı ve itibar görür. Bu sebeple, merasimlerde önde bulunmak, diğerinin yerine göz dikmek gibi kavgalar yoktur. Görev ve memuriyetler herkesin liyâkat, seciye,

kabiliyetine göre bizzat Sultan tarafından verilir. Bunu yaparken ne o şahsın zenginliğine, ne nüfuz ve şöhretine, ne rica ve dostluklara aldırış etmez. Böylece her işe, o işin ehli adamlar tayin olunur. Şahsî kabiliyeti sayesinde herkes en yüksek mevkilere kadar gelebilme şansına sahiptir. Çobanlıktan gelmiş olsalar dahi, mazideki durumlarından dolayı bir eksiklik duymadıkları gibi, ebeveynlerine ne kadar az borçlu olurlarsa bununla o kadar çok iftihar ederler.

Türkler, üstün meziyetlerin, kabiliyetlerin doğuştan geldiğine, bir miras olarak ecdattan intikal ettiğine inanmazlar. Bunun, kısmen Allah vergisi, kısmen de say-ü gayretin mükâfatı olduğunu kabul ederler. Nasıl ki bir evlât mutlaka babasına benzemezse, güzel sanatlara, hesap hendeseye istidat irsî değilse üstün vasıfların, seciyeinin de babadan oğula geçmeyip Cenab-ı Hak tarafından bahsedildiği kanaatindedirler. Bu düşüncelerin neticesi olarak, Türklerde şan ve şöhret, yüksek idarî mevkiler liyâkat ve maharetin mükâfatıdır. Tembel ve pısrık olanlar, kötü niyetliler için yükselme yolları kapalıdır, bunlar kenarda köşede önemsiz kişiler olarak kalırlar. Türklerin giriştikleri her işte başarı kazanmalarının, üstün bir ırk haline gelmelerinin ve gün geçtikçe devletin hudutlarını biraz daha genişletmelerinin sebebi bu olsa gerek.

Bizdeki uygulama ise büsbütün değişiktir. Ehliyet ve liyâkatin bizde yeri yoktur. Her yerde her işte asalet, yani mevki ve rütbe verilecek şahsın kimin neslinden geldiği hususu aranır. Bu konuda söyleyecek çok şey var ama şimdilik bu kadar yeter. Bu düşüncelerimi bir sır olarak saklayacağınızı umarım.

Şimdi tekrar başları sarıklı bu büyük kalabalığı seyredelim. Bembeyaz ipekli kumaşlara bürünmüşler. Bir renk ve parıltı cümbüşü. Altın gümüş, ipek ve saten parıltısı her tarafla gözlerimizi alıyor. Bu manzarayı kelimelerle anlatmak çok zor. Bugüne kadar böyle güzel bir manzara görmediğimi itiraf etmek isterim. Bu kadar zengin ve göz alıcı görünüş içinde dahi bir sadelik ve tutumluluk dikkati çekiyordu. En yüksek mevkileri işgal edenlerle derece derece alt kademelerdeki memuriyetlerin sahipleri hemen aynı biçimde elbiseler gitmekteydi. Oysa bizde böyle midir? Hesapsız para harcanır bir elbise için ve birkaç günde deforme olur. Onlarınsa en güzel ipekli yahut saten elbiseleri, işlemeli olduğu halde sadece bir duka altınına mal oluyor.

Giyiniş tarzımızdaki bu farklılık onlarda nasıl hayret

uyandırıyor, bizde de öyle şaşkınlık yaratıyor. Türklerin elbiseleri topuk kemiklerine kadar uzundur. Bu şekilde giyinmeleri onları daha iri yarı ve daha uzun boylu gösteriyor. Bizimkiler ise öyle kısa ve dardır ki vücudun bütün hatlarını olduğu gibi meydana çıkarıyor. Bu da adamın boynunu kısa, âdeta bir cüce gibi gösteriyor.

Bu büyük kalabalıkta dikkati çeken bir başka şey de sessizlik ve intizamdır. Ne bir ses, ne bir uğultu. Halbuki, bizde, herhangi bir toplantıda uğultu eksik olmaz. Teğmenden generale kadar —Türkler bunların hepsine Ağa adını verir— bütün subaylar kendilerine ayrılan yerde oturmuşlar, neferler ayakta duruyorlardı. Yeniçerilerin ise ayrı bir yerde uzun bir saf halinde sanki birer heykelmişler gibi hiç kımıldamadan ve hiç ses çıkarmadan durdukları görülüyordu. Sayıları birkaç bin kadar vardı. Adetleri mucibince onlara selâm vermemi söylediler. Hepsi de selâmıma başlarını sallayarak karşılık verdiler. Oradan ayrılırken Sultanın hassa alayının gayet bakımlı ve süslü atları üzerinde yerlerine döndüklerini gördük. Geçişleri çok hoş bir manzara arz ediyordu.

Sultanın huzurundan ayrılırken, taleplerimizi yerine getireceğine dair pek az ümidimiz vardı. Amasya'ya gelişimizden bir ay kadar sonra, 10 Mayıs günü İran Sefiri, beraberinde pek kıymetli hediyeler olduğu halde şehre gelmişti. İncelikle dokunmuş nefis halılar, işlemeli eyer takımları, gümüş saplı kılıçlar, gayet güzel, zarif kalkanlar... Bütün bu hediyelerin içinde yalnız bir tanesi diğerlerini tamamen gölgede bırakıyordu. Bu bir Kur'an nüshasıdır. Türklerin ibadet ve yaşayış kurallarını ihtiva eder. Bu kitabın, Peygamber Muhammed tarafından Allah'ın verdiği emir üzerine yazıldığına iman ederler, onun için böyle bir hediye Türklerde pek makbuldür.

İran Şahı ile barış andlaşması aktedildi. Böylelikle bize karşı daha serbest hareket edebilecekler. Aramızdaki sulhun tesisinde bazı zorluklar çıkacağını tahmin etmiş olmalıydılar.

İranlılara karşı ellerinden gelen misafirperverliği gösteriyorlardı. Onlarla aralarında hakiki bir barışın sağlandığına bizi iyice inandırmak istiyorlardı. Türkler her şeyde ya çok aşırılığa varırlar, yahut da umursamazlığa, kayıtsızlığa. Dostlarına ikram ederken noksan hiçbir şey bırakmadıkları gibi düşmanlarını hor görüp alay ederken de en gaddar tavrı takınırlar.

İkinci Vezir Ali Paşa'nın İranlılar için verdiği bir ziyafeti bulunduğumuz yerin müsait oluşu dolayısıyla uzaktan da olsa ayan

beyan görmüştük. Daha evvel de anlattığım gibi şehrin iki taraflı tepe yamacında kurulmuş bulunması göze görünmeyecek bir taraf bırakmıyordu. Aslen Dalmaçyalı olan Ali Paşa çok zeki ve müşfik bir adamdır. Bahçede verilen ziyafette paşa ile sefir, bir tentenin altında oturmuşlardı. Paşa geriye doğru kaykılmış, dirseğine dayanmıştı. Aynı biçimde elbiseler giyinmiş yüz kadar genç hizmetkâr, kilerle sofrası arasında eşit aralıklarla sıralanmışlardı, önce ellerini kalçalarına koyup başlarını eğerek selâm verdiler. Sonra yemek servisine başladılar. Kilerin yanında duran hizmetçi yemek kabını alarak yanında durana veriyor, o da ötekine uzatıyordu. Böylece yemek, elden ele tâ sofranın yanında bulunan adama kadar gidiyor, o da bunu sofraya koyuyordu. Belki yüzden fazla yemek kabı bu şekilde, herhangi bir karışıklık doğmadan, sofraya doğru âdeta aktı durdu. Bu iş bitirildikten sonra hizmetçiler tekrar misafirleri selâmladılar, en geride duranlar başta olmak üzere geri geri çekildiler. Sofraya başka şeyler de getirilmeye başladı. Bu sefer, az önce sofraya en yakın olanlar en geride geliyordu. Türkler en küçük işlerini bile düzenli bir şekilde görürler. Biz ise, bırakın bunları, en önemli işlerimizde dahi ihmâl gösteririz. Paşanın sofrasına yakın bir yerde kurulan başka bir sofrada da, Sefirin maiyetindeki adamlara ikramda bulunuluyordu.

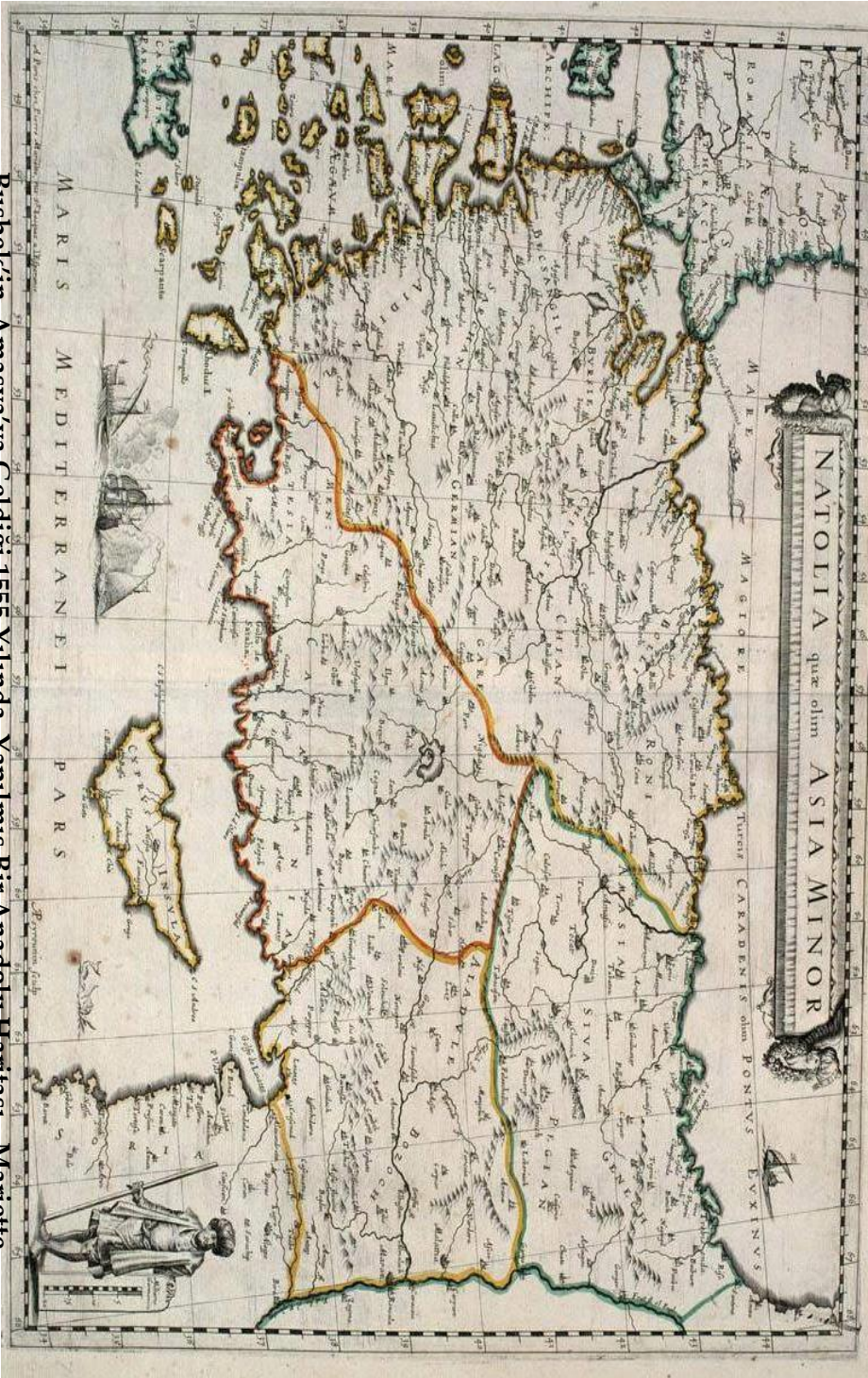
İranlılarla sulh aktedilmesi Türklerin bizimle birlikte imzalamalarını ümit ettiğimiz anlaşmayı güçleştiriyordu. Altı aylık bir mütareke sağlamak bile başarı olacaktı. Bu zaman zarfında Viyana'ya bir mektup göndermek ve cevabını almak mümkündü. Aramızda henüz bir anlaşma yapılmamış olduğu, bu konuda bir karar alınmadığı için Paşalar, Sultanın, bir mektubu ile hükümdarın nezdine gitmemi ve eğer Kral isterse onun da cevabını getirmemi uygun buldular. Bu sebeple tekrar Süleyman'ın huzuruna çıkarıldım. Üzerime, topuklarıma kadar inen, işlemeli bol bir elbise giydirdiler. Maiyetimdekilere de çeşitli renklerde ipekli elbiseler giydirildi. Ünlü trajedilerdeki bir kahramanın rolünü oynayacak aktörler gibi gösterişli bir kabile ile Sultanın huzuruna gittim Sırmalı bir kumaşa sarılmış ve mühürlenmiş olan mektubunu aldıktan sonra veda ettim. Maiyetimdeki yüksek rütbeli memurlar da huzura kabul edilmişlerdi. Aynı şekilde paşalarla da vedalaştıktan sonra 2 Haziran günü Amasya'dan ayrıldık.

Paşaların resmî makamlarına Türkler "Divan" adını verirler.

Ülkeden ayrılacak elçilere divanda bir kuşluk yemeği verilmesi adet olduğu halde benim için bu usûl tetbik edilmedi. Zira bu ziyafet sadece dostane ilişkiler münasebetiyle verilir. Bizimle henüz böyle dostane bir hava içine girmemişlerdi.

Süleyman'ın bende bıraktığı izlenimi şöyle anlatayım; Süleyman artık yaşlandığını hesaba katacak durumdadır. Fakat yine de görünüşü, hal ve hareketlerindeki onurluluk, gerçekten, bu muazzam imparatorluğun hükümdarı olan bir adama yakışmaktadır. O, aşırılığı sevmeyen, kendini birçok zevklerden mahrum etmesini bilen, irade sahibi bir kimsedir. Gençliğinde bile ağırbaşlılıkla hareket ederdi, şarap içmezdi. Bütün kusuru, karısına olan aşırı düşkünlüğü ve dolayısıyla onun tesiri altında kalmasıdır. Bu yüzdendir ki oğlu Mustafa'yı öldürmek hususunda acele verilmiş bir kararı yerine getirmiştir. Halk, onun bu türlü hareketini, karısı tarafından yapılan büyü ile izah ediyor. Gerçekten Roksolana'yı meşru bir zevce mevkiine çıkardıkları sonra, hiç bir engel olmadığı halde herhangi bir cariyeye ile münasebet tesis etmeyişi bunu teyit eder mahiyettedir. Dindardır, ibadetini hiç ihmal etmez. Bir emeli devletin hudutlarını genişletmek ise, diğeri de aynı derecede dinini yükseltmek, yaymaktır. Renginin solukluğu yaşına nazaran herhangi bir hastalığın neticesine bağlanamaz. Altmış yaşına gelen bir adam için bu yüz rengi gayet normaldir. Ancak o, yabancı memleket sefirlerini kabul edeceği zamanlar, sıhhatinin pek yerinde olduğu hususunda onlarda iyi bir kanaat hâsıl etmek için yüzünü yine de kırmızı pudra ile boyuyor. Bacağında, iyileşmesi mümkün olmayan bir yara bulunduğu söyleniyorsa da bunun ne nispette gerçek olduğu bilinmiyor. Yabancı hükümdarlar kendisini ne kadar sıhhatli görürlerse o nispette onları korkutacağı kanaatindedir. Bunu huzuruna çıktığım zaman açıkça farkettim. Çünkü son defa huzuruna kabul edildiğim andaki görünüşü ile kendisini ilk defa gördüğüm zamanki görünüşü tamamen farklı idi.

Amasya'dan İranlılarla aynı günde ayrılmıştık. Şehre girmek için geldiğimiz tek yoldan dönüyorduk. Bir müddet sonra ikiye ayrılan yolun doğuya gidenine İranlılar saplı, biz batıya giden yoldan ilerledik. Amasya'yı geride bırakırken Türk karargâhının, çadırlarının geniş sahada alabildiğine yayıldığını gördük.

Busbek'in Amasya'ya Geldiği 1555 Yılında Yapılmış Bir Anadolu Haritası- Mariette

AMASYA'DA OSMANLININ İHTİŞAMI, ORDUSUNUN GÜCÜ VE YOĞUN DİPLOMASİ TRAFİĞİ

Hans Dernschwam

1494 yılında o tarihte Almanya sınırları içinde bulunan Bohemya'da doğdu-1568 yılında Macaristan/Neusohl'da öldü.

Viyana ve Leipzig Üniversitelerinde felsefe, matematik, tarih ve coğrafya, arkasından Avrupa'nın tanınmış bilim adamları ve felozoflarından köklü, zengin hümanist bir eğitim aldı.

Yeni yerler görmek, bilgisini geliştirmek amacıyla Macaristan krallık sarayında prenlere öğretmenlik, krala danışmanlık yaptı. Kralla birlikte Macaristan, Polonya ve İtalya'ya seyahatler yaptı. Kralın hizmetinden ayrıldıktan sonra Macaristan'da bakır madenleri işleten Alman firmalarında muhasebecilik ve danışmanlık yaptı.

Anadili Almanca'dan başka Latince, Yunanca, Macarca, Slavca dillerini biliyordu. Seyahat ettiği yerlerin coğrafyasını, tarihini inceliyor buralarda antik kitabe, değerli kitap, yazı topluyordu.

16 yy'da Kanuni döneminde Osmanlılar Balkanları ele geçirmiş, Viyana kapılarına dayanmıştı. Avrupa ülkelerinin krallarında ve halkında Türk korkusu işgal endişesi vardı.

1533 yılında Macar Kralı I.Ferdinand'ın temsilcisi olarak yıllık vergileri götürmek ve görüşmelerde bulunmak üzere İstanbul'a gönderildi. Ferdinand sonradan kararını değiştirerek İstanbul'da bulunan elçisi Hollandalı Ogier Ghiselin Busbecq'i bu temsilciliğe atadı. Padişah sefer nedeniyle Amasya'da bulunuyordu. H.Dernschwam ve O.G.Busbecq kalabalık bir heyetle oraya gittiler.

9 Mart 1553'de İstanbul'dan yola çıkan heyet 6 Nisan 1553'de Amasya'ya ulaştı. Yaklaşık iki ay şehirde kalan heyet padişahla görüştü. Fakat istedikleri gibi yeterli bir anlaşma sağlayamadılar. 2 Haziran 1553 de Amasya'dan ayrıldılar.²⁷

H.Dernschwam 16 yy.da Osmanlı coğrafyasının Balkanlar Anadolu ve Amasya çevresinde gördüklerini/gözlemlerini, işittiklerini içtenlikle ve dikkatle seyahatnâmesine işlemiştir. Batı dünyasında ilk kez Balkanlar, Anadolu'ya (Amasya ve çevresi) ait coğrafi ve topoğrafik bilgileri şehir

²⁷ Hans Dernschwam, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, Çeviren: Prof. Dr. Yaşar Önen, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992 Ankara, s.276-298

kasaba ve köyler arasındaki mesafeyi, dağ ve tepelerin tahmini yüksekliğini ırmakların, çayların, derelerin uzunluğunu, genişliğini, saray, konak, han, hamam, kervansaray, cami, mescit, tekkelerin, ölçülerin ve planlarını gerçek rakamlarla ortaya koymuştur.

Anadolu'da kullanılan ağırlık, uzunluk, sıvı ölçüleri, temel tüketim maddelerinin fiyatları, Türk para değerini belirtmiştir. Türklerin lezzetli yemeklerini, gayrimüslümlerin güzel şaraplarını da övmüş, hoşuna gitmeyenleri de yermiştir.

H. Dernschwam. Sadece Osmanlı ülkesinin (Anadolu'nun) maddi ve fiziki dokusunu ortaya koymamıştır. 16. yy.da dünyanın en kuvvetli ve büyük imparatorluğunun manevi örgüsünü/temelini oluşturan Türklerin yaşam tarzını aile yapısını evlenme-boşanma, bayramlar, düğünler, dini inançlar Padişahların yönetim yapısını ve yöneticilerin, askerlerin özelliklerini tek tek sayıp dökmüştür.

Bu sağlam gözlemlerin, gerçek bilgilerin yanı sıra eserinde yer yer kendi hümanist felsefesine zıt, Hristiyan bağnazlığı, Türk korkusu dolu Osmanlı İmparatorluğu ve Türkler hakkında taraflı ve önyargılı ifadeler kullanmıştır.²⁸

6 Nisanda Elvan Çelebi'den²⁹ sabah saat 6'da hareketle 6 millik bir yol aldıktan sonra saat 4 yahut 5 sıralarında bir köye ulaştık. Padişah yahut maiyetinden bazı kimseler burada kalmışlar. Köyün adı Bagdlidczscha (Bağlıca)'dır³⁰. Yol boyunca dağlar ekilmiş vadiler gördük. Bir hayli de köy var. Sagana (Çağana/Çağna) ve Aelkat (Avkat) dakinden daha çok bağ gördük. Hatta köyün içinde bile bir kısım tarla, bir kısım bağ yapılmış.

Omcalar şimdi yapraklanmaya başladığından çubukları budamışlar. Elde ettikleri üzümü ya satıyorlar yahut da Amasya'ya götürüyorlar. Burada meyve bahçeleri de gördük.

Toprak sağlam, kırmızı killi bir toprak. Ama bazı yerlerde tarlalar taşlık. Bu tarlalarda ekin nasıl yetişiyor, doğrusu şaşılacak şey. özellikle dağların eteklerindeki tarlalar taşlı. Bir süre gittikten sonra önümüzde geniş bir arazi açılıyor. Diğer tarafta ise dağ ve vadi var.

²⁸ Gülgün Üçel-Aybet, Avrupalı Seyyahların Gözünden; Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699), İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.46 ve 49.

²⁹ XV. ve XIV yy.larda Geldigelen nahiyesine bağlı bir köy, XVIII yüzyıl ortalarında ise kaza merkezi olan Zünnunabat

³⁰ 1480-1576 yıllarında Amasya Livası'nın güneybatısında yer alan Geldigelenabat Nahiyesine bağlı, günümüzde de mevcut olan köyler.

Buralar daha çok bağcılık yapmaya elverişli. Her tarafta sığır sürüleri de gördük, inekler bodur ve küçük. Pek çok kara keçi var. Eşek ve at da bol. Meralarda gene kısa otlar çok. Orman ve fundalık görülüyor.

Bu memlekette halk o kadar geri bırakılmış ki, daha doğru dürüst bir ekmek pişirmesini bile bilmiyorlar. Fırınları yok. Her yerde başka tarzda ekmek pişiriyorlar. Bazı yerlerde büyük, geniş bir çanak yahut da topraktan yapılmış küp gibi bir şey kullanıyorlar. Bunların yere gelen alt kısımları geniş, ortası karınlı ve yuvarlak. Yukarıya doğru biraz daralıyor. Fakat ağız tarafı gene geniş. Yan tarafta yerde bir delik açılmış; bu delik yerin altında küpün olduğu yere doğru uzanıp ona bağlanmış. Küp yere gömülmüş vaziyette. Ekmek pişirilmek istenince küpün içinde ateş yakılıyor. Küp, yukarda sözünü ettiğimiz delikten hava alıyor ve iyi yanıyor. Küp iyice ısındıktan sonra hazırlanmış hamurdan parmak kalınlığında, yahut daha kalın poğaç (çörek)lar yapılıyor. Bunların genişliği bir karış kadar var, yok. Sonra bu çörekler yumurta sürüyor ve hamurun altını su ile ıslatıp kızgın küpün yan taraflarına elleriyle, küpün alabildiğince yapıştırıyorlar. Bu hamurlar pişiriliyor ve yüzleri hafif kızarıyor. Pişen çörekleri tandırdan çıkartıyorlar. Bu işi yaparken eller yanmasın diye yün eldiven takıyorlar. Şayet çöreğin daha gevrek pişmesi isteniyorsa tandırın dip tarafına yapıştırıyorlar.

Başka tarzda ekmek pişirilişini yukarıda anlatmıştık. Demirden veya topraktan yapılmış tabla gibi bir sac ateşin üstündeki bir sac ayağına oturtuluyor. Pişirilecek hamur bunun üzerine yayılıyor. Bu hamur çok ince. Bir tarafı biraz pişince öbür tarafı çevriliyor. Böylece ekmek pişmiş oluyor. Birçok yerde gördük. Lezzetsiz bir ekmek bu. İşte böyle. Türkler başka şeylerle uğraşıyorlar. Tanrı'nın kendilerine verdiği nimet ve imkânlardan lâıyıkıyla faydalanmasını bilmiyorlar. Zahmete de katlanmak istemiyorlar, bağ yetiştirmiyorlar. Çobanlar gibi hayvancılıkla uğraşıyorlar. 7 Nisan, paskalyadan bir önceki pazar günü sabahın erken saatlerinden Bağlıca'dan hareketle rutubetli bir havada 3 millik yol aldıktan sonra Amasya'ya vasil olduk.

Bu duruma göre İstanbul'dan Amasya'ya kadar arabalarla 30 günde gelmiş olduk, öğleden sonra boğaz yolu ile Üsküdar'a hareket etmiş ve 8 Martta Üsküdar'a gelmiştik. Atlarımız ve arabalarımız 2 gün önce oraya geçirilmişti. Yolda da- 1 gün İznik'te, 1 gün de Ankara'da kaldık. Böylece 10 Marttan 7 Nisana kadar sırf yol 27 gün

sürmüş oldu. Verdiğimiz molalar dışında yolculuk yaptığımız günleri hesaplarsak 113 Macar mili³¹ yol almış olduk.

Türkler mesafe ölçüsü olarak "mil" kullanmıyorlar. Yolları gün ile hesap ediyorlar. Arabalar yüzünden yolculuğumuz uzun sürdü. Çünkü arabaların büyük zorluklarla geçtiği dağlarda ve engebeli arazide atla gidilse geldiğimiz yol iki haftada alınırdı.

Amasya'ya varmamıza birkaç günlük mesafede padişahın o havalide sürgün avına çıktığını anladık. Zira padişahın geçtiği yollarda -ki o yollardan biz de geçtik- yolun iki tarafında karşılıklı, taşı toprağı birbirine karıştırarak küçük tepelikler (höyükler) yapmışlar. Padişah konak yerine varıncaya kadar yol boyunca yapılmış en yakındaki diğer höyüğe silah atmak suretiyle padişahın oradan geçtiği haber verilmiş. Özellikle askerle geçtiği zaman birbirinden belli bir uzaklıkta taşı toprağı yığarak höyük yapmak gelenek haline gelmiş. Bu iş için özel olarak görevlendirilen kimseler varmış.

Geçtiğimiz yollarda halkı üzüntülü ve kızgın bulduk. Bir kısmı Şehzade Mustafa'nın öldürülmüş olmasına, bir kısmı da İran seferinin sürüp gitmesine üzüleniyor. Zaten padişahın Kapadokya'da uzun zaman kalmasının sebebi de şurada burada huzursuzluk yaratan kimseleri tutuklamak ve öldürmek içindir. Zira herkes Mustafa'yı övmekte ve padişah tahtından ayrılınca Türkiye'de huzursuzluğun artacağından ve başkaldırmalar çıkacağından korkuluyor. Geride kalan iki şehzadenin babaları gibi olamayacaklarına inanıyorlar.

Bağlıca'dan Amasya'ya kadar yolun her iki tarafı yüksek dağlarla çevrili. Tarlalar ekilmiş. Biz bu dağları ve vadileri aşarak geldik. Oldukça büyük bir su sağ taraftan Amasya'ya doğru akıyor. Bu suyun adı Yeşilırmak. Strabone'da fluvius İris olarak geçiyor: Et Amasia patria fuit Strabonis (Zaten Amasya onun vatanıdır).

Şehre girmeden önce yukarıda sözünü ettiğimiz ırmak üzerindeki eski bir taş köprüden geçtik. Köprü pek geniş değil. Ancak bir araba geçecek kadar ve ... adım uzunluğunda.

Amasya'ya yaklaşırken şehre yarım mil kala yol, her iki tarafta yüksek, çıplak ve kayalık dar bir boğazdan geçiyor. Burada çok sıkıntı çektik. Etrafta sayısız denecek kadar çok, korkunç yerler var. Bu yol o kadar dardı ki, arabamızın başka bir arabaya yol vermesi

³¹ Macar mili: Yaklaşık 70km.lik bir uzunluk ölçüsü.

mümkün değildi. Sağ tarafta yüksekte uzanan yamaçta atla veya yayan gidilebiliyor. Bu kısımda mevcut kayalardan dolayı yola devam edilemezse sağa sola bükülünebilir ve kayanın altından, üstünden geçecek bir geçit bulunabilir. Bu geçit aslında çok dar. Ancak 5 ayak genişliğinde. Bununla beraber tabiatın yarattığı korkuluklar ile emniyete alınmış ve üzerinden çok geçilmiş bulunan bu patikadan at üzerinde veya yayan gidilebilir. Şehri, tam yanına yaklaşımadan uzaktan görmek mümkün değil. Bunun için dağların arasından akıp giden ırmağa ulaşmak gerek. Irmağın sağında solunda dağ bulunmayan yerlerde üzüm bağları, meyve bahçeleri ve tarlalar uzanıyor. Bunlar birbirinden kerpiç yahut taş duvarlarla ayrılmış. Bağ ve bahçelerin içinde kerpiç veya taş duvarlarla örülmüş küçük yazlık evler görülüyor, iyice yaklaşıp da şehre girileceği zaman yukarıda adı geçen ırmağı tekrar geçmek gerekiyor. Burada 80 adım uzunluğunda bir tahta köprü var. Köprünün civarında su dolapları görülmekte. Bu çarklı dolaplarla nehirden su alınıp bahçelere veriliyor.

Karşımızda görkemli yüksek bir kaya üzerinde kale yükseliyor. Bu kalenin karşısında bir kaya varsa da kalenin bulunduğu kaya kadar görkemli ve yüksek değil. Şehre girince sağda ve solda iki tane eski ve güzel kilise gördük. Bunlar Bizans zamanından kalma güzel ve sağlam yapılar. Dış kısımlarında iri taşlar göze çarpıyor. Yol buradan sonra başka bir giriş kapısına doğru uzanıyor. Tekrar bir Hıristiyan kilisesiyle karşılaşıyoruz. Bu da güzel bir yapı. Bu kilisenin yanından geçip konaklayacağımız yere vardık. Konak yerimiz kalenin tam altına rastlayan bir yerde. Yüksekte, kayalar arasında yollar açılmış, etrafları taşlarla örülmüş, büyük kapılar gözüktüyor. Buralarda oturanlar var. Bunun içindir ki, kayaların arasında yollar ve korkuluklar yapılmış. Bunların dışında evler, pişmemiş tuğladan (kerpiçten) yapılmış. Evlerin iç kısmı da iyi işlenmemiş, tahtadan şöyle böyle yapılmış iki kat yükseklikte. Evlerin altında ahırlar bulunuyor. Bunların üzerinde oturdukları odalar var. Bu odalar da tahta ve kalaslarla örülmüş ve üstleri toprakla kapatılmış. Damlardaki toprağın kalınlığı yarım arşın var. Bunlar dışında doğru dürüst bir ev yok. Buralarda oturuyor, yatıp kalkıyorlar. Hemen hemen her evin damında silindir biçiminde yuvarlak taşlar mevcut. Küçük ve yuvarlak bir sütunu andıran bu taşları bir oraya bir buraya çekerek damın toprağını sıkıştırıp

pekiştiriyorlar.

Hemen hemen şehrin tam ortasında bizim konakladığımız yere yakın eski yuvarlak bir kule (minare) var. Bu kule tuğla ile örülmüş, içinden kıvrıla kıvrıla çıkan bir merdivenle kulenin üstüne çıkılıyor. Burada 4 veya 8 köşeli balkon gibi (şerefe) bir şey bulunmakta. Bu balkonun ortasından yukarıya doğru ucu sivri kısa ve dar bir kule daha uzanıyor. Gündoğusuna bakan bir kapı da mevcut. Bizans devrinden kalma bu anıt içinde bir çan asılı imiş. Vaktiyle, dinsizler devrinde precones (mümâdi) buraya çıkar ve günün belirli zamanlarını bağırarak halka duyururmuş. Şimdi ise Türklerin mesyn (müezzin) dedikleri hocası veya imam günde 5 defa ezan okuyarak halkı ibadete çağırıyor. Kulenin taban kısmı 8 köşeli ve 1,5 adım boyunda. Yuvarlak kısım bundan sonra başlıyor ve yukarıya doğru yılankavi uzanıyor. Tuğlalar çok sanatkârane örülmüş. Minarede bir de kitabe var.

10 Nisan günü elçiler atlarına binerek en yüksek bascha (paşa) olan Ahmet Paşa'ya gittiler ve ona 4 tam altın sikke hediye ettiler. Sonra da Ali Paşayı ziyaret edip ona da 2 altın sikke verdiler.

Burada Şilezyalı bir soylu var. Sakalsız, ablak yüzlü, rengi biraz soluk ve beyaz bir zat. Adı Khirstoph Kotsch; babasının adı da Hans Kotsch. Kral sarayında maiyette görevli olan Peter Kotzch adında bir kardeşi varmış. Kristoph Kotsch henüz bir ücret almıyor. Hizmetkâr olarak çalışıyor. Sünnet olmuş, Temeşvar'da esir düşmüş. Emrindeki askerlerden birini kurşunlamışlar, diğer ikisini de kılıçtan geçirmişler. Bunlar sakallı imişler. Kristoff'u da öldüreceklermiş, fakat onun çok genç olduğunu görünce vazgeçmişler. Kotzcsh, ayrıca Hirschberg civarındaki Lomnitzli Wolf Aff adında diğer bir Şilezyalı asilzadenin de Ali Paşa'nın yanında köle olarak bulunduğunu anlattı. Bu zat son yapılan İran seferinde diğerleri ile birlikte İran tarafına geçmiş. Ali Paşa onun için İranlılarla pazarlığa girişmiş ve iki at vererek onu geri almış. Sonra da ona güzel bir sopa çektirmiş. Aradan kısa bir süre geçince Temeşvar'da beylerbeyi olan Mehmet Paşa'ya gidildi. Ona da iki altın sikke hediye edildi.

9 Nisan günü öğle üzeri bir adam bir mescidin civarında kaval çaldı. Pek çok yırtıcı kuş gelip evin çatısına kondu. Bunlara doğranmış et atıldılar. Karınları doyan kuşlar uçup gittiler. Türklerin anlattıklarına göre bu da bir nevi sadaka imiş, fakat halk hayvan kesmeyi tercih ediyor. Buna benzer kuşlara verilen sadakayı daha önce İstanbul'da

görmüştüm. Zengin bir Türk'ü defnettikten sonra bir caminin civarında toplanan akbabalara doğranmış et parçaları fırlatmışlardı. Onlar da kendilerine atılan et parçalarını havada yakalamışlardı. Biz de çok defa konağımızın önünde böyle yapıyorduk. Havaya et parçaları atıyorduk. Akbabalar gelip onları yakalıyordu. Ortasından Yeşilirmak akan Amasya'da 63 adım uzunluğunda bir taş köprü daha var. Bu köprünün korkuluğu yok. Üzerinden araba ile geçilmiyor. Zira karşılaşan 2 araba birbirine yol verecek durumda değil. Şehrin daha aşağı kısmında bir taş köprü daha gördük. Bu köprüde korkuluk vardı.

12 Nisan, Büyük Paskalya'dan önceki cuma günü, padişah at üzerinde camiye gitti. Yeşil bir elbise giymiş, önünde yukarıda adlarını verdiğimiz üç paşa gidiyordu. Padişahın önünde 7 kişi 7 tane üzerlerine kimse binmemiş at çekiyorlardı. Atların eğerleri altın işlemeli idi. Ve rengârenk kıymetli örtüler yanlara sarkıyordu. Saat 12'de çavuşlar her tarafta halkı ite kalka yolun ortasından kenarlara doğru çektiler.

14 Nisan paskalya günü geceleyin Amasya'da büyük bir yangın çıktı. Yeşilirmak'ın öbür tarafında çıkan bu yangında birçok kerpiç ev yandı. Ancak yeniçeriler ve paşalar yangını söndürmeye çalıştılar. Bunların elinde ise yangını söndürecek gereç yok. Yalnız uzun kancalarla çalışıyorlar. Yangın yayılmasın diye kancalan takıp yanan evin yanı başındaki evleri yıkıyorlar. Bu yangında birçok dükkân da yandı. Yangın büyük bir meydanda çıkmıştı.

12 Nisanda padişah camiye gelirken Ali Paşa'ya Viyana'yı mutlaka görmek istediğini ve sırf bunun için daha uzun bir süre yaşamak istediğini söylemiş. Boynu kopsun inşallah! İran'ın başında schachamhat alay künkeşan (Şehn-i şah) ve oğlu Schasmail (II. İsmail) var. İran'ın askeri Türkiye'ninkinden az. Üstelik topu da yok. Bunun içindir ki, savaşı kazanamıyor. Fakat memleket dağlık olduğundan yavaş yavaş geriye çekiliyor. Bu suretle iç kısımlara çektiği Türk askerini kolaylıkla imha ediyor.

Mustafa'nın başına gelen felâketten dolayı hemen hemen bütün Kapadokya halkı kızgın. Hatta halkın bir kısmı gizliden gizliye İran'ı tutuyor. Bu yüzden padişah birçok kimseyi idam ettirdi. Türkler İran halkına fazla zarar vermiyorlar. Ancak İranlıların kendi memleketinde terkettikleri yerleri yakıyorlar. Çok az kimseyi esir alıyor veya öldürüyorlar. Alman, Macar gibi Hristiyan esirlerin

anlattıklarına göre Türkler 50 kişi bile öldürmemişlerdir. Buna karşılık İranlılar, hiçbir meydan muharebesini kazanmamalarına rağmen binlerce Türk'ün hayatına kıymışlar, İran'ın askeri az olduğu için her gün dağların arasına çektiği Türkleri pusuya düşürüp öldürüyormuş. Bazen Türklerin önünde, bazen de gerisinde görünüyormuş. İranlılar bir günde o kadar büyük süratle yol alıyorlarmış ki, Türkler bu yolu 3 yahut daha fazla günde katediyorlarmış. İran'ın topu yok. Halbuki Türkiye bu harbe 300-400 topla katılmış. Ayrıca yeniçerilerin binlerce tüfeği de varmış. Türklerin topu olmasa İranlılar onları sık sık mağlup edebilirler. Zira İranlılar Türklerden korkmuyorlar. Türklerle karşı cesaretle dayanır, gözü kapalı savaşır. Kitleler halinde hücum ederler. Hırvat, Macar, Sırp ve Slovenler gibi esir veya dönmeler olmasa yalnız Türklerin cesur oluşu hiçbir şey ifade etmez. Bundan dolayıdır ki, padişah asıl yerli Türkler yanında tercihan esir düşmüş veya asıl dinini inkâr ederek Müslümanlığı kabul etmiş Hristiyanları savaşa götürüyor. Bu herifler şeytandan daha kötü, şaşkın serserilerdir. Kendilerinin neden Müslüman olduklarının sebebini dahi bilmez aptallardır. Yakın bir gelecekte dinlerinin büsbütün çöküp gideceğinden söz ederler. Bunun içindir ki, Hristiyanların birlik ve beraberlik içinde olmalarını asla istemezler. Aksine onların birleşip ittifak halinde olmamaları, kılıçlarının kesmemesi, kör kalmaları için dua ederler. Yahudiler de aynı. Onlar da asla hayırlı şeyler dilemezler.

Padişah, askeri disiplin altında tutabilmek için onların ücretini sık sık artırıyormuş. Bununla beraber İran savaşında çok asker ölmüş ve bir hayli at ve diğer hayvan telef olmuş. Türkler kışın İran'da kalamazlar. Zira orası çok soğuk bir memleket. Hiçbir yerde şehir yok. Ancak bolca köy var. İranlılar çekildikleri yerleri yakıp yıkmışlar. Kalanlarını da Türkler yakıyor. İranlıların da evleri yere gömülü imiş. Galatia ve Kapadokya' da olduğu gibi onların evleri de kerpiçten, çamurdan yapılmış. Bu evlerin üzerinden atla gitmek kabilmış. Şarap İran'da da yok. Onların da başyemekleri buğday (bulgur) imiş ve bunu atla beraberinde taşıyorlarmış. Kılıçları, zırhları iyi. Para birimlerine şahni³² diyorlar. Zira şah, Farsçada kral demektir. Küçük ve büyük sikkeleri var. İran'da altın ve gümüş yokmuş.

Tebriz büyük bir şehir. Nahçıvan da aynı şekilde, İran'da

³² Şahni: o tarihlerde Sekiz akçe değerinde İran parası.

bütün yapılar kerpiç veya çamurdan. Ağaç, orman yok. İran'ın en iyi şehri İsfahan'dır. Orada da orman yok. İran'ın en müstahkem kalesi olan Van, 1554'de Süleyman tarafından kesin olarak Osmanlı hâkimiyeti altına alındı. Hıristiyan oldukları söylenen Gürcülerin memleketi dağlıktır. Bunlar üç ayrı boydan oluşuyorlarmış. Bu boylardan birinin reisi, İran şahının torunu ile evli imiş. Harpte İran bu Gürcülerin memleketinden erzak ve mühimmat sağlıyormuş. Bunun için Türkler bu yıl Gürcülere hadlerini bildirmek istemişler. Kendisine itaat etmeyip karşı gelen bazı Gürcüleri de İran cezalandırmış. Buna kızan Gürcistan, bir yıl önce, 1554'te, padişaha bağlılıklarını ve saygılarını ispat etmek için ona birçok oğlan ve kız göndermiş. Aslında Gürcülerin memleketi sarp bir yermiş, oraya gitmek kolay bir iş değilmiş. Biz bu Gürcülerden ulaklık yapan ikisini Amasya'da gördük. Bunlar şapkalarından ayırt ediliyorlar. İki tane de Afrikalıya benzeyen Arap ulak gördük.

10 Nisanda elçiler Amasya'da 3 paşayı ziyaret ettiler. 18 Nisanda Sadrazam Ahmet Paşa'yı (Kara Ahmet Paşa) ve paskalyadan bir sonraki pazar günü, 21 Nisanda padişahın nezdinde kabul edildiler. 25 Nisanda ise tekrar yukarıda sözü geçen 3 paşayı ziyaret ettiler.

Daha önce Şehzade Mustafa'nın, şimdi de padişahın kaldığı ikametgâh dağın eteğinde bir yerdedir. Burası büyücek, sade, etrafı bahçe ile çevrili bir saraydır. Girişte etrafı kerpiç duvarlarla örülmüş bir tahta kapı var. Bu kapının yanındaki odalar, bir köy evinin odaları gibi. İçeride avlu kısmında tek katlı bir bina görülüyor. Kerpiçten uzunluğuna yapılmış bir yapı. Binanın ahşap kısımları iyice işlenmemiş, kaba, basit tahta parçalarından ibaret. Bunlar bir kulaç boyunda çam tahtalardır. Bunun yanında bahçe içinde fırınlanmış tuğladan inşa edilmiş tek katlı bir bina daha var. Padişah burada kalıyormuş. Hemen bir taş atımı mesafede. Buradan kaç defa geçtimse binanın içinde hiç bir insan görmedim. Bizdeki alelade bir esnafın evi gibi bir şey bu. Yanı başında kerpiçten örülmüş büyük bir kapı görülüyor. Kapının önünde tahtadan yapılmış bir çardak var. Çardağın altında ellerinde gümüş bastonlar bulunan altın işlemeli elbiseler giymiş 4 kapıcı oturuyor. Aralarında asıl dinini inkâr etmiş bir dönme olan More Laslo da var. Onun babası da İstanbul'da oturan bir dönmedir. Kapıcıların yanında ulufeci ile birlikte birçok çavuş oturmakta. Ayrıca büyük kapının yanında ve altında müteaddit

harem ağaları oturuyor. Tam bu sırada padişaha yemek gidiyormuş. Yeniçeriler gibi ipek kaftan giymiş 11 tane tablakâr geldi. Ağızları kapalı çukur sahanlar içinde yemek taşıyorlardı. Yemek götürme işi başlı başına bir merasim. Bunların arkasında bir kişi de yuvarlak deri gibi bir sophra (sofra) taşıyor. Böylece hepsi birden padişah kapısından içeriye girdiler ve bir süre sonra da boş sahan kapakları ellerinde kapıdan dışarı çıktılar.

İki hoca, müşaverede bulunmak üzere küçük bir kapıdan geçerek padişahın huzuruna çıktılar. Bunlar büyük kapının yanından geçerken orada kameriye altında oturan kapıcılara eğilerek selâm verdiler. Aslında onlar kapıcılara selâm vermiyorlar, padişahın kapısına karşı saygı ile eğiliyorlardı. Aynı şeyi 3 paşa ve onları takip eden elçiler de yaptılar

Elçiler saraydan çıkıp atlar üzerinde elçihana dönerlerken peşlerinden birçok yeniçeri, suluklar (solaklar) ve saray hizmetlileri koşuşmaya başladılar. Bunlar bahşiş istiyorlardı. Kendilerine verilen birkaç florinle yetinmiyorlardı. Bunlar saray hizmetlileri, köylü, çıkarık gibi herifler. Kaba sabalar. Hepsi de birbirine benzer. Yukarıda sözünü ettiğimiz sahanlar gümüş olmayıp, İstanbul'da âdet olduğu veçhiyle bakırdır ve hepsi kalaylı pırl pırl idi.

Yere, halının üstüne yuvarlak deri sofra seriliyor. Bunun üzerine oturulup yemek yeniliyor. Ekmekleri kesecek bıçak yok sofrada. Ekmeği ya elleriyle bölüyorlar veya bİrisi büyük,uzun parçalar haline getirip, bir çukur kaba dolduruyor ve oradan herkes bir büyük parçayı alıp ısırarak yiyor. Artan ekmeği ya kabına koyuyor veya sofra komşusuna veriyor. Yemek yiyenlerin önünde tabak yok. Masa örtüsü diye bir şey de yok. Sonunda ellerini ortaklaşa kullandıkları kırmızı havluya (peşkire) siliyorlar. Türkler kaşığı çok kullanıyorlar. Zira onlar pirinç veya bulgur çorbasını çok içiyorlar. Çorbayı içen kaşığı yanındakinin önüne koyuyor. Türkler şerbeti, hoşafı çok seviyorlar. Büyük, yuvarlak ve derin bir kap dolusu şerbeti sofranın ortasına koyup kaşıkla veya bardak vs. gibi bir şeyle alıp içiyorlar. Yemek bitince herkes birbiri ardına ellerini yıkıyor. Ayrı su bardakları veya kupaları yok.

Elçiler Amasya'ya 2 günlük bir yerden, konak yeri bulsun diye bir çavuş göndermişlerdi. Ahmet Paşa çavuşa bu seyahati yapmamız belli olduktan sonra yolculuk hazırlığının kaç gün sürdüğünü sormuş. Çavuş da İstanbul'da 15 gün hazırlık yapıldığını ve hareketimizden

sonra yolculuğun, arabaların ve tekerleklerin kırılması yüzünden, 1 ay sürdüğü cevabını vermiş. Bunun üzerine paşa, yarı alaylı bir tarzda, neden atla gelmediğimizi, ellerimiz güneşten yanmasın diye pekala eldiven giyebileceğimizi söylemiş. Bizimle alay ettiği besbelli. Evet, onların eldivenleri olmadığı için elleri zenci eli gibi kapkara.

Amasya'da şarap satan dükkân veya meyhane yok. Bir Rum bize iki günlük bîr yerden keçi derisinden. Bir tulum içinde şarap getirdi. Tabii pahalı oldu. Normal olarak 6 akçeye alınabilen bu şaraba 22 akçe ödemek zorunda kaldık. Öyle fevkalâde bir şarap da değildi. Bir batman³³ şarap 20 veya 30-40 akçe tutuyor. Batman şarap ölçüsü olup 4 Viyana sekizliğinden bir ölçek eksiktir, İstanbul'da şarap ölçüsü olarak kullanılan bir âlet var. Buna Rumca metze diyorlar. Bu Almancadaki mas kadar bir şey; 4 klinder³⁴ ediyor. 1 klinder ise 11/2 Viyana sekizliğidir.

Ermeniler bağbozumu zamanı gizlice yerin altına taş testiler içinde şarap saklamışlar. Korka korka bize bazı testiler açtılar. Zira Türklerin önünde açıktan veremiyorlar. Yeniçeriler zorla alıp içiyorlar, karşılığında, canları ne kadar isterse o kadar para veriyorlar. Bütün şaraplar ebulo mürver* ile kırmızıya boyanıyor. Üstelik imbikten geçirilerek yapılmış. Gerçi biz o havalide yetişen beyaz üzümler de gördük. Fakat onlar beyaz üzümünden yaptıkları şaraba da, her ne kadar inkâr etseler de, imbikten geçirilmiş sert içki karıştırıyorlar. Bu karışık içki insanın boğazını yakan çok acı bir içkidir, öyle ki, nerdeyse içenler konyak içmiş gibi ağızları yanar, içtiklerini kusuyormuş gibi geri çıkarırlar.

29 Mayıs günü 2 Ermeni kilisesine gittim. Her ikisi de çok berbat. Galeri kısmını kapalı tutuyorlar. Ancak âyin zamanlarında açıyorlar. Bu pek küçük bir kilise. Sadece bir mihrap var ve 3 kişilik de yer. Mihrabın üzerinde birkaç haç resmi yapılmış. Bunun dışında figür veya resim vs. yok. Kiliselerden birinin yanında bir mezarlık var. Mezarlığın etrafında ekmek parasına muhtaç pek çok fakir dolaşıyor. Burada Ermenice ve Rumca yazılı taşlar bulduk. Bu yazıları okuyabildiğimiz nisbette kopya edip kâğıda geçiriyoruz. Keşişler bize

³³ H.Deschwan'ın Amasya'ya geldiği yıllarda, bu çevrede kullanılan 7,694 kg'lık ağırlık ölçüsü.

³⁴ Klinder: iki okkalık sıvı alabilen küçük fiçi.

* Mürver: hanımeli cinsinden, beyaz kırmızı çiçekleri olan boyacılıkta kullanılan, beyaz çiçekleri kurutup hoşlanarak suyu içilen soğuk algınlığı nezle grip vb. hastalıklara iyi gelen küçük ot su ağaç.

Ermenice yazılmış bir incil gösterdiler. Dört kitap bir arada. Bizim Hristiyan olduğumuzu öğrenince hayret ettiler.

Bahçe içinde küçük bir taşın üzerinde çocuk resmi var. Sağ elinde bir salkım üzüm tutuyor. Salkımın altında küçük bir kuş görülüyor. Kuş üzümden yemek için uzanıyor. Sol elinde de başka bir şey tutmakta. Bu resmin yazısı bulunuyor.

Eski bir Türk camisinin minare tarafında, sokağa bakan duvara yerleştirilmiş bir taş üzerinde bir yazı gördük.

Surun Yeşilirmak'a bakan cephesinde uzunca kırık bir taşın üzerinde kolay okunabilen birkaç harf tesbit ettik:

İçeri girerken büyük kapıdan uzak olmayan bir yerde, bir çeşmenin üst kısmında kısmen yıpranmış bir taş üzerinde de yazı vardı.

7 Nisanda Amasya'ya geldik.

10 Nisanda elçiler 3 paşayı ziyaret ettiler, ilk önce aslen Arnavut olan Ahmet Paşa ziyaret edildi. Ondan sonra aslen Hırvat olan Ali ve nihayet Sırp soyundan gelme Mehmet.

14 Nisanda büyük bir yangın çıktı. Yukarıda anlattığımız gibi, yanan evleri çok kısa bir zamanda yeniden yaptılar.

18 Nisanda elçiler Ahmet Paşa'yı bir defa daha ziyaret ettiler.

21 Nisan paskalyadan bir sonraki pazar günü elçiler ilk defa hükümdarın huzuruna çıkmak için saraya gittiler. Yukarıda da değindiğimiz gibi 3 paşa elçileri huzura götürdüler.

3 Mayıs'ta hükümdar Amasya'nın ortasında Bayezit tarafından yaptırılan çifte minareli camiye gitmek için şehre indi. Ben ilk defa o gün padişahı görebildim. Yeşil elbiseler giymişti. Arabaya çok süslü koşumları ve altın yaldızlı örtüleri ütülerile 6 tane at koşulmuştu. Padişahın önünde başlarında süpürgeye benzeyen tüyler bulunan ve yeniçerilerin başı olan solaklar yürüyorlardı. Bunların Önünde ise 3 paşa at üzerinde ilerliyordu. Bu paşaların da yeniçerileri ve diğer hizmetlileri vardı. Bunların da önünde rengârenk altın işlemeli ipekten elbiseleri sırmalı, altın yaldızlı kıyafetleriyle saray mensupları yer almıştı.

11 Mayıs'ta elçiler ayrı ayrı 3 paşayı bir defa daha ziyaret ettiler.

13 Mayıs'ta aslen Hırvat olan bir çavuş veya kavas kaldığımız yerden sokağa çıkmamamız için binadan yola ulaşan geçitleri kapattı, öyle ki, biz kendimiz çıkamadığımız gibi atları götürüp onlara su

veremez duruma gelmiştik. Nihayet çavuşun bu işi kendisine hediye verilmediği için yaptığı anlaşıldı. Bunun üzerine elçiler Ahmet Paşa'ya ulak gönderip onu durumdan haberdar edince barikatlar derhal kaldırıldı. Serseri çavuş çok mahcup oldu ya tabii işten çıkarıldı.

14 Mayıs'ta elçiler gene 3 paşanın yanında idiler.

17 Mayıs'ta, saçları ağarmış, uzun sakallı ihtiyar bir adam olan İran elçisi yüz kişiden fazla maiyetiyle Amasya'ya geldi. Yangından kalma harap bir evin şurasına burasına alelacele pervaz, çita vs. çakarak tamir edildikten sonra İran heyeti bu eve yerleştirildi.

22 Mayıs'ta İran sefiri padişahın huzuruna çıktı.

Gene 22 Mayıs günü Nassad sahibi voyvodası Nagh Imre Kamaron'dan elçilerle birlikte Anadolu'ya geldi. O bir vatan haini idi. Isabella'nın elçisine yalvardı yakardı. O da Imre'yi padişahın huzuruna çıkardı. Burada kendisine müteaddit sorular tevcih edildi. Imre, haşmetmeap Avusturya kralının elçileri aleyhinde birçok şey anlattı. Say Frencz'in gazabına uğrayıp Avusturya'dan gelmiş ve burada bizleri, her birimizi, en büyüğünden en küçüğüne kadar, kötüleyen pek çok asılsız şeyler anlatmış. Hatta Schutt ile birlikte Kamaron, Yanık ve Viyana'nın nasıl zaptedilebileceğini anlatmış. Bu edepsiz, casus herif mutlaka delinin biridir. Okuması yazması bile yok, ancak saçma sapan Macarca konuşabilen bir dinsizdir. Gene bu herif, Türklerin 100 araba ve Nassad gemisi ile Kamaron'un yukarısına ulaştıklarını ve oradan Tuna'da bulunan Schutt adasına geleceklerini anlattı. Böylece aklınca Schutt halkı paniğe kapılıp adayı boşaltarak kaçacak. Bunun sonucu olarak Kamaron kolayca zaptedilecek duruma düşecek. Ayrıca bu palavracı herif, Viyana civarında Tuna'nın kolunun yatağı değiştirilmek suretiyle Viyana'nın muhasara ve zaptının mümkün olacağı fikrini de ortaya atmış. Kendisinin artık Avusturya kralına hizmet etmeyeceğini, aksine Janoş Zapolya'nın oğluna çalışacağını söylemiş. Zapolya'nın oğlu ise Amasya'ya bir miktar hain Erdellinin Macaristan'a girmek istedikleri, hattâ Macar sınırında yığınak yaptıkları yolunda haberler yollamıştır. Ayrıca Imre denilen hain herif, kendisinin birçok Macarı Janoş Zapolya'nın oğlunun tarafına çevirdiğini, onun lehine bu insanları kazandığını iddia etmiş. Hâlbuki hakikatte böyle bir şey olmamıştır. Bu, akıl alacak bir iddia değildir. Imre'yi bu ahlâksızlıklara sevk eden birçok sebep vardır. Bunlardan biri birkaç yıl evvel karısından

ayrılmış olmasıdır. Sonra kendisi diğer celepler gibi sığır ticareti yapmak istedi ve gırtlığına kadar borca girdi. En sonunda haşmetmeap kraldan borçlarını erteleme emri getirdi ve böylece alacaklılarından yakayı kurtardı. Imre'nin Kamaron'a dönmekten ümidi kesilmiştir. Şayet vatanına dönerse alacaklıları derhal yakasına yapışacaklardır. Zaten o, daima gelirinden çok harcamış müsrif bir adamdır. Durmadan yemiş içmiş, kumar oynamış ve kadınlarla düşüp kalkmıştır. Hatta İstanbul'da kendisine verilen az parayı çoğu defa kumara yatırmıştır. Budin'de onun satmak isteği 2 gemisi var. Bu gemilerle elçiler Tuna üzerinden Belgrad'a gelmişler. Ona bunun karşılığında para da ödemeyip krala başvurmasını söylemişlerdir. Imre'nin cesaretini kaybedip ümitsizliğe düşen bir vatan haininden başka bir şey olmadığını ispatlayarak ve kendisinin diğer ahlâksızlıkları hakkında anlatılacak pek çok şey var.

23 Mayıs'ta elçiler Ahmet Paşa'ya müracaatla Imre'yi istediler. Ahmet Paşa, Imre'nin yanında bir esir olarak bulunmadığını, kendi isteğiyle geldiğini ve bu sebeple onu elçilere teslim edemeyeceğini, çünkü Imre'nin elçilerle değil, Janoš Zapolya'nın oğlu Janoš Zsigmond'a hizmet etmek istediği cevabını vermiş, öte yanda Piskopos Ant. Vrantius, ilk önce hem Voyvodaya, hem de kraliçeye hizmet etmiş. Ama şimdi onlardan ayrılmış, Kral Ferdinand'ın hizmetinde imiş. Piskoposa, isteği üzerine ve elindeki belgeye göre saraydan ayrılma müsaadesi verilmiş.

23 Mayıs'ta Ahmet Paşa İran sefirine ve kalabalık maiyetine bir ziyafet verdi.

26 Mayıs'ta da Ali Paşa, konak yerimizin karşısında, bahçe içinde çadırlarda bir ziyafet verdi. Biz, onların halılar üzerinde yerde oturarak yemek yemelerini seyrettik, İlk önce kalaylanmış yüzlerce çukur kaplar içinde yemek taşında. Sonra bu kaplar ortadan kaldırılıp daha içeride bir yerde bulunan hizmetlilere götürüldü. Efendilere şerbet geldi. Sonra ikinci yemek taşındı. Daha sonra gene yüzlerce kapla tatlılar, şekerlemeler geldi. Artan yemekler hizmetlilere verildi ve tekrar içecek bir şeyler taşındı.

Bir ara meydana 40 veya 50 kadar matrakçı geldi. Bunlar Berberi yahut da Arap tarzı savaş oyunu yaptılar. Sağ ellerinde bastona benzeyen bir şeyler, sol ellerinde ise vuruşları karşılamak için saman dolu deriden küçük yastıklar tutuyorlar. Hepsisi de uzun kaftanlar giymişler. Padişahın ve paşanın aşçıları imişler ve bu

kiyafetle her gün talim yaparlarmış. Oyundan sonra sefire ve sefaret erkânına altın işlemeli, ipekli hediyeler verildi. Uzun müddet oturmadılar. Türklerde âdet olduğu üzere erken yemek yediler. Aşağı yukarı saat 8’de ziyafet sona erdi. Mızıkâ veya başka eğlence yoktu.

29 Mayıs’ta da Mehmet Paşa İran sefaret heyetinin kendi evinde bir ziyafet verdi.

Yukarıda isimlerinden bahsettiğimiz üç paşa sefire elbiseler, kıymetli teşhizatı bulunan atlar hediye ettiler.

Ziyafetlerde yenilen yemeklere gelince, koyun eti, pirinç pilavı, kızartılmış tavuk ve çeşitli meyveleridir. Paşalardan yalnız birisi 1200 tane tavuk kestirmiş. Bütün bunlar padişahın emriyle yapıyormuş, İranlıları atkuyruklarından yapılan yelpazelerle serinletiyorlar, çok itibar gösteriyorlardı. Maksatları İranlılara isteklerini kabul ettirmekmiş. Ama bütün bu davranışlar bize garip geliyor ve hayretle seyrediyorduk. Bu büyük ikramları İran’la Türkiye arasında ebedi bir sulhu ve İran’ın tamamen Türkiye’ye teslim olmasını sağlamak için yapıyormuş.

İran sefiri padişaha sanatkârane dokunmuş büyük bir ipek halı, 12 odalı çok güzel bir çadır ve ayrıca çok kıymetli kakma taşlarla bezenmiş bir altın asa ve birçok mücevher vs. hediye etmiş. Bu sebeple padişah da sefirine normalin üstünde ikramda bulunulmasını istemiş.

İran sefiri, 2 Haziranda, Pantkot yortusu³⁵ günü sabahleyin erkenden Amasya’dan ayrıldı, İranlıların gidişini Yeşilirmak kıyısındaki ağaçlar arasından bir mil boyunca izledik. Onlar da bizi gördüler.

27 Mayıs’ta padişah, Augerius Busbecq hazretlerinin şahsına ait olmak üzere içi kadife astarla kaplı altın işlemeli kadife bir kaftan ile yeşil ipek astarlı ve altın sırmalarla işlenmiş bir ceket ve ayrıca 10000 akçe gönderdi. Bunlardan ayrı olarak sefirin hizmetkârlarından 5’i için 5 adet dar ve uzun ipek hırka ve diğer hizmetkârların herbirine 1 adet ipek elbise yolladı,

28 Mayıs’ta Busbecq, kendisine hediye edilen kaftanı giyerek saraya gitti ve paşalar tarafından padişahın huzuruna çıkartıldı. Sefir, padişahın elini öpüp izin istedi.

1 Haziranda haşmetmeap Avusturya Kralının her 3 elçisi de

³⁵ Hristiyanların paskalya yortusundan elli gün sonra kutladıkları dini bayram.

Ahmet Paşa'yı son defa ziyaret edip ondan da izin rica ettiler. Paşa, haşmetmeap kralımıza verilmek üzere elçi Busbecq hazretlerine altın bir torba içine konulmuş olan uzunca bir mektup tevdi etti. Sefir bu mektubu götürüp 6 ay sonra cevabını getirecekti. Bu arada diğer iki elçi İstanbul'da kalacaklardı. Diğer iki paşadan da izin alındı ve böylece 2 Haziranda İran elçilik heyetinin ayrıldığı Pantkot yortusu günü bizim heyetin ayrılmasına da müsaade çıkmış oldu.

1 Haziranda Amasya'da Aşağı Saray'ı gördük. Duvarları taştan, iç kısımları ise pişmiş tuğladan yapılmış. Tahta çitler ve kalaslar da döşenmiş kısımları var. Çatısı, âdet olduğu üzere, toprakla örtülmüş düz dam. Pencereler yukarıda, yüksekte. Bu arada orta yerde büyük bir ev de var. Toprağa gömülü yahut da kayaya oyulmuş gibi. Üzerine çıkıp aşağıya bakılabilir ve etraf seyredilebilir. Bir bodrumda olduğu gibi tahtadan kalın, adam boyu yükseklikte parmaklıklar mevcut. Üstü ise kurşun kaplı. Bu binanın dörtgen biçimli içinde kıvrıla kıvrıla dolaşılabilir. Yan taraflarda pencereleri tepede pek çok oda var. Padişahın çadırı da bu binada duruyor. Çadır kuran ve çadırı dikip onu gerektiğinde tamir eden ustalar da bu binada kalıyorlar. Bu tip çadırlar Türkiye'de çok. Bunların direkleri çok kalın, bir koşu arabasının okundan daha kalın. Birbirine ekli 2 parçadan oluşan bu direkleri ikiye ayırmak kabil. Bu kadar büyük çadırı ve onun malzemelerini taşımak için nerdeyse 1000 deve lâzım. Yolculuk esnasında padişah bir çadırda kalırken, çadırcılar başka bir çadırı ertesi gün için kurup hazır ederlermiş.

Bu saraydan çıkıldığında taştan yapılmış bir duvarın önünden gidiliyor. Uzaktan kayaların içinde büyük oyma kapıları bulunan evler varmış gibi görünüyor. Bunlardan 5 tane var. Her biri diğerinden daha yüksek. Fakat bunlar aslında ev veya ikâmetgâh değil, Kapadokya'da rastlanan eski kral mezarlarıdır. Strabon'da böyle yazıyor. Bu yapıları meydana getirmek kolay iş değil, çok emek verilmiş olması lazım. Zira önce çok yüksek iki tane karşılıklı galeri duvarı oyulmuş. Yükseklik 2 mızrak boyu, genişlik ise 2,5 adımdır. Galerilerden birinin duvarı kayanın içine doğru on adımdan fazla girmiş. Bir galeri duvarından diğerine kadar kayanın üst kısmı kavisli kemer şeklinde oyulmuş, öyle ki, her iki galeri duvarı bir çatı altındaymış gibi gözüküyor ve oyulmamış kaya boşta duruyormuş izlenimini veriyor. Gerçekte bu iki galeri duvarı arka taraflarında 10 adım genişlikte birbirlerine bağlanmışlar. Böyle olunca oyulmuş olan

bu kayanın 4 tarafında rahatça dolaşılabilir.

Şüphe yok ki, dış yüzüne aynı kralların adları oyularak yazılmıştır. Bu mezarların en yükseği alanına 70 basamaklı ve korkulukları bulunan geniş bir yol çıkıyor. Bu yol taş duvarın içine oyulmuş. Bu mezarın içine girilemiyor. Ancak etrafında dolaşılıyor. Buna benzeyen diğer mezarlarda da iç kısma doğru bir delik açılıyor, iç kısımda Yunanca güzel yazılar ve resimler görülüyor. Meselâ, kıyamet gününü, havarileri vs. gösteren figürler gibi. Fakat bu güzel resimler kazılıp yerine Türkçe yazılar yazılmış. Bütün bunlar gösteriyor ki, burada Bizans keşişleri sarayın alt kısmında oturmuşlar. Söylendiğine göre, eski kral mezarları sonradan küçük kiliseler haline getirilmiş ve bunlarda âyin yapılmış.

Sarayın içinde mahfe (tahtirevan)gördük. Çok ağır ve hantal birşey. Öyleki, onu ancak dört at çekebilir. Dört tarafı da pencere kafeslerine benzeyen kafeslerle çevrilmiş. Kafes aralarından içerisi görülebildiği için üzeri ipek tül veya örtülerle kapatılabilir. 2 katırın onu taşıdığı doğru olmasa gerek. Ancak develerle veya hiç olmazsa 6 katırla, o da düz yolda, taşınması mümkün olur.

Amasya'da 11 Türk camisi var. Ama bunların en güzeli, padişahın selâmlığa çıktığı Bayazıt tarafından yaptırılmış olan çifte minareli camidir. Bu minarelerden 2 müezzin birbirine doğru haykırır dururlar. Bu haykırma işi de o kadar kolay değil. Bu büyük bir sanat eseri, aynı zamanda bir ibadet tarzıdır.

Şehrin sonunda Yeşilırmak üzerinde bir taş köprü daha var. Şu halde Amasya'da 3 taş ve 1 tahta köprü mevcut. Vadinin iki tarafında kurulmuş olan Amasya, kerpiçten yapılmış, kırlangıç yuvası gibi birbiri üstüne yığılmış evlerden meydana gelmiş fakir bir şehir. Evlerin ne doğru dürüst pencereleri, ne de güzel görünüşleri var. Odalarda hapishanede oturur gibi oturuyorlar. Yukarıda tepeye doğru küçük bir karış genişliğinde ve 1,5 karış yüksekliğinde pencereler var. Evlerde mutfak yok. Odalarda küçük ocaklar var; çorbalarını buralarda pişiriyorlar.

Kalenin dış görünüşü çok güzel. Fakat surlar çok ince. Kalenin iç kısmında kerpiç evler bulunmakta. Buralarda hizmetkârlar ve kalenin kumandanı oturuyor. Kumandan bütün yıl boyunca kaleden ayrılmıyor. Her gün sabahleyin ve akşamüstü buradan aşağıya şehire doğru borazanlar, davullar çalınıyor. Aşağıda Yeşilırmak'ın aktığı vadide bu kaleye karşı ikinci bir kale yok.

2 Haziran, kutsal Pantkot yortusu günü öğleden sonra Amasya' dan İstanbul'a doğru yola koyulduk. 3 mil mesafedeki Bağlıca'ya geldik ve geceyi orada geçirdik. Aynı gün İranlılar da yola çıktılar. Onlar, yukarıda belirttiğimiz gibi 17 Mayıs'ta Amasya' ya gelmişlerdi.

3 Haziranda Bağlıca'dan Karadigin³⁶ köyüne gitmek üzere yola çıktık. Fakat o gün yolu şaşırdık. Sabahın erken saatlerinden akşam saat 6'ya kadar aç biilaç yola devam ettik. Bu köy bir vadide her tarafı taşlı, ama suyu çok soğuk ve iyi. Köyün üst tarafında sade bir yapı olan mescit var. Bugün 8 Macar mili yol aldık. Yani Viyana'dan Presburg'a kadar olan bir mesafeyi katetmiş olduk. Mescidin kapısının üstünde cepheye yerleştirilmiş bir taş var. Bu taş Lâtince bir kitabe kazılmış. Taşın başka bir yerden getirilip buraya konduğuna şüphe yok:

4 Haziranda Karadigin'den hareket edip Çorum'a geldik. Burada Amasya'ya giderken kaldığımız yerde şehrin dışında bir çimenlikte kaldık. Yanımızda bahçe içinde bir çeşme vardı. O gün 2 mil yol geldik. At ve arabalarımızla meşgul olmak için orada kaldık. Arabaları tamir ettik. Buraya gelirken yolda pek çok deve gördük. Amasya'ya gidiyorlardı. Yükleri yoktu. Belki de padişah Amasya'dan İstanbul'a dönecektir ve bu develer o kocaman çadırları taşımak için gidiyorlardır. Develer pek çoktu, aşağı yukarı 1000 tane vardı. 6'şar 6'şar gruplar halinde gidiyorlardı. Birbirlerine bağlanmışlardı. Her 6 deveye bir adam bakıyordu. Ayrıca asıl deveciler önde at üzerinde veya yaya gidiyorlardı. Her deveye bir çan takılıydı. Devenin adımı büyük olduğu için devenin üzerindeki sürücü, kendisini sanki deniz üstünde giden bir gemide sanıyor ve bir sağa bir sola sallanıyor gibiydi. Zira devenin bir adımı Viyana arşınından daha uzundur.

³⁶ Karadigin köyü: Hans Dernschwana göre Bağlıca köyünün güney batısında bir köy olması gerekiyor. Fakat arşiv kayıtlarında gözükmiyor.

Hans Dernschwam Zamanında Yapılmış Osmanlı İmp. Haritası.

BİLADI-I RUM'DA, YEDİNCİ İKLİMDE BİR ŞEHİR

Âşık Mehmet

Ömer oğlu Aşık Mehmet 1555 Trabzon'da doğdu. 20 yaşına kadar bu şehirde tarih ve edebiyat konusunda kitaplar okuyarak kendi kendini yetiştirdi. Yeni yerler görmek, yeni bilgiler öğrenmek amacıyla 1575'te Trabzon'dan ayrılarak, 25 yıl sürecektir bir geziye çıktı. Tüm Karadeniz kıyılarını karadan ve denizden gördü. Hazar Denizi Macaristan, Yanık, Kırım, Kahire ve Şam vb. gibi geniş bir coğrafik bölgeyi gezdi. 1597 yılında gezdiği yerleri ve öğrendiği yeni bilgileri, anlatan "Menazirül-avalim" adlı eserini 1598 yılında Şam'da tamamladı.³⁷

Aşık Mehmet'in bu eseri XVI. Yy'ında yazılmış Osmanlı coğrafyasının ilk ve en önemli ayrıntılı ansiklopedisidir. Gerek kitaplardan öğrendiği, gerekse gezip gördüğü kendisinden önce gezdiği yerleri gören seyyahlarında bilgilerine yer vermesi "Menazirül-avalim" in önemini daha da artırmaktadır.

Özellikle kentlerin fiziki dokuları, yerleşim alanları, mimari eserler, yapımlar tarzları ticaret yolları, bitkiler, hayvanlar, madenler hakkında verilen bilgiler, eserin coğrafik ansiklopedi olmasının yanı sıra ciddi bir seyahatnâme özelliği katmaktadır.

Menazirül-avalim, Aşık Mehmet'ten sonra yetişen, Osmanlı bilim dünyasının iki önemli siması Evliya Çelebi ve Katip Çelebi'yi derinden etkilemiştir. Ortaya koydukları eserlerinde temel kılavuz, el kitabı olmuştur.³⁸

Amasya bilinen iklimlerin (bölgelerin) yedincisi olan Bilad-ı Rumda yer alır. Eski dönemlerde Amasya'yı gezen seyyahlar, oranın büyük bir şehir olduğunu, kalesi ve surları bulunduğunu, ortasından geçen büyük bir ırmağın üzerinde su dolaplarının yer aldığını bahçelerin ve bağların bu su dolapları ile çekilen suyla sulandığını belirtirler.

Amasya İbn-i Said'e göre, Sinop'un güneydoğusunda yer almaktadır. Bu şehirden birçok vali ve yönetici çıkmıştır. Suyu oldukça boldur. Üzüm bağları ve diğer meyve bahçeleri ile ünlenmiştir. Oldukça güzel manzarası vardır. Amasya-Sinop arası altı

³⁷ Meydan Larousse I. Cilt.

³⁸ Aşık Mehmet, Menazirül-Avâlim, Tahlil, Metin Mahmut Ak Yayınlanmamış Doktora Tezi, İst. Üniversitesi 1997.

günlük yoldur. Amasya ırmağı (Yeşilırmak) Amasya'ya uğrayıp Sinop denizine (Karadeniz) dökülür.

Amasya'ya gelen birçok seyyah bu şehir çevresinde gümüş madeni olduğunu belirtirler. “Nüzhet-ül Kulûb” adlı eserin yazarına göre Selçuklu sultanı Alaaddin Keykubat yarı harabe olan bu şehri yeniden onartmıştır.³⁹

³⁹ Aşık Çelebi Muhammed bin Ömer, Menâzir-ül-avalim- El yazması. Nuruosmaniye kitaplığı- Mikrofilm- Sayfa 296/6.

HER BAKIMINDAN BEREKETLİ AMASYA

Polonyalı Simeon

1584 yılında Polonya'nın Zamotsa şehrinde doğmuştur. Dedeleri Kayseri/Talaslı olup ticaret amacı ilke Kırım'a gidip Kefe'ye yerleşmişlerdir. İpek ticaretiyle uğraşan aile Doğu Avrupa'nın her yerinde ticari ağırları genişletmişlerdir.

Sıkı bir din öğretimi gören Simeon bilgiye aç, öğrenmeye gezmeye meraklı bir seyyahtır.

1608-1618 yılları arasında Osmanlı ülkesinin önemli yerlerini ve İtalya'yı (Roma, Venedik) gezmiştir.

1616-1618 yılları arasında Hac dönüşü Kudüs'ten İstanbul'a seyahat ederken Amasya'ya uğramıştır.⁴⁰

Osmancık'tan bir günlük yolculukla, Ermenilerle dolu Merzifon şehrine vardık. Pek çok meyve bahçeleri bulunan Merzifon'da, bütün şehre ve çevreye hâkim yüksek bir kalenin içinde, Surp Asduadzadzin adını taşıyan bir kilise vardı. Şehirde yerli ve yabancı 200 hane Ermeni ve âlim papazlar vardı. Şehrin biraz ilerisinde bulunup, Gümüş adını taşıyan büyük köy, gerçekten de gümüş idi; çünkü burada üretilen ince ve parlak nefis çul, diğer hiçbir yerde bulunmaz ve bunun için ta Lehistan'dan bile buraya gelirler. Hepsi Ermenilerle dolu olan Merzifon'un çevresindeki köylerin içinde, şehre yakın olup, Gork adını taşıyan köyün Surp Georg adlı güzel bir manastırı vardı.

Merzifon'dan hareketle bir günde, ünlü bir merkez olan Amasya'ya vardık. Şehir, ortasından büyük bir nehir akan iki dağın kenarında kurulmuştur. Şehirde, yerli ve yabancı 200 hane Ermeni, üç kilise, Der Kirkor adlı çetin, ama kilise ayinlerine vakıf bir papaz ve Katolikos Azaranya'nın hocası olan hoş yaradılışlı ihtiyar bir piskopos vardı. Ermeni halkı içinde kuyumcu ve boyahaneci gibi ileri gelen adamlar vardı. Meyve dolu ve her bakımdan bereketli bir yer olan Amasya'dan bol miktarda iyi cins ayva çıkar. Der Kirkor ve piskopos, beni hergün yanlarına davet ederek, büyük ikramda bulundular. Böylelikle Amasya'da bir hafta kaldım. Amasya'dan sonra iki günlük yolculukla Tokat'a vardık.

⁴⁰ Simeon-Polonyalı Tıbir Simeon'un Seyahatnamesi, Çeviri Hırand D.Andreasyan, İ.Ü.E.F. İstanbul 1964, s. 205-206.

MAĞARALARDA YAŞAYAN DERVİŞLER

Jean-Baptiste Tavernier

1605 Paris-1689 Moskova- Fransız gezgini ve tüccarı. Dünyayı gezme yeni yerler görme merakı babasının coğrafya haritaları satan dükkânında başladı. 17 yy.da ortaya çıkan burjuvazi sınıfı ve merkantalist ekonomi sisteminin değerleriyle yetişen Tavernier, 20 li yaşlarında bütün Avrupa'yı gezdi. Bazı imparator ve kralların hizmetinde bulundu. Hemde ticaret yaparak para kazandı.

17. yy ortalarında belirgenleşmeye başlayan uluslar arası ekonomik ve siyasi yarışta J.B. Tavernier Fransız etkisi ve yayılcılığından bir diplomat gibi görevi yaptı. 84 yıllık yaşamının 36 yılını bir gezgin Tüccar olarak Ortadoğu, Kafkaslar ve İran, Hindistan'da geçirdi.

Bir çok Hristiyan din adamı, tüccar zanaatkâr ve diplomatla buraları gezen Tavernier, Osmanlı İmparatorluğuna karşı, İran'ın Fransa ile işbirliği yapmasını sağladı. Kendisinden önce İran'a gelerek büyük çapta ticaret yapan İngiliz, Hollandalı ve Venedikli tüccarların aleyhine İran şahlarından Fransa adına birçok yeni ticari imtiyazlar adı.

Tavernier ilk kez 1631 yılında İstanbul'a gelerek 11 ay kalmıştır. Yazacağı "Nouvelle Relation du Serrail du Grand Seigneur" adlı kitabın bilgilerini toplanmıştır.⁴¹ Anadolu ve Akdeniz üzerinden 6 kez İran'a geçen yazar, satın aldığı değerli ticaret eşyası ve pırlantalarla ülkesine döndü. Onları satarak büyük bir servete kavuştu.

1632-1668 yılları arasında Anadolu Akdeniz adaları Suriye, İran, Hindistan'a yaptığı altı geziyi aşağıda adı geçen eserinde anlatmıştır.⁴²

Tavernier, bu ünlü eserinde gezdiği ticaret yaptığı yerlerin İran ve Osmanlı İmparatorluğunun şehirlerini halkının örf ve adetlerini, sosyal yapıyı gözler önüne sermiştir. Bu eseri daha ilginç hale getiren Osmanlı

⁴¹ J.B.Tavernier- Topkapı Sarayında Yaşam, Çeviri Perihan Üstündağ, İstanbul, 1984.

⁴² Le Six Voyages de Jean Baptiste Tavernier, Paris 1676, s.4-5.

ticaret yollarını, üretilen ve yetiştirilen değerli ticari metaların özelliklerini, para sistemini, fiyatları ayrıntılarıyla ortaya koyması “Osmanlı İktisad Tarihi, için önemli bir kaynak özelliğindedir.

J.Tavernier, 1632 yılının Mayıs ayında Amasya’dan geçerek İran’a gitmiştir.

Agfrasalies (Hacıhamza) ırmak kıyısında güzel bir kervansarayı ve camisi bulunan bir yerleşim merkezidir. Ostmane (Osmancık) sarp ve güçlü bir kalenin eteğinde kurulmuş küçük bir kasabadır. Kalenin yer aldığı tepenin eteğinde çok güzel ve rahat iki kervansaray bulunuyor. Derin ve geniş bir vadide akan Gofrlarmus (Kızılırmak) bu kasabanın güneyinden geçiyor. Osmancığı ikiye bölen bu ırmağın iki kıyısının birbirine yaklaştığı karşılıklı güzel manzaralı bir yerde yapılmış köprüden karşıya geçtik. Köprü tamamen kesme taştan yapılmış ve on beş kemerli ayağı var. Bu köprü mükemmel bir mimarlık şaheseri. Yaptıranın cömertliği, yapanında mimarı dâhiliğini sergileyen gözler önüne seren köprünün biraz ilerisinde altı tane un değirmeni var.

Uzaktan bakınca sanki birbirlerine bağlanmışlar gibi duruyorlar. Bu değirmenlere bizim ırmaklarımızda olduğu gibi küçük tahta köprülerle ulaşıyor. Kızılırmak, Osmancığa sekiz günlük bir yolda Karadeniz’e dökülür.

Ağıalar (Hacıköy) iki kervan sarayın bulunduğu büyükçe bir kasabadır.

Dargires (Gelgiras) bir kervansarayın bulunduğu büyükçe bir köydür. Bu dört gündür yolculuk yaptığımız yerler, dar ve tehlikeli geçitlerle dolu idi. Buralar soyguncular için elverişli yerler. Kayalıklar arasında ve tepelerde uzaktan bizi soymak için bekliyorlar. Tosya paşasından koruma istemek için bir adam yolladık. Paşa bize 50 tane süvari gönderdi.

Amasya dağların arasındaki yamaçta kurulmuş büyük bir şehirdir. Tokat yönünden gelen ve şehrin içinden geçen bir ırmak Amasya’dan dört günlük yol uzaklıktaki yerde Karadeniz’e dökülür. Güney tarafında çok güzel bir kır manzarası vardır. Şehrin karşı tarafına üç kişinin yanyana geçemediği dar bir tahta köprüyle ulaşıyor. Antik dönemde şehre su getirmek için olağanüstü bir çalışmayla mermer gibi sert bir kaya silsilesinin kenarları oyularak 1 mil uzunluğunda güzel bir kanal açılmış. Amasya’nın doğusundaki

yüksek kayalık dağlık tepede yıkık kalenin sağlam bir hisarı görünüyor. Kayalık dağda sarnıçlarda biriktirilen yağmur suyundan başka su bulunması imkânsız. Dağın ortasında güzel bir pınar/kaynak var. Kaynağın çevresinde kayaların önyüzü yontularak yapılmış mağaraların içlerinde yaşayan birçok derviş var. Şehirde iki tane bakımsız eski kervansaray bulunuyor.

Amasya'nın toprakları çok bereketli, verimli Anadolu'nun en güzel meyveleri burada yetiştiriliyor ve en güzel lezzetli şaraplar burada üretiliyor.

Tokat yolu üstünde Aine Pazar (İnepazar) kervansarayı yer alır. Buraya dört mil uzaklıkta aynı adı taşıyan köyden yiyecek satın alınabilir.

AMASYA YAHUDİLERİ

Boullaye le Gouz

17. yy.da yaşamış Fransız seyyahıdır. Yaşamı hakkında yeterli bilgiye ulaşamadık.⁴³

Yalnız seyahatnâmesinde 1647 yılı Eylül ve ekim aylarında Anadolu'da bulunduğunu anlatmaktadır. İstanbul'dan karayolu ile İran'a, gitmekte olan Gauz yolu üzerindeki yerleşim merkezlerine ait oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Bu güzergâh üzerindeki şehirlere ve olaylara ait bilgiler Jean Baptist Tavernier'in anlatımlarıyla benzerlik göstermektedir.

İstanbul'dan yola çıkarak 26 günde Tosya'ya geldik. Burada dinlendikten sonra 7 saat yürüyerek ıssız küçük bir hanın bulunduğu çevresinde tehlikeli soyguncuların, bulunduğu Agi Hamsa'ya (Hacı Hamza) geldik. 27 günde 8 saat yol alarak Osmangioux'a (Osmancık) ulaştık. Arkadaşım (rehberimiz) Francois bir adının Küçük Osman anlamına geldiğini, fakat bizim büyük Osman dediğimiz 1300'lü yıllarda Anadolu Selçuklarının son döneminde, Türk tarihinde büyük başarı göstermiş, Bitinya ve Kapadokya'da topladığı kuvvetlerle, büyük bir devletin temellerini kuran/atan fakir bir Türkmen dervişinin oğlu Osman Bey'in doğum yeri olduğunu söyledi.

Osmancık şehri bir ırmağın (Kızılırmak) kenarındaki vadinin ortasında kurulmuştur. Yüksekçe sarp bir tepenin üstünde inilmesi ve çıkılması güç bir kalesi vardır. 28 günde Osmancıktan, 9 saat süren bir yürüyüş ten sonra Agi Çoi'ye (Hacıköy) geldik. Burasının bir zamanlar büyük bir yerleşim merkezi olduğu eski harabelerin görünüşünden anlaşılıyor. İki tane de camisi var.

Buradan bir sonrası varış yerimiz olan Karakefes köyüne giderken, beraber yolculuk yaptığımız kervanın taşıdığı değerli ve bol miktardaki ticaret eşyasının yağmalanacağı/kaygısına düştük. Burası gündüz ilerlediğimiz yüksek tepelerin arasında uzanan dar geçitti. Tepelerde bizi uzaktan takip eden soyguncuların saldırılarına artık iyice emin olmuştuk. Bizi korumakla görevli bir Türk çavuş ve 4-

⁴³ Bolullaye Le Gouz, Les Voyages et Observation du Sieu de la Boullaye Gouz, Paris, 1657, s:67-70.

5 asker vardı. Ayrıca birde yerli rehberimiz bulunuyordu. Çavuş kervancıbaşı ve mal sahibi tüccarları toplayarak geceleyin konaklayacağımız Karakefes'te soyguncularının saldırisına karşı herkesin dikkatli olmasını, nöbetçilerin uyumaması sıkıca tembihledi. Karanlık iyice bastırınca gecenin ilerleyen saatlerinde nöbetçiler ve görevlendirilen yorgun tüccar uyuyunca, ticari malların yığıldığı yere haydutlar gizlice sızarak yük balyalarını ve sandıkları açmağa başlamışlar.

Çıkardıkları gürültü çavuş ve askerler tarafından duyulmuştu. Allah Allah diye bağırarak bir alarm vermişler, herkes uyanmıştı. Askerler ve konak yerinde bulunanlar haydutların üzerine hücum ederek yakalamışlar, ellerini ayaklarını sıkı bir şekilde bağlamışlar, çilekeş tüccarların mallarını kurtarmışlardı. Ertesi gün ortalık ağırırken hırsızlar ceza olarak kervanların taşıdığı değerli ticari eşyalar, develere katırlara yüklettirildi. Atlarımız tımar ettirilip eğretilti. Soygunda kullandıkları atlara el konuldu. Hırsızlara güzel bir dayak çekildi. Geldikleri yöne doğru kovalandılar. Sabahın serinliğinde neşeli bir şekilde yola koyulduk.

Seyahatimizin 29.günü Amasya yönüne doğru yolumuza devam ettik. 7 saatlik biryürüyüşten sonra Chiaoux Coi'e geldik. Francois bu köyün adının Çavuşköy olduğunu söyledi. Köyde iyi bir han var. Ertesi gün yolculuğumuzun 30.gününde Amasya'ya ulaştık.

Rehberimiz Fransuva bana Amasya'nın adının çok kötü/ayıp/müstehcen bir anlam taşıdığını, bütün Küçük Asya'da bu şekilde anıldığını söyledi. Fakat ben bu adın/kötü çağrışımın art niyetli uydurma olduğunu kanısına vardım. Amasya'nın Paflagonya vilayetinin merkezi olduğu eski dönemlerden/ antik dönemden kalma kayalık, tepeler üzerinde bir yarı yıkık kalesi var. Kayalıkların alt tarafında şehrin içinden geçen suları Karadeniz'e dökülen küçük bir ırmak bulunuyor.⁴⁴ Amasya'da Osmanlı tarihinin acı trajedik bir olayı yaşanmış Padişah Kanuni Süleyman ikinci oğlu Şehzade Mustafa'ya bu civarın yönetimi vermiş, Mustafa babasından sonra da hükümdar olacakmış. Fakat Kraliçe Sultan Roksalina, Süleyman'a gözyaşı döküp yalvararak büyük bir arzu ile kendioğlu Cihangir'in padişah olmasını istemiş ve Damat Rüstem Paşa ile Mustafa'yı gözden düşürmek için çeşitli entrikalar çevirmeye başlamış. Sonunda Muhteşem Süleyman

⁴⁴ Yeşilırmak veya İris adı belirtilmemiş

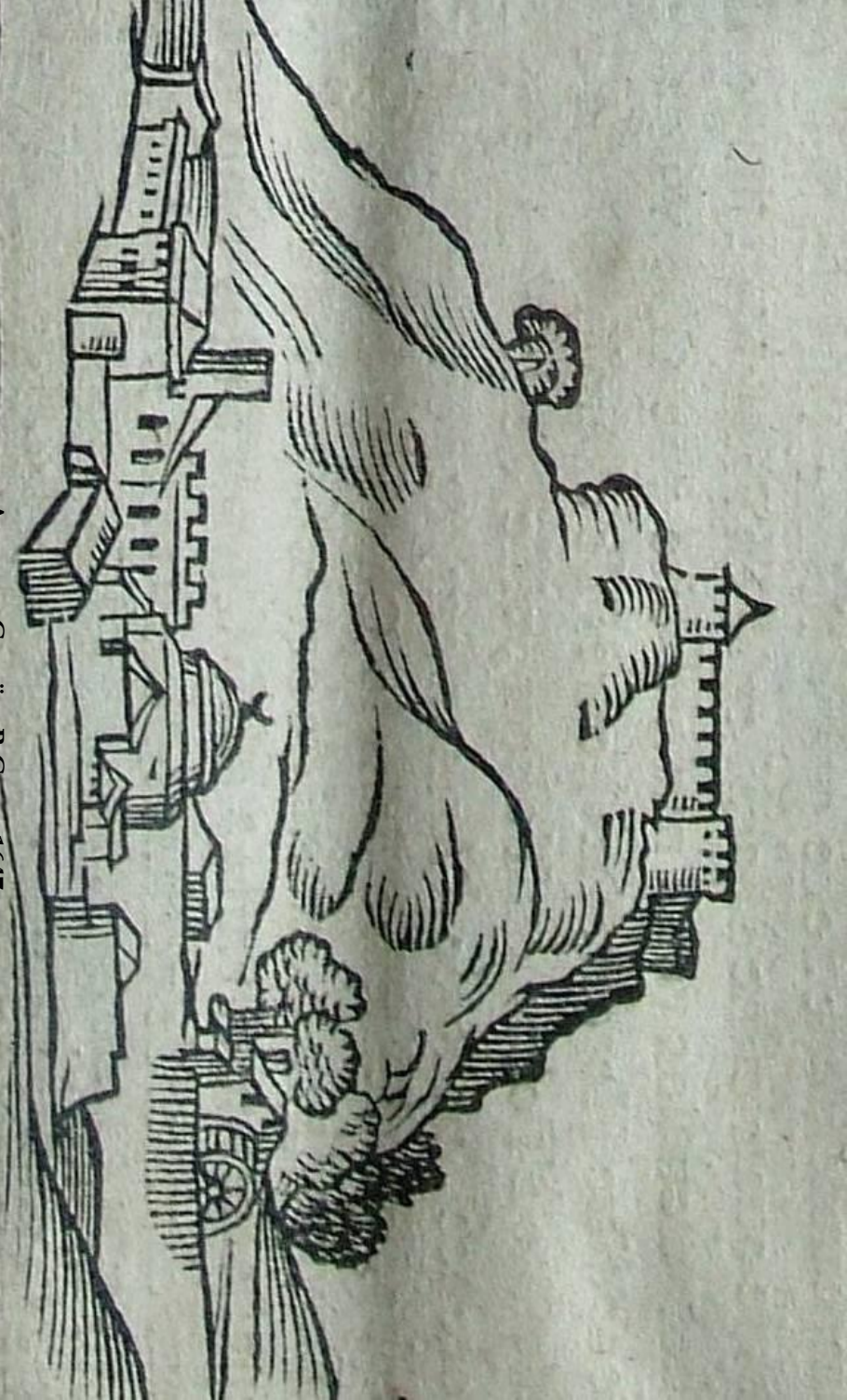
Mustafa'yı öldürtmüş. Kınanılacak bu acı olay Osmanlıların taht kavgasında birbirlerine karşı ne kadar gaddar olduklarını gösteriyor. Bu mutsuz olay Amasya'da başladığı için şehrin adına uğursuz bir kara leke gibi sürülmüştür.

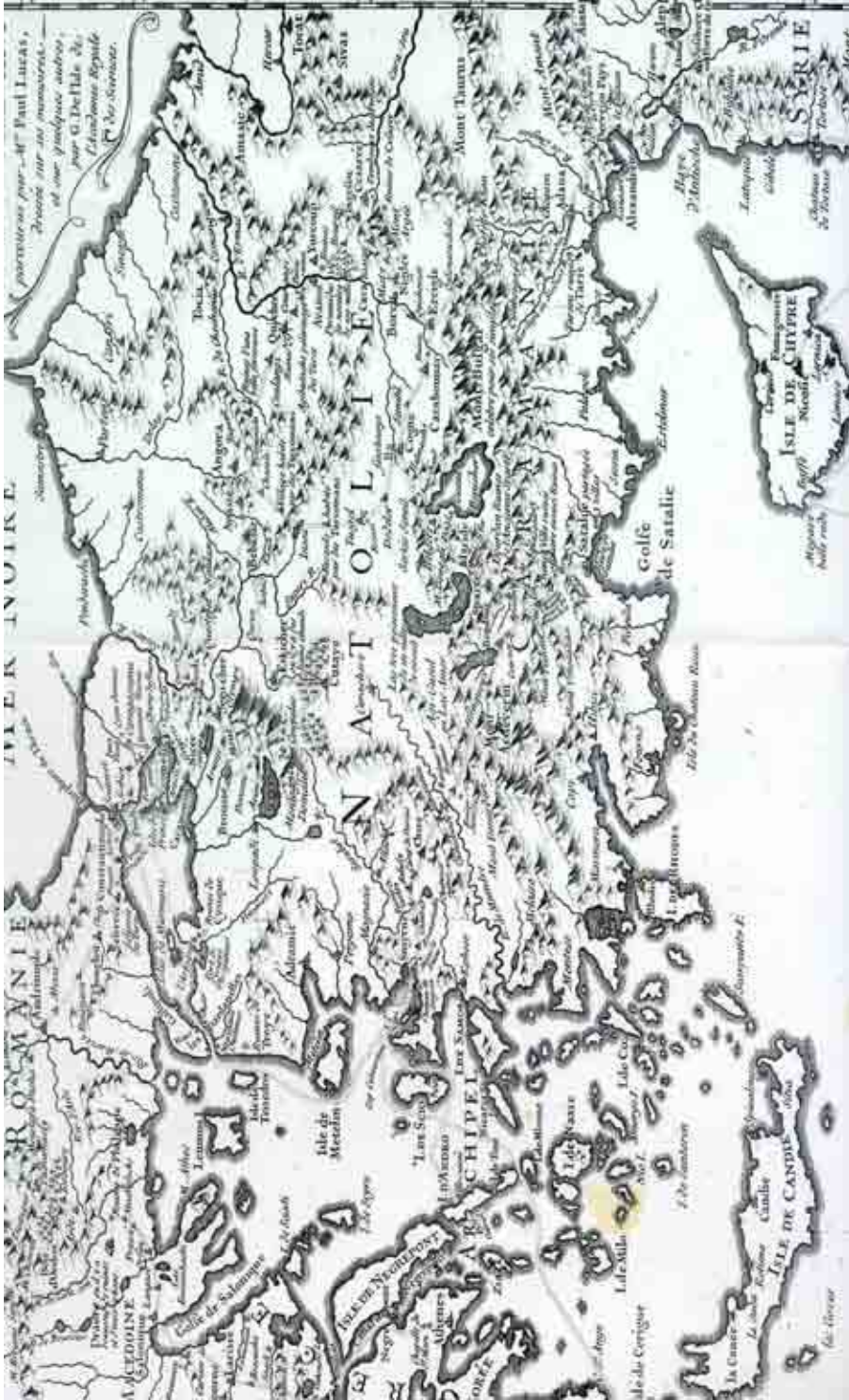
Sekiz saat kalmayı planladığımız bu şehirde üçgün kaldık. Amasya'da yaşayan dört veya beş ailelik Yahudi topluluğu bizi görünce çok sevindiler. Epeyden beri hasretini çektiğimiz çok güzel lezzetli şarablar ikram ettiler. Bizler canlandık, tazelendik. Amasya Yahudilerine minnettar kaldık.

Kafilemizle 30 Ekim'de Amasya'dan ayrılarak, yedi saatlik bir yolculuktan sonra Aina Basar'a (Ezine Pazarı) geldik. Burada aynı adı taşıyan bir han vardı. Fransuva, burada bulunan Aynalı mağarada ve handa incelemeler yaptı.* Hanın kapısı üzerindeki kitabeden, bir zamanlar bu civarda yöneticilik yapmış, sonradan Selçuklu hükümdarı olmuş Alaaddin tarafından yaptırılmış olduğunu anladık. Buradan 4 saatlik bir yürüyüşle sol tarafta bulunan Bachi Coi'ye (Başköy)'e geldik. Francois köyün muhtarı ile yaptığı sohbette bu köyün yöre halkı tarafından Hercar adı ile de anıldığını duymuş.

* Çevirenin Notu: B.Gouz, Ezine Pazarı'nda bulunan başka bir mağaranın adını yanlışlıkla AynalıMağara olarak adlandırmıştır. Oysa Aynalı Mağara Amasya'nın 7 km uzağında, Ziyare(t) köyünde bulunmaktadır.

Amasya- Gravür : B.Gouz, 1647

1647'terde Anadolu ve Amasya Çevresinin Gösteren Harita

ZEVK VE ŞEVK EHLİ SAĞLIKLI İNSANLARIN, DAĞ YIKAN FERHAT'IN OSMANLININ TAHT BELDESİ; AMASYA

Evliya Çelebi

Evliya Çelebi (25 Mart 1611-İstanbul 1682) (?) öldüğü yer ve mezarı bilinmemektedir.

Küçük yaşında yedi yıl iyi bir medrese eğitimi almış, kuyumculuğu öğrenmiş arkasından Enderûn'a girmiş, musikiyi, hattatlığı öğrenmiştir. Burada sesinin güzelliği dikkati çekmiş, Dayısı Melek Ahmet Paşa'nın yardımıyla Padişah IV.Murad'ın özel hizmetine atandı.

19 yaşında araştırma, inceleme, öğrenme merakıyla seyahatlere başladı.

Orta boylu, ince yapılı sağlam, çevik bir bedeni olup, iyi ata biner cirid oynardı. Uzun yolculuklara zor koşullara dayanıklıydı.

Etkili bir konuşma gücüne sahip, güzel, uyumlu, şakacı, ince ruhlu, arkadaşlığa dostluğa önem veren, uzlaştırmacı, diplomatik özelliğe sahip bir kişiliği vardır.

Ünlü seyahatlerine Osmanlı İmparatorluğu ve onu çevreleyen ülke coğrafyalarına 1640 yılında başladı. İstanbul'dan ayrılarak sırası ile Rumeli, Hicaz, Filistin, Kırım, Kafkasya, İran, Rusya, İsveç, Hollanda, Almanya, Avusturya ve daha bir çok yeri 50 yılda gezdi. Gezilerini 10 ciltlik "Seyahatnâme" adıyla yazıya döktü.

Seyahatnâmede yer yer aşırı mübalağa, abartmalı mitolojik öğeler, masalımsı, olağandışı anlatımlar bulunsa da bu 10 kitaplık dev eser Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk kültürü ve tarihi onu çevreleyen ülkelerin coğrafya, tarih, folklor dil ve etnografya, ekonomi ve ticaret alanlarında birincil bir başvuru kaynağıdır.

Evliya Çelebi Eylül ortaları 1645 yılında Amasya'ya gelmiştir. Bir müddet şehirde kalan Evliya Çelebi sonraları Niksar'a gitmiştir.

...-Geçilmesi bir hayli zor olan Direkli Bel boğazından aşp, dokuz saatte Hacı Köyü'ne vardık. Direkli boğazından beri Amasya sancağı sınıridir. Bu köy virane bir halde olup bir de viran bir hanı vardır. Ama gayet mâmur edilecek yerdir ki benzeri yoktur. Buradan güneye doğru (Merzifon) sahrası içinde giderek altı saatte Kerkiraz (Gelgiraz) köyüne vardık. Bu da Amasya toprağındadır. Yüzelli akçelik kazadır. Altmış parça köyünün geliri hep Peygamber (Hz.

Muhammet) vakfıdır. Bir camili, bir hanlı Müslüman köyüdür. Ama burası yıkılmaya, virane olmaya yüz tutmaktadır. Fakat mâmur olacak yerdir. Çünkü konaklama yeri, menzil noktasıdır. Buradan sekiz saatte meşhur Amasya şehrine yetiştik.

Sanki Amelika'lardan Kalmış Kudret Dağı Amasya Kalesi

Kalesi, eski günlerde ki Amelika⁴⁵ kavminin yapısıdır derler. Nice hükümdardan kalmış bir kaledir. Bazı tarihler bunu Dağyikan Ferhat yaptı, derler. Sonra dörtyüz yetmiş altı tarihinde (21 Mayıs 1083- 9 Mayıs 1084) Danişmend oğullarından (Sultan Melik Gazi) Rumlar elinden fethetmiştir. Nice kereler İran toprağından Azerbaycan pâdişâhları kuşatmışlarsa da fethedememişlerdir. Sonra Dânişmend Oğullarından bir ara Selçuk oğullarına, onlardan da Timur devrinde Osmanoğullarına geçmiş ve Yıldırım Bayezîd Han, Timur şerrine uğramasın diye buraya fetihten sonra şehzadesi İsa çelebiyi hâkim tayin etmiştir.

Hükümet merkezi ve pâdişâhlar tahtı olup, hutbe okundu, (Azze n'asruhu duribe fi Amasya) diye sikkeli akçe kesildi. Çünkü dağlarında ve Gümüş şehrinin üç yerinde gümüş madenleri vardı. Pâdişâhlara mahsus has saray ve bahçe yapılarak Âl-i Osman taht şehri oldu. Buranın Osmanlı topraklarına katılmasından sonra düzenlenen tahrir tapu defterine "Sivas Eyaleti toprağında Amasya Beyinin hükümet merkezidir." diye yazılmıştır.

Büyük bir şehir olduğundan birkaç kere arpalık yolu ile üç tuğlu vezirlere verilmiştir. Pâdişâh kanunu üzerine paşasının hası üçyüzbin akçedir. Amasya sancağında 19 zeamet, 42 tımar bulunur. Alaybeyisi, çeribaşısı, yüzbaşısı vardır. Hepsi sefer erbabı silâhlı mükemmel askerlerdir. Bir sefer zamanında tımar ve zeamet erbabı 3000 atlı askerle, sancak paşası ve alaybeyinin buyruğu altında toplanır. Kendisi üçyüz akçe payesi ile şerif kazadır.

Nahiyeleri gayet mâmur olup sırasıyla; İnepazarı, Akdağ, Kağala'dır. Sancağın içinde olan kazalar da dokuzdur. Bunlar; Köprü-Simere, Zeytün, Gümüş, Bulak, Merzifon, Gergevaz (Gelgiras), Lâdik, Veray, Zennunâbad- Elvan Çelebi'den ibarettir.⁴⁶ Bu kazaların yıllık

⁴⁵ Sinâ yarımadasında yaşamış, sonradan Amasya ve çevresine göç etmiş ticari dehaları ve savaşçılıkları ünlü bir kavim.

2-Evliye Çelebi'nin verdiği nahiye ve kazalarla ilgili bilgiler 1642 tarihli Amasya Sancağı Tapu Tahrir kayıtları ile uyumamaktadır. Bu defterde E.Çelebi'nin kaza merkezi olarak belirttiği Bulak 300 nüfuslu bir köydür, Merzifon'dan başka Merzifonabad adında başka kazanın bulunduğu, Veray'ın bir kaza merkezi olmadığı, Havza, Elvançelebi, Zennunabad'ın da kaza

gelirlerinin yedibin kuruşu kadılarına, yetmişbin kuruşu da adeletli bir şekilde Amasya halkına verilir. Diğer kazaları ise Baçpazarı, Veray, İnepazarı, Akdağ, Suluova'dan ibarettir. Amasya'nın Haslar Subaşı, Müftüsü, Nakibüleşrafı, Yeniçeri serdari, Sipahi kethüdası, ayan ve eşrafı, bilginleri, sâlih adamları, büyük bezirgânları (tüccarları) vardır. Hanedan sahiplerinden beşyüz akçeli birçok mollaları, bey, beyzade, paşazâdeleri vardır.

Amasya Kalesinin Şekilleri

Kale göklere ulaşır. En tepesindeki burç ve duvarları, cihannumâları daima mavi göklerde, beyaz bulutlar içinde kaybolmuş gibi görünür. Açık havada öğle vakti olunca kale içindeki câmi minareleri, tavanları (kubbeleri) görünür bir iç kaledir. Fırdolayı etrafı dokuz bin altmış adımdır. Şekli beş köşeli olup, köşebentli bir kayalık kaledir. Ferhat işi sağlam bir yerdir. Kırkbir kulesi, sekizyüz bedeni vardır. İçindeki evlerini bilmiyorum, ama eski usul sarayları, cephanesi, buğday anbarı, su sarnıçları güzeldir. Aşağıda akan nehre inecek su yolları vardır. Üçbin yedi kadar lâkları⁴⁷ vardır. Ama çarşısı pazarı yoktur. Doğu tarafına bakan yüzünde dört kat demir kapısı vardır. Kale içinde Yıldırım Han Camii var. Çok garip olarak cehennem kuyusu gibi bir de zindanı vardır. Büyük küçük yetmiş kadar topları vardır. İç kale olduğundan büyük balyemez topları yoktur. Bu kalenin altı tamamen mağaralarla süslü olup, ibretle seyredilecek yerdir. Hattâ Celâli Karayazıcı, Kara Said zamanlarında ayan ve eşraf, bütün kıymetli mallarını ve ağırlıklarını bu mağaralarda muhafaza ederek çoluk çocuklarıyla içlerinde barınmışlardır.

Nursuz Timur dahi, zamanında bu kaleyi yedi ay muhasara ettirerek fethine çalışmış ise de muvaffak olamayıp, eli boş

merkezi olarak belirtilmediği,

2-Evliye Çelebi'nin verdiği nahiye ve kazalarla ilgili bilgiler 1642 tarihli Amasya Sancağı Tapu Tahrir kayıtları ile uyusmamaktadır. Bu defterde E.Çelebi'nin kaza merkezi olarak belirttiği Bulak 300 nüfuslu bir köydür, Merzifon'dan başka Merzifonabad adında başka kazanın bulunduğu, Varay'ın bir kaza merkezi olmadığı, Havza, Elvançelebi, Zennunabad'ın da kaza merkezi olarak belirtilmediği görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız.

*Oktay Özel: Changes in Settlement Patterns Population and Society in Rural Anatolia, A Case Study of Amasia (1576-1642, Basılmamış Doktora tezi, Manchester University, 1993.

**Ronald Jennings "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: a study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon ve Erzurum International Journal of Middle East Studies, 7.sayı, s.37-42, ABD, 1976.

3-Küçük dükkanlar ve önündeki seyyar tezgahlar.

dönmüştür. Burası her ne kadar iç kale ise de Celâli hücumlarına karşı dizdar ağası, neferleri kale kapısında silâhlı hazır dururlar.

Ama aşağı kalesi şehrin ta ortasından akan Tozanlı nehrinin kenarında tek kat duvarlı, alçacık, taş bina bir kaledir. Etrafının büyüklüğünü bilmiyorum ama üç kapısı var. Güneydoğu kibleye bakan Karanlık Kapı, Alçak Köprü'ye açılır. Maydanoz Kapısı ise Bayezîd Han Köprüsü'nün yoludur. Bu yoldan Merzifon, Gelgiras, Ladik Varay yönüne gidilir. Batı tarafında Meydan Kapısı Büyük Tahta Köprü'ye karşı olup, bu köprüden şehirdeki Gök Medrese'ye geçilir. Doğu tarafta Serkez Köprüsü kapısı vardır ve bu Tahta Köprü'den de şehirdeki Garipler Camii'ne geçilir ve Zennunabat, Elvan Çelebi iskikametine gidilir. Kale civarı mâmurdur, diğer sarayları ve altıyüz evi vardır. Çarşısı küçüktür, camii de vardır.

Bu kalenin dibinden akan Tozanlı nehri Tokat'tan yukarı, o sancak içindeki dağlardan, Tozanlı dağından gelip, Tokat Kalesi önünden geçer. Eski İnepazarından (Ezine pazarı) Kar gölünden, beriden Turhal Kalesi kasabasının önünden geçer. Çengalli (Çengelli) Beli'nden, Sarıkusun'dan beri gelip, Dadoy Kırı köprüsünden, Cilan (Celan) Köprüsü'nün arasında Çekerek Nehri'ne karışır. Bu iki nehrin birleştiği yerde büyük bir kargir köprü bulunur. Sonra Ferhat boğazlarından geçip, Amasya'ya uğrar. Tersakan Çayı ise Lâdik Gölü'nün ayağından çıkıp Kavze (Havza) önünden, Suluova içinden beri gelip, Amasya'da ırmağa karıştıktan sonra ırmak Tozanlı adını alır. Bu büyük nehir Amasya'ya uğradığı için halk dilinde yave kabilinden olarak, "Tokat, Amasya içer" derler. Nehre, Amasya'dan aşağı geçtikten sonra Çarşamba suyu derler. Daha nice kasaba ve köylere uğrayıp, tarla, bağ ve bostan gibi şeyleri sulayarak Karadeniz kıyısında Samsun kalesinin doğu tarafında Karadeniz'e dökülür. Ama buna Çarşamba kasabasının nice pınarları karışır.

Bu koca nehir Niksar Kalesi altından akarak gelen Kerkük (Kelkit) nehrini de Boğazkesen'de alır ve Samsun dibinde denize karışır. Bu nehir üzerinde Sultan Bayezid Velînin köprüsü vardır. Gayet sanatlıdır, Amasya şehri nehrin iki tarafına kat kat dağ ve bayırlara yayılmış olup, pek büyük bir şehirdir. Nehir, şehre güney tarafından gelip, nice bin bağ ve bahçeleri sulayarak, birçok su dolaplarını döndürür ve kuzeye doğru akar. Zâten Osmanlı ülkesinde (Hama, Adana, Amasya) şehirlerinin su dolapları meşhurdur.

İşte nehir vasıtası ile doğu ve batı kısımlarına ayrılan Amasya

şehrinde kırk sekiz İslâm Mahallesi, beşte Hıristiyan mahallesi vardır. Büyük küçük beşbin kadar mamur ev ve sarayları vardır. Bunlardan pâdişâhlara mahsus olanı iki tanedir. Nehir kenarında İrem bağı bahçesi gibi güllü, sünbüllü ve reyhanlı şahane çeşitli avlularla bezenmiş, çeşitli yemiş ağaçları ile süslenmiş ibretle görülecek saraylar vardır. Bir has bahçe üstadı, elli kadar sarı külâhlı çapacı bahçıvanları vardır. Paşa sarayı Mehmed Paşa camiine bitişiktir. İç kalede Sultan Bayezid sarayı, Şemsi Paşazâde Ahmed Paşa sarayı, Geldikalanlı Ali Paşa sarayı en meşhurdur. Saraylar hep kiremitle örtülüdür.

Bunlardan başka saraylar vardı, ama yazmakta mazuruz. Çünkü itibarsız şeyleri yazmak ve okumaktan usançtan başka bir şey elde edilmez...

Amasya camileri: Hepsi iki yüz kırk mihrabtır.

Sultan Bayezid Velî Camisi. Bayezit'in şehzadelik âleminde ilk valiliği Trabzon'da, ikincisi bu Amasya şehrinde. Buradan İstanbul'a giderek babası Fâtih Sultan Mehmed'in Üsküdar yakınında Maltepe'de vefatı üzerine müstakil pâdişâh olmuştur. "Amasya'da hükümet ettim" diyerek, ahâlisinin bütün vergilerini affedip, bu camiiyi yaptırmıştır. Pek lâtif camidir. Uzunluğu ve enliliği yüzer ayaktır. Mihrab ve minberi, müezzinler mahfili gayet sanatlıdır. Yekpare bir mavi kubbedir. Fakat o kadar büyük değildir. Kapı ve duvarı da diğer salâtin camileri gibi kandillerle donatılacak sofası vardır. Pencerelerinde nurlu camları vardır. Tarihi "Hurrem Bina" sene 893 de (17 Aralık 1487- 4 Aralık 1488) yapılmıştır. İki adet minaresi, bir iç avlusu vardır. Avlunun etrafında sofalar ve çeşitli sütunlar vardır. Ortasında sanatlı bir abdest havuzu vardır. Dış avlusu yüksek sütunlarla süslüdür. Evkafı gayet büyüktür. Çok zengin ve geniş vakıfları vardır.

Kale tarafında Şamlar mahallesinde evlere yakın Miskinler/Garipler Cami, Küçük Ağa Camii, karşıda Çekerek Nehri kenarında İrem Bağı gibi yeşillikler içinde Bayezid Paşa camii bulunur. Kubbesi kurşunlu, bir minareli baştanbaşa mermer döşemelidir.

Mehmed Paşa Camii su kenarında kargir kurşunlu kubbeli ve bir minarelidir Hızır İlyas Camii; büyük bir cami olup, kubbesi kurşunludur.

Mahkeme Camii; Çatısı tahta örtülüdür. Birçok mumyalanmış

cesetler oldukları gibi bu camideki hücre içinde tabutlarında duruyor. Minaresi tahtadır.

Fethiye Camii; kiliseden bozma ve minaresizdir.

Yörgüç Paşa Camii: Çelebi Sultan Mehmed Hanın veziri Yörgüç Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Gökmedrese Câmi; Kubbesi kurşunlu ve minaresizdir. Bunlardan başkaları mescitten sayılır.

Amasya Mescidleri: Saraçlar Mescidi, Büyükağa Mescidi, Temanna Mescidi, Kılıcı Mescidi, Kadıköprüsü Mescidi, Deyre (Dire, Dere mahallesi) Mescidi, Yukarı Pazar Mescidi, Sefer ağa Mescidi, Bedesten Mescidi, Çöplüce Mescidi, Mustafa Bey Mescidi, Kanlı Ali Ağa Mescidi, Aşağı Pazar Mescidi, Garipler Mescidi, Çukurlar Mescidi, Hocazâde Mescidi, At Meydanı Mescidi, Kanlı Pazar Mescidi, Bakacak Mescidi, Yukarı Meydan Mescidi, Aşağı Meydan Mescidi.

İşte bunlar kurşunlu sultanlar adına yaptırılan büyük cami salâtin camiine benzer mescitlerdir ki, bildiklerimiz ve gördüklerimizdir.

Amasya Medreseleri: On adet mübarek medresesi yâni bilgi öğrenme yeri vardır. Ama hepsinden mükemmel, süslü ve mâmur olanı Sultan Bayezid Velî Medresesidir. Diğerleri Mehmed Paşa Medresesi, Kadı Medresesi, Gök Medrese, Büyük Ağa Medresesi'dir ki bunlar geniş dut ve diğer meyve bahçeleri içinde yer alan kubbeleri kurşunlu yapılarıdır.

Küçük Ağa medresesi: Bayezid Paşa medresesi ve diğerleri... İslamı bilgiler ve Kuran öğretilen dokuz adet Darülkurrası vardır. Sadece Bayezid Han Darülkurrasında üçyüzden fazla kuran hafızı vardır ki, İbni Kesir, Seb'a, Aşere ve Takrib sahibi kimselerdir. Bir adet süslü, mükellef Darülhadisi vardır..200 kadar ebced okuyan çocuk mektebi vardır. Bunlardan başka yazdığım mahalle mescitlerinin herbirinde mutlaka birer çocuk mektebi bulunur.

Şanlı Dervişler Tekkeleri: Kırk kadar tarikat ehli zâviyeleri vardır. Hepsinden mükemmeli Mevlânâ Celâlüddin Rumî tekkesidir ki, Mevlevihane ve sema ve safâhânedir. Hızır İlyas Tekkesi, Gök medrese Tekkesi, Pirlar Tekkesi, Samlar Tekkesi, Gülâbizâde Tekkesi, Müftüzâde Ahmed Efendi Tekkesi. Kanlıpazarında Kadiri Tekkesi, Miskinler Tekkesi ve diğerleri...

İmaretler: Fakirlere ve yolculara yemek sağlayan on adet

yemek yedirme yeridir. Hepsinin mükellefi Sultan Bayazîd Velî imaretidir, her gün iki defa bütün fukaraya bol, kusursuz nimeti vardır. Mevlevîhane İmaretî dervişlerinden başka fukaraya da nimeti boldur. Pir İlyas Dede İmaretî, Mehmed Paşa İmaretî, Yörgüç Paşa İmaretî, Gökmedrese İmaretî, Hatûniye İmaretî, Çöplü İmaretî...

Kervansaraylar: Bayezid Veli kış misafirhanesi, hâlis kurşunla örtülüdür. Bayezid Paşa Misafirhanesi kurşunludur. Bayram Paşa Misafirhanesi, yaptıranı Dördüncü Murat, vezirlerindendir, kurşunludur. Çöplüce Misafirhanesi kiremitlidir. Gökmedrese, Yörgüç Paşanıdır. Doğruotur Misafirhanesi... Hepsinin de nimeti boldur.

Hacegân Hanları: Kale gibi mavi renkli kurşunla örtülü demir kapılardır. Sarı Mehmed Ağa Hanı kurşunludur. Sultan Bayezid Hanı, Yörgüç Paşa, Bayezid Paşa, Koca Mehmed Hanları, Kapan Hanı (Tartı burdadır), Rıdvan Ağa Hanı, Mehmed Paşa Hanı, ona yakın Büyük tımarhanenin eskiden beri giderlerinin karşılanması için bir çok vakıftan geliri vardır, gayet mâmurdur.

Bekâr Hanları: Bekâr ve gurbet diyarında olan kimselerin odalarıdır. Başka kapıcıları odabaşları vardır. Her gece akşamdan sonra davullar çalınıp kapıları kapanır; Dışarıda kalan giremez. Giren kimse derd ehli olsa da çıkamaz. Sabah olunca kapısı açılıp, herkes işine dükkânına gider, işleriyle meşgul olur. Mazbut yerlerdir.

Hamamları: Sazlıoğlu Hamamı, Kumacak (Kocacık) Hamamı, Bayezid Paşa yakınında Mehmed Paşa camii bitişiğinde Mustafa Bey Hamamı, Hünkâr sarayı yakınında Ilıca Hamamı, Alçak köprübaşında, su kenarında Alaca Çardaklı Hamam, Hacızâde yakınında Kadı Hamamı, Fethiye camii yakınında Sultan Bayezid Hamamı, Yörgüç Paşa Hamamı, Kanlıpazar Hamamıdır. Karşı kale içinde dört hamam vardır. İki sâde hamam olup, diğerleri çifte hamamlardır. Meydan mahallesinde de iki hamam vardır ki biri çiftedir.

Çarşı ve Pazarı: Yüzaltmış kadar çeşitli esnafı olup, bin altmış dükkânları vardır. Çoğu çarşıları Bursa pazarı gibi kagir ve kavidir. Kale gibi kubbelerle süslü, dört demir kapılı bedestanı Bayezid Han camii tarafındadır.

Mahalleleri: Cümlesi kırk sekizdir. Kale tarafında Samlar mahallesi, karşı şehir tarafında Bayezid Paşa mahallesi, Mehmed Paşa mahallesi, Saray ve Hoca (Havace) mahallesi (Ahalisi ermenidir),

Sofular mahallesi, Çöplüce mahallesi kale dibindedir. Diğerleri ise Serkiz Mahallesi, Dere ve Kadıköprüsü mahalleleri, Temenna mahallesi, Kılıcı (Kılıca) mahallesi, Bakacak mahallesi, Kanlı-pazar mahallesidir.

Ayan, Eşraf ve Büyükleri: Buradaki velinimetimiz Hacı Paşazâdedir. Bekir Bey, Kethüdâyeri Kuloğlu Mehmed Ağa, Kethüdayeri Gazanfer Ağa, Ferruh Ağa, Baki Paşazâde Rıdvan Ağa, Çerkez Ali Ağa, Kâfir Murat Ağa, Helvacı Mehmed Ağa, kardeşi Deli Yusuf Ağa, Uzun Ali Ağa, Kadızade Mehmet Ağa, Gürcü Ali Bey ve Sarı Ali Bey... Bunlar hep Paşalığa lâıyk ağalardır...

Şehir halkının çehrelerinin rengi, iş ve kazançları: Bütün halk zevk ve şevk ehli olduklarından çehrelerinin rengi dâima kırmızıdır. Ahalisinin bir fırkası, Paşa ve Bey, zeamet ve tımar erbabıdır. Bir zümresi de bilginler vs kadılar, şeyhler, imamlar, hatipler, cüz okuyanlar zümresi, tüccar ve sanat ehlidir...

Yiyecek ve içecekleri: Kağla nahiyesinden (Deve dişi buğdayı) gelip, has ve beyaz livaşa, gerde, çakıl ekmekleri olur ki, adamın çehresinin rengini ayna gibi gösterir. Kırk türlü armudu, lal renkli kirazı, yedi türlü sulu üzümü, dududu, yedi türlü ekmek ayvası olur. Yetiştirilmiş ayvasının/ayva tatlısının misli hiç bir yerde yoktur. Pâdişâha hediye gider. İçeceklerinden misk ve amberli pekmez şerbeti, ayva tatlısının şerbeti olur ki, fazla hararet ve hamam hararetinde mühürlü çamur gibi faydalıdır. Keçeden süzülmüş, deliyoran üzüm sırası, lal renkli ve çok kuvvet vericidir. Dut şarabı ve hardaliyesi yoldaklı şarabı, Acem diyarına kadsu- hediye olarak gider, beyaz, lezzetli şaraplardır...

Şehir Ahalisinin dili ve elbiseleri: Bilgi erbabı, nükteci çelebiler gayet çoktur. Gayet güzel konuşurlar. Diğer reayası (şuna çoko şarak, aş kayralım. Şu işi alatlayı görelim, onatça erimiş) diye hususi lehçeleriyle söylerler. Samurlu çuka feraceli ayanı varsa da orta hallileri çoktur. Kadınlarının tazelik ve güzellikleri lâtif ve yerinde olup sözleri düzgün, dişleri inci gibidir. Çok edeb ve terbiyeli olur. Car (çarşaf gibi) a bürünüb gezerler.

Sanatları: Her sınıf esnaftan marifet sahipleri çoktur. Ama hepsinden ziyâde terzisi, hallacı meşhurdur. Hallacı⁴⁸, yayını eline alıp, yirmidört usulde tokmak vurduğu vakit, adam hayran olur.

⁴⁸ Hallac: Yıkanmış veya kullanılmış yün ve pamuğu yayla inceltip yumuşatan zenaatkar.

Berber civanları, helvacı civanları gayet meşhur ve sanatkârlardır.

Geçmişteki İbret Verici Eserler: Amalika zamanında bu şehrin ortasından Tozanlı nehri geçmezmiş. Ferhad adlı kimse Şirin adlı kıza âşık olup, aşkından nehri şehir içine akıtmış... Onun için dağlarına (Ferhad dağı) derler. Hâlâ Ferhad'ın külünklerinin eseri şehrin batısındaki kayalar üzerinde açıkça görünür. Şehrin bütün çeşmelerinin suyu, o kayalar tarafından gelir, büyük eserlerdir.

Su ve havasının güzelliği: Şehir beşinci iklimde olup, nehir kenarında, dere ve tepeli yerlerde olmakla havası o kaar mutedildir ki, iki tarafındaki dağlar baştanbaşa bağlardır, verimli yerlerdir. Evlerinin pencereleri batı ve kuzeye bakar. Kış katı olur. Suları ise ensesindeki Ferhad dağından gelir ab-ı hayattır, ilk başı soğuk pınardır. Bu su, şehir içinde evden eve taksim olunarak dolaşır.

Gezinti yerleri: Yetmiş kadar mesireleri vardır. En meşhuru Kanlıpınar'dır ki, Ferhad'a bir ihtiyar mel'ûn ve hile-kâr sihirbaz kadın «Şirin öldü, daha ne çalışıyorsun?» diyerek, Şirin lokması vermiş... Ferhad da derhal külüngü havaya atıp, başını altına tutmuş, külünk yarasıyla ölüp Şirin'le buluşmaktan mahrum kalmıştır. Buraya onun için Kanlı Pınar derler.

Osmanlı Hanedanları, Devlet Büyükleri, Evliya ve Bilginlerin Türbeleri ve Ziyaret Yerleri

Nevverallahu kabrehüma bi-envari'l-Gufran

Osmanlı şehzadeleri ziyaret yeri: Müslümanların namaz kıldığı tarafta bir servilik içinde gömülüdür. Fakat mübarek isimlerini bilmiyorum.

Şeyh Zekeriya Halveti: Pîr İlyas Hazretlerinin baş halifesidir. Amasya'da Pîr İlyas hazretlerinin mezarına yakın saraçlar tarafında gömülüdür. Herkesin ziyaret yeridir.

Dinin Sultanı, Kaf dağının Simurgu,* Şeyh Hazreti Abdurrahman Hüsameddin : (Gümüşlüzâde) adı ile meşhurdur. Pîr İlyas hazretlerinin kızının oğludur. Fakirlik cihazını Halveti şeyhi Zekeriya'dan giymişlerdir. Ölen bu şeyhten sonra bu zat şeyhlik seccadesine oturmuştur. Birçok keşif ve kerametleri söylenir. Hattâ ikinci Murad'ın üç şehzadesi bu azizin mübarek ellerini öpmeye varmışlar, ilk iki şehzade mübarek ellerini öptükleri halde, şehzade

* Simurg Anka Kuşu olup, cismi olmayan kuş.

Mehmed ayağına düşüp öperek, himmet rica etmiş, şeyhte boğazından rızasını çıkarıp, Mehmed'in gerdanına takarak (Konstantaniyede müslümanların hizmetine hoşça hizmet eyle) buyurmuşlar. Allah'ın hikmeti yirmi yıl sonra Mehmed Han Konstantaniye fâtihi olmuştur. Bu azizin âşikâne ve sofica gayet manalı güzel şiirleri hesapsızdır. Mahlasları (Hüsam) dir. Nurlu mezarları, Amasya içinde Pîr İlyas tekkesine yakın Yakub Paşa tekkesindedir. Kaddese sırrahu...

Yakub oğlu Kasım Hatip: Doğdukları yer, Amasya'dır. Çok derin, bilginler bilgini bir zattır. Yine Amasya'da gömülüdür.

Alâuddin Yegâni: Amasyalıdır, Amasya'da gömülüdür. Hicri bin onsekiz'de ölmüştür.

Abdülcabbar Acemî: Belh'lidir. Şehzâdeler mezarlığı yakınında gömülüdür.

Ali Müeyyed oğlu Abdurruhman: Amasyalıdır, Amasya'da gömülüdür, ölümüne tarih :

Kul lîllezî târihi rihletehu

Mahalli'l-müeyyedi merhum ve mebrur.

Şâirlerin başı Münirî Efendi: Amasyalıdır, Amasya'da gömülüdür. Arabî, Fârisî, Türkçe temiz şiirleri vardır. Şiirlerinin çorunu hiç hazırlıksız söylemiş. Amasya hâkimi Sultan Ahmed hanın vezirlerindendir.

Üstad Şâir Mihrimah Hatun: Pîr İlyas hazretlerinin sülâlesinden Râbia-i Adviye gibi Afife bir hatun imiş. Yetmiş cilt muteber kitabı ezberleyip, bütün bilginleri bilgi münakaşasında âciz bırakmış. Adı Mihrimah olduğundan (Mihrî) mahlasını kullanırmış. Parlak ve temiz sözleri, huruf ve hecâ üzerine mükellef dîvânı, fıkıh ve feraize ait yerlerden nifas bahsinden makbul meseleleri, nazımla yazılmış risaleleri vardır. Fikrinin tazeliği gibi, seçme ve diğerlerinden üstün olup, henüz daha açılmamış bir gonca iken cennet bağına revan olmuştur. Temiz atası Pîr İlyas mezarlığında gömülüdür.

Asfiyânın* hası, Evliyanın zübdesi, Kutubların** kutbu şeyh Hazretleri Pîr İlyas:** Amasya'lıdır. Yıldırım Bayezid Han şeyhlerindendir. Timur ile görüşerek Şirvan'a bile gitmiştir. Sonra yine Amasya'ya gelip ölünce Amasya yakınında (Sevâdiye) denilen

* Asfiya: Saf, samimi evliya, ermiş.

** Zübde: Seçkin

*** Kutub: Bilgin, evliyaların başı.

yüksek ve dünyayı seyreden yerde gömülüdür. Birçok kerametleri söylenir. Bunlardan blrisi öldüğü vakit, ölü yıkayıcı, vücudunu yıkarken teneşire eğri komuş, hemen aziz, mübarek ellerile teneşiri doğrultmuş. Mezarı dileği olanların ziyaret yeridir. Tekkesini, imaretini, hayırlarını Sultan Bayezid Han yapmıştır. Yüzlerce, başı ve ayağı açık âşıkları vardır. Vakıfları çok olduğundan gelip geçene nimeti boldur. Hakire ziyareti müyesser olduğu vakit, ruhları için bir hatm-i şerif okumaya başladım. Mezarının duvarında bir kâğıda şu beyitler yazılıydı:

Alî kulunu eyleme bîgâne(ye) kıyas
Hızır ol ona her vartada ya Hızır İlyas
Dergâhına mensubdur ol beynennâs
Sal devlet bünyadına avnü ile esas

Sultan Kılıç Aslan ve Mevlevihane Şeyhleri: Amasya'nın kiblesinde sakın bir dağdaki Mevlevihane bahçesine defnedilmişlerdir.

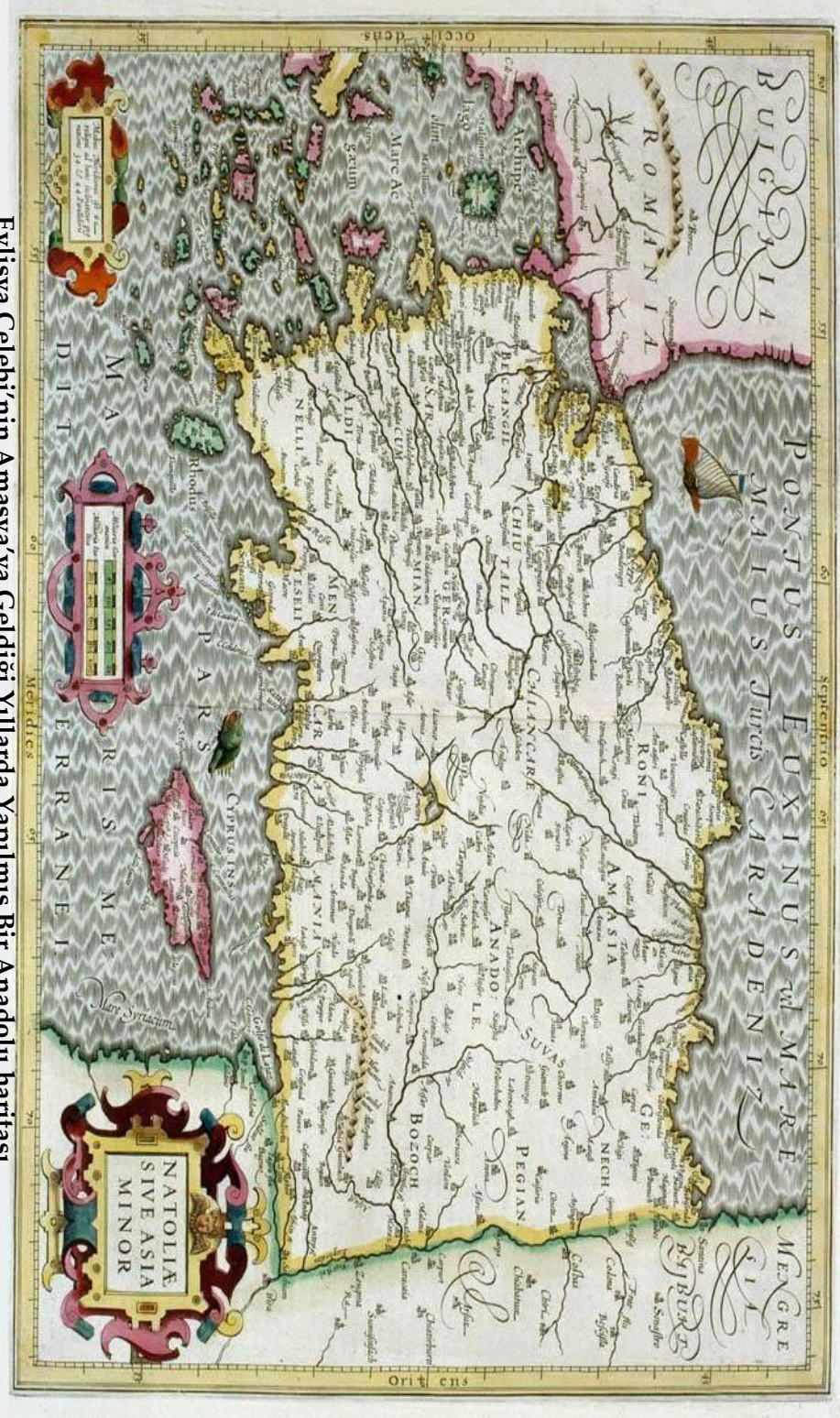
Ferhad ziyaret yeri: Buna Amalıka'dan derder. Fakat Amasya'lılar islâm olarak öldüğünü iddia ederler. Amasya'nın kiblesine karşı yüksek dağın tepesinde gömülüdür. «Şirin Öldü» diye Ferhad'a kendini öldürten cadı da Ferhad ile Şirin arasına gömülüdür. Garip olan budur ki, Ferhad ile Şirin üzerinde ayrı ayrı iki gül dikip, biri birine sarılırken bu cadı karının üzerinde biten karaçalı dikenleri aralarına girip bunları birbirinden ayırır. Acâip sırdır. Dünya'da ve âhirette kavuşmaya mâni olmuş melûnedir! Amasya'da bu ziyaret yerlerinden başka daha nice Allah ehli büyükler vardır, Fakat ziyaret edip, gördüklerimiz bunlardan ibarettir. Herbirinin ruhlarına birer yâsin-i şerif okuyarak, ruhâ-niyetlerinden imdat isteyüp, gönlümüzde ferahlık yarattık. Burada oturduğumuz üçüncü günü göç boruları çalınıp bütün dostlar ile veda ettik.. O gün Çengelli Bel denilen dağlar ve ormanlar arasında korkunç ve tehlikeli yerleri geçip altı saatte Kanlı Pınar konağına ulaştık. Niçin Kanlıpınar dendiğini söylemiştim. Mesirelik yerdir. Âb-ı hayat gibi bir kaynağı vardır. Bütün atları bu ferah yerde çimenliklere bağlayıp çadırları kurduk. Vakıt Ramazan idi. Dört taraf köylerden zahire geldi. Bir gece orada can sohbetleri ettik. Sabahleyin hareketle yine kuzeye yedi saat giderek İzek köyüne vardık. Amasya toprağında nahiyedir. Üçyüz evli, bağlı, bahçeli,

camili, mescitli, hanlı, hamamlı, küçük çarşılı bir. mâmur yerdir. Burada da bir çimenlikte kaldık, Ertesi gün hareket ederek sekiz saatte Niksar kasabasına vardık.⁴⁹⁵⁰

⁴⁹ Evliya Çelebi, Seyahatnamesi-Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, II. Kitap, Yayına hazırlayanlar Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, I.Baskı İstanbul 1999, Sayfa 95-99 .

⁵⁰ Evliya Çelebi, Seyahatnâme, Yayına Hazırlayan: Zuhuri Hilmi Danişment, II.Cilt, 1970, s.181-193.

Evliya Çelebi'nin Amasya ya Geldiği Yıllarda Yapılmış Bir Anadolu haritası

AMASYA METROPOLİTİ ATHENEİUS AFOROZ EDİLMESİ VE ÖLÜMÜ

Macarius

Macarius'un yaşamı hakkında yeterli bilgi adı geçen kitabından öğrenilmiştir.

1650'li yıllarda henüz Osmanlı İmparatorluğunun gücünün, yitirmediği dönemde Macaris Antakya Ortodoks kilisesinin başpiskoposu idi. Bu kilise, Anadolu, Suriye ve Balkanlarda çok etkili idi.

Macarius 1652-1660 yılları arasında yukarıda adı geçen yerlere uzunca bir geziye çıktı. Anadolu'da Amasra, Ereğli, Sinop, Samsun'a oradan Çarşamba üzerinden karayolu ile Niksar, Tokat, Sivas, Maraş'ı dolaştı. Seyahati boyunca uğradığı Anadolu şehirlerinde sosyal yapı, ayaklanmalar, güvenlik, Ortodoks Hıristiyan cemaatlar hakkında ayrıntılı bilgiler vardır. Bu seyahatnâmeyi daha da ilginçleştiren Osmanlı Devletinin Ortodoks kiliselerine ve cemaatine verdiği geniş imtiyaz ve de onların devlete olan bağlılığının gözler önüne serilmesidir.

Bu Seyahatnâme Macarius'un yardımcılarından Halebli Paul tarafından Arapça olarak kaleme alınmıştır.

Şimdiki Amasya Metropolit İbn-i Amish'den evvel bu şehirde görevli metropolit Athenesius idi. Bu kişi bir din adamına yakışmayacak ciddiyetten uzak, rüşvet karşılığında Hıristiyanlık inançlarını tersine çeviren şeytanca dalavereler çeviren biri idi.

Kilise hiyerarşisini/düzenini hiçe sayarak, patrikhanenin haberi olmadan, patrikhane seçimlerine girmeden görevli olduğu Amasya'yı izinsiz terk ederek Şam'daki Aziz Nikolas Katedraline kendisini patrik ilan etmişti. Burada kendi makamı ve ruhani liderliğinin çok üstünde, cübbeler giyerek, dini nişaneler taşıyarak sokaklarda dolaşmıştı. Görevi ve yetkisi olmadan, her şeyi gören Tanrı'nın izni olmadan bir metropolit iken, o Şam'daki patrikhane makamına oturmuştu.

Papazları, şövalyeleri, taktis etmiş, kutsamıştı. Patriklerden başka hiç kimsenin yükselemeyeceği makamı hileyle ele geçirmişti. Şeytanca zekâsı, ustura gibi keskin diliyle din kardeşleri olan papazları da aptalca, saçma cesaretinin, yanlışlıklarının içine sürüklemişti. Patrik Macarius asla geri dönmeyecek, sizin yeni patriğiniz artık benim diyerek onları kandırmıştı.

Bu kişinin Amasya'da işlemiş olduğu suçlar da çok ilginçti. Tanrı'nın ve İsa'nın Hristiyanlığın ilkelerini çiğnemiş, kilisesinin onurunu çiğnemiş padişahımızın otoritesini zedelemişti. Amasya'daki Ortodoks kilisesi cemaati ileri gelenlerinin sözlerine de kulaklarını tıkamıştı. Görev alanın içindeki yerlerde Hristiyanlığa aykırı olarak dördüncü kuşağa kadar kan bağı akrabalığı olanlara evlilik izni verdi. Birden çok kadınla evlilikleri onayladı. Görev bölgesinin dışından da dine aykırı, kanunsuz evlilikler yapmak, isteyenler de Amasya'ya geldi. Bu işlerin karşılığında çok miktarda rüşvet aldı. Daha burada anlatılamayacak kadar oldukça ve şeytanca kabahatleri vardı.

Bu hain şeytan Amasya eski metropoliti Atheneusius'un işlediği suçlar kolay bağışlanacak, sessiz geçiştirilecek, gözden silinecek türden değildi.

Onun mutlaka patriklik konseyince yargılanması gerekiyordu.

Onu yargılamak için Şam'da Aziz Nikolas kilisesinde, dünyanın yaratılışının 7167 yılında 11. zilhice 1069'da (30 Ağustos 1659) Pazar günü benim başkanlığında bir konsey toplandı.

Malatya, Beyrut Eremya, Akka Lazkiye, Zebtani, Horen, Şam metropolitleri, papazları, papaz yardımcıları ve şehirlerin ayanları bu konseyde hazır bulundu.

Kendisine suçlu cübbesi giydirilerek konseyin huzuruna getirildi.

Kendisinin ilk önce papaz yardımcısı, sonra papaz yardımcısı olduğu, takdis edildiği, Simona adında rahibeye dünyevi olarak adandığı anlatıldı.

Kutsal konsey, işlediği suçları yüzüne karşı okudu. Oybirliği ile papazlıktan atılmasına, pişman oluncaya kadar odasının tavanından baş aşağı asılmasına ve aforoz edilmesine karar verildi.

Sonra karar tutanağa geçirildi. Kutsal konseyde hazır olanlar tarafından tek tek imzalandı. Herkes karardan memnun oldu. Karar tüm yukarıdaki şehirlere gönderildi.

Sonra Atheneusius Şam'da tutuklu bulunduğu Katedraldeki odasından bir yolunu bularak Halep'e firar etti. Bir yıl, iki ay kaldığı bu şehirde ikiyüzlülüğünü, şeytanlığını devam ettirdi.

Tanrı'ya şükür ki 11 teşrini sani 1071'de (1 Kasım 1660) kesilerek helak edildi.⁵¹

⁵¹ Travels of Macarius Patriarch of Antioch, II.Cilt, Arabçadan-İngilizceye çeviri: F.C. Belfour, Londra 1836, 476-478.

SARP GEÇİTLERİN ÇEVRELEDİĞİ, SOYLU ATLARIN, GÜZEL SİHİRLİ ÇİÇEKLERİN YETİŞTİĞİ AMASYA VADİSİ

Domeniko Sestini

İtalyan seyyahı gezgini, eskipara koleksiyoncusu. (Floransa 1750-1832). Birçok para ve madalya koleksiyonu katalogu hazırladı. Değerli birçok bilimsel incelemeleri yayımladı.⁵²

Domenika Sestini ve Arkadaşı Bay Sullivan İstanbul'da kendilerini Basra'ya götürecektir, hizmetlerini yapacak, atları ve katırlarıyla yüklerini taşıyacak bir Tatarla⁵³ anlaşma yaparak 30 Nisan 1781'de yola çıkmışlardır.

18 Mayıs 1781'de Amasya'ya gelmişler, iki gün kaldıktan sonra 20 Mayıs 1781'de Tokat'a doğru yol almışlardır.

D.Sestini'nin aşağıda adı geçen kitabında 1780'li yıllarda Anadolu'nun doğal yapısı, tarımı ve bitki çeşitleri üstüne ciddi araştırma ve gözlemler bulunmaktadır.

17 Mayıs'ta Kızılırmak Nehri'nin bir kenarına kurulmuş olan bir Türk kasabası olan Osmacık'a ulaşıyoruz. Kasaba Merkezine ulaşmak için nehrin diğer tarafında bulunan Bursa yakınlarında gördüğüm Rum (Grek) mimarlar tarafından inşa edilmiş eserlerden farklı ilk Osmanlı sultanları zamanında yapılmış, 14 taş kemerden oluşmuş sağlam ve güzel bir köprü üzerinden geçiliyor.

Yönetim bakımından, bu kasaba Çankırı vilayetine bağlıdır. Kimileri, Osmancık adının buralarda hüküm sürmüş Türk imparatorluk ailesinin ilk prensliğinin (beyliği) bu yerde doğduğuna ve belki de Osmanlıların yeri anlamına gelen bu adın böylelikle oluştuğuna inanır; kimileri de Kırım'ın ya da kıyılarından gelen aynı adı taşıyan başka bir ailenin buraya yerleşerek kasabaya kendi adlarını verdiğini düşünmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz köprüyü geçtikten sonra, hemen karşımıza aşağıdan bakıldığında ulaşılması imkânsız görünen, zirvesinde bir kalenin bulunduğu korkunç bir kayalık görünmektedir. Bu kayalık volkanik bir püskürme sonucu, birleşik pirit taşlarının soğuması sonucu oluşmuştu. Kayalığın çevresinde harab durumda

⁵² Meydan Larousse, 11.Cilt, s.220.

⁵³ O dönemlerde yolculara, tüccarlara ve seyyahlara bu tür hizmet sağlayan kişilere verilen ad.

evler vardı. Kalenin kapısına, şüphesiz köprünün yapımındaki andıran, eski arapça kufi karakterde bir kitabe oyulmuştur. Osmancık'ın antik dönemdeki adı Pimolis'tir.

Biraz uzakta, onu aynı volkanik kökenli olduğunu anladığım biraz önce bahsettiğim kayalığa benzeyen bir başka tepe daha vardı.

Nehrin kenarı oldukça yüksek olmasından dolayı, suyu yükselmesini ve Osmancık ovasında farklı ürünlerin ekiminin yayılmasını sağlayan, aynı nehrin akıntılarının hareketlendirdiği büyük su dolapları görülmekteydi.

Normalde kervanlar Osmancık'tan geçmez. Biz inceleme ve görme isteği ile buraya uğradık. Bu merakımızdan dolayı yüksek dağlarla çevrili yolda bir 4 saat daha fazladan yürüdük.

Yol sık ormanlarla çevrili bir dolu Dervent'ten (Derbent) 1 mil uzakta ve yüksek tepelerle çevrili bir yerde konaklamaya karar verdik.

Çadırlarımızın az ötesinde, iyi durumda olduğunu düşünemeyeceğimiz kadar harap bir handan yada başka bir yapıdan daha harap yapılar görülüyordu; bu arada aynı topraklarda zaman zaman tehlikelerle dolu yolculuğumuz devam ederken yağmur başlamıştı.

18 Mayıs'ta sabah saat 6'da, korku uyandıran pek çok uçurum kenarından geçerek ve yüksek dağlara tırmanarak yola çıktık; iki saat aradan sonra, cüzi bahşişlere daima ihtiyaç duyan Dervent muhafızlarıyla karşılaştık. O sırada dağlar, geniş ovaya ulaşma umuduyla ayrılmaya başlıyorlardı.

Dağ yolları, at sürmek için uygun olmadığından at üstünden inmeye ve yaya devam etmeye karar verdik ve korulukta biraz avlanarak, kızartma yapmak için bir tavşan vurmaya başardık; ancak fazla yürümüş olduklarından tahtarevana koşulu bir katır yere yığılmıştı. Tahtarevanın kırılması yolculuğumuzu geciktirdi.

Bu arada yollarda fazlasıyla gördüğümüz kablumbağaları avlayarak eğleniyor ve beklerken dinleniyorduk ki, konak yerine koşan, bizi görerek duran 50 bostancının eşlik ettiği bir kapıcı başı geldi ve kim olduğumuzu, nereden geldiğimize ve nereye gittiğimize ve kaç yeniçerinin bizimle geldiğine dair sorular sordu. Biz de dört diye cevap verdik. Ama yanımızda hiç yeniçeri kimse yoktu. Bu tarz sorular için hazır cevap olmak gerekir. Diyarbakır'a gidiyordu ama nedenini kendisinde bilemiyordu. Genelde bir kaç kelle ya da baş için

değilse, kan dökmek içindir diye konuştu; ya da biri yada bir başka biri asla eksik olmaz. Demek ki Roma'nın sık başvurduğu Afaroz'u gevşettiği gibi Osmanlı Padişah'ının da ülkesi üzerinde otoritesi gevşemişti/ sarsılmıştı. Fakat bazı Paşaların hala başkentte (İstanbul'da) Padişahın fermanlarına, kanunlarına, emirlerine bağlı oldukları görülüyordu. Onlar hala en iyisini düşünüyorlar, en iyisini yapıyorlar. Bana öyle geliyor ki zaman geçtikçe aforoz etmeyen bir Roma'yı, suç işleyen, isyankâr ve başları hala omuzlarında duran paşaları görmeye alışacağız.

Nihayet ova göründü ve iki saat sonra kervan Osmancık'ta konakladığında, Merzeban'ının (Merzifon) bir başka yerinden bir yerine giderken konaklanan, sağ tarafta Hacıköy denilen bir ovaya yerleşmiş büyük bir köyü bıraktık; ovada buğday ve arpa ekiliydi.

Bu ovayla ayrılmış olan dağlar daima aynı yönde ilerliyorlardı ve bize daha yakın olan soldaki dağlar ise, uzaktaki volkanlar sayesinde oluşmuştu ve bahsettiğim ovada nadir bulunan çakıl taşlarının ve büyük taşların uzaktaki volkanın patlamalarından kaynaklanıp kaynaklanmadığı belli olmazken, patlamış olan lavın soğuyarak oluştuğu taşlar ana yolda da görünmekteydi.

Nihayet altı saattten sonra, Merzeban mezarlığı yakınlarında konaklamaya karar verdik.

Burası, 1764 yılında Anville'nin haritasında da görünen bir şehirdir ve Varsi olarak adlandırılır; Türkler ve Ermenilerin yerleşmiş olduğu farklı bir yerdir; ovaya yerleşmiş ve bir voyvoda tarafında idare edilmiştir bir şehirdir. Çeşitli camiler, hanlar, hamamlar; bir Pazarı ve çarşısı vardır. Pek çok kuyumcu dükkânı bulunur. Ama Paflagonya (Bartın ve Amasra bölgesi) ve Galatya (Orta anadolu) tarafından hareket ederek, Bitinya'dan geçtiğimiz, Galatya, Paflagonya ve Kapadokya'yla sınır komşusu olan antik Pontus'a ait bir kaç madalyon bulabilme şansımız olmadı.

Merzeban, eskidönemlerden beri lezzetli güzel üzümlerin yetiştiği bağlarıyla ünlüdür. Zamanında Ermeniler burada iyi şarap yaparlarmış ve lezzetli iyi et ile bolca kümes hayvanı bulunurmuş.

Karşı taraftaki Taşan denilen dağda, Tulipa-Sylvestris (Orman lalesi), ve belki de uzun zamandır var olduğundan Türkçede Yüz Yerlik denilen, üç gün içinde yetişen bolca Peganum-Orvala (Yaban teresi) bitkisi görülür. Cardamine-İmpatiens (Kök boya) ve Rubia-Tinctum (Kök boya) ise köküyle sökülür ve insanlar, günlük

kullanım için kırmızı boya elde etmek amacıyla bütün bitkiyi kaynatırlar.

19 Mayıs'ta Sakin bir saatte yola koyulduktan sonra, içinden küçük bir çayın geçtiği bu şehri geride bıraktık Yol oldukça ıssızdı. Bu çevrede atla veya yaya dolaşan muhafızlar her zaman atla ya da başka bir benzer araçla buralara uğrayan olmadığından, insanlar kendilerini koruma ihtiyacı duyar.

Yol kenarında gördüğümüz mezarlık bir zamanlar çok kalabalık nüfusun yaşadığına dair bir işaretti. Bu büyük ıssız ovada beş saatlik yürüyüşle ve bir hayli uzakta kalan dağların olduğu eteğinde anfitiyatro görünümünde bir köy olan Çiftlik'e ulaştık. Köyün aşağı kısımlarında genişleyen ovada koyun, öküz, manda, sığır sürülerini otlatan çobanlara rastladık. Yol boyunca bu hayvanların çokça yetiştirildiği köy ve çiftliklere rastlamak mümkün. Bu görünüm bana Hollandıların sömürgelerindeki hayvancılıklarını hatırlattı.

Bu Çiftlik Köyü'nün sakinleri, en iyi, terbiyeli soylu at ırklarını yetiştirdi. Bu köy her biri 60 ile 80 kuruştan satılan, uzun yola, ağır yüke dayanıklı muhteşem katırlarla doludur.

Bu ovada büyük sürüler halinde leylekleri uçarken görmek de çok hoş bir duyguya sürükledi. Ovanın sonlandığı tepede *Zygophillum-Fabago*⁵⁴ da görülür. Yukarıya tırmanışa başlarken, burada çok fazla bulunan, toprağı kökleri ile yumuşatan incecik kılan *Convolvulus-Lineatus* (yaban sarmaşığı) gördük.

Yukarıdaki tepede dinlenmek için birkaç ağaç dibi bulmakta zorluk çektik. Çünkü aşırı sıcak olduğundan mola zamanında gölgeden yararlanabilmek zordur.

Burada volkanik lavların soğuması sonucu oluşmuş üç saat boyunca dağlarının sırtında yürüdükten sonra, düzlüğe indik. Antik çağdakilerin İris dediği Irmak boyunda, daha alçakta bir düzlüğe yerleşmiş olan Amasya görüldü.

Nehirden uzakta ve şehrin dışında Okmeydanı denilen bir sahanın yakınına çadırlarımızı kurduk ve sonra Okmeydanı'nı görmeye gittik.

Öncelikle burası (Amasya şehir merkezi), nüfusunun 15 bin kişiye ulaştığı, Türkler, Ermeniler ve Rumların yaşadığı ticaretle

⁵⁴ Çalı görünümünde 30-120 cm boyunda yabani kimyongillerden, çok yıllık kökü etli, çiçekleri sarı kırmızı beyaz açan çalı görünüşünde bir bitki. M.L.

uğraşılan büyük bir şehirdir.

Yönetim bakımından, antik adı Sebaste olan, Sivas vilayetine bağlıdır. Bay Otter'e göre, Karahisar'ın doğusunda, Kozlu-hisar (Koyulhisar) vadisindeki akışı takiben kıvrılarak oluşan ve Niksar'dan Tokat'ın kuzeyine doğru uzanarak, Amasya'da antik çağdaki Amasya'daki köprüünün altından akan Iris nehrinin, şehrin ortasından akar. Yüksek dağlarla çevrilidir ve ırmak ağzına yerleşmiştir. Ortasından geçtiğimiz nehir, duvarlarla çevrili şehri ya da şehrin bir diğer kısmından kaleyi ayırır. Bir köprüyle üzerinden geçtiğimiz nehir, şehri geçtikten sonra, Samsun ve Ünye arasında Karadeniz'e döküldüğü yer olan Erim bölgesindeki Çarşamba pazarı ve Canik kısmı arasında genişler.

Geçmek için, Yeşilirmak'ın Amasya'da bulunan kısmında, iki kıyıya geçmek için üzerinde beş tane köprü vardır, bunlardan üçü taştan ikisi de ahşaptır. İlk geçtiğimiz oldukça güzeldir. Duvarlarla çevrili şehre geçişi sağlayan ikincisinde ise, oyulmuş kolonlar, yontma taşlardan dikilmiş ayaklar kemeler ve mermer korkuluklardan oluşan farklı parçaların kullanıldığı görülür.

Padişah Birinci Beyazıt'ın yaptırdığı, Sultan Beyazıt denilen çift minareli, yada kuleli Osmanlı İmparatorluk ailesine mahsus bir cami vardır. Bu caminin revağında, çok güzel mermer direkler/kolonlar ve ön tarafındaki bahçede muhteşem iki çınar ağacı görülmektedir.

Kısmen harabe durumundaki Gök Medrese, güzel çizimlerle, işlenmiş oymalarla, kabartmalarıyla dolu ve kalıcı mimarisiyle çok etkileyicidir. Ancak günümüzde imalethane olarak kullanılır. Gök medrese tarzındaki kurandan alınmış ayetlerin yer aldığı kitabeleriyle çeşitli benzer yapılar da yarı harap durumdadır. Medresenin giriş kapısında, üç kitabe parçası görülür, bunlardan birinde, son Rum imparatorlarının yaşadığı dönemden daha eski olmayan karakterlerle ΜΕΤΡΟΠΟΛΙΟΕΩΣ yazısı okunmaktadır.

Şehirde çeşitli büyük türbeler ve taştan yapılmış, ancak şu anda önemsenmeyen güzel bir cami vardır.

Burada da diğer yerler gibi Pazar, bedesten, han ve hamamlar bulunuyordu. Bedesten ve hanlarda bulunan pek çok kuyumcu, Amasya'ya gelen Frenklerin (Avrupalıların) antik para ve madalyon satın aldıklarını bildiklerinden çok kötü durumdaki para ve madalyonların fiyatını çok yüksek tutuyorlar.

Şehrin bu bölgesini geçtikten sonra, daha yukarıya ve büyük bir dağın aşağılarına yerleşmiş küçük tepe olan diğer tarafa gidiyoruz. Dağın ulaşılamaz olduğu düşünülen zirvesinde, Rumların bir eseri olan ve sonradan Selçuklu Sultanı Keykubat'ın yeniden inşa ettirdiği bir kale görünüyor. Bu tepelerin altında, sonradan düzleştirilmiş bir kayalığın üstünde, Kızlar Sarayı diye adlandırılan yıkılmış bir saray bulunmaktadır. Sarayın duvarları içinde bir Türk hamamı görülmektedir. Bay Otter, bunu İsfendiyar sarayı olarak adlandırır. Zamanında bu sarayın pek çok prensin ve ilk sultanların yaşadığı yer olduğunu gözlemledim.

Daha yüksekte, kayalıktan yontulan bir yol görünür ve önceden bahsettiğim çevresinde farklı ağaçların olduğu dağın eteklerinde kayalıklarda, çeşitli dönemlerde yarım daire şeklinde yontulmuş aynı kayalıkta bağımsız büyük mağaralar görülmektedir.

Roma İmparatorluğu döneminde Pontus Polemoniacus'un ve Kapodakya'nın bağımsız şehri Amasya, Strabone'nun vatani olma şerefine sahiptir; Asfessatların üretim vatani da olduğunu inanıyorum.

Celtis-Orientalis (çitlenbik), Paganum-Orvala (Üzerlik otu), Helleborus-Niger, Leontice-Leonopodium de bu bölgelerde bulunmaktadır.

20 Mayıs sabah Saat 5'te Amasya'dan ayrıldık. Çok uzun olan Irmak civarında bizi takip eden, atları zora sokan yağmurla beraber, Tatarlar ve ulakların yağmur ve yolun bozukluğu sonucu arabalarda çıkan arızalarla savaştığı sarp uçurumlarda veyahut tepelerin ortasındaki patikada ilerledik.

Katırların da zorlukla yürüdüğü patika o kadar dik ve dolambaçlı idi ki geçiş imkânsız görünmekteydi. Daha önceden sel suları yer yer patikayı yıkmıştı. Şüphesiz, bizler ve tatarlar yol açmak için zaman zaman at ve katırlardan indirdiğimiz yükleri ellerimizde taşıyarak, zorlukla ilerledik.

Orayı geçtikten sonra, sağ tarafta kılavuzlarımızdan, önceden çiçek açmış, sonradan kurumuş olan bir Verbascum-Obseckii (Sığırkuyruğu bitkisini) gösterdi.

Yolumuza devam ederek تنها ama otlak yönünden verimli olan dağlardan indik. Küçük bir ovaya ulaşarak, Aine Bazarı (Ezine Pazarı) köyünden çok uzak kalan aynı isimli bir hana altı saatlik yürüyüşten sonra nihayet vardık. Normalde burada bir han

olduğundan dolayı kervanların konakladığı yerde durmak yerine, bizler en azından üç saat daha ilerlemeyi tercih ettik ve kervan yüklerle ilerlediği için ve istediğimiz yolu alamadan Turhal'da dinlenmeye karar verdik.

Güneş çok yakıcıydı. Çok güzel çam ağaçlarının bulunduğu, iyi korunmuş, içinde sülünlerin gezdiği bir koruluk bulduk. Dinlendikten sonra, güneşin sıcaklığı artık dayanılmaz olmuştu ve yüksek dağların ortasında zig zag çizerek yürüdük. Soygun yapan eşkiyaları cezalandırmak için dikensi ve acımasız çengellere takıldığı Devrent(bekçi)'e (Çengeli Derbenti/geçidi) ulaştık. Ormanlık dağların yamaçlarından aşağıya doğru indik ve akşamın yorgunluğuyla Turhal yakınlarındaki bir ovaya çadırlarımızı kurmaya karar verdik.⁵⁵

Osmancık'tan Turhal'a katettiğimiz yolda mola verdiğimiz hanlar ve arasındaki uzaklık şu şekilde idi.

Osmancık-Hacıköy arası 8 saat, Hacıköy-Merzifon arası 6 saat, Merzifon-Amasya arası 6 saat, Amasya-Aynapazar 6 saat, Aynapazar-Turhal arası 6 saat.⁵⁶

⁵⁵ Domenico Sestini, Viaggio da Costantinopoli a Basra, Florance, 1786, s. 37-47.

⁵⁶ a.g.e., s.263

ANADOLU'NUN BAĞDAT'I; AMASYA

Kâtip Çelebi

(İstanbul 1609-İstanbul 1658) Türk bilgini, Coğrafyacısı, seyyahı. Asıl adı Mustafa'dır.

Çok sayıda ve çeşitli konularda yazdığı önemli eserleriyle Türk bilim dünyası ve Avrupa'da büyük ilgi ve dikkatle takip edilmiştir.

17.yy.da Türk bilim dünyasında pozitif düşüncüyü temsil eden önemli bilginlerdendir.

Bir devlet görevlisi olan babasının yardımıyla çeşitli yönetim kademelerinde görev aldı. Sonradan Osmanlı ordusuna girdi. 1625-626 yıllarında Abaza Hasan Paşa ayaklanmasının bastırılmasına ve Bağdat Seferine katıldı. 1627-1630 arası Erzurum kuşatmasına, Hüsrev Paşa'nın emrinde, Hemedan ve Bağdat savaşlarında yer almıştır.

Savaş aralarında zaman bulduğu her an bulunduğu ve gezdiği yerlerin özelliklerini, savaşın seyrini ayrıntıları ile bot almıştır. Buralarda bilim adamları ile görüşerek sohbet etti. 1634-1635 yıllarında, IV. Murat'la Bağdat ve Revan seferine katıldı.

On yıl Osmanlı ordusu ile savaşlara katılan Katip Çelebi artık kendini bilime verdi. Pozitif bilimlerde olduğu 1643 yılında dini bilimlerde kendini ispatladı, medreselerde dersler ve vermeye başladı.

1645-1646 yıllarında Girid seferine katıldı, burada haritaların nasıl yapıldığını ve bu konuya ait eserleri ve çizilen haritaları gördü. Dönüşte devlet görevinden üç yıl ayrılmış öğrenci yetiştirmekle meşgul olmuştur.

Bütün servetini kitaplara vermiş, ömrünü öğrenmeye yazmaya adamıştır. İrdelemeye akılcılığa dayalı mantıklı eleştiriye dayalı tarafsız birçok eserler kaleme almıştır.⁵⁷

Çeşitli konularda kaleme aldığı 21 eseri arasında ön önemlisi Türklerin coğrafi görüşünde yeni bir devir açan "Cihannüma"dır. Birçok defa Avrupa dillerine çevrilmiştir. Hala Cihannüma'dan ve diğer eserlerinden Avrupa'da büyük bir takdir ve hayranlıkla söz edilmektedir. Bu eserde 17. yy. Osmanlı coğrafyası Avrupa Afrika Uzakdoğu, İslam dünyası ayrıntıları ile anlatılmıştır. Çeşitli ülke ve kıtaların şehirlerini dağlarını ve nehirlerini gösteren 100'e yakın ayrıntılı haritalar bulunmaktadır. Osmanlı şehirleri tüm özellikleri ile tanıtılmaktadır. Katip Çelebi bu eserinde Doğu ve

⁵⁷ Katip Çelebi'den Seçmeler, I. Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, MEB, İstanbul 1991, s.13 ve 59.

batı dillerinde kendi devrinden önce yazılmış birçok eserden de yararlanmış, onların eksik yönlerini de düzeltmiş, kritiğini de yapmıştır.⁵⁸

Der-beyan-ı Liva-i Amasya: Amasya Liva'sının kazaları şunlardır. Geldikalan (Geldigelen), Havsa nam-ı diğer Havza, Zünnunabad, Zeytun, Gedegara, Gelgiras, Gümüş, Lâdik, Merzifonabad ve Merzifon'dur.

Evsaf-ı Amasya; Tokat Suyu üzerinde bir vadide kurulmuş olup, birçok mahallesi, çarşısı, hamamı, camisi, medresesi, yüksek bir tepede bir suru/kalesi vardır. Alaaddin Keykubat bu kaleyi tamir ettirmiştir. Önceden burada gümüş madeni var idi. Bu şehirde Ferhad, Şirin için yerli kayaları kesip yontup büyük su yolları açmıştır. Burada Sultan Bayezid'in iki minareli büyük bir camisi, İsfendiyar'ında sarayı vardır. Bu şehre "Bagdad-ı Rum" derler. Bir zamanlar Dar-ül mülk idi.

Evsaf-ı Merzifon: Amasya'nın kuzeyinde 1 merhale (bir günlük uzaklıkta) Taşan Dağı'nın batısında yer alır. Burada eski bir cami ve eski bir kâfir hamamı vardır. Güreşçi Sultan Mehmed, bu kazada bir cami, bir medrese yaptırmıştır.

Gelgiras: Amasya'dan 5 saat uzaklıkta olup Merzifon'un karşısında yer alır. Burada camiler, mescidler ve bir hamam vardır. Ahalisi dürüst olgun ve dindar kişilerdir. Buranın geliri Mekke ve Medine'ye vakfedilmiştir.

Gümüş: Osmancığın güneydoğusunda Amasya'ya üç günlük uzaklıkta Hacı Köyü kazasının güneyinde yer alır. Yakınında Hamamözü veya Hamamlı denilen büyük bir köy vardır. Buna da hoş, güzel bir ılıca (kaplıca) vardır.

Haciköy: Gümüş kazasının kıblesine düşer. Burada bir cami iki han vardır.

Bulak ise, Gümüş yakınlarında bir kazadır.

Gedegra; nam-ı diğer Köprü, Taşan Dağı'nın doğusunda geniş bir düzlükte Taşanoğlu adlı namlı yiğit bir kişi buranın kalesini 812 yılında feth etti. Kale Beyi'nin ava çıktığı bir gün Taşanoğlu onun yakın adamı kandırarak, karanlık basınca kaleye girmiş kendisine karşı gelenleri öldürerek kaleyi teslim almıştır. Fethedilmesi zor bir kaledir. Bu tarihten sonra kale sakinleri ovaya göçmüşlerdir. Ova'da

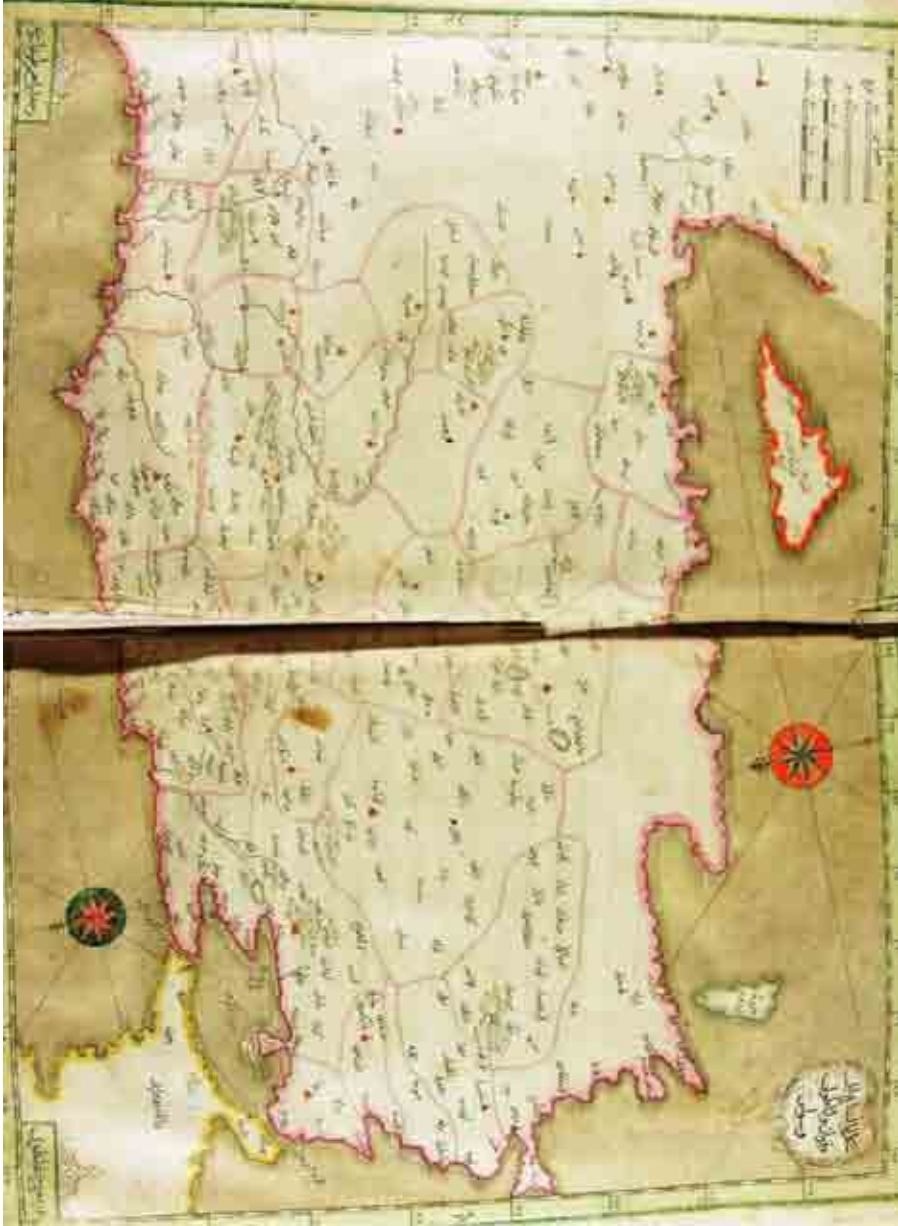
⁵⁸ Katip Çelebi, Cihannüma, İbrahim Müteferrika Matbaası, İstanbul 1732,

Hacı Yusuf adlı bir zengin yeniçeri sonradan (Köprü) zaimi olmuştur. Bir han, bir hamam yaptırmıştır. Burada Köprülü Mehmet Paşanın ve Abaza Hasan Ağa'nın sarayları vardır. Bağlı bahçeli bir yerdir. Orada Sultan Mustafa Sarayı derler, bir makam vardır.

Köprü (Gedegara) ile Amasya arasında bir ılıca (Havza) vardır. Yumurta pişirir Sadi Bey üzerine bir kubbe (hamam) yaptırmıştır. Hamamın içinde erkeklerin ve kadınların ayrı ayrı havuzları vardır. Suları bazı hastalıklara iyi gelir.

Tekkiyeler; nam-ı diğer Akyeler: Amasya'nın kuzeydoğusunda eski ve karşısındaki bir yoldan sapan bir dağın öte yüzünde mamurca bir kasaba vardır. Orada bir azizin tekkiyesi bulunur ki adına Hacı baba tekkiyesi derler. Kendisi de orada gömülüdür. Ona nice kerametler ispat ederler. Hatta bir duvarın üzerine binip yürüttü derler. Turhal'la burasının arası altı saattir. Derbent denilen bir mahalden geçilerek buraya gelinir.

Evsaf-ı Osmancık; Amasya'dan 2 merhale (iki günlük) uzaklıkta olup batısında yer almaktadır. Kızılırmak yanından geçer Anayol üzerine kalenin eteğinde burulmuş bir kasabadır. Kasabaya bir saat uzaklıkta Koyun Baba denilen bir azizin türbesi ve kubbesi kurşun örtülü bir tekkesi vardır. Orada her zaman âşıklar bulunur. Bayram Kethüda orda bir camii yaptırmıştır ve Kızılırmak onun yanından geçer. Hacı Hamza Kızılırmak kenarında camisi, hanı, hamam ve dükkânları olan mamur bir kasabadır.

1647'lerde Katip Çelebi tarafından Yapılmış Anadolu Haratısı
(Haritada harfler baş aşağı yazılmıştır. Yer isimlerini okurken haritayı ters çeviriniz.)

CÖMERT, SAYGI-SEVGİ DOLU MİSAFİRSEVER İNSANLARIN ŞEHİRİ

James Morier

James J(ustinian) Morier (İzmir 1770-Brington 1849) İngiliz diplomatı yazarı, seyyahı.

Babası 19.yy başlarında İstanbul İngiliz konsoloslukunda çalışan bir diplomattı. İşlek bir zekaya, keskin bir görüşe, zengin hayal gücüne sahip olan J.Morier genç yaşta baba mesleği olan diplomatlığı seçti. 1807 de Sir Harold Harford Jones'in özel sekreteri olarak İran'da geçici diplomatlık görevi verildi.

Aynı yıl İran'daki görevine giden Morier burada iki yıl kalarak memleketi İngiltere'ye döndü. 1810 da tekrar İran'a giderek, 1815 yılına kadar diplomatlık yaptı. Aynı yıl emekli oldu ülkesine yerleşti. Ölümüne kadar gezdiği gördüğü yerleri izlenimlerden anılarından oluşan eserler, romanlar yazdı.⁵⁹

The Adventures of Hacı Baba of İsfahan adlı romanı 1824 yılında yayımlandı. Bu eser Nihal Yeğinoğlu tarafından 1997'de "İsfahan'dan İstanbul'a; Hacı Baba'nın Maceraları" adıyla çevrildi.

İran'dan-İngiltere'ye dönerken iki kez-Anadolu'dan (Amasya ve çevresinden) geçti.

James Morier Tokat istikametinden 4 Temmuz 1809'da Amasya'ya gelmiş, 6 Temmuz'da şehirden ayrılarak Merzifon'a gitmiştir.

İskersuyu'nu geçtikten sonra 5 mil ileride yolun solunda, yeşil tarlalar, arasında, koyu yeşil granit büyük bir kaya gördüm. Büyük bir dikkatle toprak altından kazılarak çıkarılmıştı. Dokuz ayaklık (foot) bir alanı kaplıyordu. İçerisinden oyularak iki insanın ayrı ayrı oturacağı yerler yapılmıştı. İç giriş solunda haç benzeyen bir figür vardı. Bu işaret, bana bu kaya odanın ilk Hristiyanlardan kalan bir yer olduğunu çağırıyordu.

Kervanımızda birlikte yolculuk yaptığımız, hayalperest sevimli Bosnalı önceki akşam kaçırıldı. Bizde soyguncuların önünde kolay bir av olacağımız endişesine düştük. Bosnalı yüklü iki atıyla

⁵⁹Sibel Ercüment-XIX. Yüzyılda Batılı Seyyahlara göre Doğu ve Orta Karadeniz Hacettepe Üni. Sosyal Bilimler Enst. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi Ankara 1991

kervanın biraz gerisinde kalmış, bizi arkadan izliyordu. Her şeyden önce altın taşıdığı biliniyordu. Bir çok tehlikeli tuzaklarla dolu bu yolda, kahraman savaşçı, iriyarı görünümüne rağmen, saldırı ve kaçırılma karşısında, eli kolu bağlı kalmış, hiçbir şey yapamamıştı.

Sonra altınları ve kıymetli eşyaları aldıktan sonra onu salıvermişlerdi. Perişan bir halde arkamızdan yetişti. Onun hayatta kalması sevindik. Şimdi zavallı bir halde kendi yöresinin vatansever melodilerini, melonkolik acıklı şarkılarını söylüyordu.

Kervan ilerlerken, her zaman “biraz sonra yağmur yağacak” derdi. Herşeye kolaylıkla inanan saf İranlılar, genç bir Türkün kılavuzluk ettiği kervanda bulunanlarda Bosnalı’nın yağmur yağdırabileceğini söylediğinde bana inanmadılar. Şarkılarının acıklı bir şekilde hızlandığı zaman yağmur yağmaya başladı. Onun “Biraz sonra yağmur yağacak tahmini gerçekleşti.

Amasya içinde Kayalıklar üzerinden kurulmuş, kale harabelerine geçerek üç tane kaya mezarının yanına geldik.

Birinci mezar üçgen alınlıklarla süslenmişti. Diğer ikisinin girişten önce önlerinde taştan platformlar bulunuyordu. Kayanın içine doğru oyulmuş bir dehliz vardı. Biz soldaki kayadan oyulmuş üçayak genişliğindeki dehlizden ilerleyerek genişçe bir yere geldik. Burada birçok kazı yaptık.

Dışarı çıktığımızda mağaraların ön tarafını ve kapılarını tekrar dikkatle inceledim. Mağaraların önü ve kapıları sert kayalardan yapılmış siperlerle korunuyor. Mağaralardan birinin önyüzü sert granit bir kaya kütlesi düzleştirilerek yapılmış olup on iki ayaklık bir alanı kaplıyordu. İçerideki bir bölüm ve odalar hiçbir taş eklentisi olmadan tamamen yerli kaya oyularak meydana getirildi. Bu mağaranın çevreden ve arkadan hiçbir geçiş olmayıp sadece dağ tarafında yapılmış merdivenle ulaşılıyordu.

Bu Mağaralar Aziz Chrysostom’un⁶⁰ son sürgün edildiği öldüğü yerdir. Fakat üzerinde konuya ışık tutulacak herhangi bir işaret yazı yoktur.

Genç rehberim, kayalık tepedeki Amasya kalesinin içinde ve dışında sağlam bir heykel olmadığını, bunların kırık parçalarının, taş oymaların, şehir içindeki duvarlarda kitabeleri ve kabartmaları halinde bulunduğunu söyledi. Fakat benim ortaya çıkıp gezecek

⁶⁰ M.S. 404-407 yılları arasında Amasya’ya sürgün edilmiş ve orada ölmüş Hristiyan ermişi.

zamanım yoktu.

Şimdilik mağaraların bulunduğu yerden şehrin, güzel manzarasını seyretmek için biraz vaktim vardı. Amasya bütün görkemi ile gözlerimin önünde ayaklarımın altına serilmişti. Yeşilirmak nazlı nazlı kıvrılarak akıyordu. Üzerinde birçok su çarkı sıralanmıştı. Bana ise suyun dinlendirici sesini dinlemek ve muhteşem görüntüyü izlemek kalıyordu. Irmağın her iki kıyısında çok güzel yapılar inci dizisi gibiydi. Camilerin narin ve ince minareleri evlerin tek düze çatılarının görünümüne şehir manzarasında ayrı bir güzellik katıyordu.

Amasya halkı (sakinleri) yabancılara karşı olan üstün bir nezaket saygı ve misafirperverlik gösterirler. Anadolu'nun en güzel, sarışın kadınları Amasya da bulunurlar.

Bende bu kanaati doğrulayan bir olay yaşadım, bana bir fırsat doğdu. Sokaklardan birinde at üstünde geçerken, evinin önünde bir köle olduğunu tahmin ettiğim küçük zenci kızla dalga geçen peçesi açık çok genç güzel bir hanıma gözlerim takıldı. Bu genç hanım şimdiye kadar gördüğüm en güzel kadındı. Üstelik ben yanından geçerken bir çekingenlik içine girmemişti. Uzun bir süre ona baktım ve yürüdüm. O benim bakışlarımdan ürktü. Ancak o da beni merak etmişti. Geriye dönüp, tekrar baktığımda o da bana gözlerini çevirmişti. Karşılıklı meraklarımız, gözlerimizde eşitlendi, tekrar yürüdüm.

Amasya'da zengin bir Türk'ün ırmak kenarındaki konağında misafir olduk. Ev sahibimizin diğer iki erkek kardeşinin konakları da, onun konağına bitişikti. Akşam bu iki kardeş de bizim yanımıza gelerek saygılarını sundular. Bu üç kardeş, diğer Türklerden ve Asyalılardan daha da sarışındılar. Tavrıları, hareketleri çok kibar ve hoştular. Bize büyük bir içtenlik, samimiyet gösterdiler. Kendi şehirleri Amasya hakkında, olumlu, ilginç konuşmaları yaptılar ve bilgi verdiler. Hayatımda ilk kez böyle sarışın insanlar gördüm. Bu üç kardeş, Amasya'nın dışına hiçbir şekilde çıkmışlardı.

İstanbul'a bir an önce gitmek için sabırsızlanıyordum. Sabaha karşı, karanlık henüz şehrin üzerinden kakmadan atlarımıza binip Merzifon'a doğru yola koyulduk.

Merzifon'a gitmek için yaklaşık iki saat kadar yokuş yukarı ilerlemek zorundaydık. Daha sonra karanlıkta fark edebildiğim kadarıyla yolun yalnızca düz bir ovada devam ettiğini gördüm.

Amasya'dan buraya kadar toplam uzaklık on iki mildi. Üstelik güneş doğmadan önce iki saat kadar yolumuza durmaksızın devam etmiştik.

Merzifon'un dört bir yanı ceviz ağaçlarıyla kaplıydı. Çevrede pek çok buğday tarlası vardı. Buradan gün ağarırken ayrıldığımda buğdayları biçmeye çalışan işçilerin orakların çıkardıkları sesler duyulmağa, çoğalmaya başladı. Merzifon'dan dört saat sonra yolun sol yanında Hacı Köy adlı büyük bir kasabaya geldik. Burası İzmir ve Ankara'dan gelen kervanların yollarının birleşim yeri idi. Bu yüzden önemli bir konumu vardı. Biraz sonra, genelde yolcuların biraz durup soluklandığı bir hana vardık. Buradan kalabalık, genç insanların Delhis geçidine doğru akın akın ilerlediklerini gördük. Bu geçit dağların arasında bulunan ilginç bir yerdi. Handa yalnızca bir tek kişi bulabilmiştik. O da yaşlı bir adamdı. Bize yoğurt ve soğuk pılav getirdi. Bunların yanında getirdiği ekmekse iki günlük falan olmalıydı. Daha sonra tekrar yola koyulduk. Bu sefer bizi yorucu bir rota bekliyordu. Çok dik bir dağ geçidini aşacaktık. Zemin kayalarla ve taşlarla kaplıydı. İlerlemek oldukça güç ve yorucuydu.

Burayı da geçtikten sonra oldukça zengin fakat küçük bir ovanın içinde yer alan Osmancığa geldik. Zengin değişimin sebebiyse bu ovanın içinde her çeşit ağacı barındırıyor olmasındandı. Muntazam bir şekilde sulandığı ilk bakışta göze çarpan ovada bir ceviz ağacının gölgesinde soluklanmak için biraz durduk. Aşağıımızda Merzifon'da askere alınan kalabalık bir ordugâh/askeri birlik, önlerinde kırmızı bir bayrak dalgalandırarak, karayolu ile İstanbul'a gidiyorlardı.⁶¹

⁶¹ James Justinian Morier; A Journey. Through Persia, Armenia and Asia Minor to Constantantinople in the year 1808 and 1809 –London 1812 , C.II s.340-351.

19.Yüzyıl Başlarında Yapılmış Bir Amasya Minyatürü: Bozoklu

AMASYA'NIN BAĞRINA TAKILMIŞ MADALYA: YEŞİLİRMAK

Colonel (Albay) Rottiers

Colonel (Albay) Rottiers: Yaşamı hakkında ayrıntılı bilgi bulunamamıştır.

Yalnız aşağıda adı geçen kitabında, kendisinin Fransa'da yüksek şövalyeler topluluğu akademisinin üyesi olduğunu bildirmektedir.

Kitap ayrıntılı olarak incelendiğinde Rottier'in dolaştığı yerlerde ve Anadolu'da bitkiler üzerinde kapsamlı bir araştırma ve sınıflandırma yapmış olması endüstriyel bitkilerle ilgilenmesi onun botanikçi bitki bilimcisi olma olasılığını kuvvetlendirmektedir.

18 Mayıs 1818'de oğlu ile birlikte Tiflis, Batum, Poti, Trabzon, Samsun limanlarına uğrayan Rottiers, aynı yılın Haziran başlarında Amasya'ya gelerek beş gün kalmıştır. Buradan Tokat, Sinop ve Kastamonu'ya gitmiş, deniz yoluyla Amasra ve Ereğli'yi gezmiş, İstanbul üzerinden Varna'ya ulaşmıştır.⁶²

Samsun'dan-Amasya'ya 24 saatlik bir yolculuktan sonra, ulaştık.

Amasya ve çevresi, antik dönemlerde Kapadokya sınırları içinde yer alır. Fakat bazen yanlışlıkla bu çevrenin Neo-Césare sınırları içinde olduğu Tokat ve çevresinde anlatılmaktadır.

Amasya Antik dönemlerden beri adını korumuştur. Araplar onu "Amesiyah" diye adlandırmışlardır. Bu şehir büyük Mihridat ve ünlü coğrafyası Strabon'un doğduğu yerdir.

Strabon Bize bu şirin memleketini büyük bir aşkla, saygıyla anlatmaktadır. Yüzyıllardır şehri çeviren yüksek dağların arasında Strabon'un Coğrafyasında anlattığı gibi- o dönemden günümüze hasar görmeden saklanarak korunmuş ki antik dokusundan bir şeyler kaybetmemiştir. Bu eseri okuduğum da şehri görmüş gibi olmuştum. Şimdi tekrar görünce çok sevindim. Strabon Coğrafyasına adeta bu duvarları kazımış.

Strabon, bu şehrin bir zamanlar, bir çok zengin, 15-20 halkı barındırdığını, 1000 yıldır bir arada yaşadıklarını anlatır. 800 yıldır da Türkler (Müslüman)larla Ermeniler barış içinde yaşıyorlar.

Şehre, doğu tarafından gelen Tokat Irmağı, burada İris'e

⁶² Colonel Rottiers, Itinéraire de Tiflis- a Constantinople, Bruxelles, 1829, s.252-256.

(Yeşilirmek) karışıyor. İlkçağların eski dönemlerini anımsatan Amasya'nın bağrına takılmış bir madalya gibi ırmağı karşılıklı geçmek için üç tane çok sağlam taş köprü yapılmıştır. Bir tanesi zamanımıza kadar korunmuş. Onun ince taş işçiliğini görünce bir yitiği bulmuş gibi sevindim. Öteki iki köprünün temelleri taşlandı. Fakat sonradan kenarlarına ahşap korkuluklar yapılmıştı.

Amasya ve çevresinin ekonomik ve ticari durumu hakkında ilgili yöneticilerden bilgi aldım. Çarşı ve pazarı gezdim. Şehirde üretilen ve dışarı satılan, dışardan alınan ticari malların fiyatlarını tespit ettim. Bunların fiyatlarını da yönetici saptıyordu. 1817 yılındaki fiyatlar şu şekilde idi. 1 batman şarabı (8 okka), 1 Piastre (kurus)=80 Para (Santim) idi. Fransız parası karşılığı, 15 madeni Fransız frankı idi. Küçük üzüm bağlarının sahipleri eylül sonlarında bağ bozumu törenleri yapıyorlar. Arkasından şarap imaline başlıyorlar, yasaların izin verdiği ölçüde fıçılıyorlardı. Bunları uzak yerlere fıçı içinde satıyorlardı. Bu şaraplar çok güzel renkli, tatlı ve lezzetli idi. Fakat bu şarabın Amasya dışına satılması ve dışardan şarap alınmasının üzerinde Amasya yöneticisinin kısıtlayıcı yetkisi vardı. Şarabın üretilmesi, işyeri ruhsatı ustaların denetimi ve ticareti üzerinde sıkı bir kontrol bulunuyordu. Üzümlerin büyük çoğunluğu sıra ve pekmez olarak tüketiliyor.

Bana, ticaretten ve fiyatlarından sorumlu yönetici Amasya ve çevresindeki ovalarda kaliteli Afyon yetiştirildiğini anlattı. Bildirdiğine göre 1 çekisi 25-23 kuruş arasında satılıyor. (ortalama 1 çeki: 225, 798 gr) Bu çevrede üretilen 90 çekilik afyon özel sandıklar içinde kahvehanelerde çok ucuza azar azar satılarak tüketilir. Bu satıştan yılda 340 livre elde edilir. Aşağı yukarı çekisi 3,25 ile 3,75 livre (Fransız lirası) arasındadır. Anadolu'da Amasya çevresinde bu fiyat çok iyidir. Maliyet fiyatının biraz üzerinde 5 livre madeni Fransız frankına da Amasya dışına satılıyor. Bu para Amasya ve çevresi iyi bir kazançtır. Üreticiye ve tüccara tahıl üretimi ve ticaretinden daha iyi para kazandırır.

Afyonun bu kadar çok iç talep görmesi ve kıymetli olmasının nedeni Anadolu Halk hekimliğinde fazlaca kullanılmasıdır. Halk arasında da çok büyük miktarda tüketilir. Onu kullanan kişi tüm dertlerinden kurtulup neşelenir. Kendini çok güçlü, cesaretli hisseder. Bazende dik kafalı önüne gelene çatan, belalı biri olur. Tüm doğuda ve küçük Asya'da bu tür alışkanlıklar vardır.

Amasya'da üstün nitelikli kaliteli ipek ipliği imal edilir. Bunun üretimi ve satımı üzerinde yerel yöneticilerin sıkı bir denetimi vardır. Üçüncü sınıf kalite ipeğin écruesi (?) 16-18-20 para arasında değişir. (32, 36, 40 Fransız santimi) 1 kuruş= 40 paradır.

Yerel gümrüğün izniyle 250 kervanlık Tüccar malı ipek Haleb, Diyarbakır ve Tokat'a satılır. (Bu sayılar 1818 yılındır.)

Amasya ve Tokattaki Dokumahanelerde atölyelerde alaca bez kaba ilkel şekilde dokunur. Boyahanelerde kumaş, bez, iplik çeşitli renklere kötü şekilde boyanır. Tüm dokumalar ilkel ve zor koşullarda, pahalı imal edilir. Fakat buralarda Avrupa kumaşlarda tercih edilmez.

Amasya'nın alçak tepelerinin bir kısmında kayaların şehre bakan yüzünden düzleştirilerek, içleri oyulmuş üstün bir estetik anlayışla çok sağlam şekilde, bir çok sanatkârın ve işçinin çalışmasıyla oluşturulmuş, belirli yükseklik ve ara ile yapılmış önemli mağaralar vardı. Bunların kimin adına yapıldığına dair bazılarının üzerinde ve duvarlarında kitabeler bulunuyordu. Biraz aşağıda o devirden kalma bir harabe yapının temelleri üzerine Halife adına bir kervansaray yapılmıştı. Kervansarayın temellerinde eski Rumca yazılar bulunan kitabelere rastlanıyordu. Kervansarayın kapısında bulunan bir kitabe kim adına hangi yılda yapıldığını bildiren Türkçe yazılar vardı.

Beş gün kaldığımız Amasya'dan ayrılarak Turhal'a doğru yola koyulduk. Neredeyse üstü kapalı dar vadilerden geçtik. Buralarda da kayalara oyulmuş sütunlu oyma mağaralar gördük. Sonra dağ sırtları ve tepelerden yürüyerek 1 günde Turhal'a vardık. Amasya-Tokat arasında 12 yerleşim yeri vardı.

Yol boyunca biz dumanların yaptığı bir defile içinden geçtik. İlerlerken sol tarafımızdaki antik yolda kayalar içinde oyulmuş veya kayalar üzerinde temellendirilmiş yüksekte birkaç odalı mağaralar gördük. Bunlara çıkmak için taş merdivenler vardı. Çeşitli yerlerine etkili sözler kitabeler yazılmıştı. İnsanı gerçekten büyülüyor, göze hoş görüyordu.

Yolun sol tarafında çamurlu ıslak nemli bir yerde terk edilmiş bir han/kervansaray bulunuyordu. Bu hanı canlandırmak tekrar onarmak için çalışan ustalar ve işçiler gördük. Bunun otuz kırk tane odası vardı. İnsanların ve hayvanların kaldığı yerler ayrı ayrı idi. Alt ve üst kat sütunlarla bölünmüştü. Odalar birbirine benziyordu. Odalarda ocaklar vardı. Burada yük ve binek hayvanları için yem

veriliyor, kiralık binek ve yük hayvanları da temin ediliyordu. Ayrıca burada çeşitli mallar alınıp satılıyordu. Bu kasabanın güçlü ve zengin kişileri bir asırdır burada fakir yolcuların, Müslüman hacıların, yaşlı ve kimsesizlerin kışın ve soğuk havalarda barınması yemesi içmesi için çok fazla para ve yiyecek yakacak yardımı yapıyorlardı. Kervansarayın yakınlarında bulunan bir İslam evliyasının türbesini ziyarete gelenler, kurban para ve diğer çeşitli adakların da bu kervansaraya bağışlıyorlardı. Bu bağışların yıllık toplamı 200.000 kuruştur. (1 krş = 2 Fransız frankıdır.)

STRABON'UN GÖZÜNDEN AMASYA'YA VE KRAL MEZARLARINA TEKRAR BAKIŞ

(Sir) Robert Ker Porter

İngiliz ressam ve gezgini (Durham 1777-Petersburg 1842). Krallık akademisinde okudu. 1804 yılında Rus çarının tarih ressamlığına getirildi. 1805-1807'de İsveç ve Finlandiya'ya yolculuk yaptı. 1811 yılında Rusya'ya döndü. Napolyon'un Rusya seferi üstüne Narrative of the Campaign in Russia During 1812 Rus seferinin hikâyesi 1813) adlı bir eser yazdı. 1813'de Sir unvanını aldı. 1817'de Rusya'dan ayrılarak, Uzakdoğu gezisine çıktı. Bu yolculuğun anılarını aşağıda adı geçen kitabında anlattı.⁶³

İyi bir ressam olan R.K.Porter'in Türkistan, Osmanlı devleti, İran'a ait çeşitli insan, hayvan şehir manzaraları bulunan gravürleri, suluboya, yağlı boya, resim ve tabloları bulunmaktadır.⁶⁴

19 Kasım 1819'da Amasya'ya gelen R.K.Porter 21 Kasım'da şehirden ayrılarak Merzifon'a gitmiştir.

19 Kasım-gece kaldığımız Turkul'dan (Turhal) sabah saat altı civarında ayrıldık ve dünkü güzergâhtan vadi boyunca yola devam ettik. Sol tarafımızda nehrin kenarında yaklaşık altı mil yürüdükten sonra derin ve dar, oldukça küçük bir vadiye girdik. Vadi batı yönüne doğru kıvrılıyordu. Bu kez ki yol yalnızca inanılmaz derecede karışık değil, aynı zamanda yer yer taşlıktı. Mola vermek için durduğumuz yer bodur çalılıklarla örülüydü. Bu çalılıkların arasında yer yer kayalıklar engeller oluşturmuştu. Tüm bu zorluklara rağmen bölgenin önemli anahtar noktalarından birine varabilmiştik. Burası Asya'da genel olarak "Derbent" olarak adlandırılan bir dağ geçitiydi. Şimdi girdiğimiz bu geçitse oldukça dar bir yapıya sahipti. Birkaç feet'den fazla değildi. İki tarafta dik kayalar vardı. Yuvarlanan iki kaya belkide bu geçidi kolayca tıkayabilirdi. Burayı geçtikten aşağıda bir dağ evi/han kapısının önünde de bir darağacı görünüyordu. Bu han soygunculara karşı bir koruma karakolu/kontrol noktası idi. Çok sağlam adeta minik bir kale gibiydi. Küçük bir de zindanı bulunuyordu. Burada görevli iki muhafızı gelen yolculara kahve ve

⁶³ Meydan Larousse, C.10, s.283.

⁶⁴ Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonduring the Years 1817, 1818,1819 and 1820 C.I-II, Londra 1822.

yemek ikram ediyorlardı. Kervan soyguncuları yakalandığı zaman suçlarına göre bu iki adam asıyor veya darağacının iki yanında uzanan sıriklardan sarkan kancalara suçluları çeşitli yerlerinden takıyorlardı. Bu küçük kalenin önünde darağacına ve çengellere zıt bir görünüm oluşturan yeşil fasulyeler çalılarına dolanmıştı. Adam asma ve kancalara takma dışında bu iki adam o kadar sakin ve saygılıydılar ki şaşmamak elde değildi. Vedalaşıp ayrıldıktan sonra, yokuş yukarı yolumuza devam ederek çok daha geniş bir vadiye geldik. Yol boyunca bir han ve kervansaraydan geçtik. Fakat bunların mimarı yapıları hiçte Türk imparatorluğu yapılarına benzemiyordu. Turhal'la Amasya arasında yer alan bu yapı bizim ikinci durağımız oldu. Buradan kısa bir yürüyüşten sonra birazcık daha verimli olan bir bölgeye geldik.

Burayı geçtikten sonra yol bizi cılız ağaçlarla örölü tepelere yöneltti. Bu tepelerin arasında iki saat ine çıkı yürüdükten sonra ikinci bir "Derbent"e geldik. İlk geçtiğimiz 4 feet genişliğinde idi. Bu ikinci geçit yüksek kayalıkların arasında güneş ışığı almamasına rağmen, birincisinden daha genişti ve en az dokuz feet genişliğindeydi. Fakat şimdi girdiğimiz bu geçitte bir çıkış bulmak olanaksız gibi görünüyordu. Karanlıkta zik zak çizerek yokuş aşağı indiğimizden yürüyüşümüz çok yorucu ve boğucu oldu. Birkaç yüz metre ilerde çok dar bir kaya aralığından güneş ışığının hayal meyal görebiliyorduk. Kafamızın üstünde gri uzun bir çizgi halinde gördüğümüz gökyüzü ve bu kasvetli ortam benim buradan çıkmak için sabırsızlanmama yol açtı. Bu dar geçitten Amasya'nın o kutsal vadisine girdik.

Bu vadi lüks bahçeleriyle yukarıdan şehri kucaklarcasına duran o kaya mezarlarıyla oldukça zengin ve muhteşem bir görünüm oluştuyordu. Dört bir yandan harikulade bir manzara içimizi doldurmuştu. Buradaki dağların dış hatlarının güzelliği ve uyumu bile bizi büyülemeye yetmişti. Karanlık bir kayalıktan, bir dere oldukça canlı bir şekilde akıyordu. Akarken izlediği yolda çıkardığı yankı içimiz huzur doldurmuştu. Su düz bir zemine gelene kadar hızla akıp gidiyordu. Daha sonra buraya en yakın bahçelerin sulamaları için inşa edilmiş su bentlerine kadar ilerliyordu. Daha önceki bir dönemde bu su şehrin merkezine dağın kıvrımlı yüzünden oyularak inşa edilmiş bir kanal ile taşınyordu. Bu su kanalının kalıntıları hala görülebiliyordu. Fakat artık tamir edilemez bir hale

gelmişti. Bu kanal beş mil uzunluğunda idi. Bu kanalın Amasya krallarından birinin kızı Şirin'e aşık olan mimar/usta Ferhat tarafından yapıldığı, yapım devam ederken Şirin'in öldüğü, Ferhat'ın da kanalı yarım bırakıp intihar ettiğini, şehir halkı uzun uzun acıklı bir şekilde anlatır.

Saat iki de meşhur "Cappadocpa"ya varmıştık. En son mola verdiğimiz yerden burası yaklaşık on iki saat kadardı. Hesaplarıma göre 28 mil kadar oluyordu. Şehir vadinin en dar kısmına kurulmuştu. Çevre oldukça romantik bir atmosfere sahipti. Vadinin aşağı kısmında Yeşilirmak uzanıp gidiyordu. Şehir, yeşil ırmağın iki kısmından geriye doğru uzanıp gidiyordu. Fakat şehirde yerleşim kuzeydoğu kısmında yoğunlaşmıştı. Karşı tarafta, harikulade kayalıklar yükseliyordu. Bu kayalıkların yapısı insana doğal piramitleri anımsatıyordu. Kayalıkların tepesinde eski bir kalenin yıkık dökük kulesi bulunmaktaydı. Bu kuleye oyularak yapılmış bir girişi olan kral mezarlarının üstünden çıkılan merdivenle gidiliyordu.

Burası Strabon'un doğduğu yerd. Ve burada bulunmak, onun bastığı topraklara basmak benim için anlatılmaz bir mutluluktu. Ve şu anda burayı onun anlatımıyla kıyaslayabiliyordum.

Şehre girdiğimizde eski yapılar/harabeler dikkatimi çekti. Bunların arasında en önemlisi bir Hristiyan Kilisesi'nin kalıntısıydı. Yine buna benzer bir mimari yapıyı Anni'de (Ani) görmüştüm. Bu büyük harabenin bir kısmı şu anda cami olarak kullanılıyor.

Sokaklar çok dardı ve oldukça kötü bir yapıma sahipti. Atlarımız yolda oldukça zor ilerliyordu. Evler yüksek yapıydı, çıkıntılı katları vardı. Büyük yangından önce Londra'daki evlerin yapısına oldukça benziyordu.

Dar sokakların kenarında yer alan evlerin çatı araları ise on iki karıştan fazla değildi. Yerdeki birikmiş çöp ve pisliklerden yayılan ağır bir koku yavaş yavaş havayı kendi içine hapsetti. Sokak aralarındaki bu boğucu koku en az yol kadar kötüydü. Neyse ki uçar gibi adımlar atarak bu pis zeminden kurtulduk. İlerlediğimizden etrafı şöyle bir bakıp geçecek kadar fırsatım olmasına rağmen gözlerim geçtiğimiz yerlerdeki her yapıya baka kalıyordu. Birkaç tane eski binada Yunan mimarisinin esintileri gözüme çarptı. Fakat orda durup onları kopyalamam maalesef söz konusu bile olmadı. En sonunda pazarın içinden atlarımızla geçerek geleceğimiz mahalleye ulaştık.

Buradan kayalıklar üzerine inşa edilmiş hisarla oyularak yapılmış mezarların girişindeki kapı kısmını görebiliyordum. Bu mezarları gidip görmek için her geçen dakika daha da sabırsızlanıyordum. Elbette benim macera dolu gezim için bir takım prosedürler gerekmekteydi. Daha sonra biraz gergin ve oldukça uzun bir tartışma yaşadım. Kral mezarlarını görebilmek için yetkililerden izin almam gerekliydi. Fakat onlar işi yokuşa sürmeyi tercih etmişlerdi. Ama en sonunda bu kutsal ziyaretim için yetkilileri ikna etmeyi başardım. Sadık benim yol boyunca rehberim olacaktı. Aynı zamanda Tatarlar'dan biri de bizimle geliyordu. Yolumuz boyunca oldukça dar olan birkaç sokaktan geçtik. Bu sokaklar bizi köprüye götürecekti. Köprü, yaklaşık 160 feet genişliğinde olan nehri bir kemer gibi bir kıyidan diğerine kavuşturuyordu. Köprünün her iki yan da oldukça güzel mermer korkulukla/kolonlarla inşa edilmişti.

Bu köprünün mermer kolonlardan birini dikkatli incelediğimde tüm taşların oyulmasıyla yapılmış, eski klasik mimarinin bir örneği olduğunu gördüm. Aynı zamanda köprüdeki ince ayrıntılar, bu köprünün Strabon tarafından da anlatıldığını kanıtlıyordu. Eğer böyleyse köprü en az 19 yüzyıl kadar eskiydi. Bir kapı girişinin altından geçtik. Burası bizi tepedeki hisarın taban kısmına çıkaracaktı ve aniden gittikçe yükselen, oyularak yapılmış merdivenlerde çıkmaya başladık. Merdivenin yer yer bazı basamakları kesilerek alındığından zorlukla çıkıyorduk.

Evler ve pek çok kişinin geçtiğini işaret eden izler her iki tarafta uzanıp gidiyordu. Geçtiğim her yeri bir teftiş memuru gibi en ince ayrıntısına kadar inceliyordum. Fakat beni şaşırtan şey şu oldu ki yolda bana eşlik eden bu insanlar benim bu kadar derinden inceleme yapmamdaki amacın ne olduğunu merak bile etmedi. Sonra daha yüksekçe açık bir kısma geldik. Hiçbir engel olmaksızın burada şehrin en yüksek yerine bir hisar kurulmuştu. Burada eski mimari yapıları sahip duvarlar vardı ve diğer yapıların izlerine rastlamak da mümkündü. Banyo ve hamamlara benzeyen yapılar vardı. Fakat bazıları diğerlerine göre daha yeni gibi gözüküyordu. Dağın bu yakasından mezarların kuzey yakada olanları görülüyordu. Diğer ikisiyse güney yakasında bulunmaktaydı. Önümdeki bu güzel manzara beni tatlı hayallere, rüyalara sürükledi.

Daha sonra yarı uyur halde daldığım bu rüyadan uyandım, duvarlardan birinin dibinde sigara içmek için durduk.

Uçurum kenarı, dağ ile patika arasında birkaç feet derinliğinde kazılmış bir siperle korunuyordu; daha sarp kısımlara daha küçük adımlarla yorucu zor bir tırmanışla ulaşmaya mümkün kılıyordu. Yirmi metre ileride ilk kazımızı yaptığımız mezara geldik. Yerin 17-18 feet altında kaya kitlesi oyulmuş 4 feet eninde ve 35 feet yükseklikte yarım bir daire şeklinde bir boş alan oluşturulmuştu. 25 feetlik ve kemerli bir çukur oyulmuş etrafında kaya toprağı serilmişti.. Bu büyük mağaranın önünde sahanlıkta biraz dolaştıktan sonra görülyorduki iç taraf yine küçük bir mahzen şeklinde ve geniş bir mezar ya da lahitin gireceğı kadar yeterli alanı bulunacak biçimde kazılmıştı. Burası kaya kitlesinin tabanında tam ortada zeminin ortasından uygun boyutlarda bir oyuktu. Bu bölüme 5 feet yüksekliğinde ve 3 feet eninde bir kapıdan giriliyordu. Ayrıca eskiden demir parmaklı kapılarla korunan ve kullanılan boş koridorlarda mevcuttu. Bu ilk yolun ardından 20 metre daha ilerde kaya tabakasından oyulmuş birincisinin aynısı olan ikinci mağaraya girdik. Daha sonra, kuzeye doğru ilerlerken, bunlardan bir çok mağara gördük. Bunların birinciye göre daha alçak seviyede olduğunu fark ettik. Geçmişteki işlevleri, mimarı tasarımları görkemli görünüyor ve bütün olarak alan mükemmel tasarlanmış. En sağdaki tek mezarın üçgen şeklindeki kapısı, kusursuz bir biçimde yontulmuş ve diğerlerine göre daha az zarar görmüş. Ayrıca girişi de daha geniş; tüm mezarların yüzü ne yazık ki değiştirilmiş ve motiflerin tarzını kestirmek imkânsız. Yine de; tepenin aşağısında bu kayalara benzer türde taşlar bulduk. Benzer şekilde süslenmiş ve bunlarla yakınlık kurmak çok ta mantıksızca olmaz.

Kayalıklardan biri, aynı nehrin daha üst tarafında, iki mezar daha barındırıyor. Ancak bunlar son anlattıklarımın daha düşük seviyede. Biri ovanın hemen yakınında; girişinde mimari dekorasyon kalıntıları mevcut. Dağın aşağısında, kentin hemen üzerinde iki tane daha görünüyor ki bunlarda da inceleme yapma şansı bulabildim. Toplamda 9 tane kaya mezarı gördüm. Yapıldıkları dönem tahmin edilebiliyordu. Ancak tüm taslaklar bunların Hristiyanlıktan çok önceki bir döneme ait olduğunu gösteriyor. Ben daha çok ilk dönem Pers mimarı modellerine benzettim.

Amasya, Pontus veya Kapadokya'nın en eski ve zengin kentlerinden biriydi. Bu kent Darius Hystaspes'in üçüncü eyaletiydi ve Hristiyan dönemin üç yüz yıl öncesine kadar bu özelliklerini

korudu, sonrasında da krallık oldu. Bu nedenle, ilk idare dönemi olan Pers eyaletliği egemenliği altındayken; aslında bağımsız hükümlanlık yapısını sürdürdü. Nakşî-Rüstem ya da Talmessus, krallık mezarlarından etkilenip kendi mezarlarını da Amasya kayalarına yontturmuş olmalı. Bu tür oyma kaya mezar yöntemi Amasya'da hüküm süren krallar tarafından başlatıldı veya önceden mevcut olanları kendi kullanımlarına açıldı ya da taklit edildi; tabi daha çok insan gücüyle. Bu açıdan bakıldığında, en basit tasarıma sahip olanın en güneyde kalan mezar olduğunu iddia edebilirim. Bu mezarların içinde en eski olanı ilginç güçlü bir mimarı özenle inşa edilmiş. Mithridates prensliğinin gücünün zirvede olduğu bir dönemde yapılmış olan kuzeydeki anıt mezardı. Ancak araştırmalar ve incelenen kalıntılar bu iddiayı desteklemiyor. Pompei kraliyet cesedini, Mihridatın cenazesini Sinoptaki anıt mezara taşıttırdı. Amasya'yı despot bir şekilde yönetmeye devam etti. Onun cenazesini buradan daha doğu da yapılan anıt mezara defnedilmesini emretti.

Kaleden dönüşümüzde insanlar köprüde birikmiş bizi bekliyorlardı. Bir anda çevremizi sardılar. Herhangi bir sataşma olmadı, ancak Tatar ve Said hakkında bitmez tükenmez bir soru bombardımanı ile karşılaştık ve bu boş oyukları gezmek dışında bir amacım olmadığına onları inandırmak imkânsızdı. Yol boyu sormaya devam ettiler. Daha sonra kalabalık biraz azaldı; ancak Ahmet Ağa, benim merakımı gidermenin başımıza çok büyük dertler açacağını düşünmeye başladı ve atlarımızı şahlandırdık ve tekrar yola koyulduk.

Tekrar dar yollarda ilerleyip nehrin kıyısına vardığımızda saat 4 olmuştu. Nehir atlarımızın gölgesiyle kararıyordu. Bu yolda çok güzel bir caminin dış duvarını gördük; Sultan Beyazıd'a ithafen yapılmış bir camiymiş. Hemen ileride ise Yeşilırmak üzerine yapılmış yedi ayaklı bir köprüden geçtik. Altımızdaki su oldukça çamurlu görünüyordu. Ancak yine de tarımdaki sulamada kullanılıyordu. Ancak ırmağın kenarları pek çok yerde dik olduğu için bölge halkı suyu kullanabilmek için buraları ağaç tahta kanallar ve iskeleler üzerine kurdukları su dolaplarıyla doldurmak zorunda kalmıştı.

Nehrin akışı su dolaplarını sürekli hareket ettiriyordu, su dolapları hareket ettikçe su düzenli bir şekilde ahşap kanallar aracılığıyla uygun yerlere aktarılıyordu. Sürekli Amasya'da ikamet ediyor olsaydım, suyun durumu, benim bir zamanlar uzun dağ-kanalı

boyunca ilerleyip kente ulaşan Derbend selini önemsemediğim için kendimi müteessif hissetmeme yol açabilirdi.

Bölgeden ayrılırken, gezici bir tacir bize katılmak istedi ve ondan öğrendiğime ve Sadık'ın araştırmalarına göre Amasya'da en az 6000 ev bulunuyormuş; Her evde ortalama 4 kişi bulunduğunu varsayarak toplam şehrin nüfusunun 24000 kişi olduğunu hesapladım. Bu rakam benim tahmin ettiğimin çok altında 3/1 i idi.

Amasya, doğudaki her bölge gibi, ipek üretiminin yoğun olduğu bir yer ve aynı zamanda da ticaretin merkezi. Yolumuza kuzey batı yönünde, vadiden aşağı doğru devam ettik. Bu arada kentin krokisine ve karşı komşu kayalıklara göz atabildim. Vadi bize yüksek kalitede mısırın üretildiği güzel bir manzara sunuyordu. Üretilen mısırlar daha çok güneye giden yol kenarlarındaki meyve bahçeleri gibi genelde bölgenin kendi ihtiyacını karşılıyor; civar bölgelere pek satılmıyor.

Bir buçuk saatlik keskin yolların ardından bir dağı tırmanmaya başladık, çok engebeli ve sarptı. Dolayısıyla üç saat zorlukla yol aldık. İnişte ise bir ovaya vardık. Sooja-toon-chai (Tersakan suyu) üstünden geçtik. Bu su artan akıntıyla Yeşilırmağa dökülüyordu ki eskiler İris derlerdi. Bu arada, gece hızla çöküyordu ve ayın yokluğunda ortalık çok karanlıktı ve on-oniki metreye kadar önümüzdeki hiçbir şeyi göremiyorduk; yine de atlar ve biniciler olarak yola alışmıştık; Sadık ve kendime güvenerek önümüzdeki karanlıkta ilerleyerek hedefimiz olan Merzifon'a (Massiwan) saat 10-11 arasında ulaştık. Amasya'dan burası 9 saatlik mesafede deniyor. Ancak ben bizim yol birimimizle söylersem 27 mil tutuyordu.

Merzifon büyük bir köy ya da küçük bir kasaba, 2000 aile yaşıyor. Eski Euchaites kenti üzerine inşa edilmiş olan Theodopolis kentinin de bu bölgede kurulmuş olduğu söyleniyor. Burada Çaparhan'da mola verdik. Daha önce konakladığımız hanların aksine burası son derece pislik içinde. Burası bir tür menzilhane, postaevi ihtiyacı görüyordu. Fakat tatarlar (Kılavuz-Yardımcılarımız) buraya kahvehane diyorlardı. Bir bakıma onların dediği de doğrudu. Gecelemek için karşılıklı odaların bulunduğu uzunca bir koridordan geçilerek bir kenarında kahve ocağı bulunan genişçe bir odaya ulaşılyordu. Odanın uç tarafı sedirlerle çevrilmiş, üzerine eski kilim ve hasırlar örtülmüştü. Ortada ise fakir yolcuların yatakları, şilteleri bulunuyordu. Ocağın kenarında son derece ve kirli fincanları, kap,

kacak, kaşıklar rastgele yığılmıştı. Oturmak için çok az yer vardı. Buradaki ve diğer odalardaki yataklar ve yorganlar, geceleyen her yolcudan bir takım izler taşıyordu. Ortalığa genzi bunaltan bir koku hâkimdi. Ocakta yanan ateşin dumanı ve isi, sigara kokusu odayı doldurmuştu.⁶⁵

⁶⁵ a.g.e., C.II., s.704-714.

Amasya 'dan Görünüm , Gravür : Ker Porter-1819

AMASYA'DA AĞIR VERGİLER, VEBA, SAVAŞ ESİRLERİ

Victor Fontanier

Victor Fontanier: Fransız bilim adamı, diplomat ve gezginidir. 1796'da Auvergne'de doğdu. Eczacılık eğitiminden sonra, M.Decazes tarafından dünyanın her tarafına bilimsel geziler yapmak üzere kurulan "Doğacı Gezginler Okulu"nda öğrenim gördü.

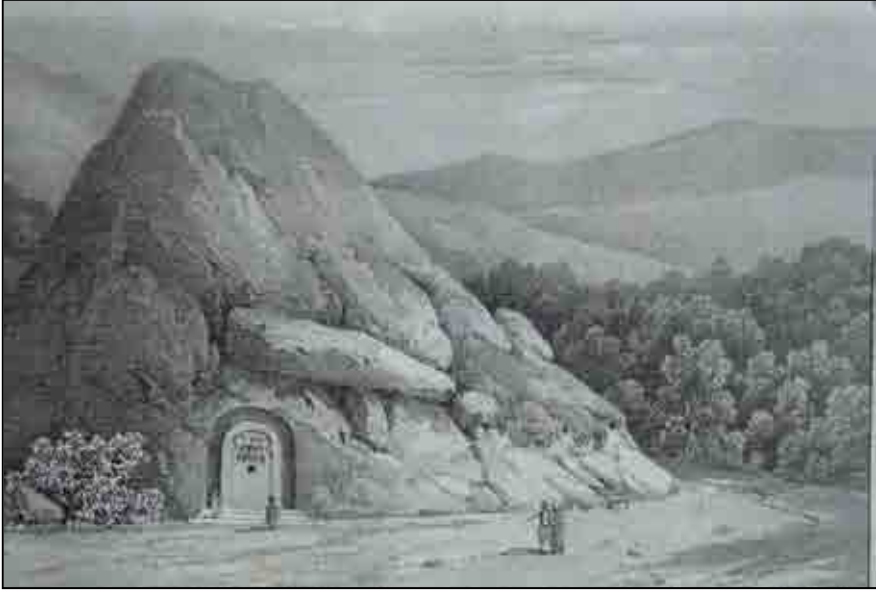
1821 yılında Doğa bilimci olarak Fransa'nın İstanbul büyükelçiliğine atandı. Kısa bir süre sonra Fransız hükümeti tarafından 8 yıl sürecek coğrafi araştırmalar yapmak üzere Odesa üzerinden Kırım'a oradan Bağdat'a, Gürcistan'a gönderildi. Geri dönüşünde Trabzon, Erzurum, Erzincan, Sivas, Tokat ve Amasya'da da incelemelerde bulundu. İzmir'e geldi, tekrar İstanbul'a döndü. Araştırma ve inceleme gezilerini Fransa'da 2 cilt halinde yayınladı.* Tekrar Osmanlı Ülkesine gelen Fontanier 1838'de Fransa'nın Basra konsolosu oldu. Daha sonraki yıllarda Fransa'nın Singapur ve Atina konsolosluklarında bulundu.⁶⁶

Kendisi bir doğa bilimci ve coğrafyacı olmasına rağmen, Amasya'ya geldiği günlerde, Osmanlı devletinin içinde bulunduğu sosyoekonomik çöküntüyü, mütesellim ve ayanların devletin merkezi otoritesini aşındırdıklarını, bulaşıcı hastalıkları, biraz da ön yargılı olarak gözler önüne sermiştir.

1827 Temmuz ayı ortalarında Tokat yönünden Amasya'ya gelen V.Fontanier bu ayın sonlarında Merzifon'a gitmiştir.

* Victor Fontanier, Voyages En Orient de L'année 1821 a l'année 1829 (Turquie d'Asie), Paris, 1829, s.209-245.

⁶⁶ Arzu Etensel İldem, Fransız Gezginlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar, s.130.

Aynalı Mağara -Gravür:V.Fontainer, 1827.

Amasya sınırlarında, -Haraççı-Paracı- Hazine Sarrafı- Para ayarının bozulması- Amasya kadısı- Amasya sürgün edilmiş Fener Rum Prensleri- veba salgını- Amasya Türk kadını- Yüksek yöneticilerin kadınları- Nüfus- tarihi eserler- mağaralar- Kitabeler.- Taşayna (Aynalı Mağara) mağarasındaki renkli duvar resimleri.- Fransız esirler.- kral mezarları.- Sultan Bayezid Camisi.- İmarethaneler.- Ticaret.- Jeolojik yapı.

Tokat'tan Amasya'ya gündüz saat 4'den önce gitmeyi tasarlıyordum. Bu şehir antik dönemde çok önemli bir konuma sahip olduğundan; yolda meyve bahçeleri arasında ilerlerken gözlerim eski zaman izlerini aradı. Göz kamaştırıcı güzellikte, çevreleri duvarla çevrilmiş meyve bahçelerini geçtikten sonra, ağaçların seyrekleştiği yere gelince gördüğümüz göz kamaştırıcı manzara bizim yürüyüşümüzü yavaşlattı.

Önümüzde meyve bahçeleri ortasında seyrek güzel evlerin yer aldığı şirin bir köye gelmiştik. Burada taş ve çalılardan bahçe duvarları itina ile düzenli bir şekilde örülmüştü. Ahşap evler ve bahçe kapıları ilginç bir mimari özelliğe sahipti. Köye sapmadan hafif meyilli bir tepeye doğru çıkmağa başladık. Aşağıımızda dağ ve tepelerin altında yeşil ormanların bittiği alanda bol ve kaliteli

tahılların üretildiği bereketli tarlalar, sulanan yerlerde ise en güzel ve lezzetli meyve ve sebzelerin yetiştirildiği bağ ve bahçeler uzanıyordu.

Amasya'ya daha kestirme bir yoldan ulaşmak için dar küçük patikalardan geçiyorduk. Önümüzdeki seyrine doyum olmayan güzel manzaraların ortasında yürüyerek tepelerden aşağıya indik. Şehrin sınırlarına ulaştık. Uzaktan Amasya'nın sülieti belirginleşmeye başlamıştı. Bizi oraya götürecek Tozanlı ırmağını takip ederek. Kıvrımlı bir boğazda bulunan ana yola ulaştık. Strabon, bu inişli yolun kenarının varlığını çok eskiden belirtiyor. Onun anlatımlarıyla gördüklerimizi birleştirmek, doğrulamak için çocukça bir merakla duygusallıkla yürüyüşümüzü yavaşlatarak çevreyi incelemeye başladık. Şehre saat 4 den önce ulaşmak istememizin bir nedeni de bu idi. Dar bir boğazın eteğinde kurulmuş olan Amasya, yaşlı Coğrafyacının doğum yeri, vatani olan bu şehirdir. Onun özenli dikkatli anlatımı ve geniş bilgileriyle günümüze taşıdığı ünlü eseriyle, gözlem ve araştırmalarımız büyük ölçüde örtüşüyordu.

O günlerde Amasya çevresinde veba salgını vardı. Bu nedenle şehre gelen yabancı tüccarlar, perakendeci seyyar satıcılar ve gezginler, hastalığın belirtilerini taşıyıp taşımadıkları için 15 gün gözlem altında tutuluyorlardı. Ben böyle bir gözlem altında kalmamak için katırmı alarak kervanın önüne geçtim. Onlar adına gidip yöneticilerle görüşüp izin belgeleri ve pasaportları gösterip sıcak yaz günlerinde böyle eziyetli bir uygulamaya tabi tutulmamızı rica edecektim. Bir an önce gerekli izni alıp yolumuza devam etmek için, beni temsilci seçerek yöneticilere göndermek üzere diğer kafilede bulunanlarla anlaştık. Onları şehre girmeden bir yerde bıraktım. Ben tek başıma gittim. Fakat benim bu girişimim çok tehlikeli idi. Veba salgınına karşı önlemler alınmasına rağmen bu mevsimde Amasya ve çevresindeki şehirler vebanın pençesinde korkunç bir şekilde can çekiyor, Tokat-Amasya arası kitleler halinde ölümler oluyordu.

Tokat'tan Amasya şehir merkezine kadar olan 20millik/fersahlık yolu zorlu bir yürüyüşle 7-8 saatte tamamladık. Şehrin girişinde uzunca dar bir caddenin sağını ve solunu antik yapıların yıkıntıları daha da daraltmıştı. Yarı harabe durumda olsa bile antik yapılar eski dönemin ihtişamını yansıtıyordu. Bunlar herhalde kalabalık köle emeği ile yapılmış olmalıydı.

Kendimize dinlenmek ve konaklamak için güzel bir kervansarayda han odası kiraladık. Şehir merkezinde evler sanki

birbirinin üstüne tırmanmış gibi duruyor. Şehrin sağlı sollu her iki yanındaki caddelerde birçok ticarethane, dükkânlar, atölyeler bulunuyor. Amasya Anadolu'da ipek üretiminin ve ticaretinin yapıldığı önemli bir merkezdi. Eskiçağlardan beri şehir halkı ve köylerinin ürettikleri ipek bolluğu ve kalitesi ile tanınmaktadır.

Kervansarayda kaldığım odanın bitişiğindeki odada konaklayan fırsatçı bir İranlı ermeni ile tanıştım. Burada çok tatlı yüksek bir kazanç için bulunuyordu. Aynı işi benimde yapmamı salık verdi. Anlattığına göre Osmanlı yönetimi Amasya ve çevresinin vergisini toplamak için bu işi açık artırma ile bir yıl önceden bir kişiye devrediyormuş. Bu kişi devlete ödeyeceği peşin nakit parayı bulmak için bol para sahibi zengin Ermenilerden yüksek faizle borç para alarak hazineye yatırıyormuş. Bu anlaşma her yıl yenileniyormuş. Bu kişi (haraççı) ödediği parayı fazlasıyla geri almak için hemen faaliyete başlıyor, şehir merkezinde oturan küçük üretici, esnaf zanatkâr kırsal kesimdeki çiftçiler, köylüler üzerinde Müslüman Hristiyan ayrımı yapmadan yoğun baskılar yapıyormuş. Şehirde ödeme zorluğu çeken esnaf ve üreticilerin mallarına ürünlerine el koyuyormuş. Bu Ermeni'nin Amasya'da işbirlikçisi olan iki yüksek devlet görevlisi bazı ağalar küçük memurlar vardı.

Ben bu fırsatçılığı kabul etmedim. Vergi ödeme vakti geldiğinde herkesin yaptığı işe göre ayrı ayrı bir önceki seneye göre bir hayli şişirilmiş listeler çıkarılıyor. Yükümlülerden ağalar ve küçük güvenlik güçlerinin baskısı ve zoruyla vergiler toplanmaya çalışılır. Toplama işinde Paracı/haraççıya yardımcı olanlar bu soygundan paylarını alır. Vergilerini ödemeyenler ilgili daireye/kapıya çağrılarak neden ödemedikleri sorulur. Şiddetli şekilde hakaretler, azarlamalar olur. Sonra falakadan geçirilir. Ödemeyenin vergi miktarı faiziyle birlikte bir makbuza/senede geçirilerek kendisine imzalatılır/parmak/mühür bastırılır. Tahsilâtı bir sonraki vergi dönemine bırakılır. İmparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi burada da bu tür senetler hazineye aktarılarak devlet bütçesine gelir kaydedilir.

Amasya'da vergi toplama işini açık artırma ile alan Mahmut Ağa şehrin bir mil uzağında kendisine ayrılmış bir konakta kalmaktadır. Elinin altında devamlı vergi mükelleflerinin borç senedleri, Müslümanların-Hristiyanların vergi çizelgeleri bulunur. Ödenmeyen vergileri almak için üretimi/ekonomiyi köstekleyen bu kötü girişimini devletin vergi memurlarını, kendi kiralık adamlarını

çevreleye köylere gönderir. Mahmut Ağa'yı birkaç kez de ben gördüm. Onun adı Amasya çevresinde "Haraççı" veya "Paracı" diye anılır. Vergileri toplamak için çok ağır ahlak dışı davranışlarda bulunur. Yükümlüleri ve kefillerini tutuklanarak makamına getirterek bizzat sorgular. "Vergi ödeme zamanı geldi. Vergiyi niçin ödemiyorsun" der. Yükümlü de "Allah büyük Allah bilir!" cevabını verir. Vergilerini ödemeyenleri yeniden sıra dayacağına çeker. Yılda birkaç kez dayak faslını tekrarlar.

Haraççı/paracı Mahmut Ağa'nın bu kötü iğrenç uygulamasına payanda olduğu ve fakir Müslüman Türk ve kendi soydaşı zavallı Ermenilerin sefaletine sebep olduğu için fakir şeytan İranlı Ermeni'ye çok alçakça bir iş yaptığını söyleyerek kızdım.

Zavallı Amasya halkına yapılan tüm hakaretleri azarı küfürü bu adama yapmak, önce güzelce falakaya yatırıp tabanlarını şişirmek, sonra falakaya yatırıp güzel bir dayaktan sonra bir katır gibi ayaklarına nal çakmak gerekiyor.

Zengin Ermeniler Türk ekonomisinde profesyonel bankerler olarak tekelleşmişlerdir Bunlar çok yüklü parayı/kapitali İstanbul'dan yönetirler. Her paşa devlet hazinesinden bir ihale aldığı zaman nakit para ihtiyacı için bir zengin Ermeni/sarrafa bulur. Paşa ülke içinde kendi yandaşı, alt konumda bulunan nüfuzlu az zengin bir kişiye aldığı sermayeyi aktararak birlikte çoğaltmanın çarelerini ararlar. Bu kötü uygulama Türk parası değerini ve ekonomisini tahrip etmektedir. Ermeni bankerler/sarrafların sermayeleri büyük ölçüde Avrupa parasıdır. Yurt içinde Osmanlı hazinesine ve başka isteklilere yıllık %6 faizle kredi verilir. Eğer karşılığı madeni/gümüş para üzerinden olmayacaksa %12 lere kadar çıkar. Avrupa piyasa değerlerine göre benim bu ülkeye ilk geldiğim 1821 yılında faizlerin gümüş para karşılığı yıllık faizi %14 civarındadır. Bu günlerde %12 lere inmiştir.

Bu gün Türkiye'de bazı aç gözlüler ve ekonomi bilgisi olmayan yöneticiler iyice düşünmeden kafa yormadan her ihtiyaç duyduklarında Avrupa'dan sabırsızlıkla kredi dilenirler. Bunu yatırımlara dönüştürüp iyi değerlendiremezler.

Kuşkusuz madeni para karşılığı olarak geri ödemesini yapamazlar. Ülkelerini zora sokarlar. Bu yanlış uygulamalar, genellikle bu günlerde kabul edilmiş madeni para sistemi de devletin hazinesine güç katmaz. Ülkenin ithalatı (dış alımı) çok az olmasına

rağmen hazine yine açık verir. Bu belirti, çok büyük ölçüde birilerin devleti soyarak kasalarını doldurduğunun işaretidir. Bunun nedeni Türk maliyecilerinin çok bilgisiz, uluslararası ekonomiden, para ilişkilerinden habersiz kimseler olmalarıdır. En önemli etken yabancıların hiçbir kontrole tabii tutulmadan piyasadan eski madeni gümüş paraları satın almaları ve yeni yeni para sisteminin kabul edilmesi için Osmanlıya öneride bulunmalarıdır. Avrupa sermaye çevrelerini kendi çıkarlarını gözeterek hazinenin kontrolünü ele geçirdikleri için yöneticilere devamlı kredi alınmasını önerirler. Osmanlı devletinde sigortacılık ve deniz taşımacılığında hemen hemen Avrupalı şirketler ele geçirmiştir. Yıllık ortalama 5 milyon franklık dış satım da Avrupa şirketlerinin elindedir. Ülke ekonomisinin içinde ortadan gizlice kaybolan iyi cins madeni paraların azlığı değildir. Toprak verimsizliği, tarımsal üretimin, diğer sanayi üretiminin azlığı da değildir.

Birkaç yıl önce devletin borçlarını madeni gümüş para yerine ihtiyatsız bir şekilde başka bir para sistemi üzerinden ödeyeceğini ilan etmesi halkta büyük bir hoşnutsuzluğa sebep oldu. Art niyetli kişiler aniden madeni gümüş paraları piyasadan topladılar. Halk yeni paraya hiç güven duymadı ve ısrarla eski parayı kullandı ve onu aradı. Madeni gümüş para “para” olarak adlandırılır. Kuruşun 1/40 dır. Yönetimin yeni paraları dolaşıma sokması uygulamaları, emirleri ülke genelinde kabul görmedi. Ülke ekonomisi alt üst oldu. Eski paraya rağbet artarak devam etti. Yeni madeni paralar da çok güzel dizayn edilmiş, fakat ayarı düşürülmüştü. Ben Amaya’da iken eski paraları toplayan bir kişi ile tanıştım. Bugünlerde yeni paranın kullanımını yaygınlaştırılmasını sağlamak için şehre İstanbul’dan bir görevli geldi. Arkasından da bir devlet fermanı gönderildi.

Bu değişik para manipülasyonları ve hazine üzerinde oyunlar oynayan İstanbul’daki kişiler, evlatları ve çevreleri, gayet laubali cıvık, şımarık bir şekilde yüzü kızarmadan vicdanı sızlamadan yaşarlar. Ahlak dışı kanun dışı her türlü sefahâtin içindedirler. Köşklerinin bahçelerinde amaçsız eğlenceler düzenlerler. Onlar böylelikle şeref ve zenginlik içinde yaşadıklarını sanırlar.

Ülke kendi yöneticisi ve sermayedarı tarafından tüketilerek yok ediliyor. Ülkenin sorunu; ayarsız yeni para, değerli eski gümüş para, tarımsal ve imalat üretiminin azlığı değildir. Yöneticiler ülkenin sosyal ve ekonomik yapısını düzeltip iyi yönetecek yerde bozar.

Kentli üreticiler ve köylüler üzerinde yoğun baskılar kurar. Vergileri kanun dışı, kuralsız ve aşırı şekilde toplar. Bir yandan da uygulayıcısı olduğu yönetimin yeni para kullanımını yaygınlaştırmaya çalışırken, bir yandan da el altından kendi servetlerini arttırmak için gizlice halkı tehdit ederek eski madeni gümüş paraları toplatır.

Bu tür kişilerin hiçbir yönetici vasfı bulunmaz. Çoğunluğu İstanbul'daki yönetici akrabalarının kayırmasıyla rüşvetle buralara gelmişlerdir. Tek amaçları vardır, o da tüm yaşamları boyunca güzel kadınları, güzel atları, güzel silahları olsun. Sakin bir şekilde yaşayıp gitsinler. Kanun dışı büyük miktardaki nakdi zenginliklerini ülkenin kalkınması için gerekli bir yatırımda kullanmazlar. Çoğu sefalet, keyf içinde bu servetlerinin ve ömürlerini tüketir.

Amasya şehri bir müsellim tarafından yönetilir. Müsellim Sivas Paşalığına bağlıdır. Müsellim bir nevi paşalığın Amasya'daki temsilcisidir. Amasya'nın yerel yöneticileri ve ileri gelenlerinden oluşan, kentin çeşitli sorunlarının yargı, imar, vergi, fiyatlar, güvenlik, devlet arazisi ve vakıfların faaliyetlerinin konuşulup, danışılıp karara bağlandığı bir meclis vardır. Meclis müsellime bağlıdır. Şehirde ona ait bir konak vardır. Müsellimin rütbesi paşalıktır. Yönetim yapılanmasında Amasya paşalığı diye anılır. Paşanın resmi bir yardımcısı, bir divan efendisi, bir de sarrafı vardır. Bizzat emri altında kavaslar, çok sayıda özel hizmetliler ve köleleri vardır. Paşanın Amasya ve çevresindeki yönetim alanında büyük bir otoritesi, ağırlığı, ezici baskısı vardır. Kendisine karşı olan herkesi, köylüleri, emrindeki kişilerle acımasızca sindirir. Ülkenin her yerinde olduğu gibi Amasya'da da vergiler acımasız yöntemlerle toplanır.

Amasya'ya gelirken Sivas Paşasından burada yapacağım araştırma ve inceleme çalışmalarım için gerekli iznin verilmesini isteyen bir tavsiye mektubu getirmiştim. Bu mektupla müsellim Paşaya ziyarete gittim. Zamanımın dar olduğunu, çalışmalarım için gerekli iznin çıkarılmasını, koruma ve yardımcılarının verilmesini sabırsızlıkla beklediğimi rica ettim. Ayrıca şehrin, kalenin planlarını, kitabelerin kopyalarının çıkarmak, tarihi kalıntıların bulunduğu mekânları da görmek için dağlara bir an önce tırmanmak istiyordum. Paşa kısa zamanda izin verileceğini bildirdi.

Gerekli iznin çıkacağı ümid ederek, Paşanın huzurundan ayrıldım. Bana eşlik edecek yardımcı ve korumalar tuttum. Birkaç kez mütesellim konağına gittim, ama Paşa ile görüşemedim.

Hizmetlileri henüz izin belgesinin çıkmadığı bildirdiler. Bunun için şehir meclisinde onayı gerekiyormuş. Amasya'dan-İstanbul'a bir yazı yazılacak, izin belgesinin çıktığını bildiren bir ferman buraya gönderilecekmiş. Konağa son gittiğimde bir hizmetli, konunun kadiya havele edildiğini bildirdi. Söylenenlere göre, Amasya'ya yabancıların gelip gitmelerinin zor olduğunu, araştırma ve inceleme izinlerinin güçlüklerle verildiğini duydum. İzin geciktikçe canım sıkılıyordu.

İzni çabuklaştırmak için Amasya kadısını ve birkaç meclis üyesini ziyaret ettim. İzin belgesi için gerekli harcı hemen vereceğimi de kadiya bildirdim. Kadının okuyup yazmasının kıt olduğunu gördüm. Kadı zorlanarak yazdığı geçici izin belgesini elime verdi. Bana yardım etmesi için de yanıma cesur, akıllı, iri yarı, tutuklu olduğunu sandığım birini görevlendirdi.

Tutuklu eli yüzü, kıyafeti düzgün akıllı biri olup, Türklere de pek benzemiyordu. Kendisi ile sohbetimiz koyulaşınca bana şöyle anlatmaya başladı.

-“Ben burada Amasya'da sürgün olarak bulunuyorum. Uzun zamandır evimden uzaktayım. İstanbul'a, ülkeme dönmek için yaptığım başvurular hep olumsuzlukla sonuçlandı. Yasalara uygun davranılmıyor, arayanım, soranım yok. Ailemden, akrabalarımın hiçbir haber alamıyorum. Artık yaşamdan bıktım, yoruldum. Ama birgün onlara kavuşacağım günü hayal ettikçe hayata sarılıyorum.

Amasya halkı imkânları ölçüsünde bayramlarda, düğünlerde, kutsal günlerde bana iyilikler ediyorlar, tatlı hoş güzel anlar yaşıyorlar” dedi.

Genç tutuklunun anlattıkları bilincimi alt üst etti. Mantıklı bir analiz yapmam, düşünmem, doğru söyleyip söylemediğini anlamam gerekiyordu. Çünkü, kendisi gayet semiz, elbiseleri yeni, saç sakalı iyi traşlı idi. Bir tutsak gibi ezilmiş değildi. Konuşması rahat, fakat Osmanlılara karşı nefret doluydu. Onu yatıştırıp teselli ettim. Beraberliğimizin ilerleyen günlerinde kendisi ve ailesi hakkında ilginç ve önemli bilgiler edindim.

Bu gencin ailesi uzun yıllar Osmanlı dışişlerinde görevli ünlü Rum Fener Prenslerinden birisiymiş. Ailesinin bireyleri tüm Osmanlı dış anlaşmalarını diplomatik yazışmalarını yapıyorlarmış. Bu nedenle her devletle güçlü içten dostluklar geliştirmişler. Önemli doğu ve batı dillerini rahatça konuşuyor okuyup yazıyorlarmış. Osmanlı yöneticileri nezdinde büyük itibarları varmış. Zenginlik, refah ve

bolluk içinde yaşıyorlarmış. Dışişlerinde padişahın, sarayın tüm ferman ve buyruklarını onlar kaleme alıyormuş. Osmanlı devleti adeta tüm dışişlerinin yönetimini bu ailenin tekeline vermiş.

Ona, benim burada Fransa'nın devamlı bir diplomatik görevlisi olmadığımı ama kurtarılması için elimden gelen her şeyi yapacağımı söyledim. Bu genç Amasya'da sürgünde, göz altında bulunmasına rağmen birçok devlet işlerine yardımcı oluyordu. Bir gün benim çalışma iznim için İstanbul'dan gönderilen buyrultuyu koşarak sevinçle çabucak getirdi.

Adı Bay Morouzi olan 40 yaşlarında bulunan bu gençle 80 yaşındaki dedesi Hospodar Morozi, bir de Avusturyalı savaş tutsağı bir subay için Amasya yöneticileri güzel bir konak tahsis etmişlerdi. Genç Morouzi, zaman zaman Amasya'da Askeri Şayak dokuma fabrikasında çevirmenlik yapmaktadır. Dede Morouzi çok yaşlı olduğundan, evden pek dışarı çıkmamaktadır. Aynı zamanda bir hekim olan Avusturyalı subay ise Amasya'da gözaltında bulunan Avusturyalı ve Fransız savaş tutsaklarının sorumluluğuna getirilmiştir. Sohbetlerimizde Avrupa lisanlarının hepsini konuşuyorduk. Morouzi Doğu İslam dünyası ve Türk Tarihini kültürünü de çok iyi biliyordu.

Avrupa'da Osmanlının, Fransa ve Avusturya ile yaptığı savaşlarda tutsak alan bir çok askeri öldürdüğü duyulmuştur. Oysa bunlar öldürmeyerek küçük gruplar halinde Anadolu'nun birçok yerine dağıtılmıştı. Bu tutsaklar; mesleklerine, güçlerine, kabiliyetlerine göre devlet hizmetine ve zengin Müslüman Türklerin hizmetlerine verilmişti. Ortalıkta görülmelerine pek izin verilmiyordu.

Amasya'daki araştırmamda pek çok tutsağa rastladım. Onları bulundukları yerlerde gizlice ziyaret ettim. Bunlar hizmetinde bulundukları zalim kişiler tarafından aşamalı olarak zayıflatılmışlar, güçleri ve dirençleri kırılmıştı. Fakat bazı merhametli zengin kişiler ve yöneticiler ise onlara çok iyi davranmışlardı. Yöneticiler ve merhametli zenginler, tek bir konuda çok telkinde bulunmuşlar, onların Müslüman olmalarını isteyerek çok şey vaad etmişlerdir. Tutsakların bir kısmı daha iyi yaşam şartlarına ve davranışlara kavuşmak için Müslümanlığa dönmüşlerdir.

Hatta, Amasya Müsellimi, Avusturyalı askeri hekime, Müslüman olması halinde onu serbest bırakarak, İstanbul'a

göndereceğini teklif etmesine rağmen hekim kabul etmemiştir. Müsellim Paşa ondan sağlık hizmetlerinden çok yararlanmıştır.

Bir kısım esirler, bu şehirde tütün depoları ve yapı işlerinde çalışarak yeterince para kazanmışlardı.

Tutsakların bazıları da Amasya'da mermer ocaklarında çalışıyor. Biraz korku kaygı içinde eski ihtişamını kaybetmiş renkli parıltılı, fakat eskimiş askeri elbiseleri sırtlarında, izinli oldukları günlerde şehirde geziyorlardı.

Onların düzenli verimli, dürüst çalışmaları, onurlarının ve kişiliklerinin büyük bir baskı ile ezilmesine engel olmuş, zulümden ve kötü davranıştan korumuş, talihleri yaver gitmişti. Birçok esir bu mermer ocağında başlarına birer Türk usulü şal örtmüşlerdi. Oturacakları evlerde de onları gördüm. Şimdiye kadar kendilerine uzanacak bir yardım elini hep ümidle beklemişlerdi. Çok kötü bir durumda idiler. Acaba burada kaç esir bulunuyor? Kaç tanesi serbest bırakılmıştı. Kaç tanesinin çeşitli yerlerde ve Boğaz içindeki sarayda adları unutulmuştu?

Onları kurtarmak için her türlü girişimi yapacağımı, yetkililerle konuşacağımı yakında ülkelerine dönebileceklerini söyledim. Böyle dokunaklı bir manzara karşısında onlarda, bende bir hemşerileri olarak duygusal anlar yaşadık.

Fenerli Drogomon (Tercüman) Prenslere gelince onların kurtulmaları için hiçbir girişimde bulunamazdım. Zira onlar Osmanlı vatandaşı idi. Acaba Osmanlı devlet hizmetinde bu kadar etkili, sayılan, sevilen değer verilen bu kişiler neden Amasya'ya sürgüne gönderilmişlerdi? Şimdi burada onların adı niçin unutturulmak isteniyor? Bunlar her halde büyük bir suç işlemiş olmalıydı? Bay Soutza ile olan konuşmalarımda soruların cevaplarını aradım.

Uzun yıllar Türk Egemenliğinde yaşayan Rumların bir milli uyanış içine girdiklerini, bir bağımsızlık hareketi için örgütlenmiş olduklarını gördüm. Fakat kendilerine her türlü yardımı yapacak olan Rusya'nın sonradan ihanetine uğramışlar. Ben kendisine parlak şanlı Rum ayaklanmasının ne zaman yapılacağını sordum. Soutza bana daha önce bu hareket için tüm siyasi ve askeri hazırlıklarını tamamladıklarını, kendisi Osmanlı dışişlerinde çevirmen olduğundan İstanbul'da bulunan tüm büyükelçiliklerle temas sağladığını anlattı; "Ayaklanmaya ramak kala Rus konsolosluğu gizlice Osmanlı yetkililerine bildirmiş. Ruslar kendi emperyalist yayılmaları için

Rumları atlama tahtası olarak kullandılar. Ayaklanma yanlısı olan veya olmayan bütün Rumlar gözü altına alındı.

Daha önce yardım vaad eden batılı büyükelçiler, bu olay karşısında sessiz kaldılar. Osmanlı devlet dairelerinde, yüksek görevlerde bulunan Rumlar yönetimden tasfiye edildiler. Rusya'nın büyük provakasyonu ile karşılaştık. Yüzüstü bırakılıp, terk edildik. Osmanlı yetkilileri büyük bir kurnazlıkla, bu ayaklanmaya önderlik eden veya sonradan edebilecek tüm Rum ileri gelenlerini tutukladı ve işkenceden geçirip sürgüne yolladı. Bizim iyi güçlü ilişkilerimiz olan önemli bir yönetici konumunda olan kaptan Paşa beni huzuruna çağırarak;

-“Köpek, sen ki benim bir kölemsin. Bu sarayda her istediğin yapıyor, bolluk refah, itibar onur içinde yaşıyorsun Böyle kötü bir hareket içinde bulunmağa utanmadın mı? Seni öldürmeğe kıyamıyorum, gençliğine bağışlıyorum Sürgüne gönderileceksin.” Dedi.

Sürgüne gönderilmek, benim için bir mutluluk ve kurtuluş olmuştu. Fakat kahraman babam ve arkadaşlarının kötü talihine, mutsuzluklarına çok üzüldüm.” diyerek sözlerini tamamladı.

Amasya'da sürgünde bulunan Rum Fener Morouzzi Prens ailesi ile birlikte diğer bir Rum Fener Prens ailesinden Soutza'lara Osmanlı İmparatorluğu içinde ve dışında büyük bir saygı ve güven duyuluyormuş. Osmanlı yönetiminde çok önem verilen, güç yetenek isteyen diplomatik görevleri bunlar yerine getirirmiş. İstanbul'a gelen her yeni büyük elçi, tüccar, bu kişilerle mutlaka tanışmak istermiş. İstanbul ve çevresinde Rum mili uyanışının kıpırdanmaları haber alınınca Türklerin gözünde onlar artık birer şüpheli olmuşlar ve önyargılı davranılmaya başlanmış. Türk çocukları bile onların çocuklarıyla eskiden güzelce oynarken, o ayaklanma girişimi meydana çıktığı zaman alaycı bir şekilde hainler denilerek küçük düşürülüyormuş.

Bu iki ailenin ayaklanma içinde yer alması Osmanlı devletinin doğulu ve batılı devletlerle olan siyasi ve ekonomik ilişkilerini zayıflatmış. Çünkü Türklerde ince diplomatik yazışmaları yapabilen birçok dili konuşabilen bu dönemin uluslar arası dengelerini iyi bilen bir diplomat henüz yetişmemiştir.

Bay Mourizi, “Belki Saraya tekrar başvurursam eski görevimi alabilirim. Ama bu kadar hakaret, aşağılanma, ölümler, sürgünler

Rum cemaatinin dağıtılması, silahlı partizanların yok edilmesi beni iyice tüketti. Avrupalıların da bu olaya sessiz kalmaları bütün ümidimi kırdı. Bu durumda tekrar görev istemem onursuzluk, aşağılık olur. Bize parlak gelecek vaad eden tüm Avrupalılar bizi unuttu. Tek tesellimiz seyrek de olsa eskiden tanıdığımı, kendilerine yardımcı olduğumuz bazı tüccarların bizi arayıp, sormaları para yardımı yapmaları, yüz ağartıcı şeref verici bu olay bizi hem çok duygulandırıyor, hem de memnun ediyor.” dedi.

Tokat’ta olduğu gibi Amasya’da da şiddetli veba salgını var. Tüm acımasızlığı ile bu şehir ve çevresi insanlarını da kırıp geçiriyor.

Amasya halkının büyük çoğunluğu ipek üretimi ve ticareti ile uğraştıklarından, yazları şehirde pek oturmazlar. Şehrin biraz dışında dut bahçelerinde yetiştirilmesi çok zor olan ipek böcekleri ile meşgul olurlar. Bir gün kaldığım kervansaraydaki odamda çalışırken bir kavas kaba bir şekilde kapıyı çalmadan odama girdi. Elbiselerimi bile giyinmemiştim. Bana,

–“Sen hemen kalk yürü, Ağa seni istedi” dedi. Neden istediğini sordum, bilmediğini söyledi. İçimden Ağa’nın beni neden çağırdığını düşünmeye çalışıyordum. Her halde kavasın böyle patavatsız kaba bir şekilde beni götürmek istemesi, Ağa’ya göre işlediğim bir kabahatten dolayı azarlanarak bir dayak yiyeceğim ihtimalini aklıma getirdi. Kavasın gelişini böyle bir mesaj olarak algıladım. Daha önce Bursa’da buna benzer bir olay yaşamıştım.

Ağa’nın yanına vardığımızda benim düşündüğümün tam tersi bir şekilde alçak gönüllü, güler yüzlü bir şekilde karşılandım. Gerekli ikramlardan sonra şehrin yerli yöneticilerinden bir dostunun evinde vebaya tutulmuş kişiler bulunduğunu ve tedavi etmemi istedi. Ağa’nın yönetici dostu İnsu Ailesi’nin evi ırmağın kenarında yakın bir yerde idi. Evin girişinde merdivenlerin bittiği yerdeki odanın içindeki bir yatakta onbeş yaşında bir genç iki gözü kapalı hareketsiz bir şekilde yatıyordu. Onu uyandırıp hastalığı hakkında belirtileri sordum. İki kırmızı parlak yakut gibi kızarmış gözlerini açtı. Sorularıma inleyip sızlayarak güçlkle cevap verdi. İki gün önce şiddetli bir bel ve baş ağrısına tutulmuş. Böyle giderse ölecek. Onu Amasya yöneticileri özel bir işlemle toprağa koyacaklar. 20-40 saat arasında daha da ağırlaşarak tamamen hareketsiz kalacak. Evde biri çocuğun annesi, biri de teyzesi olan iki kadın yatağın başına çömelmiş ağlıyorlardı. Büyük olasılıkla ikisi de bu hastalığa tutulmuşlardı.

Bütün belirtiler veba hastalığının birer göstergesi idi. Onlar, kendilerini de muayene etmemi istediler. Ben de eğer dikkat etmez isem vebaya yakalanmaktan korkuyordum. Yanımda bulunan görevliler muayene için gözlerimin bağlanmasını söylediler. Kabul ettim, onlara elbiselerini ve çamaşırlarını çıkarmalarını söyledim. Gözlerim kapalı her ikisini de el yordamıyla muayene ettim. Genç çocuğun annesinin vücudunun değişik yerlerinde ve koltuk altlarında vebanın deri üzerindeki başlıca belirtisi olan hıyarcıklar çoğalmıştı. Yapacak bir şey yoktu. Annenin kız kardeşinin durumu aynı idi. Bu kezde ben korkmağa başladım. Ya veba bana da bulaşıtıysa? Yahut Ağa hasta yakınlarını kurtaramadığım için beni cezalandırırsa? Ananın evlat acısına sızlanmalarına fazla dayanamadım. Konaktan ayrıldım. Ertesi gün hastaları kontrole gittiğimde, genç çocuk şiddetli kusma nöbetleri geçirerek öldü. O iki kadının çocuğun başında saçlarını başlarını yolarak ağlıyorlardı.

Bu ailenin acısını dindiremediğim için çok üzüldüm. Amasya halkı vebanın pençesinde. Kimsenin hiç önlem aldığı yok. Karantina ve korunma sistemi bulunmuyor. Halk endişe ve çaresizlik içinde. Türkiye’de Amasya ve çevresinin kadınları, asırlardır güzellikleri, eşlerine ve ailelerine bağlılıklarıyla onurları, şerefleri ile ün salmışlardır.

Şehrin mütesellim; Amasya ayanından Yusuf Ağa ailesi İstanbul’da oturan bir Amasyalıdır. Kendisi Saray’dan Amasya vergisini açık artırmayla almış, bu göreve atanmıştır. Bazı zamanlar şehrin komutanlığını da yapar. Dedeleri de Türkmendir. Pek mütesellim konağında bulunmaz. Şehri kendi konağından yönetir.

Mütesellim Yusuf Ağa’nın iyi bir eşi olmasına rağmen, O Türkmen genç kadınları ve kızlarına çok düşkündür. Kendisine nikahlanmak için pek çok Türkmen kızını konağına toplattırıştır. Birçok fakir ve göçebe kız babalarına çeşitli hediyeler vererek, çeşitli vaadlerde bulunarak kızlarını aldırır. Türkmen kızı, güzel giysileri parlak değerli taşlardan, altınlardan takıları görünce bu yaşama razı olur. Artık o elinde tütün çubuğu pahalı takılar kollarında, boynunda bütün gün konakta kapalı kapılar ardında oturur. Hiçbir iş yapmaz. Tek işi efendisinin isteklerini karşılamaktır. Emrinde bir sürü hizmetkâr zenci kölesi vardır. İsteddiği zaman izinsiz ve yalnız dışarı çıkamaz. Bir zenci yaşlı köle tarafından daima kontrol altındadır.

30 yıl önce ülkeleri Rus İşgaline uğradıktan sonra Türkiye’ye

sığınan Gürcülerin çocukları buralarda hala çözülmemiş. Ben bozulmaya yüz tutmuş, yurdundan edilmiş Gürcülerin sorunlarının Avrupa'nın girişimleri ile çözüleceğine inanıyorum. Çıkarılacak yeni kanunların iyice tarafsız bir şekilde Müslüman -Hristiyan herkese eşit uygulanmasıyla Türkiye'nin uygarlık adımlarını sıklaştıracakın ümit ediyorum. Bu ülke yurttaşlarının güçlü ve büyük bir adaletle o kadar ihtiyacı var ki.

Amasya kent merkezinde toplam 7950 si Müslüman, 1000 i Ermeni, 100 tanesi Rum olmak üzere 10000 hane bulunmaktadır. Şehir daha önce anlattığım gibi Dar bir vadide akan Tokatlı-Su (Eskiden İris) ırmağının kenarlarının genişlediği bir mil uzunluğunda dar bir boğaza yerleşmiştir. Geniş ölçü'de Strabonun anlattığı dönemle bu günkü görünüm büyük benzerlik göstermektedir. Yalnız yukarı tepede kalenin etrafındaki yerleşim alanları yani evler aşağıya taşınmıştır. Aşağıda inşa edilmişlerdir. Şehrin alt kısmını çevreleyen ırmağın sol yanında uzanan hisarlar yer yer bu gün harabe haldedir. Strabonun bahsettiği iki konak hala mevcuttur.

Coğrafyacı Strabon'un anlattığı, belirttiği o su kanalları hala şehrin suyunu karşılar. Lokman dağından kanallarla aşağı indirilen su, iki ayak 30-48 cm arası genişlikte, kayalara oyulmuş, ırmak kenarına paralel olarak uzanan ve suyunu ırmaktan alan kanallar şehrin tarla ve bahçelerinin sulanmasında günümüzde hala kullanılmaktadır. Amasyalı Müslümanlar bu kanalın kayalar içine oyulması konusunda eski bir İran/Pers öyküsünü buraya uyarlamışlardır. Onlar derler ki; Bir Türk genci çok zengin kâhin bir Ermeni değirmencinin kızına sevdalanır. Kızı babasından ister. Değirmenci baba yukarıdaki dağdan yeni yapacağı bir değirmeni döndürmek için kayaları yontarak bir kanal açıp suyu getirirse kızını delikanlı ile evlendireceğine söz verir. Türk genci büyük bir istekle kanalı oymaya, kayaları kırmağa başlar. Zorlu bir çalışmadan sonra işini tamamlayıp suyu değirmene akıtır. Artık sıra sevdalisine kavuşmağa gelmiştir. Fakat genç kız ondan Hristiyan olmasını istemiştir. Fakat Türk genci bunu kabul etmemiştir. Bu kezde delikanlının diğer taşıcı mermerci arkadaşları başına toplanarak onunla alay edip küçük düşürmüşler. Talihsiz genç terkedilmişliğin, alay konusu olmanın acısına dayanamayıp, kendisini kayalıklardan aşağı bırakmıştır.

Şehirde diğer antik yapıların kalıntıları, araştırılmalarını

uyandırılmalarını, açığa çıkarılmalarını bekliyorlar. Şehrin yakınlarında antik dönemden kalan bir çeşmeye rastladım. Başkalarını yardımı olmadan hiçbir kitabevi ortaya çıkaramadım. İleri de Pazarın girişinde iki yapı görülmekte. Antik dönemde mi, yoksa yakın dönemde mi yapıldıkları bugün birbirine karıştırılmaktadır. Sol tarafta bazı kısımları yıkılmış, seyrekleştirilmiş eski bir tapınak, Müslüman prenslerin (şehzadelerin) türbesi haline getirilmiş. Sonradan üzerine tuğladan örülmüş, dış tarafı verniklenmiş bir minare eklenmiştir. Bu minarenin mimari özelliği çok dikkatimi çekmişti ve benzerlerini Sivas'ta da görmüştüm. Sağ tarafta eski bir cami yer almaktadır. Caminin bahçe kapısından girildiğinde oldukça yaşlı dut ağaçları bulunur. Caminin hemen ötesinde eski bir kiliseden camiye dönüştürülmüş ilginç yapı yer alır. Bu cami civarında küçük çocuğu ile birlikte seyyar satıcılık yapan eski püskü elbiseler içindeki bir Ermeni kadın, caminin içinde 40 tane heykel bulunduğunu söyledi.

Bu yapı, hem Ortodoks Rumlar, hem Ermeni Gregoryanlar ve hem de Türk Müslümanlar arasında paylaşılamayan çok önemli kutsal sayılan bir ibadet yeridir. Her dinin, mezhebin burada dua, ayin, ibadet ve tören saatleri, günleri ayrıdır. Benim kaldığım kervansaray'da geceleri bu camiden dualar, yakarmalar ilahiler duyuluyordu. Cumartesi günleri özellikle bu camiye dua etmek, dilekte bulunmak için büyük kalabalıklar toplanır. Amasya'yı kırıp geçiren veba salgınından kurtulmak için halk akın akın buraya dua etmek için toplanıyor. Müslüman Türkler kendi ibadet saatlerinde Ermeni ve Rumların burada bulunmasına kızarak, onları uzaklaştırıyorlar.

Amasya'da evler iki ırmağın birleştiği karşılıklı kıyılarda sanki üst üste yapılmış gibi duruyor. Kıyıların birbirine yaklaştığı yerde Strabon'un anlattığı, antik dönemden kalma, birer sanat şaheseri olan iki köprü şehri birbirine kavuşturuyor. Belki doğal afetlerden, belki de zaman yorgunluğundan olmalı taş köprünün bazı kısımları çevredeki tarihi yıkıntılardan getirilen taşlarla tamir edilmiş. Şehir önemli yolların kavşağında bulunduğu için iki köprüde de gidiş geliş trafiği çok hareketlidir.

İrmağın her iki yanında tesbih tanesi gibi dizilmiş su dolapları, çok eski zamanlardan bu güne Amasya bağlarını bahçelerini sulamak, sanki alın yazıları imiş gibi gece gündüz dönerek üzerlerindeki

kovalara doldurdukları suyu yanmış toprağa taşıyorlar. Küçük Asya'nın hiçbir şehrinde su dolapları Amasya'da olduğu kadar güzel ve ölçülü yapılamaz ve uyumlu da çalışmazlar. Sanki hepsi Avrupa'da planlanmış ve sonra yapılmış gibiler. Amasya'da Yeşilirmak kenarında birçok un değirmeni de bulunuyor. Değirmen taşları Trabzon yolu üzerinde şehre iki mil uzaklıkta bulunan bir gedikteki kalker ve kumtaşı karşımı kaya kütlelerinden yontularak değirmenlere getirilir.

Strabon'un anlattığı kral mezarlarını görmek, orada inceleme araştırma yapmak için onun izinden gitmek istiyordum. Fakat bir türlü çalışma iznim çıkmıyordu. Bulunduğum caminin sol tarafında Strabon'un tarifine göre beni kışkandırırçasına üç kral mezarı karşımda duruyordu. Her ne kadar onun anlattıkları geçmişte de kalsa da verdiği bilgiler bu tarihi harabeleri gördüğüm gün yaşlı coğrafyacının ne kadar takdir edilecek, şerefli biri olduğunu anladım. Fakat bazı anlattığı yapıların izlerine rastlayamadım. Onlara şehrin biraz dışında rastlamayı umut ediyorum.

Amasya'da böyle çaresizlik içinde çalışma/araştırma iznimin çıkmasını beklerken, bir Ermeni beni uzaktan gözlüyormuş. Yanıma gelerek beni şehrin yakınındaki kırlarda bulunan bir evin yanındaki (Pierre-Miroir) Aynalı mağaraya götürdü. Hayran olunacak kadar şaşırtıcı güzellikte olan bu yapıya çevresinde yaşayanlar Taş-Ayna diyorlardı. Şehre döndüğümüzde hala Amasya meclisinden çalışma iznim çıkmamıştı. O gün bana kılavuzluk eden Ermeni'ye tarihi kalıntılara, yöneticilerden izin alarak beraber gitmemizi söyledim. Yoksa yöneticilerin duyması ve görmesi halinde ağır cezalara çarptırılabilirdik. Bize kötü amaçlı bir define arayıcısı işlemi yaparlardı. Fakat bu Ermeni, izinsiz kimsenin haberi olmadan kazı yapıyormuş. O ceza almaktan korkmuyordu. Ben ise, onun önerilerine kulak asmadım. Tekrar müsellimden izin almak için makamına gittim. Burada görevli bir Türk arkadaş, bana yardımcı olabileceğini, beraber inceleme ve araştırma yapabileceğimizi söylemesi, o zaman benim için bir ödül oldu. Onun gösterdiği ilgiye çok memnun oldum.

Türk arkadaşla birlikte yardımcılarımı da yanımıza alarak düzenli bir araştırma inceleme gezisine başladık. Irmağın sol yanında bulunan bataklıklar üstüne yapılmış dolgu yolun üzerindeki küçük köprüden geçerek ilerlemeye başladık. Kayalığın üzerinden kaynak

suları gür bir şekilde akıyordu. Kayalığın alçaldığı yerde çok güzel ekilmiş sebze bahçeleri ve üzüm bağları karşımıza çıktı

Bahçeler yer yer taş duvarlar, çalı ve dallardan yapılmış çitlerle çevrilmişti. Üzüm bağları ve bahçeler çok bakımlı idi. Karşıdaki kayalığa tırmanmağa başladık. Artık istediğim biçimde, güzel, verimli bir araştırma ve inceleme yapabilecektik. Orada bulunan boş bir bağ evine yerleştik. Karşımıza 5 ayak yüksekliğinde 30 ayak genişliğinde açılmış bir koridor çıktı. Daha önce burada kazılar yapıldığına dair belirtiler vardı. Buna benzer koridor ve mağaraların hepsini gezmek istiyordum. Üç adım ilerimizde kayalara oyulmuş güzel bir girişi olan mağara bulunuyordu. Çok büyük beceri, ölçüm bilgisi olmayan insanların yapabileceği, ortaya çıkarabileceği bir eser değildi. Üstündeki kitabeye THZ APHIEPEIΣ yazısı kazınmıştı. İçindeki büyük odalar hiçbir ilave yapılmadan ustalıklı özel bir teknikle tek bir mermer kaya bloğundan oyulmuştu. Amasya halkı ona Ayna Kaya adını vermiştir. Onun ön giriş kapısına özel bir cilalama yapıldığından ayna gibi parlamaktadır.

Ayna Kaya Mağarası'nın duvarlarında birer sanat şaheseri sayılan çok güzel resimler vardır. Bu resimlerde bir hükümdar veya din adamı akrabalarıyla birlikte görüntülenmektedir. Hangi dönemde yapıldığı belli olmayan bu resimlerde uzun bir elbise giymiş, beline bir kuşak bağlamış olan adamın kazandığı bir başarıdan dolayı, bir başka adam tarafından başı üzerine ödül olarak beyaz bir taç konulmaktadır. Daha kalabalık törenlerin, savaşların anlatıldığı, mutlu anların yansıtıldığı, insanların kurucuları oldukları kurumu/devleti uzun zaman korumak için and içmelerini, sevinçli, mesut anları yansıtan daha bir çok görüntü vardır. Fakat resimlerin üzerleri çizilmiş, bazı yazılar yazılmış. Bu tahribi önlemek için, şimdi güvenlik güçleri koruma altında tutuyormuş. Bu tür yerlerin planlarının çizilmesi, kitabelerin kopyalarının çıkarılması için kayalıklarda minare merdiveni gibi zor yerleri tırmandık.

Fakat Amasya Türkleri yeni yapıların ihtiyacı olan taşları buralardaki eski harabelerden götürüyorlar. Bu yerlerin incelenmesi, aydınlığa çıkarılması için gerekli izleri farkında olmadan ortadan kaldırıyorlar. Tarihi yerlerdeki üç günlük yorucu çalışma esnasında bu alanda çalışan bir çok taş ustasıyla karşılaştım. Ellerindeki keski ve çekiçlerle şekilsiz taşları yontup şekil vererek düzenli küçük tepeler halinde yığıyorlardı. Fakat bu taşları gideceği yere ulaştırmak

için arabaları yoktu. Taşlar kollarında, sırtlarında, yorgun süvariler gibi sağa sola öne arkaya sarsılarak, yıkılıp kalkarak yeni inşaatlara götürüyorlardı.

Mağaraların içlerinde şeytan, cin, peri yaşadığına dair Amasya'da çeşitli söylentiler dolaşüyor. Hatta bu esrarengiz güçlerin başının büyük mağarada oturduğu da söylentiler arasında. Havanın çok sıcak olduğu günlerde aşağıdaki bataklıklardan kükreme şeklinde duyulan bir takım sesler, mağara önlerinde ve kırlarda yankılanırmış. Bu olguya, şehir halkı "şeytan kükremesi", "Peri bağırması" diyor.

Bay Morier İran'dan dönerken, Amasya'da da mağaralarda, zirvedeki kalede, kitabeleri incelemiş çeşitli çalışmalar yapmış, planlar çıkarıp kopyalar almış.

Araştırma gezimiz sırasında, taş ustalarının başkanı, ciddi bir Fransız olan Bay Millias'la tanıştım. Kendisiyle birlikte 20 Fransız, Mısır savaşında tutsak alınarak Amasya'ya getirilmişler. Şimdi kale harabelerinden taşlar çıkarıp, onları yeni yapacakları küçük evlerde kullanacaklarmış. Bay Millias Müslümanlığı kabul etmiş ve bir Türk hanımla evlendirilmiş. Onun gibi diğer arkadaşları Müslümanlığa geçip Türk devletinin hizmetine girmişler. Millias'ın büyük oğluda taşçı ustası ve Francis Ağa diye çağrılıyor. Bu Francis Ağa ve diğer taş ustaları, Müslümanların tepkisi ve ters hareketleri ile karşılaşmamak için camiye gidiyorlar. Onlara Amasya Katolik kilisesinde de rastladım. Durumu kurtarmak için kiliseden çıktıktan sonra sözle anlatılmayacak, mutlu bir Müslüman görünümüne dönüyorlar. Hepsinin üzerinde tedirginlik var. Ben onları bir çok kez ziyaret ettim. Fransız ustaların yaptığı binalar çok sağlam ve güzel.

Ne zaman şehir içinde gezmeye çıksam, hep bu güzel mağaraların çevresinden getirilmiş taşlara rastladım. Fransız taş ustaları onları fazla kırmadan ufaltmadan yontup, güzelce, düzenli bir şekil yapılarada kullanıyorlardı.

Bu güçlü güzel mağaralar, büyük ihtimalle yapıldıkları dönemde kalabalık görkemli dini törenlere sahne olmuş, birçok rahibe ev sahipliği yapmıştır. Benim edindiğim net olmayan bilgilere göre Hristiyanlığın Anadolu'da yayıldığı dönemlerde, hükümdarların yeni Hristiyanlara, bu dini kabul edenlere yaptığı baskı ve takipten kurtulmak için insanların buralarda saklandığı ve kilise olarak kullandıklarının belirtileri var. Sonradan Hristiyanlık önemli dini kurumları/kiliseleri haline getirildiğine dair kuvvetli işaretler

görülüyor. Bu gün hala İran'da buna benzer mağaralara rastlanmakta ve çeşitli dinlerce tapınak olarak kullanılmaktadır.

Daha sonraki dönemlerde bunların hapishane olarak kullanıldığı, zaman zaman savaş tutsaklarının tutulduğu yerler olduğu söylendi. Mağaraların çevrelerinde bulunan hisarın sağlam kalmış odasından eski dönemlerden kalma kılıçlar, bıçaklar, mutfak eşyaları, kap kakak, ateşli silahlar, kılıçlar, kalkanlar, işlemeli zırhlar ve siperlikler, miğferler, eski elbiseler koruma altında tutulmaktadır. Bunların bir kısmı Türkiye ve İran'da hala özelliklerini korunarak geleneksel bir şekilde imal edilmektedir.

Tarihi yıkıntıların arasında dolaşırken yer yer kaçak define arandığını gösteren taze kazılmış toprak yığınlarına rastladım.

Amasya ve çevresinde yapılan kazılarda ortaya çıkan değerli antik parçaların devletten gizli, yasa dışı yollardan İstanbul'a oradan da yurt dışına kaçırıldığını Sivas'ta duyduğumda inanmak istememiştim.

Çeşitli dönemlerde Amasya çevresini istila eden hükümdarlar savaş sırasında yakıp yıktıkları bu şehri barış dönemlerinde, tekrar grek sanatı tarzında imar etmişlerdir. Fakat bu onarım ve imarda orijinalliğe dikkat edilmemiş, eskisinden biraz daha kaba yapılar ortaya çıkmıştır.

Amasya'nın tarihi dokusunun incelenmesi, onun adına yakışacak aydınlatıcı bir araştırma ve inceleme henüz yapılmamıştır. Onurlu, görkemli, zengin şanlı tarihinin hala büyük bölümü aydınlatılmamış, karanlıkta beklemektedir.

Amasya'da antik dönemden kalma, bu sıralarda küçük bir okul olarak kullanılan bakımsız bir binanın duvarlarındaki kitabelerden kopyalar almak istedim. Fakat bahçe duvarları çok yüksek, dış avlu kapısı kilitliydi. Avluda oynayan bir Ermeni çocuğu gördüm ve yanıma çağırdım. Bana kapıyı açabileceğini, kitabelerin kopyalarının çıkarılmasına da para karşılığı yardım edebileceğini söyledi. Ama babasının ve güvenlik güçlerinin kesinlikle haberi olmamasını da istedi. Ben teklifi kabul edince hemen okulun sütunlu giriş kapısını açtı. Ona kopyaların nasıl çıkarılacağını anlattım. Küçük چراغım hızlı, ama özensiz bir şekilde çalışmaya başladı. Ellerini, kollarını, bacaklarını oynatarak karınca gayretiyle çalışarak işini bitirmeye çalışıyordu. Onun yardımıyla kısa zamanda kopyaları çıkardık. Kendisine niye yardımının gizli kalmasını istediğini sordum.

Vereceğim paraya babasının el koyabileceğini, başkalarının zorla elinden alacaklarını söyledi. Ben de ona güvence vererek bu büyük hizmetine karşılık 30 kuruş ödedim.

Amasya'da modern yapılar arasında hiç kuşkusuz en önemlisi Sultan Bayezid tarafından yaptırılan camidir. Amasya girişindeki ovadan tüm görkemi, ihtişamı ile karşınıza dikilir. Sağlam duvarlarla çevrilmiş bahçesindeki nazlı serviler, sanki caminin narin minarelerine yetişmek, onlarla boy ölçüşmek için sallanıp dururlar. Caminin bitişiğinde bir medrese, bir kitaplık ve bir de misafirhane bulunur. Misafirhanede fakirlere ve yolculara yemek verilmekte burada giderleri cömert bir şekilde devlet tarafından karşılanmaktadır.

İpekçilik Amasya'da gelişmiş, zengin bir imalat/üretim koludur. Ben yıllık ipek üretiminin ortalama tutarını 2.000.000 (iki milyon krş. olarak hesapladım.) Beyazlığı ve kalitesi İmparatorlukta Bursa ve Geylan⁶⁷ ipek ipliğinden sonra en çok tercih edilen, dokumacılıkta kullanılan ipek iplikleridir. Ülke içinde ipekli dokuma merkezleri, ipek ipliği ihtiyaçlarını Amasya'dan temin ederler. Her yıl ipek ipliğinin elde edildiği dönemde yukarıda adı geçen şehirlerden gelen tüccarlar, Amasya'daki tanınmış tüccarların iş yerlerine gelirler. Cuma günleri şehirde kurulan pazarda çevre köylerdeki ipek üreticileri ellerinde ipek denklere ile hemşehrileri tanınmış tüccarların iş yerlerine akın ederler. Hepsinin ipekleri özenle tartılır. Kalitelerine göre bir yere kaydedilir. Üreticilerle tüccarlar arasında birbirlerine içten samimi bir güven vardı. Tartı ve para konusunda hiçbir tartışma çıkmaz. Cuma günleri şehir çok canlı, renkli bir hareketliliğe bürünür. Kervansaray içinde köylüler tek bir yerli tüccara çok güven duyarlar. Onun dükkânı arı kovanı gibi işler. Tüm bu hareketlilik, gürültü sabahın erken saatlerinden Cuma namazı vaktine kadar sürer. İpek üreticileri öğleden sonra evlerine dönerler.

Suriye'den gelen tüccarlar, Amasyalı tüccarlardan seçerek aldıkları ipek balyalarını katırlara yükleyerek memleketlerine götürürler.

Ülke içinde Amasya meyvelerinin ve bahçelerinin bereketi, bolluğu, tadı ve lezzeti her yerde ünlenmiş, adı duyulmuştur. Meyve bahçelerinin bakımı ve düzeni de ayrıca övünülecek güzelliğindedir.

⁶⁷ İran'da, Hazar denizi kenarında, Elburz dağı eteklerinde yer alan ilkçağlarda- günümüze ipek ipliği üretimi ve dokumacılığının çok ünlü olduğu bir şehir.

Meyve fiyatları da son derece ucuzdur. Üç Fransız livresine çok iyi sulu ve büyük armutlar, yarım Fransız bakır lirasına lezzetli, kirazlar alınabilir. Meyvelerin bolluğu, taze ve kurutulmuş, pekmez olarak tüketilmesi, bölge halkının beslenmesini büyük ölçüde kolaylaştırır. Bir kısmı Tokat'a ve ülkenin diğer yerlerine satılır. Amasya ve Tokat'ta otantik, lezzetli ağızda hoş buruk bir tat bırakan şarab ve likörler yapılır. Bütün doğuda bu iki şehrin içkileri beğenilerek içilir. Amasya'da bir de rakı imalathanesi bulunmaktadır. Genç Türkler bu rakıyı ve likörleri çok sevmektedirler. Kolaylıkla içip sarhoş olup, neşelenip coşmaktadırlar. Başları çabuk dönmektedir. Fakat orta yaşlı Müslümanlar daha çok şarabı tercih eder. Onu haz duyarak severek içerler ve büyük coşkuya kapılırlar.

Amasya'da önemli bir imalat kolu da dokumacılık ve kumaş boyacılığıdır. Boyahanelere getirilen kumaşlar aşama aşama ana renge boyanır. Sonradan baskı boya tekniği ile çeşitli desenler ve süslemeler yapılır. Dokuma tezgâhlarında bitirilen kumaşlar ve pamuklu dokumalar, önce pürüzlü ve renkleri beyaz, kirli görünümündedir. Bunları ağartmak ve düzgün bir hale getirmek, daha iyi biçime sokmak için birçok işlemler gerekir. Önce ıslatılır, asitli sularda bekletilip sıkıldıktan sonra terbiye etmek için silindirden geçirilir. Sonra güzel yapılmış boya havuzlarında hangi renge boyanacaksa (mavi, kırmızı, yeşil, beyaz) ayrılarak havuzlara konur. Ben gözlemlerimde boyama işleminin pekiyi güzel sonuç vereceğini tahmin etmiyordum. Boyacılar pek dikkatli çalışmıyorlar ölçü kullanmıyorlar. Gözlemlerime göre sonucun iyi olmayacağını tahmin ediyordum. Fakat terbiye-boya işleminden geçirtilip kurutulan kumaş ve bezleri gördükten sonra onlara ne kadar haksızlık ederek yanıldığımı anladım.

Amasya'da hemen hemen her evde geleneksel olarak çeşitli kumaş ve pamuklu bez dokunan tezgâhlar bulunur.

Amasya'yı çevreleyen bütün dağlardaki kalker tabakaları kolay işlenmesi ve çıkarılması nedeniyle inşaat işlerinde çok kullanılır. Mermer yataklarından çıkarılan büyük parçalar güneş ışığı karşısında açık havada siyahlaşır. Kolay işlenir. Yapılarda kullanıldığı zaman geçtikçe sarımtırak beyaz bir renge dönüşür. Bu nedenle Amasya ve çevresindeki yapılarda kullanılan mermerlerde, kirli beyaz üstüne serpiştirilmiş siyah noktalar şeklinde görünüm oluşur.

1. Tokatlı suyu ırmağı

2. Yol

3. Mağara

4. Kanal

5. Müslüman Şehzadelerin Türbesi

6. Şehir Camisi

7. Kale

8. Eski Duvarlar

9. Mağaralar

10. Ayan Süleyman'ın Sarayı

11. Sultan Beyazıd Camisi

12. Sürün Rum Prenslarinin Konutu

13. Büyük Kervansaray

14. Büyük Kilise

15. Eski Tapınak

16. Antik Kanal ve Cami

17. Mütessellimin Konağı

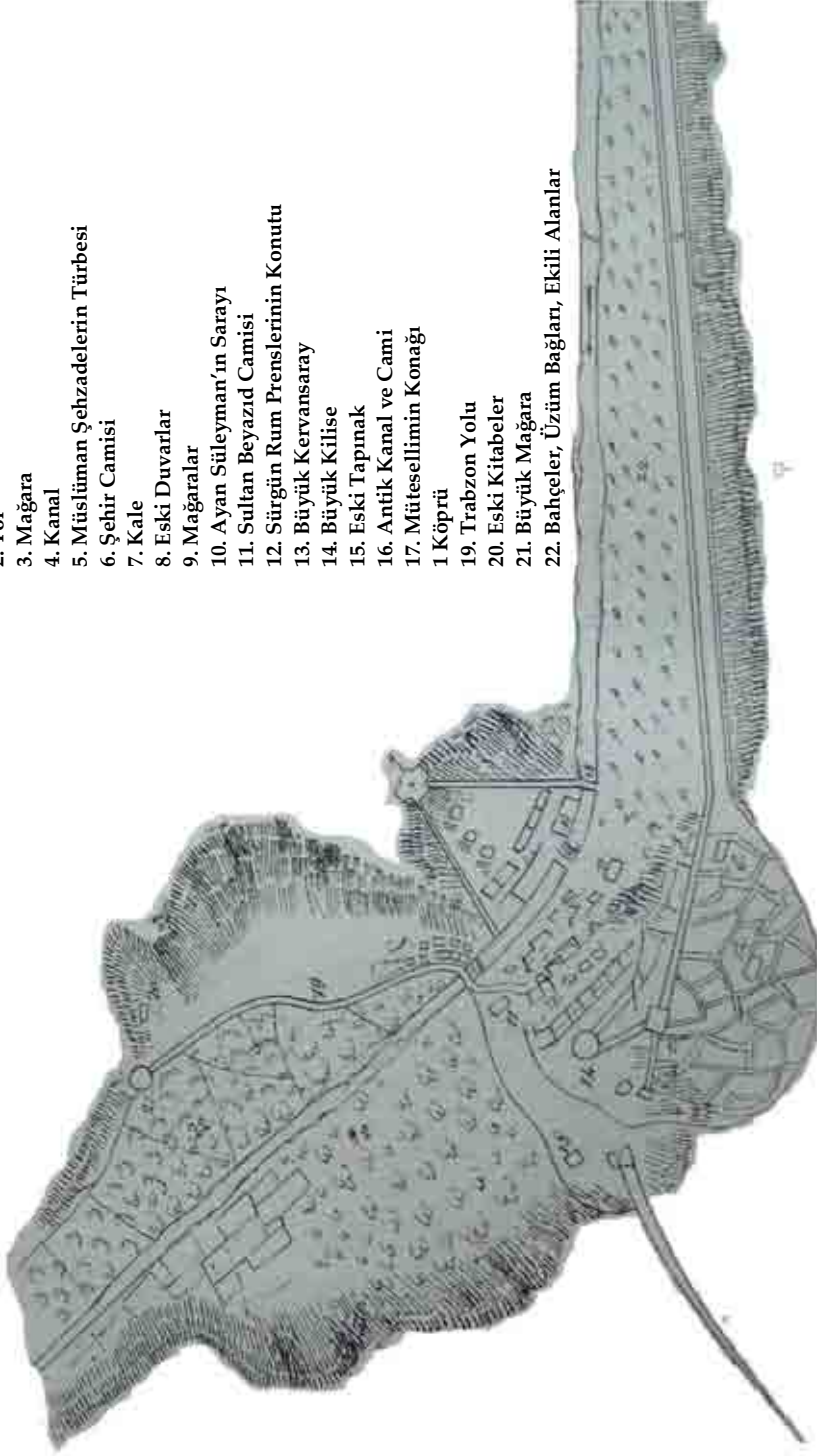
1 Köprü

19. Trabzon Yolu

20. Eski Kitabeler

21. Büyük Mağara

22. Bahçeler, Üzüm Bağları, Ekili Alanlar

Amasya Şehir Planı - V.Fontainer, 1827

AMASYA'NIN YEŞİLİ İLE DAĞIN KURULUĞU VE ÇIPLAKLIĞININ OLUŞTURDUĞU ZITLIK

Charles (Felix-Marie) Texier⁶⁸,

1802 Versay- 1871 Paris- Fransız arkeologu ve gezginidir. Paris Güzel Sanatlar Yüksek Okulundan mezun olmuş, Fransa Bilimler Akademisi ve Paris Arkeoloji Enstitüsü üyeliklerinde bulunmuştur. Fransa hükümeti tarafından Osmanlı Devletinde görevlendirilmiştir. 1833'de geldiği Osmanlı ülkesinde 1837'ye kadar kalmıştır. 1843'de tekrar Anadolu'ya gelen gezinin 2-3 yıl kaldığı zannedilmektedir.

Osmanlı Anadolu'su ve Mezopotamya'nın ilkçağ uygarlıklarından 19 yy II. Yarısına kadar ki olan dönemlerin tarihini, arkeolojisini, coğrafyasını yönetim nüfus ekonomisini, yer altı ve yer üstü zenginliklerini tanıtan bir çok bilimsel çalışmalar yapmış, tam 12 ciltlik kitap hazırlamıştır.

En önemli çalışması olan "Description de L'Aise Minor; Beaux arts Monuments Historique, Plans et Topographie des Cites Antiques-Paris-1839" adlı kitabı Ali Suat tarafından Türkçe'ye çevrilmiş, 1922-1924 yılları arasında eski harflerle basılmıştır.

2002 yılında ise hem orijinali Fransızca baskısı, hem de Arapça harfleri ile yapılmış Türkçe çeviri göz önünde bulundurularak sayın Hasan Duman'ın başkanlığında memleketimizin seçkin bilim adamları tarafından 3 Cilt halinde günümüz Türkçesine çevrilmiştir.

Amasya, Pont krallığının en eski şehirlerinden birisidir. Burası, önce Kapadokya'ya bağlı ve Darius Hystaspe zamanında üçüncü satraplık içindeydi. Eski yazarlar, bu şehrin kökeni hakkında herhangi bir ayrıntı vermiyorlarsa da İran İmparatorluğunun yıkılışı döneminde, bir krallığın başkenti olduğu rivayet edilir.

Mithridate Ctistes sülâlesinin hükümdarları, bu şehri merkez edinmişlerdi. Romalıların Mithridate Eupator'a ilan ettikleri savaşlardan dolayı bu yöre şehirlerinin uğradıkları sona, Amasya da sahne olmuştur. Bütün kale duvarlarıyla müstahkem noktaları, Pompee tarafından yerle bir edilmiştir.

Pont krallığı, şehir derecesine indirildiği zaman, Amasya yine

⁶⁸ Asie Minor; Description Geographie, Historique et Arcéologue de Province et des Villes de la Cher sonnèse, Paris-1862-1882, III.Cilt, s.168.

başkent unvanını kaybetmedi. Paralarında, başkent unvanını korudu. Ticaret geçidi olması ve arazisinin verimliliği sayesinde gelişmişliğini kaybetmemişken, diğer bütün şehirler terk edilmiş hâle gelerek adları bile unutuldu.

Trabzon Komneneleri döneminde Amasya, bu yörenin en önemli şehirlerinden birisi oldu ve Müslüman emirlerinin ilk saldırısına, burası uğradı. Rumlardan önce Danişment sülâlesi hükümdarları tarafından alınarak daha sonra Selçuklulara verildi. Buraya XIII. yüzyılda hâkim olan Alâeddin Keykubat'ın camisi ve medreseleri, hâlâ şehrin süslerini oluştururlar. Selçukluların yıkılışıyla, Amasya Osmanlıların eline geçti. Sultan Bâyezid zamanında Timur'un saldırısına uğrayan Amasya'nın kalesi, tam yedi ay devam eden kuşatmaya karşı geldiyse de şehrin geriye kalan kısmı, yağma edildi ve halkı öldürüldü. Bundan sonra, İran şahı* Uzun Hasan 1472 yılında Tokat'ı ele geçirerek, Amasya üzerine ileri harekâtı yaparken Sultan II. Mehmet'in oğlu Mustafa da ordusuyla İranlıların önünü keserek, Kapadokya ovalarında onları yendi. Sultan I. Selim, Amasya'da doğdu ve bu arada epeyce ilim adamı yetiştirmiş olan medrese ve mektepler kurdu. Şimdi de İran ile Karadeniz limanları arasında geçit ticareti noktası olan bu şehir, gelişmişliğini ve önemini korumaktadır. İklimi çok sağlamdır ve havası bu yörenin en hoşudur.

Amasya hakkındaki tarihî bilgilerin tam ve anlaşılır olanı, Strabon'unkidir. Mevcut harabeleri incelemeye değerse de yapım tarzındaki sadeliği, hiçbir döneme ait özellik ortaya koymadığından, arkeolojik hiçbir şey söylemez. Strabon'un bu eserler hakkında dediği, "Bunlar kral mezarlarıdır" sözünü tekrardan başka bir şey söylenemez. Fakat hangi krallar denilirse, bunların M.Ö. 306 yılından 64 yılına kadar olan Pont kralları olması akla gelse bile, en eskisi hangisidir? Hangi hükümdarın yeridir? Bu yönden yine belirlenemez. Bunların, krallara bile üstün gelen büyük bir ruhanî liderin mezarı olması da mümkündür.

Amasya anıtlarının kronolojik sıralamasını yapma imkânsızlığı içinde, onun fizikî tasviri ile yetineceğiz. Günümüzde bu anıtların İskender (Alexandre) döneminin öncesine mi sonrasına mı ait olduğunu bilemediğimizi itiraf etmeliyiz.

* Yanlışlıkla İran Şahı denilmiş. Oysa Akkoyunlu Hükümdarı olmalı idi.

Amasya, içinden Yeşilırmak (İris)'ın geçtiği uzun ve derin bir vadide bulunur. Akarsuya hâkim iki tepeli bir dağ, sur duvarlarının bağlandığı bir kale taçlandırır; bu duvarlar vadiye iner, Yeşilırmak nehrinin akış yönünü izler ve ikinci tepede buluşmak üzere dağın yamacına tırmanır; kuleler, uzaktan uzağa onları savunur. Şehrin surları, sarayları ve kral mezarlarını içine alır. Strabon, iki tepenin de her iki yanında ırmağın kıyıları ve şehrin, kasabalar yönünden gelirken tırmanılan bin yüz-bin üç yüz metre yüksekliğinde çok dar birer boğazın olduğunu söyler. Bu boğazdan doruğa tırmanılacak daha yüz seksen beş metre vardır. Yol, hiçbir gücün onu aşamayacağı kadar diktir.

Şehre su, kayalara oyulmuş iki oluktan taşınır. Birincisi ırmak boyunca, ikincisi boğazdadır. Irmak iki köprü ile geçilir, biri şehirden kasabaya, diğeri kasabadan kırlara geçit verir. Roche'un ötesinde yer alan dağ işte bu noktada biter.

Şimdiki Amasya Şehri Turhal ovasını ayıran taşlık bir dağ silsilesi, Galatya Pont'u ile Kapadokya Pont'u sınırlarını oluşturur. Burada, iki kayanın hâkim bulunduğu bir boğazdan geçilir ki genişliği yirmi metreyi bulmaz. Bu boğaz ya da derbent, belki de insan eliyle genişletilmiştir. İkinci bir boğaz ya da yarıktan sonra, yola çıkılır. Dağ yamaçları birbirine pek yakın olduğundan, yukarı bakılınca gökyüzü ancak biraz görülür. Çağlayarak akan bir dere, Yeşilırmak (İris)'a gider. Bu boğazdan çıkılınca, Amasya'nın güzel ovasına girilir. Şehre hâkim olan kaleli tepeler, sayısız bahçeler ortasında dalmıştır. Boğazdan inen derenin birçok yerlere ayrılması sebebiyle, çok verimli olan bu bahçeler meydana gelmiştir. Birkaç kilometre boyundaki su kemerleri harabesine bakılırsa, eskiden bu derenin suyu ta şehrin içine getiriliyordu. Yerlilerin bir masalına göre bu kemerler, Amasya padişahının kızına aşık olan bİrisi tarafından yaptırılmıştır. O zamandan beri kalenin bulunduğu dağa Ferhat Dağı adını vermişler. Şehir, vadinin en dar yerine yapılmıştır, vadinin şen ve latif manzarasıyla dağın kuruluşu ve çıplaklığı, tam bir çelişki oluşturur.

Amasya şehri, yalnız eski eserleriyle ünlü olmayıp sürekli olarak bir hükümdarlık merkezi olma önemine sahiptir: Arap mimarî tarzındaki eserlere göre, orta çağda da gelişmiş bir yer şöhreti olduğu görülür. Bununla beraber şimdiki şehir, eski parlaklığa yakın derecede bir gelişmişlik sergilemez. Sokakları dar ve kaldırımları

eksiktir. Halkı şehirden çok, yazlıklarında ve civar tepelerin etrafındaki bahçelerinde ikâmet ederler.

Kale ve Kral Mezarları Şimdiki şehir, tamamen eski Amasya'nın. Yerini işgal etmiştir. Kuzey tarafından tamamen kalenin bulunduğu 'dağ ile çevrilmiş ve bu dağın yamacında şehrin her mahallesinden görünen hemen ve tıpkı Persepolis'teki sarayın üstündeki gibi bir konumda dağa oyulmuş kral mezarları vardır. Kaleye çıkan yol, Yeşilırmak (İris) suyunun üzerindeki eski ve Strabon tarafından sözü edilen bir taş köprüden geçer; burada suyun genişliği yaklaşık olarak elli metredir. Kenarlarında, eski eser parçaları görülür. Su duvarlarından birincisi hemen yerle beraber kaldırılmıştır; bununla beraber hizası görülür ve kule yerleri ayırt edilir.

Üç mezar, dağın kuzey yamacının ortasına oyulmuştur. İki adet de güney yamacında vardır. Dağa çıkıldığı sırada boyu altı ile sekiz metre arasında oyulmuş bir geçitten geçilir. Bu karanlık yer bitince dar bir düzlüğe gelinir; burası da taşın üzerine oyulmuştur. Kayaların uçurum tarafında, yandan merdiven ayakları gibi yontulmuş parçaları vardır. İlk mezar, bu birinci aşamanın yaklaşık olarak yirmi metre yakınındadır. Bunun derinliği beş-altı metre ve yüksekliği beş metre kadardır. İçerisi kemerli ve çok sadedir; lahit koymaya ait bir yeri vardır. Kapının önündeki kayanın üzerinde görülen delik ve oyuklara göre, burada bir parmaklık vardı.

İkinci bir mezar, bu birinciden yirmi metre ötededir; bu da süslemeden yoksundur. Bunların hepsi çok fazla tahrip olduğundan, süsleme var idiyse bile ayırt edilemeyecek hâle gelmiştir. Kuzeyin mezarlarında aynı sadeliği buluruz. Bu anıtlara, kalıntıları ayakta kalmış geniş bir merdiven ile varılırdı. En sağda bulunan, temel duvarı olan tek mezardır; cephe daha özenli kazılmıştır ve diğerlerine kıyasla daha iyi koşullarda korunmuştur; iç oda daha geniştir. Ama bütün bu anıtlar öyle bakımsızdır ki onların ilk süslerinin ne olduğunu anlamak olanaksızdır. Ker Porter, Amasya'nın bu mezarlarını İran'dan dönüşünde ziyaret ettiği zaman, bunların İran'dakilere çok benzediği dikkatini çekmiştir. Başlarda cepheyi büyük bir kapının süslediği şu akla yatkın görüşü ileri sürer; o zamanlar, molozları mezarlar civarında saçılmış frizlerin ve sütunların araştırması da bu görüşü destekler.

Dağın nehir üzerine rastlayan sivri bir tepesinde de iki mezar vardır. Bunların birinde biraz mimarî süsleme izleri görülür; biraz

aşağısındaki diğer iki mezar ile beraber, tamamı sekize ulaşır. Ker Porter, onların yapım tarihlerinin ancak tahmin edilebileceğini ekliyor; ama planlarının kıyaslaması ile Hristiyanlıktan çok öncelere uzandığı sonucuna varılabilir. İranlıların ilk çağlarında kullanılan mezar tarzlarına uygundurlar.

Barth Amasya mezarlarını, her takımı üç mezarı içine almak üzere üç gruba ayırır. İlk ikisi yan yana kazılmış ve kayadan yeraltı mezarlığının etrafını dolaşan koridor ile ayrılmıştır. Bu ayrımın nedeni, mezar odalarının her türlü nemden ve sızıntıdan korumaktır. İkinci grup mezarlardan biri, ön yüzünde açık bir biçimde, mermer veya metal levhalar taşımaya ayrılmış kare şeklinde birçok delik dizisi taşır.

Şehirden uzakta ve Yeşilırmak nehrinin sol kıyısındaki Amasya mezarları, en önemli ve en çok korunmuş eserlerdir. Bunlar, kayaya oyulmuş kemerli bir mihrap veya çıkık bir direk gibi eserlerdir. Taşa verilen parlaklık, şimdiye kadar öylece kalmıştır; bundan dolayıdır ki yerliler buraya "Ayna Mağarası" adını verirler. Karşıya gelen iç duvarın üzerindeki büyük harflerle Rumca yazılmış yazı, Kibele'nin büyük papazı anlamındadır; bunun altındaki harflerin çözülmesi mümkün olamamıştır.

Bu değişik anıt gruplarına hâkim olan hisar, eski çağ yapılarının sadece cılız kalıntıları taşır. Yine de, dağın en yüksek kısmında birkaç duvar eteği ile mükemmel işçilikli kabartmalı Yunan tarzında örülmüş bir kulenin ana temel duvarı günümüze kadar gelmiştir.

Hamilton bu Amasya kalesinde, Strabon tarafından söz edilen Teb'deki yeraltı Firavun mezarlarının dar geçitleriyle karşılaştırılan bir yeraltı yolu görmüştür. Aslında bütün bu hisar ve kalelerin, gizli bir yerden dışarıyla bağlantısı vardı. "Pişmiş Kalesi", Tokat, Turhal, hatta Kars'taki pek eski dönemlere kadar çıkamayan bu tür eserlerde de ta aşağısındaki suya kadar inen böyle gizli yollar keşfedilmiştir. Amasya kalesinde, iki yeraltı yolu vardır. Birinin içerisinde Hamilton, bir de su kaynağı keşfetmiştir. Sarnıç havuzları, kemerler ve harçlı duvarlarla yapılmıştır.

Amasya'nın altı kilometre doğusundaki Kale köyü, birkaç mezar mağarasıyla dikkat çekicidir. Bu mezarlar, uzman gezginler tarafından ziyaret edilmişler; fakat yeterince incelenmemiştir. Barth, bunun için merdivenlere ve iplere ihtiyaç olduğunu görmüştür.

Mağaraların yolunu, köylüler de bilmiyorlarmış. Çıkmak için sürekli olarak taşlara tırmanmak ve çalıları tutarak emeklemek gerekir. Eserlerin bulunduğu yer, ovadan yüz metre kadar yüksekliktedir. Fakat yolun üçte ikisi geçildikten sonra, yolun önüne çıkan düz ve parlak kayalarda yürümek imkânsızlığından, yola devam edilemez. Bu mezarlar üç tanedir, hiçbir mimarî süsleme görülmez. Sadelikleri açısından Amasya'nın Krallar Mezarı adı verilen mezarına benzer.

Amasya'dan çıkılınca, Yeşilırmak vadisi genişleyerek, Suluova (Chiliocomon) ovasını oluşturur. Diacopene ve Pimolisene kasabaları, ta Kızılırmak'a kadar gider. Amasya'nın beş yüz stade ya da doksan iki Kilometre boyu olan kuzey kısmı ve kuzeyden güneye doğru genişliği, Zile ve Büyük Kapadokya'dan Trocmienler, yani Galatya konusunda söz ettiğimiz eski Pterie arazisine kadar devam eder.⁶⁹

⁶⁹ Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprıman, Yrd. Doç. Musa Yıldız tarafından "Charles Texier-Küçük Asya Coğrafyası, tarihi ve Arkeoloji, I, II, III Cilt 2002 Ankara, s.170-180.

EVCİLLEŞTİRİLMİŞ BEYAZ AKBABALAR

William John Hamilton

İngiliz Kraliyet Jeoloji Derneğinin üyesi ve sekreteri olan W.J.Hamilton, ülkesinde eski çağlar tarihi ve jeoloji öğrenimi görmüştür. Bu dernek aldığı bir kararla 4 Temmuz 1842'de Hamilton'un masraflarını da karşılayarak inceleme ve araştırmalar yapmak için Osmanlı Devleti, İran, Kafkasya ve Mezopotamya'yı kapsayan bir keşif gezisine gönderdi.

W.J.Hamilton üç yıl boyunca gezdiği yerlerdeki medeniyetlere ait antik uygarları, bu bölgelerin jeolojik özelliklerini maden yataklarını tespit etti.

Araştırma ve incelemelerini anlattığı, dipnotta adı geçen eseri Anadolu ve yerel tarih araştırmalarında, hala birincil kaynak olarak önemini korumuştur. Bugün Türkiye'nin sınırları içinde bulunan yerleşim yerlerini, eski çağların coğrafyacı, tarihçi, bilim adamları Ptoleme, Plinus, Arrinusun izinden yürüyerek, daha netleştirerek bilim dünyasına sunmuştur.

Hamilton'un üç yıl süren zorluklarla dolu gezisi sırf öğrenmeye araştırmaya susamış, bilgiye aç insanın gözü pek cesurca girişi olmayıp, ülkesinin çıkarları ve geleceği için yaptığı önemli bir görevdir. Kısaca Avrupa'da sanayi devriminin öncüsü, İngiltere'nin kendisine rakip olacak diğer gelişen devletler girişeceği emperyalist amaçlı yarışın pazar ve hammadde savaşlarının yaklaşan ayak sesleridir.

Seyahati boyunca, dolaştığı yerlerde Türk ve diğer Müslüman unsurlarla fazla ilgilenmemiş, onların arasına girip tanışıp konuşmamıştır.

Daha çok Ermeni, Rum vb. diğer azınlıklarla, onların din adamlarıyla tanışmış, onlardan aldığı tek yanlı bilgilerle yöneticilerin ve Türklerin azınlıklar üstünde çeşitli baskılar uyguladıkları kanaatine varmıştır.

Amasya'ya 11 Nisan 1836'da gelen Hamilton, 15 Nisanda pazartesi günü şehirden ayrılarak Boğazköy'deki Hitit harabelerine gitmiştir.⁷⁰

Zileden Amasya sınırlarına giriş-Aksalur Köyünde çingene dansı- Amasya Ovası- şehre giriş-Şehrin durumu-Akropolis-Kral mezarları- Kitabeler- Türk harabeler-Türk efsanesi; Ferhad

⁷⁰ William J.Hamilton, Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia. (Some account of their antiquities and Jeoloji) I.Cilt, Londra 1842, 362-373. sayfalar arası.

Zile'den Amasya'ya girmek için batıdan kuzeye doğru kayalık tepelere doğru yola çıktık. Tepenin doruğunda 8-10 mil⁷¹ uzakta Amasya'nın ovası ve bahçeler gözlerimizin önüne serilmişti. 1 mil uzaklıkta sağ tarafımıza Yeşilırmak vadisinin tablolarla geçebilecek güzellikteki manzarasıyla karşılaştık. Batıdan-doğuya doğru yüksek uçurumların kenarındaki patikalardan yola devam ettik. Patika şimdi kuzeye yönelmişti ve oldukça sarptı. Birçok küçük akarsuyun bir an önce aşağıya kavuşmak için sabırsızlıkla oluşturdukları bir boğaz vardı. Zile ve Daximonitis'in⁷² verimli ovalarına yönelen bu boğazın ve diğer küçük derelerin suları, yaz aylarında buralara ulaşmadan kuruyorlardı.

12 millik zor bir yürüyüşün ardından ırmağın sol tarafından sağına geçerek verimli bereketli Amasya vadisine indik. Yeşilırmak'ın her iki kenarında dev su çarkları kurulmuştu. Bu çarkların çıkardığı sular, geniş sebze ve karadut bahçelerini suluyordu. Irmağın sularının genişlediği elverişli bir yerinden karşıya geçmek istedik. Geçit yerini yanlış tahmin etmemiz kabilemizin başına bir kaza getirdi. Sürücümüz, ırmağın ortasında ipleri gevşeyen yük hayvanlarını urganlarını sıkılaştırmak için atından indi. Onun acelecisi ve sinirli tavrı, öteki hayvanları da korkuttu. Az kalsın bütün hayvanlarının ürkmesine, yükleriyle sulara gömülmesine neden olacaktı. Hayvanlardan bir tanesi yükünün fazlalığı nedeniyle sulara gömülüyor, hareket edemiyordu. Sürücü ise hayvanı ayağa kalkması ve yürümesi için şiddetle kırbaçlıyordu. Hayvan ayağa kalktığı anda arka ayaklarından birinin kırıldığı anlaşıldı. Ben atın vurulmasını önerdim. Fakat sürücü ve Hafız kabul etmediler. Sürücü, kendi atını, sakat atın yerine geçirip yüklerini ona yükledi. Yaralı atı sudan çıkarıp, ırmağın kenarına bıraktık. Bu kaza Amasya'ya ulaşmamızı 2-3 saat geciktirdi. Irmağın sağ tarafından ilerleyerek Aksalur köyüne komşu bir köye geldik.

Burada satın alacağımız yeni bir at ararken ilginç bir sürprizle karşılaştım. Biraz uzakta yol üstündeki bir kulübenin önünde Türk olduğunu tahmin ettiği yarım düzineye yakın insanın oturduğunu gördüm. Ben yaklaşırken orada bulunan iki kadın yüzlerini kapatmak için bir gayret sarf etmediler. İlk bakışta Kürt olduklarını düşündüm.

⁷¹ İngiliz kara mili: 1609 m.

⁷² Kazova ve Çevresi.

Fakat daha sonra çingene olduklarını öğrendim. Erkeklerin de çoğu çingeneydi. Bunlar Avrupa ve buralarda göçebe olarak yaşıyorlardı. Başlıca işleri kalbur, elek üretilip satmaktı. Bize birer kahve ikram ettikten sonra tabakamdan teklifsizce tütün alıp, sigara sarıp içtiler. Güzel görünüşlü, hoş gözlü bir kadın, diğer kadın arkadaşlarını, bizim için şarkı söyleyip dans etmeleri için ikna etti. Kalkıp çingene usulü şarkı söyleyip dans etmeye başladılar. Şarkı sözleri etkileyici genizden boğuk gürültülü bir şekilde çıkıyordu. Çalınan tef kaba ve ritimsiz değildi. Şarkılarla uyumlu olup, sözleri anlamsız hale getirmiyordu. Çingene danslarından daha öncede duymuştum. Fakat böyle bir güzel dansı ilk defa görüyordum. İspanyol çingene danslarını andırıyorlardı. Yavaş bir vals yapar gibiydiler. Vücutlarıyla yaptıkları ilginç zor bükülmeler, kıvrak figürler büyük bir hüner sergiliyordu. Giydikleri Türk giysileri onların dansına zarafet katıyordu. Uzun siyah saç lüleleri esmer tenleriyle bu dansları tablolara geçecek güzellikteydi. Bu masalımsı gösteri umduğumun aksine beni çok memnun etmişti. Satın almak için sipariş verdiğimiz at geldikten sonra çingenelere veda ederek oradan ayrıldık.

Yeşilırmağı solumuzda bırakıp ovaya uzanan alçak bir dağ burnunu geçerek yolumuza devam ettik. Amasya'nın zengin ovasına ayak basmıştık. Sağımızda sıralanmış tepeler vardı. Irmak akış yönünde 1 mil ilerledikten sonra ovada dut yetiştirilen geniş bahçeler arasındaki dönemecin manzarası çok güzeldi. Bahçelerin modernliği ve ürünün bolluğu gözlerimizi kamaştırıyordu. Yol boyunca bahçe çitlerinin ve meyve ağaçlarının gölgesinde yürüdük. Ova, batıya doğru birkaç mil genişliyordu. Sulamanın yapılamadığı yerler ekilmemişti. Ovanın güney tarafında, Strabon'un Seylax ırmağı diye adlandırdığı Çekerek suyu uzanıyordu. Strabon bu ırmağın Sivas'tan gelip Yeşilırmağa döküldüğünü, belki kaynağını Sivas çevresindeki yüksek dağlardan aldığını söyler. Fakat Sivas boyunca akan ırmak, Halys (Kızılırmak)tır.

Saat 4.30'da yolumuz tekrar Yeşilırmağın sağ kenarına yöneldi. Benim ilgimi yine su dolapları/çarkları çekti. Çarkların kuruldukları yerde ırmak setlerle kapatılmıştı. Setler suyun akışını yavaşlatarak, çarkların daha çok su almasını sağlıyordu. Su çarkları dev büyüklükte olup, yarı çapları 16-18 ayaktır (5-5,5 m.). Bu büyüklüklerine rağmen çok rahat ve sessiz çalışırlar.

Amasya'ya yaklaştığımızda ipek böceği tırtıllarını baslemek

için kesilen dut dallarının yaprakları yenildikten sonra geriye kalan çalılardan, bahçelerin korunması için çitler yapılmış, birkaç kaya ile desteklenerek sağlamlaştırılmıştı.

Yolumuzun her iki yanındaki kayalar birbirine çok yakındı. Şehrin 2 mil yukarısına Sarp dağların derin uçurumlarından akan küçük bir dere Yeşilırmağa karışıyordu. Yolumuzun uzun sarp kayalık dağların arasına ulaştığı, Irmağın sağ kıyısında 20 ayak (60 m.) ötede yukarıda bir su yolu kemerinin, sert bir kaya tabakasının içinden geçirilmesi, büyük bir mimarlık şaheseri olarak, hatırı sayılır bir manzarası vardır. Uçurumun her iki yanında kayalara oyularak meydana getirilmiş su kanalları vardı. Bunlar antik çağlardan kalmış gibi görünüyordlardı. Yolumuzun üstünde eski Amasya'nın kalıntılarının bulunduğu Irmağın karşısındaki Akropoliste⁷³ yüksek bir kayanın zirvesindeki kaleden aşağıya baktığımda vadinin genişleyerek bir ovaya dönüştüğünü gördüm. Aşağıya indiğimde ırmağın kenarlarında sulak bahçeler yer alıyordu.

Saat 5.30'da Amasya'nın merkezine geldik. Dar sokaklardan geçerek nehrin karşı tarafında kayaların içinde yer alan hayranlık uyandıran mağaraları gördük. Strabon bu kalenin alt tarafında kral mezarlarının bulunduğunu anlatır.

⁷³ Antik dönemdeki şehirlerde yüksek yerlerde inşa edilen ve içinde saray ve tapınakların bulunduğu etrafı duvarlarla çevrili mevki.

Amasya Panaroması- Gravür W.J.Hamilton, 1835

Geçtiğimiz sokaklarda İslami binalar, çeşitli harabeler ve camiler bulunuyordu. Evlerin ve diğer kamu binalarının çoğu taştan yapılmıştı. Binalardaki taş öyle uyumlu yerleştirilmişti ki Amasya'ya Türkiye'deki diğer şehirlerden daha üstün, daha güzel tablomsu/resimsi bir hava veriyordu. Şehirde 3000-4000 Türk, 750 Ermeni, 100 veya 150 Rum hanesi/evi bulunuyordu.

Amasya'da üç gün kaldım. Fakat kalenin ve antik kalıntıların yapısını keşfetmek, incelemek, araştırmak için daha fazla kalınmalıydı. Fakat Merzifon ve çevresindeki ilginç yerleşimleri gümüş ve bakır madenlerini de keşfetmek gezmek istiyordum. Fakat Amasya Akropolisindeki değerli objeler, antik çağ kalıntıları, Tarihi duvarlar, kral mezarları... ve diğer tarihi eserler gerçekten fark edilip bilim dünyasına tanıtılmalıydı.

Belki de Amasya'nın ilgilenmeye değer bir yönüde Strabon'un doğum yeri olmasıdır.

Kaleye yaptığım gezi oldukça tatmin ediciydi. Bütün ayrıntıları ve özellikleri inceledim. Oldukça ölçülü, grafiksel dizayn edildiğini gördüm. Şehirden, kalenin bulunduğu dik uçuruma tırmanmak olanaksızdı. Doğu'ya doğru bir tur atıp kuzey-güney doğrultusundaki/yönündeki dar köprüyü geçerek, kuzeydeki dağlara ulaşarak Akropolis ile bağlantıyı kuracaktık. Anlıyorduk ki, izleyeceğimiz rota kaleye ulaşmamız için 5-6 stadia⁷⁴ bir yamacı tırmanmamızı gerektirecekti. İzleyeceğimiz rotanın başladığı yerde yüksek bir kayanın üstüne kazınmış kitabede bazı açıklamalar buldum. Fakat güçlükle anlamayı başardım. Amasya'da son kaldığım iki günde hava iyice ısınmıştı. Güneş ışığı tüm güzelliği ile parılıyordu.

Akropoliste, beni en çok şaşırtan şeylerden biri de antik mimari ile inşa edilmiş bir çok yapının bulunması idi. Bunların hiçbirini bilinmiyor değildi. Fakat kulelerin ve duvarların bir kısmını ve gizli yeraltı geçitlerini ben fark ettim. Bu güzel yapılardan iki Helenik kule hala ayakta durmaktadır İlk hatırladığıma göre bu kuleler, iki farklı noktaya, dar ve orta boy bir bayırın sırtından birbirine surlarla bağlanmıştı. Fakat sadece bir tane dar bir bayır mesafesinden, biri kuzeye, diğeri doğuya ve birden bire ırmağa çok yakın bir yerde sona eriyordu. Duvarların ve kulelerin açılı, Helen duvar ustaları

⁷⁴ Antik dönemde kullanılan 183 metrelik uzunluk ölçüsü.

tarafından hayran kalınacak şekilde çakıştırılmıştı. Her taş, dış yüzeyine tümsekli bir bir çıkış verilerek yerleştirilmişti. Tümseklerin merkezleri 3-4 inç ötede, eklem yerlerinde düzleşiyordu. Duvarların kalınlığı 60 inç⁷⁵ti.

Bu kuleler ve duvarlarında seyredenleri, kendine çeken bir cazibe vardı. Burası vinç şüphesiz Strabon'un daha önce bahsettiği Ünye, Tokat, Turhal ve Zile'deki gördüğüm kayalık tepelerde kale yer altı tünellerine çok benziyordu. Amasya kalesinde su kaynakları aramağa başladım. Acaba olağanüstü durumlarda su ihtiyacı nasıl karşılanıyordu? Yapıların Gerek ve Helen kökenli olduğundan hiç şüphe yoktu. Yeraltı tünellerinin/mağaraların duvarlarının, iki yanında odalar vardı. Tünellerden bir tanesi Yeşilırmağa veya bayırın doğusuna ulaşıyordu. Diğerisi ise kuzey yönündeki kayalık tepeye çıkıyordu. Duvarları ve tavanları yontulmamış kaba küçük taşlarla örülmüştü. Tepeye çıkışta ise aynı taşlarla yapılmış bir kule vardı. Fakat inşa eden usta onu öyle kamuflaj etmişti ki, dikkatli bakmayınca fark edilmiyordu. Bunlara benzer, bir çok kule ve mağara bulunca, bir rehber ve güçlü ışık temin ederek, bunları keşfetmeye içlerine girmeğe karar verdim. Daha önce mağaraların dibinde güçlü bir su kaynağının olduğunu duymuştum. Mağaranın girişi bir depremten dolayı yer değiştirmişti. Çatı kavisliydi. Yirmi adım ilerledikten sonra Helen duvar ustaları tarafından yapılmış girişi buldum. Çok dik eğimli yapılmış basamaklar, oldukça yıpranmış, aralarına çakıl ve çamur dolmuş, inilmesi çok güçtü. Elimde olmadan 15-20 adım düşerek sürüklendim. Girişteki yapıların Helenik bloklarla aynı tarzda inşa edildiğini anladım. 300 feetlik uzunca bir yürüyüşten sonra, dibe ulaştım. Burada soğuk, temiz su dolu bir havuz/kuyu buldum. Sanki görüldüğünden daha derindi ve içine taş doldurulmuştu. Bu kuyulardan biri Pompei'yinin emriyle tahrip edilmişti belki de Strabon'nun anlattığı gibi Arsadeşle⁷⁶ yaptığı savaşta, Pompei'nin emriyle, kuyulara taş doldurulmuştu. Tünel'in sert bir kireç kayası tabakası tarafından önü kesilmişti. Fakat kolay uflanabilen yerlerinden oyulmuş, geçiş sağlanmıştı.

Ünye ve Tokat'taki gizli geçitlerde, Amasya'daki bu tünellere benziyordu. Bu gizli geçitler, mağaralar çok eski ve antik dönemlerde

⁷⁵ 31 cm.lik uzunluk ölçüsü.

⁷⁶ M.Ö.250-244 yılları arasında Part İmparatorluğunu kuran derebeyi.

Mihridates tarafından, savunma/korunma amacıyla yapıldığını çok kuvvetli bir olasılıktır.

Kalenin altında güneye doğru, Strabon tarafından anlatılan 5 tane kral mezarı bulunmaktadır. Bunların yüzlerinin ikisi doğuya, 3 tanesi de batıya dönüktü. Kayaların ıslak nemli yüzü, insan eliyle düzleştirilmiş cilalanmış, anıt mezar kapılar ve kitabeleri için uygun hale getirilmişti.

Şehrin merkezideki eski köprülere ulaşan ıslak bir patika vardı. Fakat batıdaki mezarlar sadece bir patikayla küçük bir mağaraya açılıyordu. Bu mağaradaki araştırmalarımı tamamladıktan sonra öteki mağaraya geçtim. Ortasındaki kaya tabakasının içine genişliği 2-4 feet olan bir oda oyulmuştu. Odanın tavanına yerinden sökülebilir taşlar döşenmişti. Patika yol burada aniden sona eriyordu. Buradaki mezar asla tamamlanmamış gibi görünüyordu. Diğeri ise Aynalı mağara örnek alınarak aynı planda inşa edilmişlerdi. Sör K.Porter İran seyahati sırasında, bu mağaraları incelemiş, okuyuculara tanışmıştı. Fakat mezarların üzerinde kitabe ve mezar taşı yoktu. Aşağıda doğuya doğru olan üç mezarda da Grek duvar motifleri sıkça dikkat çekiyordu. Mezarları çevreleyen minik bir kalenin duvarlarını andıran kare şeklinde de Helenik tarzda inşa edilmiş alçak bir duvarla çevrilmişti. Duvarları batıdaki tepeye kadar uzanıyor olabilirdi. Bunlar Strabon tarafından anlatıldığı gibi, duvarlar, kraliyet mezarlarını korumak amacıyla yapılmıştı.

Amasya'nın yakınlarında yapılan kazılarda bu mağaralara benzer birkaç küçük ve basit tarzda mezar ve mağaralar bulundu.

Kalenin bulunduğu tepede gezimiz sırasında yabancı hayvanlarının izlerini gördük.

Yeşilirmak üstünde dört adet köprü bulunuyordu. En üst tarafta, batıya doğru ırmağın dar olduğu bir yerde modern taştan yapılmış bir köprü vardı. İkinci galiba Romalılar tarafından yapılmış mezarların üstünden geçen çok eski bir köprüydü. Mütesellim konağı tam karşısında, ırmağın yönünü kuzeye çevirdiği yerde, tahtadan yapılmış üçüncü köprü, yarım mil aşağıda şehrin sonunda da taştan yapılmış, dördüncü köprü bulunuyordu.

Bu köprünün aşağısında ova tekrar genişliyordu ve iyi sulanmış verimli bahçeler ve karadut yetiştirilen tarlalar vardı.

İpek, Amasya'nın ürettiği en önemli üretilimdir. Yıllık olarak 50.000 okka dır. İpeğin okkası 120 Osmanlı kuruşudur.

İrmağın kenarında (su dolaplarından esinlenerek) kurulmuş olan dokuma imalathanelerinin bulunduğu yeri ziyaret ettim. Buralarda basit yün kumaşlar dokunuyor, nizamiye alaylarına (ordu birliklerine) gönderiliyordu. Üretim de kullanılan makineler kaba ilkel olmalarına rağmen, dokuma endüstrisinin bu bölgede gelişmesi için cesaret verici bir atılımdı. İrmaktan alınan suyla çalışan bir ahşap kasnak iplikleri bükerek, üzerinde inip kalkan tokmaklar bulunan diğer kasnağa iletiyordu. Tokmakların yardımıyla iplikler kaba yün kumaşa dönüşüyordu. Bu dokuma atölyeleri Amasya'daki su dolapları örnek alınarak yapılmıştı.

Daha önce şehrin girişinde bazı Türk yapılarının harap edildiğini fark etmiştim. Bunların içinde Bizanslı feth eden sultanların mezarları olduğu söylenir. Mezarda İslami tarzda yapılmış oldukça dikkat çekicidirler. Aynı sokakda bir medrese veya bir İslami okul (medrese) harabesi var. Ön kapının yanlarının ve üstü tarihi taş süslemeleri ve duvar oymalarıyla çevrilmişti. Grek mektuplarında anlatılan mimari tarzda inşa edilmişti.

Amasya'nın kuruluşu ve çok önceki tarihi hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Fakat şehrin Pontus Kraliyet hanedanlığı döneminde önemli bir yere sahip olduğunu tahmin ediyoruz. Burada çok sayıda basılmış madeni paralardan bazı bilgiler edinmekteyiz. Küçük Asya'nın Romalılar tarafından feth edilmesinden sonra ve İmparatorluğunun yaşadığı dönem içerisinde Pontus'un başkenti olarak anılmıştır. Ermenistan'a sınır olan verimli bir ovada kurulmuştur. Daha sonra Perslerin, Arap-İslam akıncılarının işgali sırasında tahribatlara maruz kalmıştır. Bizans İmparatorluğunun son döneminde Türk ve Tatar aşiretlerinin hedefi haline gelmiştir. Bunu Bizans kaynaklarından öğrendik.

Hristiyanlara karşı Türk yöneticilerinin bağınazlığının bu bölgede azaldığına dair somut bir kanıt olarak Bafra'da açılan Rum okulunun açılmasına izin verilmesini gösterebiliriz. Okul Bafra'nın çıkışında bir yerde idi. Yunanca buralarda bulunan Rum nüfus arasında bile bilinmeyen konuşulmayan bir dildir. Türkler bu dilin konuşulmasını yasaklamışlardır. Burada bulunan Rum kilisesinin başpapazı ile bir gün sohbet ettik, sorduğum soruları cevapladı. Amasya'da kendilerine ait eski el yazması veya yeni basılmış bir kitap bulunmadığını söyledi. Yalnız Kayseri'de (Zincidere'de) bulunan manastırda mükemmel bir kütüphane bulunduğunu, burada birçok el

yazması kitap olabileceğini bildirdi.

Eski madeni para bulmakta Amasya'da pazarlar (çarşılar) kısıtlıydı. Ermeni kuyumculardan, Anadolu'da eski dönemde kurulmuş özerk prensliklere ait birkaç madeni para satın aldım. Bunlardan bir tanesi Dia'ya⁷⁷ Bitinya'nın deniz kenarındaki bir bölgesine, diğer bir tanesi de Pimolisa'ya⁷⁸ aitti ve nadir bulunur. Bunları zorlukla elde ettim. Paraların üzerinde Perseus⁷⁹ un çengel şeklindeki kılıcının figürü vardı. Bu Pontus paralarını da sık sık karışımıza çıkan bir durumdur, alışıldık bir durumdur.

Diğer bir figür ise Perseus ile Medusa'nın⁸⁰ başının bulunduğu ve Perseus'un ayakları dibinde, önünde bir cesedin bulunduğu figürdür. Karadeniz sahil şeridindeki Amasra Sinop ve Samsun gibi şehirlerde bu figürlerin yer aldığı paralara rastlanmaktadır. Amasya'ya ait bir tek para bile edinemedim. Fakat, burada kurulmuş İmparatorluğa ait paraları koleksiyoncuların vitrininde, camkanlarında sık sık rastlamama rağmen, daha sonra Kayseri'den satın aldım.

Amasya halkının çok ilginç çarpıcı bulduğum, yadırgadığım bir özelliği vardı. Burada beyaz akbabalar evcilleştirilmişti. Bu kuşlar şehirde çöpçülerin, sakatatçıların kötü barakalarında bulunuyorlardı. Gece dağların oyuklarına ve alçak evlerin çatılarına tünerler, gündüz de çöp süprüntülerinde yiyecek ararlardı. Havada geniş kanatlarını açarak saatlerce süzülürler, güzel geniş dönüşler yaparlardı.

Amasya Türkleri, bu hayvanları asla rahatsız etmezler, zaman zaman taze kesilmiş parça etleri, kümes hayvanlarının başlarını onarın önüne atarak mekânlarına alıştırırlardı. Halk saatlerce havada uçan akbabaların ineceği meydana bu etleri, sakadat parçalarını bırakırlardı. Bu etleri gören, kokusunu alan akbabalar ani bir hareketle pençeleriyle saldırırlardı. Kanatları en geniş olan, gökyüzünde uzun süre zarif hareketler yapan, meydana bırakılan etleri en çabuk kapam akbabaların sahipleri, kendi aralarında bahse tutuşurlar, onların kalitelerine paha biçerlerdi.

Zile yönünden Amasya'ya gelirken yol kenarında su kanalları

⁷⁷ Antik dönemde İzmit çevresinde Karadeniz kenarında bir yerleşim merkezi.

⁷⁸ Antik dönemde Osmanlık'ın doğusunda bulunduğu ileri sürülen şehir.

⁷⁹ Makedonya'nın son kralı.

⁸⁰ Yunan mitolojisinde Gorgo'lar veya Gorgonalar denilen üçkız kardeşten biri. Medusa ölümlüydü. Perseus tarafından öldürülmüştür.

görmüştüm. Strabon'un anlattığı bu kanalları V.Fontanier tarafından yanlış, anlaşılmış ve yanlış yorumlanmıştır.

Amasya Türkleri kökenlerine saygı duyan bir geleneğe sahiptirler. Bu konuda yetenekleri ve marifetleri tartışılmaz. Hikâye bu bölgede yaşayan zengin ve güçlü genç bir adam olan Ferhad'ı konu alır. Ferhad Amasya'nın en güzel kızına âşık olur ve ona evlenme teklif eder. Kız, oturduğu mahalleye uzak bir vadiden su getirmesi koşuluyla teklifi kabul eder. Ferhad sorumlulukla umutsuzluğa kapılmadan, sonuca ulaşmak, bir yıl boyunca sıkı bir çalışmaya girişir. Bir gün, bu çalışmasını merak eden yaşlı bir kadınla tanışır. Yaşlı kadın ona ne yaptığını sorar. Ferhad aşkının hikâyesini anlatır. Fakat kadın ona boşuna uğraştığını, sevdiği kızın 17 yaşına girdiği gün öldüğünü sözler. Bunu duyan Ferhad az bir zaman sonra bitecek işini bırakır. Aşkıyla birlikte genç kızı da dağın zirvesine gömer.

AMASYA'DA BİR BAYRAM SABAHİ

Helmuth Von Moltke⁸¹

26 Ekim 1800-Maklenburg Parchim – 24 Nisan 1891 (Creisenau) 1819 yılında Danimarka ordusu subayı oldu. 1822 yılında Prusya (Almanya) ordusuna geçti.

1835-1839 yıllarında Osmanlı ordusunda askeri öğretmen-subay tahkimat/istihkam uzmanı olarak çalıştı. Görev bitiminde tekrar 1840 da Prusya (Almanya) ordusunda görev aldı. 1859 Prusya-Danimarka, Prusya-Avusturya, 1870 Prusya-Fransa savaşlarını genelkurmay başkanı olarak yönetmiş her ikisinden de başarı ile çıkmıştır. Bu

zaferlerden sonra kendisine Feld mareşallikle kontluk unvanı verilmiştir. 1888 yılında Prusya (Almanya) genelkurmay başkanlığından istifa etmiş, fakat ölümüne kadar Almanya (Prusya) Milli Savunma Kurulu Başkanlığını sürdürmüştür.

Üstün nitelikli bir asker, iyi bir strateji uzmanı olmasının yanı sıra geniş bilgisi ve güçlü kalemi ile Avrupa'da ünlü bir yazar olarak tanınmıştır. Aynı zamanda alçakgönüllü, az konuşan bir kişi idi.

Kazandığı zaferlerle, güçlü kalemiyle maddi ve manevi yönden Alman milli ruhunun oluşturulmasına, Almanya'nın Avrupa güçlü bir devlet haline gelmesine büyük katkılarda bulunmuştur.

Osmanlı ordusunda görevli iken Osmanlı-Mısır savaşında kendi harb planlarını, önerilerini ordu komutanı Hafız Mehmet Paşa dikkate almamış savaş, Osmanlı kuvvetlerinin yenilgisiyle sonuçlanmıştır.

Osmanlı ordusunda görevli olduğu dönemde yeni askerlik yöntemlerini pek uygulatma imkânı bulamamıştır. Buna rağmen Osmanlı Anadolu'su ve Suriye bölgesinin ayrıntılı haritalarını çizerek Osmanlı yetkililerine teslim etmiştir.

Ünlü eseri "Türkiye'deki Olaylar ve Durum Üzerine Mektuplar"

⁸¹ Feldmareşal Helmuth von Moltke, Moltke'nin Türkiye Mektupları, Çeviren: Hayrullah Örs, 3 Baskı 1999, Remzi Kitabevi, İstanbul, s.175-180.

XIX. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu ile gözleme dayalı gerçekçi tarafsız bir eserdir.

H.V.Moltke Samsun-Ladik istikametinden 7 Mart 1838'de Amasya'ya gelmiş, 8 Martta şehirden ayrılarak Tokat yönüne gitmiştir.

Amasya - Taş Odalar

Sivas, 10 Mart 1838

Samsun'dan çıkınca ilk günkü yolculuğumuz 14 saat sürdü. Birçok tepeler ve derelerin geçilmesi lazım geldi; üzerlerindeki kar yeni kalktığı için buralardan geçmek iki kat zor oluyordu.

Geç vakit, karanlıkta ve yağmurdan sırsıklam, Ladik'e vardık. Ertesi sabah, karla örtülü yüksek dağlardan aşağı bakarak bu kasabanın güzel bir mevkide olduğunu gördük. Birkaç saat sonra ekili geniş bir vadiye indik. Bu vadinin kenarları gittikçe birbirine yaklaştı, nihayet iyice yaklaşarak derin ve dar bir boğaz meydana getirdi. Her iki yanda kayalık yamaçlar dimdik ve hemen hemen hiç bitkisiz, yüz ayak kadar yükseliyordu. Buna karşılık vadinin dar tabanı iki saatlik yere kadar tek bir bahçe halinde idi, evler ve dut ağaçlarıyla örtülüydü. Küçük bir tepeyi aşar aşmaz, ömrümde gördüğüm en apayrı ve en güzel manzara önümüzde açılıverdi: Kadim Amasya şehri. Dağlardan akan iki önemli çay, tamamıyla aksi yönlerden gelerek birbirine karışıyor, sonra kuzeye doğru akıyor. Bunların birleştikleri. Yerde etrafı dağlarla çevrili derin bir ova meydana gelmiş; burada kubbeler, minareler, 20-30.000 kişinin evleri sıkı sıkı birbirine sokulmuş. Çağıldayan ırmağın içlerinden geçtiği bahçeler ve dutlukların etrafı yüksek kayalıklarla çevrili, sağda ileri doğru çıkmış bir kayalık üzerinde eski, garip şekilli bir kale var. İnsanda en çok hayret uyandıran şey dik kaya yamaçlarında oyulmuş olan garip odalardır. Bu muazzam hücreleri, koridorları ve merdivenleri, böyle meşakkatli, yıllarca süren bir işteki maksadın ne olduğu hakkında fikir edinemediğim uzun zaman gözden geçirdim. Yüksek, hemen hemen dik bir duvar üzerinde, ırmak seviyesinden 200 ayak kadar yukarıda, aşağı yukarı 40 ayak genişlik, bol bol o kadar yükseklik ve takriben 30 ayak derinliği olan bir oyuk tasavvur et. Bu kovuğun içinde 25 ayak derinlik yükseklik ve eninde bir kaya blokunu bırakmışlar. Bu kaya, hücrenin içinde bir ev meydana getiriyor. Bunun içinde de, yine oyularak meydana getirilmiş, eni ve boyu 15 ayak olan bir odacık bulunuyor, dışarıya bir penceresi, ya da eğer öyle kabul edilirse, içine girmek için bir kapısı var. En sert granitten olan

bu evin, içerisine bir lahit konmaktan gayri bir maksada hizmet ettiği pek düşünülemez. Gerçekten de zemininde böyle bir lahdin oturmuş olduğu hafif bir çukurluk var. Birbirine yakın yerlerde böyle beş büyük kaya odası görülüyor. Bunlar birbirlerine galeri ve merdivenlerle bağlantılı... Hepsi de, korkulukları da dâhil olduğu halde, kaya duvarına oyulmuş. Muhtemeldir ki bunlar Pontus krallarının mezarları olsun.

İki bin yıldan fazla eski oldukları halde hatları çok defa öyle keskin olarak kalmış ki sanki yeni bitirilmiş sanırsın. Tasarım tamamıyla Mısırlı, meydana getiriliş tarzı da yine öyle.

Bu hücrelerin eskiden dışarıya tamamıyla kapalı olmaları ve önlerinde Peristil bulunması muhtemel. Fakat bunlar şimdi yerinden tamamıyla sökülmüş ve aşağı yuvarlanmış; lahitler de mevcut değil; sadece mezar odası bütün yüzyıllara meydan okuyarak duruyor. Ama manzaraları güzel değil. Aşağıdan bunların büyüklüğünü tahmin mümkün olmuyor ve insan, neye yaradığına bir türlü akıl erdiremeden bu işe hayretle bakıyor.

İç kaleden aşağı manzara muhteşem; o gün tam da bayramdı; Türklerin en büyük mübarek günü. Her yanda hayat vardı. Bütün kadınlar arkalarında en keskin alaca renkli elbiseleriyle hamamlardan geliyorlardı. Kalenin önünde küçük havan topları ateşlendi, top sesleri vadilerde ihtişamla yankılanıyordu; biz de elimizden geldiği kadar şenliğe katılmak için tabancalarımızı ateşledik.

Şimdiki kale Cenevizliler tarafından yaptırılmış ve hemen hemen tamamıyla harap olmuş. Eski malzemeden meydana getirilmiş yeni ve kötü bir eser. Fakat en yüksek tepede gayet eski devirlerden kalma duvar kalıntıları bulunuyor. Bunlar ancak 20-30 ayak yüksekliğinde temellerden ibaret. Taşlar harçsız olarak üst üste konmuş ve her biri sanki aşındırarak şekil verilmiş gibi gayet keskin yontulmuş. Strabo'nun, baba şehrindeki bu binalardan bir cümleyle olsun haber vermeyişi ne yazık.

Muazzam bir taş kayalıktan aşağı yuvarladık. Gök gibi gürleyerek boğazdan aşağı yuvarlandı. Kayadan kayaya çarparak doğruca şehir yönünü tuttu. Ne yapmış olduğumuzu görerek fena halde korktuk, çünkü bizim yuvarladığımız kaya mutlaka 150 poundluk bir bomba gibi bütün damları delip geçecekti. Bereket versin ki taş birçok parçalara dağıldı ve eski, harap olmuş bir hamama düştü.

Bayram sebebiyle ancak saat 10'daki namazdan sonra yola çıkabilecektik. Bu zamandan kaya mezarlarını bir kere daha gözden geçirmek için faydalandık. Başka birçok küçük odalar ve kayadan oyulmuş dar yollar bulduk. Bu dehlizler eskiden, şimdi dost için de, düşman için de çıkılması imkânsız, istihkâmlara gidiyordu.

Ayın yedisinde, parlak bir güneş ışığında yolumuza devam ettik. Sık sık arkamıza dönerek şehrin güzel mevkiini ve ona tepeden bakan eski şatoyu seyrediyorduk. Tokat'tan gelen Tozanlı ırmağına açılan vadilerden birini takip ettik. Bu ırmağın kıyısı boyunca kayalara yollar oyulmuştu. Bizim vadi çok geçmeden öyle darlaştı ki çıkacak yol görmeye imkân kalmadı ve vahşi bir dağ deresinin köpürerek aktığı dar bir kaya gediğinden, ağır yüklü atlar zor bela yukarı tırmandılar. Bundan sonra bir hayli yükseğe çıktık, sonra da içinden çağlaya çağlaya bir derenin aktığı güzel bir dağ derbendini takip ederek aşağı indik.

İki taraftaki kaya duvarları yine ancak yola ve dereye yol verebilecek, aralarında birkaç adım yer kalacak kadar birbirlerine yaklaştılar. Akşama doğru bu güzel yerdeki tek bir evceğizde mola verildi. Burada üst tarafı dört ayak uzunluğunda bıçaklarla donatılmış, ağaçlardan yapılma iskele gibi bir şey gördük, sormamız üzerine bunun tutulan eşkıyalar için yapıldığını ve onların bu bıçaklara saplanmış olarak üç dört gün yaşadıklarını öğrendik. Böylece darağacının dibinde cellâdın kahvesini içtiğimiz anlaşıldı. Akşam geç vakit Turhal'a vardık.

AMASYA'NIN KÖKLÜ TÜRKMEN AİLELERİ

V.F.Ainsworth

William Francis Ainsworth (1807-1896). İngiliz tabiat bilgini ve gezginidir. İngiliz Kraliyet Coğrafya ve Jeoloji Dernekleri ve ayrıca Kalde (Mezapotamya) 'da ki İlkel Hristiyan Aşiretlerin Dini Bilgilerini Geliştirme ve Yükseltme Derneği'nin de üyesidir.

W. F. Ainsworth bu üç derneğin maddi katkısıyla Anadolu, Mezapotamya, Kafkaya, İran'da uzun yıllar süren araştırma ve inceleme gezileri yaptı.

Ainsworth'un yaptığı inceleme ve araştırma gezileri J. Hamilton, P. de Tchiatcheff çalışmaları ile birlikte Türkiye'nin tabiatı özellikle jeolojik yapısı bakımından ilk temel kaynakları meydana getirir.

Ainsworth bir İngiliz subayı olan yeğeni Charney tarafından düzenlenen Fırat nehri'nin doğduğu yerden, denize döküldüğü Basra Körfezi'ne kadar uzanan güzergâhta ilk gezisine çıktı. Bu gezi sona erince yanında bulunan ressam Th. Russel ile Doğu Anadolu ve Irak'da araştırma ve inceleme gezilerine devam etti.

Başlıca eserleri, *Researches in Assyria, Babylonia and Chaldea* (Asur, Babil ve Kalde'de Araştırmalar), 1838; *Travels and Researches in Asia Minor, Mezapotamya, Chaldea and Armenia* (Anadolu, Mezapotamya, Kalde ve Ermenistan'da Geziler.) 2.cilt 1842; *A Personal Narrative of Euphrates Expedition* (Fırat Seferinin Şahsi Bir Raporu) 2.cilt 1888

Ainsworth tabiat bilgini olmasına rağmen hristiyanlık (Protestanlık) duyguları ağır basan bir seyyahtır.

W. F. Ainsworth, 12 Temmuz 1838'de Tokat yönünden Amasya'ya gelmiş, 14 Temmuz 1838'de ayrılarak Ladik-Akdağ üzerinden Samsun yönüne gitmiştir.

12 Temmuz 1838 de sabah Zile'den ayrılarak iyi işlenmiş meyve bahçeleriyle dolu bir vadiden Amasya yönüne doğru yola koyulduk. Vadinin bitiminde meşe ormanlarıyla kaplı bir tepeye çıkmağa başladık. Tepenin inişinde Dut ve üzüm bahçeleri ile çevrili, ortalarında seyrek evler bulunan eğimli bir arazide uzun boğaz'ın girişinde kurulmuş, İnce Pazar köyüne geldik. Burada Seylax (Çekerek) çayı Yeşilirmak'a karıştığı güzel manzaralı dar boğazda Amasya yönüne doğru ilerlemeğe devam ettik. Neredeyse kayaların,

Irmağın üstüne düşecek gibi durduğu, 200-300 metrelik bu derin vadide yeşillikler arasında yolumuza devam ettik. Irmağın her iki yanında, uçurumun genişlediği, elverişli yerlerde evler vardı. Mahalli Köyün yakınında adı Cihannüma'da geçen Keşan kalesi, yüksek bir tepede yalnız başına yükseliyordu. Boğaz, Amasya yönüne doğru genişlemeye başladı. Her iki tarafta da daha güzel evler, özenle ekilmiş, tarlalar, kenarları çitlerle çevrili meyve bahçeleri arasında ilerlerken mahalli âşıklara destan konusu olmuş ünlü Ferhad Dağı karşımıza çıktı.

Amasya tüm güzelliği ile gözümüzün önünde belirmeğe ilerledikçe netleşmeye başladı. Şehrin kuzeyinde ağaçlıklı küçük tepeler zirvede kalenin harabeleri göründü.

Şehre gelip dinlendikten sonra ertesi gün kalenin bulunduğu zirveye tırmandık. Kalenin etrafında antik/çok eski dönemlerden kalan yerleşim alanlarına ve yapı yıkıntılarına rastladık. Kayalara oyulmuş kral mezarlarının bulunduğu, inilip çıkılması güç olan çevreye geldik. Kral mezarlarının Pontuslulardan kaldığı anlaşılıyor. Bunlar, İcesius'da olduğu gibi, kayaların içine, dört köşe bozulmadan oyularak yapılmış. Boyutları büyük, kaya mezarlarının kapı girişleri kemerli. Bu özellikte olan dört tane mezar bulunuyor. Hepsinin ayrıntılı çizimlerini çıkardık. Bu mezarlar üçgen biçiminde yapılmış, tümü Pontik dönemin sanat eserleridir.

Bir zamanlar, Pontus Krallığının merkezi olan Amasya'da eski paralar üzerinde Markus Aurelius, Severus (Hadrian), Caracalla ve Alexander Severus'un resimleri bulunuyor. Bütün bu bulgular, şehrin Roma ve Bizans döneminde de önemli bir yönetim merkezi olduğunu gösteriyor.

Fakat Amasya ve civarı çok erken Türkmenlerin eline geçti. John Komnenus (Trabzon Rum İmparatoru) elinden Konya Sultanı tarafından kendi topraklarına kattı. Arkasında Amasya ve çevresinde içinde bulunduğu geniş bölgeyi üç oğlu arasında paylaştırdı.

Bu çevrenin siyasi üstünlüğü Osmanlı döneminin ilk yıllarında küçüldü. 1392 de Yıldırım Bayezid burada oturdu. Bunun oğlu Mehmet, babası Yıldırım'ı buradan uzaklaştırarak kendisini Amasya Sultanı ilan etti. Buranın Ağabeyi Süleyman'a kalmasını istedi. Sonra Bursa'ya giderek Musa Çelebi'yi yendi. Kendisini Osmanlı Sultanı ilan etti. Sonraları Amasya'ya bir saray yaptırdı: Fatih'in beşinci oğlu II. Murat ve Ahmet, Amasya'da valilik yaparak bu çevreyi yönettiler.

Fakat buranın valiliği Sultanın ikinci oğlu Alaaddine geçti. Ahmet bu şehirde gömüldü.

Sultanın II. Mehmet'in oğlu Fatih Bayezid, hayatı boyunca burada valilik yaptı. I.Selim zamanında kardeşi Ahmet'de valilik yaptı. Onun sonu Amasya'da çıkan bir isyan nedeniyle çok hazin oldu. Çıkan isyanı bastırmak için Amasya'ya gönderilen Ferhat Paşa 600 Amasyalı'yı kazığa oturttu. Bir kısmının başını kestirdi. Bir kısmının cesedini de atların arkasına bağlayarak sokaklarda sürükletti. O zamandan beri buralarda Osmanlı'nın hep kötü olarak anıldı. Şehrin ahalisinin çoğunluğu Türkmenlerden oluşmuştu. Türkmenler bugünden Amasya'nın yönetiminde, işyerleri ve arazilerinde çok olmasına rağmen Türkmen zenginleri Osmanlı adından ve yönetiminden memnun değiller. Geçen senelerde yine burada çıkan bir isyan nedeniyle, şehirde bir tür sıkıyönetim uygulanıyor. Din adamları ve şehrin ileri gelen yaşlıları durumdan hiç memnun değil.

Şehirde, misafir olduğumuz zengin Türkmen Ağasının evinde İstanbul'dan gelen devlet görevlisi başka bir Türkmen de Padişah Abdülmecid'in buradaki sıkıyönetimi yumuşatacağını söylüyor.

I.Süleyman (Kanuni)'in büyük oğlu Mustafa'nın burada valilik yaptığı dönemde, İranlılarla geliştirdiği yakınlık ve sıcak ilişkiler hep şüpheyle karşılandı/şüphe uyandırdı. Bu hal onun sonunu hazırladı. Öldürülmesinden sonrada hiçbir Şehzade, Anadolu'ya (Amasya'ya) vali olarak gönderilmedi. Bu tarihten sonra şehrin önemi azaldı. Bir Paşalık haline dönüştürüldü. Devlet yönetimindeki önemi geri plana itildi.

Şehrin ortalama nüfusu 18000 kişidir. Bunun 5000'i ermenidir. F.Fontainer'e göre toplam 10.000 hanedir. Genellikle Ermenilerin büyük kısmı ipek böceği yetiştiriciliği, ipek ipliği imalatında çalışırlar. Genellikle Amasya hali vakti yerinde, zengin Osmanlı Paşaları ve Türkmenlerin oturduğu çok güzel konakları var.

Amasya, Sivas Paşasına bağlı bir mütesellim tarafından yönetiliyor. Burada Ermeni başpapazlığı (bishop) da var. Yukarıda kalenin eteklerinden aşağılarda bazı camiler ve kiliseler harebe haline gelmiş.

Sultan Bayezid Camisi ve çevresindeki yapılar ve bahçe çok iyi korunarak zamanımıza ulaşmıştır.

14 Temmuz 1838'de Amasya'dan ayrılıp Samsun yönüne (Ladik-Akdağ) giderken yolda seraskeri takviye etmek için gelen

topçu talim birlikleri gördük. Bunların top arabaları mandalar tarafından çekiliyordu Bunlar Nizip Savaşı'nda Mısır kuvvetlerine karşı savaşan seraskeri takviye etmek için cepheye gidiyorlardı.⁸²

⁸² Willim Francis Ainsworth, Travels And researches in Asia Minor. Mesapotamia, Chaldea and Armenia, I.Cild- 1842, Londra, sf. 25-29.

AMASYA'DA ALMAN KALİFİYE İŞ GÜCÜ VER SERMAYESİ

R. (Robert) W. Stevens

1841 yılında Amasya-Tokat-Kayseri'yi kapsayan ayrıntılı bir raporu mevcuttur. Bu tarihte nerede konsolosluk görevlisi olduğu bilgisine ulaşamadım. Sayın Uygur Kocabaş'ın eserinde İstanbul İngiliz başkonsolosu A. Carlton Cumberbatch'nin Robert Stevens adlı bir kişiyi 1856'da konsolosluktaki hapishanenin müdürü olarak görevlendirdiğine dair bilgi vardır⁸³.

1838 yılı Ağustosunda imzalanan (Osmanlı-İngiliz Serbest Ticaret anlaşması) ticari anlaşma Osmanlı sınırları içinde uygulanmaya başlandı. Başkent'ten gönderilen emirlerde anlaşma kurallarının kesinlikle ihlal edilmemesini istiyorlardı.

Fakat Amasya Mutasarrıfı Abdullah Bey, anlaşma maddelerine aykırı olarak, kendi yararına bir katım çıkarlar elde etmek amacıyla girişimlerde bulunuyordu. Amasya'dan ipek satın alan veya burada ipek üreten bir Avrupalıdan, anlaşma hükümlerine aykırı olarak ek vergi istiyordu. Bu amaçla Samsun'da ve Trabzon'da İngiliz ticari temsilcisine ve konsolosluğuna başvurdu. Benim ticari araştırma ve müdahalelerime karışmak konusunda oldukça usta idi. Karşısındakilere karşı kaba değil, son derece nazikti. Fakat uzlaşmaya yanaşmıyor, korkuyordu. Ben de kendisine anlaşmanın maddelerini içeren ve bu konuda benim sorumluluklarımı, görevlerimi bildiren belgeyi kendisine göstermedim.

Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında yapılan bir anlaşmaya göre; Sinop-Trabzon arasındaki bataklık, göl ve ırmak ve çay kenarlarındaki (Ladik gölü ve yeşilirmak kıyılarındaki sülük⁸⁴ toplama ticaret tekeli yıllık 900 Sterlin karşılığında bu ülkenin Amasya'daki temsilciliğine verilmişti. Anlaşmayı imzalayan taraflara göre sülük ticareti bunların çok bol bulunup toplandıkları çevreden doğrudan yapılıyordu.

Abdullah Bey, bu sülük ticaretinden de yıllık 360 Sterlin haksız

⁸³ Uygur Kocabaş, Majestelerinin Konsolosları, İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğundaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900), İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.81.

⁸⁴ Vücuttaki kirli kanı, sülüklere emdirerek dışarı atma yöntemi, Anadolu Halk Hekimliğinde eski çağlardan günümüze kullanılmaktadır.

gizli bir kazanç sağlıyordu. Avusturyalılar, onun kazançlarını engelleyebilecek, istediğini yaptırabilecek güce sahip olduğunu bildiklerinden her istediğini ve teklifini kabul etmeye mecbur kalıyorlardı. Abdullah Bey'e bir okka sülük başına 68 krş. (piasters per oka = 4 şilin 6 peni vererek bu özel ticari ayrıcalıklarını ellerinde bulunduruyorlardı.

Avusturyalılar Osmanlı devletine ödedikleri vergi ve Abdullah'a el altından verdikleri (900 +360 Sterling) paranın dışında yıllık kazanç ve karlarının haricinde 1500 Sterlini garantiliyorlardı. Abdullah bey'in kazancı yapılan ihracatın artmasına paralel olarak yükseliyordu.

Samsun'daki ticari kuruluşlar, Amasya'daki bu kanun dışı durumu bildikleri haldeler hiç bir girişimde bulunmamışlardır. Böylelikle kendilerinin kazançlarını, Osmanlı devletine ödenecek fazla vergiyi de önlemiş oldular. Fakat bu yasa dışı olayın kötü etkileri, zengin hammadde ihracı yapan Osmanlı devletinin, Samsun ve Amasya sancaklarında geç hissedildi.

Gülhane Hatt-ı Hümayununun ilanıyla uygulanmaya konan finansal düzenlemeler Trabzon'da yerleşirken, Samsun ve Amasya çevresinde henüz yerine oturmamıştı.

Samsun / Aralık 1841.

Zile Fuarı (Panayırı) :

Zile'de her yıl kurulan panayıra (1840 yılında) büyük bir katılım olması için bir çok hazırlık yapılmıştı. Mehmet Ali Paşa kuvvetlerinin Adana çevresini işgal altında tutması ve o bölgeyi Osmanlı ticaretine kapatması savaş vergilerinin çok olması, soğuk geçen kış mevsiminin arkasından, üst üste önceki iki yıl mahsulünün bol ve kaliteli olması, bu sene ise ağır kış koşulları ve kuraklık nedeniyle tarım ürünlerinin az olması panayıra katılımı ve ilgiyi azalttı.

Bu yıl ise (1841) katılıma ve ilgiye engel olan koşullar az da ortadan kalkmasına rağmen ziyaretçilerin sayısı çok azdı. Elde edilen ürünlerinin bir çoğu geçen sene satıldığından veya tefecilerden yüksek faizle alınan kredilere karşılık verildiğinden, tarımsal ürünler yarı fiyatına satışa sunulmasına rağmen çok az alıcı buldu. Panayırın normal kapanma tarihinin iki hafta daha uzatılması da ticareti canlandıramadı.

Tokat, Sivas, Çorum, Yozgat, Amasya, Merzifon gibi yakın çevrelerden birçok tüccar giyecek ve emtia satıcısı hayvan taciri Zile panayırına geldiler. Bu tüccar ve satıcılardan da çok sermayeye ve ticari hacme sahip olan Ankaralı tüccarlarla panayırın ziyaretçileri arasında idiler. Ülkenin uzak yerlerinden gelen tüccarlar vardı. Zile'nin yakın çevresinden gelenler, mal satmaktan çok almaya gelmişlerdi.

Ankaralı tüccarlar, Zile ve çevre kasabalardan gelen tüccar ve satıcılara 4-5 aya kadar kredi verme ve taksitli satış yapmayı önerdiler. Hatta satacakları malların bedellerini gelecek sene Ağustos ayında açılacak Yapraklı (Çankırı) Panayırına kadar vade yapacaklarını teklif ettiler.

Bu olumlu öneriler bile Zile panayırındaki alışverişi ticareti canlandıramadı. Kendimce bunun nedenlerini irdeleyip araştırdım.

19. yy.lın başlarında önemli ticaret merkezleri ve İstanbul'a deniz ve karayolculuğu yapmak hem tehlikeli hem de uzun zaman alıyordu. Herkes kolay kolay cesaret edemezdi. Kötü yol koşullarını saymıyorum. Fakat bu yüzyılın ilk çeyreğinde buharlı gemilerin hızı konforu ve kolaylığı buna bağlı olarak yolcuların güvenliği ticari ilgiyi İstanbul'a kaydırdı.

Örneğin Amasya'nın yerlisi bir tüccar 6 şiline Samsun'a oradan da İstanbul'a 24 şiline Yani toplam yolculuğu 30 şiline mal olurdu. Oradan da 10 gün boyunca konaklama yemek ücreti 4 sterlini geçmezdi. Dönüş içinde en fazla 20 sterlin öderdi.

Eğer biz (Samsun'daki yabancı vapur acenteleri) nakliyeciler, ticari mal paketlerini 20 şilinden aşağıya taşısaydık Zile fuarına bu ucuzluk yansıyacaktı. Fakat bunun 5 sterline taşınması, bizim kâr ve kazancımızın gereği idi. Ticari eşya taşıma ücretinin yüksekliği, satış fiyatına yansımış bu panayırdaki alışverişin sönük geçmesine neden olmuştu. İstanbul'dan alınan bir malın burada üzerine %20 bir kâr koyarak satılması halinde ancak kâr edilir.

Şimdi Zile'den iki tüccarın kefaleti ile 50 sterlinlik mal satın alan Amasyalı tüccar, bunları İstanbul'da satıp borçlarını ödedikten sonra %10 ile %5 sterlin arasında kar elde eder.

Zile'deki İngiliz ticaret temsilcisi, İstanbul'daki Osmanlı darphanesinden 1839 da 5000 sterlin 1840 da 600 sterlin; 1841 de 300 sterlin tutarındaki Osmanlı madeni paralarına bir şekilde sahip olmuştu. Yeni basılan kağıt paraların piyasaya sürülmesiyle onun

paraları değerini yitirdi ve temsilci büyük zarar gördü.

Samsun-Aralık 1841

1841 yılında, Amasya'da ipek üretimi geçen yıla göre oldukça bol, kaliteli ve verimli idi. Bu yılki toplam üretim 48.000 okka=132000 libre idi. Geçtiğimiz 1839 yılında 28000 okka=77000 libre olur. 1840 yılında 12000 okka =33.000 libreye 1838 yılında ise 18.000 okka=49.500 libreye düşmüştü.

1841 yılında elde edilen ipek mahsulü beklenenin çok üzerinde idi. Bu bolluğa rağmen. Geçen sene (1840 yılı) ipeğin litrasını (litra=6s.) 25 krş'a, bu yıl ise litrası 32-33 krş'a satıldı. (per litra = 7 s. 9a-libre başına 9s), Bu yüksek fiyatlar 32 nedeniyle ürün bolluğuna rağmen yurt içinden ve yurtdışından satın alma talebi az oldu.

Bunun nedeni iki tane Avrupalı (Stroh ve İmbert) İsviçre (Mr. Krug) ticaret evinin üretim sezonunun başında birbiriyle yaptıkları tedbirsizce rekabet idi.

Avrupalı şirketler bu yıl yaklaşık 14.000 libre ipek satın alarak ülkelerine ihraç ettiler.

Avrupalı şirketler Amasya'da faaliyetlerine başladıkları zaman ipek kozası üreticilerine bir okka ipek böceği tohumu başına 40 para avans dağıttılar. Eski ipek çıkırıklarını ve mancınklarını modernleştirdiler. Buharlı koza ayırma havuzları kurdular. Amasya çevresine ipek böcekçiliğinin daha modern ve pratik verimli koşullarda yapılmasını sağlamak için eğitmenler gönderdiler.

Avrupalı fabrika sahipleri bu kadar çok ham ipeği işleyebileceklerini planlayamadılar. Hem kendilerini hem de üreticileri zor duruma soktular. Üreticilerin fabrikalarla yaptıkları anlaşma ve aldıkları avans karşılığında teslim ettikleri ham ipek çok fazla idi. Fabrika sahipleri üreticilere verdikleri avansın nakit olarak geri ödenmesini istediler. Hızla ham ipeğin okkası 25 paraya düştü. Bir ara 36 paraya çıktı. Fabrika sahiplerinin dışındaki tüccarlar okkası 25 paraya çokça ham ipek aldılar. Ben Amasya'da iken ham ipeğin okkası 32 para idi.

Amasya ipeğinin kalitesi ve bolluğu üretimdeki artış Avrupa'nın dikkatini çekti. 1840 yılında İsviçre ticaret temsilciliği açıldı. Avrupalı ticari temsilciler, bu çevrede üretimin daha fazla ve kaliteli olması çalışmalar yaptılar. Avrupa pazarlarının ipek talebinin buradan karşılanabileceğini gözlediler. Gelecek üretim sezonunda

kaliteli ve bol ürün sağlamayı ne kadar zamanda yapabileceklerinin planlamasını yaptılar.

Amasya'da Avrupalıların ipek ticaret ve üretimi tekeli. Türk tüccarlar tarafından tepkiyle karşılandı. Yerli halk ipek ipliği üretimini, klasik yöntemlerle yapıyordu. Ürün kaliteli olmasına rağmen miktarı azdı. Fabrika sahipleri Avrupalılar bu kaliteli ve az ürünü hemen satın alıyorlardı. Türk tüccarlar Amasya ipek muhassılını da devreye sokarak üretimin artırılması için, yerli üreticilerin tesislerinin modernleşmesini, bu yenilik yapılmadığı takdirde, yeni mahsul ipek almayacaklarını bildirdiler. İstekleri elde olmayan nedenlerle yerine getirilmedi.

Amasya'da ipek ipliği fiyatlarının düşmesine sebep olan diğer bir dezavantajda kozaları çözmek için kullandıkları süt ve su karışımı ipliği doğal görünümünden daha çok beyazlaştırmış, boya tutmasını engellemişti. Bu ürün satın alındıkları tüccar ve şirketler tarafından iade edilmişti. Her tarafta duyulan bu olaydan sonra Amasya ipeği ünü ve talebi geriledi. Osmanlı hükümeti bu tür hileyi yapanların cezalandırılacağı bildirilen bir emir yayınladı.

Amasya ipeği, Bursa ve Edirne ipeğinden sonra, Anadolu'da üretilen en iyi ürünüdür. Eğer üreticiler ipeğin hazırlanmasına daha fazla özen gösterirlerse, Amasya, Avrupa ipek ihtiyacının büyük bir bölümünü karşılayabilecektir. Kalite bakımından Bursa ipeği ile arasında ek az fark vardır. Ayrıca İngiltere pazarında yer alabilecek talep görebilecek kadar kalitelidir.

İstanbul'da bir İngiliz İpek tüccarı Bursa'dan-Amasya'ya ustalarını göndererek burada üretimin nasıl yapıldığını öğrenmelerini istedi. Geri döndüklerinde onlar Amasya'daki modern üretimin, doğal/ilkel üretimden daha verimli olduğunu bildirdiler. Bu konuda İstanbul'daki İngiliz konsolosluğu gayretli bir çalışma içindedir.

Amasya ipek üreticileri ve tüccarlarının verdiği iç gümrük vergisi çok fazladır. Amasyalı üreticiler bana, kendi ipeklerinden daha kaliteli ipeklerin üretildiği başka yerlerde, gümrük vergisinin çok düşük olduğunu söylediler. İhracatçılar düşük fiyatlarla ipek alıp buraya getiriyorlar.

Ham ipek kozasından ayrılıp yıkanıp boyanıp kullanıma hazır hale getirilinceye kadar tüccardan okka başına değerinin %12-%24 arası, üreticilerden de %10 kadarda yerel yöneticiler (tarafından) vergisi alıyordu. Bu da gösteriyor ki ipek Amasya'dan çıkıp İstanbul'a

ulaşıncaya kadar, okka değerinin %34'ü vergi olarak ödeniyordu.

Hükümet Amasyalı tüccar ve üreticinin ipek için ödedikleri yüksek vergiyi azaltma taleplerini geri çevirdi.

Ümit ederim ki hükümetim (İngiltere) bu raporumu dikkate alır. İyi bir düzenleme Amasya insanlarına adalet getirecek, üreticiler cesaretlenecek bu değerli nesne (ipek) daha yaygın ve nitelikli yetiştirilecektir.

.....Amasya'ya 1000 Sterlinlik ticari mal getiren bir kervan Gürün yakınlarında Elbistanlı Avşarlar tarafından yağmalandı. Gürün zabtiye memuru Ali Bey topladığı 100 gönüllü ile çalınan malın 4/3 kurtarıldı. Suçlular yakalandı, ama ceza verilmedi. Bunda Aşiret reisi ile Ali Bey arasındaki samimiyetin payı büyüktü.

.....Amasya'daki ayaklanmada halk tarafından öldürülen İtalyan hekimin ailesine Osmanlı hükümeti tarafından yıllık 30 sterlin ödenek bağlanmıştır.⁸⁵

Samsun – 31 Aralık 1841

⁸⁵ 1840-1841 yılında Anadolu'da veba salgınları için karantina uygulanmasına başlanmış, bu amaçla Amasya'da İtalyan hekim görevlendirilmiştir. Hac dönüşü şehirde karantinaya alınan hacılar fazla beklemeye sabırları olmadığı, uygulamanın kaldırılmasını istediler. Amasya ulemasının önderlik ettiği Temmuz 1840 tarihindeki halk ayaklanmasında İtalyan halk sağlığı hekimim öldürüldü. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Charles Issawi, The Ekonomik Histoy of Turkey 1800-1914, The University of Chicago Pres, 1980 Chigago s.259-260.

Prof. Dr. Musa Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, TTK yayınları, Ankara 1991, s.309.

Daniel Panzac, Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700-1850), Çev: Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s.234.

DÜNYANIN SINIRI; AMASYA

Dr. Perunak Feruhan Bey

Yaşamı hakkında fazla bilgi yoktur.1847 yılında Padişah Abdülmecid tarafından Bağdat'a kadar bir inceleme gezisine çıkarılan ikinci mabeyinci Ragıp Bey'e refakat eden Dr. P. Feruhan Bey, yol boyunca uğradıkları yerler hakkında uzun bilgiler veren bir seyahatnâme yazmıştır.1868 yılında Ermenice olarak basılan bu kitabın Amasya'ya ait olan kısmı, Hrand D. Andreasyan tarafından Türkçeye çevrilen Pontos Tarihine eklenmiştir.

Kırksekiz mahalleye ayrılmış olan Amasya'nın 25.000 nüfusunun 6000'i Ermeni, 1000'i de Rumdur. Şehirde 12 büyük cami ve 25 mescid vardır. Camilerden başlıcaları Bayezid ve Gök Medresedir. Gök Medrese'nin önünde tamirhane bugün metruk bir haldedir. Ermenilerin üç kilise ve bir okulları, Rumların da bir kiliseleri vardır. Şehirde 12 hamam, 12 han, bir büyük çarşı ve bir de bedesten mevcuttur. Kalenin bir odasında eski zırhlar ve demir miğferler mahfuzdur. Kaleden nehrin kıyısına kadar merdivenvari ve kuyuya benzeyen bir yeraltı yolu yapılmıştır ki buna şimdi Cılabula denir. Şehrin yolunun üzerinde bulunan mağaraya, içerden camla kaplı olduğu için Aynalı Mağara denir. Mağaranın tavanında, Hristiyanlık devrinde aziz tasvirleri resmedilmiştir, kapının üzerinde de Rumca yazılar vardır. Bu mağaranın, Mihridates'in yeraltı hazinesi olduğu zannedilir. Mihridat, Amasya'yı zapt ettikten sonra surlarını genişletmiş, onu dünya sınırı olarak adlandırmış, Ris nehrinin kuzeyinde bir saray, doğu tarafında büyük binalar yaptırmıştır. Diğer taraftan da Semiramis'in Van'da yaptırdığı gibi kayaların içine oyulmuş mezarlar ve odalar yaptırmıştır. Vaktiyle kâhinlerin ikamet yeri olan bu mağaralarda, şimdi dervişler oturuyor. Şehre su getirmek için, kayaları ağır bir çalışma ile yararak üç mil uzunluğunda bir su yolu açmışlardır.

Meşhur coğrafyacı Strabon, aslen bu şehirden idi.319 yılında şehit edilen St. (Aziz) Vasileos, Amasya piskoposu idi. Rea ilahesinin tapınağı için hâkim Poplios tarafından diri diri yakılmaya mahkum edilen General St. Theodoros da buralı idi.

Şehirde Ladik'e doğru altıbuçuk saatlik mesafe boyunca dut ağaçları vardır bu sebeple burada bol ipek çıkarılır ve ticareti yapılır.⁸⁶

⁸⁶ (Pontos Tarihi_Per. Minas Bijişkyan, Çeviri: Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1998)

AVRUPALILARIN AMASYA'DA KOLONİLEŞMESİ VE PROTESTANLIĞI YAYMA ÇALIŞMALARI

Henry John Van Lennep

Henry John Van Lennep (1815_1899) İzmir'de doğmuş Levanten bir ailenin çocuğudur. Amerikan Protestan misyoner teşkilatı BOARD'a bağlı çalışan bir eğitimci, hekim, din adamıdır. Eğitimini A.B.D.'nin Boston şehrinde tamamlayarak Osmanlı ülkesine dönmüştür. İzmir, İstanbul, Filistin ve Suriye'de misyon merkezleri ve okullarında çalıştıktan sonra Anadolu'ya geçmiştir. Tokat'ta Merzifon Amerikan kolejine bağlı Protestanlık merkezi ve bir din okulu açmıştır. Temelde hristiyan bir din eğitimcisi olan H.J. Van Lennep, Türkçe, Ermenice, Rumca gibi doğu dillerini iyi biliyordu. Müzik, arkeoloji, resim⁸⁷, botanik ve zooloji alanlarında iyi bir araştırmacıydı. Bu nedenle Anadolu'yu ve halkını yakından tanıyordu. İki ciltlik aşağıda geçen eserinde İzmir, Ankara, İnebolu, Samsun, Amasya, Tokat, Niksar, Yozgat v.b Anadolu şehirlerinin 1860'lı yıllarda tarihi, arkeolojik, sosyolojik özelliklerini en küçük ayrıntıları ile gözler önüne sermiştir.⁸⁸

H.J.V.Lennep'in kendisi gibi misyoner olan bir kızı vardır. Babasının ve daha sonraki kendi deneyimlerinden oluşan Protestanlık çalışmaları, çeşitli uluslar ve etnik topluluklar arasında nasıl başarı olunacağı, misyon okullarındaki öğretim eğitim kavrama yöntemlerinin anlattığı bir kitabı bulunmaktadır⁸⁹.

H.J. Van Lennep 12 Mayıs 1854'de Ladik-Akdağ yolundan Amasya'ya gelmiş, 14 Mayıs 1854'de yedi yıl görev yapacağı Tokat'a gitmiştir.

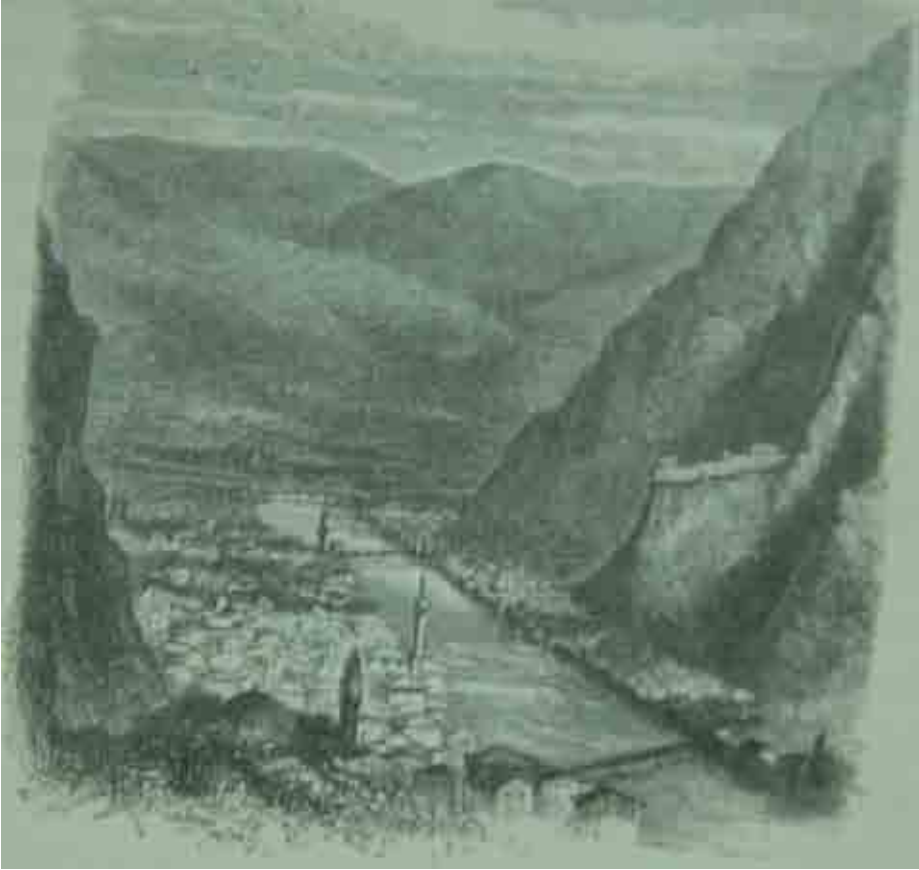
Özellikle Tokat çevresinde 1854_1861 yıllarında A.B.D.'nin sosyoekonomik yayılmacılığının öncü gücü BOARD misyonerlik teşkilatı aracılığı ile Ermeni ve Rum uyanışını canlandırmada 1890'lı yıllarda Ermeni ayaklanmalarının hızlanmasında öncü bir rolü vardır.

⁸⁷ Oriental Album-People and Scenery of Turkey, Henry J. Van Lennep, Newyork,1862 (20 adet Anadolu ve Mezapotamya'ya ait suluboya resim tablosu.)

⁸⁸ Travels in Little Know Parts of Asia Minor, Londra 1870, I.Cilt, s. 80-112.

⁸⁹ Memoir of Mrs.Mary E. Van Lennep: Only Daugter of the Rev. Joel Haves and wife of the R.Henry J. Van Lennep, Missionary of Turkey/ by her mother. (Yayın yeri ve tarihi yok)

Sevimli hoş dostluklar,-Karadağ yolunda ilerleme- Orman içinde kaybolma.-Ahmetsaray Köyü-Delinöz Han, Orman Bekçisinin evinde-Merzifon Ovası- Akören Köyü-Soosachan Soo (Tersakan Irmağı)- Amasya sınırlarına giriş-Amasya-Eski Acropolis-Keşif kazıları-Kral mezarları- Eski su kemerleri-Krug'un evi-Amasya'nın konumu-Avrupalıların Amasya'da kolonileşmesi ve Protestanlığı yayma çalışmaları ve yerel dilde Protestanlık vaazları-Avrupalı çiftçilerin Amasya'da başarısızlığı-Türkiye'de (Amasya'da) Avrupalıların ekonomik yatırımları-Amasya'dan ayrılış-Camiler-Vadi ve İnebazar Köyü.

Kaleden Amasya Vadisine Bakış-Gravür: H.J. Van Lennep,
1854

Kavaktan yola çıktıktan sonra bir handa mola verdik. Buradan

sağa saparak Karadağ ormanları içinde, Amasya'ya daha kestirme olan yeni yapılmış bir yoldan ilerlemeye devam ettik. Sık ormanlar arasında yürürken orman bekçisi yanıma geldi ve çevrede geyiklere rastlayabileceğimizi söyledi. Bize geyik göstermek için çalışmaya koyuldu; ancak o ve rehberimiz her türlü önlemi almış olmalarına karşın hana 200 metreden daha yakın yerlerde yiyecek arayan bu kurnaz hayvan çalıların arasından görünmeden kaçmayı başarmıştı. Ancak görünürde geyik bulunamadı. Bu dağlarda ayıların varlığından da söz ediliyor. Konaklayacağımız Delinos Hanı denizden 3002 feet yüksekte idi. Buna göre Kavak'tan sonra 900 feet daha yükseğe çıkmışız demekti. Bu da gece ve sabah saatlerinde buradaki soğuğun nedenini açıklıyor.

12 Mayıs, Perşembe-Sabah 6.30 itibariyle handan ayrıldık. 15 dakika içinde tepeyi aşp yolun solunda yer alan ve dağın idaresinin yürütüldüğü korucu-evine vardık. Burası Samsun-Amasya yolundaki neredeyse en yüksek nokta idi. Bize 3569 feet-lik ya da handan sonra 500 feet-lik bir yükseklikte gözlem olanağı sunan alandı. Buradaki kayalıkların tümünün etrafları ufak ve genellikle iğne yapraklı ağaçlar, çalılık ve sık otlarla kaplı idi. Eskiden buralarda hırsızlık olayları hatta cinayetler bile yaşanmış ki dağ oldukça ıssız olduğu için böyle bir durumda kaçılması imkânsız. Buna karşın Bekçilik sistemi kurulduğundan beri buralarda güvenlik sağlanabilmekte. Kışları korucular burada kalmıyorlar. Çünkü hırsızların soğukta dışarıda duramayacağını biliyorlar. Bu korucuların bazıları her "uzaktan gelen yolcu"ya ormanlık alan boyunca birkaç yüz metre eşlik ediyorlar. Ancak bu daha çok kaybolmamaları için alınan bir önlem. Saat 10'a kadar zirvede yok aldık, dağın sağımızda kalan tarafından fışkıran büyüleyici bir pınarın oluşturduğu çayın kenarına doğru derin bir vadiden sola doğru hızlı bir inişe geçtik. Akdağ'ın bu kısmından akan Merzifon'a doğru uzanan bir yol boyunca ilerledik. Dağ boyunca neredeyse ovaya kadar uzanan yeni bir yol yapılmış. Bir zamanlar yorucu hatta tehlikeli olan yolculuk şimdi artık eğlenceli sayılabilir. Dağın sağ etekleri geniş uçurumlarla dolu. Eskiden yol boyu akan pınarlar yeni yol ile insanlara ve diğer canlılara daha taze bir görünüm sunmakta. Yol boyunca manzara muhteşem; zaman zaman dağı örten iğne yapraklılarla (çam ağaçları) bezenmiş; ancak o zaman da gizemli bir görünüm kazanıyor ki bu belki de daha güzel. Yolun sağında derin bir vadi bulunmakta. Bu vadinin öbür yakası

Merzifon Ovası'na kadar uzanan ve her yanı yüksek dağlarla çevrili zengin toprakları olan bir alan. Bu toprakların görünümü gökte ilerleyen bulutların gölgesiyle değişmekte ve yeşil verimli alanlar ve çorak yerler olarak ikiye ayrılmaktadır. Genel olarak büyük bir çeşitli zenginlik göze çarpmaktadır. Kuzeyden dar bir vadi boyunca ovaya giren Soosachen Soo (Tersakan çayı) ve bir de ovanın dağlarının eteklerine çokta uzak olmayan diğer sularının toplandığı büyük Amasya Havzası'nı gördük. Merzifon bölgesi bağları ve kemerli bahçeleriyle ayırt edilebiliyordu. Ancak evler görülmüyordu. Buralardan geçip yaşlıları ve yerli, yabancı arkadaşlarımızı gördüğümüz için kendimizi kesinlikle şanslı hissettik. Ancak zamanımız dardı ve en kestirme yoldan devam ettik. Akdağ'ın son yokuşundan aşağıya doğru henüz yeni yolun yapılmadığı tepelere doğru inerken muhtemelen fırtınaya yakalanıp, yuvarlanıp ölmüş bir ceset gördük; yanlış bir adım atıp kayalıkların oraya yuvarlanmış olmalı. Doğrusu böyle bir haberin nasıl duyulmadığına şaşırdık. Gerçek şu ki; buralılar olanları biliyor. Gazete basımı İstanbul ve İzmir'deki üç beş yerle sınırlı ve Avrupa'ya Türkiye hakkında olumsuz düşünceler vermemeye çalışıyorlar. Bizzat devlet bu adamları bu iş için görevlendiriyor ve onlar da ekmeklerini bu işten kazanıyorlar. Dolayısıyla da bizi bu ülkede bir nevi "haftalık özür dileme" bildirisine sahip olabiliyoruz; gazeteye değil.

Dağın eteklerindeki tepelere vardıktan sonra sağımızda kalan bir Türk köyü olan Akören'den geçtik. Düz yolda at sırtında ilerledik. Buralarda verimli araziler daha önceleri bir iç göl yatağı olup, daha sonradan ani bir çöküntüyle düşük seviyeye inip dağlarının eteğindeki toprağı kendine çekerek meydana gelmiş olabilir. Buradan atlarımızı Merzifon Ovası'na doğru sürdük ve Akdağ'dan gelip bölgede sulama amaçlı kullanılan bir akarsuyu geçtik. Yolumuz güneye doğruydu; vadinin doğu yakasını aştık. Saat 11 gibi Amasya havzası girişindeki hana ulaştık. Bu han Delinos Han'a dört, Ladik'e altı, Amasya'ya iki saat uzaklıkta idi. Barometreye baktığımızda denizden 1710 feet yüksekte; Delinos Han'daki korucu evinden 600 m. aşağıda ya da 18 km. uzakta olduğumuzu gördük. Ovanın bütünü dut türü ağaç ve benzer bitki örtüsüne sahipti. Dut ağaçlar ipek böceklerini beslemek amacıyla her yıl budanıp bodur kalıyorlardı. Bu dar vadi meyve yönünden zengin olmasının yanı sıra kanallar ve su dolapları kullanılarak nehirden düzenli sulama yoluyla meyve, sebze

üretimi artırılıyor. Vadideki ovanın her iki yanında sarp yüksek kayalık dağlar, kaygan taşlar, molozlar, fosiller, sert kireçtaşı ve mermer tabakalarından oluşmuştu.

Saat 11.30'da handan ayrıldık. Öncelikle nehrin solunda zengin yeşil ağaçlarla çevrili harikulade bir yoldan ilerledik. Solumuzda kırmızı bacaklı kekliklerin dolaştığı kıraç taşı topraklar; buna karşın sağ tarafımız sık yeşil bitki örtüsüyle çevrili idi. Ters akan çayı kenarında yolumuza devam ettik. Her bahçe-burda öyle deniyor-kendi ipek böceği evine sahip. Bu evler insana tamamen kerpiçten inşa edilmiş hissini veriyor. Yakından bakınca ürkütücü bir ahşap iskeletin oluşturduğu büyük yapı göze çarpıyor. Tüm yapı keresteden oluşuyor ve boşlukları güneşte kurumuş çığ tuğla (kerpiç) ile doldurulmuş; çatılar ise kırmızı kiremitlerle kaplı.

Yolun kenarındaki uzun kavak ağaçları ile birkaç tür ağaç daha az değerli ıhlamur ağacı gibi türler mevcut ki bunlar tüm Anadolu yarımadasında bulunur, bahçeler arasında çit, sınır görevi görüyor. Meyve ağaçları, özellikle elma, armut, kiraz ve vişne, çokça mevcut. Samsun'dan buraya kadar sayısız vişne ağacına rastladık, kirazın Amasya'da nisanın on beşi gibi olgunlaştığı söyleniyor. Saat tam 2.10'da Tersakan Suyu üzerindeki güzel bir taş köprüden geçtik. Tersakan çayı burada gittikçe daralan vadi arasında kaynayan bir pınarı andırıyor. Buradaki yeşilliğin vahşi bir güzelliği var. Bu büyük bir yeşillik Tersakan Suyunun yeşiltirmekle birleşeceği bölümde hem güneye, hem de kuzeye bir kıvrım yaparak güzel bir görünüm oluşturuyor. Sonra Yeşiltirmek güneyden gelerek Tersakan suyu ile birleşiyor. Devisini artırarak kuzeybatıya yöneliyor ve Taşova'ya varana kadar etkileyici güzellikte dağlar arasında yol alıyor. Vadinin en dar bölgesi Amasya'nın kendisi. Burada, karşı taraf diğerine bir kilometre kadar yaklaşıyor ve tam da burada zirveye ulaşıyor. Ancak henüz o noktaya gelmedik. Rotamız hafif güneye kayıyor. Bu, yeni Samsun-Amasya yolunun diğer bir patikası. Telgraf direkleri yeni dikilmiş, tepelerine teller gerilmiş gövdelerinde çamur olması, yörede mühendislerin bunları ıslatmadan dikemeyeceklerini düşündüklerini ve bu nedenle her bataklığa diktiklerini anlamamızı sağlıyor.

Amasya Çevresinde Bir Köylü Kadın. Van Lennep, 1862

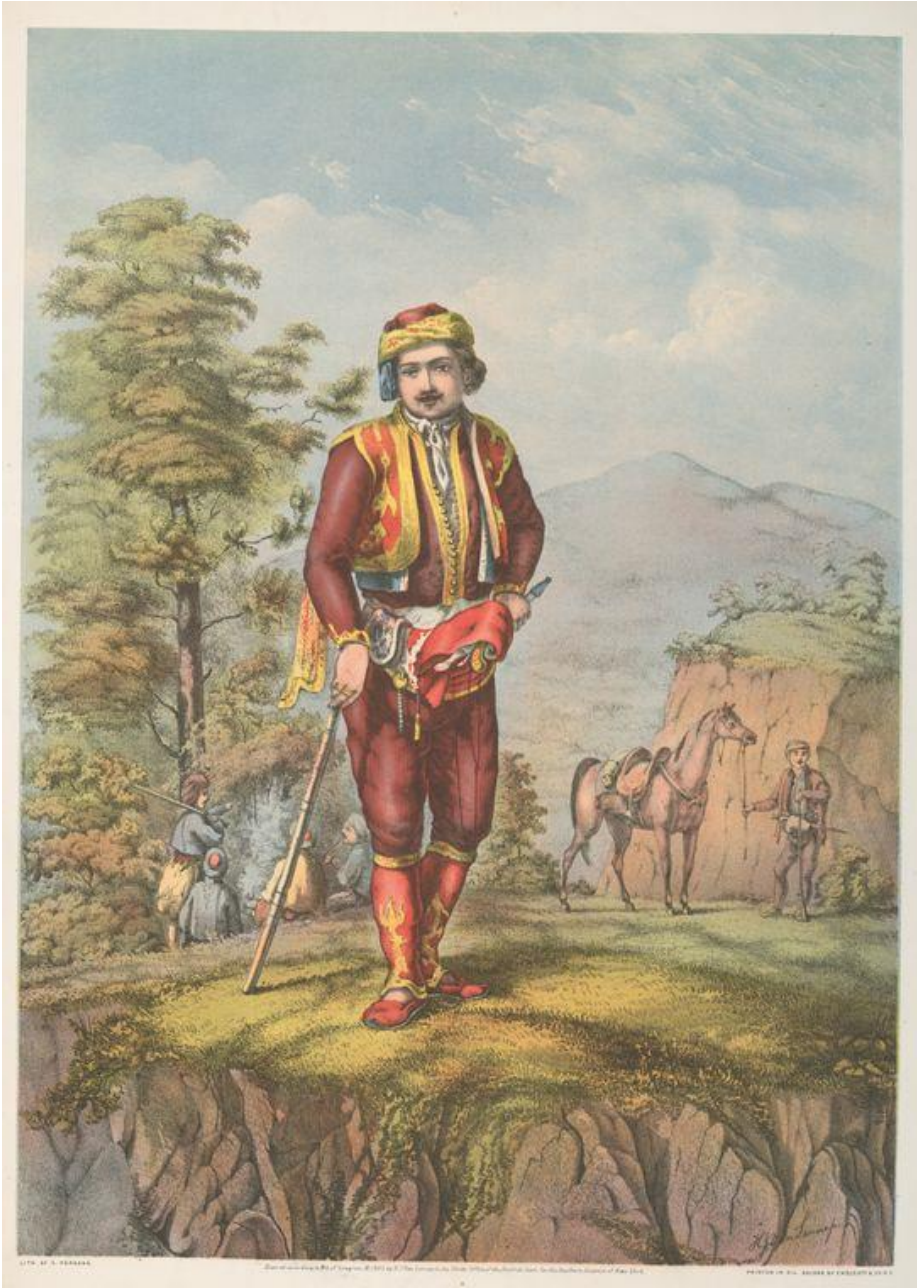
İleride sağda eski bir kaleye rastlıyoruz ve aynı istikamette Amasya'nın Hristiyanların yaşadığı bir beldesinden geçiyoruz. Bu

bölge en sıcak ve en sağlıksız yer. Türkler, doğal olarak en iyi ve uygun yerler olan nehrin iki kıyısına da sahip. Burada bizi karşılamaya gelen Strazburg'lu Bay Metz'in sahibi olduğu ipek fabrikasının temsilcisi Bay Strohl ile karşılaştık. Güzel, güçlü bir Acem (Pers) atına binmişti ki bunun rahmetli dostum George Krug'un atı olduğunu belirtmeliyim. George Krug halkın her kesiminde güven uyandırıp, 25 yıl burada yaşamıştır. Bitkin hayvanlarımızın sırtında bir süre onu izledik; ta ki Stohrl dörtnala uzaklaşana dek. Taş bir köprüden nehri geçtik ve her yönden çok sayıda çalışır vaziyette su dolabı ile karşılaştık. Bunlar meyve ve sebzeleri sulama amacıyla nehir suyunu yukarıya çekiyorlardı. Su dolapları (çarkları) tüm şehre ait olmasına karşın ipek fabrikaları ve un değirmenleri için de kullanılıyor. Vadinin doğu yakasından tepeye tırmanıp Krug'un yaptırdığı ve şu anda iki kızının oturduğu Amasya'nın kuzeybatısında kalan ve muazzam güzellikte, yüksek bir düzlükte yer alan -ki yükseklik büyük bir avantaj- eve vardık.

13 Mayıs Cuma- Vadinin karşı tarafındaki kale surlarına doğan güneşin nasıl yansıdığını görebilmek için sabah erkenden kalktık. Nehir yatağının 800-1000 feet yukarısında eski Acropolis kalıntılarının üstünde duran dev kaya kütesinin neredeyse ağzından denilecek bir yerde güneş belirdi. Zirveye kuzey ve kuzeybatıdaki dar patika yoldan çıkılabiliyor. Zirvede elle tutulur kalıntılar mevcut; ancak nehir ve tepenin eteği arasında başka bir kale daha var ki, o çok daha iyi durumda. İlk defa 1844'te Amasya'ya gelip burayı gezdiğimde, en üst hisarda kullanılabilir halde bir oda bile vardı. Zeminde Türk garnizonunun eskiden kullandığı ok ve diğer savaş malzemeleri yığılıydı. İnsanda o zamandan beri pek çok şeyin ziyaretçilerce çalındığı hissi uyanıyor. Zirveden aşağı inen yolun üçte birlik kısmı ve aşağıdaki kaleye tek ulaşım yeri olan zorlu patika, tüneli andıran bir yerde araştırma ve kazı yapmağa karar verdik.

Burası dağın tam merkezine doğru açılan ve pek çok çeşit söylenti ve pek çok farklı fikirleri doğuran çeşitli özelliği olan bir yer altı tüneli 12 feet genişliğinde ve 8 feet yüksekliğinde 45 dereceden fazla bir eğime sahip. Aşağıya doğru taştan bir yol var. Ancak bunlar kısmen kırılmış, zarar görmüş; kısmen gevşek taşlarla kaplanmış ki bu ayak izlerini belirsizleştiriyor. Aşağı vardığımızda, bir elimizde mum tutarken diğeriyle bir yerlere tutunmak zorunda kaldık. Her biri 6 inç (12-13 cm) yüksekliğinde 150 civarı basamak indik ki bu da

toplamda tünelin yaklaşık 75 feet uzunluğunda olduğunu gösteriyor. Dipte biraz su ve taş yığınının rastladık. Benzer bir keşif kazısını muhtemelen aynı ırktan insanların yaşadığı Tokat'taki eski bir kalede de yapmıştık. Sadece yükseklik ve derinlik açısından farklar vardı; dipte su da yoktu. Üçüncü birini de bir arkadaşımızdan duyduk. Dağın Tokat'a doğru iki saat doğusunda bulunan eski bir kale de muhtemelen aynı döneme ait oyma mağaralar olduğuna benzer şeyler duyduk. Üç olayda da kaleden dışarıya uzanan bir yeraltı geçidi keşfettik ki böyle doğrudan dağın merkezine uzanan bir geçidin ticarete kullanılması mantıklı gelmiyor; ayrıca böyle bir yolun varlığı dışarıdan kesinlikle fark edilmiyor. Bu noktada, neden? Diye sorduk. Ben, kendi adıma, bu yerin yağmur suyunun biriktirildiği sarnıçlar oldukları teorisini ortaya attım. Çünkü kalalarda sarnıçlar bulunduğu biliniyor. Kaldı ki; aksi halde hemen haftada bir uğradıkları istilalara karşı koyamazlardı. Ancak bunlar sarnıç değilse, başka sarnıç yok demektir. Yanıt, o dönemde Amasya mimarisinin böyle bir şeyi yapabilecek düzeyde olmadığıydı. Her şeye rağmen, en olası yorum benimkiydi. Ben bu iddiamı, zeminin sarplığı ve 25 yüzyıldır ağızdaki taşların yapısında sürekli olarak doğanın yaptığı bir değişim olduğunu belirterek kolayca destekledim.

Amasya Çevresinde Soyguncuların Reisi –Van Lennep, 1862.

Kral mezarları aynı kalenin güneydoğu yüzündeki kayalara oyularak yapılmış. Bunların bulunduğu yer şehre tamamen hâkim,

onu yukarıdan seyreden bir konuma sahip. Aşağıdan yana doğru bir kat merdivenle yaklaşıyor, benzer bir platform olan kesik taşlara ulaşıyor. Her mezar muazzam bir büyüklüğe sahip ve her tarafından oyulan taşlarla kanalın şekli yalıtılmış durumda. Benzer bir mezarda, nehrin aşağısında sağda bulunuyor. Girişinde Yunanca “aziz peder” yazılı. Ancak Amasya’daki en ilginç tarihi eser, vadinin batı yakası gibi uzak bir mesafedeki sert kireç kayalık oyularak yapılan bir su kanalıdır. Bu su kanalının yapımına Amasya’nın 5 km güneyindeki başlanmış olmalı. Aslında çok iyi iş yapıldığı/gördüğü ortada. Ancak maliyetinin ucuz olması asıl nedeni açıklıyor. İki dikey kesit ve bir zeminden oluşuyor. Eski işaretleri hala açıkça görülebiliyor ve enini görebilmek için Bay Strohl belli bir mesafeye kadar ilerledi. Eni yaklaşık 5 feet; derinlik ise yerine göre değişiyor ancak yine de enine göre daha az; yolun 6 feet üzerinde. Kanalın uzandığı kısım şehre göre yüksekte yer alıyor. Türklerin her şeyi için kendilerine uyarlayacakları bir efsaneleri mutlaka vardır. Amasya kralının kızı, sarayına kendi elleriyle belli bir pınarın suyunu getirebilecek olan aşığı dışında, başka biriyle evlenmeyeceğine and içmiş. Adam 95 yaşına kadar uğraşmış ve nihayet başarmış. Saraydan prensesi gelini olarak almak için gittiğinde onun çoktan öldüğünü öğrenmiş.

Bay Krug’un evi eski Pontus Krallığı sarayının harabeleri yanında yer alıyor. Nehrin sağ kıyısında vadinin en dar kısmında bulunan kalker dağının uzantısı olan tepenin/ toprağın üstüne inşa edilmiş.. Hükümdar bölgeyi buradan idare ediyor olmalıydı. Çünkü nehrin ayırdığı iki zirveye de hâkim bir konumda. Duvar, mahzen ve hamam kalıntıları hala duruyor; ancak taşlar inşaat amacıyla taşınmış. Nedenini bilmediğim bir şekilde bu noktaya kimsenin bir şey inşa etmesine izin verilmiyor ve bölge bu yüzden hayvan leşleri ve her türlü pisliğin atıldığı bir yere dönüşmüş durumda. Burada, manzara çok hoş; Araştırmalarımız ve gezilerimiz sürdükçe daha da eşsiz bir hal alacak gibi görünüyor. Tüm kent ayaklarımızın altında; şehri ikiye ayıran Selçuklu ve Osmanlı döneminden kaldığı anlaşılan köprüler görülüyor. Kalenin bulunduğu tepe sağda (nehrin sol kıyısı) zengin, muhteşem bir manzara uzanıyor. Daha yüksekte kalan kireçtaşlarının oluşturduğu kayalık çıplak dağ solda duruyor. Her iki tarafta da kayalıkların yakınlarında kurulu evler gözüktüyor. Şehrin bu noktası vadinin en dar kısmı. Sonra vadi aniden genişliyor ve vadinin bu kesimi bahçeler ve dutluklarla görkemli bir görünüm alıyor.

Bay Krug ve ailesiyle beraber sol manzaramızı oluşturan dağın zirvesine çıktım. Burada, sarayın sırtında, bizi dağa ulaştıran dar bir çatlak ya da kesik var ki biz buradan dağa tırmanmaya başladık. Ancak kimsenin bizi taklit etmemesini öneririm; yarı yolda yalnız kaldığında kesinlikle doğru olan geri dönmemdi. Ancak bunu gururuma yediremedim. Neyse ki bu beladan da sıyrıldık. Aslına bakarsanız, en uç noktaya ulaşamadık; zaten bu imkânsızdı. Yine de nehirden 2000 feet gibi bir yüksekliğe çıktık. Aşağı kaleden de 1000 feet yüksekliğe. Ardımızda bıraktığımız alan ufacık görünüyordu. Çok eski bir kalıntıyla karşılaşmamız bizi çok memnun etti. Bu yükseklikten aşağıya baktığımızda, dağın alçalmış yarık kısmındaki düzlükte çift süren köylüleri görüyorduk.

Barometreyle yaptığımız ölçüm Amasya'daki İris'in yatağından bulunduğum noktanın net yüksekliğini tespit edebilmemizi sağladı; buna göre 1578 feet ırmak seviyesinden yüksekteydik.

Şimdi yapacağım betimleme/tasvir Amasya'nın konumunu daha iyi anlamamızı sağlayacak. Amasya kuzeyden güneye uzanan dar ama derin bir havza içinde yer alır. bu havza kentin üç km. kuzeyinden başlayan, iki kola ayrılan; biri kuzeydoğuya, diğeri kuzeybatıya doğru ilki Taşova, uzanan geniş alanlardır. İkincisi ise Merzifon. Her iki tarafta biri Soosachan nehri ile diğeri İris ile sulanıyor. Bu iki akarsu arasında, örneğin Amasya'nın kuzeyinde, yılın büyük bölümünde karla kaplı olan Akdağ bulunuyor. Amasya'nın bu özel konumu ve nehirler sayesinde bereketlenen topraklar üretim açısından çok önemli. Yazlar çok sıcak ve kalker taşı güneşi tamamıyla bölgeye yansıtıyor. Öte yandan, kışlar da çok soğuk; Akdağ'dan gelen soğuk rüzgârlar iki vadinin kuraklığıyla birleşiyor ve bölge üzerinde korkunç bir etki yaratıyor; ayrıca doğu ve batıdaki yüksek kayalıklar günün büyük zamanında güneşi gölgeliyor. Krug'un evi kasımdan marta kadar güneşi hiç görmüyor.

On yıldan uzun süredir Amasya'da bir şey deneniyor; Türkiye'de Evangelist⁹⁰ Hristiyanlar Avrupa kolonileri olarak

⁹⁰ Van Lennep ve ekibi Tokat'a vardıkları zaman, orada daha önce George Krug tarafından satın alınmış, ticaret merkezi olarak kullanılan dört katlı bir konağa yerleştirilmişlerdir.

Van Lennep hızlı, düzenli, disiplinli bir programla Protestanlık çalışmalarına başlamıştır. İlk işi yerleştirdikleri geniş konağın son katına 150 kişilik bir Protestan kilisesi açmak oldu. Üçüncü katına da V.Lennep ve diğer misyonerler aileleri ile yerleştiler. İkinci katta ise, Gregoryen, Ortodoks Katolik Ermeni ve Rum çocuklarına eğitim vermek için bir okul, bunların anne ve

yaşatılmaya çalışılıyor. Tam bir hayırsever ve centilmen Hristiyan olan Bay Metz, George Krug'u yıldan yıla ham ipek ipliği satın alması için Amasya'ya gönderildi; Ham ipek sıkıştırılıp hacmi küçültülerek, balyalanarak Avrupaya gönderiliyordu. Orada da Metz'in sahibi olduğu bir fabrikada bu ipekler işleniyordu. Zamanla bu işlemin Amasya'da daha başarılı bir şekilde yürütüleceği düşünüldü. Çünkü burada işçilik Avrupadakilerden daha ucuzdu ve su-gücü ve enerji kaynakları daha düşük bir fiyata bulunabiliyordu. Bu nedenle Krug suyla çalışan birkaç un değirmenini buharla çalışan ve ipek ipliğinin çözülmesini sağlayan atölyelere dönüştürdü ve bunları iyice genişletti. İtalya'dan bu konuda tecrübeli iki-üç eleman/usta getirildi ve bu kişiler daha sonra uzmanlaşıp kendilerini kovacak olan Hristiyan ve Türk kızlarına işi öğretti. Bu noktadan sonra hızlı bir ilerleme süreci başladı ve girişimciler daha çok birbirine daima destek olan kadın ve erkeklerin oluşturduğu ve Hristiyan kolonisi anlamına gelen Evangelist Hristiyanlık propagandalarına yöneldiler. İncil'de anlatılan Hristiyan azizlerinin yaşamlarını ve bu kitapta anlatılan yaşam tarzını örnek alarak çalışmalarını sürdürdüler. Çünkü bu tür yaşam ve çalışmanın bir misyonerin sesinden daha etkili bir yöntem olacağının farkındaydılar. Bu görüşten yola çıkarak, ticari girişimlerini, Amasya'da başarı gösterdiklerini düşündükleri Almanlara bıraktılar. Dolayısıyla bölgeye halıcılar, duvarcı ustaları, değirmenciler, makinistler, ayakkabıcılar vb. aileleriyle beraber yerleştiler. Bunların tümü iyi insanlardı. Aynı zamanda bir şapel inşa edildi. Buna, yerel dili bilen ve Hristiyan halka dini hizmette sunan

babalarını eğitmek ve Protestanlığı hazırlamak için yetişkinler danışma merkezi açma hazırlıklarına başladı. Tokat Protestan Okulu 1855 yılında faaliyete başladı. Öğrenci seçiminde çok titiz davranıldı. Başarılı parlak gelecek vaad eden öğrenciler okula kabul edildi. Öğrencilere Türkçe hiç bilmedikleri konuşulmayan, unuttukları Ermenice ve Rumca dillerinde ders verecek öğretmenler bulundu.

Tokat Protestan okulu, en büyük desteğini, Merzifon'daki misyon merkezinden alıyordu. Zaten merkez, Tokat'taki bu okulu bir üç istasyon olarak kabul ediyor. Ayın, haftanın belirli günlerinde buraya öğretmen, doktor gönderiyordu. Onlar için konağın zemin katı misafirhaneye dönüştürüldü. Özellikle Amasya ve Tokat'ın kuzey kesimlerinde okulun başarılı öğrencilerin bir kısmı da eğitim hizmetine alındılar. Merzifon'da Okulda bulunan tıp mensupları, Merzifon'dan gelen ve ile bu öğrencilerden seçilen ekip sağlık taraması ve protestanlık propagandası yapman için en ücra yerleşim merkezlerini dolaştılar.

Tokat'taki bu okulda başarılı öğrenciler misyoner vekili olarak seçildiler. Elleri Türkçe'ye Ermeniceye, Rumcaya çevrilmiş İnciller, Kazova, Artova, Amasya, Niksar, Çarşamba, Divriği, Arapkir'de Müslüman-Hristiyan ayrımı yapmadan ev-ev dükkân dükkân dolaştılar. S.Ercüment, a.g.e. s.92.93.

Ermeni Protestan bir müdür görevlendirildi.

Amasya ve çevresinde daha sonra görüleceği gibi, Evangelist Hristiyanlık çalışmaları hem Hristiyan kolonileşmesine hem de İncil'in yerel dilde anlatılmasına katkıda bulundu. Başka bir deyişle, aynı ortak çıkara iki koldan ulaşıldı. Kolaylıkla anlaşılacaktır ki durum gittikçe daha da iyileşiyordu. Ben, Amasya çevresinde bu çalışmayı yürütürken imkânlarım sonsuzdu. Yedi yıllık çabalarım süresince, buraya 90 km uzaklıkta olan yerden (Tokat'tan) Krug ve Metz'e konu hakkında sürekli bilgilendirmek bulundum.⁹¹ Ermeni öğretmenlerin çalışmalarını kontrol edip yönlendirebildik. Hristiyan kolonileşmesinde benim itiraz ettiğim noktalardan biri pahalya mal olmasıydı. Bu sorunun ortadan kalkmasıyla ileriye daha umutlu bakabildim. Şu da eklenmelidir ki Bay Metz Hristiyanlığın yararı için kendini feda etmekten asla çekinmeyen çok iyi bir dindardır. Bay Krug'a gelirse, o da bölgeyle ilgili pek çok değerli bilgiye sahipti ve Amasya ve civar bölgelerde büyük etkisi oldu.

Ancak; sonuca bakmalıyız.

Bir süre sonra, Metz'in kaderi değişti; İsrail ve Filistin'e gitti. Ardından da tüm düzenlemelerini bıraktı. Sadece burada gerekli olan onlarsız işlerin ve dini hizmetlerin yürümeyeceği düşündüğü kişileri Amasya'da bırakıp diğerlerini evlerine gönderdi. Onlardan boşalan yerlere ve hizmetlere yerli halkı yerleştirdi. Fakat ne oldu da fikrini değiştirdi? Yıllar alan deneyimlerden aldığı ders neydi?

Sonradan anlaşıldı ki Amasya'da ilk gelen Alman (Avrupalı) göçmenlerinin bazıları iyiydi ancak çoğunluğu öyle değildi. Ya da karakterini "koruyamadılar". Neden? Buraya göndermek için seçilirken dikkatsizce mi davranıldı? İşin aslı şöyle: Onları Amasya gönderen yönetici tüm gönülleri tanımıyordu kendisine başvuran ve güvendiği diğer grupların sertifikalarını kabul etmek zorunda kaldı. Ancak bu kişiler Amasya'da çalışacak hizmet verebilecek uzmanlık ve beceriye, güce, ahlaki yapıya sahip değillerdi. Bu gelenlerin bazıları evde ve iş yerinde sorumlulara çok iyi davranıyorlardı. Ancak evin dışında kötü arzuların kölesi oluyorlardı; bunların hemen hepsi geri gönderildi. Dünyevi ve dinsel nesneleri birleştirmenin imkânsızlığı çok komik şekillerde ispatlandı.

Kötülük, söylenilene teslim edildiği sürece neye mal olduğu

hep bir soru oldu; hızla artması cesaret kırıcı olduysa da, ılımlılık elden bırakılmadı. Her şeye karşın vaad ettikleri gibi Hristiyan kadın ve erkek olarak yaşamayanların hepsi bir anda gönderilmedi. Pek çoğuyla sözleşme yapılmıştı ve bunlar bozulamadı. Aslında, Strazburg'dan umutlu ve inançlı Hristiyanlar olarak gelenler sonradan bozuldular ve adeta Hristiyanlıktan çıktılar; Amasya'da kalmalarının tek nedeni Evangelist Hristiyanlığın yayılması olmaktan çıktı; iyiliksever Alman öğretmen hızla sağlığını yitirip ölüme yaklaştıkça yetiştirdiği kişiler tamamen bilgisiz oldular. Amasya kolonisi Tanrı sevgisini yaymak yerine, Evangelist Hristiyanlık öğretisini tehlikeli sonuçlara götürecek girişimlerde bulundu.

Diğer bir kötülük türü unutulmamalı ki bu Türkiye'deki tüm kolonileşme çabalarına engel oldu. Bazıları iklime bir türlü alışamadı. Yerlilerin uyarılarını önemsemedi. Onlarla aynı şartlara sahip olduklarını düşündüler. Tam bir aptal gibi davrandılar. Bunun sonunda da hastalıklar baş gösterdi ve bunlar ölümle dahi sonuçlandı.

Yine bu tür insanların kötü etkilerini hesaba katarsak; unutmamalıyız ki batıda masumca görülen pek çok hareket doğuda ahlaksızlık, bozuk karakterli oluş olarak algılanabiliyor. Bu durum özellikle kadın-erkek ilişkilerinde görülüyor. Göçmenler adetlerini de yanlarında getirmişlerdi ki pek çoğu bunları Amasya'da da sürdürdü ve kendilerini hiçbir sınırlama getirmediler. Elbette onlar aydınlanmış, yüksek Avrupa medeniyetindendiler ve bağdaş kurup oturan Asyalıların arasına gelmişlerdi.

Sonuçta yerli halk gözünde Alman kolonisi üyelerinin ahlaklarının bozuk olduğuna dair genel bir yargı oluştu. Yerli halkın belli durumlarda içki içmeye saygı duyduklarını göz ardı edemeyiz. Ancak bu alışılmadık etki sadece ve sadece yukarda bahsi geçen alışkanlık meselesiyle açıklanabilir. Pek çok misyonerin ilk geldiklerinde böyle bir hataya düştüklerini ve yıllarca bunun sıkıntısını çektiklerini düşünürsek, eğitimsiz insanların da aynı hatayı yapmış olmalarını tuhaf karşılayamayız.⁹²

Bu kolonileşme deneyiminde bir diğer nokta da yerli dilde öğretmen bulmak idi. Şurası, bilinmelidir ki Alman kolonisinin Evangelist doktrinine uyanların başına gelebilecek baskılara karşı koruma garantisi vermesinin yarattığı güçlü etkiye rağmen bunun

⁹² Robert Anhegger, Almanların Türkiye'ye Göçü, tarih ve Toplum, C.IV, S.21, Eylül 1985.

sonuçları zayıf ve yavaş gelişti. Kaldı ki bu durum yalnızca Amasya için değil, Merzifon hatta tüm civar bölgeler için geçerliydi. Bu asla Türkçe ya da Ermenice dua etmenin sadakat ve inanç eksikliğine yol açmasıyla açıklanamaz. Okulda Evangelist öğreti dersini veren kişilerin pek azı konusunda yeterli idi. Öte yandan, onlar da kendilerinden öncekilerin yaptıkları hataları gidermede ve bu kötü etkiye yok etmede- azalan Alman kolonisinin sebep olduğunu bile bile sorun yaşadıklarından yakınıyorlar. Görüldüğü gibi Evangelist çalışmalar koloni sistemi hiç olmadan önce çok daha iyi sonuçlar veriyordu. Bu, Krug'un ölmeden önce tamamen benimsediği fikirdi. Biz de buna inanıyoruz; daha da ileri gidersek bay Metz'in kendisi de. Olayın bu yanı çok yorucu olmayan- Hristiyan gönül bolluğu- samimi bir ifadeden ibaret. Ben, kendi adıma hiç unutmayacağım bir ders aldım; İncil'in basit öğretilerinden daha yüksek bir değer kurmak gerektiğini öğrendim. Çoğu tarafından "aptallık" olarak görülse de pek çok ulusa uyarlandı ve şimdi de bu imparatorluğa Osmanlı da uyarlanıyor. Hristiyan kolonileşme teorisi denendiğinde olumsuz sonuçlansa da hala pek çok akla yatkınlığını koruyor. Amasya'daki deneyimden iki sonuç alındı: bu tarz bir Evangelizm çok yüksek maliyete patlıyor ve en uygun koşullarda dahi olsa sonuçlar hiç iyi olmuyor. Ancak sonra tüm yabancı kuruluşların hata yaptığı gibi bir itirazla karşı karşıya kaldık. Bu zorluğu kabul ediyoruz; ayrıca biz yabancı vaizlerin belli bir süre işleri yoluna koymak, eğilim ve yönelimleri belirlemekle meşgul olmaları gerektiğine inanıyoruz. Böylece yerliler ana iş ve başarıya güvenecekler; ayrıca geniş bir eğitimi de bunlara eklersek sonuç hızlı ve tam olacaktır.

Konu ile bağlantılı olarak Türkiye'deki benzer Avrupalı girişimler hakkında birkaç şey söylemek faydalı olur sanırım. Şüphesiz ki Avrupa'nın mekanik bilimler, üretim ve tarım alanlarında saygın bir konuma sahip olması, yerliler üzerinde çok büyük bir avantaj. Ancak yerlileri pek tanımamak ve ülkenin kaynaklarını tam olarak bilmiyor olmak en büyük dezavantaj. Ayrıca bunların "tüymek" gibi bir hünerleri de var. Avrupalı tacirler sık sık bu insanlarla sürekli bir iş yapamadıklarından yakınırılar. Böyle olunca da iş yerlilerin eline geçiyor. Arkasından Avrupalı tüccar ve iş adamının yerini Yunan, Ermeni ve Yahudiler alarak dünya ticaretine hükmediyorlar. Onlar hem daha ucuza, hem daha kaliteli iş yapıyorlar. İmalatçılar için mal güvenilmez bir dezavantaj.

Avrupalılar ipek gibi oldukça pahalı bir ürün dışında bir başka alana yönelmiyorlar. Amasya'da devlet için fabrika kurmakla görevlendirildiler ve bir süre bu işi devam ettirdiler. Ancak yerliler işi öğrenir öğrenmez, kendilerinin yerini alacaklarından da emindirler. Çoğu Avrupalı burada tarım alanına yöneldi; ancak iklim farklılığı ve eldeki malzeme her koşulda başarısız olacaklarının habercisidir. Öte yandan yerliler tarımda başarılıdır; üstelik yalnızca kendileri için çalıştıklarında değil, başkalarının hizmetinde çalıştıklarında bile. Gerçek şu ki hiç kimsenin başarısız olabilme gibi bir kaygısı dahi yok. Ancak, Küçük Asya'da (Anadolu'da) durum Avrupalı girişimcilere için daha umut verici. Ülke çok ucuz. Türkiye sıkı ve kontrollü baskı sayesinde kendi halkını bastırabiliyor. Avrupalı; baskı adaletsizlik ve yanlışlıklara karşı kendi devletlerince korunuyor. Eskiden bir Roma vatandaşının nereye giderse gitsin, ona her yerde ayrıcalık tanınması gibi. Ancak, toprağı, iklimi, insanları yeterince tanımadan tarım işine girmek zarar ve başarısızlıktan başka bir şey getirmez. Pek çok Avrupalı bu hataya düştü ve perişan oldu.

14 Mayıs, Cumartesi- Sabah 6.30'da Amasya'dan ayrılıp Tokat'a hareket ettik. Ana yolda şehirdeki pek çok caminin arasından ilerledik. Bunlardan birinde birkaç mumyalanmış ceset bulunuyordu ki güzel görünsünler diye "bakış" kullanmışlardı, üzerlerine parlak bir madde sürülmüştü. Yüklüce bir bahşış verdikten sonra onları görebildik. Bir tanesi bir kadındı ve Müslüman inancına göre erkeklerin ona bakmasına izin verilmiyordu; tabii ki bu yalnızca bir bahane. Bu çevrede Pontus döneminden kalma ilginç bir mimariye sahip eski sütunlarla donatılmış, paganları ve Hristiyanlar tarafından tapınak olarak kullanılmış, ancak çok uzun süredir Müslümanlar tarafından camiye dönüştürülmüştür.

Amasya'dakiler aşırı tutuculuk ve bağnazlıklarıyla tanınırlar. Elleri geçen süslü, şekilli yontma mermerleri bilmeden farkında olmadan duvarlarda ev yapımında kullanmışlar. Bir bahçe kapısında bulunan bir Mozaik parçası görmüştüm; ancak bu tür şeyler çok nadir görülür. Şu anda geçtiğimiz sokakta tahribata uğramış mermerden eski bir lahit var. Ayrıca özel bir evin kapısının üzerinde üç mermer kitabe daha gördük. Yazıtta şöyle yazıyor- "belki de başkaları ne istendiğini bizden daha iyi biliyordur".

Ülke hükümdarının bir emri gibi görünüyor- Roma egemenliği döneminden kalan bir yazıt olsa gerek. Roma döneminde Amasya bir

eyaletin merkezi/başkenti idi. Şehrin hemen Tokat yönü girişinde Abbasi döneminin en güzel örneklerinden biri olan eski bir cami ve bunun hemen karşısında aynı dönemde yapıldığı sanılan başka camiler ve pek çok Müslüman türbesi bulunmakta. Daha önceleri kentin diğer tarafından aynı mimari özelliklerinin ayrıntılarını taşıyan yıkık bir medreseye bağlı bir geçit görmüştük. Bu tür yapılar, duyduğumuz kadarıyla, Amasya'nın batısında kalan şehirlerde yok, farklı tarzda olmakla beraber doğuda Sivas, Divriği vb. yerlerde benzerleri mevcut. Daha sonraki eserler Anadolu yarımadası, hatta İstanbul'da görülebilir. Ancak bunlar daha sonraki döneme aitler ve ayrı bir alanda incelenen İslam egemenliği Selçuklu ve Osmanlı dönemleri mimarisi olarak nitelendirilirler. En göze batan fark kemerlerinin yapılış tarzında belirir; ki son dönem eserlerinde Yunan ve Roma etkisiyle daha dairemsi basit yapım tarzı benimsemiştir. Ayrıca Abbasi dönemine ait mimari yapılarda kuran ayetleri, ince işlemeli süsleme sanatıyla duvarlara kapı girişlerine Amasya'daki Abbasi dönemine ait mimari yapılarda medreseler camiler, türbelerde, her türlü bağnazlıktan uzak, kapı girişleri, duvarlar, kurandan alınmış yazılarla, oymalarla, kabartmalarla süslenmiş.

Biz konumuza dönelim. Şehirden ayrıldığımızdan bir saat sonrasında pusulamız güneyi gösteriyordu. Solumuzda zengin kalker kayalıkları, ırmağın kenarında kemerli suolları, sağımızda yeşil ve canlı bahçeler ki dut ve diğer meyve ağaçlarıyla dolu. Harika görünümlü nehir. Su dolaplarının dönerek yukarıya çıkardıkları suyun şırıltısı, insanı dinlendiren bir musiki oluşturuyor. Dolaplar nehir suyunun akıntısı ile çalışıyor. Nehrin içinde yer yer dolapların daha hızlı ve çok su çıkarması için çalı çırpıdan basit setler yapılmış. Eski yoldan ilerlemeye devam ediyoruz ve arkadaşlarıma buralarda bizden önce ne uluslar, krallar, prensler, generaller, sultanlar, hanlar, paganlar, Romalılar, Hristiyanlar ve Müslümanlar, ordularıyla, ışıldayan çelikten kılıçlarıyla geçtiklerini hatırlıyorum. Bu tepeler nelere şahit oldu, kaç tane masal anlatıldı, kaç resim gözlerimizin önüne gelir? Ama arkadaşlarım yine de sert, asık suratlı, soğuk ve ilgisizler buralarda bir fotoğrafçı kim bilir kaç kaç milyon anı yakalardı o eski olaylarda ve o eski yüzlerde.

Amasya'dan Tokat'a iki yol gidiyor. Biri şehrin bir buçuk saat uzağındaki pınardan sapıyor; diğeri vadi boyunca bir saat daha ilerliyor ve ardından İnebazar'dan doğuya dönüyor; ikincisi daha

pratik sayılabilir. Biz daha düz olanı seçtik ve atlarımıza su vermek için pınarda durduk. Dar bir vadiden doğuya döndük ve yaklaştık. 3 km boyunca bahçelerin, dutlukların arasından akan ırmağı takip ettik. Kayaların türü sert kireçtaşından, kil tortularına dönüştü ki bu değişiklik bize 45 derece güneydoğu yönünde olduğumuzu gösteriyordu. Bu kaya türü bazen sertleşiyor bazen de yılan taşı gibi kristal bir görünüm alıyor. Vadi buralarda hızlı bir şekilde daralıyor ve nihayet kaşımıza tamamen kapanıyor. Aslında altta 20 feet bir alan var. Üstte ise hala daha dar ve ilerledikçe geçidin senden önce kapanacağı hissine kapılıyorsun. En dar bölge sadece suyun geçmesine izin veriyor, ancak taş döşenmiş ve şu anda ana yol sayılıyor. Yok gittikçe inceliyor. Ta ki dar vadi her iki tarafı da örten bir kayalık tarafından tamamen kapanana kadar. Küçük akarsu yolun sonuna geliyor. Kayalığın eteklerinde küçük bir çalılık var ve burası iyi gizlenmiş nokta ve sadece batıya açık. Tam orada bir katırcı kervanı gelişigüzel doğaçlama bir kamp kurmuşlar, yaktıkları ateşin dumanı kayanın yüzünü karartıyor. Bu ilk darlığı geçtiğimizden beri her şey sürekli değişiyor; vadinin kenarında toprak yumuşuyor ve çamurlaşıyor. Ağaçlar, çalılar zenginlik ve bolluk işareti. Bülbüller şakıyor, keklikler ani ve hızlı uçuşlarıyla bizi heyecanlandırıyor. İkinci geçitte durmayıp kayalığın patika yolundan tırmanıyor ve uçurumun kenarından geçiyoruz. Dağın doruğunu oluşturan yüksek platoya ulaşmayı başarıyoruz. Geçtiğimiz son iki geçit çok tehlikeliydi. Ufak bir dikkatsizlik kendinizi uçurumunun dibinde bulunmanıza sebep olabilir. Bu yolda gece geçen gezginlere kılavuzluk eden bir tatarın yuvarlanarak öldüğünü duydum.

Platoda ilerliyorduk ki tahta su damacanası satmaya çalışan bir köylüyle karşılaştık. İki kuruş ya da dört penny İngiliz parası istedi, üç peniye anlaştık. Bu damacanalara at üstündeyken su taşımaya yarıyor ve suyu soğuk tutuyor. Ancak kullanılmıyorken boş bırakılmamalı; aksi halde işlevini yitirir. Biz uzun bir süre kullandık ve zamanla onsuz yapamaz olduk. Bölgede sıkça bulunan karaçamdan yapılıyor, baltayla kesiliyor ve son olarak bıçakla şekil veriliyor. Köylerde topraktan da yapıyorlar; göçebeler ise hiçbirini kullanmıyor.

Yol aldığımız platoda İnebazar vadisinin hoş manzarası, hem doğu hem de batı yaka'dan görülüyor. Burada 20 feet genişliğinde bir çaydan meyve sebze ve dut bahçeleri sulanıyor. Vadinin neredeyse

tüm toprakları ekilmiş. Her iki yandaki dağlar eteklerini çalılar örtüyor. Ancak yükseklerde çoğunluğu çam ve bodur meşeden oluşan ormanlar bulunuyor. Irmak kenarında köyleri ve bahçelerin ortalarında tek tük köy evleri var. Köylerin çoğu ve evleri dağlar diplerine uzanan dar düzlüklerde kurulmuş. Bu vadinin batı uç noktası yakınlarında İnebazar yakınından geçen biri çayın İris'le birleştiği yer çok ta uzakta değil. Yolumuzun üzerinde Küçük Asya'nın en güzel pınarlarından biri yer alıyor. Düşük bir seviyeden çıkıyor ve 8 feet yüksekliğinde ve her yazın 20 feet bir kare biçiminde taş bir duvarla çevrili. Su, çevrili alan içinde tüm yüzeyden fışkırıyor ve kaçması için deliğin 3 feet genişlikte olması gerekmesine karşın ve seviyesi dipte olduğu halde, öyle bir güçle fışkırıyor ki havuzda bir hamama yetecek kadar su her zaman mevcut. Hiçbir tıbbi yararı dokunmadığı halde Amasya halkı tarafından sıkça ziyaret ediliyor. Havuzun çevresi pek çok yerden çıkan pınarlar nedeniyle bataklığa dönüşmüş.

İlerlediğimiz dağın zirvesinde de bir pınar var. Pınarın yatağı kuru yağmur yağdığı zaman burada oluşan sel yolu çökertmiş. Bu nedenler zorlukla yol alıyoruz. Yol çok sarp dar ve etrafı uçurum.

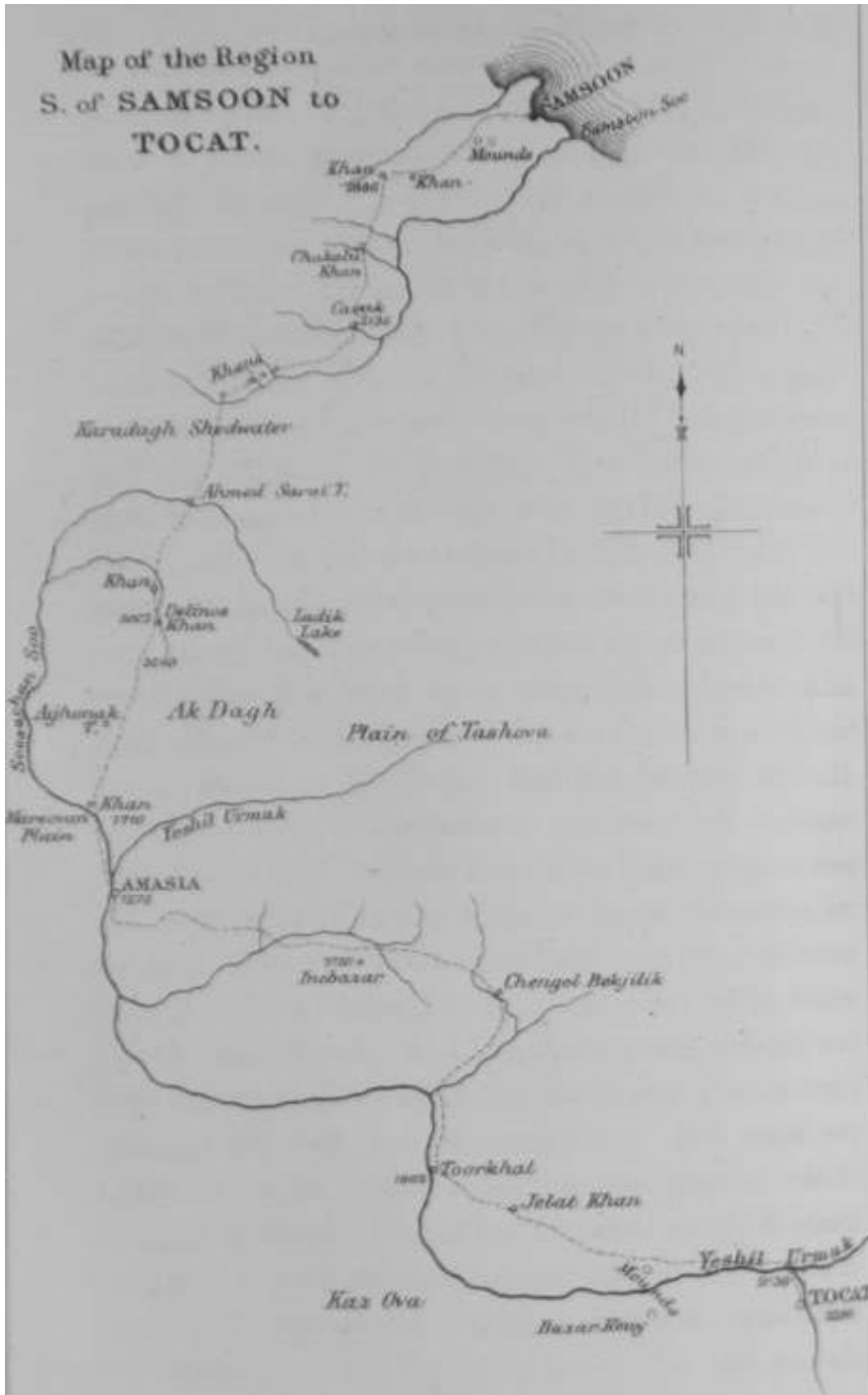
Bu sarp yerde ayrıca yolcular genellikle atlarına gem vurup yürümeyi tercih ediyorlar. Burayı geçtikten sonra aşağıda kırmızı bacaklı kekliklerin, şarkılarının çınladığı otlak olarak kullanılan küçük bir vadi uzanıyor. Saat 10'da İnebazar Ovasına vardık. Saat 12'ye kadar bir ceviz ağacının gölgesinde dinlenip yemeğimizi yedik. Sonra yine at sırtında doğuya doğru ilerledik. Kervanların ve yolcuların devamlı konakladığı, bakımsız odaları olan yıkık taş hana ulaştık.

Bu yol İnebazar Köyü'nün altındaki vadinin ortasından geçiyordu; mola vermeden hafifçe sağa dönüp dağa doğru giden patikadan ilerledik. Saat 3.30'da İnebazar'a vardık ve köyün dışından mezarlığın bitişiğinde dut ağaçlarının altına çadırımızı kurduk.

İnebazar Köyü dağ yolunda, her iki tarafı da sarp ormanlık yamaçlarla çevrili dar bir alan üzerine kurulmuş. Tam ortasında köy pınarının olduğu bir boşluk var ve büyükbaş hayvanların su içtiği bir de yalak. Vadinin bu tarafından herkes kendi arazisinde tarımla uğraşıyor. Hayvan yönünden zenginler ve eskiden beri ne zaman burada durduysam ki en az yirmi kere durmuşumdur, köyün girişinde bir yere oturdum ve mandaları, inekleri, öküzleri, boğaları, eşekleri, keçileri, koyunları seyrettim: Hepsi sosyal bir bütünlük

içinde meralardan evlerine dönüyor olurlardı. Bunların çoğu iyi besili iriceydi. Ah! Ne görkemli oyunlar oynadılar ve gelişleri köyün havasını nasıl değiştirdi, tabi özellikle de gençleri. Bu köyün insanını çok sakın ve çalışkan gördüm. İbadet ettikleri bir cami ve bunun yanında yabancıları ağırlıkları bir ev (misafirhane) var. Buradaki nezaket ve misafirperverliğe hayran kaldım. Bunu da şuna bağlıyorum: burada yabancılara iyi davranıyorlar, çünkü bunun faydasını gördüler. Sadece ana güzergâhının dışında kalan üç-beş köyde kaba muameleyle karşılaştık, onun dışında bir sorun yaşamadık.

İnsanlar ellerinde fazla bulunan, sizin ihtiyacınız olan yiyecek ve hayvan yemini satmayı dahi reddediyorlar. Ancak bu tüm dünyada böyle: bu genel insan doğası ile ilgili. Ve Küçük Asya insanı da şüphesiz bu özelliği paylaşıyor.

H.J.Van Lennep'in Amasya Tokat Arasındaki Güzergahı, 1854.

**SULARIN, YEŞİLİN, LEZZETLİ MEVYELERİN, İPEĞİN,
ŞARABIN, NAZLI VE YORGUN ANA KRALİÇESİ; AMASYA**

Karl Ritter

1779-1859 yılları arasında yaşamış bütün dünyada tanınmış Alman Coğrafyacısıdır. Gezgin-Coğrafyacı tipinin en ilginç örneği olan Ord.Prof.Dr.Karl Ritter'in dünya coğrafya bilimine büyük katkıları olmuştur. Amasya ve çevresinde anlatıldığı adı aşağıda geçen ünlü eseri Anadolu Coğrafyası ile ilgili geniş ayrıntılı bir çalışmasıdır.

Ritter bu eserinde Anadolu'yu (Amasya ve çevresini) en küçük yerleşim birimleri ve yüzey şekillerine kadar gözler önüne sermiştir. Bizzat gezip gördüğü yerleri birinci elden edindiği bilgilerle anlatırken, o zamana kadar

Amasya hakkında yazılmış tüm seyahatnâme ve coğrafi eserleri kendi araştırmalarıyla karşılaştırmış, eserinde onlara çok geniş yer vermiştir.⁹³

Bu nedenle Seyahatnâmesinin çok uzun olan Amasya kısmında diğer seyyahların anlatımlarını, ayrıca anlattığımızdan- onlara burada yer vermedik.

Karl Ritter'in adı geçen eserinde, Amasya'ya hangi yıl geldiği belirtilmemiştir. Yalnız satır aralarında verdiği bilgilerden Ritter'in 1856-1857 yıllarında Amasya'ya geldiği anlaşılmaktadır.

..... Amasya ünlü coğrafyacı Strabon'un memleketidir. Anadolu'nun en verimli yerlerinden biridir. Etrafı dağlarla çevrili bu şehrin ortasından geçen Yeşilırmak, hem de tabiat burada yaşayanların her türlü ihtiyacını karşılayacak şekilde cömert davranmış. Gelen her misafir burada sevgiyle içten karşılanır.

⁹³ Carl Ritter, Die Erkunde von Asien, Band IX: Klein-Asie Bergleichende Erdkunde des Halbinsellandes Klein-Asien. Berlin 1858, s.175-176.

Cömertçe büyük ikramlarla ağırlanır. Yeşilırmağın her iki tarafında yükselen dik dağlar (kayalıklar) sanki insan eliyle bu ırmağa bir yatak açılmış ve kenarlarına sanki duvar örülmüş gibi tabiat Amasya'ya hoş bir sürprizde bulunmuş. Dik dağların tepelerinde bu gün eski yerleşim izlerinden sadece kalenin harabeleri ve bir hisarı sağlam kalmıştır.

Dağların eteğinde kral mezarları yer almaktadır. Kale duvarlarının kalıntılarının bittiği yerde, iki ırmak birleşerek Yeşilırmak adını alır. Antik dönemde kale surlarının bittiği aşağı-yukarı 3000 ayaklık mesafede bir stadyum bulunuyormuş. Yeşilırmağın sağ tarafındaki yolun 600 ayak yukarısında iki odalı bir mağara bulunuyor. Yer altından açılan bir kanalla kalenin alt eteklerindeki hisarın içindeki yerleşim alanının su ihtiyacı sağlanmış şehrin su ihtiyacının bir kısmı dağlardan gelen kaynaklardan karşılanmış. Yeşilırmak üzerinde bulunan iki köprüden biri şehrin iki yakasını birbirine ayırmak için kullanılır. Irmağın kenarına doğru giden yol bereketli Kilikoman ovasına açılır. Zamanla buralarda bazı değişiklikler olmuş. Ama çok şey Strabonun anlattığı gibi kalmış. O Amasya kendi memleketi olduğundan bu çevreye ait ufak tefek olayları çok ayrıntılı anlatmış.

Antik dönem coğrafyacılarından Ptoleme (Batlmyus) de Amasya'nın Pontus Galatyasında bulunduğunu İmparator Marc Orellyus Antenyus ile Komodus'un aynı kişiler olduğunu bildirir. Dayı Plinus, Genç (yeğen) Plinus'da anlatımlarında Sezar'ın komutanlarından Germanukus'un Amasya'daki faaliyetlerini ve şehrin mimarı özelliklerinden ve pek de gerekli olmayan birçok bilgiyi uzun uzun anlatmışlardır.

Amasya bilginler ve filozoflar şehridir. Strabon ve Stoifer burada doğmuşlardır. Amasya basılmış madeni paralar üzerinde İmparator Damidyen'in resimleri bulunmaktadır. Amasya otonom bir bölge olarak M.S.1. yılın sonunda Roma egemenliğine girdi ve Justinyen zamanında birçok kilise açıldı. Burada Justinyan'den önce yapılan bir çok kilisede putperestler tarafından yıkılmış olabilir. Bu kiliselerin yıkıntılarını bizde gördük.

Amasya bir zamanlar Helene-Pontus'un merkezi haline getirilmiş. Yönetim buradan yapılmış. Sivas'a kadar olan Kızılırmak yayının içinde kalan bölgenin metropolisi (yönetim merkezi) imiş.

İdrisi İbni Batuda, Hamdullah Kazvini ve başka Türk-İslam

seyyahları ve coğrafyacıları Amasya ve çevresi ile ilgili kıymetli bilgiler vermektedirler. 1213 yılında çevrede şifalı kablıcaların bulunduğu, 1230-1236 yıllarında Amasya ve çevresinin yeniden imar edilmesi bu bilgiler arasındadır.

Amasya Timur'un işgaline yedi ay dayanmış ama çevresi çok zarar görmüştür. Hülagu Han zamanında da İran'dan bu bölgeye gelen kara tatarlar şehri tahrip ettiler. 40.000 kişilik birkuvvetle Amasya çevresini yağmalayan kara tatarların, bir kısmı geri dönmeyerek bu çevrede yerleştiler. Bayezid'in yenilgisi sonrasında bu çevrenin bir kısım halkıda Hazar kıyılarına götürüldü.

Daha sonraki yıllarda Tüccar Tavernier, Dubre, E.Bore gibi batılı seyyahların da Amasya ile ilgili güçlü izlenimleri vardır. Dubreye göre Yeşilırmak kuzey-güney yönünde yakalarının birbirine 30-35 metre yaklaştığı yerlerde beş tane köprü yapılmış. Bunların iki tanesi taştan ve Bizans döneminden kalmış. Diğer iki tanesi de ağaçtan inşa edilmiş. Bizans döneminden kalan binaların bir kısmının temellerine bugünde rastlamak mümkün. Sultan Bayazid Camisi şehrin en önemli mimari özellikleri olan bahçesinde ulu çınarlar bulunan önemli bir anıttır. Etrafında hastane ve birde medrese aynı dönemde yaptırılmış.

Mark Orellyus zamanında yaptırılan binaların harabelerinin bulunduğu alan tam metropolluğun idare merkezi imiş. Burada Bizanslılar tarafından onarılan bir kule bulunuyor. Daha sonraki yıllarda yaptırılan ve bu alanda yer alan Osmanlı şehzadelerinin bir sarayı bulunuyor ve onların Amasya çevresinde kendilerine ve bir birçok vakıf arazileri var.

Amasya şarabı, bol ve lezzetli meyveleri ipeği çok ünlüdür. İpek böcekçiliği şehirde 20.000 kişinin geçim kaynağıdır. Osmanlı ülkesinin birinci ipek üretimi merkezi Bursa'dan daha çok dut bahçesi Amasya'da vardır. Amasya ipeği Bursa ipeğinin kalite ve fiyat olarak gerisindedir. İpek buradan Karadeniz'in Sinop ve Samsun iskelelerinden Avrupa'ya satılır. İpek ihracı ve ticareti Ermenilerin elindedir.

Küçük taş heykeller, sütunlar daha çok İran mimarı etkisiyle yapılmış. Kral mezarları arasındaki yollarda İran mimarisinin izlerini taşıyor. Bunları tam olarak söyleyebilmek için daha çok araştırma ve inceleme yapmak gerekiyor.

Mümin ve Mihri Hatun Amasya'nın yetiştirdiği iki ünlü şairdir. Mihri, özgür tavırlı, rahat, eşitlikçi şiirlerini her fırsatta

haykırmış. Bir nevi bölgenin sofusudur.

Yeşilırmağın her iki tarafına çapı 6 metre olan su dolapları yerleştirilmiştir. Su dolapları nehirden aldıkları suyu ırmağın kenarına çıkararak bağ ve bahçelere akıtır. Amasya'ya yarım saat uzaklıkta Ferhat dağındaki yarım kalmış kanallarını tamamlayarak yeni su kaynakları getirmek için yurt dışından uzman G.Dorentes çağırılmış.

Şehirde toplam 4000'eyakın hane bulunuyor. Bunun 750 si Ermeni, 100'de Rum hanesidir. Şehir uzaktan çok güzel görünüyor. Fakat içinde dolaştığınızda bir harabe yıkıntı görünümünde. Şehir planlanması estetik duygu ve bilinç olmadığından sokaklar dar eğri büğrü dolambaçlı. Evler yüksek duvarlarla çevrili, sokaklar temiz değil, dolaşırken zaman zaman içlerinde kaybolduk.

Prusyalı mühendis Yüzbaşı Mulbach, Amasya'yı Ren nehri kenarındaki Enin Bray kalesine benzetiyor. Buradaki kaleden de Ren nehrin de olduğu gibi ırmaktan aşağıya giden yollar yapılmış. Amasya'da kuzeyden -güneye kaleden yeşilirmek kenarına inen bir yol mevcuttur.

Amasya-İstanbul yolu üzerinde geniş dut bahçeleri, ipek böceği yetiştirmek ve depolamak için birçok binalar bulunmaktadır. İngiliz konsolosu Henri Suter'in⁹⁴ bana verdiği bilgilere göre bu çevrede üretilen yıllık ipek miktarı 500.000 (beşyüzbin) okkadır. İpekler 120 okkalık balyalar halinde ambalajlanır. Her bir batman hami pek ipliği on şilin veya altı dinara satılır. Bulaşıcı hastalıklar ve kötü hava koşulları nedeniyle bazı yıllarda ipek üretimi 30.000 ile 85.000 okkaya düşüyormuş. Çok kötü geçen yıllarda ise 24.000 okkaya düşmüş. İpeklerin büyük kısmı Zile'ye, Haleb'e Şam'a satılıyor. İngiltere Fransa pazarlarına ise az miktarda taze ipek gönderilir.

E.Bore'de anlatımlarımda Kızılırmak'tan geçerek Merzifon'a oradan da 1837'de Temmuz ortalarında Amasya'ya geldiğini bildirmektedir. O, beyaz dutların olgunlaştığı ipek böceğinin en iyi yetiştirme döneminde şehirde bulunduğunu en iyi cins ipeğin okkasının 12 frank olduğunu. İpek alım-satım tekeli Ermenilerin elinde bulunduğunu. İpekten sonra Amasya şarabları ile ünlendiğini, Türk yönetimin sıkı denetimi altında Ermeniler uzun dönem saklanabilen lezzetli şarablar imal ettiklerini. Şehirdeki Ermenileri evleri genellikle üzüm bağlarının olduğu yerde tarihi kalıntılardan alınmış, üzerinde kitabe ve resim bulunmayan taşlardan yapılmış olduğu bildirilmektedir.

⁹⁴ Henry Suter, 1840-1870 yılları arasında Osmanlı şehirlerinde ticaret konsolosluğu yapmış İngiliz diplomatı.

AMASYA'DA VEBA SALGINI, AYAKLANMA VE BİR HEKİMİN ÖLDÜRÜLMESİ

A.D.Mordtmann

Andreas David Mordtmann (11 Şubat 1811 Hamburg-31 Aralık 1879 İstanbul)

Düzenli bir eğitim almamıştır. Fakat öğrenmeye inceleme ve araştırmaya olan ilgili kendi kendisini yetiştirmesini sağladı. Ünü kısa zamanda Alman devlet adamları, diplomatlar, üniversiteler ve bilim adamları arasında yayıldı. Bu çevreler kendisine iş vererek daha iyi yetişmesini sağladılar. Müslüman Doğu dünyası hakkında yazılmış birçok kitabı inceleyerek bu bölgelerin tarihini coğrafyasını, Türkçeyi Arapçayı, Bizans Grekçesini (Anadolu Rumdili) düzeyde iyi öğrendi.

25 Mayıs 1846 da İstanbul'a gelerek Kuzey Almanya kentleri birliğinin Hansa'nın İstanbul konsolosluğunda görev aldı. 1860-1871 yılları arasında Osmanlı ticaret mahkemesinde yargıç olarak çalışmıştı. Bir aralık görevden azledilmiş. 1872-73 yıllarında İstanbul'da Almanca yayınlanan "Phera du Boshore" gazetesinin yayın müdürlüğünü yapmıştır. 1873-1877 arasında Maarif Nazırı, yakın dostu Münir Paşa'nın döneminde açılan Mekteb-i Mülkiye'de coğrafya ve istatistik öğretmenliğine getirilmiştir.

İstanbul'da geçirdiği bir kalp krizi sonucu 31 Aralık 1879'da ölmüş. 2 Ocak 1880'de büyük bir törenle İstanbul Feriköy Protestan mezarlığına defnedilmiştir.

Sağlığında birçok bilimsel kuruluşun asli ve şeref üyesi seçilen Mordtmann'ın zengin bir kütüphanesi 36 eski İslami el yazması, Part ve Sasani sikkeleri, Bizans mühürlerinden oluşan koleksiyonu vardı.

Anadolu ile ilgili, mektup ve gezi notlarında çok ilginç ve ayrıntılı tarihi, coğrafik, etnografik ve istatistik bilgiler yayınladıkları dönemde büyük ilgi uyandırmıştır. İslam dünyası, Türk tarihi, Anadolu coğrafyası etnografyası ile ilgili toplam 70 kitabı ve makalesi vardır.

Altı çocuğundan dördü, Mordtmann'ın izinden gitmişlerdir. Büyük oğlu Andreas David tıp doktoru ve başarılı Bizans Arkeologu ve pek çok yayını olan bir yazardır. İkinci oğlu August Justus başarılı bir gazetecidir. Kızlarından Doris "Aus Dem Reiche des İslam" isimli bir kitap yazmış, ayrıca Ahmet Mithad Efendi'nin bir kitabını Almanca'ya çevirmiştir. Diğer iki kızının böyle uğraşları olmamıştır.

Mordtmann'ın en küçük oğlu Johannes Heinrick Almanya'nın İstanbul ve diğer Osmanlı şehirlerindeki başkonsolosluk ve konsoloslukların

da çalışmış başarılı bir diplomat, yazar ve şarkiyatçıdır ve 1914-1918 yıllarında İstanbul Dar-ül fûnunda görevlendirilmiş bir öğretim üyesidir.⁹⁵

Bu sayfalarda okuyacağımız Mordtmann'ın 1850-1859 yıllarını kapsayan anıları ve gezileri dağınık bir halde bulunan çalışmaları 1925 yılında Franz Babinger tarafından düzenlenerek Hannover'de yayınlanmıştır. Mordtmann bu anılarında üç kez Amasya'ya geldiğini bildirmektedir.

Mordtmann ilk kez Merzifon'dan Amasya'ya 22 Ekim 1850 de gelmiş 24 Ekim 1855'de Elvan Çelebi yoluyla Çorum'a gitmiştir.

15-19 Kasım 1858'de, Dr.H. Barthe ve beraberindeki bilim adamlarıyla beraber Tokat yönünden ikinci kez Amasya'ya gelmiştir.

Üçüncü gelişi ise kesin olmamakla birlikte 12-16 Ekim 1860'da yine Tokat yönünden gelerek Turhal, Ziyaretköy, Ezinepazarı, Kalaköy, Amasya şehir merkezinde Kral mezarlarda ayrıntılı çalışmalar yapmıştır.

22 Ekim 1850 yılında Merzifon'dan 8 saatlik bir yürüyüşle Amasya'ya geldik. Bu şehir ilk çağlardan bugüne adını değiştirmeyen ender şehirlerden biridir.

Amasya adının kökenini nereden geldiğine dair bilginler ve Amasya halkı çeşitli iddialar ve rivayetler anlatırlar. 1653 de bu kente gelen Boulliye Gauz Amasya adının nahoş müstehcen bir anlam ifade ettiğini bildirmektedir.

Bizden önce Amasya'ya gelen Diez ve Urguhart Amasya Türklerinin çokiye dürüst insanlar olduklarını anlatmaktadır. Şehri gezerken halkın kahvehanelerdeki normal sohbetlerinde konuşulan dilin bolca küfürlü ve müstehcen olduğunu duyduk. Belki de Türkçe'yi tam olarak bilmediğimiz için öyle anladık.

Bu şehir Strabon'un memleketidir. Onun iki bin yıl önce anlattığı Amasya sanki bugünde aynı özelliğini koruyor. Yeşilırmağın kenarında karşılıklı kayalıkların arasında kurulmuştur. Şehrin sadece biri Merzifon Samsun yönüne, diğeri de Tokat yönüne açılan iki çıkışı vardır.

Şehir merkezinden bu çıkışlara gidildikçe tüm vadi dut ağaçları ile kaplıdır. İpek böceği üreticilerinin evleri ve iş yerleri bu

⁹⁵A.D. Mordtmann İstanbul ve Yeni Osmanlılar, çevren Gertrude Songu-Habermann- Önsöz: Erol Üyepazarcı, İstanbul 1999, s. III ve V

dut bahçelerinde bulunur. Amasya'da herkes ipek böceği üretmeyi severek yapıyor. Halk tarafından sevilen takdir edilen bir meslektir. Bu kazançlı işi yapanlar çok hürmet görürler. Yıllık üretim havalar iyi gittiği ve hastalık olmadığı zamanlar 15-20 bin okka arasındadır. Bunun 3/1 biri Diyarbakır, Halep ve Şam'a satılıyor. (Geçen sene 24 bin okka ham ipek kozası üretilmiş ve bir okka ipek 120 kuruşa satılmıştır.) Amasya'daki temsilci Bay Krug tarafından geri kalanı Almanya'da Baden eyaleti Freiburg kentindeki ipekli dokuma fabrikasının merkezine gönderilir. Burada ham ipek ipliği kozası eskiden beri Avrupalı tüccarlar tarafından satın alınır.

Ham koza ipek ipliği haline gelmeden devlet alandan da satandan da vergi almaktadır. Ayrıca %12 lik te ihracat vergisi alınmaktadır. Bu ham koza değerinden olmayıp, işlenmiş ipek değerinden alınan vergidir. Amasya ve Bursa'dan İstanbul'a satılan ham koza/ipeğinde gümrük vergisi %12 dir. Düzenli adil, ödenebilecek bir vergi değildir. İç vergilerin bu kadar çokluğundan ipek böceği üretimi ve ipekçilik geriliyor. Oysa Milano ve Lyon'daki bir üreticinin ödediği vergi sadece %5'tir. İç vergiler çok yüksek ve çeşitlidir.

Bu vergilerin yüksekliğinden dolayı yerli üretim gittikçe düşüyor. Halk ipek böceği üretiminin güç, vergilerin yüksek, fiyatların istikrarsızlığından dolayı bezmiş durumda. Dut ağaçlarına iyi cins sarı dut aşıları (Romus Rhames, Krest Beery) aşıyorlar veya fidanı dikiyorlar.

Amasya'nın diğer tarımsal ürünlerini tahıl, meyve ve sebze oluşturur. Tahıl çeşitleri arasında çok güzel tipler mevcuttur. Rusların taganrof buğdayından üstün daha sert ve kaliteli beyaz buğday bu çevrede bol miktarda yetiştirilmektedir. Nohut ve bamyada çok kalitelidir. Bamyı kurutularak nohut da leblebi yapılarak İstanbul'a satılır. Bunun karşılığında oradan eski hurda demir satın alınır. Bamyı ilginç çok güzel çiçekli bir sebzedir. (Hibiscus Esculantus) En ünlü meyvesi elmadır ve en iyi cinsi (müshet apfe) "misket" tir. Avrupa'nın en soylu elmalarıyla boy ölçüşebilecek özelliktedir. Dış görünüşü, koyu kırmızı ve koyu yeşildir. İçi zarif ve kabuğu incedir. İnsanı cezbeden çok hoş bir kokusu vardır. Dayanıklı olup Avrupa damak tadına uygundur. Diğer elma tipleri pek iyi değildir. Pekmez ve sirke yapımında kullanırlar.

Amasya'nın sağlam bir iklimi yoktur. Yazın ve kışın çevreye

özgü ateşli salgın hastalıklar görülür. Dışarlarda Amasyalıların hasta bir görünümü vardır. Salgınların nedenleri arasında sulama sularının gelişi güzel kullanılması sonucu oluşan birikintiler de oluşan sivrisinekler ve üreyen diğer mikroplardır.

Şehre ilk defa gelen yabancı gece yarısı, su dolaplarının ürkütücü, doğuya özgü melankolik gürültüsüyle uykusundan uyanır. Şehir merkezinin aşağı-yukarı 25.000 nüfusu vardır. Yaklaşık 1000 Ermeni aile, birazda Rum aile vardır. Ermeni ve Rumlar Türkçe konuşurlar.

Amasya'da bütün Avrupalıları/Avrupa'yı İsviçreli Bay Krug temsil eden. Frayburg'taki büyük bir ipek firmasının buradaki temsilcisidir. Amasya'da sayılan sevilen bu kişi, şehre gelen Avrupalıları evinde misafir eder.

Strabon tarafından anlatılan kral mezarları su kanalları ve kale, bu gün hala ayaktaadır. Kaleyi en son Selçuklu hükümdarı Alaaddin Keykubat onarttırmıştır. Kral mezarlarından üç tanesi doğu, iki tanesi batı yönündedir. Bunların görünüşleri bize min'idât zamanından kalma olduklarını anlatır. Sanki kayaların içine kazılıp oturtulmuş gibi çok düzgün yontulup/kesilip yan yana getirilmişler. Kral mezarlarının alt taraflarında da verimli dut bahçeleri ve ipekçilerin iş yerleri ve evleri vardır. Tokat yönüne doğru şehrin çıkışında Doktor Bartoletti'nin mezarı var bulunmaktadır.*

Doktor, Amasya'da fanatikler tarafından öldürüldü?! O burada karantina sistemini kurmak ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek için çok çalıştı. Ne Müslümanların Kur'ânı, ne de Ermenilerin Franklara (İtalyan ve Fransız) olan kini, onun öldürülmesi için bir neden değildi. Çıkan ayaklanma sonucu Dr. Arzte Bartoletti'nin öldürüldüğü günlerde İstanbul'dan Amasya'ya 5000 silahlı Arnavut gönderildi. Bunlar şehirde isyanı bastırmak için çok adam öldürdüler. Doktorun katilleri yakalandı. Tüm isyancılar hapisanelere tıkıldı. Amasya şehir meclisi Bartelotti'nin ailesine tazminat verdi ve düzenli nafaka bağladı. Biraz zaman geçince hapisanede tutuklanan isyancıların bakımı zorlaşınca ellerine 10 para vererek serbest

* Amasya'daki karantina hekimi İtalyan'ın adı Osmanlıarşiv belgelerinde ve Amasya şeriye sicillerinde Doktor Baldi, Paldi olarak, konsolosluk raporları ve Avrupalı seyyahşların anlatımında Bartolotti olarak geçmektedir. Bu kargaşada baldi ilebirlikte Amasyaşehir meclisinde (Belediyesinde) görevli bir Türk'te öldürülmüştür.

23 Ekim 1850'de Yeşilırmak üzerinden sağa sapan bir yolda

4 A ustos 1840 Sal خذخ Amasya Bayezit Camii'nde k l n an ج le namaz ndan sonra camide bulunan hocalar, cemaatin da Imamas n isteyi eriatta yeri olmayan karantinan n ve karantina hekiminin def edilmesi iin bir dilek e haz rlanaca n s yerler ve ar ya adam gnderip ماضمانلار camiye ااا rt lar. Ne oldu unu merak eden esnaf dakk nlar n kapat p gelir. Re tizde Hoca Mustafa Efendi'nin cami avlusuna k p yan nda olan mollalara ve halka "Haydin اافيري getرخف" demesiyle harekete gezen ayak tak m karantihaneyeye sald r r. Kaa p Rum kilisesine s nan Dr. Paldi, kilisenin kap s n k r p iieri girenler taraf ndan خذخلد edilir. Halk tahrik ederek bu olaylara sebep olan camide جافري hocalar stanbul'a خذخلدerek Meclis-i Vail'da sorguya ekilip yarg lan rlar. Re tizde Hoca Mustafa Efendi ile Yahya Efendi ندر ay Gelibolu'ya خورخه edilirler. Osmanl Bahriyesi'nde yedi yl الال m olan Frans z Dr. Paldi'nin dul e ile ocu una da 250 kuru maa ba lan r. Bu olaya kar maklar anla lan Amasya esnaf ndan iki ki nin memleketlerine اامmelerine izin verilir. Bir sare sonra خورخه cezas biten iki hoca ile suusz bulunun ve stanbul'da tutuklu olan اارت hocan' da memleketlerine iade edilmeleri kararla t l r. Alt hoca Amasya'ya گنديلرilen olay s ras nda halk aras nda bulunduklar halde halk teskin etmeye al man Amasya hakimiyi, خذخاف و azledilmi olan muhass l sorgulanmak szere stanbul'a ااا r r. Aynt l bilgilerin bak n z. Prof.Dr. Nuran Y ld r m, Kolera Salg nlar nda Al nan Karantina ادمmeleri ve Osmanl ToplumsalYa am ndaki Yans malar (1831-1918), IX.Tارخ T p tarihi Kongresi Bildirileri, 24-27 May s 2006, Kayseri, s.232-233.

dört han geçecek Zana'ya geldik. Buranın manzarası çok güzel İstanbul yönüne giden bir yolun üzerinde. Fakat hiç ahali kalmamış. Çevrede gördüğümüz pek çok mezarlık buralarda bir zaman çok sayıda insanın yaşadığına dair canlı tanıklar. Anadolu'da böyle önemli yollar üzerinde bulunan çok verimli, fakat terkedilmiş köyler gördüm. Bursa'da seyahatimizde böyle köylere rastlamıştık. Bazen eşkıyalar bazen disiplinsiz askerler bu köyleri yağmalıyor. Bu yolda ilerlerken mezarlıklar, ıssız köyler, terkedilmiş evler, insan melankoliye sürükleniyor. Bir zaman yürüdükten sonra yol kenarında hiçbir köy ve mezarlık göremedik. Bir zamanlar büyük bir köy olan Zana'da sadece 30 hane kalmış, küçülmüş: Yıllık ödediği vergi 5000 kuruş. Evler kerpiç ağaç toprak karışımı ilkel malzemelerle genellikle dörtgen bir şekilde inşaa edilmiş. Tek bir kapıdan giriş çıkış yapıyor. Evlerin çoğu 2,5 odalı. Pencereleer çok küçük ve camsız. Gece misafir kaldığımız evin girişinde biraz genişçe mutfak olarak kullanılan odada yemek yeniyor ve oturuluyordu. İkinci oda ise hem yatak hemde oturma odası olarak kullanılıyor. Gece yere serilen yataklar gündüz kaldırılıp katlanarak bir seki üzerine tavana kadar yığılıyor. Ahır olarak kullanılan geniş bir yere mutfak geçiş kapısı var. Fakat çok karanlık ve duvarlarına havalandırma için 2-3 delik açılmış.

Gece yatarken ev sahibimize bizi erkenden uyandırmasını, 24 Ekim günü Zana'dan sabahleyin kahvaltımızı bitirip erkenden ayrılmak istediğimiz için tembihledik. Ertesi gün erkenden kalktığımızda yardımcımız Türkler hala uyuyorlardı. Onları zorla kaldırarak bize kahve pişirtmelerini istedik. Buradan ayrılarak Çorum yönüne gittik.

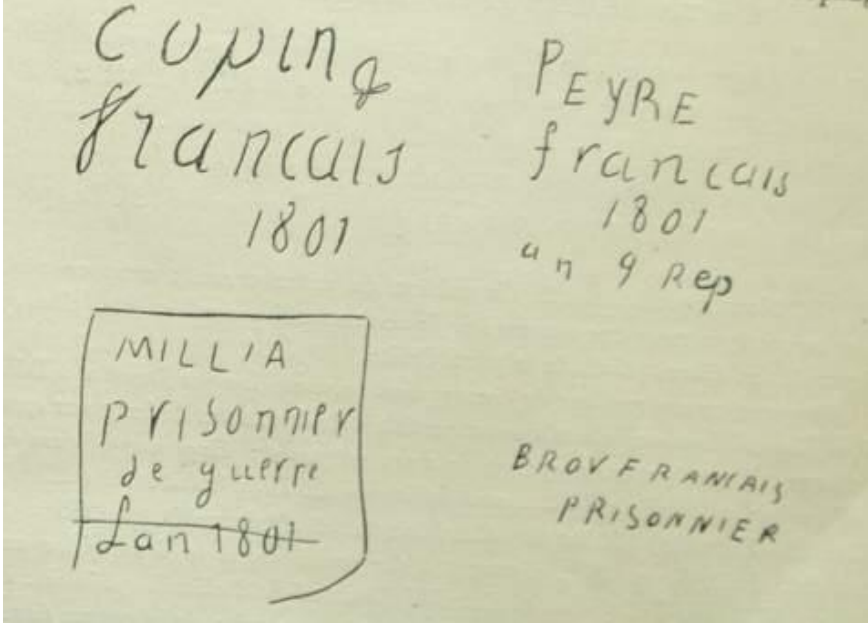
Zana'da ve Amasya çevresinde hiç rastlayamadığımız beyazlıkta ve lezzette güzel ekmek (yufka) bulduk. Yapımı son derece de basit un, su ve tuz katılarak hamur yoğruluyor. Oklavayla inceltilip kızgın sacın üzerine kapatılıyor. Hemen bir dakikada pişiyor. Misafir olduğumuz yoksul ev sahibinin içtenliği ekmeğin güzelliği, gece sabaha kadar pirelerin ısırmasını, gündüzün aşırı sıcaklığını unutturdu.

12 Ekim 1859'da üçüncü kez geldiğimiz Amasya'da birinci gün görüşemediğimiz eski dostumuz Bay Krug, ertesi sabah bizi merakla bekliyordu. Kendisiyle yıllar önce arkasından da bir yıl önce Bay Dr.Barth ile Amasya'ya geldiğimizde tanışmıştık: Bizi büyük bir hürmet ve sevinçle karşıladı. İlk görüşmemizden bu yana acı bir olay

yaşanmış o sevgili eşini kaybetmişti.*

Yalnız burada, iyi zenaatkar ve ustalardan çalışkan disiplinli güçlü bir Alman Kolonisi oluşmuştu. Krug ve ustalar Baden Wurtenburgtan buraya gelmiş, İpek ipliği fakrikası açmış Bay (Karl) Meez'in iş yerinde çalışıyorlar, ticaretinde ona yardım ediyorlardı. Bay Krug iyi bir ipek ustası ve tüccarı adeta ticari bir deha idi.* Bay Meez burada bulunan Alman kolonisinin eğitimi için getirdiği öğretmen Bay Kleen Akciğer kanserinden ölmüştü.

Bay Meez'in oğlu Karl (oğlu da babası gibi aynı adı taşıyor) ve yeğeni bu fabrikada çalışıyor. Daha önce iki kez geldiğim Amasya'yı üçüncü gelişimde daha iyi gezmek ve incelemek istedim. Dr. Barth'le beraber inceleyip araştırdığımız yerleri tekrar gezdim. İlk işim şehrin kalesini gezmek oldu. Kale duvarlarında antik taşların kalıntıları var. Romalı komutanlar Sula, Lukullus, Pompeus, Sezar bu kalenin yapılması için çalışmışlardı. Mihradat ise bunlarla savaşmaktan vakit bulup onartamadı. Buna rağmen kalenin yapımı tamamen Pontus Kralının gayretleriyle tamamlanmıştır.

Aynalı Mağaranın duvarına Fransız esirler tarafından yazılmış

* A.d.Mortman'ın, Amasya'ya ikinci gelişinde izlenimlerini Dr.Barthe'nin Amasya seyahatinde, anlattığımız için tekrarlamaya gerek görmedik.

* Bay George Krug 20 Mart 1863'de ölmüştür.

yazıların görünüşü -Jerfanion

Sonra Aynalı mağaraya yöneldim. Giriş kapısında “burada dünyanın en büyük baş rahibi oturuyor” şeklinde çok ince zarif şekilde kazınmış bir kitabe bulunuyor. Kitabede baş rahibin adıda bulunuyor. İçinde odalar kaya duvarlarla ayrılmıştır. Büyük odanın içine büyük bir taş sanduka/dolap yerleştirilmiştir. Mağaranın tavanı kavisli beşik örtmesi şeklindedir. Tavanın yüzü mitolojik Yunan kutsal mabet resimleriyle süslenmiştir. Fakat üzerleri çok çizildiğinden zor görülüyor, bir şey anlaşılmıyor. Asıl kızdığım buraları ziyarete gelen Avrupalıların resimler üstüne çizgi çizip yazılar yazmaları oldu. Resimlerden anlaşılabileceğine göre Pontus krallarının yeni Hristiyanları takip ettikleri dönemde belki Lisunus zamanında mağaraların küçük kiliseler olarak kullanıldığı, gizli Hristiyanların buralarda saklandığı anlaşıyor. Süslemelerin bozulmasında belki Selçuklular neden olmuş olabilirler. Tavanlardaki süsleme ve resimlerin üzeri çok yakın yıllarda Türk-Fransız savaşında tutsak alınıp Amasya’ya getirilen Cumhuriyetçi Fransızlar tarafından üzeri çizilmiş, kazınmış çeşitli yazılar yazılmış.

Selçuklu dönemine ait eski eserler genellikle şehrin batı tarafındadır. Gökmedrese ve rasathane Selçuklu döneminin en ünlü eserleridir. Gökmedrese yarı harabe durumunda, rasathane ise yıkılmış Bay Krug’un evinin temellerinde Şehzade Bayezid tarafından yaptırılan bir hamamın yıkıntıları var. Bayezid Hocası Hatib Kasım için de güzel bir türbe yaptırmış.

Şimdiki Amasya valisi Hamdi Paşa padişahın sarayında çok önemli bir hizmetli imiş. Bir gün padişahın hiç de hoşuna gitmeyen bir kabahat yapmış. Hemen görevden azledilerek Bolu’ya vali olarak sürgüne gönderilmiş. Bolu’daki görevinden memnun olmamış, başka bir yere atanmasını isteyince bu kez Amasya valisi olarak görevlendirilmiş. Daha gelir gelmez Amasya’nın iklimin sıcak ve nemli olduğundan burada da kalmak istemiyormuş. Geçenlerde padişaha bir mektup yazarak, “beni buradan alınız. Elinizin eteklerinizin altında olayım yanınızda olayım, eğer isterseniz ahırınızda seyisiniz olayım. Ayaklarınızı öperim. Ne olur! Beni buradan alınız” demiştir.

Bir özel hizmetlinin işlediği kabahatten dolayı cezalandırılacağı yerde sürgün olarak, üstelikte hiçbir bilgisi ve

deneyimi olmadığı halde valiliğe gönderilmesi, beni hayrete düşürdü. Böyle bir adamdan bu ülke bu Amasya ne bekler. Üstelik daha gelmeden gitmek isteyen adamdan!

Tokat'a giden yol boyundaki vadide Ferhat'la-Şirin'in macerasının geçtiği yerler var. İran'da geçen bu aşk hikâyesini, belki çok soylu belki acıklı olduğundan Türkler kendi fantezilerine uyarlayarak Amasya'ya taşımışlar. Şirin hanım duygularını pek dışa vuramıyor. Ferhad'a karşı bazen istekli bazen isteksiz. Ferhad bu suyollarını oyarken ihtiyar bir kadın yanına gelmiş "Sen otuz yıldır sabrederek her kazmayı vuruşunda Şirin diye sayıklıyorsun O şimdi yaşlı bir kadın oldu ve öteki dünyaya gitti" demiş. Bunu duyan Ferhad işi yarım bırakarak kendini kayalıklardan aşağı bırakmış. Kayaların kenarından oyulan suyolları yarım kalmış. Bu hüznü aşk hikâyesinin Amasya ile örtüşen tek yönü yarım kalmış bu su kanalları.⁹⁶

⁹⁶ Anatolien-Skizzen und Reisebriefe Aus Kleinasien (1850-1859), A.D.Mordtmann D.A.-Hannover, 1925- s.90- 100 ve s.472-473.

AMASYA'NIN ALAMANLARI

Dr. Heinrich Barth

Alman kâşifi ve coğrafyacısı (Hamburg 1821-Berlin 1865) meslektaşı Richardson ve Overweg ile birlikte Sudan'ın iç bölgelerine keşif gezisi yaptı. (1850-1855). Bu gezide iki arkadaşı öldü, ama Barth çok verimli sonuçlar elde etti. Sırasıyla Trablusgarb ile Çat arasındaki sahrayı, Vadai, Baguirmi ve altı ay kaldığı Çat'tan-Timbuktu'ya kadar uzanan Orta Sudan arazisini inceledi. Reisen und Entdunkungen in Nord Zentral Afrika'yı (Orta ve Kuzey Afrika'da Seyahatler ve Keşifler) 5 cilt halinde 1857-1859 yıllarında yayımlandı.⁹⁷

Yaptığı coğrafi araştırmalarla Osmanlı toprakları ve Afrikayı bilim dünyasına tanıtmıştır. Aynı zamanda bu bölgelerde Alman yayılcılığı ve kolonizasyonun öncülerindendir.

1858 yılı ilkbaharında İstanbul'a ayak basan Barth vapurla Trabzon'a gelmiştir. Oradan karayolu ile Erzurum Sivas, Tokat, Amasya, Yozgat, Kayseri ve Anadolu'nun diğer yerlerini altı ay gezerek araştırma ve incelemelerde bulunmuştur.

Barth'ye bu gezisinde uzun yıllar İstanbul'da kalan Osmanlı coğrafyasını, tarihini, İslam dini, sosyal yapıyı yakından tanıyan diğer bir Alman Bilgini Mordtman'da eşlik etmiştir.

15 Kasım 1858-Turhal yönünden Kaleköy ve Uygur köylerinden geçerek Amasya'ya gelen Barth ve beraberindekiler gerekli incelemelerde bulunduktan sonra 19 Kasım 1858'de şehirden ayrılarak Mecitözü-Alaca istikametinden Yozgat'a gitmişlerdir.

15 Kasımda Turhal'dan erkenden ayrıldık. Anlaştığımız katırcılar yeşilırmağın kuzeyindeki kayalık tepelerin üstündeki geçitten yolun kötülüğü ve soygun korkusundan gece geçmek istemiyorlar. Bu yolu ve çevreyi iyi tanımıyorlar. Kayalık tepenin üstündeki yol ve geçit çok kötü. Bizden evvel buradan geçmiş kağnıların izleriyle karşılaştık.

Çengel Beli denilen yerde Boğaz birdenbire daralıyor, insana korku veren bir hal alıyordu. Buranın çıkışında çok güzel çardak altında bir kahve vardı. Dar boğazda insanı korkutan manzaradan

⁹⁷ Meydan Larouse, II. Cilt, s.171

sonra, burada içtiğimiz kahve ve hem korkumuzu hemde yorgunluğumuzu unutturdu.

Oradan İncepazar'a (Ezine Pazarı) geldik. Bu yıllarda Anadolu'da misyonerlik yapan Van Lennep, bize haber göndererek burada görüşmemizi istemişti ve söz verdiği halde gelmedi. Orada çok güzel yapılmış Türk kervansarayına rastladık. Bu vakitten sonra Amasya'ya gidemeyeceğimiz için burada geceyi geçirdik. Bu köyün halkı tatarlardan oluşuyordu.

Ertesi gün Amasya'ya doğru yol aldık. Dut bahçeleri ve ipek böceği yetiştirilen evler buradan başlıyordu. Fakat bu aylarda evlerde ve bahçelerde kimse kalmamıştı. Yolun solunda hafif meyilli bir yokuşun düzleştiği yerde yine tatarlardan oluşan Uygur köyü karşımıza çıktı. Uygur evleri düzenli yapılmış, bahçeleri bağları bakımlı güzel manzaralı bir köydü. Sonbaharın tabiata armağan ettiği güzel görünüş, bu köyde panoramasının içinde almıştı. Köyün yakınından geçen temiz berrak sulu bir dere çağıldayarak aşağıdaki vadiye akıp gidiyordu.

Uygurdan sonra kale köyüne geldik. Buradaki evlerin ilginç bu yöreye uygun mimarı özellikleri var.

16 Kasım Salı günü gökyüzü kalın yağmur bulutları ile kaplı idi. Hava kararırken Amasya'ya girdik. Fakat şiddetli bir yağmur başladı. Vakit bir hayli ilerlemişti. Kuzey'e doğru ırmağın uzandığı vadinin sağ tarafında ilerliyorduk. Irmak kenarında vadinin hafifçe genişlediği bir yerde etrafında ağaçlar bulunan çok güzel süslü taştan yapılmış bir çeşmeye rastladık. Çeşme dört köşe kesme taşlardan yapılmıştı. Önünde tek parça taştan oyulmuş, yuvarlak fazla derin olmayan bir oluğu vardı. Biraz ilerimizde aynı özellikte başka bir çeşme daha gördük. Vadiden çıktıktan sonra döne döne hafif eğimli bir yamaca çıkmağa başladık. Artık hava iyice kararmış, görüş mesafesi iyice daralmıştı. Tekrar vadinin kenarına indik. İki kaya arasındaki bulunan bir geçide doğru ilerledik. Burası şimdiye kadar geçtiğimiz en dar ve zor yol alınan bir geçitti. Buradan Amasya'ya kadar böyle bazalt kayalardan oluşan iki üç geçitten geçtik. Sonradan önümüze düzenli bir yol serildi. Yollara dört köşeli işlenmiş bazalt taşlar döşenmişti. Yoldaki taşlardan bir tanesinin üstüne bir çelenk işlenmişti. Bu yolda ilerlerken yavaş yavaş dut bahçeleri üzüm bağları karşımıza çıktı. Yolun kenarına paralel olarak kalker kaya tabakalarının içine oyulmuş su kanalları uzanıyordu. Sulama

mevsiminin dışında ahali tarafından bu kanallar yol olarak kullanılıyor. Sel taşkınlarının tahribi sonucunda hasar gören kanallar özel bir çimento ile tamir edilmişti.

Üzüm bağları ve meyve bahçeleri içinde çok güzel iki katlı evler görünüyor. Fakat bu evlerde devamlı oturulmuyor. İpek böceği yetiştirme ve meyvelerin sebzelerin derildiği, hasat edildiği sonbahara kadar buralarda yaşam çok canlı. Tekrar yeşilırmağın kenarına doğru yol almağa başladık. Şehre girerken yağmur şiddetlendi. Taşhana gittik. Burada geleceğimizden habanlı olan Bay Krug'un işlerini yönettiği ticaret yaptığı bir ofisi var. Birçok üretici ve köylü ellerindeki ipek ve diğer değerli mallarını Bay Krug'a satmak için toplanmış, sıraya girmişlerdi.

Bay Krug bizleri içten, açık yüreklilikle karşıladı. Bu dostça davranışı bizi memnun etti. Saçları ortadan ikiye ayrılarak taranmış iyi giyimli, ciddi ve ağırbaşlı hali bize oldukça güven verdi.

Bay Krug, eskiden Merkezi Freyburg'da⁹⁸ bulunan, Meez ailesinin sahibi olduğu ipek ticarethanesinin Amasya'daki temsilcisi imiş. Şimdi kendi adına burada birçok işyeri açmış, hem onları yönetiyor, hem de ticaret yapıyor.

Bay Krug, bizleri akşam evine davet etti. Önceden evine eşyalarımızı gönderdi. Sonra, onunla beraber kötü döşenmiş kaldırımlarla dolu Pazaryerinden geçerek evine gittik. Bu güzel ev, yeşilırmağın kendinden küçük başka bir ırmakla birleştiği yerde, yüksek çıkıntının üzerinde geniş çok katlı İsviçre mimari tarzında inşa edilmişti. Evin alt katında bir çok küçük oda var. Bu evin bulunduğu noktadan Amasya'nın kartpostal güzelliğindeki manzarası gözlerinizin önüne seriliyor. Ilık serin bir rüzgâr akımı günün her saatinde evin bulunduğu yerden esiyor.

Amasya'ya gelen Almanlar, melezleme ve aşılama yolu ile çok güzel meyve bahçeleri (özellikle dut ağaçları) yetiştirmişler. Çevrenin yağmurlu ve rutubetli iklimine uygun tarım ürünlerinin yetiştirildiği çiftlikler kurmuşlar.

Bay Krug'un evinde eski patronu Bay Meezin iki oğlu Freiburg'tan misafir gelmişler. Onlarda bu evde kalıyor. Bay Krug'un eşi bir yıl önce ölmüş. Yanında kızkardeşi bulunuyor. Bu günlerde

⁹⁸ Günümüzde Federal Alman Cumhuriyetinin Baden-Württemberg eyaletine bağlı İsviçre sınırına yakın dokumcılıkla ünlü bir şehir.

Bay Krug bir oğlu ve iki kızını eğitim için Freiburg'a göndermek istiyor. Buradaki Avrupalılar çok kazanıp çok para harcıyorlar. Bir Avrupalı için burada en zor durum çocuklarının terbiyesi ve eğitim.

Krug bizi ipek böceği yetiştirdiği çiftliğine götürdü. Alçak tavanlı içi tahtalarla kaplanmış genişçe bir odada ipek böceği kozaları kurutuluyor. Sonra ayrı bir yerde depolanıyor. Buradan da kozalar çözülmek üzere Avrupa'ya ve başka yerlere satılıyor veya gönderiliyor. Bay Krug bu sezonda şimdiye kadar 400 balya ipek kozası satmış, 100 balya daha gönderecek. Her bir balyanın ağırlığı 60 okkadır. İpek balyaları okadar sıkıştırılmış ki arasında yağmur suyu bile sızamıyor. Amasya'da yıllık üretilen 60 bin okkalık (yaklaşık 7000 tonluk) ipek böceği kozasının çoğunu Bay Krug satın almaktadır. Ortalama 5 okka ham ipek kozasından 1okka saf ipek ipliği elde edilir. Bir başka deyişle Amasya'da bir yılda üretilen 7000 ton ham ipek kozasından 25-30 ton saf ipek ipliği edilir.

Amasya'nın meşhur elmasını daha tanıyamadık. Henüz İstanbul'a gönderilmek için hazırlanmamış.

Bu işletmeden ayrıldıktan sonra bir köprüden geçerek Samsun yolu üzerindeki güzel evlerin üst tarafındaki kaya mezarları incelemeye gittik. Dağın yüzünde büyük blok kayaları oyularak yapılmış bu kaya mezarlar fazla büyük değil. Önlerindeki küçük açık alanlar iyice düzenlenmiş. Hepsi büyük bir emek harcanarak incelikle yapılmış. Fakat bazılarının üst kemerleri çabucak ve kaba bir şekilde tamamlanmış.

Hava yağmurlu olmasına rağmen şehirde gezmeye başladık. Irmak kıyısında doğal şekilde düzenlenmiş bir alan üzerinde inşa edilmiş. Bayezıd camisinin insana huzur veren mistik bir havası var. Bahçesindeki ulu çınarlar ve selviler huzur ve sakinliği daha da artırıyor.

Eskiden şehirde 4-5 tane güzel köprü varmış. Bugün de 5 köprü kullanılıyor. Bunlardan biri Bayezıd Paşa tarafından I.Mehmet zamanında yaptırılmış. Bay Krug bu mağaraların alt tarafında dut ağaçları arasında bulunan Türkçe bir kitabeyi bize gösterdi. Eskiden burada kurulmuş, şimdi harabe halde bulunan bir kağıt fabrikasının kitabesiymiş. Önceki yıllarda planlanan Samsun-Amasya-Sivas demiryolunun Amasya'da yapılmış fakat rayları döşenmemiş, bazı bölümlerini yer yer seller bozmuş. Irmak kenarlarındaki kısımları da tahrib olmuş.

Hava çok kapalı ve yağmurlu olduğu için çevreyi fazla gezemedik. Bu nedenle şehir içindeki Selçuklu eserlerini inceledik. Gösterişli bir mimari özelliği olan bir yapı dikkatimizi çekti. Dört köşeli güzel bir giriş kapısı ve içinde açık bir avlusu bulunan bir zamanlar hastane olarak hizmet veren bu güzel bina şimdi imalathane olarak kullanılıyor. Mordtman bu yapının Hicri 786'da (1384 yılı) Karakoyunlu Gıyasettin Mehmet tarafından yaptırıldığını mimarının zevk sahibi bilgili, sanat anlayışının yüksek olduğunu söyledi. Fakat binanın gereğinden fazla süslü, hastane için de çok küçük olduğunu belirlemekten de geri kalmadı.

Şehrin gezilip görülecek çok güzel yerleri var. Fakat havanın kapalı ve yağmurlu olması hala önümüzde bir engel. Hala şehir içindeki tarihi kalıntıları ve eserleri incelemeye devam ediyoruz. Dört gözlü bir Roma köprüsü gördük. Ama hava muhalefeti incelememizi engelledi. Kaya mezarları içine kadar uzanan Türk türbeleri de karşımıza çıktı.

Gök Medrese ise ve çok kullanışlı büyük yapılmış. Zamanının en görkemli bir binası imiş. O adını yapımında kullanılan mavi çinilerden almış. Astronomik gözlemlerin yapıldığı kulesi şimdi hafifçe eğik durumda. Amasya bir zamanlar pozitif bilimlerin öğretildiği önemli bir merkezi, eğitim ve dünyanın her tarafındaki bilim adamlarını kendine çeken bir mıknatıs gibiymiş. Şimdi bu günler de şehirde böyle bilginlere rastlanmıyor. Mordtman'ın söylediğine göre Gök Medrese kesin olmamakla birlikte miladi 7 yy.lın ortalarında yarısından geç olmayan bir zamanda inşa edilmiş.

Caddenin hemen karşısında Kılıç Arslan'ın oğullarından Gıyasettin Ebul Fetih'in türbesi bulunuyor. Mordtman'a göre hicri 667 de (1269 yılı) yapılmış. Bu bina Gök Medrese'den daha süslü. Geniş köşe sütunları eğer (köşe sütunu denirse) bulunuyor. 10 metre yüksekliğindeki türbenin giriş kapısı yok. Kapı yerine yoldan merdivenle aşağıya inilerek içeri giriliyor. İçeride 8 tane sanduka bulunuyor. Bunlardan iki tanesi bebeklere ait. Sandukalar, parlatılmış emaye tuğlalardan yapılmış. Burada Selçuklu ve Osmanlı hükümdarlarının şehzadelerinin mezarları toplu olarak yer alıyor. Padişah Sultan beşinci Murat'ın oğlu Ahmet'in mezarı da burada bulunuyor.

Selçukluların bir yardım kuruluşu olan İmarethanenin duvarın

da Mysteryen⁹⁹ dinine/tarikatına ait yunanca nefis bir kitabe bulduk. Yardımcım onu kopyaladı ve daha sonra anıtkaya mezarlardaki kitabe, resim ve işaretlerin kopyasını çıkarmaya gitti. Türk-İslam yapılarının bulunduğu yerde, Bayezid'in oğlu Fatih'in yaptırdığı bir türbeyi de inceledik.,

Karanlık çökerken güçsüz ışıkların oluşturduğu yarım daire şeklinde Amasya'nın şirin bir görünümüyle karşılaştık. Bay Krug'un evine ilk gittiğimiz kötü kaldırım ve çamurlu yoldan gitmek istemiyorduk. Genç Meez bize ırmağın öteki kıyısından, biraz daha uzun bir yoldan götürmeyi teklif etti.

Bulduğumuz yerden yavaş yukarıdaki kaleye çıkan bir yolu takip ettik. Yukarı çıktıkça şehrin bir kazan içine yerleşmiş gibi olan konumu daha da belirginleşiyor. Bu uzak ve yokuş yolda ilerlerken ilk gittiğim yoldan Krug'un evine gitmediğime pişman oldum. Vincke'nin yaptığı Amasya şehir planında bu ilerlediğimiz çıkıntı/eğer yer almıyor. Burası plana dâhil edilseydi Amasya'nın bu yöresi ile ilgili bir çok bilgi bulunabilirdi hava muhalefetine rağmen 16 Kasım da şehrin birçok tarihi yapılarını ve harabelerini gördük. Şehir kültürü ve fiziki dokusu için çok yararlı bir gezi oldu. Günün yorgunluğunu atmak için Krug'un evinde erkenden yattık. Sabahleyin uyanınca Ayvalı kek, böğürtlen reçeli ile kahvelerimizi içtik. Tekrar anıt kaya mezarlarda ve tepede bulunan kalede inceleme yapmayı kararlaştırdık.

Bu gezimizde bize Bay Krug'un Amasya'da doğmuş bir oğlu ve Alman kolonosinin öğretmenliğini yapan Bay Klein kılavuzluk edeceklerdi. Bay Klein Bay Meez tarafından Avrupalıların çocuklarına eğitim ve öğretim vermek üzere Schwaben'den getirilmişti. Bu tepenin üstünde Krug'un evine yakın küçük bir evde oturuyordu. Bay Klein çok sevimli sempatik güçlü kuvvetli bir adamdı. Sorduğumuz sorulara gayet basit, kısa, fakat kendine göre mantıklı, akıllı bir cevaplar veriyordu.

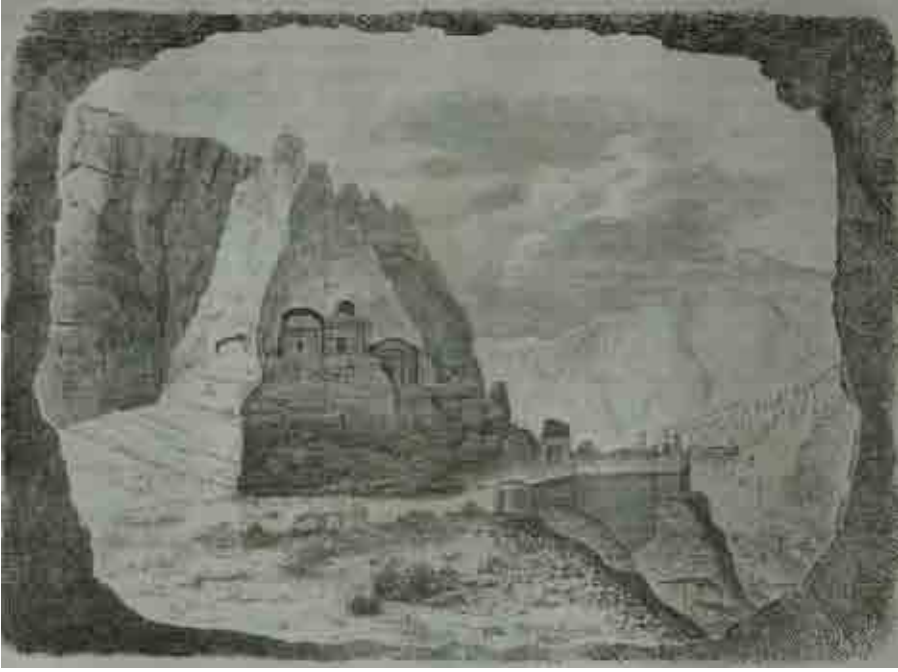
Yanımıza üzüm, fındık ceviz toplamak, botanik bitki örnekleri, malzemeleri ve arkeolojik parçaları koymak için ayrı ayrı sepetler alarak yola çıktık. Krug'un oğlu bu rüzgârlı havada kayaların

⁹⁹ Eski Yunan ve Roma'da, ancak yemin edilip, ikrar verilerek girildikten sonra o kişiye öğretilen dini kuralların törenlerin bütünü. İkrar vermiş olanlar tapınaklarda yapılan ayinler kesilen kurbanlar, kutsal törenler hakkında hiçbir açıklama yapmamaya söz verirlerdi. Türk Ansiklopedisi C.25, s.55.

tepesinde çocukça akrobatik hareketler yaparak önümüzde sekerek yürüyordu. Eski antik şehir harabelerinin bulunduğu yerde insanı şaşırtacak imrendirecek güzellikte bir anıt kaya mezarla karşılaştık. Biraz ileride normal bir mezarlık bulunuyordu. Yine burada anıt mezarın mimari özelliğinden olan bir çeşme var. Önünde kocaman demirden yuvarlak bir çeşme oluğu var.

Bu gezimizde tam ölçümlü bir çalışma yapamadık. Ölçüleri bir metrelik düzgün çomakla aldık. Bu nedenle plandaki ölçülerimiz kaba ölçümle yapıldı. Buradan ayrılarak, güneybatıya bakan bir kaya mezara gittik. Bu mezarın içinden yeraltına doğru bir tünel uzanıyordu. Bu tünelden 60 basamaklı bir merdiven inerek düz bir yere geldik. Burada da bir mezar grubu vardı. Tünelin içinde bulunduğumuz yerden 50-60 mt. Batıya doğru hafif bir yokuşa doğru yürüdük. Bu tünel ve içindeki mezarlar Amasya'nın antik dönemlerde güçlü olduğu zamanlarda yapılmış olmalı. Çalışmalarımızı kabataslak gelişi güzel yürüttüğümüz için kesin olarak ne zaman yapıldıklarını tespit edemedik.

Benden önce Amasya'ya gelen birçok araştırmacı gezgin buralarda çalışmalar yapmışlar. Bizim ekibin burada yaptığı en iyi ayrıntılı çalışma üç tane anıt kaya mezarın incelenmesidir. Bu üç anıt kaya mezar hiçbir eklenti olmadan şehre bakan kaya kitlelerinin dik kıyıları iyice düzeltilerek oyulmağa başlanmış. Bizden önceki seyyahlar iki grup halinde 5 mezardan bahsederler. Bu mezarların içerisinde bir anıt kaya mezar bulunuyor ve bu mezar ötekilere göre biraz daha küçük ve basitçe yapılmış. Yaklaşık 3m² boyutunda ve içinde 60 cm uzunluğunda taştan dikdörtgen şeklinde bir sedir oturak oyulmuş. Bunun da yapıldığı zamanı tespit etme oldukça güç. Öteki eski mezarlar gibi hepside M.Ö. V. yy.dan daha genç değiller.

Kral Mezarları-Gravür. Dr. Barthe, 1858

Mezarların hepsinin önyüzleri çerçeveleri pencereleri çok tahrip edilmiş, yıkıma uğramışlar. Kitabelerinin üzerindeki yazılar kazınmış okunması zor. Sonradan birileri yazıları düzeltmeye çalışmış. İki anıt mezara ait çok belirgin olan kitabeleri ben okudum. Bir tanesi bir karı-kocaya ait olabilir. Mezarların birinde kapı olması gerekiyor. Kapının takıldığı yerlerde delikler bulunuyor. Kafesli bir kapı olması gereken yerde yok.

İkinci mağaranın kapısını da anıt kaya mezarın altını da sonradan eklenen bir duvarla sağlamlaştırmışlar. Sonraları bu mağarada bir çok tadilat ve değişiklik yapılmış. Sonradan ilave edilen bölümler ortaçağda dini ayinler için yapılmış olabilir. Kademeli koruma teraslarında yıkık bir banyonun/küvetin yarım kırık harabesi görülüyor. Bu terasın batısında kaya içine oyulmuş bir tünel ve kayanın ön yüzünde yontulmuş merdiven basamakları var.

Buradan ayrılarak daha sonraki genç dönemde yapılmış büyük bir anıt kaya mezara geldik. Bunun çok mükemmel şaheser nakış ve süslemeleri var. Buradan aşağıya bakıldığında şehrin seyrine doyum olmayan manzarası ayaklar altında, gözler önüne seriliyor. Bu

mezarın merdivenlerinden kapısına ulaşıldığı anda güneybatıda iki mezar daha karşımıza çıkıyor. Bunların bulunduğu yere ulaşmak için zorlu bir emek harcamak gerekiyor. İrmaktan 1890 metre yükseklikte eski bir saray harabesi bulunuyor. Bunun yıkıntılarına da ulaşmak oldukça zor. Kafilemizde bulunan gençler, güney batıda bulunan saray harabesine ve onu çevreleyen ayakta kalmış duvarlara ve hisarlara çıktılar. Bu kalenin ve hisarın, ortasında yer alan sarayın savunmasına yönelik, stratejik amaçlı yapıldığı ortaya çıkıyor. Yukarıya doğru tırmanırken bir çeşme harabesine rastladık. Bunun çevresinde daha geç dönemlerde yapılmış mezarlar görülüyor

Herhalde zengin ve orta halli kişilerin mezarları olsa gerek. Birçoklarının ön yüzünde geniş delikler bulunuyor. Deliklere parlak madeni süslemeler yapılmış. M.Ö.200 YY.da yapılmış olmaları kuvvetli bir varsayım.

Anıt kaya mezarların içinde Aynalı Kaya/Aynalı Mağara olarak adlandırılan bir tanesi tüm özellikleri ile diğerlerinden ayrılıyordu. Yapımına büyük özenli bir emek sarfedilmiş. Girişinde mezarı hırsızlardan korumak için taştan engeller yapılmış.

Güneş ışığında aşağıya tekrar baktığımızda doğu tarafında gittiğimizde gördüğümüz hisar ve kuleler Strabon'un anlatımlarıyla tam örtüşüyor. Kuleler kale hisarının iç kısmında dışarıya çıkarılmış bir elin parmağı gibi uzatılmış. Boşyer bırakılmamış. Strabon'un anlatımlarıyla çok benzerlik gösteriyor. Bugün hala doğu burcunun köşesinde bulunan eski bir top Ramazanda iftar zamanı bildirmekte dini bayramlarda ve diğer törenlerde ve eğlencelerde kullanılır. Son zamanlara kadar kalenin içinde insanlar yaşıyormuş. Şimdi yıkık halde bulunan birkaç evde hala insanlar oturuyor.

Amasya ve çevresinde her zaman eski Helenistik yazılara kitabelere rastlamak mümkündür. Bir çok duvarda da İslamik doğu kitabeleri bulunur.

Samsun istikametindeki bir patikadan aşağıya indik. Burası aynı zamanda şehrin sınırını oluşturur. Bu kısımda birçok Rumca / Helenistik yazılara ve kitabelere rastladık bunların özel kişilere ait mezar taşları olma ihtimali fazla.

Kalenin batıdaki savunmayan en uygun köşesinde, kare şeklinde en yüksek kulesi savunma için çok uygun kare şeklindeki taşlardan yapılmış yüksek bir kule yer alıyor. Biz onun tepesinde Bay Klein'inin yanında taşıdığı öğle yemeğimizi yedik. Buradan aşağıya

baktığımızda şehrin görünümünü, önemli noktaların topoğrafik özelliklerini tesbit ettik. Eğer zamanımız olsaydı 30 metre yüksekliğindeki Lokman Tepesi'nde, bazı ölçüler yapabilseydik, hiç şüphesiz daha iyi topoğrafik bilgiler elde edebilecektik.

Yine de doğruya yakın bir tahminle Bay Wincke'nin yaptığı Amasya şehir planını kullanarak şehrin topoğrafik yapısını tespit ettik. Semer şeklinde küçük tepeler var. Bay Kruğun evi 0'33'E.de Daha batıda, N.25 V.de onun yanında küçük bir camii bulunuyor. O.E de ırmağın kavis yaptığı bir yerde 200 haneli Ziyaret Köyü onun ilerisinde Soma Köyü'nü tepeden gördük. Meydan Köyü'nün bulunduğumuz noktadan görülmesi imkânsız ve oda V.20 E. Konumunda yer alıyor. Cırcır (Ciğciğ) Köyü'nde W22.N. de konumundadır.

Hisar'ın üstünde yemeğimiz bittikten sonra, yürüyerek çeşme ve su deposunun bulunduğu yere gittik. Amasya şehir merkezine doğru inmeye başladık. Burada kalenin ayaklarına tesadüf ediliyor. Tuğladan kemerli bir şekilde yapılmış bir çeşmenin arka tarafında bir tünel bulunuyor.

Elimizdeki mumları yakarak, tünelden içeri girdik. Burası kayalardan oyulmuş bir geçit, içi kırık taşlarla dolu. Ancak yan tarafından ilerleniliyor. Zorlukla ilerlenen bu geçitte taş basamaklar bulunuyor, kademe kademe ilerliyoruz. Merdiven artık o kadar çürümüş ki, bastıkça dağılıyor. Önümüzde 100 metrelik inişli merdivenli bir yol daha var. Kuzey batı yönünde buradan inerek, su seviyesinin bulunduğu yere geldik. İşçilik artığı, 1mt³.e yakın taş/kaya parçaları olduğu gibi bırakılmış. 1-2 metre daha yürüyünce, suları tatlı ve çok çok temiz bir kaynağa ulaştık.

Burası-Roma imparatoru Pompoeu zamanından yapılmış, yol üzerinde büyüklü küçüklü taşlar, kaçak definecilerin yaptığı kazılar esnasında, çıkarılmış olsa gerek. Bu çevrede çok kıymetli ve nadir Helenistik döneme ait parçaları, basit özel mezarlıklarda bile bulmak mümkündür. Bu tünelde iki tane Rumca önemsiz gibi görünen, belki de eskiden tahrib edilen kitabeye rastladım. Bu yazıları kazıyan/yazan kral kaya mezarını yapan mimardı. Bazı mezarlarda hırsızlıklara ve saldırılara karşı korunma amaçlı demir parmaklıklar vardı. Bu işi yapanları saygı ile andık. Kitabelerden birinde Amasya'yı temsil eden, fakat bitirilmemiş bir resim var.

Buralarda inceleme araştırmalarımız bitince, İsviçreli

hemşehrimizin hepimizi ferahlandıran, huzur veren güzel manzaralı evine gittik. Sabahtan bu yana iyi bir çalışma yaptık. Evin terasında oturarak yorgunluğumuzu attık.

Ertesi gün Bay Krug'la Amasya mutasarrıfı Kamil Paşa'yı ziyarete gittik. Paşa eskiden Kudüs valisi imiş. Orada her üç din içinde kutsal sayılan yerler için sık sık kavga çıkıyormuş. Özellikle Hristiyan mezhepleri, buraların kendilerine ait olduğunu vurgulayıp, kendi aralarında kanlı kavgalar yapıyorlarmış. İki üç yıl önce çıkan bir kavgada birbirlerini kırıp geçirmişler. Kamil Paşa buraya atanınca, emrindeki güvenlik güçleriyle bu kavgaların önüne geçmiş. İlk zamanlarda biraz zorluk çekmiş. Her dinden ve milletten insanı küçük, dar bir alanda barış içinde yaşatmayı sonunda başarmış. Bu çevrede kurduğu karakollarla, dini ayinler sırasında kimsenin zarar görmemesini sağlamış. Bundan dolayı Kamil Paşa'ya Avrupalı devletler ve Hristiyan kuruluşlar pek çok madalya, berat ve taktirname vermiş. Kudüs ve Amasya çevresine faaliyet gösteren katolik misyoner papazların buralara bekâr gelmelerine, (nedeni bilinmediği ve araştırılmadığı için) iyi karşılamıyorlar.

Bu günlerde Amasya ve çevresine oldukça Çerkez ve Tatar göçmenler geliyor. Kamil Paşa bunları yerleştirmekte güçlük çekiyor. Ayrıca göçmenlerle bu çevrenin Türk ve Kürt aşiretleri arasında şiddetli anlaşmazlıklar çıkıyor. Biz Amasya'dan ayrıldıktan sonra, İstanbul'a yapılan bir şikâyet sonucu, Kamil Bey görevinden alınmıştı.¹⁰⁰

Paşanın makamından ayrıldıktan sonra Bay Krug, bana şehirde enteresan yerler gösterdi. Bir hana girdik. Hancının kiraya verdiği bir çok binek hayvanı vardı. Bizim Çorum Yozgat ve Kayseri tarafına yapacağımız yolculuk için, bir anlaşma yaparak araba, binek hayvanı kiraladık.

Bu gün Bay Mordtman biran önce buradan ayrılıp, Kürt milli aşiretinin reisi Hamit Bey ile görüşmek ve incelemelerde bulunmak üzere Bozok tarafına gitmemizi istedi. Havada biraz düzeldi. Bende kendime göre önemli bulduğum yerleri görmeye gittim. Tekrar kral mezarlarını, en ince küçük ayrıntısına kadar incelemek için büyük mezarın önünden Amasya'nın o eşsiz güzellikteki manzarasının

¹⁰⁰ Hazırlayanın notu: Tüm araştırmalarımıza rağmen, Seyahatnamelerin dışında Yusuf Kamil Paşa'nın Amasya'da mutasarrıflık/valilik yaptığına hiçbir bilgiye ulaşamadık.

görüldüğü yere çıktım. Bu kez oraya gidişimde kuzeydeki kaya duvarın altında orta çağdan kalma bir kemer keşfettim. Kemer yukardaki kalenin yapımıyla aynı özelliği gösteriyor. Ve kaleye ulaşmak için yapılmış yolun bir parçası. Belkide bir zamanlar burada bir çok ev vardı. Kaya üzerine kazılmış bir kitabe gördüm. Çok büyük tahribata uğradığından okunması oldukça güçtü. Ben tekrar anıt kaya mezarlarına döndüm. Havanın tekrar bozulması üzerine plan ve kopyaların alınması tam bitiremedim, eksiklerini Bay Krug'un evinde tamamladım.

Büyük anıt kaya mezarlarda çalışmalarım devam ederken, Kamil Paşa'nın, Krug'un evinde, bize iade-i ziyarette bulunmak için geleceği haberi ulaştırıldı. Çalışmalarımı tamamlamadan, Mordtmanla eve gitmeye hazırlanırken Paşa ve Bay Krug'da yanımıza geldiler ve birlikte eve gittik.

Kamil Paşa ile uzun uzadıya, dünya sorunları, Osmanlı devletinin içinde bulunduğu durum, Osmanlının güçlenmesi ve modernleşmesi bir vali olarak içinde bulunduğu zor koşullar üstüne konuştuk, tartıştık. Kendisi konar-göçer Türk aşiretlerinden özellikle Yozgat ve çevresinde bulunan milli Kürt aşiretinin soygunlarından ve reisi Hamit Bey'in yolsuzluklarından oldukça rahatsızdı.

Hava biraz açınca Dr. Mortman ve ben, çok canlı, enerjik hayat dolu Bay Klein, yukarı Yeşilırmak vadisinde bulunan aynalı mezara (Aynalı Mağara) gitmeyi kararlaştırdık. Irmağın doğu tarafından yürüyerek, samsun yolu istikametindeki tahta bir köprüden geçtik. Tersakan Çayı'nın Yeşil Irmağa karıştığı yerde tekrar mükemmel yapılmış bir taş köprü üzerinden geçtik. Burada vadi bir mil kadar genişliyor. Yukarıya doğru tırmanmaya devam ettik. Aşağı bakınca vadi kazan gibi bir görünüm alıyor. Etrafta bir çok kaya mezarı bulunuyor. Vadide geniş dut bahçeleri arasında ipek böceği yetiştirmek için kullanılan iki katlı beyaz binalar yer alıyor. Yetiştiriciler kapalı yerlerde böceklerini koruyorlar. Altındaki kerevitlerde de kendileri yatıyor.

Burada, kale harabelerinden kuzeydoğuda gördüğümüz, önü bir ayna gibi parlayan bir anıt kaya mezar var ki, parlaklıkta ve güzellikte öteki mezarları geride bırakıyor. Fransız seyyah E.Bore bu kitabeleri yanlı zevksiz bir şekilde çözmeye çalışarak çelişkili net olmayan bilgiler vermiş.Oysa çözülmesi ve tanımlaması son derece kolaydı. Fakat basitçe yapılmış kazılmış bir kitabe değildi. Kitabede

birkaç harfin dışında hepsi okunabilmektedir. Burası tabiat ana'ya adanmış bir anıt mezar. Bundan 40 sene önce bir paşa at sırtında mağaranın önünden geçerken, aniden atı ürkmüş, paşa attan aşağıya yuvarlanmış. Atın ürkmelerini mağaranın uğursuzluğuna bağlayan paşa, kızgınlıkla kitabenin bazı yerlerini kırmış. Bore'nin mezarı ve kitabeyi çözümlemesi yeterli değil ve kendine göre bir yorum vererek yanlış şekilde anlatmış.

Bu anıt kaya mezar mükemmel olağan üstü mimariyle özenle yapılmış. Bir tür hatasız bir inşaattı. Kayalar tıpkı Roma'daki Aziz Peter'in ayaklarının öpülerek parlatılması gibi o kadar güzelce yontulup parlatılmış.. Düzgün yapımı ve ön yüzünün ayna gibi parlamasından dolayı çevre halkı burayı " aynalı mağara " diye adlandırmıştır. Öteki mezarlar kaya aralarına sıkıştırılmış gibi duruyorlar. Bu anıt mezar öbürleri gibi ince ve büyük olmamasına rağmen çok güzel, enteresan ve görkemli idi. Fakat elimde bir merdiven olmadığından içeri giremedik

Amasya'da gerçek ölçü ve planla tanımladığım krokisini yaptığım tek yapı "aynalı mağara" oldu. Böylece bir tür kendimizi mükâfatlandırdık. Burada tekrar Amasya'nın aşağıdaki dut bahçeleri ve Yeşil ırmakla tamamlanan panoromasını seyrettik.

Aynalı Mağara'nın kapısındaki kitabeyi çözmeye çalışırken, keyifli bir güçlü kuvvetli, hükümet gibi bir süvari bize doğru yaklaşıyordu. Fakat kendine göre atı biraz küçüktü. Selam verdikten sonra, bize

-Bozok'a sizler mi gitmek istiyorsunuz diye sordu. Bizde evet dedik.

-Ben, size, oraya kadar refakat etmek için görevlendirildim. Şimdi köyüme Ziyaret Köyü'ne gidip döneceğim dedi. Bu neşeli adama rastladığımız için kendimizi şanslı saydık. Çeyrek saat uzaklığındaki Ziyaret Köyü'ne biz de gitmeyi istiyorduk. Ama yolun taşlı olması ve havanın kararması üzerine vazgeçtik. Ziyaret Köyü yerine Zana'ya gitmeye karar verdik. Oradaki kaya mezar bulunduğumuz noktadan görünüyordu. Vadi içinde olan bir yoldan ilerleyerek oraya gittik. Dönüşte Bay Klein ile Bay Krug'un ipek işletmesini ziyaret ettik. Böceklerin kozalardan nasıl ayrıldığını gördük. Fakat Krug bu işletmenin yetersiz olduğunu söyledi. İşletmenin yanında Bay Krug'un yapımı yeni tamamlanmış, su gücüyle çalışan bir un değirmeni üretime başlamıştı. Buradaki canlılık

yorulmadan çalışan Alman girişimcinin gayretlerini gösteriyor. Amasya'nın yerlileri ve diğer değirmen sahipleri, değirmene ırmak içine yapılmış basit göletlerden, dolaplarla su alıp depolanmasına karşı çıkıyorlar. Irmak boyunca uygun yerlerde su depolarının ve un değirmenlerinin bulunduğu yerlerde nehrin içine herkes bu tür basit göletler, setler yapmış. Yeşil ırmakta ulaşım ve yük taşımakta kayık ve sandallar kullanılmadığından bu setlerin ve Krug'un yaptığı setin hiç kimseye bir zararı yoktu.

Bay Krug'da kendisine karşı çıkanlara, su herkese, su dolaplarına değirmenlere ve bahçelere yeter. Benim değirmenime aldığım su hiç kimsenin ihtiyacını azaltmaz. Ben suyu alarak bu modern değirmeni çalıştıracam diye ikna etti.

Amasya çeşitli insan manzaralarıyla, hayat dolu cıvılcı küçük kuzey Asya'nın sahil bölgesine yakın güzel bir şehirdir. Arkeologlar için küçük Asya'da çekici heyecanlandırıcı bir merkezdir. Arkeolojik çekiciliği şimdi ve gelecekte önemi koruyacaktır. Eğer buradan geçen bir demir yolu yapılırsa, Avrupa'dan buraya pek çok göçmen gelerek yerleşir. Amasya'nın eski akademik bilimsel merkez olma özelliği bugün kaybolmuştur, artık bunu yakalayamaz. Eğer Avrupalılar buraya gelerek yerleşerek bir koloni kurup burada bir yüksek okul açarlarsa ancak eski ününe kavuşur.

Şehirde gördüğüm medrese talebeleri tembel ve miskin bir şekilde dolaşarak üç beş yerden yardım alarak hiçte ahlakı olmayan yöntemlerle yaşıyorlar. Üstleri başları çok eski saçları kirli ve dağınık bir durumdadır. Eğitim ve öğrenmek gibi bir gayretleride yok. Dr. Mordtman'a göre Amasya'da 38 medrese var. İlk bakışta önemli bir gelişme gibi görünse de ilerlemenin tam aksine gerilemeye neden oluyorlar. Medrese öğrencileri ve buradan mezun olanlarla hiçbir konuşulup tartışılmıyor. Hele de bir kadı ve imam olurlarsa yanlarına hiç yaklaşılmıyor.

Amasya'da toplam 25.000 kişi yaşıyor.

Amasya karşılaştığımı daha sonra güzergâhımız üstünde Alaca-Akpınar arasında tekrar rastlayacağımız Dürzî Aşiret reisi Halil Beyi anlatmadan geçemeyeceğim. Biz Amasya'da iken Halil Bey Bay Krug'tan iş istemeğe geldi. Onun ticaret yaptığı yerlerde güvenliğini sağlamak işyerlerini çiftliklerini koruma teklifi yapmak için geldi. Ama Bay Krug tarafından kabul edilmedi.

Dürzî aşiret lideri Halil Bey 1849 lu yıllarda aşiretiyle

bulunduğu Suriye taraflarında bir çok soygun, adam öldürme eylemlerinde bulunmuş karanlık biri idi. İşlediği suçlardan dolayı yakalanarak İstanbul'a götürüldü. Cezası idamlıktı. Eğer asılmaz ise ömür boyu hapis cezasına çaptırılacaktı. İstanbul'da bir tanıdığı aracılığı ile valide sultandan af talebinde bulundu. Kendisinin çok mahir bir cirid ustası da olduğunu söyledi. Bir gün padişahın huzurunda da cirid oynadı. O yıllarda Kaliforniya'da bulunan altın yataklarının zenginliği padişah tarafından duyulmuştur. Halil Bey padişaha kendisinin altın arama-bulma uzmanı olduğunu söyledi. Bulduğu altınları saraya göndermesi karşılığında affedilerek memleketine dönmesine izin verildi. İlk zamanlarda harabelerde bulunduğu bir çok altını İstanbul'a hazineye gönderdi. Bir beratla kapıcı başı oldu. Kendi bölgesinde güvenliği sağlama görevine getirildi. Sonrada eski alışkanlığına geri dönerek aşiretiyle birlikte soygunlara başladı.

Bu kez de yakalanarak İstanbul'a getirilip yargılandı memleketinden aşiretiyle birlikte Amasya havalisine sürgün edildi. Amasya valisi Kamil Paşa, Halil Bey'e pek güven duymadı. Aşireti ile Krug'un hizmetine bağ bahçelerinde çalışmak onu korumak için başvurdu. Fakat Krug Halil Bey'den vali Kamil Paşa'dan bir kafelet güvence getirmesini söyledi. Paşa bunu kabul etmedi. Amasya Çorum ve Bozok valileri toplanarak Halil bey'in rahat durması koşulu ile aşiretiyle birlite Alaca yakınlarında Akpunar'a yerleşmesine izin verdiler. Halil Bey çabucak Amasya'yı terk ederek aşiretiyle birlikte Akpunar'a gidip yerleşti. Bu kez el altından, gizlice Kürt aşiretleriyle birlikte soygunlarına devam etti.

1858 de Amasya'dan-Yozgat'a giden bir kervan Kürt milli Aşiretince soyulmuş. Soygunu duyan eski İstanbul emniyet müdürü, şimdiki Yozgat valisi Halil Bey'i huzuruna çağırılmış.

-Senin mutlaka bu soygunla ilgin var. Çaldığın malları nereye sakladıysan hemen geri getir. Halil Dürzi ise kötü bir vaziyette

-Malları ben çalmadım ama kimin çaldığını nereye sakladığı biliyorum. Yalnız bana biraz izin verin demiş.

Bir iki gün sonra Halil Bey Yozgat valisinin huzuruna soyguna karışan bir Kürdü getirmiş. Adam hiçbir şeyi gizlemeden soygunu anlatmış. Fakat malları sakladıkları yeri söylememiş. Biraz sıkıştırınca çalınan mallar asıl sahiplerine geri verilmiş. İşte Dürzi Aşiret reisi Halil Bey, böyle gizli kapaklı ilginç bağlantıları olan esrarengiz bir adam. Malların Yozgat şehir meclisi azasının evinde tam satılmak üzere iken bulunmuş.

19 Kasım 1858 Cuma günü sözleştiğimiz han sahibinden atları teslim alarak Amasya'dan Bozok (Yozgat) yönüne doğru hareket ettik.

Ziyaret köyünde bize katılan ikinci zaptiye bizim eski zaptiye gibi değildi. Sessiz dış görünüşü ve yüz ifadesi ile biraz dalavereci hilebaz birine benziyordu. Bizden alacağı parayı, önceden tanışımız zaptiye ile paylaşmamak için onu devreden çıkarmak istiyordu. Biz buna izin vermedik. Sanki sahibiymiş gibi ikide bir Türkçe olarak “beş at 125 kuruş temiz para” diye söylüyordu. 125 kuruş bizim paramızla günlük 7 Prusya taleri idi. Birde Ermeni “İnce” adlı hizmetli tutmuştuk. İlk tanıştığımız anda pek güven vermiyordu. Gelirken bizim istediğimizden fazla at getirmişti. Çok güzel iki tabancası bir filintası, bir karabinası vardı. Güzel kuvvetli atının sırtında giderken elinde uzun ve kalın bir mızrak tutuyordu. Atının eğrine birde topuz takmıştı. Pazuları güçlü, kuvvetli bir adamdı. İnce çıkarlarına düşkün, fakat, bize iyi bir şekilde hizmet ediyor her istediğimizi yerine getiriyordu. Yozgat’a da ilk kez gidiyordu.¹⁰¹

¹⁰¹ Dr.Heinrich Barth, Reise Von Trapezunt Durch Die Nördliche Hälfte Klein- Asien Nach Scutari Im Herbst 1858-Berlin 1860- s.26-37

Amasya Şehir Planı ölçek 1/100000 Dr. Barthe (Çizim: Vincke)

BİR ZAMANLAR İSLAM DÜNYASININ BİLİM VE KÜLTÜR MERKEZİ, ÜNİVERSİTELER ŞEHİRİ; ANADOLU'NUN OKSFORD'U AMASYA

Georges Perrot

Fransız Arkeoloji Profesörü, bilim adamı, (Villeneuve-Saint Georges-1832- 1915) Ecole Superieur'de öğrenimi tamamladı. Yunan uygarlığını araştırmak için kurulan Atina Okulu'na 1852 yılında öğretim üyesi oldu. 1855'de Anadolu'da bilimsel bir geziye çıktı. Hacı Bayram Camisi bitişiğindeki Ankara Anıtı üzerine August'un Vaziyetamesini okuyarak yorumladı. 1861 yılı mart ayı sonlarında yanında mimar Guillame ve tıp doktoru Jules Delbet İstanbul'a Georges Perrot, aynı yalın aralık ayı sonuna kadar İzmit, Bursa, Kütahya, Ankara, Çorum ve Amasya çevrelerinde araştırma gezileri yapmıştır.¹⁰² Bu gezide Amasya ve çevresinin ilk kez fotoğrafları Doktor Delbet tarafından çekilmiştir. Anadolu'da dokuz süren bu gezi arkeolojik incelemenin bilimsel gezinin sonuçlarını Exploration Archéologisue Galatia et de la Bithynia- 1862 adıyla yayınladı.¹⁰³

Bu eser, adı geçen yerleşim alanlarında ören yerlerinin, tarihi eserlerin arkeolojik özelliklerinin, mimari tarzlarının ortaya çıkarılıp, bilim dünyasına kazandırmak için yapılan önemli çalışmadır. Yapıların ören yerlerinin gravürleri, planları çizilmiş, fotoğrafları çekilmiştir.

1882-1892 yıllarında Paris Üniversitesi-Edebiyat Fakültesine arkeoloji profesörü oldu. Akdeniz çevresi ve Anadolu'da eski çağlar tarihi, uygarlığı, sanatı ve arkeolojisi ilgili birçok eserler yazdı. Bu kitapta Amasya ve çevresinin arkeolojisine ait geniş ve ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Bu arkeolojik incelemeler kitabının arkasından, anılarını, yolculuk izlenimlerini, incelemelerini, sosyal ve ekonomik gözlemlerini anlattığı aşağıda adı geçen ikinci bir kitabı daha vardır.¹⁰⁴

G.Perrot bu eserinde Osmanlı devleti yönetiminde birçok aksaklığı tespit etmiş, yöneticileri acımadan eleştirmiştir. Bazı konularda haklı olmasına rağmen Ermeni ve Rum azınlıklardan yana tavır almış Türklere karşı da küçümseyici bir tavır sergilemiştir.

¹⁰² Georges Perrot, *Souvenirs d'un Voyage en Asia Minor*, Paris, 1867.

¹⁰³ Meydan Larousse Ansiklopedisi, 10. Cilt,s.51.

¹⁰⁴ *Exploration Archéologisue Galatia et de la Bithynia*- Paris 1862.

-Güzel bir vadinin ilerisinde Yeşilırmak ve Amasya'nın görüşünü- Bay Krug'un evindeki misafirliğimiz- Güzel bir evdeki temiz yataklarda ağırılanma. Bu evde tanıdığım ilginç kişiler; Doğuda bir İngiliz Konsolos; Musul'daki Fransız konsolosu ve modacı eşi genç bayan. -Amasya Paşası Salih Beyi ziyaretimiz.- Amasya'da Avrupa mamul maddelerinin yayılışı ve buna direnen küçük Türk üreticileri.-Bir üniversiteler şehri Amasya; öğrenciler ve bunların vakıflarından karşılanan ihtiyaçları. (Yemek yiyecek, giyecek harçlık) – Fakir Halk'a karşı yapılan adaletsizlikler. Amasya'da bir Avrupalının yaptığı çalışmalar. -ZilePanayırı; Cirid oyunu-Türk endüstrisinin çöküşü-Amasya'da Hekimlik ve hastalıkların tedavisi- Kış mevsiminin başlaması; Karlar içinde Amasya'dan ayrılışımız.

26 Kasım 1861'de Çorum'dan Amasya'ya doğru yola çıktık. İki gün boyunca her iki yanı ardıç ağaçları çevrili, düzenli işlenmiş tarlalarla çevrili bir vadiye yürüdük. Vadiyi çevreleyen dağların yüksek kesiminde yer yer çam ağaçları vardı. İkinci gün akşam üzeri Amasya'ya iki saat uzaklıktaki eski adı İris olan Yeşilırmak vadisine girdik. Şehre yaklaştıkça manzara güzelleşiyor ve ilginç bir hal alıyordu. Yeşilırmak'ın adına yakışacak şekilde suları pırıl pırıl tertemiz besberraktı. Eskiden Halys diye anılan Kızılırmak'ın gri bulanık sularıyla tam bir zıtlık oluşturuyordu. İris'in suları kenarında ağaçların köklerini ve ırmağa uzanmış dallarını okşayarak geçiyordu.

Kırmızı kiremitli çatılarıyla evler dut, diğer meyve ağaçları böğürtlen çalıları arasında güzel bir görünüm oluşturuyordu. Alçak tepelerde de çeşitli meyve ağaçları görünüyordu. Beypazarı'nın ıssız bir çöle benzeyen manzarası ve yarısı toprağa gömülü köyleriyle karşılaştırılınca, Amasya bize daha şirin ve hoş göründü.

Yaklaşırken sanki dağlar biraz daha derinleşerek yükseldi. İlerlediğimiz vadi iyice daraldı. Şehre bir saatlik uzaklıkta, yeşilırmak üzerinden bir taş köprüden daha geçtik. Irmağın her iki kenarını Amasya'nın gururu çeşitli meyve ağaçları, düzenli çiftlikler, gür böğürtlen çalıları ipek böceği atölyeleri süslüyor. Önümüzdeki dönemeci döner dönmez hiç kuşkusuz Küçükasya'nın en güzel ilginç kenti Amasya karşımıza çıkmış, onunla göz göze burun buruna gelmiştik. Şehir gri renkli, dev boyutlu kayalıkların yer aldığı bir vadiye kurulmuştu. Kayalıkların eteklerinden Yeşilırmak'ın her iki

şehre hâkim bir yüksek tepenin üzerinde modern bir zevk anlayışı ile inşa edilmişti. Ev o kadar güzeldi ki anlatmaya söz yeterli değildi. Evin kapısında içtenlik, sevgi ve samimiyetle karşılandık. Bizi hemşehrileri olarak bağrına bastı. Bay Krug burada İsviçreli iş adamları ve Fransız devletinin de resmi çıkarlarını koruyan bir temsilci idi. Evi Avrupa mobilyaları, Amasya'dan-Ankara'ya kadar olan yörelerden toplanmış özel tarihi ve etnoğrafik objelerle uyumlu bir şekilde döşenmişti. Sandalye ve masalar, Avrupa'da yayınlanan kitap, dergi ve gazeteler güzel uyumlu hoş bir şekilde yerleştirilmişti. Evde bir piyano vardı. Bir piyanoyu, Boğazköy'den-Alacahöyük'e oradan da Amasya'ya yaptığım sekiz günlük yolculuk boyunca geçtiğimiz yerlerde yaptığımız araştırma ve incelemelerimiz de hep yetersiz fakir çalgılarla, düzensiz akortlarıyla bozuk uyumsuz havalar, türküler dinlemiştik. Bu piyano bana yoldaki kötü izlenimlerimi unutturdu. Bağışlama ve hayranlıkla rahatladım. Birdenbire kendimi Fransa'daki evimde hissettim. Burada bulunan Fransızlar ve her kesimden ve diğer Avrupalı ailelerin çocukları akşamları Bay Krug'un evinde toplanıyorlar, piyano ve diğer enstrümanları çalmayı öğreniyorlardı. Bizim orada konuk olarak bulunduğumuz akşamda böyle bir müzikli toplantı oldu. Piyanonun başına oturan bir genç kız bizi önce soğuk bir ifadeyle selamladı. Sonra acemice tuşlara bastı. Önce piyanodan düzensiz ve uyumsuz sesler çıktı. Diğer çalgılarla başka gençlerde bu konsere katılınca birden bire uyum sağlandı. Enstrümanların ve gençlerin sesi evin tüm odalarında çınlamaya başladı. Kendimi birden Paris'te bir konserde hissettim. Yerimden fırlayıp aniden gençlerin boyunlarına sarılmak, onları öpmek istedim. Tekrar beni memleketimdeki anılarıma döndürmüşlerdi. Burada beş altı aileden oluşan Fransızlar, ülkelerine olan özlemlerini mutsuzluklarını, böyle enstrümanlar çalarak, şarkılar söyleyerek gideriyorlardı.

Avrupa'dan uzakta ama oradaki gibi güzel bir evde ağırılanmak, karyola üstündeki beyaz çarşaf serilmiş yataklarda uyuyup uyanmak bize kendi evimizde olduğumuzu hissettirdi. Bay Krug'un bu güzel evinde böyle birkaç gün geçirdik. Büyük içtenlik ve ikramlar, misafirperverlik gördük. Bu durumun bizi pasifleştirir, rehavete sürükleyip tembelleştirebilirdi. Bay Krug'la yaptığımız samimi uzun, sohbetlerimizde kendisi, ailesi işleri konusunda acı-tatlı anılarını anlattı. İçini döktü. İlk eşi kendisinin büyük aşk ve saygıyla

sevdiği, modern Avrupalı genç bir Alman hanım imiş. Onbeş yıl evli kaldığı bu hanım iki yıl önce hastalanıp ölmüş. Çok güzel ve şirin üç çocukları dünyaya gelmiş. Eşinin ölümü kendisinde, Amasya'daki Avrupalılar ve Türk Müslüman komşuları arasında derin üzüntü oluşturmuş. Arkasından burada bulunan İsviçreli bir bayanla evlenmiş. Altı ay öncede iki buçuk yıl evli kaldığı bu eşi de vefat etmiş. Birinci evliliğinden olan 6 yaşında, ikinci evliliğinden olan bir buçuk yaşındaki İkinci evliliğinden olan iki küçük kızı ile bu evde bekar başına oturuyor. Birinci eşinden olan büyük çocuklarını eğitim için İsviçre'ye göndermişti.¹⁰⁶

Bay Krug'un acısını azaltmak için Amasya'da tanıştığımız yaşlı dostlarımızla eski mesut yaşamına dönmesi özgüvenini tekrar kazanması için akşamları işlerimiz bittikten sonra onun evine koşardık. Burada üst üste iki akşam yaşlı dostlar 20'li yaşlarda olan adını bilmediğimiz gençlerle gürül gürül yanan sobanın karşısında teselli edici samimi sıcak sohbetler ettik. Anadolu'da kaldığımız beş ay boyunca alışkanlıklarımıza uygun bir karyolalı iki yatağı bulunan bir otel odası bulamamıştık.

Bay Krug'un bu iki katlı güzel evinden Amasya'da tam hayal ettiğimiz gibi, hatta hayal ettiğimiz üstünde lüks, modern bir otelde kalıyor gibi ağırlandık. Fakat zengin Türk Beylerinin tercih edeceği onların alışkanlıkları ve beğenilerine hiçbir zaman hitab etmeyen tarzda idi. Odalar iki kişilik olup, yataklar karyola üstünde, çift çarşafli, bembeyaz yorganlar ve yüzleri tertemizdi. Hergün değiştiriliyordu. Odaların perdeleri, mefruşatı son derece güzeldi. Bay Krug'da Anadolu'da hiçbir yerde evde veya otelde, kendi evi dışında, böyle bir hizmet verilmediğini, her türlü eşyasının ve örtüsünün yeni dikildiğini, Hindistan'da Bağdat'da ve Basra'da böyle güzel bir otel olmadığını serin odaların, temiz çarşaflarını, konakladığı hiçbir otelde görmediğini söyledi.

Samsun limanından karaya ayak basan Avrupalı yolcuların ülke içlerine Bağdat, Basra hatta Hindistan'a kara yoluyla giden seyyahlar işadamlarının ve diplomatik temsilcilerin Anadolu'da ilk uğradıkları yer Amasya'da Bay Krug'un evidir. Bu evde sık sık onlara rastlamak mümkündür.

¹⁰⁶ G.Perrot'un 1861'de Amasya'da bulunduğu günlerde George Krug hayatta değildi. Bu anlatım, Perrot'un 1855'lerde Amasya'ya geldiği günlere ait olsa gerek. Ama kitapta böyle ayrıntılı bilgi verilmemiş.(Ali TUZCU)

Bir akşam burada otururken ülkemizin (Fransa) Musul konsolosu olan Bay G ve eşiyle tanıştık. Bay B. Çok yakışıklı, bayan B. de çok güzeldi. Genç konsolos bana böyle temiz çarşafı, karyola üstünde yatakları olan bir evin bir otelin gezdiği bir çok yerde ve Musul'da bulunmadığını anlattı. Bu genç diplomat Mösyö B. Enerjik becerikli heyecanlı bir kişi idi. Eşi bayan B üzerinde son moda Paris giysileri saç sitili ve makyajı ile dikkat çeken güzel bir soylu görünümlü bir hanım idi. İkisnin de kıyafetleri ile uyumlu başında güzel şapkalar vardı. Her ikisi bizi incelikle nazik bir şekilde, fakat biraz soğukça selamladılar. Bay B. Birkaç yıldır Musul'da görev yapıyormuş. Bu biraz daha Paris Modası giysileri, saç-sakal stili ve kendi kişiliğine güç katan şapkası ile de orada da dolaşıyormuş. Bay B. Musul'da diplomatik görevine devam ederken, eşi bayan B. de Fransız kültürü ve yaşam tarzının güzergahı üzerindeki şehirlerde Samsun'dan Musul'a kadar yaygınlaşması için uygun kadın kıyafetlerini, tuvaletlerini takı ve parfümleri güzel bir şekilde karton kutulara yerleştirmiş, sonra sağlam bavullara ve yolcu sandıklarına koydurmuş, iplerle de sağlam bir şekilde sardırarak bağlattırmıştı. Paris-Dieppe'de aldıkları bu nazik kıymetli ticari emtiayı gemiyle Samsun'a getirmişler, orada anlaştıkları katırcılarla Musul'a taşıttırıyorlardı. Sohbetimiz biraz koyulaşınca bayan B.ye ticaretinin ve Fransız kültürünün yaygınlaştırılması çalışmalarında başarı olup olmadığını sordum.

—Bazı konfeksiyon kadın giyiminde ve kadın elbiselerinin dikildiği pamuklu ve yünlü kumaşlarda kelimenin tam anlamıyla çok çok başarılıyız. Özellikle Tokat'ta büyük bir hızla ilerliyoruz. Fakat İngilizler pamuklu bez ve yünlü kumaş satımında, ticari konuda bizden bir adım ilerlediler. Çalıştıkları bölgelerde gizli, soğuk bir etki bırakmışlar halk arasında. İngilizce öğretmek, Türkçe'yi ve yerel dilleri öğrenmek için gayret göstermiyorlar. Fakat biz ülkemizin haklarını ciddi bir şekilde koruyacağız. Ayrıca (Orta) Doğu toplumlarına güzellikle sempatiyle yaklaşacağız Fransız kültürünü ve yaşam tarzını Fransızcayı öğreteceğiz. Büyük Fransız uygarlığını ideallerini doğuda yerleştirip yaygınlaştırmak temel görevimizdir.

Ben bu genç bayanı, verdiği cevap ve konuşmalarından aşırı idealist ateşli ve heyecanlı buldum. Fakat onurlu gayretli güzel çalışmalarını, farklı bu bir dünyada ikamet etmelerini, zor ve uzun yolculuklara dayanmalarını yaşadıkları çevreyi tanımalarını dillerini

öğrenmelerini takdir ettim.

Bu genç diplomat ve eşini kendilerini Fransa'ya adanmış bu genç karı kocayı, Türklerle kurdukları sıcak ve tatlı komşuluk ve ilişkilerden dolayı onları kutladım. Krug'un evinde başka bir akşam yemeğe davet ettim.

Amasya'da Bay Krug'un bu güzel evinde İngiltere'nin Samsun'da görev yapan Konsolosluk ajanı Bay G.¹⁰⁷ İle tanıştık. Bana bu çevredeki çalışmalarını yöneticilerin yolsuzluklarını, üretici fakir halka yaptıkları baskıları uzun uzun anlattı.

Bay G. aynı zamanda şimdi Girid adasında da İngiltere'nin ticari temsilcisi. Girid ve çevresindeki adalardan buraya İngiliz mamul maddelerinin gelişini dağıtımını, satışını ayrıntılarını ile planlıyor. Ege adalarında da, burada olduğu gibi büyük bir saygınlığa sahip. Ortadoğu'da ve Türkiye'de İngiliz ticari temsilcileri çok iyiler. Enerjik ve becerikliler. Güzellikle, tatlılıkla geniş verimli bir servis ağı kurmuşlar. Kendilerine bir saldırı olduğu zaman İngiliz donanması derhal müdahale ediyor. Çok uzakta bunların başarılı olmaları beni biraz ülkem adına kışkırttı. Bizden ticari faaliyetlerde çok ilerlediler. Bizim (Fransa) Osmanlı Türkiye'sinde bulunan Samsun, Janina, Damas Trabzon'da bulunan ticari konsoloslarımız İngilizler kadar başarılı değil. İngilizler her yeri ticari etkileri altına aldılar. Türkler ve Rumlarla ticari ortaklığa girdiler. Ülke içinde İngiliz mallarının kullanım alanı genişledi.

Osmanlı Türkiye'sindeki Müslüman ve Hristiyanların karakterleri insana hayret verecek kadar güzeldir. Ülkelerine gelen yabancılara öteki ülkelerin şehirlerinde ör. Rio'da Jenorio, Quebeca, Melborn'deki insanlardan daha iyi davranır. Türkiye'ye gelen Fransızlara, Türkleri tanımadan onlara ön yargıyla yaklaşımları kötü düşünceleri, büyük yanlış ve hatalara neden olur. Türkleri tanımamın en iyi yolu onların arasında yaşamak, Anadolu içlerine seyahatler yapmakla anlaşılır. Yöneticiler ve zengin aileler ve sıradan halk içinde de erdemi yardımı daveti ile çok süper, erdemli insanlara rastlamak mümkündür. Genç seyyahlara diplomatlara, işadamlarına tavsiyem budur. Türkleri tanıdıkça onlar hakkındaki önyargılı yanlış ve art niyetli bilgilendirilmeler parçalanacaktır. Türkleri iyi tanıdıkça

¹⁰⁷ İngiltere Samsun Konsolosluk ajanı/temsilcisi İtalyan asıllı F.Guarracino'dur. 1846 yılında Samsun'daki görevine başlamıştır. Demekki G.Perrot'un Amasya'ya geldiği 1861 yılında hala Samsun'da İngiliz Konsololuğu temsilcisi olarak bulunuyordu. (Ali TUZCU)

güzel dostluklar kuruldukça tehlikeler azalacaktır. Onlar çok asil ruhlu cesur dost canlısı insanlardır. En yükseğinden en alt kesimine kadar dostlarına çok iyi davranış, cömertlik sunarlar.

Ankara'dan sonra ekip olarak en fazla kaldığımız yer Amasya oldu. Amasya Paşası Salih Bey ve diğer yöneticiler bize hoş geldin demek ve tanışmak için bir akşamüstü yemeğe davet ettiler. Biz bu akşam davete gidemeyeceğimizi ancak ertesi gün mümkün olacağını bildirdik. Salih Paşa ertesi sabah erkenden bize bir teğmen ile bir kavasası göndererek beklediğini söyledi. Biz paşa konağına doğru ilerlerken halk yollara dizilmişti. Yaklaştığımızda Jandarma ve zabtiyeler geçtiğimiz yolda karşılıklı bir kordon oluşturmuşlar, tören durumunda bekliyorlardı. Konağın merdivenlerini tırmanırken bizi alkışladılar. Konağın merdivenlerini çıkıp içeriye girdiğimizde, Paşa bizi odasının kapısında karşıladı. Tek tek tokalaştı. Hoş geldiniz diyerek hal ve hatırımızı sordu. Büyük bir incelik, asaletle bizi oturttu. Görgü kurallarına uygun olarak önce şerbet arkasından kahve ikram edildi. Daha pipolarımızı tütünle doldurttu. Uzunca bir sohbe başladık. Çubuklarımız ikinci defa dolduruldu. Paşanın iltifatları beni çok duygulandırdı. Bay Krug'da bu görüşmede yanımızda idi. Ortamda incelikli nükteli doğu şakalarına bende alışımdı.

Paşanın huzurundan ayrıldıktan sonra Bay Krug'la Amasya'nın yönetimini ve kendi işlerini konuştuk. Anlattığına göre Salih ve diğer yöneticiler çok dürüst çalışkan, rüşvet almayan güvenliği iyi sağlayan kişilermiş. Bu nedenle onları çok sevdiğinden zaman zaman birbirlerine yardımcı oluyorlarmış. Her insan gibi onunda bir kusuru varmış, hasis ve biraz ihmalci imiş. Salih Paşa ve yönetici ekibi bugünlerde (Amasya'da) Anadolu'da en sevilen çalışkan dürüst yöneticilerdir. Namuslu yolsuzlukların üzerine sert ve acımasız bir şekilde giderler. Oysa Yozgat Valisi Rızvan Paşa sert güvensiz, cimri dikkatsiz, kusurlu biriymiş. Bay Krug'un anlattığına göre Salih Paşa uyumlu tüm Avrupalılarla dostça geçinir işadamlarına yardımcı olurmuş. Oysa Rızvan Paşa, dost görünmekle birlikte dalavereci rüşvetçi biridir. Vergi memurları durmadan usulsüz haraç alırlar. Onun kapalı kapılar ardında çevirdiği dolaplar Türkler ve Fransızlar tarafından duyulur/konuşulur. Bu namussuz kişi dalaverelerini açıkça böyle ulu orta konuşulmasına sinirlenir. Aşırı isteklerine yolsuzluklarına karşı tepkileri, içgüdüsel antipatileri, itirazları önlemek için halkı baskı altında tutar. Körü körüne itaat

sağlamak için vergi memurlarını ve zabtîyelerini yüksek ve usulsuz vergi toplamak için sık sık halkın üstüne salar.

Bay Krug yirmi yıldır Amasya sanayi ve ticarete uğraşıyormuş. Bütün işlerini, işletmelerini, özenle, namuslu, titiz, adil bir şekilde yürütür. Disiplinli bilgili dürüst çalışması ona büyük bir saygınlık yeni dostlar, ortaklıklar kazandırmıştır. Amasya'da büyük kazançlar elde etmiş, talihi/şansı kendisine gülmüştür. Yeşilırmağın kenarında sulanabilen/ekilebilen geniş bağ, bahçe, tarlalar satın almıştır. İşine büyüklenmiş gibi bağlı ve kararlıdır. Son yıllarda Amasya'nın içinde Yeşilırmak kenarına su gücüyle çalışan güzel değirmenleri yaptırmıştır. Amasya ve çevresinin lezzetli buğdaylarından kaliteli unlar imal eder. Şehrin ekonomisine sağladığı büyük katkı ve canlılık Salih Paşa ile aralarındaki dostluk ve samimiyeti güçlendirmiştir. Salih Paşa bu nedenle Bay Krug ve etrafındaki Hristiyanlara dostluk ve sempati göstermektedir. Bay Krug bu günlerde Amasya'da Alman birası üretmek için bir fabrika kurma hazırlıklarına başlamıştır. Yöresel itirazları kırabilmek için 1/3 hisseyle yerli ortak almıştır. İstanbul'dan fabrika ruhsatı/açılma belgesinin gelmesini beklemektedir. Bay Krug bir yabancının Türkiye'de çalışıp mal sahibi olabileceğini kanıtlayan en güzel örnektir.

O "imkânsız", "zaman yok" "yetersiz" kelimelerini bilmemekte ve her projesini başarıyla bitirmektedir.

Amasya'daki bütün modern sanayi kuruluşlarının ince, kaliteli bir un fabrikası ile bir de ipek ipliği imal eden fabrika sahibi Bay Krug'dur. İki fabrika için gerekli en son teknoloji ürünü makineleri, alet ve edavatı büyük zorluklarla buraya getirtmiştir. İki fabrika'da kısa sürede özen gösterilerek dikkatli bir şekilde üretime başlamıştır. Onun bu girişimleri Amasya ve yöresinde sanayiye ve üretimi geliştirmek artırmak için bir okul bir örnek oluşturmuştur. Fabrikalarında Müslüman-Hristiyan ayrımı yapılmadan birçok kadın ve çocuk işçi çalışmaktadır. İpek böceği kozası üreten ailelerin kozası çiftçilerin ürettikleri kaliteli buğday satın alınarak una dönüştürülmektedir. Taşımacılıkla geçinen deveci ve katırcılar, mamul maddeleri Samsun limanına ve diğer yerlere taşımaktadırlar. Bu hizmetlerde çalışanların hepsi çok fakir kişiler ve ailelerdir. Bay Krug bunların hepsine paralarını düzenli ve nakit olarak öder. Bütün yerine getirilen bu hizmetlerden dolayı Amasya'lı fakir halkın cebine

epeyce para giriyor. Bu para onların yaşam düzeyleri yükseltiyor. Onlara maddi/ekonomik güç veriyor.

Bay Krug'un fabrikalarını çalışmasını çevreden çok merak edenler buralarda çalışan kadın ve çocuklara içerde neler olduğunu soranlar varmı. Onlarda akıllarınca çeşitli şeyler anlatıyorlarmış. Şehir yöneticilerinin Bay Krug'a destek vermelerine rağmen aksakallı ihtiyarlar, ve şehrin ileri gelenleri bu İsviçreli'nin değirmenlerinin şeytan icadı olduğuna inanıyorlarmış. Kızgınlık ve merakla başlarını sallayarak

-Bu gavurlar şeytanla, cinlerle işbirliği yapıyor diyorlarmış. Bu meraklı ve kızgın halk henüz teknolojinin gücünden, Avrupanın akılcılığından, iş adamlarının girişimciliğinden, enerjisinden atılganlığından henüz haberleri yok. Henüz hoşgörü, işbirliği için hazır değiller. Osmanlı İmparatorluğunun güçlü olduğu dönemdeki fetihçi anlayış henüz değişmemiş. Yabancıların buralarda ticaret yapmasına ve işyerleri açmalarına karşılar. Bunun nedenide yüzyıllardır halkın sırtından geçinen, yolsuzluklar yapan, ileri gelen ekâbir ve yöneticiler. Oysa Bay Krug tüm yukarıda sıralanan zorluklara rağmen Amasya'da yatırımlar yapmış, ticarete başlamış. Çevre halkının kesesine para girmiş, onlarla işbirliği yapmış, her iki tarafın çıkarları karşılıklı korunmuş. Bu işbirliğinden çıkarı bozulan çevreler, halkı, Bay Krug'a karşı kışkırtıyormuş. Bu çevreler, dünyadaki büyük uyanışın farkında değiller.

Amasya ve çevresinde eğer bu kötü niyetli çevrelerin yıkıcı propagandaları ve yollarına karşı etkili önlemler alınmaz ise tüm çalışmalar boşa gidecektir.

İnsanlık ve uygarlık sanayinin gelişmesi, üretimin artmasıyla geliyor. İnsani duygular artıyor. İnsanlık ve bütün dünya büyük bir dönüşümü yaşıyor. Durmadan olağanüstü bir hızla yeni ufuklara yol alınıyor. Oysa Türkler bu gelişmelere teknolojiye, sanayileşmeye ilgisiz kalıyorlar. Onlar için tek doğru eskiden beri İslam dininin kuralları ve Allah'ın emirleridir. Ağır başlı dürüst daha sade, uysal, dindar, kadercı kimselerdir. Kendilerinden ve dinlerinden olmayanları aşağı, ikinci sınıf olarak görürler. Türklerin bu hale gelmesinin nedeni, Müslümanlığı kendi çıkarları, keyfi tutumları, cahil görüşleri için biçimlendiren despot yönetimlerdir. Avrupa'da iki asır önce biz de Türklerden daha ağır ve kötü bir durumdaydık. Ama bu tür anlayışı kökünden söküp attık.

Amasya'da Bay Krug'un ipek ipliği fabrikasında ipek kozaları içinde ipek böceklerinin buharlı odalarda öldürülmesine halkın büyük itirazı var. Böceklerin bu şekilde öldürülmesinin Allah katında büyük günah olduğu Kur'an tarafından bildiriliyormuş. Bu çevrede ipek üreticileri olgunlaşan kozalar içindeki böcekleri geçmiş çağlarda olduğu gibi tablalar üzerinde güneş alan yerlere seriyor. Sessiz, sakin böcekler kızgın güneş ışığı altında ıslık şeklinde bir ses çıkararak iki üç gün içinde ölürlür. Oysa buharlı odalarda böceklerin ölümü sadece beş dakika sürmektedir. Şehirde ipek böceklerinin bu şekilde öldürüldüğünü duyan din adamları, imamlar, mollalar bir toplantı yaparak, uygulamanın İslam dinin kurallarıyla uyuşmadığını bildiren bir şikâyet dilekçesi yazarak imzalayıp İstanbul'a gönderilmişler.

Bu şikâyetin ardında çıkarı bozulan ipek böcek üreticilerin aldığı malın parasını düzensiz ve tahaddüd ettiği miktarın altında ödeyen tüccarlar vardı.

Bu ilkel hareketi sahip olduğu yaşam şartları, kendisine dayandırılan inançların etkisi altında devamlı kargaşa ve karışıklık içinde yaşatılan çağdışı bir toplum haline getirilen kışkırtılan her Türk bu hareketi yapar. Şimdi daha iyi anlaşılıyor ki toplumda hiç mantık, sağduyu, akılcı düşünme tartışma fikir özgürlüğü yok. Onun içinde Roger, Bacon, Galilee Kopernik gibi filozoflar yok.

Türklerin çağdaşlaşma hareketleri çok başarısız. Bunda İstanbul'daki ve Amasya'daki yöneticilerin ikiyüzlülükleri/oyunları etkili. Bundan dört yıl kadar önce ipek böceklerine bir salgın hastalık bulaşmış. Tüm çevreye yayılan hastalık ipek üretimini geriletmiş. Din adamları bu salgın hastalığın, tanrı tarafından gönderilen bir ceza olduğu söylentisini çıkarmışlar. Nedeni de Bay Krug'un işletmelerinde böceklere uygulanan buharlı öldürme yöntemi imiş. Bay Krug ve onunla işbirliği ve ticaret yapan üreticilerin ipek böceklerine ipeklerine pek zarar dokunmamış. Bu söylenti Krug'un dürüstlüğü ve düzenli para ödemesi, ticaret hacminin artması üzerine kendisini çekemeyenlerin iftirası imiş. Söylenti çevreyi sarınca ipek fiyatları iyice düşmüş. Yoksul küçük üreticilerin elindeki sağlam kozalar ve iplikler çok düşük fiyat karşılığında dalevericiler tarafından satın alınmış. Bay Krug, kendileriyle irtibata geçerek bu fırsatçıların elinde bulunan iplikleri ve kozaları iyi bir fiyatla satın alacağını bildirmiş. Ama onlara şöyle bir koşul getirmiş. Yok pahasına ipeklerini gasbettikleri yoksul üreticilere onlardan satın aldıkları

fiyatın bir mislini tekrar ödemelerini istemiş. Teklif memnunlukla kabul edilmiş. Bu dalavericiler onların destekçisi sözde din adamlarının keyfi yerine gelmiş.

İpek böceklerine bulaşan bu hastalıkla mücadele son derece kolaymış. Bay Krug'un önerilerini kimse dikkate almamış. Ortadan kalkması kadere bırakılmış. Çaresiz kalan Amasya Halkı da ipek böceği beslemek için yetiştirdikleri geniş dut bahçelerini ortadan kaldırmışlar, yerine elma bahçeleri ve üzüm bağları yapmışlar. Halkın bu gayretli titiz özenli çalışması, kısa sürede sonuç vermiş. Bu iki meyve üretimi başarılı olmuş. Tekrar ipek böceği üretimi canlanıyor.

Amasya'nın sıradan halkı gerçekten çok dürüst, çalışkan, becerikli. Şu andaki yöneticileri dürüst çalışıyor. Az olmasına rağmen dürüst aydın çalışkan yöneticileri de var. Fakat geçimlerini ve makamlarını bu halkın sırtına yükleyen çıkarıcı, ikiyüzlü sahtekâr yöneticilerde çoğunlukta. Bunlar, İstanbul'a karşı yasaları uygular görünüyorlar.

Bu kışkırtmaları, yolsuzlukları, doğal afetlere karşı duyarsızlıkları, devlet ve başkaları tarafından soruşturulduğunda hemen yalanlama yoluna gidiyorlar.

Acaba bu dalavericiler, kötü yöneticiler, çağdışı bilime aykırı hurafeler, ortadan kaldırılmadıkça, Osmanlı Devleti nasıl gelişecek? Devlete gerçekten düşman bu anlayış, bu psiko-sosyal kontrol Amasya'dan-Ankara'ya kadar yaygın. Ama Amasya'nın yerli Hristiyanları için geçerli değil. Onların durumu Müslümanlardan daha iyi. Sosyo-ekonomik durumları da yüksek. Savaşa gitmediklerinden sayıları devamlı artıyor. Şehir ve çevresinin toplam nüfusunun ¼ ünü oluşturuyorlar. Türklerde hızla çoğalıyor, ama savaşlarda ölüyorlar. İnsan sayısının artmasıyla, Amasya'nın ekonomik gelişmesi, birbiriyle ters orantılı. Yerli sanayi neredeyse durma noktasına gelmiştir.

Eskiden Selçukluların bu bölgeye egemen olduğu yıllarda Amasya bir üniversite (medrese)ler, bilginler şehri, bir bilim merkezi idi. Deyim yerindeyse Amasya Anadolu'nun Oksford'u olarak da adlandırılabilir/anılabilir. Medreseler hala görkemli, ihtişamlı dönemlerini canlı birer tanığı, artık eski gençlik dönemlerini özleyen, kocamış, küçülmüş, bir ihtiyarlar gibi yarı harabe halde ayaktalar. Ama artık o parlak dönemler geride kalmış, eskiden çağdaş ve pozitif akılcı bilimlerin öğretildiği bu merkezlerde, şimdi skolostik, dinsel tek

yönlü eğitim verilmektedir. Şehrin her tarafı eski, fakat güzel camilerle doludur.

Amasya'nın toplam nüfusu 25 binden fazladır. Şehirde bulunan 18 medresede 2000 molla ve öğrenci eğitim ve öğretim görmektedir. Bu medreselerin İngiliz üniversitelerinde olduğu gibi Amasya'nın içinde ve çevresinde vakıf olarak düzenlenmiş geniş bağ, bahçe ve tarlaları, bedesten içinde dükkânları, evleri vardı. Buralardan Medreseler büyük gelir sağlıyorlardı. Ayrıca halk yiyecek giyecek, parada bağışlıyordu. Öğrenciler medreselerdeki küçük odalarda yatar kalkarlardı. II. Mahmud döneminde medrese öğrencilerinin, gündüz medreselerde ders yapmaları yasaklanmıştı. Onlar, sabahleyin medreselerden, şehir içindeki çeşitli camilerde derslerine devam eder, akşam yatmak için medreseye geri dönerlerdi. Her hafta öğrencilere kendilerine yetecek kadar harçlık, ekmek, pirinç, yemeklik yağ dağıtılır.

Vakıflar İstanbul'daki evkaf nazırlığına bağlıdır. Her vakfın bir başkanı, yönetim kurulu vardır. Vakıfların malları satılamaz, başkalarına devir edilemez. Her kurulun vakfın belli amaçları vardır ve yöneticileri kurucuları adına İslam dininin ilkelerine uygun hayır işlerini yerine getirirler. Cami, medrese, han, suyuolları, çeşmeler, eğitim kurumları fakirlerin yeme-içme giyinme, ısınma vb. hizmetlerine yönelik sağlam güçlü kurumlardır. Yöneticisi ve yönetim kurulu toplanarak taşınmaz gayrı menkulleri, üçüncü kişilere kiraya verirler. Buralardan toplanan gelirler kayda geçirilir, bütçe oluşturulur. Taşınmazların bakımları, onarımları yeniden yapılmalarını ve hizmetlerin devamlılığını vakfın yöneticileri sağlar.

Bu günlerde padişahın ve devletin paraya ihtiyacı vardır. Devleti içinde bulunduğu bunalımlardan kurtarmak için reformlar yapılmaktadır. Fakat vakıfların kuruluş amaçları hiçbir zaman değiştirilemez. Amasya Vakıfları bugünlerde amaçlarından sapmıştır. Yöneticiler ve bazı çıkar grupları kendi amaçları için vakıfları çalışmaz hale getirmişlerdir. Vakıfların verdiği hizmetler tamamen durmuş. Camiler, medreseler ve diğer binaların durumu, bakımı iyi değildir. Kötü yöneticiler vakıfların gelirlerini kendi ceplerine atarak onları hem çalışmaz hale getirmekte, hizmetlerini aksatmakta, hemde mallarını üzerlerine geçirmektedirler. Bu kişiler kendi çıkarları için zekice hareket etmektedirler. İstanbul'dan gelen uyarılara her zaman uyacaklarını, vakıfları iyi çalıştıracaklarına sözü verirler. Ama

sözlerinde durmayıp, eksik, yarım yamalak, devleti kandırarak, görevlerini sürdürerek soygunlarına devam ederler. Eğer iyi düzenleme ve denetim olursa, hantal durumda olan bu vakıflar Osmanlı devleti için büyük bir gelir kaynağı olur.

Biz Amasya'da bulunduğumuz sırada Osmanlı Harbiye Nazırlığı'na kumaş dokuyan vakıf edilmiş bir fabrikada, Medrese öğrencileri ve mollalara yiyecek ve giyecek temin eden vakıflarda oldukça geniş bir yolsuzlukları soruşturmak için İstanbul'dan Evkaf nazırlığından bir kurul geldi. Epeyce gürültü patırdı, itiş kalkış yaşandı. Her halde iyi sonuç alındı ki medrese öğrencileri ve mollalar artık açıklarının sona erdiğini, talih yüzlerine güldüğünü söyleyerek seviniyorlardı.

Öğrenciler ve Amasya'nın Müslümanları dürüst aydın çalışkan insanları, o kurulun Hükümet Konağının kapısında bir konuşma yapması için ısrarla davet ettiler. Hükümet Konağı'nın merdivenlerinde kendisini dinlemek için orada bulunan topluluğa "her şeyin düzeleceğini söyleyen bu genç kişi, Amasya'da o güne kadar hiç görülmeyen dinamik, idealist, yeni bir yönetici tipi idi. Söylediği sözler, verdiği vaatler o kadar güzeldi ki, insan inanmakta güçlük çekiyordu.

Amasya içinde camilerdeki din adamlarının, kadınların büyük saygınlıkları, etkileri ve yetkileri vardır. Türk mahkemelerinde çıkarılan yasalara, verilen sözlere rağmen Müslümanlar ve yerli Hristiyanlar eşit olarak yargılanmaz. Hristiyanların tanıklıkları kabul edilmez. Türklerde her koşulda her yerde Hristiyanlardan üstün olduklarını iddia ediyorlar. Burada çeşitli nedenlerle bulunan Avrupalılar da Türk adaletinin bu yanlılığından, yasaların tam ve eşit olarak uygulanmadığından şikâyetçiler. Her kurumda olduğu adliye de çürüme, kokuşma, inanılmaz baskılar var. Oysa devletin resmi açıklamalarda tüm vatandaşların her alanda eşit olduğu, sağlam, dostluk ve iyi ilişkiler kurulduğu söylenir.

Amasya'da diğer bir Avrupalı'da Bay İmber'tir. Uzun yıllar Anadolu'da ıssız yerlerde çöllerde dolaşmış, buraya yerleşmiştir. İlk zamanlar büyük zorluk çekmiş, ticaret hayatında düşe-kalka inişli çıkışlı dönemler yaşamış. Şimdi Amasya'da zengin bir Avrupalı tüccar. Daha önce gezip dolaştığı yerlerdeki tanıdıkları ve onlara üzerinde bıraktığı güven sayesinde geniş bir ticari ağ oluşturmuş, büyük atılım yapmış. En ücra köylere bile yayılmış.

Onun yanında çalışan 15-16 yaşında genç bir Ermeni yardımcısı varmış. Bu kişi Bay İmbert'in şehirde bir handa bulunan iş yerinde hesapları tutar, alacak ve verecekleri takip edermiş. Arasıra kasadan ufak çapta para tırtıklarmış. Bir hafta sonu bir cumartesi günü tüm parayı hâsılatı çalarak kaçmış. Bay İmbert tüm şehri aratmış genç muhasebeciyi tüm tanıdıklarına sormuş. Hala da kasiyerin parayı geri getireceğine inanıyormuş. Hırsızlık vakasını da güvenlik güçlerine haber vermiş. Kendisi de tanıdıklarıyla çevrede bu genci aramağa başlamışlar. Aramaları sonuç vermiş. Bir yere saklanarak onu izlemişler. Şehrin dışında bir hamam yıkıntısının arasında yardımcı genç kendine yiyecek içecek yeni elbiseler almış. Oraya bir sofra kurmuş. Yemekler yarıda kalmış. Kasiyer genç kendisinden büyük bir gençle kavga ediyormuş. Kasiyerin çaldığı paradan aldığı elbiselerden kendisine de vermesini istemiş. Kasiyer kabul etmemiş. İki genç birbirlerini hem kovalıyor, hem de bağırıp çağırarak küfürler ediyorlarmış. Elindeki bıçakla onu sağ elinin parmaklarından yaralamış. Ve bir sopa ile yabancı gencin kaburgalarını ve kolunu kırmış.

Olayın kötüye gideceğini gören Bay İmbert ve yanındakiler onları ayırmışlar. Yaralı genci eve getirip yaralarını sarmışlar. Olayı hemen Amasya paşasına bildirmiş. Güvenlik güçleri gelerek bu iki genci tutuklamışlar. Suçunu itiraf etmesi, sırtındaki yeni elbiseleri nereden aldığını yabancı gencin nişin sağ el parmaklarını yaraladığını, kaburgalarını kırdığını sormuşlar. Fakat kurnaz kasiyer hep inkâr ediyormuş. Zaptiyeler kendisine yaman, acımasızca sopa atınca her şeyi itiraf etmiş. Söyledikleri tutanağa geçirilip kendisi hapse atılmış.

Bay İmbert Amasya ve çevresinde epeyce Fransız savaş esiri saptamış. Bunları kurtarmak için Samsun'daki Fransız Konsolosluk temsilcisi ile irtibata geçmiş. Esirler iki üç yıldır hapiste imişler. Yeni uygulamaya konan Osmanlı yasaları Avrupalı devletleri ile yapılan anlaşma gereği esirlerin salıverilmesi gerekiyormuş. Ama yerel yöneticiler, söz vermelerine rağmen hala tutuklu imişler.¹⁰⁸

Tutsakların serbest bırakılması için Amasya'nın sayılan, sevilen sözü dinlenen yaşlılarını Bay İmbert evinde toplayarak,

¹⁰⁸ Amasya'da bulunan 20 Fransız 1798 Osmanlı-Fransız Savaşı'nda esir alınmışlar. Önce İstanbul'a getirilmişler sonradan 1801 yılında Amasya'ya sevk edilmişlerdir.

onların yöneticilere yalvarmalarını ikna etmelerini, hemen salıverilme/tahliye belgelerinin imzalanması için aracı olmalarını istemiş. Savaş durumunun sona erdiğini, barış imzalandığını bu kişilerin af edilmelerini, onların da insan olduklarını, ailelerinin ve çocuklarının bulunduğunu. Bunların hayvan gibi tutuklu bulunmalarının düşüncesizce bir kapris olduğunu gerekirse bir miktar kefalet verebileceğini uzun uzun anlatmış ve demiş ki;

Bu güçsüz zavallı vatandaşlarımın sizin gibi soylu dürüst insanların yöneticiler nezdinde yapacağınız insanca kutsal arabuluculukla serbest bırakılacağına inanıyorum der. Amasya ekâbirlerinin bu girişi şehrin yöneticilerince uygun bulunur. Uzun zamandır, bu çevrede bulunan tutsakların ülkelerindeki adresleri bulunur. Serbest bırakılarak Fransa'ya gönderilir.

Amasya'da oturduğumuz/araştırma yaptığımız günlerde bir kupa arabası kiralayarak Zile'ye beş günlük bir gezi düzenledik. Zile kasabası daha önce okuduklarımız ve duyduklarımıza göre antik dönemlerde kutsal ayinlerin ve şenliklerin yapıldığı, Sezar'ın Farnakla bu bölgeyi geri almak için yaptığı savaşta galip gelmesi; Haçlı savaşları sırasında buraya tutunmak isteyen Katolik Latinlerin anılarını, Strabon'un Hirtius'un¹⁰⁹ canlı anlatımlarını yerinde görmek istedik. Acaba günümüzde de hala böyle bir canlılığa ticaret ortamına sahipmiydi? diye merak ediyorduk. Gezimizi Zile Panayırına denk gelen günlere göre planlamıştık.

Biz arabamızla panayırın kurulduğu açık alana girdik. Buraya Diyarbakır, Şam, Halep, Ankara, Akdeniz ve Karadeniz kıyı şehirlerinden, Fırat, Dicle kenarlarından sandıklar, balyalar ve denklerle birçok eşya getirilmişti. Bu alanda geçici satış standları kurulmuştu. Satış ve teşhir yerleri, çeşitli gösteri sahneleri, sağlam canlı coşkulu bir şekilde hazırlanmıştı. Satıcılar, çığırkanlar hızlı, tiz, kulak, tırmalayıcı düzensiz seslerle sergilerine çekmek istiyorlardı. Su, şurub, şerbet satıcıları, seyyar berberlerde diğer gezici satıcılar da bunların arasında dolaşıyordu. Panayırda her türlü malı bulmak mümkündü. İpekli mendiller, Halep işi fesler raflara tablalara düzenli bir şekilde yerleştirilmişti. Şam ipeklileri süslü keten ve ipekli karışık dokumaları, Diyarbakır ve Halep işi mendiller, simli nakışlı sarıklar,

¹⁰⁹ Aulus Hirtius: (M.Ö. 90-M.Ö.43) Romalı general. Galya savaşında Sezar'ın temsilcisi idi. Onun ölümünden sonra konsul oldu. Antonyus'un düşmanı idi. De Bello Gallico (Galya Savaşları) adlı eserin sekizinci kitabı ona mal edilir. (M.L. V.Cilt, s.901.

Hint kaşmirleri, saçaklı püküllü, parıltılı çeşitli renklerdeki baş örtüleri kafiyele mevcuttu. Tatlı ve hurma satıcıları, size bunları tattırmak için zorla ikram ediyorlar.

Panayırdaki gördüğümüz çeşitli dokumaları, kumaşları ve tekstil ürünlerini düşünceli karşılaştırmalı bir şekilde gözden geçirdik. İpekliler karton kutulara yerleştirilmiş. Sergide bakmak için açtığınız bir malı almak zorunda kalıyorsunuz. Aldığınızda size dualar ediliyor. Bir sergide Paris malları satılıyordu. Sahibi buralarda alışılmış bir hareketle beni yanına çağırdı. Hemen dokuma ve kumaşların ve giysileri yaymaya başladı. Panayırdaki en güzel malın kendisinde olduğunu, bunların eşinin benzerinin bulunmadığını, gayet de ucuz vereceğini söylüyordu. Kışkırtıcı, cazip teklifler yaparak bana mal satmağa çalışıyor ve Paris'ten mal aldığı mağazaların adreslerini veriyordu. Nereden geldiği belli olmayan bu satıcının çok kurnaz, sinsi ve bir üç kâğıtçı olduğunu anlamıştım. Konuşma biraz daha uzun sürerse bana zorla mal satacağını ve aldatacağını anladım. Oradan ayrılarak öteki satıcıların yanına gittim.

Zaman zaman buraya gelen Ankaralı ve Kayserili Ermeni satıcılarda uğradığım ilk satıcıdan farksızdı. Beni zorla sergilerinin içine çekiyor, dükkânlarına çağırıyorlardı.

-Gel Çorbacı gel. Güzel halılarımız, mendillerimiz var içerde diyorlardı. Panayır süresince geçici birkaç çığırtkan ve tezgâhtar beni görünce talihlerinin ayaklarına geldiğini, yüzlerine güldüğünü sandılar. Paris'teki büyük bir mağazayı andıran bir Ermeninin sergisine götürdüler. İyi yetişmiş tezgâhtar tüm malları indiriyor, özelliklerini tek tek anlatıyor, bana satış yapmağa çalışıyorlardı. Bir şey almayıp mağazadan çıkarken çok üzgün, ümitlerinin kırıldığını gördüm. Ben de üzülmüştüm.

Panayırdaki geçici olarak kurulmuş bu sergi ve dükkânlarda Zile'nin gerçek ekonomik boyutunu görmek yeterli değildir. Bunu daha araştırıp öğrenmek için de birçok madeni, tarım ve dokumacılık vb. yerel üretimin yapıldığı Zile Bedestenini gezmekle mümkündür. Bu bedestenin Osmanlı Coğrafyasında güçlü bir ekonomik ticari yeri vardır. Bedesten uzun sokaklara bölünmüş, her ustanın atölyenin üretim alanları belirlenmiş üstü kapalı gayet güzel bir yapıdır. Çeşit çeşit mal satan dükkânlar, dokuma ve madeni eşya imalathaneleri bulunur. Dükkânların vitrinleri tezgâhları çok güzel, göz alıcı şekilde düzenlenmiştir. Panayıra gelen tüccarlar, biraz pahalı olmasına

rağmen çok miktarda mal almaktadırlar. Bedestendeki bu satıştan işyeri sahipleri oldukça memnundurlar.

Zile’de üretilen gri yünlü kumaşlar, çuhalar çok sağlam ve kalitelidir. Rumeli’deki fabrikalarda üretilen kumaşlarla aynı sağlamlıktadır. Zile kumaşlarının üzeri göz alıcı siyah noktalarla bezenmiş Türklerin, İranlıların, Suriyelilerin beğenisine uygundur. Buranın dokumacı esnafının ürettiği pek çok kumaş, mefruşat, çarşaf, perde, havlu, elbise Anadolu ve Suriye’de büyük talep görmektedir. Zile bugünde çok eski zamanlardan beri ünü bütün orta doğuya yayılmış, geleneksel dokumaların üretildiği önemli bir merkezdir.

Bedesten’de Ankara’da gibi gürültü patırdı kargaşa yaşanmıyor.İsviçre ve İngiltere üretimi alaca basma (İndianne) ipekli ve çiçekli basmalar, Türkiye’nin henüz bu kısmını istila edememiş ve kullanımı yaygın değil. Bu iki ülkenin dokumaları burada iyi talep görür. Beğeni toplar. Çünkü buralarda üretilen dokumalardan, maliyetleri düşük. Eğer bunlar bir de Türk beğenisine uygun çizgi ve desenler işe işleseler, kaliteli ve kullanışlı olsalar, taklit olmasalar. Suriye ve Haleb ve Zile çok büyük talep patlaması yapar. Kaliteli zevkli fakat pahalı Türk üretimi kumaşların yerine bu bölge halkına sunulacak en güzel armağan olur.

Panayıra geri döndüğümüzde arkadaşım Bay Guillaume’nin yerli çizgili-çubuklu kırmızı dokuma kumaşlar çok ilgisini çekti. Kumaşların dokusu, hoş süsleri, ipekli işlemleri, çizgili desenleri, onu baştan çıkarmış cezbetmişti. Fakat bir ayrıntı gözünden kaçmış, kumaşların etiketine ve üretim tarihine bakmamıştı. Etiketini görünce hayal kırıklığına uğradı. Kırmızı kumaşın Lyon’daki bir fabrikada üretilmiş, Fransız malı olduğunu anladı. Etiketini bakmayıp onu otantik orijinal bir doğu malı sanıp satın alsaydı. Fransa’da eşine, dostuna armağan olarak götürecek çok mahcup olacaktı. Türkiye içindeki süslü, parıltılı bu tür kumaş üreten dokuma atölyelerinde imalat tezgâhlarda el emeği ile yapılır. Çok düzensiz çalışırlar. Makineli üretime geçilmediği için maliyet yüksektir.

1858 yılında Lord Stratforf de Redelifte¹¹⁰ tarafından

¹¹⁰ 1786-1880- İngiliz diplomatı. 1808-1812 arasında İstanbul İngiliz elçiliğinde katiplik, elçi yardımcısı, 1824’de büyükelçi, 1842-1858 yıllarında tekrar büyükelçi oldu. 1812 Osmanlı-Rusya arasında Bükreş anlaşmasının imzalanmasında, 1831’de Yunanistan sınırlarının belirlenmesinde, Tanzimat ve Islahat fermanlarının ilanında, uygulanmasında hukuken Hristiyanların, Müslümanlarla eşit sayılmasında, Osmanlı ekonomisini alt üst edecek Osmanlı-İngiliz serbest ticaret anlaşmasının imzalanmasında çok etkili oldu. Kırım savaşınsa Osmanlı Devletini,

hazırlanan Osmanlı İmparatorluğunun aleyhine imzalanan Osmanlı-İngiliz serbest ticaret anlaşması Lord S.de R.nin şeytanca planlamasıyla İngiltere'nin çıkarlarına hizmet etti. Osmanlı tekstiline, küçük fabrikalara, dokuma tezgâhlarına, küçük üreticilere ölümcül bir darbe vurdu. İngiliz fabrika üretimi kumaşlar ve diğer tekstil ürünleri, fabrika bükümü yün ve pamuk iplikleri %5 gibi düşük bir gümrük vergisiyle limanlardan içerilere doğru tüm ülkeyi istila etti. İngiliz mallarının bu avantajı, Osmanlı dokuma üreticilerini çok zor durumda bıraktı. Hiçbir engelle karşılaşmadan İngiliz tekstil ve diğer ürünleri yerli üreticileri gerileterek, tükenme noktasına getirdi.

Dürüst İngiliz iktisatçıları bile, Türkiye'nin düşürüldüğü bu tuzağa, bu tükenişe, yıkıma tepki gösterdiler. Anlaşma koşullarını hazırlayan İngiliz siyasetçileri ve Bay Lord S.de Redcliffe Osmanlı yöneticilerine serbest ticaret anlaşmasını bir kurtuluş reçetesi olarak sundular. Anlaşma söz de Türkiye'yi bulunduğu ekonomik siyasi kaostan kurtaracak mali durumunu düzeltecek, onu Avrupa uygarlığına taşıyacaktı. Osmanlı devlet adamları, yöneticileri de öyle sanıyorlardı ve kendilerine kurulan tuzağı göremediler. İngiliz mamul maddelerine anlaşma hükümlerinde hiçbir kısıtlama, kontrol ve yasaklama getirmeden, kendi ülkelerinin (Türk) ekonomisini yerin dibine geçirdiler. İngilizlerle birlikte ticaret rekabetini ortadan kaldırdıklarını, serbest ticaret sayesinde Avrupa (İngiltere) ile Osmanlı devletini birleştirdiklerini törenlerle-ahmakça dünyaya ilan ettiler.

Anlaşmayı Türkiye için kolaylıkla fırsat, bir ganimet olarak gördüler. Bunun kendilerine İngilizler tarafından verilmiş bir lütuf ihsan olduğunu çöküş içindeki ekonomilerine bir dayanak uçsuz bucaksız bir yardım sandılar. İngilizlere saygı ve sevgi duydular. Onlara samimiyetle açık yüreklilikle övgüler düzdüler. Anlaşmanın içeriğini kapsamını, inceliklerini, bilimsel tarafını incelemediler. Osmanlı ekonomisinin üzerindeki yıkıcı etkilerini göremediler.

Osmanlı-İngiliz serbest ticaret anlaşmasının arkasından Türk ekonomisi iki büyük yıkım gördü. Çalışma koşulları, taşımacılık ağır darbeler aldı. İngiliz fabrikasyon malları hem göz alıcıydı, hem de çok talep görüyordu, hem de ülke maliyesine payanda olmayı bırak, para sıkıntısına ağır borç ve vergilere, incitici, sıkıntı veren sosyal

hoşnutsuzlara neden oldu. Yerli üreticilerin aleyhine olan bu düzensizlik, kargaşa, Amasya'daki ipek üreticilerinin Diyarbakır ve Haleb'deki dokumacıların durumunu kötüleştirdi. Bunların ödedikleri %12 ile 22 arasındaki vergiler çok ağırdı. Suriyeli zavallı fakir arab dokumacılar ve onların durumundakiler bu aşırı vergileri nasıl ödeyecekler? Hem yabancı mallarla rekabet edip, hem de uzun zaman bu güçlü ezici rekabete nasıl karşı duracaklar? Hem dokuma tezgâhlarının sayısı düşüyor, hem de üretimleri geriliyor. Çalışkanlıkları ve aktiflikleri sönüyor.

Zile'de taştan yapılmış on yıllık bir bedesten/han daha vardı. Burası İstanbul'daki hanlar gibi taş kubbeli ve tonozlu olmayıp etrafı da duvarla çevrili değildir. Tüm yıl boyunca açık olduğu gibi panayır süresinde de çok miktarda ticari kervanlar gelir. Hanın içinde yük balyaları depolanır. Bu hanın çatısı ve bazı kısımları ahşaptır. Panayır devam ettiği günlerde handa bir sabotaj düzenlendi. Handaki ticari mallar buğdaydan-incik boncuğa, kışlık erzağa kadar her şey yandı. Yangının handa yemek pişirmek için yakılan bir ateşten çıktığı söylentisi devam ederken, Zile'ye yakın birkaç köyden geçimlerini eşkiyalık, çapulculuk, soygunla sağlayan çetelerin yağmasına uğradı. Bu handa bulunan mallar yangın söndürülürken çıkan kargaşada, kaşla-göz arasında aşırılmıştı.

Güvenlik güçleri bu soygun olayını soruşturmaya başladı. Tanıkların söyledikleri ve alınan duyumlar yağmanın bu eşkiya grubu tarafından yapıldığını doğruluyordu. Fakat daha ciddi ve aktif soruşturma yapılmadı. Güvenlik güçleri soruşturmada inanılmaz savsaklamalar yaptılar. Türkiye'de bu tür ihmaller ve savsaklamalar çoktur.

Bizim Zile'de bulunduğumuz üçüncü günde sorun çözüme kavuşturulamamıştı. Kasabanın çamurlu sokaklarında devriyeler geziyor, baştan aşağı dolaşıyorlardı. Ama soyguncular bir türlü bulunamamıştı. Büyük bir para çekim ve ticaret merkezi olan Zile'de sosyal ve ekonomik canlılık bu soygunla, sık sık olduğu gibi, sönmüş büyük zarar meydana gelmişti. Şehrin yöneticileri tüccarlar, zenaatkarlar köylüler, zararlarını/kayıplarını biraz daha azaltmak için yazın yapılacak başka bir panayırın hazırlıklarına ve yanan hanın onarımına başlamışlardı.

İngiltere'nin Türkiye'deki bu yıkıcı sömürü anlaşmasına karşı Fransa ile Osmanlı devleti arasında iki tarafında çıkarlarını koruyan

insafli bir ticaret anlaşması 29 Nisan 1862’de imzalandı. Bu anlaşma iki tarafında birbirleriyle yapacakları iç ve dış satımlarda dış gümrük vergilerini ve Türk ekonomisini ortadan kaldıran iç gümrük vergilerinin düşük tutuyordu. Osmanlı mamul ve ham maddelerinin Fransa’ya ihracından %1 gibi düşük bir gümrük vergisi alınıyor, çok fazla mal satılıyordu. Her iki devletin temsilcileri anlaşmayı yaparken dürüstçe içten, iyi gözden geçirilmiş, getireceği ve götüreceği iyi hesaplanmış, kuralları anlaşmaları saptadılar. Çöküşün eşiğine gelmiş Türkiye’nin biraz belini doğrultmasına yardımcı oldular. Bu tarihi olay doğuda (Osmanlı topraklarında ticaretin artmasında önemli bir dönüm noktası oldu. Her iki tarafın tüccarları dürüstçe çalışarak, az para kazanarak çok alışveriş yaptılar. İki ülke de de iç gümrüklerin/vergilerin zamanla daha düşürülmesini planlıyordu. İlk başlarda iyi giden ticaret tüccarlarının/rakiplerin kurallara uymaması yüzünden başarılı olamadı, kötü sonuçlar verdi. Türk ekonomisinin gerilemesine felç olmasına neden oldu. Bu zor durumdan çıkarılması için gösterilen çabalar, eforlar yeterli olmadı. Anlaşmayı koruyarak kurallarına uyularak, yenileştirilerek devam ettirilmedi. Güvenlik, fiyat istikrarı sağlanamadı.ekonomik düşüş/gerileme hızlandı.

Doğuda (Osmanlı topraklarında) bütün kalabalık eşkıya gruplarının yaptıkları soygunlara karşı, güvenlik güçleri yeterince önlem almazlarsa geceleri eşkıyanın baskın yapacağı yerlerde karakollar kurmazlarsa, Panayırın düzenini sağlayamaz pasif kalırlarsa, gelecek sezonda katılım daha az olacaktır.

1861 yılında Zile panayırında çok az alış-veriş ve ticari anlaşma oldu. Bunun nedeni de devletin piyasaya madeni para yanı sıra kağıt para (kaime) sürmesi oldu. Halk kâğıt paraya rağbet etmedi. Bu yüzden nakit madeni para sıkıntısı baş gösterdi. Madeni paralar piyasadan çekildi. Kâğıt para kullanılmağa başlandı, ama gerçek değerinin altında işlem görüyordu. 1862’de hükümet kağıt parayı kullanma zorunluluğu getirdi.

Panayıra katılan Zileli ve diğer yerlerden gelen iş adamları tüccarlar, gezgin satıcılar ellerindeki malları peşin ve kredili şekilde madeni gümüş paralarla aldıklarını, çok miktardaki malı da medeni para karşılığında kredili bir şekilde sattıklarını, vergilerinde yüksek olması handaki çıkan yangından büyük zararlara uğradıklarını, eğer alacaklarını ve vereceklerini kağıt parayla yapacak olursak büyük bir yıkımla karşı karşıya bulunduklarını öfkeli üzgün bir şekilde

söylüyorlardı. Panayıra katılım ücreti ve yer kirasını depo, konaklama yemek fiyatlarının yüksekliği de Haleb'den gelen tüccarların şikâyet konusuydu. Tüm tüccar ağız birliği etmişcesine kimseye kredili mal vermeyeceklerini, alacaklarını madeni gümüş para olarak isteyeceklerini, Zile'deki kendilerine verilen hizmetin pahalı olduğunu, gelecek yıl Anadolu'nun diğer yerlerindeki ucuz konaklama, yer kirası ve katılım payı az olan panayırlara gideceklerini bildiriyorlardı.

1861 yılında Zile Panayırı'ndaki olumsuz kötü etkileri bir kenara bırakırsak zor koşullar içinde devletin ilgisizliğine rağmen iyi karlı bir sezon geçirildi. İyi bir hazırlık olursa katılımcılar gelecek yılki panayır haftasında zararlarını kurtarabilirler. Şimdi faaliyetlerini biraz kısıtlar. Her yıl geçtikçe durum düzeliyor. Fransa'da bu panayırdan kazançlı çıktı.

Anadolu'da panayırlar üstün hizmet veren çekici büyük halk kitlelerinin ziyaret ettiği çeşitli mamul ve hammaddelerin alınıp satıldığı/ seyrekte olsa tehlikelerine karşı/ güçlü ekonomik ve sosyal ilişkilerin kurulup geliştiği merkezlerdir. Zile önceden tahmin edilen/görülen, Anadolu içinde kazançlı bir ticaret üssü/merkezi. Ülkenin her yerinden büyük tüccarların geldiği bir panayır. Buraya her yöreden gelen gezgin satıcılar, büyük tüccarlardan kırsal kesimde yaşayan halkın alım gücüne yönelik her türlü malı satın alır. En ücra köylere kadar bütün yollar, seyyar satıcılarla, Zile'ye gelen köylülerle dolup taşar. Yöneticiler bu önemli endüstri ve ticaret merkezine gelen yolları eşkiya baskını ve hırsızlara karşı korumak, yolların kapanmasını önlemek, kısacası ulaşım, güvenlik ve haberleşmeyi yi sağlarsa iyi bir görünüş sağlanır, düzen kurulur.

Zile ve çevresindeki köylüler satacakları her türlü hammaddeyi hayvanları pazara getirirler. Satın alacakları ihtiyaçlarını da aşağı yukarı kafalarında belirlemişlerdir. Yük hayvanlarıyla, ellerinde küçük torbalar, heybeler, çuvallarla satacakları hayvanlarla dolaşırlar. Hayvanlarını, tahılları ve diğer getirdikleri malları satarlar. Şimdi sıra zorunlu olan fakat akılcı ölçülü, sağlam bir şekilde ihtiyaçlarını satın almağa gelmiştir. Bunları hiç acele etmeden alırlar, çuvallara, heybelere koyarak kasabanın bir yerinde toplarlar. İşleri bittiğinde onları hayvanlarına yüklerler, hafiflerini omuzlarına alarak köyllerine dönerler. Köylüler için panayır zorunlu haller dışında önemli bir sosyal aktivitedir.

Biz doğuda manzarayı seyrederken kendimize birden bire sanki ortaçağda Beaucaire¹¹¹ zamanında ortaçağda bir karnavalda bulduk. Otantik ilginç renkler görünüm, değişik bir ortam, bizi eski çağlara götürmüştü. Oysa şimdi Osmanlı devletinde 19 yy.da idik.

Zile Panayırının üçüncü gününde şehrin çıkışında Cirid oyunu için bir alan hazırlanmıştı. Ellerinde cirid denen uzun ince mızraklar bulunan at üstündeki oyuncular alana çıktılar. Fakat hepsi cılız ve solukbenizli idiler. Oyunun kuralı rakip oyuncunun attığı mızrağı hareket halinde yakalamaktan ibaretti. Cirid bu bölgede eski çağlardan beri halinde yakalamaktan ibaretti. Cirid bu bölgeden eski çağlardan beri oynan soylu bir gösteri idi. Meydanın kenarına çok seyirci toplanmıştı. Oyun başladığında orada bulunan iki ihtiyarın konuşmasına tanık oldum. At üstündekilerin yetersiz kaldığını hareketlerinin çok kısıtlı oyunda isteksiz olduklarını, kendi gençliklerinde ciridin canlı gerçekçi bir yiğitlik ve kahramanlık oyunu olduğunu oyuncularının birbirine cirid sopasını vurmadığını, kovalayan ve kovalananın sadece birkaç cirid darbesine maruz kaldıklarını ezilen ve yaralanan olmadığını, oyunu kazanmak için nişan alıp ciridi fırlatmadıklarını, gevşek nişan aldıklarını, darbe alanların attan düşüp yaralanmadıklarını aralarında anlatıyorlardı. Oyunu seyrederken bende ihtiyarların görüşüne katıldım.

Oyun sonunda başarılı olan 25-30 kadar oyuncu ödülleri almak için efendilerinin yanına giderler. Efendi başarı gösterenlerin derecelerine göre ödülleri pay edip ayırmıştır. Oyuncular, efendilerinin bulunduğu yüksek yerin önünde resmigeçit yaparak oyunun hafif bir şeklini sergileyecek geçerler. Sonra efendilerinin verdiği süslü saçaklı örtüleri kendi üzerilerine, atlarına örtterek yaralı bereli, kanlı bir şekilde tekrar bir tören geçidi yaparlar.

Eskiden bütün Türkiye’de cirid oyuncuları, egzersizleri yaşlı ustalar tarafından erkekçe ciddi bir şekilde geleneklere uygun olarak yetiştiriliyormuş.

Ama şimdi Cirid oyunu da zamana yenik düşmüş, önceki dönemlerdeki bol ve çeşitli armağanlara yerine, bu isteksiz oyunculara şimdi İngiliz pamuklu kumaşından bir takım elbiselik veriliyormuş.

¹¹¹ Beaucaire: Fransa’da Gard kantonu’nda Rhon nehri kıyısında orta çağda yapılan festivalleriyle tanınmış tarihi bir şehir.

Ben Bay Guilleume ile Zile gezisinde iken ekibimizde bulunan arkadaşımız hekim Bay Delbet, Amasya'da kalmıştı.

Müslüman ve Hristiyan ayrımı yapmadan büyük bir özveri ile özenle bütün hastaları muayene etmiş, karşılığında hiçbir ücret almamıştı. Amasya etrafındaki 25 mil/karelik köylerdeki hastalıklar, ailelerin sosyo-ekonomik yapısı üzerine ilginç ayrıntılı bilgiler edinmişti. Amasya'da modern tıp bilgilerine sahip tek İtalya'n diplomalı genç bir doktor bulunuyordu. İtalya'ndır. Bu genç Doktor kısa zamanda hastalıkların tedavisinde büyük bir başarı göstermiş ün kazanmıştı. Geleneksel tedavi yapan kişiler İtalyan doktora karşı tavır almışlardı. Amaçlarını gerçekleştirmek için uygun bir anı kolluyorlardı.

Burada hastaların tedavileri, kendini hekim olarak taslayan usta çırak ilişkisine dayanan gördüklerini uygulayan kişiler tarafından yapılıyor. Bu kişilerin halk ve yöneticiler üzerinde büyük bir saygınlığı var. Şehir içinde bu tür tedavileri yapan birkaç dükkân ve berber var. Hatta Amasya Paşası'nın özel hekimi bir nalbanttır. Bu kişiye şehir meclisi maaş bağlamış. Şehirde hasta olduğu zaman bu kişi çağrılır. Bedava, para olmadan tedavisini yapar.

Amasya ve çevresinde tedavi, ilaç ve diğer sağlık hizmetlerinde, imamlar ve hocalar çok etkilidir. Bu kişiler hizmetleri karşılığında büyük pay alırlar. Kur'andan aldıkları iyileştirici etkisi olan şifalı ayetleri duaları, formülleri bir takım şifrelerle küçük kâğıtlara yazarlar. Bu kâğıtlar katlanarak içi su dolu taslara konur. Bir gece su içinde kalır. Ertesi gün sabahleyin bu tas içindeki su, hasta tarafından iyileşeceği inancıyla içilir. İnanılması zor olan bu durum ve ve hatalı uygulamaların Tanrının inayeti ve mucizesiyle hastayı iyileştireceğine inanılır. Türkiye'de her sınıftan geniş halk kitleleri bu tür uygulamalara ve yazılan muskalara inanır.

Birkaç yıldır iki üç günlüğüne ipek satın almaya veya yaptığı hizmet karşılığında da ipek ipliği kabul eden Kırmımlı bir Karaim Yahudisi Amasya'ya geliyormuş. Bu yalancı; bozuk tavırlı, fakat ilginç, sevimli, söküçük dökük kıyafetler içinde kendisine acındırarak gürültülü, yalancı boğuk sesiyle bağırarak bu Yahudiyi ben de gördüm. Saçı sakalı birbirine karışmış bu ihtiyar, çaresizlerin derdine dert olacağını, şıp diye ağrılarını hastalıklarını bitireceğini söylüyordu.

Çaresiz zavallı acınacak üç dört kişi onun arkasından gidiyordu. Yahudi Sokak aralarında

-Allah'ın adıyla Efendi, Allah'ın adıyla çocuklar, bu fakir sakallı ihtiyara küçük bir yardım verin. Bana yaptığınız yardımı Tanrı size döndürecektir. Size sevap yazacaktır. Diye bağınyordu.

Bu aldatıcı üçkâğıtçı, sahtekâr yitik boş vaatleri ile cin tutmuşları, hastaları, talihi ters dönmüşleri, onları cinlerden kurtaracağını, yüzlerine kapanan talih kapılarını tekrar açacağını, korku ve karamsarlıktan kurtaracağını söylüyor, kandırdıkları bu zavallı insanlara geceleri çeşitli büyüler yapıyordu. Çaresiz zavallılarda üstünkörü ona koşuyorlardı. Çenesinde bir tutam kıl olan keçisakalı üçkâğıtçı ihtiyar, şehirde kaldığı sürece bu zavallıların değerli mallarını elinden alıyor, deyim yerinde ise alıyor, kurnazlıkla onların sırtından geçiniyordu. Sordukları sorulara çenesindeki sakalını sallayarak memnun edici tuhaf cevaplar veriyordu.

Zile gezimiz sırasında kış aralık ayında ansızın bastırdı. Kar dağların tepelerini ağartmıştı. Sonra dört gün boyunca sürekli devam etmiş, vadinin içlerini doldurmuştu. Biz karlara bata çıka yarı erimiş karlarda yürüyerek Bay Guillaume ve ben Zile yakınlarında Sezarla-Farnak arasındaki savaşın geçtiği yerin ölçülerini ve rölelerini aldık. Amasya'ya döndüğümüzde de çalışmalarımızı inceleme ve araştırmalarımızı arkadaşlarımızla birleştirdik. Kral mezarlarındaki incelemelerimiz sırasında zaman zaman çok üşüdük, soğuktan parmaklarımız uyuştı. Kaya mezarların içinde küçük bir ocak bulduk. Çalılar ağaç dallarını tutuşturarak ateş yaktık. Mağaralardaki çalışmanız sırasındaki üşüme ve titrememizi misafir kaldığımız (Bay Krug'un evi) evin salonundaki Alman dökümü soba'ya çok iri odunlar telafi ediyor, uzun mutlu Aralık akşamları geçiriyorduk.

Aralık ayında da Amasya yöneticilerinden Tokat ve Sivas'a gitmek üzere gerekli belge ve izin tezkiresi almak için başvurduk. Belgelerin verilmesi biraz uzatılıyordu.

Yolculuk tezkiresinin yakın bir zamanda verileceği umarak buradan ayrılma hazırlıklarına başladık. Bu çevrede bütün araştırma ve incelemelerimizi tamamladık. Altı haftadır, yaklaşık iki ay kadar bu civardaydık. Daha fazla kalırsak çamur ve kar, soğuk nedeniyle yolculuğumuz zorlaşabilirdi. Küçük akarsular kabarmabilir geçit vermeyebilirdi. Kiraladığımız yük hayvanları ilerleyemezdi. Zaten aralık ayında kar yağdı. Yollar kapandı. Yakın kasabalarla haberleşme kesildi. Geceleri don ve buzlanma başladı. Gündüz karların erimesi buzların çözülmesi sonucu sel geldi. Küçük akarsuları bile geçmek imkânsızlaştı. Bizde Tokat ve Sivas'a gitmekten vazgeçtik. Bir an önce

buzların çözülmesiyle birlikte zaman kazanarak kısa kestirme bir yol bulup Karadeniz kıyısındaki Samsun'a ulaşmak istiyorduk.

Buradan eşyalarımızı bir gemiye yükleyerek, Trabzon'a gidecek oradan da İstanbul'a ulaşacaktık. Yol iznimiz tam zamanında çıktı. Amasya'dan Samsun'a gidecek kestirme bir yol belirledik. Rotamız inişli-çıkışlı engebeli ormanlık güzel manzaralı 100 km. uzunluğunda 19 saatte gidebileceğimiz bir uzaklıkta idi. Hiç şüphesiz girişimimiz karakışa bir meydan okuma idi. Bu yolculuğumuz çok yorucu ve güç olacaktı.

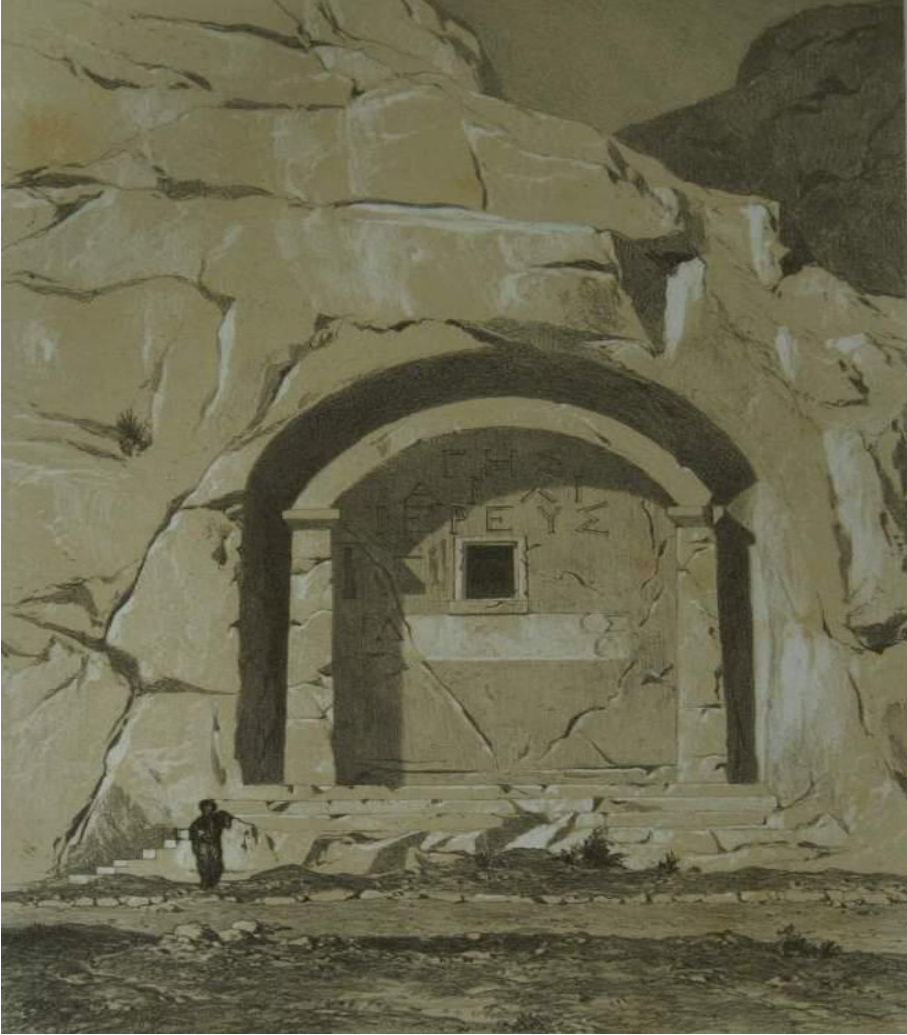
Artık Amasya'dan ayrılma zamanı geldi. Güçlkle bulup kiraladığımız Posta atlarına eşyalarımı yükledi. Şehirdeki dost ve tanıdıklarla vedalaşıp 14 Aralık 1861'de Samsun'a hareket ettik. Her taraf ve yolumuz karlarla örtülü idi. Ovanın tepelere tırmanırken şimdiden zorluklar başlamıştı.

Amasya Kral Mezarları. G.Perrot, 1861

Şehrin Genel Panaroması. G.Perrot, 1861

Aynalı Mağara. G.Perrot, 1861

Aynalı Mağaranın Uzaktan Görünüşü. G.Perrot, 1861

Bir Başka Mağara. G.Perrot, 1861

Kral Mezarlığında Başka Bir Mağara. G.Perrot, 1861

Başka Bir Kral Mezarı. G.Perrot, 1861

Aynı mezarın yakından görünüşü. G.Perrot, 1861

Bir Başka Kral Mezarı. G.Perrot, 1861

1869 YILINDA AMASYA VE ÇEVRESİNİN GENEL EKONOMİK DURUMU ÜZERİNE BİR RAPOR

William Gifford Palgrave

1826 yılında doğmuş. 1867-1873 yılları arasında İngiltere'nin Trabzon konsolusu olarak görev yapmıştır. Bu şehirde kişilik konsolosluk personeli ile Sinop-Trabzon arasındaki kıyı bölgesini, Amasya, Tokat, Sivas civarında ülkesinin siyasi ve ekonomik etkisini artırmak için olağanüstü bir çalışma sergilemiştir. Özellikle İngiliz fabrika tekstili, yün ve pamuk ipliğinin satılması ve tüketiminin artırılması için yukarıda adı geçen şehirlerin dışında Yozgat ve Kayseri civarında da için uzun bir süre at sirtında dolaşmıştır.

Trabzon'da görev yaptığı altı yıl boyunca ülkesinin siyasi çıkarlarının yanı sıra İngiliz sanayi mamullerinin tekstil ürünlerinin kullanımını satışını yaygınlaştırmıştır.¹¹²

1869 yılı yaz mevsiminde yukarıda adı geçen şehirleri dolaşmış buraların coğrafi özelliklerini madenlerini, tarım ürünlerini, hayvan çeşitlerini, mevcut endüstri ve zanaatları, ulaşım ve güvenliği, vergileri, ücretleri, temel tüketim maddelerinin fiyatlarını, ticaretini ayrıntılı bir şekilde inceleyip araştırmış, bir rapor haline getirerek İngiltere'nin İstanbul Başkonsolosluğuna göndermiştir¹¹³.

V.G.Palgrave'nin bu raporunda Amasya ve çevresine ait bilgileri beraberce gözden geçirelim.

...Amasya şehri kayalar oyulmuş eski yapılar ve diğer tarihi eserler ile ünlüdür. Şehir içinde toplam 15931 kişi ikamet eder, bunların 6208'i Hristiyan'dır. Amasya halkının yıllık devlete ödediği vergi 300.931 kuruş 2,601 sterlin, 15 şilin, 2 penidir. Yıllık emlak vergisi hane başına 15 şilin, 7 penidir.

Şehir, suyu temiz ve bol olan Yeşilırmak kenarında kuruludur. Irmağın suyu ile bahçeler sulanır. İklimin uygunluğu ve bol su kaynaklarından dolayı bol çeşitli tarım ürünleri ve meyve elde edilir. Oldukça geniş dut bahçeleri vardır.

¹¹² Ergün Türkcan, İngiliz Konsolosu W.Gifford Palgrave'nin Raporlarına göre Trabzon, Tarih ve Toplum Dergisi, Temmuz 1986, sayı 31, s.34-46.

¹¹³ Uygur Kocabaşoğlu, Majestelerinin Konsolosları, (İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğundaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)), İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Suriye'nin Hama şehrinde olduğu gibi burada, nehrin suyunu tarla ve bahçelere taşımak için su çarkları vardır. Irmağın uygun yerlerinde de su gücüyle çalışan un değirmenleri yapılmıştır. Bu değirmenlerden ikisi oldukça yüksek kapasitede un öğütürdü. Birinci değirmen günde 4282,5 libre¹¹⁴ üretir. Sahibi Amasya'ya yerleşmiş Mr.Stroh'dur. Kendisi bu şehirde Vitenburg'daki bir şirkete bağlı olarak çalışmakta ve aynı zamanda da ülkesi Prusya (Almanya)nın Amasya'daki ticaret konsolos yardımcısıdır.

İkinci değirmen ise günlük 7.9354,5 librelik un üretir. Sahibi Marsilyalı bir tüccar olan Mr. Imbert'tir. o da ülkesi Fransa'nın bu şehirdeki ticari temsilcisidir. Her iki tüccar ve iş adamı Amasya'da ipek ipliği ve un üretimi ve diğer ticari işlerle meşgul oluyordular.

Mr. Stroh adeta ticari bir dehadır. Amasya'daki işlerini disiplin içinde başarıyla yönetiyor. Burada açtığı ipek fabrikasına, Prusya'dan 60 tane Alman Protestan işçi getirdi. Fabrikasında çoğunluğu yerli Hristiyanlardan 400 kadın ve erkek işçi çalıştırıyor¹¹⁵.

Aşağıda Amasya'nın temel ekonomisi olan tarım ürünleri, ipekçilik ve pamuk hakkındaki bilgileri Stroh ve Imbert'ten edindim. İngilizce'ye çevirerek sunuyorum.

"Sert buğday Amasya çevresinde üretilen başlıca üründür. Yıllık üretilen miktarı 130.000 ¹¹⁶kiledir. Bu da yaklaşık 7.885.000 libreye eşittir. İngilizler Amasya ve civarından 643.500 franklık =22.740 lik sterlik buğday aldılar". "Bizim tekemiz dışındaki üreticiler Amasya piyasasında serbestçe 42.000 okka : 115.000 Lbs (libre) ipek sattılar. Oysa bizlerin (Stroh ve Imbert'in) üreticilere verdiğimiz avans karşılığı topladığımız ham ipek 300.000 okka (825.000 libre). Bu miktarın parasal değeri 1.125.000 sterlindir. Amasya ve çevresi için bu üretim çok azdır."

"Kozalara bulaşan bir (Pébrin ve Muscardin salgınları) hastalık ham ipek üretimini düşürdü. Hastalığa yerli üreticilerin maharetsizliği ve ihmali neden oldu. Bir çoğu

¹¹⁴ 453,6 gramlık ağırlık ölçüsü.

¹¹⁵ İpek fabrikalarının ilk açıldığı dönemde işçi alımında Müslüman Hristiyan ayrımı yapılmıştır. Parmakları ince genç kız ve kadınlar, erkek çocukları işe alınmıştır. Fakat o zamanki Amasya Mutasarrıfı Ziya Paşa fabrikasındaki Türk kızlarının burada çalışmasını yasaklamıştır. Ayrıntı bilgi için Andreas David Mordtmann, İstanbul ve Yeni Osmanlılar, Çeviri: Gertraude Songu-Haberman, Pera Yayıncılık, İstanbul 1999, s.166-177.

¹¹⁶ Ortalama 25 kg.lık tahıllar için kullanılan ağırlık ölçüsü.

borç batağına saplandı¹¹⁷.

“Bu vadiide her çeşit meyve, özellikle elma çok gözdedir ve oldukça bol ve lezzetli yetiştirilmektedir. Meyve üreticilerinin yüksek vergilerini ödemek için aldıkları yüksek faizli krediler nedeniyle bahçeleri ve tarım aletleri ellerinden çıktı.”

“Bizce Türk hükümeti, saydığım tarım ürünlerinden aldığı yıllık vergiler (öşür)den ve ipek aşarından zarar etti. Bizim tavsiyelerimize rağmen ipek ürününü artırmak, ürünleri daha iyi pazarlamak sermayeyi artırarak, ipek üreticilerine az bir faizle kredi vermek, vergileri düşürmek yoluna gitmedi. Böylelikle önemli bir vergi geliri kaybına uğradı. Biz hükümetin dikkate değer önerilerimizi uygulamaya koyacağını bekliyoruz.

“İpek kozalarına bulaşan hastalık nedeniyle, hükümet tarımsal üretimi artırmak için pamuk yetiştirilmesi denemelerine başladı. Sıcaklık yeterli idi. Ama, Yeşilirmak boyu çok nemli olduğundan başarılı olamadı¹¹⁸. Amasyalı tüccarlar pamuğu balya halinde Harput, Besni, Malatya’dan temin ediyorlardı. Sonradan bu pamukları (Samsun yerine) Mersin ve Tarsus limanlarına satmak için gönderiyorlardı.

“Amasyalı pamuk tüccarları bu yıl yüksek fiyatlarla toplam /yaklaşık olarak 6000 balya 89.000 libre pamuk satın aldılar. Bir balya pamuk 60 okka ağırlığında idi. Bu balyalardan, Samsun limanı aracılığı 4000 tanesi İstanbul’a Avusturya, Almanya’ya Rusya’ya çok az bir kısmı Liverpool’a geriye kalan 2000 balyası da Marsilya’ya satılmıştır.”

“Yukarıdaki ürün kalemlerinin dışında Amasya’daki tarımsal ve hayvansal ürünler olarak cehri ve keçi derisi önemli birer ihracat mallarıdır. Yıllık olarak bu iki maldan 250.000 (10.000 sterlin) frank dış satım gerçekleşmektedir.

Stroh ve Imbert’in verdikleri bilgiler bu kadardır.

¹¹⁷ Prof. Dr. Emre Dölen, Tekstil Tarihi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1992, s.158.

¹¹⁸ Oysa Osmanlı İstatistikleri ve İktisad tarihçileri Amasya çevresinde pamuk deneme üretiminin gayet kaliteli olduğunu 1841-1925 yıllarına kadar ekimin yapıldığını, yurt içi ve yurt dışı fuarlarda sergilenen Amasya pamuklarının kaliteli bulunduğunu ve bir ödül aldıklarını bildirirler. Ayrıntılı bilgi için bkz. M.Çadırcı, a.g.e.; Doç.Dr.Rifat Özsoy, Osmanlı İmparatorluğu’nun Katıldığı İlk Uluslar arası Sergiler ve Sergi-i i Umumi-i Osmani (1863 İstanbul Sergisi), TTK, Belleten Dergisi, Sayı 185, Ankara, Ocak 1984.

Amasya ve çevresindeki köy ve nahiyelerde toplam 44.270 kişi yaşar. Bunların 7327'si Hristiyan'dır. Bu şehir yeşilırmağın kenarında dar bir vadi de kurulmuştur. Bu ırmağın takip ettiği dağ vadilerinden en iyi otlaklar bulunur.

Zile kasabasının ekonomik ilişkileri Amasya ile sıkıdır. Toplam nüfusu 14.884 kişidir. Bunun 1772'si Hristiyan'dır. Yeşilırmağın etkisiyle yıl boyunca bir sonbahar manzarası vardır. Kasaba merkezinde hane başına düşen yıllık vergi 12 silindir. Oturanlar 215.214 krş (1793 sterlin 1.9 şilin.). Zile birçok yolların kesiştiği noktada bulunur. Tahıl ekimi ve büyükbaş hayvancılık gelişmiştir.

Amasya'nın tarım, hayvancılık, dokumacılık yönünden önemli kazaları:

Vezirköprü (Vezirköprüsü): Kara Mustafa Paşa'nın adıyla anılır. (Burada Palgrave yanılığa düşüyor. Mehmet Paşa olacak). Kasaba Kızılırmak kenarında yakın bir mesafede kurulmuştur. Merkezinde toplam 5594 kişi yaşar. Bunların 1185 Hristiyan'dır. Kasaba merkezinde oturanlar yıllık 80449 kr. Veya 670 sterlin, 8 şilin 1 peni vergi verir. Hane başına düşen vergi miktarı 59 sterlin 11 şilin 10 penidir.

Bu hesaplamam ki, bunu raporumda sık sık tekrarlıyorum. Var olan Osmanlı vergi sisteminin genel görünümüdür.

Vezirköprü'nün köylerinde toplam (95 köy) 10.852 kişi yaşamaktadır. Bunların 780 tanesi Hristiyan'dır.

Pirinç, mısır, diğer tahıllar ve ipek üretilir.

Osmancık: Kızılırmak sağ kıyısında kurulmuştur. Nehrin sol kıyısına geçişi sağlayan güzel taş köprü, II.Bayazıd tarafından yaptırılmıştır. Kasaba merkezinde toplam 8176 kişi yaşamaktadır. Bunların 289'u Hristiyan'dır. Hükümet yıllık toplam 62,527 krş. (521 sterlin 1 şilin 2 peni)luk vergi öderler. Hane başına düşen emlak vergisi 32 sterlin, 6 şilin, 6 penidir.

Osmancık kasabasının köylerinde (103 köy) 88.400 kişi yaşamaktadır. Bunların 112'si Hristiyan'dır.

Tahıl, pirinç, ham ipek, yumurta önemli ürünleri arasındadır. Ürünlerin taşınması iyi muhafaza edilmemesi/depolanması dikkat edilmediğinden bozulmasına rağmen önemli bir ticaret payına sahiptir. Kâr artmaktadır.

Merzifon: Geniş Yedıkr/Yedigür Ovasına kurulmuş, büyük bir kasabadır. (Aba, şayak, çarşaf, iç çamaşır bezi, elbiselik kumaş ve basma). Çeşitli dokumaların yapıldığı 830 dükkan/atölye vardır. Çeşitli zamanlarda dokumaların sergilendiği ve satıldığı

panayırlar/büyük pazarlar kurulur.

Kasaba merkezinde 12.550 toplam nüfus vardır. Bunların 6676 sı Hristiyan'dır. Amerikalı misyonerler bu civarda Protestanlığı yaymak için çalışmalar yapmaktadırlar.

Kasabada oturanların yıllık toplam ödediği vergi 201.186 kuruştur. (1676 sterlin 2 şilin, 8 penidir) Hane başına düşen yıllık emlak vergisi ise 13 şilin 3 penidir. Merzifon, önemli ticari yolların kesiştiği önemli bir ticaret merkezidir.

Bu geniş kasabanın 284 köyünde toplam 43.04 kişi ikamet eder. Bunların 7760'ı Hristiyan'dır.

Tarımsal hammaddeleri tahıl, ipek cehri, kenevir ve kerestedir. Geniş çayırları nedeniyle küçükbaş ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliği ünlüdür.

Merzifon yakınlarında Tavşandağı'nda – bu dağın silsilesinde kendine özgü jeolojik katmanlarında gümüş madenleri vardır. Daha henüz bu dağın uzantılarındaki zengin gümüş yatakları henüz keşfedilmemiştir. Dağ silsilesinin kapladığı alan 300 mil karedir. Bu dağın çeşitli yerlerinde ilkel yöntemle maden çıkarılan 11 tane kuyu vardır.

Merzifon'un 20 mil güneyde Havza kasabasında birçok doğal su kaynakları bulunmaktadır. Suların bileşiminde yoğun karbonat bulunmaktadır. Türkler bu kaynakların üstüne çok güzel hamamlar yapmıştır. Suların ortalama sıcaklığı 152 Fahrenaytdır. Havza civarında bir çok kişi bu kaplıcalara gelmektedir. Kaplıca suları Romatizmal rahatsızlıklara iyi gelmektedir.

Ücretler ve Vergiler: Amasya civarında bir yol işçisinin gündeliği 4 penidir. Bu çevre köylüleri kendi tüketimlerini karşılamak, hem de satmak için ürettiği ürünlerden vergisini verdikten sonra 12 şilin. Elinde kalır. Tarlası bağ ve bahçesinden günde 2 krş. kazandığı düşünülürse yıllık ortalama kazancı ortalama 730 krş. tur. yıllık vergisi de 240 krş.tur. Ailesi için günlük 2 krş. harcadığı düşünülse acaba eline ne geçer? Çoğu zaman tahmin edilenden daha az para kazanır. Köylülerin kazançlarının azlığı, vergilerinin çokluğu zor bir durumdur. Köylülerin 240 krş yıllık vergisinin dışında ödedikleri 15 şilin 9 penilik dirhemlik bir vergileri daha var.

Amasya'nın Taşova kazasında bir ailenin yıllık kazancı 185 krş. Olarak hesaplanmıştır.

Köylülerin içinde bulunduğu bu ağır vergiler, onları %30-%60 faizle kredi veren Ermeni bankerlerden para almağa zorluyor.

Kırsal bölgelerde yaşayanlar, yılın belirli zamanlarında devletin veya yerel yöneticilerin emrine girerek yol yapımı vb.

zorunlu çalışmalara (angarya) ağırılıyorlar. Eğer gitmek istemezlerse 22 kşş, 4,25 para vergi ödüyorlar.

Köylülerin ödediği vergi miktarı şehir ve kasabalarda oturanlara göre 2,5 misli daha fazladır.¹¹⁹

¹¹⁹ Raport by Mr. Consul W.Gifford Palgrave on the Anatolian Coast the Corresponding Island Districts, Behwen the Longitudes of Sinope and Trabizand, in the Summer of the Year, 1869, Turkey, Anatolian Provinces.

AMASYA ÇEVRESİNDE AHALİNİN GİYİM VE KUŞAMI

Osman Hamdi Bey

1842 İstanbul–24 Şubat 1910 Kuruçeşme/İstanbul. Arkeolog,
Ressam.

İlköğrenimini Beşiktaş ibtâisi, orta ve lise öğrenimini 1856 yılında başladığı Adliye Maarif okulunda tamamladı. 1860 yılında Paris'e Hukuk öğretimin için gönderildi. Burada hukuk öğreniminin yanı sıra ünlü Fransız ressamlarının atölyelerine devam ederek özel resim dersleri aldı. İstanbul'a dönüşünde Bağdat Vilayeti yabancı işler müdürlüğüne atandı. 1871 yılında İstanbul'a dönüşünde sarayın protokol işleri müdür yardımcılığı, arkasından da üst düzey devlet görevleri üstlendi.

11 Eylül 1881 tarihinde Osmanlı İmparatorluk Müzesi Müdürlüğüne atandı. Aynı temelini attığı, günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzesini 1891 yılında hizmete açtı. Osman Hamdi Bey'in bu girişimi hem kendi yaşamında hem de Türk Müzeciliği açısından önemli bir girişim, verimli parlak bir dönem oldu. Müze müdürlüğünü sürdürürken 1883 yılında Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisini (Güzel Sanatlar Yüksek Okulu) de kurarak müdürlüğünü yürüttü.

1884 yılında eski eserleri yurt dışına çıkarılmasını yasaklayan Türk müzeciliği ve tarihi eserlerin korunmasına yönelik büyük bir adım olan Asar-ı Atîka kanununu çıkarttırarak uygulamaya koydu

Nemrud Dağı, Yatağan civarındaki Lagina harabelerinde, Lübnan (Sidon) antik kentinde arkeolojik kazılar yaptı. Buralarda bulduğu bir tarihi eseri kendi kurduğu İstanbul arkeoloji müzesine taşıdı.

Kazı ve müzecilik çalışmalarının yanı sıra resim çalışmalarını da sürdüren Osman Hamdi Bey, doğu anlayışı ile kaynaştırdığı modern figürlü kompozisyonları ile Türk resim sanatının başarılı bir temsilcisidir. Resimleri yurt içi ve yurt dışında bir çok müze özel koleksiyonlarda bulunmaktadır.

Osmanlı Devletini Avrupa'da ve dünyanın diğer yerlerinde daha iyi tanıtmak amacıyla birçok başarılı çalışmalarda da Osman Hamdi Bey'in imzası vardır.

1873 yılında Viyana Uluslar arası fuarında, Osmanlı İmparatorluğunun geniş coğrafyasında yaşayan her çeşit ahalin in yöresel giysileriyle tanıtacak bir albüm/prestij kitab hazırlanması Osman Hamdi Bey ve Fransız sanatçı-araştırmacı Victor Marie de Launay görevlendirildi.

Osman Hamdi Bey'in babası İbrahim Ethem Paşa'nın Kantarcılar'da konağına bir stüdyo kuruldu. Yazarlar tarafından İmparatorluğun çeşitli

bölgelerinde yaşayan halkı/ahali, din, mezhep, etnik köken, sosyal sınıf, meslekleri araştırılarak sınıflandırıldı. Yöresel giysileri sergileyecek kadın ve erkekler bulundu. O zamanların ünlü fotoğrafçısı Pascal Sebah Konağa çağrıldı. Yöresel elbiseler giydirilmiş kişilerin ikili üçlü gruplar halinde fotoğrafları çekildi.

Fransızca olarak hazırlanan eser “Les Costumes Populaire dela Türkiye” adıyla 1873’de İstanbul’da yayınlandı. Viyana’daki Fuarda da kitaba konu olan fotoğraflar cansız mankenler üzerinde sergilendi.

Bu kitap akademik formatı, içeriği ve basım kalitesi bakımından o devrin en prestijli Avrupa yayınlarıyla boy ölçüşebilecek nitelikte bir çalışma idi.¹²⁰

Eser Sabancı Üniversitesi tarafından 1999 yılında orijinalliğine sadık kalınarak, ayn ı boyutlarda Türkçeye çevrilmiştir.

Sivas Vilayeti Amasya Sancağı Tarihi

Amasya, Pontus Krallığı’nın en eski şehirlerinden biridir. Mitridat Ktistes’in soyundan gelen hükümdarlar bu kentte oturdular. Pompeius kenti VI. Mitridat Eupator ile Romalıların savaşı sırasında zaptedince bütün tahkimatı yıktı ama kent, Pontus’un başkenti olma özelliğini yitirmedi, transit ticaretin bir merkezi olması ve yöresinin bereketli toprakları sayesinde gelişmeye devam etti.

Daha sonra Komnene’ler yönetimindeki Trabzon Krallığı’nın belli başlı şehirlerinden biri olma özelliğini sürdürdü. İzleyen yıllarda sırasıyla Danişmend oğulları beylerinin ve Selçuklu Türk sultanlarının egemenliğine giren Amasya, Sultan I. Murad zamanında Osmanlılar tarafından fethedildi. Yavuz Sultan Selim, Amasya’da doğdu ve oraya birçok medrese yaptırıp bağışladı, bu medreselerden seçkin bilginler yetişti.

İran ile Karadeniz arasındaki transit ticaretin tamamı bugün de Amasya’dan geçer. Dar bir vadi içinde kurulmuş bu kentin çevresinde çok geniş meyve bahçeleri vardır, kent sakinleri her yıl yaz, mevsimini bu bahçelerde geçirir. Bahçeler Ferhad Dağı’ndan inen sularla bol bol sulanır. Bu dağdan inen sular bu amaçla birçok kanala ayrılır. Bu dağın eteklerinden akan Yeşilırmak’tan da doğal olarak yararlanılır.

¹²⁰ Engin Özendeş, Sébah & Joaillier’den Foto Sabah’a, Fotoğrafta Oryantalizm, YKY, İstanbul 1999, s.184-187.

Osmancık, Sultan Beyazıd'ın yaptırdığı çok ilginç bir köprüden başka önemli bir niteliği olmayan küçük bir kasabadır.

Osmancıklı Türk Kadınının Giyimi

Osmancıklı Türk kadını, az süslü, yaşama koşullarına mükemmelen uyan ama yine de özgün ve zarif olan giysisinin de gösterdiği gibi, basit bir köylü kadınıdır.

Başına, etrafına çiçekli bir mendili (yazma) sardığı bir fes takar, bu başlığını uzun saçlarının üstüne, ihmalkâr bir biçimde çarpık bıraktığı bir taç gibi yerleştirir ama saçlarını örmeyi ve çok sık aralıklarla taramayı da unutmaz. Aslında bu tuvalete ayırdığı zaman, ailesinin işlerine ayrılması gereken zaman olduğu için çok önemlidir. Kulaklarına telkari küpeler takar, bu küpeler kenarlarından birinden kulağa asılan eşkenar üçgen şeklindedir ve eşkenar üçgenin diğer iki kenarına gümüş çan çiçeği şeklinde takılar bağlanmıştır.

Önü açık koyu renkli entarisi gömlek yerine kullanılır, kol uçları geniştir ve kenarları geniş, örgü şeklinde bir desenle süslenmiştir. Örgü bir önlük, kuşağından itibaren vücudunun bütün alt bölümünü kapatır. Kuşağı, üzeri kırmızı ve beyaz yünlüden küçük geometrik desenlerle süslenmiş, at kılından bir kayıştır. Bu kuşağın iki ucu, yine kırmızı ve beyaz yünle at kılı karıştırılmış saçaklarla biter, bu saçakların sonları ise püskül gibidir. Önlüğün desenleri çok garip olmasına rağmen çok sevimlidir.

Vücudun üst kısmını kısa ve vücuda yapışan, kareli ipekliden bir bluz süsler, bunun küçük ve dik yakası kare şeklinde kesilmiştir, bu hırka'nın kolları dirseklere kadardır ve onun içinden entari'nin kolları büyük çan çiçekleri gibi açılarak çıkar.

Çorap giymediğinden, ayağını koruyan tek öge sarı marokenden papuçlarıdır.

Amasyalı Genç Bir Türk Müslüman Esnafının Giyimi

Amasya'nın esnaflarının (işçi loncası üyeleri) hali vakti yerinde kişiler oldukları görülüyor. Amasyalı Müslüman sanatkârın giysisinin bütünü bunu kanıtlar. Eklenmesi gereken konu şudur; sanatkârimiz biraz zevk adamıdır, Amasya'nın zengin kentsoyluları gibi yaz mevsimim bahçelerde geçirmeye alışıktır, oralarda avlanmak onun ilgisini çeken bir uğraştır ve hiçbir şey onu bu zevkenden ayıramaz.

Bir Kürt göçerinin silahlık'ının ürkütücü görüntüsünde olmasa bile en azından, oldukça süslü, ipek ve pamuk karışımı şaldan

kuşağının üstünde bir avcı için gerekli olan silahları taşır. Bu silahlarda belirli bir zenginliğin işaretleri vardır ve altın varaklarla zevkli bir biçimde bezenmişlerdir. Fişekliği zariftir, küçük fişek çantası ise şıktır, çakmak kesesi, Avrupa'da üretilen katlanabilir den tütün keselerine benzer. Belki modelleri elde edilmiş ve onlara göre yapılmıştır, ancak onların bütünüyle kopyası olmadığı da bir gerçektir, çünkü zaten bu torbaların şekli ateşli silahlar çıktığından beri böyledir.

Hemen hemen hepsine savaş silahı diyebileceğimiz bu aletler arasında Amasyalı Müslüman sanatkârın yanına almayı asla unutmadığı, en önemli araçlardan biri, devasa boyutlardaki tütün kesesidir. Bu torba ince ve esnek bir deriden yapılmıştır ve en azından bir haftalık tütün tüketimini karşılayacak büyüklüktedir. Bu kadar büyük bir torba azgın bir av hayvanını izlemenin sonucu olabilecek uzun süreli ayrılıklar düşünülerek öngörülmüştür. Üst üste konulmuş deri katlardan oluşan ama evrak saklamaya yarayan çantalardan çok farklı olan hafif bir kayış şeklindeki silahlık'ı av için gerekli bütün donanımı taşımaya yeterlidir. Bunun tok istisnası, omuzdan çaprazlama geçerek kalçalara kadar inen ikinci bir kayışa bağlanan ve üzerinde görkemli altın kaplama nakışlar bulunan av torbasıdır.

Amasyalı Müslüman sanatkâr kafasına tek bir yazmadan, (çiçekli mendil) oluşan sarığı ve mavi ipekliden püskülüyle İstanbul modasına uygun kırmızı bir fes'i takar. Çizgili kutnu'dan (yılanmaya karşı çok dayanıklı, bükümlü İpekliden kalın kumaş) mintan mm arasından, kareli ipekliden hafif bir yelek görünür. İnce gri aba'dan yapılmış cepken'inin üstünde altın yaldızlı ve çeşitli renkli ipekten nakışlar bulunur ve sırtının üstünde cepkenin iki açık kolu bir çift kartal kanadı gibi asılı kalır.

Vücudunun alt bölümü, aşağıya doğru geniş kıvrımlarla yuvarlaklaşan beyaz pamukludan bir şalvar'la korunur. Şalvarın alt uçları, üstünde ipek nakışlar bulunan, bacakların üstüne kopçalanan ve onları sımsıkı saran aba tozluk'ların. İçine girer. Ayağına beyaz çoraplar ve kundura (kırmızı maroken ayakkabı) giyer.

Ünlü Sezar'ın FarnaKe'ı yenip meşhur "veni, vidi, vici" sözlerini söylediği savaş alanına yakın olan Zile ile Tokat'a uzak olmayan bir mevkide bulunan Gümenek, eski Zila ve Komana

kentleridir. Bu kentlerde hâlâ, Anaitis'e ait büyük tapınakların harabeleri görülür. Bu tanrı, daha sonra Artemis veya tanrıça Lunus'a dönüşmüştür. O dönemlerde Pontus Krallığı'nda Anaitis şerefine çok sayıda tapınma töreni yapılırdı. Bir Yunan efsanesine göre Komana adı, saçlarını (coma) tapınağın sunağında, Artemis'e sunan Orestes'in bu kentte bir süre oturmasının anısına verilmiştir.

Tokat'ın uzun süre yukarıda sözünü ettiğimiz Komana Pontica kentiyle aynı kent olduğu sanılmıştı, ancak bu antik kentin kalıntıları Gümenek'te bulundu. Tokat'ın tarihi Ortaçağ'ın gerisine pek gitmez, Komana kentini terkeden Hristiyanlar tarafından kurulmuştur. Bu Hristiyanlar, Komana kentini, özellikle kendileri için iğrenç bir görüntü oluşturan açık saçık törenlerle kirlenen bu şehirde kalmak istemediklerinden terketmişlerdi. Gerçekten de bilindiği gibi, bu kentin ileri gelen ailelerinin kızları, doğanın döl bereketini simgeleyen Anaitis'in onuruna, kente gelen yabancılarla gönüllü olarak fuhuş yaparlardı.

Tokat, iç bölgelerin ürünlerinin en belli başlı depolarından biridir, bu kentte büyük bir ipekli ürün ticareti olduğu gibi, Basra'dan kervanlarla gelen renkli kumaşların ticareti de yapılır. Keban Madeni'nin bakır mineralleri, artırılmak için Tokat'a getirilir. Buradan elde edilen bakır, kazan, mangal, mutfak kapları, sefertası gibi ev aletlerinin yöresel üretiminin önemli bir bölümünü sağlar ve üretilen bakır eşya İstanbul'a gönderilir.

Tokat'ın kayısı, şeftalisi ve özellikle armudu çok ünlüdür. Yeşilirmak vadisi boyunca sulama olanakları çok olduğundan şaşırtıcı bir bereket ve bolluk görülür. Tokat'ın çevresindeki bağlarda mükemmel üzümler yetiştirilir, ama onlardan çok niteliksiz şaraplar üretilir, çünkü yöre sakinleri bilgisizlikleri yüzünden çok kötü üretim yöntemleriyle çalışırlar.

Karahisar-ı Şarki'de yün üretim tesisleri vardır, yörede üretilen afyon aranılan bir üründür. Bu arada bu kentin; Hüdavendigâr vilayetinin bir şehri olan Afyon Karahisar ile karıştırılmaması gerekir.

Osmanlık kasabasında da Osmanlı mimarlığının bir şaheseri olan ve hâlâ iyi durumda bulunan anıtsal bir köprü dikkati çeker.

Tokatlı Hristiyan Bir Hanımının Giyimi

Tokat'a kadar girip etkisini gösteren Avrupa modası, bu yörelerde bazı ufak değişimlere neden olmaktadır. Giysinin

şeklindeki değişimlerin yararlı olduğunu söylesek de, aynı olumlu görüşü kumaş için söyleyemeyiz. Bu son noktada bir gelişmeden söz etmek olanaksızdır, ama bu konuda suç Tokatlı kadınlarda değildir.

Çok doğal bir davranışın sonucunda, Doğululara özgü parlak. renklere meyleden Tokatlı kadınlar, ihracat için özel olarak Avrupa fabrikalarında üretilen büyük çiçek ve yaprak desenli bu kumaşları, Avrupa'da üretildikleri için büyük bir güvenle satın alırlar. Genel olarak, çiğ renkleri, uyumsuzluğu, acayip desenleri ve birbirine uymayan öğelerin tutarsız bir karışımı olmasıyla tanınan bu kumaşlar, en hafif tabiriyle gözü tırmalayan bir görünüm içindedir.

. Kuşkusuz hiçbir Avrupalı Hanım, bu iğrenç kumaşlardan kendisine giysi yaptırmayı düşünmez, ama Tokatlı hanımlar bunu bilmiyorlar. Onların modistra'ları (kadın terzisi) da bu işin cahilidir ve iyi niyetle müşterilerini kandırırlar. Diğer taraftan kumaşın üstünde gerçek bir İngiliz etiketi gördükleri zaman bile hemen, işte Paris kumaşı diye konuşurlar. Aslında kumaşı beğenmiyorlar, ama "etraf bize ne der" diye söyleyemiyorlar. Karşılaştıkları, kendileri gibi şu muzaffer alafranga kumaşlardan dikilmiş yalancı parlaklıktaki gülünç kıyafetleri giyen en yakın dostları da, onların safça işledikleri kusurların sonucu olan giysilerini övüyor. İyi görünümlü, çağdaş kişiler havasında, arkadaşlarını uzaktan görür görmez -Allah bilir ya uzaktan da pek belli olmazlar- Fransızca olarak çığlık çığlığa bağıryorlar : "Ma sere amie, vous avez un fistan tres sic"¹²¹

Buraya Tokat'ta işitildiği gibi yazılan bu cümle, Doğu'da Fransız dilinin nasıl konuşulduğu hakkında bir fikir verebilir. Bu Fransızca, Paul de Kock'un romanları ve Paris'ten ciddi bir tahsil yapmak için geçen Jöntürkler, Osmanlı uyruklu olan veya olmayan Ermeniler ve Rumlar kanalıyla, ta Tokat'a kadar gelen Fransızca'dır.

Güzel olsun ya da olmasın, Tokatlı hanımın fistan'ı dar korsajlı, göğüs bölümü kalp şeklinde oyulmuş bir rob ile mütevazı ölçülerde bir etekten oluşur. Bu fistanın kesim şekli, yirmi veya otuz yıl önceki -belki de daha fazla/veya eksik- Paris modasıyla, yöresel geleneklerin uygun gördüğü biçimin uzlaşmasının bir sonucudur. Bu anlaşmanın sonucu, giysinin bütünü göz önüne alınırsa, pek rahatsız edici değildir, ama renkler için aynı şeyi söyleyemeyiz.

Ne yazık ki, bu renklerin karşısında, dillere destan Doğu

¹²¹ Arkadaşım, sizin fistanınız çok güzel.

güneşi bile aciz kalmakta ve onları uyumlu bir hale getirememektedir.

Tokat'ın Hristiyan hanımları fistanın üstüne ince Avusturya çuhasından veya ekose denilen kaşmirden yapılmış ve kenarına basit bir siyah şerit geçirilmiş parlak kumaştan bir polka giyerler. Polkanın içinde ve fistanın kalp şeklindeki açıklığında Paris malı bir kadın gömleğinin düzgün pilileri görülür. Bu gömleğin göğüs kısmı kolalı bir göğüslükten oluşur, dik yakası ters çevrilmiştir.

Pabuç'lar içinde eskiden rahat etmeye alışmış küçük ayakları, büyük olasılıkla, yine ithal ürünü olan vernikli potinleri giydiklerinden rahatsızdır ama pedikürcülerin de yaşaması gerekir.

Ulusal başlık bütün bu hurda yığınıyla çarpıcı bir çelişki yaratarak, Tokat hanımlarının başını bütün saflığıyla taçlandırır. Bu başlık, mavi dalgalar halinde omuzlarına düşen bol bir püskülle bezenmiş, alçak bir fes'in etrafına türban şeklinde sarılmış iki veya üç yazmanın zevkli dolanışından oluşur. Gümüş bir takı bu başlığı başın üzerinde tutar. Saçları sırtından dalgalı örgüler halinde iner.¹²²

¹²² Osman Hamdi Bey, V.Marie de Launay, 1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri, Çeviren: Erol Üyepazarcı, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1999, s.282-286

Amasya Çevresi Ahalisinin Giyimi. Sağda Osmancıklı Türk Müslüman Hanım, Ortada Amasyalı Müslüman Türk Esnaf, Solda Tokatlı Ermeni Hanım-Osman Hamdi Bey-1873

AMASYA ÇEVRESİNDE SİYASİ KİPİRDANMALAR VE ANADOLU'DA İNGİLİZ ASKERİ KONSOLOSLUKLARI

Henry Franshawe Tozer

İngiliz Protestan papazı ve Oxford Üniversitesi Exeter Koleji öğretim üyesidir.

Osmanlı topraklarına gelmeden önce, Protestanlık dini eğitimi görmek için İngiltere'ye giden Kayseri-Talaslı Yakupyan'dan Türkçe ve Ermenice dillerini öğrenmiştir. Aynı kişiden ve başka taraflı kaynaklardan Ermenilerin Osmanlı devirlerinde ağır baskılar altında olduğu, ağır işkencelere uğratıldığına dair ön yargılı ve asılsız bilgiler edinmiştir.

Berlin anlaşmasından sonra, Osmanlı devletine zorla kabul ettirilen uluslar arası bir sorun haline getirilen "Ermeni Meselesi"nin gündemde tutulduğu yıllarda Anadolu'ya bir çok seyahat yapmıştır.

Osmanlı devletindeki İngiliz emperyalist yayılmacılığının üç önemli ayağından birisi olan İngiliz Protestan kiliseleri H. F. Tozer'i, sözde Türkiye Ermenistan'ı ve Anadolu'ya, Ermeniler hakkında araştırmalarda bulunmak üzere Osmanlı devletine göndermişlerdir.

H. F. Tozer ve arkadaşı Bay Crowder ile birlikte, 18 Temmuz 1879'da Amasya'ya gelmişler gerekli çalışmalarını yaptıktan sonra 21 Temmuz 1879'da şehirden ayrılarak, Yozgat'a hareket etmişlerdir.

Aynı yılın Eylül sonlarına kadar, bütün Doğu Anadolu'yu dolaşan H. F. Tozer buralarda, hep Ermenilerle ilgilenmiş, bazı tespitlerinde doğru olsa bile Türklere karşı fanatik bir tavır sergilemiştir.

Ladik Akdağ'dan Amasya'ya doğru-Amasya'ya giriş.- Amasya'nın (sosyal, ekonomik) durumu.- İngiliz askeri konsolosları.- Tarihi duvarlar Kral mezarları.- Aynalı Mağara, Kaya (kral) mezarlarının sayısı.- Amasya Alman konsoloslugu.- Devlet ve memleket (Osmanlı Devleti yapısında Amasya'nın yeri) siyasi kıpırdanmalar.- Posta sistemi.- Amasya'dan Yozgat'a doğru.

Ladik kasabası, hemen yanında Ak Dağ'ın yükseldiği sıra dağların arkasında, ovanın kenarında yer almaktadır. Büyük bir ormanlık alanın çevrelediği şehir adeta bir manzara tablosunu andırır. Asya'da "Laodicea" ismiyle doğmuş olan eski antik şehir bugün Ladik olarak varlığını sürdürmektedir. Yine böyle bir değişiklik

“Laodiecea Combusta”? Adlı şehir için de geçerlidir. Bu şehir bölgenin güneyinde yer alır ve günümüzde Ladik olarak adlandırılır. Ladik eski çağlarda çok seçkin bir tarihe sahip gibi gözükmez. Buna rağmen, kahverengi taştan iki uzun minaresiyle göze çarpan hoş bir camiye sahiptir. Caminin kendisi çok etkileyici bir kubbeye sahiptir ve birbirine çarpaz şekilde yerleştirilen tuğla ve taşlardan insana inşa edilmiştir. Süslü sütunlarla desteklenmiş, harika bir giriş (kapı) camiye hoş ve otantik bir hava vermiştir. Gece kaldığımız han ise, ortasında geniş bir havuz bulunan büyük bir meydana bakar. Dışarıdaysa, atların su içmesi için bir yalak bulunur. Bu yalağın iki yanında muhtemelen antik şehrin kalıntısı olan iki kasvetli kolon yer alır. Çevredeki insanlar, sabah bir bayram havası içinde burada toplanırdı. Üstlerine akla gele her rengin bulunduğu yelekler, türbanlar, gömlekler giymişlerdi. Seyahatimiz boyunca ilk kez bir leylek grubunu Ladik çevresinde gördük.

Ertesi sabah, Ladik’in batısına doğru yol almaya devam ettik. Pek çok tepe ve vadiden geçerek ilerliyorduk. Geçtiğimiz bu yerlerden birinde, atlarımızla, mısır kesen insanların bulunduğu bir tarladan geçerken, orada çalışanlardan biri kollarında bir kucak taze mısırla bize doğru koşmaya başladı. Amacı geçen yolculara bir hediye sunmaktı.

Anadolu’dan da ve bu ülkenin pek çok yerinde adet haline gelmiş bu gelenek muhtemelen oldukça eskilere dayanır. Bu geleneğin kökeninde hasattaki ürün için hayır duası ve şükür niyetinde bir hareket yatar. Bu bölgede, daha önce görmediğimiz kadar çok dereden geçtik. Bunun sebebiyse Ak Dağ’ın bir su kaynağı niteliğinde olmasıydı. Bu dereler boyunca, İngiltere’de bir süsleme amacıyla kullanılan, mor renkte uzun kamışlar vardı. Yaklaşık iki buçuk saat sonra, üzerine harika bir köprü inşa edilmiş hala akıp giden ve Dereniz olarak adlandırılan bir derenin kıyısındaki vadide yer alan büyük bir handa mola verdik. Şöyle bir çevreyi incelediğimizde, Akdağ’ın tam bu noktadan itibaren yükseldiğini görebiliyorduk ve biraz daha ilerlediğimizde bu yörelerde hiç rastlamadığımız ve zaten çok nadir görülen çam ağaçlarıyla kaplı tepeler gördük. Bu ağaçların hoş kokulu kokusu güneşlin yoğun sıcaklığıyla tüm havayı doldurmuştu. Gülhatmının bir neci kardeşi diyebileceğimiz ebegümeci otunun da bu çevrede bol miktarda bulunması daha sıcak bir yöreye doğru ilerlediğimizizin bir kanıtıydı. O

zamana kadar, Samsun'dan ayrıldığımızdan beri serin ve bulutlu bir hava vardı. Hatta Ladik Vadisi yakınlarında çok sert olmasa da yağmur yağdı. Fakat bugün hava açık ve güneşliydi. Dağın yamaçlarından biraz daha yukarı çıktığımızda aşağıda uzayıp giden bereketli Merzifon ovasını gördük. Ova ekinlerin biçilmesiyle oldukça hareketsiz ve durgun bir havaya bürünmüştü. Gidilebilecek en yüksek noktaya kadar çıktığımızda, muhteşem manzara daha da büyüleyiciydi. Batı ve güneyde Kayseri ve Yozgat yönündeki sıra dağlar bile yükseklikten çok küçük görünüyordu. Zirve 3,200 feet kadardı ve muhtemelen ulaştığımız en yüksek yerdi. Fakat Ak dağ'ın en yüksek bölümü sol tarafımızda yükseliyordu. Görünüşe göre bulunduğumuz yerden 2.000 feet kadar daha yüksekti. Dağın bu tarafındaki kayalıkların bazıları koyu kırmızı ve mor renkteydi. Yamaç oldukça uzun ve dikti. Yerdeki topraksa oldukça çorak ve kuraktı. Fakat yer yer sıcağı çok seven palluria görülebiliyordu. Dağların batı kesimleri, özellikle geçtiğimiz bu bölgeler kuzey kesimlere bakılarak, güneş ışığına çok fazla mazur kaldıkları için daha az bitkiye sahiptir. Merzifon ovası'nın bir köşe oluşturduğu vadiye en sonunda gelmiştik. Nehirse bu köşenin içine aldığı bölgenin dışındaki bölgeden İris nehrine karışmak için akıp gidiyordu. Burada Türkiye'de şimdiye kadar hiç görmediğimiz geniş ve iyi yapılmış çok güzel bir yola çıktık. Bu yol Samsun'dan Amasya'ya geçişi sağlıyordu. Vadi giderek bir ovaya dönüşüyordu. Sarp kayalıklar bu ovanın iki yanında yükselmeye başlıyordu. Nehrin çevresindeyse, pek çok fındık, badem kavak ağaçları, üzüm bağları, ipek böceği yetiştirmek için kullanılan geniş dut ağaçları vardı.

Dağlardan aşağı baktığımızda batı yakasında dar bir geçidin bizi karşıladığını fark ettik ve buranın Amasya olduğu kanısına vardık. İlerlediğimiz bu noktadan baktığımızda akış yönü boyunca takip ettiğimiz nehrin İris ırmağıyla birleştiği noktayı görebiliyorduk. Vadi gittikçe açılıyor ve büyük bir üçgen şeklini alıyordu. Bu üçgenin içinde kalan arazi sulama ve ekim yapılan tarlalardan oluşuyordu. Bu üçgen arazinin kıyısı boyunca ilerledikçe sağ tarafta sarp bir kaya topluluğu yükselmekteydi. Bu kayaların tepesindeyse ortaçağ kalelerinin duvarları vardı. Biraz daha ilerlediğimizde İris ırmağının karşı kısmındaki yamacın etekleri boyunca kurulmuş olan şehri gördük. Daha sonra taş bir köprüden geçtik ve nehrin kıyısı boyunca ilerledik. Yürürken pek çok su dolaplarına rastladık. Bu su dolapları

sulama için kullanılan ve çevredeki bahçeler için gerçekten gerekli olan araçlardı. Bu değirmenleri görünce Verena'yı ve Adige'de bulunan değirmenleri hatırladık. Fakat buradakiler diğer bölgelere kıyasla oldukça büyüktüler. İris nehri burada altmış metre genişliyordu. Mevsimin bu anormal sıcaklığına rağmen nehirde yer yer derinlikler fark edilmekteydi. Fakat genel olarak su seviyesi düşüktü. Nehrin kıyısının geniş bir gölet oluşturduğu bir yerde bir adam ve atlarının yüzdüğünü gördük. Nehrin beyazımsı ve hafif bulanık rengi Türkçe ismi olan Yeşilırmak adlandırmasına aslında uygun düşüyordu.

Dinlenmek için gittiğimiz han oldukça uzun bir yapıya sahipti. Han iç kısımdaki avluyu çevreleyecek biçimde inşa edilmişti. Aşağı kısımda ahırlar, yukarıda ise odalara giden üstü kapalı bir balkon bulunuyordu. Odalar direk olarak ziyaretimizin asıl amacı olan Kral mezarlarına bakıyordu. Handan nehre bakıldığında, doğu batı yönünde akıp gidiyor, fakat geçtiğimiz köprüye varmadan kuzeye doğru büyük bir dönüş yapıyordu. Kırmızı ve gri renkteki kayalar iki tarafta yükseliyordu. Batı yakadakiler daha yüksekti, fakat daha az sarptı. Yükseklik 2000 feet kadardı. Bu kayalıkların şehrin büyük bir bölümü bu kayalıkların aşağısındaki alçak tepelerde kurulmuştu. Evlerin arasındaki ağaçlar ve bahçeler adeta bir tabloyu andırıyordu. Diğer tarafta, uçurumlar yükseliyordu. Bu yüksek uçurumlar zaten şehre girerken gördüğümüz sarp uçurumlardı. Tepede ise yine daha önce gördüğümüz kale tüm kasvetiyle görünüyordu. Hanın hemen yakınlarında Roma dönemini yansıtan tahtadan yapılmış bir köprü vardı. Genelde, kış aylarında bu köprü taştan yapılmış kenarlıklarına rağmen sular altında kalır. Biraz ötede, vadi başka küçük bir ovaya açılır. Nehir şehre gelmeden önce bu oviden geçer. Bu muhteşem görüntü bize Arnavutluk'taki Berat şehrini anımsattı. Berat da buna benzer bir ırmak yatağında yer alır. Nehir tam ortasından geçer. Ve yukarıda, kuzey yakasında taştan inşa edilmiş bir kale bulunur. Fakat Amasya tahminine göre, aşırı sıcaktan dolayı oldukça zorlanmaktadır. Özellikle yazları sıcaklık tahammül edilemez bir noktaya gelir. Buranın nüfusuyla yaklaşık 20000 kadardır.

Ertesi günü 20 Temmuz Amasya'yı gezip görmek için ayırmıştık. Fakat ilk olarak, kendimizi güvence altına almak için paşayı ziyarete gidecektik. Paşanın çalışmalarını yürüttüğü bina nehrin diğer yakasında az ötedeydi. Biz paşanın konağına doğru

ilerlerken, pek çok akbaba yeni şehrin çöpçüleri tepemizde uçuşuyorlardı. Bu kuşlar kabile halinde yaşayan insanlar tarafından nefret edilen tiksindirici kuşlara benzemezler. Anadolu'nun ormanlık alanlarında akbabalar ve kartallar sıradan kuşlar olarak düşünülürler. Bu akbabaların yalnızca leş yediği söylenir. Bu yüzden yöre halkı tavuklarını ve kuşlarını bu akbabalar götürür diye hiç korkmazlar. Özellikle doğu bölgelerde bu kuşlar sıradan kuşlardan farklı görülmezler. Çünkü insanlara zarar vermezler. Diğer yandan bu vahşi akbabaların bu yörelerde, yağmalar yaptıkları söylenir. Özellikle keçilere saldırmaları büyük tahribatlara yol açmıştır. Akbabalar, sürü kayaların bulunduğu yöreye çıkana kadar izlerler. Daha sonra sürünün üzerine saldırırlar.

En sonunda konağa vardık. Konak oldukça büyük bir yapıydı, büyük ve serin odaları vardı. Sohbet oldukça güzel başladı. Bu durum kendimize at temin etmek, Yozgat'a gitmek için yol güzergâhımızı öğrenmek ve bazı antik dönem yapılarını sorunsuz bir şekilde inceleyebilmek bizim için oldukça önemliydi.

Paşa bize bundan 4 yıl önce Mart ayında Yeşilırmağın sularının yükselerek, bir sel felaketine sebep olduğunu anlattı.

Nehir şu anda on beş feet yükseklikteki bentlerini aştığı zaman, ahşap köprünün bir kısmı sular altında kalmış. Köprü tekrar tamir edilmediğinden bu sel taşkınının tahrip izleri hala görülebiliyordu.

Rusya ile yapılan savaşın bölgeye etkilerini sorduğumda paşa 15000 erkeğin Amasya Sancağından savaşa gittiğini, fakat yalnızca on kişiden birinin geri dönebildiğini, bu şehrin endüstrinin oldukça büyük bir kayıba uğradığını anlattı.

Paşadan ilk olarak, Anadolu'ya ve Ermenistan'a İngiltere'den askeri konsoloslar gönderildiğini öğrendik. Bu konsolosların Anadolu'nun önemli şehirlerine geleceğini söyledi.

Fakat henüz görev yapacakları binalar tespit edilmemiş. Bunlar herhalde gezici olarak, görevlerini yapacak, İngiltere'nin bu ülkede bulunan siyasi konsolosları da böyle çalışıyorlardı. Topladıkları bilgileri raporlara dönüştürerek, İstanbul'daki merkezlerine gönderirlerdi. Bu raporlar doğrultusunda İngiltere, Osmanlı devleti içindeki işlerini, daha planlı ve düzenli şekilde yapardı. Askeri konsoloslar her sınıf ve meslekten, dürüst ahlaklı, çalışkan enerjik açık görüşlü, ön yargılardan arınmış kişilerden

seçilmiştir. Ben neden bu İngiliz subaylarının konsolos olarak Doğu Anadolu'da niçin görevlendirildiklerinin nedenini bilmiyorum. Düşündüğümde de en iyi seçenek olduğunu gördüm. Türkiye'nin bu insanlara çok ihtiyacı var. Tek şanssızlıkları, elverişsiz koşullarda ülkenin içinde bulunduğu karışık siyasi ortamda görev yapmaları olacak. Türkiye'de askeri konsoloslukların çalışması birçok hataları önleyecek. Benim Samsun ve Amasya'daki araştırma ve incelemelerim sırasında askeri konsoloslar Doğu Anadolu'da görevlerine başlamışlardı. Ermeniler konsoloslara büyük ümit bağlıyor. Dünyanın süper devleti İngiltere buraları daha iyi idare eder diyorlar.

Türklerde çok kaygılı. Ya bu İngilizler burada kalır, sonra da ülkemizi işgal eder, tamamen yerleşirse ne yaparız diyorlar.

Amasya'da sohbet ettiğimiz yaşlı bir köylü Sivas'ta bulunan askeri başkonsolos Yarbay Wilson için şöyle diyordu.¹²³

Sivas'a mazlum bir İngiliz paşası gelmiş. Artık buraları (bu memleketi) o yönetecekmiş. Tüm yetkiler onun elinde imiş. Türk paşasının çalışıp çalışmayacağına Wilson karar veriyormuş. Bende, yaşlı köylüye, Wilson'un bu konuda hiçbir yetkisi olmadığını söylediğimde, hayali sükûta uğradı.

Paşayla konuşmamızı bitirdikten sonra, bize rehber olarak sağladığı zabıta için teşekkür ettik. Tarihi eserleri ziyarete gittiğimizde, bu zabıta bize kolaylık sağlayacaktı. Hoş görünüşlü bir adamdı. Zeki olduğu her halinden belliydi. Buranın yerlisi olduğu çevreye olan tanıdık tavırlarından ve şehirle ilgili anlattıklarından belliydi. Çok hoş bir arkadaş ve rehberdi. Ahşap köprüyü geçtik ve dar sokaktan aşağı doğru yürümeye başladık. Eski duvarların olduğu bir alana geldik. Bu duvarların bir kısmı büyük olasılıkla Pontus krallığının, bir kısmı ise orta çağdan kalan yapıların kalıntıları idi. Bu duvarlarla bağlantılı kulelerin bazıları çok hoştu. Sandığım kadarıyla bu duvarlardan 33 tanesi eski duvarcılık işiyle inşa edilmişti. Sarayı çevreleyen binalardan bazıları burada daha önce yaşamış olan Strabon'un anlattığı duvarlardı. Bu duvarların diğer bir yapılış amacı

¹²³ Berlin antlaşmasının 6. maddesine göre Ermeniler adına yapılacak reformları yerinde denetlemek için 28 Mart 1879 yılında Sivas'ta açılan İngiliz askeri başkonsolosluğuna Yarbay Charles W. Wilson atandı. Bu başkonsolosluğa bağlı Anadolu'da alt konsolosluklar vardı. 1882 bu konsolosluğun faaliyetleri sona erdi. A. b.b. Uygur Kocabaşoğlu Majestelerinin Konsolosları 2004 İstanbul 149. sayfa

dere yatağına geçişi sağlıyor olmasıydı. Irmağın yatağı yukarıdaki hisara basit bir şekilde çıkmayı sağlıyordu. İki taraftaki yüksek hisardan alçalarak gelen sağlam duvarlar kayalıkların bu kısmı boyunca devam ederler. Bu kısımdaki kayalıklarsa tırmanılarak aşama aşama ilerlenerek çıkılan sarp ve dik kayalıklardı. Mihradat ile Pompe arasındaki savaşta Pompey şehri kuşatmış ve bu hisar duvarlarını tahrip etmiştir. Hisarın duvarlarına dikkatle baktığımda geçmişte ne yaşandığını ve tarihte nelere şahit olduğunu anlayabiliyorum. Yine aynı hisar Timur'un yedi ay boyunca süren kuşatmasına karşı direnmiştir. Timur'sa bu kaleyi Ankara savaşında Beyazıt'ı yendikten sonra kuşatmıştır.

Saray bir platformun üstünde yer alıyordu. Bu platform kayalardan korunaklı bir biçimde yapılmıştı ve şehre ve aşağıdaki nehre bakan hoş bir, konuma sahipti. Kral mezarları sayı olarak beş taneydi, fakat iki ayrı grup şeklindeydiler. Çünkü dere onları ayırıyordu.

Buradan bakıldığında bu mezarlar devasa eller tarafından yapılmış büyük fırınlara benziyordu. Biraz daha yaklaştığımızda tepeden çevrelenmiş kocaman sandukalara benziyordu. Bu mezarların hepsi dikey bir şekilde yükselen kayalıklardan oyularak yapılmıştı. Hepsinin fiziksel görünüm ve özellikleri birbirinin aynıydı. Bu mezarlara yaklaştığımızda üç ya da altı basamağı olan düz merdivenler fark ettik. Bu merdivenlerden çıktıktan sonra, dik açılı bir yapıya sahip girişe geldik. Bu giriş kubbe şeklinde kayaların içine oyulmuş bir çatısı olan alana gidiyordu. Buradan içeri doğru ilerlediğimizde karşılaştığımız ilk şey düz taşlardan inşa edilmiş mezarın ön yüzüydü. Bu yüzeyin tam ortasında, yerden birazcık yüksekte kare şeklinde bir kapı girişe açılıyordu. Ortalama ölçülerde bir odaya geldik. Burada odayı çevreleyen bir divan ve taşan oturaklar vardı. Ön kısmın uzunluğu kaba bir tahminle 25 ya da 35 feet kadardı. Tavanın yüksekliğiye odanın uzunluğunun üçte biri kadardı. Tüm bu gördüklerim, hiç yabancı ekleme yapılmadan kayalardan oyulmuş anıt mezarlardı. Fakat hemen hemen hepsi birbirinden farklı özelliklere sahipti. Kayalara yalnızca taban kısımları değişiyordu. Bu mezarlardan bazılarının pek bir mimari özelliği yoktu. Fakat diğerleri tepe kısımlarından taşla bağlantıları olan parçalar içindeydiler. Bu mezarlar şu anda herhangi bir süslemeye sahip değillerdir. Bazı araştırmacılar bu mezarların

bazılarının altında taştan oyulmuş bazı parçalar ve kalıntılar bulduklarını söylemelerine rağmen, bu kalıntıların hiçbir sanatsal özelliğe sahip olmadıklarını ifade ederler. Buna rağmen ön kısımda düzenli aralıklarla yapılmış delikler, bunların tamamen ya da bazı kısımlarının metal tabakalarla kaplandığının açık birer delilidir.

Sarayın arka tarafındaki kırık dökük merdivenleri tırmandıktan sonra, en yakın kral mezarlarına ulaştık. Burada üç tane kral mezarı vardı. Bunlardan bir tanesi daha alçak bir biçimde inşa edilmişti. Diğer iki tanesiye bir çift oluşturacak şekilde yan yana yapılmıştı. Sonradan gördüklerimiz, sanat ve estetik olarak diğerlerinden daha güzeldi. Fakat ilk iki tanesi tamamen çevredeki taşlardan oyularak yapılmamıştı.

Bu kısımdaki mezarları inceledikten sonra dik bir mezarın dereye indik ve dereyi geçtikten sonra diğer iki mezarın bulunduğu ikinci bir grubu görmek için daha yüksekteki kayalıklara çıktık. Daha uzakta bulunan bu grup ayrıca daha yüksek yapıya sahip olan mezarlardan oluşuyordu. Bu mezarların arasındaki bağlantı kaygan ve dik basamaklarla sağlanırdı. Basamaklar o kadar tehlikelidir ki, dış kısımlarındaki korkuluk bile yeteri kadar güvenlik sağlayamaz. Bu iki mezar nehirden yaklaşık 300 feet kadar yüksektedir. İlk gruptaki üç mezara bakılarak bu iki mezar daha geniş bir alan üzerine inşa edilmiştir ve inşaların bitim kısımlarındaki farklılık onları diğerlerinden ayırır.

Köprüye geri dönerken tam kaldığımız hanın karşısında kayalıkların üstünde başka bir mezar fark ettik. Bu mezar diğer mezarlardan daha küçük ve alçaktı. Irmağın kenarında yürürken birden bire Selçuklu dönemine ait hoş bir bina gözümüze çarptı. Zabıta buranın Timur'un hanı olduğunu söyledi. Giriş kapısı kapalıydı. Fakat biz yine de giriş kapısından içerideki geniş avluyu ve iki tarafta inşa edilmiş dış duvarlara bağlı sütunları görebiliyorduk. Bu sütunlar üst kısımdaki çatıyı desteklemek için yapılmıştı. Anadolu'da bu yöntemle yapılmış daha birçok binaya rastlamıştık. Bu yapı sanki bir hastane inşa etmek için kurulmuş gibi görünüyordu. Daha sonra taş köprüden tekrar geçerek ve dut ağaçlarının gölgesinde bir süre daha ilerledik. En sonunda Merzifon ovasının kolu diyebileceğimiz bir bölgeye geldik. Şehirden iki mil kadar yürüdükten sonra yolun kenarında kurulmuş en büyük kral mezarına geldik. Bu mezarda diğerleri gibi aynı yöntemle inşa edilmişti. Yapımı tek

kelimeyle mükemmeldi. Odanın arka kısmına ve kenarlarda bulunan geçidin duvarları o kadar parlaktı ki, hala cam gibi yüzeyleri vardı. Buranın yerli halkı bu mezara “Aynalı Mağara” adını vermişlerdi. Bu anıt mezarı diğerlerinden ayıran en büyük özellik, kapı girişinin üstünde bulunan ve taş üzerine kazınmış büyük bir kitabe.

THE APXI IEPEYE

En büyük rahip olan doğa Ana yazısın yer alması idi. Strabon’a göre, bu mezar Pontus’un bu yöresinde yaşamış büyük bir baş rahip anısına yapılmıştır. Bu duvarın üstünde aynı zamanda Bizanslılara ait renkli duvar resimlerinin izleri bulunmaktaydı. Bir kitabe şeklinde duvara resmedilmiş yazıların hemen altında, başı üstüne altın bir nur halesi yapılmış Hristiyan ermişi zorlukla görülebiliyordu. Bunun tam altında uzun bir figür bulunuyordu. Tüm bu yapıların tarihi ne olursa olsun onlar, İslam akınları ve hâkimiyetinden önceki zamanlara ait olmalılar. (Çünkü bu tür yapılar sonradan bu zamana kadar dayanmayacaktır). Asıl sorulması gereken soru şudur ki, bu yapılar hangi zamana / döneme aittir? Strabo bu yapılardan duvarları inceleyerek kral mezarları olarak bahsetmiştir. Augustan döneminde burada yaşayan ve yine Amasya’da doğmuş olan bir yazara göre, mezarlar Pontus krallığı dönemine ait yapılardır. Bu otoritelere dayanarak G. Perrot bu mezarların bir hanedanlığa ait olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte mezarların sayısının Amasya, Sinop’un yönetimi altına girmeden önce burada hüküm sürmüş beş krala denk geldiğini ifade etmiştir. Sonuçta Ariobarzanes buradaki krallığını M.Ö. 363 kurmuş ve Sinop’ta M.Ö. 182’de Pharnaces tarafından ele geçirilmiştir. Bu durumlar gösteriyor ki, anıt mezarlar, M.Ö. 4. yy’ın ortalarıyla 2. yy’ın başlangıcı arasındaki bir dönemde inşa edilmiştir. Doktor Barth ise son iki mezar için ikinci tarihin yani 2. yy’ın başlangıcını yansıttığını söylemiştir. Diğer grubu oluşturan üç mezar ise yapısal olarak basit inşa edilmiş olmalarından dolayı krallıktan önce on beşinci yüzyıldan biraz önce inşa edilmiştir. Bu bakış açısı Amasya’daki tarihi antik yapılarla yakından ilgilenen ilk gezgin Ker Porter’in bakış açısından biraz farklıdır. Onun görüşüne göre bu yapılar, daha önce İran’da gördüğü eski anıt mezarlara benzemektedir. Bu durum ise bu bölgenin Darius Hystaspis prensliğine ait bir bölge olduğuna işaret eder. Çünkü Ker Porter’e göre daha basit şekilde inşa edilmiş mezarlar İran’dan öğrenilerek yapılmıştır. Sonradan inşa edilenlerse, Mithridates

prenslerinden örnek alınarak yapılmıştır. C. Texier ise yapılarda bize ip ucu verecek herhangi bir karakteristik özelliğin yok olmasına ya da ortadan kaybolmasına dair spekülasyon yaratacak sorulardan kaçınmaktadır. Bana göre ise, özellikle Doğu Anadolu'da Van'ın eski kayadan kalesinin duvarlarını gördükten sonra, tüm bu yapıları birer antik dönem yapıları olarak adlandıabiliriz. Çünkü bu yapılar oldukça sadedir ve hiçbir kültürün sanat stilini yansıtmazlar. Başrahibin mezarın incelediğimizde, Yunanlılara ait hiçbir etkiye, esintiye rastlayamadık. Fakat şu şüphe götürmeyen bir şeydir ki o da bu mezarın diğer yapılardan daha geç bir dönemde inşa edilmiş olmasıdır. Ayrıca bu mezar gibi herhangi bir yapının, çoktan yok olmuş bir tarihteki herhangi bir nesneyi taklit etmesi şüphesiz imkânsızdır. Strabo'yla bağlantısı olduğu düşünülen bu kanıt kendisiyle birlikte bir soruyuda gündeme getirmektedir. Aynı zamanda, bu kral mezarlarının İran'dan gelmiş olduğu tahmini de oldukça muhtemeldir.

Strabo isminden söz emişken, eski coğrafya üzerine çalışan herkesin minnettar olduğu, bu eski yazara hürmetlerimi sunmadan geçemeyeceğim. Aslında burası genel olarak onun yazıları üzerine konuşacağımız bir yer değil. Fakat en azından, onun Amasya'yı muhteşem bir şekilde tasvir ettiğini söylemeliyim. Şu çok açık ve nettir ki yazılarında anlattığı her şey burada görülebilir.

Bu kayadan oyma mezardan dönerken İris nehrini tam bir barajın kurulduğu yerden geçtik. Bize tüm yol boyunca eşlik eden zabitanın daha sonra şahit olduğu olaylardan dolayı bize karşı güveni oldukça arttı.

Çünkü o bizim yol boyunca e kadar çok çabaladığımıza şahit olmuştu. Bulunduğumuz yerden şehre doğru ilerlerken zabıta bize yol kenarında yine eski çağlara ait bir yapı gösterdi. Yapıyı oluşturan duvarların iç kısmında eski Yunanlılara ait kabartma resimler vardı. Bu resimler avlanma sahnelerini yansıtan resimlerdi. Daha sonra diğer mezarlara benzeyen fakat onlar gibi taştan oyularak yapılmış iki mezar daha gördük. Bu mezarlar diğerlerine oldukça benziyorlardı, fakat çok daha küçüklerdi.

Şehre gelmeden önce, sola doğru döndük, kayadan yapılmış kalenin tam karşısındaki tepeye tırmanmaya başladık. Amacımız evi bu yüksek tepede bulunan Alman konsolosunu ziyaret etmektir. Yukarıya doğru gittikçe muhtemelen çevredeki binalardan birinden

şiddetli bir ilahi sesi yükseliyordu. Bu ses muhtemelen, Amasya, Ermeni cemaati bağlantıları bulunan Protestanlara it bir kiliseden geliyordu. Amasya'da da yüz kişilik cemaati bulunan bir Protestan kilisesi açılmıştı.* Geçen sabah erken saatlerde, sekiz üyeden oluşan bir Protestan heyeti bize Amasya'yı ziyaretimizden dolayı memnuniyetlerini sundular. Bu heyet bize Amasya ziyaretimizin bir demiryolu araştırması amacıyla olduğunu düşündüklerini söyledi. Bu demiryolu onların denizle bağlantısını sağlayacak, ticaretlerine önemli ölçüde kolaylık getirecekti.¹²⁴

Konsolosun evi oldukça havadar bir mekâna sahipti. Konak çok iyi bir şekilde dekore edilmişti. Konağın yüksek bir yerde bulunması ve kuzey cepheye bakması konağa şehre nazaran daha serin ve rahatlatıcı bir hava sağlamıştır. Konsolos burada kız kardeşleri ve bir erkek kardeşiyle yaşıyordu.

Onların şu anda vefat etmiş olan babaları yıllar önce Amasya'ya tüccar olarak gelip yerleşmiş ve burada başta ipek ticareti olmak üzere pek çok alanda kazançlı işler yapmıştır. Bu başarılı tüccarın oğullarıysa, şimdi onun izinden gitmektedir. Bölgede ipek böceklerinin ölümünden dolayı ipek ticareti düşüşe uğrasa da, bu başarılı adamlar ticaretin diğer dallarında kendilerini ispatlamışlardır. Şu anda kurdukları işleriyse, kibrit ticaretidir. Bu yabancıların görünüşleri bir Almandan çok İngiliz'i andırıyordu. Onlara bunu söylediğimizde, bize İsveç soyundan geldiklerini söylediler. Onlardan ikisi Amasya'da doğmuş, fakat Almanya'da eğitim görmüşler. Küçük olansa bir süre Hindistan'da kalmış ve çok iyi İngilizce konuşuyordu. Her ikisi de 30 yaşlarından fazla göstermiyordu. Evlerinde piano gördüğümüzdeyse oldukça şaşırdık, fakat daha da şaşırtıcı olan bu pianonun Samsun'dan getirilmiş olmasıydı. Fakat doğu daima bir taşıyıcı görevi üstlenmiştir. Yani buradaki her şey bir yerden başka bir yere götürülmek üzere bu bölgeye getirilmiştir. Seyahatimizin daha sonraki dönemlerinde Doğu Anadolu'da Bitlis'te bir armanyum

* Amasya Protestan kilisesi ve okulu, Krugların evinde açılarak faaliyetine devam etmiştir.

¹²⁴ Sivas'ta bulunan İngiliz askeri başkonsolosu Yarbey C. W. Wilson'la yardımcısı Kayseri askeri konsolosu H. Cooper Samsun'dan başlayıp Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri, Niğde üzerinden Adana (Yumurtalık)'ya kadar uzanacak bir demiryolunun güzergahını tespit etmek için Amasya çevresinde incelemeler yapmışlar, ölçüm ve planlar çıkarmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ali Tuzcu- 19. yy'ın başlarından 20. yy'ın ilk çeyreğine konsolosluk raporları ve seyyahların gözüyle Kayseri'nin iktisadi yapısı. III. Kayseri ve yöresi tarih sempozyumu bildirileri- Kayseri 2000. 533-534. sayfalar.

gördük. Armanyum buraya Mezopotamya yolu aracılığıyla Akdeniz'den Halep ve Diyarbakır üzerinden getirilmişti.

Bu iki genç işimize yarayacak pek çok bilgiler adamdan öğrendik, Amasya çevresinin son durumu ile ilgili haberler aldık.

İlk olarak Samsun'dan ayrıldığımızdan beri geçtiğimiz yerlerde yerli halka ait mahalleleri sorduk. Çünkü bu yörelerde kimin Hristiyan kimin Müslüman olduğunu ayırt edemiyorduk. Çünkü her iki dine mensup insanlarda aynı yerlerde oturuyordu. Onlar bunun çok da şaşırtıcı olmadığını söylediler. Çünkü bu bölgede yaşayan insanlar türban da dâhil olmak üzere aynı giysileri giyiyorlarmış. Hristiyanlık'ta yeşil ve beyazın yasak olmasına rağmen, bu insanların kıyafetlerinin renkleri bile aynıymış. Buna rağmen Türkler tombul ve Hristiyanların ince yapılı suratlarına nazaran yuvarlak yüzlerinden dolayı diğerlerinden ayırt edilebiliyormuş. Bu arada bu Hristiyan olarak bahsettiğimiz insanlar Yunan Kilisesinin üyeleridir. Üstelik resmi dilleri Türkçe'dir. Ve Samsun piskoposuna bağlıdırlar. Fakat bu bölgede çok az Ermeni bulunmaktadır.

Köylerde hiç kilise görmediğimizi bunun bizi çok şaşırttığını söylediğimizdeyse çok ilgi çekici yapılar olmamakla birlikte eskiden kiliseler olduğunu söylediler. Fakat beş yıl öncesine kadar bu civarda gösterişli bir kilise inşa etmek çok büyük bir isyana sebep olurmuş. Buna rağmen şu anda problemler daha farklı durumlar üzerine kuruluydu. Onlar bizim Anadolu toprağının verimliliği ve ürünleri bolluğu konusundaki görüşlerimize katıldılar. Bu ülkede yokluğun ve sefaletin olduğunu düşünmek oldukça yanlıştır. Burada gereksinim duyabileceğiniz her şey çok ucuzdur. Anadolu çok zengin ve verimli bir kara parçasıydı ve iyi bir hükümetin yönetimi ve yönlendirmesi ışığında hemen her şey burada üretilebilir. Şüphesiz ki, beş yıl önce meydana gelen kıtlıkta özellikle Yozgat çevreleri çok zor günler geçirmiştir.¹²⁵ Fakat şimdi bu kıtlığın etkileri yok olup gitmiştir. Söz

¹²⁵ Ocak 1874 yılında Ankara, Sivas vilayetlerinde 2,5 ay süren şiddetli kar yağışı sonucu, ulaşım durmuş, çevre ile bağlantı kesilmiştir. Köylerde açlık başlamış, çiftçiler tohumluk tahıllarını, un yaparak beslenmeye çalışmıştır. Soğuk ve açlıktan koşum hayvanları ve diğer küçükbaş hayvanlarda, telef olmuşlardır. Anadolu'nun kıtlıktan etkilenmeyen bölgelerinden yapılan hububat ve koşum hayvanları yardımı, İngiltere ve İsviçre'den toplanan para yardımı yolların yetersizliğinden, yolsuzluklardan yerine ulaşamamıştır. Amasya'nın güney batısındaki yerleşim alanlarını etkileyen bu kıtlık halkın yardımlarıyla zararsız atlatılmıştır. Yozgat, Kayseri, Kırşehir, Nevşehir, Ankara, Kastamonu, Sivas şehirlerinde bu kıtlıktan çok miktarda insan ve hayvan yaşamını yitirmiştir. Bir çok insanda afet bölgesinin dışına göçmüştür. 18 ay devam eden kıtlık ve kuraklık 1875 yılı ilkbaharında sona ermiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız.

adalete gelirse şüphesiz pek çok rüşvetli mevcuttu. Daha sonra vergi toplaması yetkisi açık artırma ile en yüksek parayı verene geçti. Ve Hristiyanlar zenginleştiler, bu tip adamlar onların sırtından bir şeyler elde etme konusunda daha iyi bir şans ele geçirdiler. Sonuçta Türkler hemen hemen her yerde azalmaya başladı. Buna bağlı olarak da ırklar arasındaki eşitlikte bir büyüme görüldü.

Vergiler çok yüksekti, paşalara sürekli ayrıcalık tanımaktaydılar. Bu yöneticiler idareleri sadrazamlar sık sık görevden alındığı için sürekli olarak değişiyordu. Öyle ki, bazen bir yıl içinde 3 tane değiştiği bile oluyordu. Ara sıra da adalet işleri adına bir adam Amasya'ya gönderiliyordu. Bunlara rağmen bu sancak Türkiye'deki en önemli sancaklardan biriydi. Şu anda konuştukları paşa ise oldukça adil bir yöneticiymiş. Şu andaki tüm vatandaşlar, Türkler de dâhil olmak üzere yönetimden o kadar çok rahatsız olmuşlar ki, gelebilecek herhangi bir Avrupa gücünü çok büyük bir memnuniyetle kabul edecek duruma gelmişler. Özellikle Rusya'ya karşı o ülkede tutsaklıkları sırasında gördükleri muameleden dolayı çok büyük bir istek vardır. Oradan dönenler şöyle söylüyorlardı: "Rusya ülke olarak bizi çok iyi besledi, bize temiz giysiler verdi. Onlar bizi yönetebilecek en uygun insanlar."

Sabah saatlerinde, paşayı ziyarete gittiğimizde ona posta sistemiyle ilgili bilgi edinmek için birkaç soru sorduk. Bunun sebebiyse Samsun'a bir mektup göndermek istiyorduk. Adamlarına danıştıktan sonra bii şöyle bilgilendirdi. Posta haftada iki kez gidiyormuş. Aslında burada düzenli bir posta sistemi olmadığını öğrendiğimizde gerçekten şaşırdık. Fakat mektuplar önemli yöneticilere bir taşıyıcı aracılığıyla iletilirmiş. Bu taşıyıcılar gitmek zorunda oldukları yere direkt olarak gönderilirmiş. Bizim tuhaf bulduğumuz* şeyse bu sistemin ülkenin hemen hemen her yerinde geçerli olmasıydı.

Bay Krug'ın evinden tam ayrılıyorduk ki, bir an bu muhteşem manzaraya hayran hayran bakakaldık. Amasya'nın bu harika görüntüsünden daha güzel bir şey olamazdı. Tam bu noktadan baktığımızda, şehir ağaçları, minareleri, köprülerle bölünmüş nehri,

ve iki tarafta yükselen kasvetli kayalıklarıyla ayaklarımız altında uzanıp gidiyordu. Aşağıda iki verimli ova yükseliyordu. Tüm bunlar karşımızdaki vadide batmakta olan akşam güneşinin ışıkları altında parlıyorlardı. Aşağıya inerken yolda dış görünüşleri ve ten renklerinden Alman oldukları zannedilen bir de dudakları arasından çıkan “Guten Abend” sözcüklerinden sonra Alman olduklarına emin olduğumuz iki genç adamla karşılaştık. Sonradan öğrendik ki, bu iki adam Bay Krug’un işçileri olarak çalışıyorlarmış.

21 Temmuz 1879’da, saat 8:30 civarında Yozgat’a gitmek için Amasya’dan ayrıldık. Fakat daha önce bize rehberlik yapmaları için görevlendirilenler yanımızda yoklardı ve güney batı yönünde uzanan Yozgat şehrine gitmek üzere yol koyulduk. Şehrin dışına çıktığımızda, pazara giden pek çok Türk kadını gördük. Bazıları yayan, bazıları at ve eşeklerle ilerliyorlardı. Bu kadınlarda dikkatimizi çeken şeyse, yaşmak adı verilen yüzü gözler dışında tamamen kapatan örtülerdi.¹²⁶

¹²⁶ Henry Franshawe Tozer- Turkish Armania and Eastern Asia Minor London-1881.23-44 sayfalar.

1890 YILINDA BÜTÜN YÖNLERİYLE AMASYA SANCAĞI

Vitale Cuinet

Vitale Cuinet: Fransız diplomatı, maliyecisidir. Yaşamı hakkında ayrıntılı bilgi yoktur.

XIX. Yüzyılın son çeyreğinde 1875 yıllarında İstanbul Fransız Konsolosluğunda 12 yıl kâtiplik yapmıştır. Aynı zamanda Osmanlı devletinin Avrupalı devletlere olan gecikmiş borçlarının düzenli ödemesi için kurulan “Duyun-u Umumiye İdaresinde görev almıştır. Görevi gereği tüm Osmanlı coğrafyasında uzun süreli inceleme araştırma gezisi yapmıştır.

Bu kuruluş Vital Cuinet’e Osmanlı Devletinin gelir kaynaklarını tümaçıklığı ile öğrenmek için “La Turquie d’Asie-Géographie-Administrative-Statistique-Descriptive et Raisonnée de l’Asie Minor” adıyla 4 ciltlik bir kitap hazırlatmıştır.

Osmanlı Devleti’nin coğrafyası, tarihi, nüfusu, yönetimi ekonomik ve mali yapısı adı geçen kitapta tüm ayrıntıları ile anlatılmıştır. V.Cuinet, bu eserinde yerli ve yabancı sayısal verileri/bilgileri kullanmış, kendisinden evvel ülkeyi dolaşmış yabancı seyyahların gözlemlerine de geniş yer vermektedir. Adı geçen eser böylelikle bir yıllık/almanaktan çok bir seyahatnâme özelliği taşımaktadır.

19. yy.da Osmanlı coğrafyasının tüm ayrıntıları ile en ücra köşelerine kadar anlatıldığı bu eser, o çağda Osmanlı devleti ve Türkler için ciddi; tutarlı, tarafsız bilimsel bir başvuru/referans kaynağıdır.

Vitale Cuinet-l La Turquie d’Asie-Géographie-Administrative (Statistique-Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l’Asie Mineure) I. Cilt Paris 1890, s.611-659 sayfalar arasındaki Amasya’ya ait dağınık bilgiler toplanarak tarafımızdan Türkçeye çevrilmiştir.

Amasya Sancağı

Coğrafi Konum: Amasya Sancağı, Sivas Vilayetinin kuzey-batısında yer alır. 32° ve 34°15’ doğu boylamları ile 40°9’ -41° 24’ kuzey enlemlerinde bulunur. Sınırları kuzey-batıda Kızılırmak ve Kastamonu vilayeti, kuzey doğuda Trabzon vilayeti, güneydoğusunda Tokat sancağı, güney batısında yine Kastamonu vilayeti ve Ankara vilayetleri ile çevrilidir.

Toplam yüzölçümü 29450 km² dir.

Mülkü Yönetim Dağılışı: Amasya sancağında kendi merkezi ile birlikte 8 kaza, bunlara bağlı, 51 nahiye, 1201 köy merkezi

bulunmakta olup isimleri aşağıdaki çizelgedeki gibidir.

Kazalar	Nahiyeler	Kazalara bağlı Nahiye sayısı	Nahiyel ere bağli köy sayısı
Amasya (Merkez Kaza)	Akkale, Aslan, Oloun, Toursouz, Kezil, Kışlacık, Mahmadlar, Emir, Zıgala, Gerne, Buga, Akviran, Ebemi	12	251
Merzifon	Zoku (Zuğu), Aldık, Gullu, Küşadiye	4	165
Vezirköprü	Ortaklar, Gulam, Oymaağaç, Samukalan, Paşaköy, Göl, Kızılkeke, Ağlağu (Avlağu)	8	135
Osmancık	Hazıhamza, Kızıltepe, Dodurga, Akviran, Karaviran	5	100
Gümüşhacı köy	Kanlıcaçay, Emirler, Salur, Esnemi, İsbari	6	80
Ladik	Ayvalı, Şeyhli, İneöz, Heniske, Ezine Pazarı	5	195
Havza	Sivrikese, Girem, Yenice, Çakıralan	4	140
Mecidözü	Figani, Elvançelebi, Doğla, Gök, Karahacib, Veray	7	135
Toplam		51	1201

Askeri Konuşlanma: Amasya Sancağında aktif savaşa hazır bir askeri birlik yoktur. Yalnız her zaman iki redif taburu (yedek birlik) bulunur. Redif birlikleri savaş zamanında dört tabura çıkarılır. Bu dört taburun Amasya'da yiyecek giyecek silah depoları mevcuttur. Taburların dört komutanı ve komutan yardımcıları, Amasya'da bulunur. Taburlar direkt merkezi Erzincan'da bulunan 4. Orduya bağlıdırlar.

Mülkü Yönetim Yapısı: Amasya Sancağının 7 kazasındaki kaymakamlar ve 51 nahiyesinde görevli müdürler Amasya mutasarrıfına bağlıdır. Kaymakamların ve nahiye müdürlerinin kendilerine bağlı yardımcılarını yönetim kurulları ve memurları vardır. Yönetim kurullarında Müslümanlar ve Hıristiyanların sayıları oranında temsilci edilirler. Şehrin ileri gelenleri kadı ve müftüler bu kurallara üyedir.

Eğitim ve öğretimin seviyesi son 6 yıl içinde düzelmiştir. Ordu birlikleri eğitime çok destek veriyorlar. Amasya'da İslam dini eğitimi yavaşlıyor. Eskiden bu sancakta birçok medresede üniversite düzeyinde öğrenim gören din bilimi (ilahiyat) ve İslam hukuku bölümlerinde birçok öğrenci vardı.

Artık medreseler yıkılmağa yüz tutmuş, kalan tek medresede 50 öğrenci öğrenimlerine devam ediyorlar.

Her sancakta olduğu gibi Amasya'da da 1.Rüstiye ve ilkokullar var. Okul binaları bakımlı ve iyi durumda. İlkokul programları kapsamlı ve öğretmenleri de bilgili okullar ücretsiz. Bahar ve yaz aylarında işler arttığında bütün okullarda- anne ve babalar çocuklarını okula göndermiyor. Ortadoks Rumlar eğitim ve öğretime çok meraklılar. Zengin olmalarına rağmen, sadece ilkokul düzeyinde küçük okullar açıyorlar.

Yönetim Hizmetleri: Amasya sancağında bulunan devlet daireleri Maliye (defterdarlık) Asliye ve ceza mahkemesi, vergi dairesi, maden ve orman dairesi, posta telgraf, ziraat, ticaret, imar ve bayındırlık, eğitim ve öğretim (maarif) dairelerdir. Bütün daireler kendi aralarında uyum ve denge içinde çalışırlar.

Mahkemeler: Sancak merkezinde, asliye hukuk ve ceza mahkemesi bulunur. Ceza mahkemesi, cinayet, hırsızlık vb. suçlara bakar. Bu iki mahkemeye adalet bakanlığına bağlı bir başsavcı başkanlık eder. Birde şerii (İslami mahkeme) vardır. Müslümanlar arasında aile ve miras vb. davalara bakar. Üçüncüsü ise ticaret mahkemesidir. Amasya kadısı, hem şeri mahkemenin hemde ticaret mahkemesinin başkanıdır. Ticaret mahkemesinin dört üyesi de Amasya'nın güçlü tüccarları arasından seçilir.

Güvenlik: Jandarma; Sancağın güvenliğini ve düzenini 120 zabtiye ile sağlar. Bunlar polisin görevini yerine getiren askerlerdir. 80 tanesi atlı 40 tanesi yay görev yapar. Tabur şeklinde yapılanmıştır. Bir tabur komutanı, 4 tane zabtiye müdürü (Tğm. Ve Yzb.) 4yardımcı, 4 tanede yazıcıları vardır.

Osmanlı Devlet Borçları: (Düyun-u Umumiye) idaresi: Bu idarenin şehir merkezindeki temsilcisi bir müdürdür. Sancağın kazalarında bu idarenin yıllık geliri aşağıdaki şekildedir.

İpek geliri	=	400	Türk (Osmanlı) lirası
Pul (Damga)	=	1700	Türk (Osmanlı) lirası
İspirto	=	500	Türk (Osmanlı) lirası
Toplam	=	2600	Türk (Osmanlı) lirası

Tütün ve sigara; (Reji) İdaresi: Tütün ekimi alımı satımı, sigara üretimi bu idarenin kontrolündedir. Reji idaresinin Amasya ve kazaların da temsilcilikleri vardır. Reji'nin Amasya sancağındaki ortalama yıllık geliri 8000 (Osmanlı) Türk Lirası karşılığı 184.000 Franktır.

Nüfus: Tüm Amasya Sancağında toplam 259.000 kişi yaşamaktadır. Bunların dağılımı şu şekildedir.

Müslüman Sünniler	132.000
Müslüman Şiiler	66.000
Ermeni Gregoryanlar	44.000
Ermeni Protestanlar	5.500
Ermeni Katolikler	1.100
Rum Ortadokslar	11.000
Toplam	259.000

Eğitim ve Öğretim: Amasya Sancağının sınırları içinde 967 okul ve 8840 öğrencileri vardır. Bunların 7990 erkek, 850 si kızdır. Her kademedeki ve çeşitli topluluklara ait öğrenci ve okul dağılımı aşağıdaki şekildedir.

Topluluklar		Okullar			Öğrenciler	
		Yüksekokul	Ortaokul	İlkokul	Erkek	Kız
Müslümanlar	Medreseler	1	-	-	50	
	Rüştiyeler	-	2	-	240	
	İlkokullar	-	-	620	5500	660
Ermeniler	Gregoryanlar	-	-	301	1000	90
	Katolikler	-	-	1	240	-
	Protestanlar	-	-	10	370	100
Rum Ortodokslar		-	-	30	310	-
Latinler (Katolik)		-	-	2	280	-
Kısmi Toplam		1	2	964	7990	850
Genel Toplam		967 Okul			8840 öğrenci	

Amasya şehir merkezinde ise toplam 183okulda 2310 öğrenci

mevcut olup, bunların 2070'i erkek ve 2401'i kızdır. Bu okulların ve öğrencilerin dağılımı aşağıdaki şekilde gibidir.

		Okullar			Öğrenciler	
Topluluklar		Yüksekokul	Ortaokul	İlkokul	Erkek	Kız
Müslümanlar	Medrese.....	1	-	-	50	-
	Rüştiye...	-	1	-	120	-
	İlkokul.....	-	-	150	1600	150
Ermeni Gregoryanlar		-	-	30	250	90
Latinler (Fransız ve İtalyan).....		-	-	1	50	-
Kısmi Toplam		1	1	181	2070	240
Genel Toplam		183 okul		2130 öğrenci		

Latin Katolik okulunu R.R. P.P Cizvitler yönetir. Cizvitler Katolik Ermenilerin yaşadığı yerlerde eğitim ve öğretim faaliyetini sürdürürler. Cizvit (Katolik-Latin) okullarının yönetici Büyükbaba Cizvitler okullarında akılcı pozitif bir eğitim yürütürler. Tüm Osmanlı Türkiye'sinde başarılarını kanıtlamışlardır. Okullarına kabul edecekleri öğrencileri titizlikle seçerler.

Amasya Kentinin Fiziki Dokusu: Amasya denizden 405 m. yüksekliktedir. Dar bir vadide; uzunca bir yerleşim alanına sahiptir. Yeşilirmak daha Amasya'ya ulaşmadan Tozanlı Suyu ve Çekerek çayı ile birleşir. Şehirden geçerken suları artar ve akışı yavaşlar. Vadinin genişlediği yerlerde kurulan su dolapları tüm meyve sebze bahçelerini sular. Amasya'nın yerleşiminin yer aldığı vadinin arkalarında kayalık dağlar yükselir. Dağların yüksekliklerinde bir bozkır iklimi hüküm sürerken vadiye inilince şaşırtıcı biçimde yeşillikler içinde bahçeler ve evlere rastlanır. Irmağın kıvrımını takipeden yolda kendi saklamış şehir ve diğer manzaralar karşınıza çıkar. Irmak kenarından vadi boyunca yorulmadan yapacağınız gezintide şehir sakladığı tarihi güzelliklerini bahçeler içindeki şirin evlerini size sergiler.

Amasya bağları bahçeleri bütün çağlar boyunca bol lezzetli dünyaca ünlü üstün mükemmel meyve ve sebzeleri ile tanınmıştır.

Amasya elma ve armutları, ülkenin yer yanında aranarak satın alınan ürünlerdir. Amasya'ya haklı bir onur kazandırırılar.

Şehrin günümüzdeki modern yerleşim merkezi ile, antik dönemdeki yerleşim alanlarındaki eserler ilkçağlardan günümüze uzanan, canlı, göz kamaştırıcı bir geçmişin tanıklığını sağlamıştır. Antik yerleşim merkezileri üzerine yeni yerleşim merkezleri kurulmadığından tarihi eserler çok iyi korunmuştur.

Günümüzde şehrin arka sokakları dar ve loştur. Kaldırımlar kötü döşenmiştir. Amasya halkı çalışkandır. Su dolaplarıyla bahçelerine bağlarına getirilen sularla ürünlerini bol verimli lezzetli bir şekilde olgunlaştırmak ve üretmek için çalışırılar.

Şehrin Tarihi: Anadolu'da Amasya 25 yüzyıldır adı değişmeden günümüze ulaşan, antik özelliğini koruyan ender şehirlerden birisidir. Kimler tarafından hangi çağda kurulduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. Darius ve oğlu Hystaspe bu şehri zaptederek üçüncü satraplığın merkezi yaptılar. Amasya iki yüzyıl boyunca bir dini başkent/kâhinler merkezi oldu. Şehre mükemmel bir saray yapıldı. Pontus krallık hanedanından Mihridat Evpator, Perslere bağlı bir vali olarak görev yaparken Amasya'da kendi krallığının temellerini attı. Şehir onun zamanında da çok güzelleştirildi. Taştan sütunlu, birçok binalar yapıldı. Mihridatla (VI). Pompeus arasında yapılan savaşta Mihridat yenildi. Pompeus şehri yakıp yıktı. Roma hâkimiyetine geçen kent yeni baştan imar edildi. Kale duvarları güçlendirdi, yeni kuleler eklendi. Şehir çok Tanrılı Roma dininin merkezi haline getirerek, bir Roma vilayetine haline dönüştürüldü. Uzun yıllar Roma İmparatorluğunun önemli bir merkezi olan bu kent, Trabzon Rum İmparatorluğunun eline geçti. (Kommenesler). Bir ara Danişmetli Beyliğinin egemenliğine giren Amasya sonraları Selçuklu devletinin yönetimine geçti. 1397'de Osmanlı hâkimiyetine geçen Amasya 65 yıl çeşitli tehlikeler geçirdikten sonra, burada Osmanlı hâkimiyetinin güçlenmesiyle istikrarlı bir döneme girdi.

Yıldırım Beyazıt'ın padişahlı döneminde Tüm Anadolu'yu kasıp kavuran Timurleng, 7 kez şehri işgal etmek girişiminde bulunduysa da işgal edemedi. Onu almaktan vazgeçti ama etrafını yakıp yıktı. 1472 de Uzun Hasan Amasya için yeni bir tehlike olarak belirdi. Padişah Fatih II. Mehmet ve oğlu şehzade Mustafa Uzun Hasan'ı epeyce uzaklara kovaladılar. Yakaladıkları yerde bütün kuvvetlerini yendiler.

Daha sonraları Padişah Selim II ve Oğlu II. Sofu Bayezid, Amasya şehir merkezinde bilginlerin, İslam ulamasının ve din adamlarının yetişmesi için çok ünlü ve güzel bir medrese yaptırdı. Anadolu Selçuklu devleti zamanında da bu işlevi yerine getiren Gökmedrese, Alaaddin Keykubat tarafından yaptırılmıştı.

1231 yılında tamamlanan Gökmedrese, çok güzel işlemeli kapısı, taş işçiliği ile mükemmel bir mimarı anıt. Fakat bazı kısımları yıkılmağa yüz tutmuş. Eğer güzel bir onarım yapılırsa bu güçlü yapı eski gücüne kavuşur.

Amasya, kanuni Sultan Süleyman ve Oğlu I.Selim'le, Avusturya İmparatoru Ferdinand ve kardeşi V.Charles'in elçisi olarak rakipleri olan Macaristan İmparatoruna karşı koruma isteyen Busberk'in bir anlaşma yapmak için geldiği, fakat pek başarılı olamadığı önemli bir şehirdir.

Amasya'da, tarihi yapıların büyük bölümü iyi korunmuş olup, çok azı yıkık haldedir. Büyük çoğunluğu Amasya akropolü içindedir. Buralardan çıkarılan tarihi eserler devlet tarafından çok iyi korunmaktadır. Kral mezarları diye adlandırılan yapay mağaraların içinde bir çok oda bulunmaktadır.

Amasya akropolü kale ve sur duvarları çevrilmiştir. Zaman zaman savaşlarda yıkılan kısımları harabe haldeki antik yapıların taşlarıyla örülmüştür. Kale'ye yapılan saldırıları hafifletmek, savunmayı daha iyi yapabilmek için kalenin bulunduğu tepelerin çok aşağılarında ikinci bir duvar, siperler gözetleme kuleleri yapılmıştır. Antik kenti içine alan bu ikinci hisar, çok güzel ölçülü bir şekilde inşa edilmiş olup, girintili çıkıntılıdır. Kale surlarının onarımında bazı tarihi yapılardan alınmış, helenik döneme ait hayranlık uyandıran kabartmalar ve kitabeler bulunan taşlara rastlamak mümkündür.

Antik dönemde Amasya Akropol'u çıkan savaşlarda büyük tahrip görmüş, sonraları şehre hâkim olanlar tarafından özellikleri bozulmadan onarılmışlardır. Kral mezarları, kenti en iyi görecekt yerde inşa edilmiştir. Günümüzde en önemli tarihi yapılar burada toplanmıştır. Kral mezarlarının altında, büyük dedesi kanuni Sultan Süleyman gibi bu şehre büyük önem veren Padişah II. Mahmut çok güzel geniş bir kışla yaptırmıştır.

Amasya kalesinden Kral mezarlarına oradan da Yeşilırmağa kadar inen iki tane gizli yeraltı yollarından/ dehlizlerden söz ediliyor. Yukarıda kale içinde bulunan bir köşk yıkıntısının batı tarafında

doğal bir yeraltı yolunun girişi var.

Öteki giriş ise kayalık dağların içi oyularak yapılmış. 100 metre kadar merdivenle kolaylıkla enilen bu yeraltı yolunda yürümek mümkün. Geçit orada bir leğen şeklinde genişliyor. Burasının duvarları iyi bir taşçı ustası tarafından örülmüş. Bu geniş kısımda suyu tatlı berrak güzel bir pınar var. Ayrıca yiyecek depolamak, saklamak içinde uygun bir yer. Bu geçitler bir savaş durumunda, şehir halkın yaşamasını, alın yazısını belirleyecek sığınaklardı. Buralar saklanma yerleri gizli haberleşme kaynakları, suyollarına, Yeşilirmak kıyılarına inmek gerektiğinde düşman eline geçmeden sessizce kaçmak için kullanılan gizli geçitlerdi.

Kral mezarları denilen büyük insan emeği ile yapılmış mezarı anımsatan geniş odaların boyutları aynı. Kayaların içine oyulmuş bu mezarlar hiç kuşkusuz bir dönemler bu ıssız ve sakin ortamda çile dolduran rahiplerin inançlarına göre birilerine/taptıklarına/tanrılarına kavuşmak çile doldurdukları, ibadet ettikleri yerler olarak tahmin edilmektedir. Amasya'daki bu kral mezarları ile Persepoliste mezarlar ve Kral Midasın mezarları arasında birçok benzerlikler var. Hiç şüphesiz bunlar antik dönemin yüksek ve kutsal yapılarıdır. Amasya'da 8 tane kral mezarı içinde bir tanesi çok önemlidir. Aynalı Mağara denilen bu mezar giriş kapısının üstünde uzaktan görünen kitabesiyle hemen dikkati çeker. Yeşilırmağın sol tarafından biraz yüksekçe bir tepede bulunan bu anıt şehrin yönünden görünür. Onun girişindeki büyük kayanın yüzü düzleştirilerek bir ayna gibi parlatılmış ve üzerine karakterli Grek/Rum harfleriyle ΓΗΣΑΠΙΕΡΕΥΣ yazısı kazınmıştır. Bu abıt mezarın, büyük din adamı Sybéle adına yapımının başlatıldığı, fakat tam olarak bitirilmediği söylenmektedir.

Amasya'da ortaçağ'da yapılan Selçuklu ve Osmanlı erken dönem de yapılan medreseler ve Sofu Bayezid tarafından Kommenesler zamanında yapılan bir kilisenin yıkıntısı üzerine inşa ettirilmiş, Sofu Bayezid sarayı Büyük pazar çarşısı da 1885 de çıkan yangında zarar gördüğünden harap bir durumdadırlar.

Amasya Gregoryan Ermenilerin büyük önem verdikleri dikkat çekici bir başpiskoposluk merkezledir. Bu şehir Trabzon Rum İmparatorluğu döneminde Ortodoks Rumların önemli bir piskoposluk merkezi olup, yazları dinlenip oturdukları bir yerdi.

İklim: Amasya'nın düzenli sağlam, dengeli bir iklimi vardır.

Sıcaklar yazları Amasya ve çevresinde gölgede +38°C dır. Kışları -10°C ye kadar iner. Bu rakamlar maksimum ve minimum sınırlardır. yazları sıcaklığın bu denli yüksek olması şehri çeviren yüksek dağlardır. Rüzgârlar yazları kuzeyden eylül ayı ortalarına kadar düzenli olarak eser. Bu ayın ortalarından sonra kış rüzgârları güneybatıdan esmeğe başlar. Kar ekim ayının sonlarına yağmaya başlar ve yağmurlar durur. Yüksek kesimlerde kar, mayıs ayı sonlarına kadar kalır. İlkbaharda yağmur düzenli ve bol yağar.

Ovalık kesimlerde bulunan birkaç bataklık ateşli sıtma hastalığına Pladizm (malarya) hastalığına sebep olur. Yüksek kesimlerde bu hastalık pek görülmediğinden insanlar daha sağlıklıdır. Kış aylarında birkaç kez mutlaka yöresel salgın hastalıklar ortalığı kırıp geçirir. Tifo ve veba gibi epidemik bulaşıcı hastalık şehirde yazları mutlaka görülür. Evler pis ve havasız beslenme yetersiz. Sokaklar pisliği yaşanan hayat şartlarının olumsuzlukları tifo vb. salgıların görülmesinde etkilidir.

Ekonomi

Tarımsal Üretim: Osmanlı Asya'sında, Amasya ve çevresi en verimli ve bereketli tarım alanıdır. İklimin ve sıcaklığın uygunluğu her zaman ürünün yüksek kaliteli ve bol olmasını sağlar. Kuraklı ve kıtlık pek görülmez ve tepelerden inen küçük akarsu kaynaklarının çok verimli kullanılması, Tozanlı suyu, Çekerek ırmağının Yeşilırmağa sularını taşımaları, Kızılıрмаğın bu civardan geçmesi Tepelerden gelen küçük akarsuların bahçe sulanmasında, görevliler tarafından planlı kullanılması, Amasya'da olduğu kadar Sonusa ve Erbaa'da da katettikleri vadiler boyunca verimli bağ ve bahçeler yer alır. Amasya ve civarının en kaliteli olağan üstü, bol elde edilen ürünü sert beyaz buğdayıdır. Buğday çevre vilayetlere ve dış ülkelere satılan çok gelir getiren önemli bir ihraç ürünüdür. Fakat yollar daha iyi, taşıma ücretleri de ucuz olsa, daha çok gelir artar. Buğdayın yanı sıra arpa çavdar, yulaf, mısır, darı, kuru fasulye bakla mercimek bezelye, Amasya ve çevresinin tüketimini karşıladıktan sonra, eğer ulaşım ortalama ekonomik şartlara kavuşturulursa dış satım 10 kat artacaktır. Amasya'nın akıllı çalışkan üreticileri üretimlerini o zaman daha da yükselteceklerdir.

Bu çevrede Afyon elde etmek için geniş alanlarda haşhaş ekimi yapılıyor. Afyon büyük bir dış ticaret hacmi olan tek üründür. Yine ihracata yönelik olarak ekilen kenevir, kitle, cehri bu çevrede bol

miktarda ve kaliteli olarak üretilir.

Bu ürünlerin yanı sıra sebze üretiminde yüksek boyutlardadır. Anadolu içinde ve ülke dışında Amasya'nın taze ve kurutulmuş sebzeleri büyük talep görür. Bamyanın, Doğuda en önemli yetiştirildiği yer Amasya'dır. Bu ünlü sebzenin devlet tarafından yıllık dış satımı 3000 balyadır.

Amasya elmaları, tüm vadi boyunca yetiştirilir. Amasya elması tüm dünyada ünlenmiştir. Elmanın yanı sıra Armut, Ayva, özel kasalarıyla İstanbul'a gönderilir.

Büyük çekirdekli meyveler: Kiraz, şeftali, kayısı vişne, erik de çok lezzetli ve bol yetiştirilmelerine rağmen ulaşım ve taşımacılığın zorluğundan, zamanın uzamasından tatları bozuluyor.

Amasya ve çevresinde zeytin, portakal ve limon ağaçları da var. Fakat kışların sert geçmesi nedeniyle fazla ürün alınamıyor.

Amasya ve çevresindeki küçük tepeler üzüm bağları ve asmalarla çevrilir. Çevrenin üzümleri çok lezzetli kalitelidir. Bu üzümlerden yapılan şarapların tadı, insanın başını döndüren lezzettedir. Kaliteleri çok yüksektir. Alkol oranları %15 civarındadır. Avrupa'da bir zamanlar oldukça beğenilen fakat artık üretilmeyen Konstans Madére, Marsala şarapları yanında Alkol oranı daha yüksek olan Hermitage ve Bordeaux beyaz şaraplarının yüksek ve kaliteli miktarda üretimi Amasya'da her yıl artırıyor. Önemli bir dış satım ürünü olabilir. Fakat üzüm bu çevrede halkın temel besin maddesi olan pekmezin yapımında daha çok kullanılıyor.

Yıllık Tarımsal Üretim: Amasya Sancağının yıllık ortalama tarımsal üretimi ve miktarı aşağıdaki gibidir.

Buğday	35.000.000 okka
Arpa	15.000.000 okka
Çavdar	5.000.000 okka
Yulaf	95.000 okka
Mısır	50.000 okka
Darı	1.000.000 okka
Pirinç	250.000 okka
Bakla	67.500 okka
Kuru Fasulye	1.150.000 okka
Mercimek	900.000 okka
Nohut	1.500.000 okka
Bamya	975.000 okka
Taze (yaş) üzüm	4.000.000 okka
Elma ve armut	10.000.000 okka
Çeşitli meyveler	11.000.000 okka
Cehri	150.000 okka
Kitre (zamk)	31.500 okka
Salep	10.000 okka
Tütün	60.000 okka
Anason	800 okka
Afyon	2.500 okka
Haşhaş	100.000 okka
Ceviz	
Balmumu	7.000 okka
Bal	1.000 okka
Tiftik	34.000 okka
Badem içi	1.000.000 okka
Kuru üzüm	600.000 okka
Şarab	1.500.000 okka
<u>Pekmez</u>	<u>2.400.000 okka</u>
Toplam	91.884.300 okkadır ki

Bununda karşılığı 106 milyon kg.dır.

Hayvancılık: Sancakta 1888-1889 yıllarında hayvan sürüleri inek, at, öküz, eşek, koyun vb. hayvanların sayısı şu şekildedir.

Sığır öküz inek	20.000 baş
At	10.000 baş
Eşek	4.000 baş
<u>Koyun ve keçi</u>	<u>171.630 baş</u>
Toplam	205.630 baş

hayvan

Sanayi Üretimi:

Dokumacılık; Amasya ve çevresinin en önemli temel sanayisi dokumacılıktır. Merzifon'da 3000, Amasya'da 2500 aile dokumacılıkla uzmanlaşmış olup, çoğunluğu kendi evlerindeki tezgâhlarında kadın ve kızlar üretim yaparlar. Anadolu'nun birçok yerinde bu aile işletmeleri /hane içi üretim, Avrupa'daki tekstil fabrikalarından daha verimlidir. Çünkü işçilerin iş bırakma yavaşlatma girişimleri bu işletmelerde olmaz. Büyük bir fabrika kurmağa da gerek yoktur. Yörenin dokumacıları yazları tezgâhlarını bahçelere yaylalara taşırlar. Her iki şehirdedeki dokunan kumaşlar ve bezler, Avrupa kalitesindedir. Yünlü, pamuklu ve seyrek de olsa ipekli dokumalar beyaz-kırmızı çubuklu basmalar, beyaz pamuklu bezler standart ölçüsü 9 arşın (6.12 mt) olan desteler halinde ambalajlanır.

Amasya dokumaları doluk (donluk, iç çamaşırı dikiminde kullanılan) adıyla tanınır ve Ankara vilayetinde çok talep görür. Amasya çevresi ülke içinde el bükümü, Avrupa'dan ise fabrika mamulü yıllık 2 milyon Frank tutarında 10.000 Balya Pamuk ipliği satın alır. Pamuk ipliği ticareti bu civarda çok kazançlıdır.

Değirmencilik: Amasya'da modern fabrikalarda kaliteli ve çok miktarda un üreten İsviçre vatandaşı Bay George Krug'dur. 30 yıldır Amasya'da değirmencilğin yanı sıra diğer sanayilerle de uğraşmaktadır. Çalışmalarının ilk yıllarında yeni teknoloji ve üretim yöntemleri uygulanması nedeniyle, çevre halkından büyük tepki görmesine rağmen o akıllı bir biçimde sabırla tepkilere direnmiştir.

Bu günlerde bu tepkiler sona ermiş Bay G.Krug'un oğlu Bay A.Krug babasından devir aldığı un fabrikalarını geliştirip bu civarda çoğaltmıştır. Yıllık her biri 60 okka olan 150.000 çuval un üretmektedir. Samsun, Bafra, Çarşamba'da un fabrikaları vardır. Dış ülkelere 30.000 çuval un satmaktadır. Ürettiği unlar Amasya ve çevresinin tüketimini karşıladıktan sonra geri kalanı İç ve doğu Anadolu'ya, Samsun limanı aracılığı ile ülkenin diğer yerlerine gönderilir. Değirmencilik ve un sanayisi Amasya ve çevresinde günden güne büyük bir gelişme göstermektedir. Fakat iç gümrük vergilerinin yüksekliği unun çevreye ve dış ülkelere fazla satışını engelliyor. Amasya'daki bu fabrikada üç kalite un üretilmektedir. Birinci kalite un pasta yapımında, ikinci kalite un beyaz ekmek yapımında, üçüncü kalite un normal ekmek ve bisküvi yapımında kullanılmaktadır. Bu unları yapıldığı buğdaylar sert, beyaz renkli ve yüksek kalitelidir.

İpekçilik: Bu günlerde ipekçilik modern bir şekilde gelişip yaygınlaşıyor. Amasya eskiden Anadolu'da ipekçiliğin ünlü olduğu merkezlerden biri idi. Yıllık ortalama 700.000 ile 800.000 kgr. İpek kozası elde ediliyordu. Fakat ipek böceklerine bulaşan bir hastalık üç yıl içinde üretimi geriletmiş, 1880 yılında 30.000 kg. a düşürmüştür. Uygulanan pastörize yönetimi sayesinde üretim tekrar yükselmeye başlamıştır. Dut ağaçları tekrar yetiştirilmeğe başlanmış, 1890 yılında koza üretimi 80.000 kg.ma çıkmıştır.

Maden Suları, Kaplıcalar: Amasya sancağı sınırları içinde çok sıcak su kaynakları mevcuttur. Kablıcalarıyla meşhur Havza kazasında bulunan iki kaynaktan birincisinin suları kükürtlü diğerinin ki de alkalidir. Fakat bu iki kaplıcanın suları şimdiye kadar yeterince analiz edilmemiştir. Antik dönemlerden bu yana Havza'daki kaplıcalar, bir çok hastalığın şifası olarak görülmektedir. Alkali sularının iyileştirici özellikleri Romalılar zamanından (Term: Halk Hamamı) beri bilinmemektedir. Suyun kaynaktan çıktığı gözde sıcaklığı 57°C dir. Saniyede 10 Lt. su çıkmaktadır. Soğutulup içildiği zaman ağız ve damakda hoş bir lezzet, tat bırakır. Suyun bileşiminde sodyum karbonat ve boraks da bulunmaktadır. Osmanlı Anadolu'sunda 1888'li yıllarda Kaplıca tedavilerine gitmek moda olmuştur. Çevre halkının yanı sıra ülkenin çeşitli yerlerinden dinlenme ve tedavi için pek çok kişi buraya gelir. Mayıs-Eylül döneminde Kasabanın nüfusu altı kat çoğalır. Beş ay boyunca kasabada sosyal ve ekonomik yaşam canlanır.

Alkollü İçki Üretimi: Son yıllarda Amasya'da modern mükemmel, son teknoloji ile donatılmış iki tane damıtım (distilleries) evi kurulmuştur. Birincisi rakı (Yaşam suyu) üretir. Üretimi ve kaliteyi artırmak için çalışmalar yapılmaktadır. Öteki de iyi kalitede konyak ve şarap yapmaktadır. Daha iyi sonuçlar almak için, şehir ve civarının güzel üzümlerinden yapılmış nefis şaraplarını tanıtmak, Pazar aramak için yoğun çalışmalar içindedirler.

Kibrit Sanayi: Bay George Krug Amasya'da kimyasal yöntemle üretim yapan bir kibrit fabrikası açmıştı. Fakat ithal kirpiklerin ucuzluğu karşısında rekabet edemedi. Kibrit fabrikasını un değirmenine dönüştürdü.

Tütüncülük: Amasya sancağında yıllık ortalama 70.000 kgr. tütün üretilmektedir.

Madenler ve Maden Üretimi: Amasya Sancağı sınırları içinde

çok zengin, kömür, demir, bakır, gümüş ve gümüşlü kurşun yatakları bulunmaktadır. Fakat çoğu işletilmemektedir. Gümüşhacıköy ve Merzifon'da, Gümüş ve gümüşlü kurşun yatakları yan yanadır. Tavşan Dağı'nda bu madenlerin bir arada olması verimi artırabilir. Madenlerin miktarı hakkında henüz yeterli bir rezerv çalışması yapılmamıştır. Maden ocakları düzenli ve verimli çalıştırılmamaktadır. Tavşan Dağı'ndaki iki gümüşlü kurşun yatağı devlet tarafından sadece yazları çalıştırılmaktadır. Hacı köyün, gümüş beldesinde maden ocağında da gümüşlü kurşun çıkarılıyor. Bu ocakda düzensiz çalıştırılıyor. Tavşan Dağı'nda geçen yaz aylarında kaliteli linyit yatakları bulundu. Fakat miktar ve yatağın genişliği hakkında bir inceleme yapılmadı.

Bu maden ocaklarının modern ve verimli çalıştırılması için yeni düzenlemeler yapılmalı veya özelleştirilmelidir. Buradan geçirilecek bir demiryolu pahalı taşımayı engelleyecek, akılcı bir işletmecilikle maden yatakları para getirecek yöre ekonomisini canlandıracaktır.

Ormanlar: Sancak sınırları içinde Ladik kazasında güre ve güzel meşe, kayın ormanları bulunur. Havza, Merzifon ve Gümüşhacıköy sınırları arasında yer alan Tavşan dağı'nın kuzey yamaçlarındaki ormanlarda bol kaliteli ve genç ağaçlar mevcuttur. Bu ormanın işletilmesi çevre halkının iş bulmasına ve yaşam seviyesinin yükselmesine katkıda bulunabilir.

Tavşandağı, Ladik, Akdağ, Zeytundağı (Kunduz) ormanlarındaki ağaçların çoğu çamdır. Sedir bulunmaz. Ormanların güney eteklerinde çam ağaçları, kuzey eteklerinde özellikle meşe ve gürgen ağaçları bulunur.

Amasya ve çevresindeki ormanlar bilinçsizce kesilerek odun/yakacak olarak kullanılır. Böyle giderse yakında orman kalmayacak Çerkez göçmenlerde yeni tarla ve bahçe açmak için adeta orman kırımını yapıyorlar.

Fauna: (Yabani Hayvanlar): Sancağın sınırları içindeki ormanlarda ve dağlarda av hayvanları boş ve çeşitlidir. Tavşanlar, Merzifon yöresindeki Tavşan Dağı'nda çok üreyip çoğaldığı için, bu dağın ismi Tavşan Dağı'na çevrilmiştir. Avlanan tavşanların derileri güzel ve temiz yüzülürse 60 paraya aşağı-yukarı 30 Fransız santime alıcı bulur. Bu dağlarda ve ormanlarda geyikler ve domuzlar sürüler halinde dolaşır. Ayı seyrek bulunur. Kurt, tilki, vaşak, insanların

yaşadığı yerlerin çevrelerinde yaşar. Bu hayvanlarla birlikte, samur, kürkleri için avlanan sansar, zerdeva, çok bulunan av hayvanlarıdır.

Av kuşlarından keklikler ve bildircınlar sürüler halinde, sülünler ikili şekilde dolaşırlar. Etleri ve tüyleri için avlanan keklik ve sülünlerde çevrede boldur ve çok avlanırlar. Yine bu çevrelerde doğal, ortamlarda ot ve yabani meyvelerle beslenen Toy, yaban kazı, yaban ördeğini sulak yerlerde ve akarsu kenarlarında avlanmak mümkündür. Önemli geçitlerde çeşitli yöntemlerle çok miktarda bildircın bir arada avlanır. Karga alakarga, leylek yerleşim merkezlerinin çevrelerinde çok bulunur. Çoğu zaman da evcilleştirilebilirler, hoş sevimli kuşlardır. Kuşlara zarar vermeden çeşitli yemli tuzaklarla da epeyce av yapılır. Amasya ve kazalarında avlanmak için çok eski çağlardan beri şahin doğan gibi yırtıcı kuşları evcilleştirmek gelenek halindedir. Fakat artık unutulmaya yüz tutmuştur.

Akarsular: Amasya merkezinde bulunan yüksekçe tepelerden gelen küçük akarsular, bahçe ve bağların sulanmasında kullanılır. Kızılırmak ise sancak merkezinin kuzeydoğusundan geçer. Ekili alanlar bu ırmağın suları ile sulanır.

Tozanlı suyu, kentin içine girmeden Çekerek çayı ile birleşerek Yeşilirmak adını alır. Yeşilırmağa burada Tersakan ve Deliçay karışır. Deliçay, Tokat sancağından çıkarak küçük tepeler üzerindeki yerleşim merkezleri Erbaa ve Komanat arasındaki 12 km.lik mesafeyi sulayarak güneye yönelir. Bu civarda 18 km. aktıktan sonra kuzeye çok kısa bir mesafede sonra da batıya yönelir. Burada Tokat'ın sınırlarını terk ederek 25. km.lik uzunlukta bir mesafe katedeceği Amasya sınırlarına girer. Sol tarafında yol bulunan Hacı Aptal, İnepazar köylerini geçerek sağa döner. Mahmadlar köyünü geçerek ilerler. Geçtiği bu yeni kısımda sol tarafında Aksalur ve Sevince köylerini bırakarak dar bir boğaza girerek hızlıca akar.

Bağlıca ve Kapıkaya'ya geçerek 10 km katedeceği Amasya şehir merkezine girer. Amasya sınırları içinde toplam 80 km mesafeyi kateder.

Birçok çay ve dereler küçük akarsular ve kaynakların yaz mevsiminde suları azalır bazen de kurular. Bu nedenle Tozanlı ve diğer ırmaklara akan suları kesilir.

Göller: Ladik gölü, adını sınırları içinde bulunduğu kazadan alır. Amasya sancağı ve Sivas vilayeti içinde özel tek bir göldür. Yazın

sularının bir kısmı çekilir.

Ulaşım ve Yollar: 1887 yılında Sivas vilayetini Karadeniz (Samsun Limanına) ve ülkenin diğer yerlerine bağlamak için başlanılan yol yapımını 1202 km.si bitirildi. Bu yolların büyük bir kısmı Amasya sancağından geçmektedir. Bu günlerde Osmanlı devleti iki önemli projeyi kabul etti.

1- Samsun-Sivas arasında Amasya ve Tokat'tan geçecek olan demiryolu.

2- Sinop-Samsun arasında yine Amasya'dan geçecek olan ikinci demiryolu (bu iki demiryolu Amasya'nın 12-15.km uzağında birleşecek)*

Sivas'tan-Samsun'a yolculuk hem pahalı hem de uzun sürüyor. Bu durum, mamul madde ve hammadde fiyatlarını hem yükselmesine hem de dengesizleşmesine neden oluyor.

Sivas'tan-Samsun'a ilkel bir arabayla yolculuk 7 gün sürüyor. Bir arabanın taşıdığı yük 500-800 okka arasında (maksimum 1000 kgr. Bir devenin taşıdığı yükte maksimum 200 okka olup Sivas'tan-Samsun'a ulaşması 10-12 gün sürer. Bir katır deveden biraz daha az yük taşır ama 8-9 günde Samsun'a gelir. Sivas'ta 40 Frank olan bir ton buğday, taşıma zorluğu ve fiyatların yüksekliğinden Samsun'a geldiğinde 160 Frank oluyor. Öteki vilayetlere oranla Sivas'tan-Samsun'a giden ve Amasya'dan da geçen bu yol çok iyi durumdadır.

Sivas-Samsun yolcuğu arabayla 7 gün sürer. Yolculuk ücreti 10-12 mecdiye (46 Fransız Frankı) dır. Furgonlarda taşınan ticari mal ile yolculuk ücreti ve zamanı aynıdır Ticari malın okkası 18-30 para arasında taşınıyor. Hayvan sırtında taşıma daha pahalı. Her okka için ortalama 20 para =1 krş, oda ortalama 12 Frank 30 santimdir.

Tüm Osmanlı ülkesinde; olduğu gibi Sivas Vilayetinin Amasya sancağında da yaşları 16-60 arasındaki yurttaşlar yılın herhangi bir zamanında yol yapımında kanunen çalışmakla yükümlüdürler. Çalışmak istemeyenler belirli bir yol vergisi vererek yol yapımından muaf olurlar. Amasya sancağında yıllık yol yapım işinde çalışacakların sayısı:

* 1891 yılında yapılan anlaşmaya göre Samsun-Sivas demiryolu hattı, Brüksel'de Kokkerel (Cockerill) Şirketi temsilcisi Baron Macar'a verilmiştir. Bu hat Samsun-Sivas-Kayseri, Niğde, Adana üzerinden Yumurtalık (İskenderun körfezi) kadar uzayacaktı. Bir taraftanda Sivas Yozgat üzerinden Ankara'ya bağlanacaktı. Toplam uzunluğu ise 1800 km idi.

Amasya	: 8.790
Merzifon	: 5.835
Vezirköprü	: 7.466
Osmancık	: 3.104
Gümüş-Hacıköy	: 4.982
Ladik	: 3.028
Havza	: 3.689
<u>Mecitözü</u>	: <u>7.173</u>
Toplam	: 44.067 kişidir.

Mevcut Karayollarının Durumu

Yollar: Amasya sancağındaki toplam yolların uzunluğu 474 km. 855 metredir. Bu yolların 199 km.si düzgün ve karayolu ulaşımında elverişlidir ve yapımı tamamlanmıştır. 275 km 855 mt.sinin yapımı devam etmektedir. Yapımı tamamlanan veya devam eden yolların listesi aşağıdaki gibidir.

Bitirilmiş Yollar	Kilometre	Yapımı devam eden yollar	Kilometre
Amasya-Tokat	42 km 500 m	Amasya-Çorum	73 km 000 m.
Amasya-Samsun	65 km 000 m	Amasya-Tosya	140 km. 900 m
Ladik-Samsun	15 km 500 m	Havza-Sinop	48 km 805 m
Kolay-Çelteç	10 km. 000 m	Hacıköy-Gümüşköyü	6 km 150 m.
Samsun-Çorum	66 km. 000 m	Zile-Amasya	7 km. 000 m.
TOPLAM	199 km.000 m	Toplam	275 km. 855 m

Dağlar: Amasya kaza merkezinde başlıca dağlar güneyinde Abdal dağı batısında Beldağı (yüksekliği 2500 m.) kuzeyinde ise Kemerdağı ve Akdağ bulunur. Akdağ'ın yüksekliği 2200 m.dir. Karadenize paralel olarak uzayan dağları Amasya ovasına şiddetli soğuk ve rüzgarlardan korur.

Sancağın kuzey batısında yer alan Mecitözü kazasında Evkepe Alan, Kara (Yüksekliği: 1300m.) ve Kızlar Dağları bulunmaktadır.

Merzifon-Havza-Hacıköy kazalarının ortak sınırında bulunan Tavşandağı, Karadağ, Ziledağı, (yük. 1300 m.dir.) bulunur.

Ticaret: Canlı bir ticareti olan Amasya Sancağının ortalama yıllık üretip dışarı sattığı, dış satımı şu şekildedir.

DIŞ SATIM (İHRACAT)

Amasya'nın üretip ülke içine ve dışına sattığı mallar

Ticari Malın Adı	Sayı Miktar, ağırlık	Tutarı/Ederi Frank
Buğday	25.000 ton	250.000
Arpa	20.000 ton	160.000
Un	100.000 Çuval	1.540.000
Nohut	700.000 kg.	105.000
Çehri	1.879 ton	1.725
Afyon	500 kg.	18.000
Haşhaş	20.000 kg.	10.000
Kitre	23.960 kg	43.125
Saleb	1.704 kg.	3.680
Kuru meyve	20.658.000 kg	2.300.000
Kuru sebze	600.000 kg.	70.000
Üzüm	100.000 kg	33.000
Tereyağı	40.000 kg.	46.000
Balmumu	5.556 kg	5.980
Bal	400 kg	1.200
Yün	140.000 kg	100.000
Tiftik	29.000kg.	52.000
İç (don) yağı	30.000 kg	17.000
Şarab	100.000 kg	50.000
Pekmez	1.000.000 kg	230.000
Koyun	?	100.000
At	?	15.000
Keçi Derisi	40.000 adet	65.000
İnek Derisi	?	30.000
Manda derisi	?	60.000
Koyun derisi	40.000 adet	72.000
Kuzu derisi	?	50.000
Tavşan postu	8.000 adet	2.960
Su Samuru Postu	40 adet	1.000
Sansar postu	100 adet	630
Domuz derisi	500 adet	4.500
Tilki postu	1.500 adet	34.500
Ağaç eşya ve mobilya	?	10.000
Halı	?	150.000
	Toplam	5.732.300 frank

Amasya çevre vilayetlere ve dış ülkelere yaptığı bütün ihracat ve ithalatını Samsun limanı aracılığı ile gerçekleştirir. Yukarıdaki çizelgeden sadece yabancı ülkelere yapılan dış satış olmayıp yurt içini

de kapsamaktadır.

Amasya canlı bir ticaret merkezi olması nedeniyle ülke içinden komşu vilayetlerden yabancı ülkelerden de ticari mal alır.

(İthalat) Amasya'nın yıllık ortalama yaptığı dış alım aşağıdaki şekildedir.

Ticaret Maddesinin Adı	Satın Alınan Vilayetler ve Dış Ülkeler	Ağırlık Miktar Sayı	Kiymet/değer (Fransız Frankı)
Pirinç	Tosya-Boyabat	150.300 kg.	66.132
Sabun	Antep-Antakya	15.000 kg	43.125
Çivit= (kumaş ve bez boyası)	Marsilya	1.000 kg	15.000
Demir	İsveç ve Rusya	300.000 kg	104.000
Kalay	Marsilya	1.500 kg.	7.024
Zeytiyağı	Kilis ve Mételin (Midilli)	6.000 kg.	6.210
Petrol (Gazyağı)	Batum	8.000 kasa	64.500
Mum	Marsilya	200 kasa	2.760
Pencere Camı	Almanya	700 kasa	12.175
Anilin (İplik bez, kumaş boya)	Marsilya	20 kasa	2.900
Paris üretilmiş çivi	-	600 varil	10.350
Şeker	Trieste ve Marsilya	950 varil	49.162
Kahve	Marsilya	450 varil	74.250
Pamuk	Adana-Harput	4000 balya	147.200
Kibrit	Trieste	?	42.000
Kağıt	-	?	42.000
Hırdavat	Almanya	?	11.000
Alaca basma	Manchestre-Odesa	?	200.000
Yünlü kumaş	Almanya-Rusya	?	35.000
Fes	Trieste	?	16.000
Alizain (iplik ve kumaş boyası)	Marsilya	?	15.000
Öküz ve sığır	Kars, Erzurum	?	25.000
Rom	Avusturya-Amerika	?	4.200
Alkol	Avusturya	?	1.610
Konyak	Marsilya	?	3.000
Rakı	Değişik	?	13.500
Hasse bezi	--		50.000
		Toplam	1.063.371 frank

ÖZET

İhracat (Dış satım)	: 5.732.600 Frank
İthalat (Dış alım)	: 1.063.371 Frank
Dış satım-Dış alım arasındaki fark	: 6.795.971

Aşar ve vergi gelirleri: Amasya Sancağının ortalama aşar ve diğer vergi gelirleri aşağıdaki gibidir.

Arazi	6.000.000 kuruş
Askerlik Bedeli vergisi	800.000 kuruş
Aşar tahıl meyve vb. vergisi	6.310.020 kuruş
Kazanç/gelir vergisi	3.000.000 kuruş
Hayvan vergisi	1.200.000 kuruş
Mezbaha (hayvan kesim) vergisi	171.428 kuruş
Tabakhane vergisi	42.857 kuruş
Kovan (Bal) vergisi	1.000 kuruş
Toplam	17.525.305 kuruştur.

Bu tutarda 4.000.000 milyon Fransız frankına eşittir.

AMASYA SANCAĞININ KAZALARI

Merzifon Kazası

Coğrafi Konum ve Yönetim Yapısı: Merzifon, Amasya sancağının ortasında yer alır. 4 nahiyesi, 165 köyü bulunur.

Nüfus: Merzifon'un köyleri nahiyeleri ile birlikte toplam 31.020 nüfus vardı. 20.000 kişi kaza merkezinde oturmaktadır. Nüfus dağılımı şu şekildedir.

<u>Toplam nüfus dağılımı</u>		<u>Kaza merkezinde nüfus dağılımı</u>
Müslüman Sünniler	16.000	12.000
Müslüman Şiirler	8.000	1.380
Ermeni Gregoryenler	5.000	5.000
Ermeni Protestanlar	700	700
Ermeni Katolikler	120	120
Rum Ortodokslar	1.200	80
Toplam	31.020	20.000

Kaza Merkezi

Merzifon kazası kaymakamlıkla yönetilir. Kaymakam kazanın

mülki yönetiminden sorumludur. Tavşan Dağı'nın güney eteğinde geniş bir ovaya hakim bir yerde kurulmuştur. Şehrin uzaktan görünümü çok güzeldir. Geniş tarlalar bahçeleri bağları çok verimlidir. Halkı çok çalışkandır. Büyük çoğunluğu dokumacılıkta ustalaşmıştır. Amasya'ya uzaklığı 37 km, Samsun'a ise 105 km.dir. Bu iki şehri birleştiren yol kavşağında yer almıştır.

Eğitim ve Öğretim: Tüm kaza sınırları içinde toplam 88 okul ve 1680 öğrenci bulunmaktadır. Öğrencilerin 1260 erkek, 420 si kızdır. Okulların öğrencilerin topluluklara göre dağılım aşağıdaki şekildedir.

		Okullar		Öğrenciler	
Topluluklar		Ortaokul	İlkokul	Erkek	Kız
Müslümanlar	Rüştiyeler	1	-	120	-
	İlkokullar	-	80	400	200
Ermeniler	Gregoryen ilkokulu	-	2	280	90
	Protestan ilkokulu	-	2	130	100
	Protestan koleji (yatılı)	2	-	100	30
	Katolik ilkokulu	-	1	230	-
Kısmi Toplam		3	85	1,260	420
Genel Toplam		880 okul		1680 Öğrenci	

Yabancı Eğitim ve Öğretim Kurumları

Merzifon, Sivas Vilayetinde Protestanların önemli propaganda merkezidir. Kentin kuzeyinde "Anadolu Koleji" diye adlandırılan beyaz modern binalar var. "American Bord" merkezinden gelen misyonerlerin "1 kolej, 1 yatılı okul, 2'de ilkokulları var. Şehrin evleri genellikle koyu renkli. Kolejin arkasında kendi malı olan bağ ve bahçeleri var. Kolej binaları ve bahçeleri hemen fark ediliyor. Kolej ilkokul seviyesinde eğitim veriyor. İyi programı var. Fakat ders iyi öğretilemiyor. Öğretim dili İngiliz Ermenice, Türkçedir. Kolejin orta kısmında Protestan din adamları ders veriyor. Öğrencilerini din adamı olarak yetiştiriliyor. Her yıl mezun edilen papaz adayları

Amerika'ya gönderiliyor. Bu kolejden 100 erkek öğrenci. e 30 tane de kız öğrenci öğrenim görüyor. Yatılı olmayan 18 öğrencisi var. Erkek öğrenciler ve kız öğrencilerin, yatakhane-yemekhane binaları ayrıdır. Gregoryen Ermeni okullarının seviyelerini günden güne düşüyor. Eskiden 600 olan öğrenci sayısı 280 e düşmüş.

Katolik okulunun müdür ve öğretmenleri Fransız Cizvit din adamlarıdır.230 erkek öğrencileri var. Müdürü öğretmenleri ve ders programları eğitimleri çok iyidir. Katolik Cizvitlerin burada bir kız okulları vardır.¹²⁷

Merzifon'un sokakları bakımsız ve dardır. Yer yer su birikintileri var. İyi temizlenmiyor. Bu yüzden her sene salgın hastalıklar yayılıyor. Şehrin evleri genellikle pek iyi değil. Ama sokak kapısından, avluya girdiğinizde sizi hoş bir sürpriz bekliyor. Bir kuyu, taş döşenmiş avlu, çiçekler ve gölgelik birkaç ağaç. Çok güzel bir avlu, hafif esen bir rüzgar. Her öğleden sonra kuzeydeki dağdan gelen rüzgâr gündüzleri 37°C ye kadar çıkan sıcakları kırıyor. Şehir sakinlerinin akşamdan sabaha kadar serin bir havada uyumalarını sağlıyor.

Bazı Tarihi Eserler

Amerikan Koleji binalarının alt tarafında ermeni gregoryenlerin bir kilisesi ve okulları var. Burada bulunan kalenin kapısında, eski grek tapınaklarının kalıntılarındaki taşlar kullanılmış. Pazarın ortasında bulunan "Eski Caminin inşasında da üzerinde haçlar bulunan taşlar kullanılmış. Bu caminin yerinde Hristiyan azizlerinden Barbe'ni işkence gördüğü bir zindan varmış. Sonraları onun adına burada bir kilse yapılmış. Sonradan camiye dönüştürülmüş. Her yıl Rumlar onu anmak için burada toplanarak ayin düzenliyorlar.

Biraz ilerde eski bir kilisenin harebesinde başka bir cami yapılmış. Fakat minaresi yarım kalmış. Birkaç defa kubbe yapılmasına rağmen her seferinde çökmüş. Caminin girişinde buranın eski kilise olduğunu anlatan uzun bir kitabe varmış, fakat sonraları silinmiş. Sonraları Katolik kilisesi olarak kullanılmış. Şehrin içindeki çeşmelerin duvarlarında Rumca yazılar bulunan mezartaşları Hristiyanlığın ilk zamanlarındaki taş ustalığının/işçiliğinin en güzel örneklerini yansıtmaktadır.

¹²⁷ Çizelgede Merzifon Katolik Cizvit Kız Okuluna ve öğrenci sayısına ait bir bilgi yok.

Tarımsal Üretim: Merzifon kazasının tarımsal üretimi Amasya ovasında üretilenlerle benzerlik gösterir. Kasabada meyve ve sebze yetiştiriciliği çok önemnlı bir ekonomik faaliyettir. Üzüm, üstün kaliteli sert beyaz buğday ve çeşitli tahıllar Anadolu'da ekimi yeni, yayılan patates Merzifon'da başarıyla ve bolca yetiştiriliyor. Afyon elde etmek için haşhaş iyi dokuma boyası çıkarılan Nerprun (Cehri) de kaliteli yetiştiriliyor. Küçük siyah meyveleri var olan Nerprun'un Avignon, Edirne, Pers tohumu olarak da adlandırılır.

Akarsular: Merzifon'un tek bir akarsuyu vardır. Gümüşhacıköy dağlarından çıkan bu akarsu, kaza sınırlarına girdiğinde Merzifon çayı veya Tersakan adını alır. Kasabanın ekili ve dikili alanlarını suladıktan sonra, önce kuzeye sonra güneye yönelir. Doğu-batı istikametine akarak kasaba sınırlarını terk eder.

Sanayi/Endüstriyel Üretim: Kasaba en güçlü gelişmiş sanayi dalı dokumacılıktır. Fabrikasyon olarak dokunan bezler, kırmızı, mavi, beyaz renktedirler. Merzifon'da bu bezlere "doluk" (donluk) adı verilir. Dokumacılık yapan 3000 aile/tezgâh vardır. Merzifon bezinin bir adıda "Manusa"dır.

Vezirköprü Kazası

Coğrafi Konum ve Yönetim Dağılışı: Amasya sancağı'nın kuzeyinde yer alır. 8 nahiyesi ve 135 köyü vardır.

Nüfus: Kazanın toplam nüfusu 24.120 kişidir. Dağılımı aşağıdaki şekildedir:

<u>Kaza merkezinde nüfus dağılımı</u>		
Müslüman Sünniler	13.500	6.000
Müslüman Şiiler	6.500	1600
Ermeni Gregoryenler	3.000	500
Ermeni Protestanlar	500	100
Ermeni Katolikler	120	120
Rum Ortodokslar	1000	280
Toplam	24.120	8600

Vezirköprü kazasının konumu: Vezirköprü kazası, Sinop limanına giden bir karayolunun orta kısmında yer alır. Amasya-Sinop arasındaki bu günlerde modern bir şekilde yeniden yapılacak, yeni yokl Vezirköprü Havza arasındaki ulaşımı daha kolaylaştıracaktır.

Akarsular: Kızılırmak, bu kasabanın kuzey ve kuzey batısından geçer. Kazanın sınırları içinde 95 km.lik mesafeyi katederek 20 tane büyüklü küçüklü akarsuyu da bünyesine katar.

Osmancık Kazası

Coğrafi Konum: Amasya sancağının kuzey batısında yer alan bu kazanın 8 nahiyesi 100 köyü bulunmaktadır. Kaza merkezinde kaymakam bulunur. Amasya'dan Tosya'ya ulaşılan bir karayolunun üzerinde olup, Amasya'ya 91 km uzaklıktadır.

Nüfus: Kasabanın nahiyeleri köyleriyle birlikte toplam nüfusu 29.840 kişidir. Kaza merkezinde 8940 kişi yaşar. Kasaba merkezinde ve kırsal kesimde nüfus dağılımı şu şekildedir.

<u>Kaza Merkezindeki Nüfus</u>		<u>Kaza merkezin Nahiy ve Köylerdeki Nüfus Dağılımı</u>
Müslüman Sünniler	6900	13000
Müslüman Şiirler	1000	7000
Ermeni Gregoryenler	900	7300
Ermeni Protestanlar	100	540
Ermeni Katolikler	40	120
Rum Ortodokslar	-	980
Toplam	8940	29.840

Akarsular: Hacıköy sınırlarından geçerek Osmancık sınırlarına giren Kızılırmak kuzey batıya yönelerek Hacı Hamza yakınlarında Devrez çayı ile birleşir. Tekrar kuzeydoğuya yönelerek kaza sınırlarını ter eder.

Hacıköy

Coğrafi Konum: Hacıköy kazası (Gümüş) Amasya Sancağının batısında yer alır. 6 nahiyesi ve 100 köyü vardır. Gümüşhacı köy adını yakınında bulunan gümüş madenlerinden alır. Kaza merkezinde kaymakam bulunur. Kaymakam maden işletmeciliği yapan devlet görevlilerinin de başkanıdır. Kaza Amasya'dan-Tosya'ya giden yolun üzerindedir. Merzifon'a 22km uzaklıkta olup, batısında yer alır. Amasya'ya 66 km uzaklıktadır. 6,150 km.lik bir yolla asıl adı Karaköy olan fakat halk arasında Gümüş olan maden yataklarının bulunduğu yere bağlanmıştır. Burada kurşunlu gümüş madeni vardır.

Nüfus:

Hacıköy (Gümüş)ün kırsal yerleşim alanlarıyla birlikte toplam

24.957 nüfusu vardır. Hacıköy ve Gümüş merkezlerinde 14.840 kişi yaşar. Bunların dağılımı şu şekildedir.

<u>Hacıköy, Gümüş ve kırsal</u>	<u>Hacıköy</u>	<u>Gümüş</u>
<u>kesimde ikamet eden nüfus</u>	<u>merkezinde ikamet</u>	<u>merkezinde ikamet</u>
	<u>eden nüfus</u>	<u>eden nüfus</u>
Müslüman	11.670	8.100
Sünniler		100
Müslüman Şiirler	5355	3.000
Ermeni	6370	2.400
Gregoryenler		-
Ermeni	530	300
Protestanlar		-
Ermeni Katolikler	112	-
Rum Ortodokslar	940	-
		940
Toplam	24.957	13.800
		1.040
Kısmi Toplam		14.840

Gümüş (Karaköy)de eskiden 12 tane gümüş arıtan yüksek fırın varmış. Bu günlerde 1 tane kalmış. Maden ocağı eskisi gibi verimli çalıştırılmıyor. Osmanlı devlet görevlileri gözetiminde bu fırında çalışan işçilere arıttıkları 1 gr gümüş başına 2 para veriliyor.

Tarımsal Üretim: Hacıköy, Amasya sancağının arpa buğday vb. tahıllarının çok kaliteli ve fazla üretildiği bir kasabadır. Yalnız bunları pazarlamak için yollar yeterli olmayıp taşıma ücretleri de fazladır. 1889 yılında kasabaya gelen bir İngiliz tüccar, üreticilerin memnun olduğu bir fiyatla 80.000 okka (102.635 kg) piyasadaki tüm nohutu satın aldı. Çok zaman geçmeden civarda nohut fiyatları çok yükseldi. Hacıköylü üreticilerin ve tüccarların en büyük sıkıntısı ellerindeki kaliteli ve ol tahıl meyve sebzeyi uygun bir fiyatla kısa kısa zamanda başka pazarlara taşıyamamalarıdır. Mutlaka buradan bir demiryolu geçmesi gerekiyor.

Akarsular: Kırk Dilim Dağları arasında boğazı geçerek Hacıköy sınırlarına giren Kızılırmak ki akış yönü ile Kastamonu Vilayeti ile Amasya sancağının batı sınırı oluşturur. Fakat sulamada Kızılırmak'tan pek yararlanılamaz. Kaza sınırları içinde bulunan küçüklü büyüklü akarsular ekili dikili alanları sulamak için kullanılır.

Ladik Kazası

Coğrafi Konum: Amasya Sancağının 30 km kuzey doğusunda yer alan bu kazanın 5 nahiyesi ve toplam 195 köyü vardır. Bir kaymakamlık merkezidir. Samsun'un 55 km güneybatısındadır. Ladik-Samsun arasında 15.500 km.lik yeni yapılmış küçük bir kazayı denize ulaştırıyor. Amasya'dan başlayıp-Akdağ'dan geçip Ahmetsaray'a kadar uzanan 15,50 km.lik yeni yapılmış küçük bir yol Ladik'i Karadeniz'e bağlıyor. Bu aynı zamanda Sivas Vilayeti ile Trabzon Vilayetinin sınırını oluşturur. Ahmetsaray'da yük ve yolcu kervanlarının dinlenmesi için 3 tane han var.

Nüfus: Ladik kazasının nahiyeleri köyleriyle birlikte toplam nüfusu 42.415 dir. Nüfus dağılımı aşağıdaki şekildedir. Kaza merkezinde çok az 1500 kişilik bir nüfus vardır.

<u>Kaza Merkezi Nahiye ve</u>	<u>Kaza Merkezindeki Toplam Nüfus</u>
<u>Köylerdeki Toplam Nüfus</u>	
Müslüman Sünniler 21.330	Müslüman 406
Müslüman Şiirler 10.665	Ermeni Gregoryenler 194
Ermeni Gregoryenler 7.330	Rum Ortodokslar 900
Ermeni Protestanlar 930	
Ermeni Katolikler 160	
Rum Ortodokslar 2.000	
Toplam 42.415	Toplam 1500

Ormanlar: Sivas Vilayetinin (Amasya Sancağı) en güzel ve gür ormanları Ladik'tedir. Hacıbel dağından Ladik gölüne kadar uzanan ormanda çeşitli ve çok miktarda (Sedir hariç) çam ağaçları vardır. Bu alan, çevre halkı tarafından dinlenmek amacıyla ve yayla olarak kullanılır.

Akdağ ormanları ise güneyden Ladik'e kadar uzanır. Akdağ'ın kuzey yamaçlarında çok güzel meşe gürgen ve akkavak ormanları yer alır.

Ladik Gölü: Ladik'in kuzeydoğusuna, 9 km, uzaklıkta Amasya'ya 39 km. uzaklıktadır. Karların eriyip suların bollaştığı ilkbaharda, uzunluğu 11 km² ye ulaşır. Yazın suların azaldığı

dönemde de 3 km.ye çekilir. Hacıbeldağı ile bu göl arasında hayvanlar için geniş otlaklar vardır. Gölün çok temiz ve berrak olup içinde iri turna balıkları vardır. Akdağ'dan gelip bu göle dökülen küçük Ladik çayında yenilebilecek güzel yengeçler bulunur.

Akarsular: Ladik Gölü'nün batısından çıkan Tersakan çayı Salur Ahmetsaray, Yenice ve Havza'yı kat ederek güneydoğu'ya yönelerek Amasya'da Yeşilirmak'a karışır.

Hayvancılık: Kaza dağlık ve ormanlık olduğundan burada halkın büyük çoğunluğu kaza dağlık ve ormanlık olduğundan hayvancılıkla uğraşır. Sivas Vilayetin da en çok büyük baş hayvan Ladik'te yetiştirilip satılmaktadır.

Ladik Bölgesinde Dikkat Çekici Bir Olgu: Ladik ve çevresin de çok sayıda Rum çok bulunmaktadır. Ladik'in eski dönemdeki adı büyük köy anlamına gelen Megali Kora'dır. Sivas Vilayetindeki Rumlar gibi çoğu çiftçilikle uğraşır. Konuştukları dilin eski ve yeni yunanca ile hiçbir ilgisi yoktur. Trabzon'daki Kommenes İmparatorluğu ile de bir tarihi bağları bulunmamaktadır. Bu çevrenin Rumları antik dönemden kalan kökleri çok eski bir halktır.

Havza Kazası

Coğrafi Konum: Havza, Amasya sancağının kuzeydoğusunda yer alır. 4 nahiyesi vardır ve 140 köyü vardır. Bir kaymakamlık merkezidir. Denizden yüksekliği 650 m.dir. Sınırları içinde bulunan Tavşandağı'nın güney eteklerinde çok güzel manzaralı geniş ve gür ormanları vardır. Kuzeybatısında da geniş çam ormanları bulunmaktadır. Gürgen meşe ağaçları bulunmaktadır.

Bu kaza çok önemli üç yol kavşağında yer almaktadır. Yeni yapılmış Sivas'ı Samsun'a bağlayan (Bağdat Yolu) yol üzerindedir. Güneydoğusunda bulunan Amasya'ya uzaklığı 40 km, Tokat'a 120 km, Sivas'a 215 km uzaklıktadır.

Nüfus: Havza kazasının nahiye ve köyleri ile beraber toplam nüfusu 22.320 kişidir. Bunların 1000 tanesi kaza merkezindedir. Dağılımları şu şekildedir:

<u>Kazasınırları içinde Nahiyeler ve Köylerdeki nüfus</u>	<u>Kaza merkezi içindeki nüfus dağılımı</u>
Müslüman Sünniler	12.500
Müslüman Şiiler	6.300
Ermeni Gregoryenler	2.000
	Müslüman
	667
Ermeni Protestanlar	450
Ermeni Katolikler	110
	Ermeni Gregoryenler
	183
	Rum Ortodokslar
	150
Rum Ortodokslar	960
Toplam	22.320
	Toplam
	1000

Maden Suları: Havaaların ısınmaya başlamasıyla birlikte buraya tedavi ve dinlenmek için gelenlerin sayıları nüfusu 6 kat artırmaktadır. 1882 de yollar yapılıncaya birden bire Anadolu’da tedavi ve dinlenmek için kaplıcaya gitme alışkanlıkları başladı. Bu tarihten evvel, bu amaçla Havza’ya çok az kişi geliyordu. Kaynak sularının çıktığı yerde Roma döneminde bir hamam vardır. Kaynağın çıktığı yerde suyun sıcaklığı 57°C dir, saniyede 10 lt.akar.

Konaklama ve dinlenme tesislerinin yetersizliği ve halkın fakir olması nedeniyle buralara gelenler kaplıcaların etrafında kamp kuruyorlar. 1882’de yolun yapılması ve Karadeniz’de taşımacılığın ucuzlaması sonucu Anadolu içlerinden Trabzon, Giresun ve Samsun’dan binlerce kişi buraya akıyor geliyor.

Havza’da hem gelenlerin konaklaması ve aynı zamanda kaplıca banyolarına girmeleri için hanlar yapılmış. Hanların ortalarında bulunan kubbelerin altına büyük havuzlar yapılmış, etraflarında oturtmak için banklar var. Bu havuzlar geleneksel Türk hamamı tarzında inşa edilmiş. Hanlar renkli camlı, içeriye girildiğinde kubbeleryle bir otelden çok, hamama benziyorlar. Koridorda bu bir fiskiyeinin olduğu sağ tarafta büyük bir havuz üst yan kenarında banklar var. Buharın yoğunluğundan ilkin gözgözü görmüyor. Fakat yavaş yavaş göz alıştığında büyük havuz fark ediliyor.

En büyük kubbenin tam altında küçük bir havuz bulunuyor. Kaynaktan çıkan 42°C sıcaklıktaki maden suları önce bu havuza sonra içine girilen büyük havuza akıyor. Burada yıkanmak romatizmaya, suları soğutulup içilince mide rahatsızlıklarına iyi geliyor. Kaplıca

suyunun yoğunluğu yağmur suyundan daha az.

Maden suyu kaynaklarının çokluğu nedeniyle Havzalılar bir çok mahalle çeşmesini de bu kaynaklara bağlamışlar.

Kasaba merkezinde 2 cami, bir de Türk ilkokulu var. Yukarıdaki tepede bulunan bir rum manastırı eskiden bir dini okulmuş.

Tarımsal Üretim: Havzanın tarlaları çok verimlidir. Ürettiği başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, çavdar, yulaf ve mısır ve meyvedir.

1888 yılı aşar vergisi 506.375 krş. olup, bunun karşılığında 116.000 Fransız frankıdır.

Mecidözü Kazası

Coğrafi Durum: Mecidözü kazası, Amasya Sancağının güneyinde yer alır. 7 nahiyesi 135 köyü vardır. bir kaymakamlık merkezidir. Amasya-Çorum yolu üzerindedir. Amasya'ya uzaklığı 45 km.olup güneybatısındadır. Çorum'a uzaklığı da 40 km olup batısındadır.

Nüfus: Mecidözü kazasının toplam 22118 nüfusu vardır. Bunların dağılımı aşağıdadır. Bunların 3512 si kaza merkezinde ikamet eder.

<u>Kasaba Merkezi, Nahiye ve Köylerdeki Toplam Nüfus</u>		<u>Kasaba Merkezi</u>	
Müslüman Sünniler	12.500	Müslümanlar	2300
Müslüman Şiirler	6.200	Ermeni Gregoryenler	710
Ermeni Gregoryenler	2.000	Ermeni Protestan	102
Ermeni Protestanlar	450	Rum Ortodokslar	400
Ermeni Katolikler	118		
Rum Ortodokslar	920		
Toplam	22.118	Toplam	3.512

Akarsular: Çekerek Irmağı, bu kasabanın yakınlarından geçer. Mecidözü çayında birleşir. Bu kasabanın ekili alanları Çekerek ırmağı ile sulanır. Çekerek Irmağı Tozanlı Suyu ve Yeşilırmak bu çevrede karıştırılır. Strabon da bu yanlışlığa düşmüştür.

Bu çevrenin tek güçlü akarsuyu Çekerek Çayı'dır. Bu akarsu Ankara sınırlarından geçip ve Mecidözü kazası sınırları içinde

bulunan Kızlardağı ve Karadağın eteklerinden geçip kazanın sınırları içinde 33 km mesafe katederek önce güneydoğı, sonra da kuzey batıya yönelir.

Mecitözü çayı Kızlar Dağı'ndaki Kurucak köyünden doğar 15 km.lik güney batı yolunu takip ederek kaza merkezine gelir. Buradan Beybükü ve Kalecik köylerini geçer. Tekrar güneybatı istikametinden 46 kilometrelik yolu kat ederek (Yeşilırmağa) Amasya Irmağına karışır.

Tarımsal Üretim: Mecitözü, meyve ve sebze yetiştirilen iyi bir çevredir. Tahıllarda Buğday, Arpa, darı, Mısır, Yulaf yetiştirilir. Üzüm, çeşitli meyveler ve sebze yetiştiriciliğı çok iyidir. Dağlarda ve vadilerde hayvanlar için bol yayılım/otlaklar mevcuttur. Köylerde ve nahiyelerde çok miktarda arı beslenmektedir. Kaliteli ve bol miktarda bal ve balmumum elde edilip dışarıya satılmaktadır. ¹²⁸

¹²⁸ Vitale Cuinet, *La Turquie d'Asie-Géographie-Administrative (Statistique-Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l'Asie Mineure)* I. Cilt Paris 1890, s.611-659

Amasya Sancağı Haritası V. Cuinet, 1890

AMASYALILAŞAN ALMANLAR

Ernst Von Der Nahmer

19. yy'da yaşamış Alman coğrafyacısı ve seyyahı. Biyografisi hakkında yeterli bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Seyyahın Amasya'ya geliş tarihi kesin olarak belli değildir. Yalnız seyahatnâmesinde kendisi Amasya'da olduğu zaman şehrin Mutasarrıfının Mehmet Kemal Bey olduğunu bildiriyor.

Mehmet Kemal Bey, 1898-1900 yılları arasında Amasya Mutasarrıflığı yapmıştır. 1893-1894 yıllarında Ermeni ayaklanmasında yakılan İdadi'nin yerine 1898-1899 yıllarında Nahmer tarafından bahsi geçen okul açılmıştır.

Bu bilgilerden de Nahmer'in Amasya'ya aynı yıllarda geldiği anlaşılmaktadır.

Turhal'dan yol açılarak kestirme bir yol olan çengel boğazını geçerek Amasya'ya doğru ilerlemeye başladık. Boğaza doğru ilerlerken Turhal ovası daralıyor. Boğazı aşp tepeye doğru ilerlerken yağmur yağmaya başladı. Biz ıslanmamak için tepenin biraz altında bulunan iki handan birisine girdik. Demek ki bu günlerde yağmur çok yağmış olmalı ki; oradan geçen derenin yatağı, sellerin getirdiği taş ve kumla dolmuş köprüde yıkılmış. Hiçbir tedbir alınmamış, oysa derenin yağmur yağmadığı zaman suları çok akıyor. Çengel boğazı haydutlar için uygun bir pusu ve soygun yeri. Yolda çok bozuk. İşin iyi tarafı Deli çayın kenarında uygun bir yol bulunuyor. Amasya sancağı sınırlarına girdiğimizde yol birden bir düzeldi. Herhalde biz gelmeden kısa bir zaman önce tamir edilmişti. Atlar ve arabalar biraz rahatladı. Küçük çayın kenarına doğru ilerledik. Sanki ilerlediğimiz bu dere yatağı birden bire genişledi. Dere suyunun her iki tarafta sulayabileceği bahçeler bağlar tarlalar karşımıza çıktı.

Bu vadide bol miktarda haşhaş ekilmişti. Kadınlar ellerinde küçük bıçaklarla haşhaş kozalarını nakış işler gibi enine çiziyorlardı. Çıkan sütü biraz bekletip kazıyarak alıp afyona dönüştürüyorlardı. Marmara bölgesinde afyon aynı şekilde elde ediliyor. Ağaçların üzerine tırmanmış su kabakları ağaçların dalları arasında yerleştirilmiş arı kovanları belki nazarlık belki korkuluk amacıyla bir şeyler asılmış.

Bu vadideki orman içindeki evlerin ilginç mimarı var. Çeşitli renklerde boyalı birbirine geçmeli kafesler gibi. Pencereler cumbalı ve sağlam kapakları var.

Daha aşağılara güneye indikçe bu ev tipleri değişmeye başladı. Yukarıdaki orman içindeki evler, baskınlara ve çeşitli tehlikelere karşı korunmak için böyle yapılmış. Yeşilırmağın-Deliçayla birleştiği yerde manzara birdenbire değişti. Düzenli Avrupa tarzı kırmızı damlı evler, geniş dut bahçeleri birden bire gözlerimizin önüne serildi. Herhalde ipekçilik yapanlar buralarda çok zenginleşmiş. Irmağın her iki tarafı zengin, yeşil, gür ağaçlarla dolu. Yolda ilerliyoruz. Bir araba çamura batmış, onu kurtarmak için yardım ettik.

Herhalde Amasya ipek böcekçiliğinin odağı buralardır. İpek böceklerini beslemek için geniş dut bahçeleri var. Böceklerle her an taze yeşil dut yaprağı vermek gerekiyor. Bu iş çok emek ve gayret ister. Civarda herkes dut yaprağı kesmek için çalışıyor. Yanımızdan yeşil yapraklı dut dalları taşıyan üreticiler geçiyor.

Bu keyifli seyrin sonunda Kaynarhan'a geldik. Hanın biraz yukarısında güçlü bir kaynak çıkıyor. Han adını buradan alsa gerek. Bu kaynaktan çıkarken güçlü hava kabarcıkları çıkıyor. Kocaman dallarında meyve olan bir armut ağacı bu gür kaynağı dalları altında saklıyordu. Hiçbir kimse uzanıp dallardan armut koparamıyor. Buna benzer bir olayı Urfa'da görmüştük. Herhalde burada bir İslam evliyasının türbesi var. Meyveler kutsal sayıldığından dokunulmuyor.¹²⁹

Kuzeye doğru yol alarak Yeşilırmak vadisine girdik. İki tarafı da sert kayalıkla dolu olan bu vadiye ilerlemek çok zor. Heriki tarafta ta Amasya'ya özgü teknikle yapılmış su dolapları kurulmuş. Irmak kenarına uzunca su kanalları açılmış. Boyları çok büyük olan su dolapları, ırmaktan aldıkları suyu, yüksekten eğimli düşey olarak yerleştirilmiş oluklara boşaltıyorlar, sular hızla bahçelere akıyor.

İlerlerken uzaktan çok güzel fındık ağaçları bulunan bahçesinde dostum Krug'u gördüm. Koşarak yanımıza geldi. Kısa bir selamlaşmadan sonra bizi evine götürdü. Bu günlerde kendisi Amasya Sancağı Reji Müdürü olarak görevlendirilmişti. Kendisini böyle önemli kilit bir görev aldığı için tebrik ettik.

Balkonunda oturduğumuz bu güzel evi tüm Amasya vadisine

¹²⁹ Dr.Ernest Von de Nahmer, Von Mittelmeer Zum Pontus, Berlin, 1904, s.233-251

hakim bir noktada bulunuyordu. Gözlerimin önünde şimdiye kadar Anadolu'da gördüğüm en güzel en büyüleyici manzara serilmişti.

Bay Krug'un bu güzel evinde birçok Avrupalı meşhurlar, bilginler konuk oldu. Saygıyla içtenlikle hürmetle ağırlandılar. Oryantalist(Doğu bilimci) 1958 yılında Dr. Barthe ve Dr.Mordtmann antik harabeleri titizlikle inceledikleri zaman bu evde misafir oldular. Tchaçev de iki kez Amasya'ya gelerek jeolojik araştırmalar yaptı. Onun ikinci gelişi 1848 yılındaydı. G.Hirsfield'de çok zor ve uzun araştırmalar için geldiğinde Amasya'ya geldiğinde oda bu Bay Krug'un evinde ağırlandı.

Bu evde misafir olmak için ünlü veya bilgin olmaya gerek yok. Sıradan herhangi bir Avrupalı ailelerde bu çevrede görevli veya turistik gezi için gelenlerde bu evde konaklayıp ağırlandılar.

Avrupa'da ünlenen bu güzel evin cömert, çalışkan sabırlı sahibi Bay Krug, 60 sene evvel Amasya'ya gelmiş August Krug ve beraberindeki ailelerini, Frayburg'da İpek firması sahibi Bay Meez Amasya'da kurduğu yeni bir ipek fabrikasında (ipek böceği kozasını iplikleri ayırmak) çalıştırmak ve işletmek üzere ustabaşı olarak getirildiler. Burada istedikleri nitelikte modern yöntemlerle çalışan disiplinli ustalar bulamadıklarından sonraları daha çok usta ve işçi getirdiler.* Bunların çoğunluğu Almanya ve İtalya'nın kırsal kesiminden gelen fakir, çalışkan terbiyeli dürüst Katoliklerdi.

Krug'dan başka gelenlerin hepsi Alman kökenlerini, Alman bilinci,dinini, kültürünü unuttular. Ermeni ve Türk Müslüman kızlarıyla evlendiler. Bir kısmı Protestanlığa, bir kısmı Müslümanlığa

* Amasya, sanayi işletmeleri bakımından Anadolu'nun en zengin şehirlerinde biridir. İpekçiliğin orada çok eski bir geçmişi olmalıdır ki Marko Polo bile Amasya şehrinin ismini vermemekle beraber, bölgede ipek sanayisinin gelişmiş olduğundan bahsetmiştir. Merkezi Almanya'nın Baden Eyaletindeki Freiburg kentinde olan bir ticaret firmasının Amasya'da ipek fabrikası vardır. Farklı dinlerden kız, erkek, yüzlerce çocuk orada kozaları açma işinde çalışmaktadır, çünkü bu işlem için çocukların narin elleri çok uygundur. Ziya Bey bu fabrikayı gezdi ve neşeli şarkılar söyleyerek işlerini yapan bu kadar çok kız çocuğunu görünce çok kızdı.Katı ahlak anlayışına sahip bir Türk olarak buna tahammül edemezdi. Türk kızlarının derhal işten ayrılmasını emretti! Bu kızların kimbilir kaç tane fakir baba, yaşlı anne ve küçük kardeşi elemeğiyle geçirdiğini, o kızların ana babalarının en az Ziya Bey kadar iyi Müslüman oldukları halde bunda bir sakınca görmediklerini, bu ülkede çalışanların emeğinin sermaye tarafından sömürülmesine karşı bir işçi ploteryasının henüz gelişmediğini ve namusuyla çalışmanın insana bütün idealist ikiyüzlülüklerinden daima daha fazla saygınlık kazandırdığını, onu daha iyi bir insan yaptığını hiç düşünmedi. Kısacası Ziya Bey çalışmalarını yasakladı. Ayrıntılı bilgi için bakınız. A.D. Mordtmann İstanbul ve Yeni Osmanlılar, çevren Gertrude Söngü-Habermann-Önsöz: Erol Üyepazarcı, İstanbul 1999.

yöneldi. Ermenilerin ve Türklerin damatları oldular. Almanlıklarını yavaş yavaş kaybettiler ve soyadlarından başka Almanlıkları kalmadı. Bunların çocukları da Almancayı unuttular. Türkiye'deki Levantenlere (Tatlısu Frengi) benzediler. Kısacası onlar Amasyalılaştılar.

Yalnız İstanbul, İzmir ve diğer liman şehirlerinde yaşayan şımarık, Müslüman Türk halkının değer yargılarına saygı göstermeyen bezirgân tefeci tipler haline gelmediler. Hepsi Amasya ve çevresine saygı gösteren dürüst çalışkan ağır başlı, buradaki halk tarafından sevilen kişiler oldular. Atölye tipi üretimle demircilik değirmencilik, modern ipek ipliği elde edilmesi yönünde buralarda modern işletmeler kurdular. Ekonomik yapının her alanında tarımsal ve endüstriyel üretimin artması ticaretinin gelişmesi, çevrenin yaşam düzeyinin yükselmesine katkıda bulunur.

Amasya ve çevresinin kalkınması halkın ve kendilerinin zenginleşmesi yeni teknolojilerle tanışması güzel, insanlık için iyi girişimler. Fakat milli benliklerini dillerini, dinlerini unutmaları bağışlanacak bir suç değil.

Fakat bu suç iş ve ekmek için buralara gelen insanlarda değil. Onlar Almanya'yı unuttular. Onlara hiç kimse yardım etmedi. Sosyopsikolojik buralarda yalnız kaldılar. Bu şekilde yarı Türk yarı Ermeni oldular. Amasya'da onların ihtiyaçlarını giderecek hiçbir Alman okulu ve Katolik kilisesi yok. Kültür ve dini bu kişilere öğretmek Fransız Katoliklerinden beklenildi. Kudüs'teki Alman Katolik kilisesinden de yardım görmediler. Anadolu'da Alman Katoliklerinin doğru dürüst hiçbir kurumu yok. Demiryollarını yaparken bile Katolik kilisesi yapmak aklımıza gelmedi. Bu sancakta bulunan Protestan misyonerler Almanlar ve Ermeniler arasında çok çalıştılar. Dini bakımdan Almanlara yardım. Bir kısım Alman sonradan burada Protestanlığa geçti.

Bu konsolosluğun Samsun'da açılması düşünülmüştü. Ama vazgeçildi. Samsun'daki Alman vatandaşlarına Avusturya konsolosluğu hizmet veriyor.

Amasya'daki sanayinin ve ticaretin gelişmesine Alman kolonisinin büyük katkıları vardır. Onların motivasyonu, Avrupa'daki değirmencilik un öğütme teknoloji ve teçhizatla kurulmuş değirmencilik, Türkler arasında da gelişmiş. Üretilen unlar Erzincan, Sivas ve Kayseri'ye satılıyor.

Bir zamanlar Ziya Paşa'nın mutasarrıflığı döneminde Bay Meez'in ipek ipliği fabrikasında Mutasarrıf şehrin ileri gelenleri ve ulema/din kadınların küçük kız ve erkek çocukların çalışmasını istemediler. Böceğin buharla öldürülmesine karşı çıktılar. Oysa olgunlaşmanın kozanın içindeli böceğin çok çabuk öldürülmesi gerekmektedir. Bu süre uzarsa ipliğin kalitesi düşer.

Ortaçağ'da Marko Polo isim vermeden Amasya ve çevresinde ipekçiliğin çok meşhur olduğunu belirtir.

Yakın zamanda bu çevrede ipek böceklerini bulaşıcı bir hastalık sardı. Mistrofttor adlı bir Rus bilgin Amasya'ya gelerek bu hastalığın teşhis ve tedavisini tespit etti. Uyguladığı ilaç salgını önledi.

Şehre girildiğinde de dut bahçeleri ve ipek böceklerinin yetiştirilmesi için yapılmış küçük odalar göze çarpıyor. Eskiden beri Amasya elmalarıyla meşhurdur. 1652 de şehre gelen Evliya Çelebi çok lezzetli, sulu 40çeşit armut, nefis çok güzel kiraz, erik ayva yetiştirildiği bunların düzenli olarak Osmanlı sarayına gönderildiğini anlatır. Bugünlerde de padişah hanımlarının hanım sultanların adına bu çevrede geniş bahçeler varmış. Bu hanımlar bahçelerinde çalışan 400 bahçıvanı daha fazla meyve ve sebze üretmek ve İstanbul'a getirmeleri için sıkıştırırlarmış. Bahçıvanlarda evlerine ve köylerine gidip-gelecek zaman harcamamak için evlerini basit ve küçük damsız şekilde bahçelerin içine yapmışlar. Yüzyıl önce bütün evlerin damları düz olup sıkıştırılmış toprak örtülü imiş. Yazın bahçe sulandığı ve yağmur yağdığı zaman ve kışları bu evler ıslandığı zaman oturulamaz hale geliyormuş. Şimdi evlerin hemen hepsinin çatıları kırmızı kiremitle kaplıdır ve çoğu iki katlı çok odalıdır.

Şehir sakinleri eskiden içme sularını Yeşilırmak'tan getirirlermiş, şehirde kargaşalık çıktığı zaman sular kesilirmiş. Şimdi Amasya tepelerinden getirilen kaynak suları bir çok çeşmeye bağlanmıştır Hatta şehrin iki tarafında bulunan çeşmelere giden sular çok sağlam madeni borularla Yeşilırmağın tabanından/suların altından döşenen borularla akıtılıyor.

Şehrin ortasında Sultan Bayezid tarafından yaptırılan cami ve külliye ırmağın kenarında sağlı sollu çeşitli vakıf arazilerine kayıtlı su depoları bulunuyor. Daha yukarı çıkınca kaya mezarlar karşımıza çıkıyor.

Avusturya İmparatoru Ferdinand'ın elçisi olarak 1554 de

Amasya'ya gelen Busbeek hükümdarın isteklerini Kanuniye kabul ettiremedi. 1-2 yıllık ateşkes ve barış süresi kopardı. Ama Osmanlı İmparatorluğunun Ankara'daki Augustos Anıtını (Momentum Ancrionum) lale nergis, mavi-mor çiçekler açan bir ağaçcığı Avrupa Busbeek sayesinde tanıdı.

Amasya şehir merkezinde 20.000 kişi ikamet ediyor. Bunların 10.000 Müslüman Türkler oluşturuyor. 7500 de Ermeni bulunuyor. Son yıllarda şehirdeki ekonomik canlılık servet sahibi ve zanaatkar Ermeniler için çekim noktası olmuş. Şehrin geriye klan 2500 nüfusunu da Rumlar yeni gelmiş Balkan ve Kafkas Müslüman Türkleri, Çerkezler, Gürcüler oluşturuyor.

7-8 yıl önce şehirde yaşanan Ermeni ayaklanmasında isyanın elebaşlar Amasya'ya dışardan gelmiş kışkırtıcılar olduğu ortaya çıkınca, Ermeni ahaliye pek zarar verilmemiş.

Bu harabeleri gezen Moltke'de tepeden şehrin görünüşünün manzarasının güzelliğine hayran kaldığını kalesini almayı Moğolların ve Timur'un gerçekleştiremediğini anlatır. Bu gördüğümüz manzarası çok eski çağlarda Strabon'da zamanımıza taşımıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun güçlü dönemlerinde Amasya'da 250 camii, 48 medrese 40 tane tekke varmış.

Bu güzel özellikleri yanında bu şehir zaman zaman kanlı taht kavgalarını, isyanların görüldüğü talihsiz bir kent olarak ta adını duyurmuştur. En ünlüsü ve açıklısı kanuni ve oğlu Mustafa arasında olanıdır. Babasına Amasya'da isyan bayrağı açan Şehzade Konya Ereğli'sine kadar kovalandı. Orada yakalandı ve boğularak öldürüldü. Baba-oğul arasındaki bu acılı olay ünlü Fransız trajedi yazarı (Kont ?) Karolenes'in bir oyununa konu olmuştur.

Amasya'ya geldiğim zaman şehrin her tarafı şantiye gibiydi. En iyi yollar tamamlanmak üzere idi. Şehrin girişinde işçiler yol yapımında çalışıyorlardı. Irmağın kenarında küçük bir baraj tamamlanmak üzere idi. Amasya mutasarrıfı (Muhammed) Mehmet Kemal Bey'le tanıştırıldım. Kendisi yaşlıca siyah sakallı zarif yüzlü, hafif ela gözlü uzun boylu, çalışkan gayretli bir kişi idi. Enteresan olan benimle güzel Almanca konuştu. Hayretler içinde kaldım, sohbetimiz sırasında diplomat olan babasının Viyana'daki görevi sırasında orada Almanca'yı öğrendiğini ciddi bir eğitim gördüğünü Avrupa kültürüyle yetiştğini söyledi. İlerici bir genç Türk olan M.Kemal Bey Padişah (II. Abdülhamit) tarafından bir çeşit sürgün olarak Amasya

mutasarrıflığına gönderilmiş. Fakat o siyasi sürgünlüğüne sinirlenmeden/aldırış etmeden tüm enerjisi ile bu şehir için çalışıyor.

Amasya'da bulunduğum günlerde uzunca süren bir sağanak yağmur başlamış arkasından da şiddetli bir dolu bastırmıştı. Şehir yer yer balkanlardan gelmiş, bazıları henüz evlere yerleştirilmemiş açıkta kalan göçmenler vardı. Yağmur ve dolu Amasya halkının evlerine işyerlerine bağ ve bahçelerine zarar vermişti.

Ben, mutasarrıfın makamındayken perişan göçmenlerin temsilcisi evleri iş yerleri yıkılan bağ ve bahçeleri sel baskınına uğrayan şehir sakinleri Alman cemaatinden Dr.Zimmer geldiler. M.Kemal Bey onları alçak gönüllükle gerekiyorsa yeniden inşa edileceğini, vergilerin erteleneceğini açıktaki göçmenlerinde en kısa zamanda yeni yaptırılan konutlara yerleştirileceğini güven verici bir şekilde söyledi.

Amasya'da neredeyse tanrı gibi sevilen özel bir dini alaka gören şii ilahiyatçı büyük bilgin Şeyh Hamza (Nigari)'nın türbesini ziyarete gittim. Türbedâr kılavuz şeyhin bacanağı imiş. Bana onun kutsal cübbesini ve bazı özel eşyalarını gösterdi. Terbedâr çeşitli dilekleri, dertleri olan hastalıklarına çare aramağa gelen çocuğu olmayan kadınlar çoğunluğu kadın ve genç kızlardan oluşan ziyaretçileri para karşılığında türbeye alıyor. Onlara kutsal cübbeyi gösteriyor. Ziyaretçilerde buraya çokça hediyeler getiriyorlar. Türbedârı pek gözüm tutmadı. Zaten şehirde bu kişinin şeyh Hamza'nın türbesini çıkar amaçlı kullandığını, çok zenginleştiğini, bir nevi eşkiya olduğunu söylüyorlardı.

Şeyh Hamza, Amasya'nın köklü asil ailelerinden Şirvanizadelere mensupmuş. Şirvanizadeler dürüst, çalışkan, dindar, modern kimselerdir. Avrupalıların Amasya ve civarına getirdikleri yeni tarım aletlerine ve yöntemlerine (pulluklara) çok rağbet ederler. Almanlara çok iyi dostlukları vardı. Otuz sene önce vefat etmiş Osmanlı devlet kademelerinde önemli görevler yapmış Mehmet Rüştü Paşa gibi birçok yönetici asker ve devlet adamı şirvanizadelere mensuptur.

Şeyh Hamza yazdığı bir kitapta Hz.Muhammed'ten sonra gelen halifelerin sırası konusunda hararetli bir karşıt görüş ileri sürmüştür. Olay padişaha jurnal edilmiş Şeyh Hamza Harput'a sürgüne gönderilmiştir. Bir iki yıl sonra orada vefat etmiş, cenazesi sevenleri tarafından Amasya'ya getirilerek defnedilmiştir. Kendisi

Ebubekir soyundadır.¹³⁰

Şeyh Hamza'nın türbesi, Büyükcami (Bayezid) nin sağ tarafında bulunuyor. Onu sevenler buraya bir cami ve türbe yaptırmışlar. Buraya hediye olarak getiren yiyeceklerde fakirlere ve dini öğrenim gören çocuklara yemek çıkarılır. Türbe civarında Şeyh adına birde Müslüman din okulu açılmış okula büyük rağbet var.

Mehmet Rüştü Paşa'nın şehrin sağ yukarısında Tersakan Irmağının Yeşilirmak'la birleştiği yerde türbesi bulunuyor. Mahalle onun ismi ile anılıyor. Türbenin yanında yani yapıldığı anlaşılan kapı girişinde büyükçe bir kitabe bulunan küçük Rum kilisesi var. Kilisenin içi Ortodoks Hristiyan azizlerinin resimleriyle dolu. Yanında Rum cemaatinin bir ilkokulu var. Padişah Rumlara çok geniş

¹³⁰ Şeyh Hamza Nigari: (Azerbaycan_Karabağ 1798-Harpur 1886)

Memleketinde dini öğretim ve eğitim gördükten sonra Sivas'a gelmiş, burada Mevlana Şah İsmail'in öğrencisi olmuştur. Hocası ile birlikte Amasya'ya yerleşmişlerdir. Hocası/Şeyhi Mevlana Şah İsmail, görüşlerini yaymak için Hamza'yı Arabistan, Irak, Suriye, Kafkaslar ve Türkistan içlerine göndermiştir.

Uzun yıllar sonra (1855'de) Amasya'ya dönen Hamza Nigari buradaki medreselerde öğrencilere ders vermiş, halka da kendi dini felsefesini anlatmış, birçok taraftar kazanmıştır. Oğlunun ölümü üzerine Amasya'dan ayrılarak Merzifon'a yerleşmiş, orada görüş ve felsefesini anlatmaya devam etmiştir.

Amasya ve çevresinde, halk arasında şöhreti hızla yayılmış, görüşleri benimsenmiştir. Hamza Nigari baskıya, zulme, soyguna karşı çıkmıştır. Müritlerini yoksul köylüler, kasabalı zenaatkarlar, orta sınıf halk teşkil etmiştir. Birçok din adamı yetiştirmiştir.

Hamza Nigari'nin faaliyetleri ve yazdığı eserler 1883 yılında bir dilekçe ile Padişah II.Abdülhamit'e Jurnal (şikâyet) edilmiştir. Padişahın emri ile İstanbul'a götürülmüştür. Altı ay burada kalmış, arkasından Harput'a sürgün edilmiştir. Samsun'a geldiğinde Amasya ileri gelenleri ve çevre halkı onu karşılamaya gitmiş, yöneticilerden bir iki gün izin alınarak onunla uzun uzun görüşmüşlerdir.

Bir buçuk yıl Harput'ta sürgün hayatı yaşayan Hamza Nigari 1886 ilkbaharında orada vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine taraftarları cenazesini Amasya'ya getirerek Bayezid Paşa mahallesinde bir evin arsasına defnetmişlerdir. Amasya halkı, Azerbaycan ve Türkistan 'daki müritleri topladıkları yardımlarla burada kendi adına bir türbe ve cami yatırmışlardır.

Hamza Nigari zamanın bütün dini ve pozitif bilimleri konusunda uzman, alçak gönüllü, cömert, sabırlı bir kişi idi.

Günümüzde onun dini görüş ve felsefesi hakkında ayrıntılı bir inceleme yapılmış değildir. Eldeki dağınık ve kut bilgilerden İslam dininin birleştirici, modern, eşitlikçi bir din olduğunu, yalnız ibadetin yeterli olmayıp dünyadaki teknolojik gelişmelere, üretime ayak uydurulması, tarımda ve sanayide de modern yöntemlerin kullanılması, teknik ve müspet öğretim kurumlarının yaygınlaştırılmasını yandaşlarına anlattığını biliyoruz.

E. V. Nahmer, Hamza Nigari'nin bir Şii ilahiyatçısı olduğu bilgisini veriyor. Fakat eserlerinde böyle ayrımcı ve keskin bir anlatım tarzı yoktur. Yalnız görüşlerini benimseyenler ve türbesini ziyaret edenlerin büyük çoğunluğunu fakir ve kırsal kesimden, her mezhepten insanların oluşturduğunu gördükten sonra böyle bir kanıya vardığını sanıyoruz.

Amasya Ünlüleri Osman Fevzi Olcay_Osmanlıdan çeviri: Turan Böcekçi_Amasya Belediyesi Kültür Yayınları 2002 Ankara_44 ve 45. sayfalar

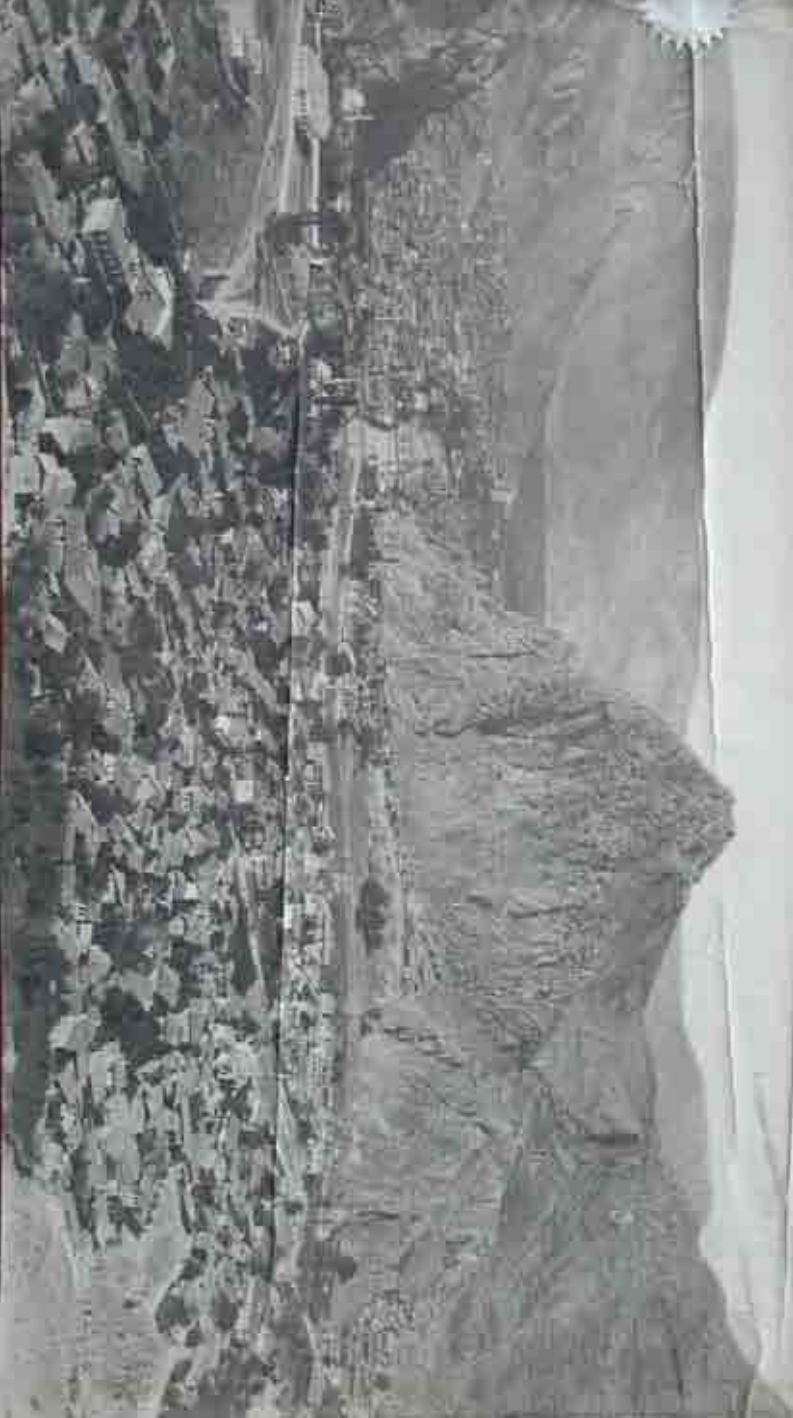
din ve eğitim izni vermiş. Fakat onlar verildikçe daha çok istiyorlar.

Amasya'da eğitim ve öğretim faaliyetleri çok ileri düzeyde. Ben orada iken aynı zamanda tarım ve sanayi için gerekli teknik elemana yetiştirecek, sosyal ve fen bilimlerini öğretecek yeni bir yatılı (Rüştiye) açıldı. Okulda modern aletler ve makineler var. Öğrencilerin giderleri şehir bütçesinden karşılanıyor. Müslüman ve Hristiyan öğrencilerden okula çok talep var.

Fakat tüm Osmanlı'da olduğu Amasya'da okullarını bitirenler mutlaka bir devlet kapısında görev almak istiyor. Kendi iş yerlerini kurmuyor. Ama bunları istihdam etmek için boş kadrolar yok. İşsizliklerine çözüm bulmak için yeni memuriyet kadroları açılıyor. Fakat aldıkları maaş çok düşük olmasına rağmen devlet bütçesi için ağır ağır bir yük oluşturunyorlar.

Son zamanlarda kırsal kesimde görev yapan güvenlik kuvvetleri kadrosuna Rum Jandarmalarda alınmış. Bu kişiler halka şımarıkça ahlaksızca davranmış. Müslüman halk büyük tepki göstererek mutasarrıfa şikâyet etmişler. Rum jandarmalar azarlanarak, hak ettikleri cezalara çarptırılmışlar.¹³¹

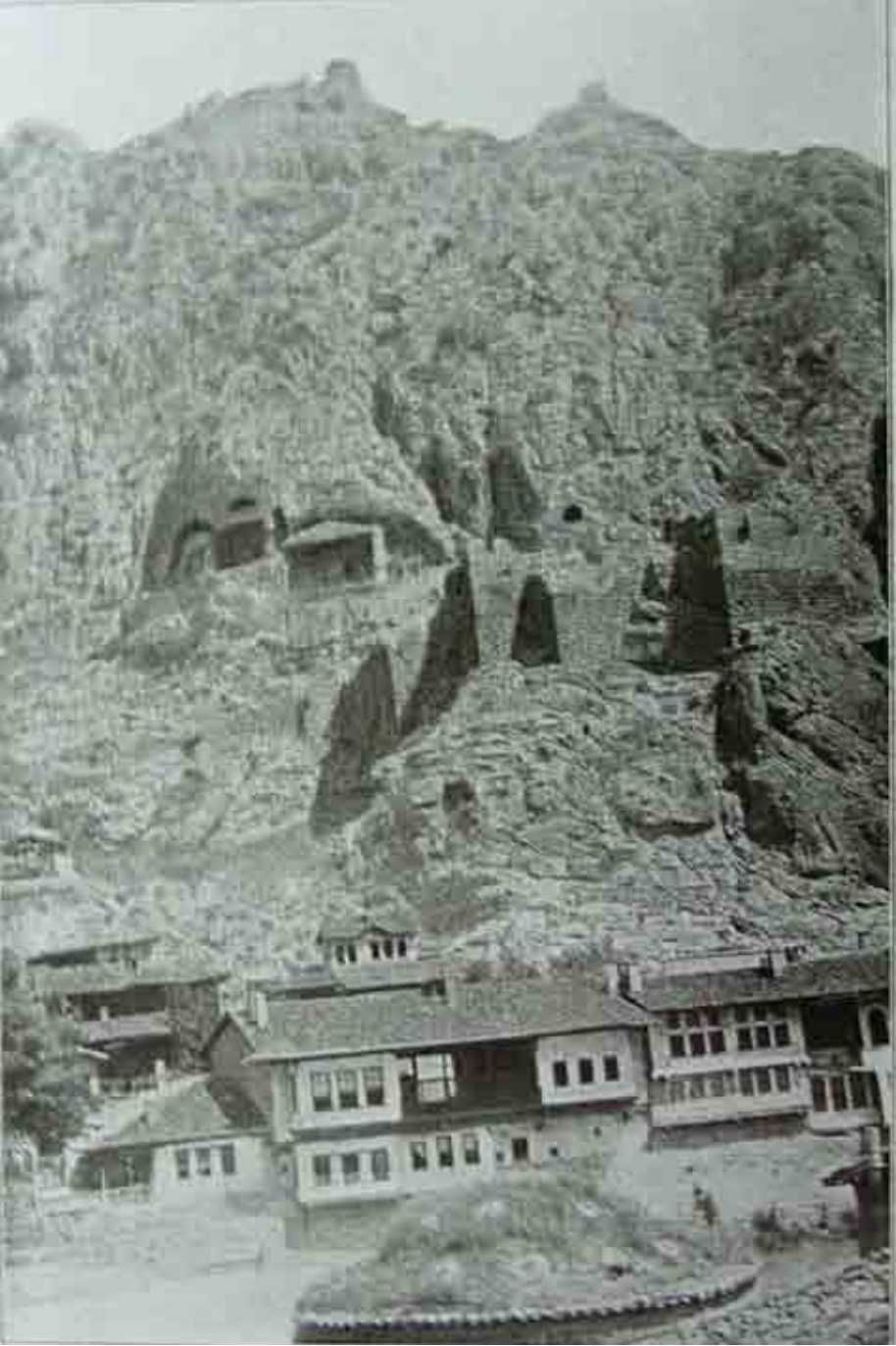
¹³¹ Dr.Ernst von der Nahmer, Dom Mittermeer zum Pontus 1904, Berlin, s.236-251.

Amasya Panoramasi -Nahmer 1900-

Yeşilırmak Kenarında Su Dolapları

Kral Mezarları

BEŞ CEMALLİ, MÜJDELİ, CİLVELİ, VATANİ VE SİYASİ AMASYA DESTANI:

Âşık Cemal

Yaşamı hakkında ayrıntılı bilgi bulunamamıştır. Elimizdeki tek bilgi Amasya Destanındaki fotoğraf ve sözleridir.

Elindeki teberi ve başındaki dilimli tacı onun alevi-bektaşî geleneğinde gezici bir saz şairi olduğunu göstermektedir.

Âşık Cemal 6 Eylül 1914 tarihinde Amasya'ya gelmiş, 7 Eylül 1914'de Samsun'a hareket etmiştir.

1926 yılında yayınlanmış eski Türkçe, 16 sayfalık bir "Amasya Seyahatnâmesi" adlı bir eseri olduğu bilinmektedir.

Amasya mutasarrıfı Cemal Paşanın hükümeti resmi odasında Cemal Uhud'un(*) lağvinden iki gün önce; arş ileri marşını çaldıda geldi.

* * *

Samsun'da Gümüşcüyan'ı beklerken, Gümüşcüyan vapuru
Giresun'da battı.

Ne hikmet bu yahu, tesadüf etti; Gül Cemal ile Cemal bu şehre geldi.

* * *

Arş ileri marşını resmi odada, Cemal'e çaldıran aşk-ı vatandır.
Ferhad yurdunda, Cemal Paşa'ya şu sazı çaldırtan aşk-ı vatandır.

* * *

İslam düşmanı, Rus bandiresi, inmezden önce arefeden beri
Omuzumda, böyle divane gibi Cemal'i gezdiren aşk-ı vatandır.

* * *

Şeyhzadem köşkünün yanındaki köşkde, mazharından şu saz yadigâr
oldu.

Arş ileri marşını Amasya da çaldı, sazdaki cilve aşıkâr oldu.

* * *

Beş telli sazın, dört tellerini kopardım, hatta geçen receb ayında
O zamandadır beri bu telli saza âşıklar kaldı hep merakta.

* * *

Arifler anlar bir telli sazı, perdesi on iki nedir niyazi
Bir padişaha, on iki vezire duâdır, sıtkile sazın avazı

* * *

* 9 Eylül 1914 kapütülasyonların kaldırılması.

Arş ileri şan ve şerefindir senin, arş ileri arş ileri ey şanlı ordu.
Desinler şan ile Kafkas yolunda, şevketlü ordu çadırlar kurdu.

* * *

Sancağımız şanlıdır, namımız Osmanlıdır,
Ordunun arslanları silahları kanlıdır.

* * *

Arş ileri, arş ileri! Bizimdir zafer, artık yeter,
Zafer turu müjde olsun, düşman oldu besbeter.

* * *

Evvelki razaman-ı şerifte, İstanbul'da Koca Mustafa Paşa'da, Ramazan Efendi Dergâh-ı şerifinde bendenize hizmet-i naçizâname, mükâfaten olarak, şeyhzadem Şeyh Mehmet Efendi, bendeniz Cemal dailerini; Veli Efendi civarında, Tepebağı'nda bulunan köşklerinde şevval-i mükerremde (Ramazan bayramında) götürmüşlerdi.

Misafir olduğum köşkün bitişiğindeki köşkte sakın Mazhar Bey'den iş bu beş telli saz bendeniz seyyah Cemal'e yadigar olmuştu. Fransız, Moskof, zavun(?) ve İngilizin kahrı için bu sazın dört telleri koparıldı, Osmanlı, Alman, Avusturya ittiheadını delalet etmek üzere bir tek tel üzerinden 12 perde ile geçen, Receb-i şerifin 13 günü, Bandırma'dan Bursa, Eskişehir, Ankara tarikiyle Amasya'ya muvasalat olundu.

Kapütülasyon'un lağvından iki önce Amasya Mutasarrıfı Cemal Paşa'nın hükümet-i Resmi odasında şu yadigâr saz ile tek tel üzerinden arş ileri marşını çaldı. Sazın on iki perdesinden kopan iki perdesi Amasya'lı sazıcı Cemal Usta tarafından bağlandı. Yaşı ve şahsiyeti seyyah Cemal dainize benzeyen Amasya Mevlevi şeyhi Cemal Efendi ile görüşölüp Havza ve Kavak yoluyla Samsun'a vasıl olunduktan sonra Gümüşcüyan Vapuruna binmem için Samsun Mutasarrıfı Necmi Paşa'nın Samsun-Gümüşcüyan acentesine 7 Eylülde yazmış olduğu tezkire 7 Eylülde kayboldu. Yine 7 Eylülde tekrar Gümüşcüyan Vapuru için yazılan tezkire ile Samsun'da işbu Gümüşcüyan Vapurunu beklemekte iken Eylülün 8. günü gece saat beşte Gümüşcüyan vapuru Samsun'a gelirken Giresun'da battı. Onu müteakip tesadüf ile Gülcemal Vapuru ile seyyah Cemal'i Samsun Mutasarrıfı Necmi Paşa İstanbul'a gönderdi. Bir tek telli saz ile Amasya seyyahı Cemal dainiz bir, Amasya Mutasarrıfı Cemal Paşa iki, sazın on iki perdesinden kopan iki perdeyi bağlayan Amasyalı Sazıcı (Cemal Usta) üstüne üç, yaşı ve şahsiyeti Seyyah Cemal'e

benzeyen Amasya Mevlevi Şeyhi Cemal Efendi dört, Gümüşcüyan'ın batmasından sonra tesadüf Gülcemal vapuru beştir.

Malum ve müsellim âlimdir ki savm ve salad hac ve zekât ve Kelime-i şahadet olmak üzere islâmın şartı beş olup, beş şarttan biri bulunan namaz dahi beş vakit olarak İslama farz olmuş, İslâmın nur-u didesi olup, her zaman ruhaniyet-i aleyhilerine muhtaç bulunduğumuz beş zat-ı alişandan ibaret bulunan Hamse-i Ali Aba, Ehl-i Beyte, iş bu vakit namazda tecelli eden Cemal Mevla hakkı için Arş ileri Cenab-ı Hakkın Cemal sıfatı olup, beş Cemal ile icra olunan Amasya seyahat-ı ve Daiyenesini tasvir eden işbu her destan-i vatani ve siyasi, cilveli, müjdeli bir destan-ı hikmet beyan olunduğundan, erbab-ı Fehm ve irfan ve izana yadigâr olsun.

Evkaf-ı Hümayun teberrukat (bağışlar) kalemiye kâtiplerinden emekli, İstanbul'da Koca Mustafa Paşa'da Ramazan Efendi sakın fukara-i dervişandan Amasya seyyahı Ahmet Cemal.

Âşık Ahmet Cemal

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA; AMASYA

W.J. Childs

Yaşamı hakkında bilgi bulunamamıştır. Kitabından edindiğimiz bilgilere göre 1880-1920 li yıllarda Anadolu'da ve Suriye'de faaliyet gösteren bir İngiliz diplomatı olduğu tahmin edilmektedir. Childs 1916'da Amasya'ya gelmiştir.

Dar ve derin vadi- Pekmez yapımı-Uğursuz bir ses-Türkiye'deki en resmedilebilir şehir; Amasya. -Uçurum ve ırmak.- Yemek seçimi; kebaplar. -Ay doğuşu.- Şarkı söylemek ve davul. - Amasya'da tutuklanmak.-Bir Ermeni'nin yardım teklifi. – Eczanede; Bay Edward Grey kimdir? -Amasya valisi ile görüşme.- Ahmet ile kaleye tırmanışımız.- Anadolu'daki hazine. -Gün doğuşunun izleri.-Sabah manzaraları.-Bir hırsızın cezalandırılması- -masya'nın eski binaları. -Aynalı mezar. -Amazonların diyarı. -Geçmiş günün Amazonları. -Amasya'nın bahçeleri. -Amasya Alman kolonisi. - Amasya pazarından insan manzaraları. -Niksar'a doğru ırmak kenarında gidiş. -Kaya kovuklarında yaşayan göçebeler. -Dilenci çocuklar.

Öğleden sonra, beni ünlü Amasya vadisine götürecek olan dar ve uzun bir vadiye geldim. Buradan baktığımda gece konaklamak için Amasya'ya doğru giden kalabalık bir kervan trafiğinin dumanları arasından Bağdat yolunu tekrar görebiliyordum. Havza'dan beri akış yönü boyunca takip ettiğim "Ters akan" nehri, her biri kendi tarafında derin kayalıklara sahip yolların arasından akıp gitmekteydi. Vadi alçaldıkça, tarlalar ve meyve bahçeleri görünmeye başladı ve daha sonra bu bahçeler ve tarlalar genişleyen bu bölgeyi tamamıyla kapladı. Buradan Anadolu'da bereketli topraklarıyla ünlü bir bölgeye geldim. Bu bereketli bahçeler eski zamanlarda Amasya'nın "Anadolu'nun Bağdat'ı" olarak tanınmasına yol açan topraklardı.

Bu dar geçidin bol verimli, sulak, yeşil tabanıyla yan kısmındaki çıplak kuru kayalıklar arası sanki bir vahayla çöl arasındaki tezadı temsil ediyordu. Aşağıda durgun bir nehir üzerine çekilmiş setlere ve bentlere rağmen hızla akıp gitmekteydi. Sarp, kurak yamaçlar, karanlık uçurumlar ve bin feet kadar yükseklikteki kayalıklar bu zengin ormanlığı çevreliyordu. Bu bölgeye aniden giren

biri buranın hangi iklime ait olduğunu ya da dünyanın neresinde yer aldığını tahmin etmekte oldukça zorlanırdı. Sıcaklık yüksekti, güneşin ışıkları bembeyazdı. Akbabalar bulutsuz ve durgun gökyüzünde daireler çizerek uçuyorlardı

Su dolapları durmaksızın çalışıyordu. Meyve ağaçları asmalar ve süs bitkileri arasında şehrin evleri saklamışlardı. Bina zar zor görülebiliyordu. Evlerin avlularında alçak asmalar dışında, ağaçlar ve bitkiler tıpkı bir İngiliz bahçesini andırıyordu. Tam bu noktadan bakıldığında yukarıda kayalıkların üzerinde görünen fundalıkların yaprakları adeta asılmış kırmızı bayraklara benziyordu. Bu kızıl renk o kadar keskin ve parlaktı ki, bu gerçekten fundalık mı diye şüphe ettim. Ne olduğunu görebilmek için yukarı çıktım. Bu bodur bir meşe ağacının sonbahar yapraklarıydı.

Bu arazilerde, görülmemiş ilginç tarım ve imalat metotları uygulanır. Tüm bunlar makineleşmeye henüz ayak uydurmuş bir insan topluluğunun zamanı bilinmeyecek kadar eski tarım sanatıdır. Burada, bu ilginç yöntemlerden birine şahit oldum. Yol kenarından gelen çalkalama sesi duydum. Aslında bu yöntemi daha önce görmüştüm. Fakat böylesine ilk kez şahit oluyordum. Pek çok Avrupalı erkek, hatta Türk erkekleri bile böyle pekmez yapan bir kadını daha önce görmemiştir. Bense bunu söğüt ağaçları arasından hayal meyal görebiliyordum. Pekmez, üzümün sıkılarak çıkarılan öz suyundan yapılır. Bu öz su kaynatılır ve daha sonra sulu bir sıvıdan yer yer kristalleşmiş buğulu bal gibi bir hal alana kadar karıştırılır. Pekmez yaparken uygulanan bu işlemler zaten bilinen yöntemlerdir. Burada bilinmeyen kısım şudur: Karıştırma işlemi çıplak elden başka bir şeyle yapılmaz. Pekmezi bilindiği gibi bir metal çubukla ya da tahtayla karıştırarak yapmazsınız. Eğer bir kere karıştırmaya başladıysanız, hiç durmamanız gerekir. Aksi takdirde pekmez kaynar. Bunun yanı sıra ateşin körüklenmesinin hiç tükenmemesi gerekir. Üzüm hasadından sonra Türk köylerinde yapılan pekmez çok büyük bir üne sahiptir.

Pekmezi karıştırılma işlemi tüm gün ve hatta gece bile sürebilir. Hatta o kadar uzun sürer ki, kadınlar ve kızlar nöbetleşe çalışır ve elleri su toplayıp ağıryana kadar karıştırırlar. Şimdiyse söğüt ağaçları arasından, yere diz çökmüş bir kadın görüyordum. Bu kadın kollarını açmış, kazanlarda elleriyle avuçlayarak pekmezi karıştırıyordu.

Bir mil kadar gitmemiştim ki, başka bir gürültü dikkatimi çekti. Anlayabildiğim kadarıyla bu güçlü bir gümbürtüydü. Derin vadinin kadar her yanını bir titreşim sardı. O kadar güçlü ve yüksek bir sesteki ki, bir tren tünelin birinden hızla bana doğru geliyor zannettim. Fakat daha sonra bunun bir kasırğa, toprak kayması ya da heyelan olabileceğini düşündüm. Aklıma başka mantıklı bir durum gelmiyordu. Daha sonra birbirine eklenerek oluşmuş büyük bir kervanın Bağdat yolu boyunca geldiğini gördüm ve bu tüm bu kargaşayı açıklıyordu. Otuz ya da kırk katarlık kervan büyük bir sarsıntıyla durdu. En öndeki katarda kırmızı bir bayrak asılıydı. Bu katar Türk imparatorluğunun askeri nakliyatını örneklemeye yetecek kadar güçlü ve güzel görünüyordu. Gürültüler, patırtılar dört bir yandan duyuluyordu. Bu cephane Sivas'tan İstanbul'a Çanakkale'deki savaşı Türk askerlerinin, İtalyan çıkarmasına karşı savunmaları için taşınıyordu.

İleride iki yolun birleştiğini gördüm. Biraz daha gittikten sonra artık Amasya dolaylarına gelmiştim. Uzaklarda bir hayvan alayı ve öküz arabalarının çıkardığı tozları görüyordum. Güneş hala tepedeydi, fakat batıdaki o yüksek uçurumun ve kayalıkların gölgesi şehrin üstüne çoktan çökmüştü.

Amasya Anadolu'daki en romantik şehir olarak düşünülür ve resim edilecek kadar güzeldir. Bu tarz yerleri o kadar çok gördüm ve duydum ki, Amasya'ya da şüpheli bir şekilde yaklaştım. Amasya ile ilgili her türlü abartılı hikâyeyi duymaya hazırdım. Amasya ufukta görüldüğünde sıradan bir Türk şehri keşfedeceğimi sanıyordum.

Bahçelerle ve yüksek kayalıklarla dolu derin ve sıcak dere yatağından çıkıp da bu vadiye girdiğimde kendimi basit bir kenar mahalleden, kutsal bir mekâna girmiş gibi hissettim.

Amasya hakkında anlatılanların doğru olduğunu şimdi kendi gözlerimle görüyordum. Hatta bana anlatılanların bu şehir için az bile olduğunu düşündüm. Daha önce buranın güzelliğinden şüphe ettiğim için çok da utandım.

Eğer Anadolu'da demir yolları ve kara yolları daha iyi şartlara sahip olsa, pek çok turist bu büyüleyen güzelliği görmek için Amasya'ya akın ederdi.

Amasya? Dinantp¹³² ile ince bir benzerlik gösterir. Fakat fiziksel özellikleri açısından kıyas edilemeyecek kadar güzeldir. Şehrin yer aldığı vadi 1 mil kadar genişliğe sahiptir. Doğuda 3000 feete kadar uzanan sert uçurumlar bu vadiyi çevrelemişti. Üçüncü bir yüksek kayalıkta şehrin batısında yükselmektedir.

Bu vadinin batısında eski ama büyüleyici bir kale bulunmaktadır. Bu kale bir mil boyunca şehre kadar uzanan dik ve sarp kayalıkları adeta şereflendirir.

Amasya eski çağlarda, Pontus'un başkentiydi. Ve büyük Mithridates'in doğum yeri de olan Amasya günümüzde kendisine bağlı kaza ve köylerle 60.000 nüfusuyla hala önemli bir şehirdir. Eski ismi İris nehri adıyla daha iyi tanınan Yeşil ırmak kıyısı boyunca yaklaşık bir mil kadar uzanır. Köprülerinden en azından bir tanesi Roma dönemini yansıtır. Diğerleriyse bahçeler ile ağaçlar arasından akıp giden nehri karaya bağlayan Selçuklu işidir. Camiler ve birbiri üstüne merdivenvari asılmış tarihi evler önemli yapılardır. Şehrin doğu tarafındaki sokakları bu evlerle ve camilerle doludur.

Uçurumlar arasında kalan vadinin dört bir yanını evler ve bahçeler doldurmuştur. Buradaki dar ve derin kayalıkların arasındaki, ırmak yatağının kenarlarında ve yamaçlarda sıra sıra evler bulunmaktadır. Şehirde Selçuklulara ait pek çok cami, medrese, hanı bunun yanı sıra birçok yapı bulunmaktadır. Ayrıca minyatür sanatının pek çok örneği de şehirde yer alır. Amasya'nın batı yakasındaki kayalıklarda beş tane kralın kayadan yontularak yapılmış olan mezarlar burada M.Ö. 65'te doğmuş olan ve bu kral mezarlarıyla ilgili pek çok yazısı bulunan Strabon'dan da eskidir. Bu mezarlar inşa edildikleri günden bu yana hiç değişmeden ve yağmalanmadan kalmıştır.

Yürüdükçe eski tekkelerden, camilerden, cami avlularından köprülerden ve nehirden gözümlü alamıyordum. Bir tarafta güneşin parlak ışıkları altında kayalıklar, ağaçlar ve binaların derin gölgesi...

Tüm gezim boyunca bu kocaman dikey yüksekliğin farkındayım. Amasya'ya girerken yolda bu şehrin karşılaştığım en büyüleyici şehir olduğunu düşündüm. Burada görülmeye değer en güzel zamanın bahar olduğu söylenir. Bense şehir ekimin sonunda gördüm. Buranın ekimdeki güzelliği yeterince doyurdu bile beni.

¹³² Belçika'da Meuz Irmağı'nın sağ kıyısında küçük bir kasaba.

Handa bir anda tuttuktan sonra, tekrar dışarı çıktım ve sokaklarda dolaşmaya başladım. Karanlık çökene dek köprüden çevreyi izledim. Alaca karanlıktaki gölgeler belli belirsizdi ama gökyüzü hala parlaktı.

Artık yemek zamanıydı. Kendim yemek hazırlamak yerine şehrin yemeklerinden denemek istedim. Rehberim ve yardımcım Ahmet'i çağırdım ve ona parlak alüminyum bir tabağı taşıması için verdim. Ve kendisinden beni bildiği en iyi lokantaya götürmesini istedim. Gittiğim bu yerden yiyecek bir şeyler alacaktım. Ahmet onları benim için taşıyacaktı. İnsanlarla dolu kalabalık bir sokakta bir mil kadar yürüdük. Daha sonra alçak bir kapıdan içeri girdik ve merdivenlerden aşağı inmeye başladı. Burada hem yemek pişirilen yer, hem de müşterilerin bir arada yemek yedikleri taştan inşa edilmiş bir oda vardı.

Piştirilmiş yemekler ocağın ön tarafında yayvan geniş tencerelerde teşhir ediliyordu. Bamya, kuru fasulye, domates sulu sebze yemeklerinin içlerinde çok az kuşbaşı et bulunuyordu. Hafifçe kavrularak kızartılmış sıcak kuyruk yağı, pirinç pilavı da vardı. Aşçı bana pilav ve kuyruk yağı yememi tavsiye etti. Ocağın bir köşesinde de şiş kebab ve döner kebab yapılıyor. Ben pilav ve döner istedim. 1 şiling gibi az bir paraya aşçı iki adamın rahatlıkla doyacağı döner ve pilavı tepeleme sahana doldurarak önüme getirdi. Ahmet'de büyük bir memnuniyetle iştahla yemeğini yedi. Lokantadan ayrıldık.

Yemekten sonra kaldığım han odasının arkasındaki balkona çıktım. Hanın ortasındaki meydanda at arabası, kağı, yük hayvanları doluydu. Sonra yolculara ve mal sahiplerine kiralanacak atlar kişneyerek bu meydana getirildiler. Bir grup adam, alçak seslerle konuşarak sigaralarını tütürüyorlardı. Odama geçtiğimde handa konaklayan yolcuların topluca oturdukları kapalı alanda ki yüksek sesle konuştuklarını duyuyordum.

Pencereden dışarıya baktığımda doğuda kayalık tepenin oluşturduğu uçurumu gördüm. Gökyüzüne doğru dimdik uzanıyordu. Minarelere baktığımda anlamını çözemediğim ilginç bir ışık vardı. Yanan mumların ve sigara dumanlarının soluk dumanları arasında minarelerin görünümü beni büyülüyordu. Başka hiçbir yerde bulunmayan bu kadar güçlü olmayan Türk şehrinin kokusunu içime çektim, sonra durakladım. Büyüleyici ışık beni tekrar sardı. Artık etrafımdaki cisimleri, yapıları seçemiyordum, bulanıklaşmışlar

dı. Minareler, karanlığı delen beyaz sütunlara dönüştüler. Karşımda uzakta bir ateş yakıldı. Gökyüzünde ay tüm ihtişamıyla parlıyordu. Ne amaçla yakıldığını bilmediğim ateşin alevleri sanki aya kadar uzanıyor, onun yarı yüzünü kapatarak değişik bir şekil veriyordu. Ortalıkta hiçbir ses yoktu. Her yer, her şey sessizliğe bürünmüştü. Ay sihirli ışığıyla karanlıklarda kalan olayları seyreden meraklı bir yüzü andırıyordu.

Güneş doğmaya başladı. Bir ışık seli şeklinde camilerin kubbeleri, minareleri görünmeye başladı. Çok geçmeden uzaktan vurmalı ve telli sazların eşlik ettiği melonkolik Türk ezgileri duydum. Mandoline benzeyen bir sazın sesi daha başkaydı. Arkasında insanı çok etkileten ince bir davul sesi duydum.

Davul'un derisi gergin ve yüzeyi çok serttir. Çağlar boyunca Türk neslinin tüm güdülerine duygularına hitab eden, cevap veren bu çalgı, Ermeni ve Rum çalgısı olarak asla düşünemez, hayal bile edemezsiniz. Bu tür davullar bilindiği gibi Orta Asya'da Ceyhun nehri yöresinde ortaya çıkmış, Türk boyları tarafından buraya getirilmiştir.

Amasya'da bu müziğin/bandonun çalınması, Selçuklu sultanlarının Amasya'nın gözde bir kenti olduğu zamandan devam etmektedir. Selçuklu sultanları bu şehir de çok güzel binalar inşa etmişlerdir. Ayrıca davulların Timur'un Anadolu seferlerinde de kullanıldığı düşünülür.

Gece Ahmet'ten yarın sabah bana şehri gezerken rehberlik yapmak için saat 8'de hazır olmasını istemiştım. Fakat sabah gitme vakti geldiğinde Ahmet oralıklarda yoktu. Hava son derece güneşli ve açıktı. Biraz bekledikten sonra, bu güzel havayı bekleyerek boşa geçirdiğimi düşündüm. Tek başıma fotoğraf çekmeye başladım. Aslında acele etseydim çok daha güzel fotoğraflar çekebilirdim.

Dışarı çıkalı çok olmamıştı ki, iki zaptiye yanıma gelerek hakkımda bir ihbar olduğunu söylediler. Formaliteden birkaç soru sorduktan sonra bana kendileriyle birlikte karakola gitmem gerektiğini söylediler. Aslında ihbarın aslı astarı yoktu. Zaptiyeler de bunun bilincinde olarak görevlerini yerine getirmeye çalıştılar. Büyük bir saygıyla pasaportuma baktılar, fakat hemen karakola gitmek zorundaydım. Ahmet'in gelmesini dört gözle bekliyordum. Böyle durumlarda Müslüman bir adamın kendisi en iyi pasaporttur. O senin

için kefil olur. Senin kim olduğun, ne iş yaptığın, nereden gelip nereye gittiğin konusunda vereceği rapor gayet inandırıcıdır.

Kalabalık caddeden aşağı doğru yürümeye başladık. Aniden meraklı bir kalabalık başımıza toplanmaya başladı. Amasya halkı çoktandır benim gibi bir yabancı görmemişti ve şimdi zabıta tarafından tutulmuş bir yabancı gözlerinin önündeydi. Kapitülasyonlardan dolayı Türkiye'ye başka ülkelerden bir yabancı girmesi yasaklanmıştı. Sonuçta yasak olan bir şeyde Amasya halkına oldukça ilginç gelmişti.

Daha sonra kalabalıktan bir ses yükseldi. "Ne yapıyorsun?" Ermeni olduğunu sandığım genç bir adam bana doğru geldi. Adının Tüfekçiyen olduğunu, kendisini Sivas Amerikan kolejinin bir mezunu olarak tanıttı. Yardım etmek ister gibi bir hali vardı. Ona kendimle ilgili birkaç bilgi verdim. O da kendisinin valinin arkadaşı olduğunu söyledi ve valinin konağına gitmeyi teklif etti. Acaba Türk vali bu ahabından haberdar mı? diye şüphe ettim, fakat Ermeni bir destekçi bulduğum için mutluydum.

Komiser henüz görünürlerde yoktu. Zaptiyeler beni bir eczaneye götürdü. Buradaki eczacı pasaport işlerinden anlıyormuş. Anadolu'da eczane doktorların bir hasta için bütün gün beklediği bir mekândır. Doktorlar eczanede oturur, sigara içip, kahvelerini yudumlarlar ve bütün gün hastalarının gelmesini beklerler.

Doktorlar bir hasta avlama havasıyla beklerlerken, iki zaptiye bir İngiliz tutuklu ve olaya dâhil olmak isteyen bir Ermeni kapıda belirdi. Eczacı böyle bir ortamda İngilizce bilgisini göstermeye çalışacaktı. Kısa, şişman, genç bir adamdı. Siyah bir sakalı, buğulu gözleri vardı. Elinden gelenin en iyisini yapmak istiyordu ve bu yüzden endişeli bir hali vardı. Bir İngiliz pasaportu anlatacağım sahnelerle yol açabilir. Eczacı ilk problemi pasaportun girişindeki kelimeleri anlamakta yaşadı. Eczacının görünüşe göre "Sir Edward Grey" bu pasaportun sahibi idi. Bana dönerek

- Sir Edward Grey siz misiniz diye sordu. Ben de

- Hayır o İngiltere'nin (ülkemin) veziri ve dışişleri bakanıdır diye etkileyici bir şekilde söyledim.

Eczacı pasaportumun üzerinde, Sir Edward Grey'in¹³³ adının ve imzasının bana ait olduğunu sanmıştı. İşin içinden çıkamayacağını anlayınca

- Peki dedi ve daha fazla okumanın bir anlamı olmayacağını düşündü. Dokümanlara yavaşça ve büyük bir sessizlikle göz gezdirdi. Büyük bir dikkatle tekrar yazıları okudu.

En sonunda benim daha yüksek makamlara gitmem gerektiğine karar verildi. Bu arada büyük bir nezaketle çay ve sigara servisi yapıldı. Zaptiye amiri yerine valiye gitmeye karar verildi ve bir saat kadar sonra vali konağına gittik. Valiyi odasında koltuğuna kurulmuş otururken bulduk. Vali hemen olayla ciddi bir şekilde ilgilenmeye başladı. Türkiye'de küçük bir kasaba yöneticisinden bir valiye kadar tüm yönetici personel sabırlı ve adli bir tavır içinde hareket eder. Gerçekten konuyu yargılayıp sorgularmış gibi hareket ederler. Aslında çoğu konudan çok uzaktır. Kuralları yani kanunları hemen hemen hiç dikkate almazlar. Onların kişisel yargıları her zaman daha önemlidir.

Benim durumumu vali büyük bir ilgiyle olayı dinledi. Fakat sanıyorum ki, olayı anlatırken suçsuzluğum gayet açıktı. Vali de bunun farkına vardı. Fakat beni şaşırtan şu oldu ki, inanmış görünmesine rağmen hala şüpheliydi. Pasaportumun olması bile Osmanlı devletinin gizli bir düşmanı olduğum şüphesini ortadan kaldırmadı. Bu arada taşıdığım eski bir teskere aklıma geldi. Teskere eski de olsa hala orijinalitesini yitirmemişti ve geçerliliği vardı. Üzerinde sultanın imzası bulunuyordu, ayrıca bir pul ve damga bulunmaktaydı. Teskerenin valiyi inandırmaya yettiğini, onun bana karşı kibar bir tavır sergilemesinden anlamıştım. Vali bu karışıklıktan dolayı özür diledi. Ülkesinin savaş içerisinde bulunduğu için yetkililerin bu tür düşmanlara karşı önlem alması gerektiğini söyledi. Bu tür tedbirler elbette benim ülkemde de alınıyordu ve benzer hatalar orada da yapılabiliyordu.

¹³³ Edward Grey: (1862-1933) İngiliz siyaset adamı ve diplomatı. Liberal partiden 1885'de millet vekili seçildi. 1892-1895 yıllarında Dış işleri müsteşarı, 1905 yılında dışişleri bakanı oldu. Bu görevini 11 yıl sürdürdü. Avrupa devletleri ve Çarlık Rusya ile dengeli bir dış politika sürdürdü. İngiltere Grey tarafından I.Dünya harbine sokuldu. 1916'da faal siyasi hayatı son buldu. Osmanlı Devletinde Ermeni sorunun tırmandırılmasında büyük katkısı oldu. Avrupa diplomasisi ve komuoyunda bu sorunun ön plana çıkması için yoğun çaba gösterdi. Dışişleri bakanlığı yaptığı dönemde Osmanlı Devletine karşı düşmanca bir tavır sergilemiştir.

Bir İngiliz'le karşılaşmak ve onun için bir şeyler yapmak valiyeye büyük bir haz vermişti. Sonuçta İngiltere ve Türkiye o zamana kadar asla iki dost ülke olmamıştı. Vali bana bir mektup verdi. Bu mektubu gezimin ilerleyen zamanlarında karşılaşacağım zorluklarda kullanabilecektim.

Fotoğraf çekmeyi çok istediğimden, bu mektup bu konuda bana yardımcı olacak bir nevi bir izin görevi görmekteydi. Mektubun koyu renkli bir mürekkeple yazıldığını görmüştüm. Ama içinde ne yazdığını bilmiyordum. Mektup bana eşlik eden zaptiyelerden biri tarafından polis merkezine teslim edildi. Uzun bir mektuptu. Fakat mektubun valinin iddia ettiği kadar dokunaklı bir mektup olup olmadığı konusunda şüpheliydim.

Tüm bu can sıkıcı işler bu güzel güneş ışığıyla dolu günümün 5 saatimi aldı. Daha sonra Ahmet'le buluştum. Kaleye gitmek üzere yola koyulduk. Yolu Ahmet biliyordu. Daha önce kaleye tırmandığı için bana rehberlik yapacaktı. Hava Ağustos günleri gibi sıcaktı. Bir yamaç boyunca bin feet kadar tırmanmak adeta bir çatıya tırmanmak gibiydi. Ahmet yol boyunca bizim neyle karşılaşacağımızı bildiği için rehberlik yaparken hiç de endişeli değildi.

Ahmet, üstündeki giysilere ek olarak beline sıkı sıkı kuşaklar bağlamıştı. Pantolonu kalın yün kumaşlardan dikilmişti. Üstünde kalın bir palto vardı. Ayakkabıları oldukça ağırdı bunların camilerde abdest almak için kullanılan takunyalar gibi arkası açıktı.

Ahmet'e daha önce çok saygı duyuyordum. Fakat bugün yaşadığım deneyim bu saygıyı daha da artırdı. Ayakkabıları bazen kayıyordu ve onları almak için yirmi, otuz feet geri gitmek zorunda kalıyordu. Sık sık nefesi kesiliyordu ve bazen de düşüyordu. Kaydığı zamanlardaysa, yuvarlanıyordu. Fakat ne olursa olsun o hemen toparlanıyor ve yoluna devam ediyordu. En sonunda zirveye ulaştığımızda, düşe kalka da olsa ben nereye gidersem oraya geldiği için haklı bir gurur yaşıyordu.

Kuşatma konusunda başarısıyla ünlü olan Timur bile bu kaleyi ele geçirmedi kendisini zayıf görmüştür. Bu kaleye sadece dar bir geçitten giderek ulaşabilmiştir. Kale yıllarca korunmuştur. Dağın ortasındaki derin kuyuya giden bir tünele sahiptir. Kuşatma yedi ay sürmüş fakat hiçbir sonuç alınamamıştır. Kalenin büyük bir bölümü adeta bir harabeye dönmüştür. Dokunulmadan kalan kısım eski duvarcılık yöntemiyle yapılmış duvarlardır. Kalenin içinde Rum

işçiliği yapılarda vardır. Oradan dönüşte bir Rum tuğlası ve küçük bir parça bronz getirdim.

Amasya kalesinin bir duvarından baktığında ağızlığının altında bin feet kadar bir damlalık bulunan kuyruktan dolma bir arazi topu vardı. Otuz günlük ramazan süresi boyunca, bu top orucunu açmak için bekleyen halka iftar zamanını haber verir. Bu iftar zamanı o kadar önemlidir ki, devlet bu top atma işini üstlenir.

Ramazan boyunca bir tür sinyal olarak adlandırabileceğimiz bu patlama sesini Boğaziçinde duyabilirsiniz. Boğaziçi'nde açık hava kafelerde ellerinde çatal bçakla patlama sesini bekleyen insanları görebilirsiniz. Aynı patlama sesini ve bu tür görüntüleri Türkiye'nin her bir şehrinde duyup görebilirsiniz.

Bazen devlet bile bu görevi yapmakta yetersiz kalır. Bu dakiklik yani bu saatin tam vaktinde haber verilmesi dini açıdan çok önemli ve gereklidir. İstanbul'daki dini yöneticiler dini prosedüre göre doğru zamanda Türkiye'deki tüm illere yeni ayın görüldüğünü yani bayramın başlayacağını telgrafla haber verirdi. Amasya'da bu telgraf alınınca bayrama başlama konusunda bir tereddüt oluştu. Çünkü ufukta yeni ay görünmedi. Telgrafla güvenip de bayrama başlamak dini açıdan büyük bir hata doğurabilirdi buda büyük bir sorumluluktuk. Daha sonra Amasya yetkilileri bu duruma bir çözüm yolu getirdiler ve İstanbul'a bir telgraf çekerek yeni ayı gördükten sonra bayrama başlayacaklarını iletiler.

Nasıl Paris Eyfel Kulesinden, Rio Janeira da, Carcovada dağından görülebiliyorsa, Amasya da bu kayalık tepedeki kaleden görölüyordu. Akıp giden nehri, ağaçları, bahçeleri ve nehri parçalara ayıran köprüleri görebilirsiniz. Buradan bakıldığında yamaç boyunca yükselen kasvetli binalar bile o yüksek görüntülerini yitiriyordu. Bu binaların üst kısmında kayalıklar yükseliyordu. Güneş ışıklarının altında kayalıklar sıcak ve gri renkteydiler. Kayalıklar kalenin seviyesine kadar yükseliyordu. Vadinin bu tarafındaki sarp uçurumlar oluşturan yüksek kayalıklardan Merzifon ovası ve çevredeki dağlar nehrin yukarısında ve aşağısında meyve bahçeleri rahatlıkla görölüyordu.

Burası ziyaretçileri çok uzaklara alıp götüren hatıralarla dolu bir şehirdi. Belleklerde derin izler bırakan bir gizeme sahipti.

Amasya'da ikinci günümü geçirmek için uyandığımda kendimi buradaki seslere ve görüntülere oldukça yakın

hissediyordum. Şafak henüz sökmemişti ki, uyandım. Bu kasvetli bir atmosfere sahip antik kentin sokakları bomboştu. Camdan dışarı tekrar baktığımda kayalıkların tepesindeki kale tüm büyüsiyle yıldızlar altında şehri izliyordu. Dar sokaklarda hayvanları koşturutan gölgeleri sisler arasında birkaç adamın hızlı adımlarla yürüdüğünü görebiliyordum. Nehrin kıyısındaki yolda kervanlar karanlıktan gelip yine karanlığa doğru yol alıyordu. Fakat yoldan hayalet gölgeleri gibi geçip giderlerken, tüm sokaklar deve çanlarının sesleriyle doluyordu. Çevreyi izlerken, horozlar ötmeye başladı, köpeklerse hala havlamaya devam ediyordu. Arkasından kemerli geçidin altında bir alev belirdi. Tam benim pencereimin karşısında dumanlar yükselmeye başladı. Onun ışığı ortalığa çok büyük bir esrarengizlik verdi. Daha sonra adamlar dört bir yandan koşturmaya başladı. Ortalıktan arabalar ve at arabaları geçmeye başladı. Gökyüzüne tekrar baktığımda yıldızlar daha parlaktı ve kale kasvetli duruşunu hala koruyordu. Saat tahminime göre beş civarlarındaydı.

Başka bir gün, handan çıkarken, bir hırsızlığın nasıl cezalandırıldığına şahit oldum. Hırsızlık olayını ise bizzat kendi gözlerimle gördüm. Hanın bahçesinde geniş bir örtünün üstüne iki yığın arpa serilmişti. Dizleri üstüne çökmüş iki adam biri satıcı, biri müşteri münakaşa ediyorlardı. Biri tahılı az tarttığını, diğeri çok tarttığını söylüyordu. Adamlar tartım işine öyle dalmışlardı ki arkalarındaki yalın ayaklı küçük oğlan çocuğunu görmüyorlardı. Çocuğun planı aslında çok basit ve cüretkârdı. Küçük bir kapla arpayı, sessizce alıyor sonra hızlıca uzaklaşıp, boş kapla tekrar geliyordu. Birkaç kez ortalıkta tur atıyor, sanki kayıtsıca adamları izliyormuş gibi yaparak yanlarında duruyordu. En sonunda küçük kabı doldururken yakalandı. Çok hızlı bir şekilde koştu. Fakat arpa satıcısı daha hızlıydı ve geçitten sokağa açılan dar yolda çocuğu yakaladı.

Hırsız yere yığıldıktan sonra, onu hanın avlusundaki ayakkabıcı sandığına sürüklemeye doğru başladı. Daha sonra başını merdivenlere yanaştırdı. Merdivenlere sanki bir örs gibi çocuğun kafasını vurmaya başladı. Adamın darbeleri hafif cinsten darbelerde değildi. Çocuğun bağırışları dört bir yandan duyuluyordu. Adam sanki duyularını yitirmişti. Fakat arpa satıcısı bu tür şeyleri daha önce şüphesiz yapmıştı ve nasıl başa çıkacağını çok iyi biliyordu. Daha

sonra adam vurmayı bıraktı çocuğun ve iki kulağından çekmeye başladı. Daha sonra cezalandırma burada sonlandı.

Amasya'da kemerli yolları bulunan tıpkı bir manastırı andıran bahçeleriyle pek çok cami görebilirsiniz. Bunun yanı sıra, pek çok eski Selçuklu Medresesi, tekkesi ve hanı eski köprüler, evler, kayalardan oyulmuş kral mezarları şehrin dört bir yanını doldurmuştur. Fakat tüm bunları görmek ya da fark edebilmek sizin inceleme ve dikkatinize kalmıştır. Burada şehrin tarihi, binaların inşa edilmiş stiliyle ilgili bilgi veren, araştırmalarınızda size rehberlik edecek hiçbir kılavuz kitab yoktur. Burayla ilgili tüm bilgileri bir araya getirdiğinizde bile, yine pek çok şey karanlıkta kalır. İşini iyi yapan bir arkeolog dahi olsanız, bu eski yapılar üzerinde büyük bir titizlikle çalışıp, bilgileri doğru bir şekilde düzenleseniz dahi, elde edeceğiniz kuru bir kemikten öteye gitmez. Bir Selçuklu kervansarayı, ya da hanı kendi içinde güzel olabilir, fakat o yerin tarihiyle, onu inşa ettiren kişiyle ilgili ya da onun dört duvarı arasında yaşanan hayatlara dair hiçbir bilgi ya da ipucu verilmiyorsa, o yapı ölü bir binadan öteye geçemez. Bu tür yapıları dolaştığınızda, bu binaların doğu tarihinin romantik dünyasına şahit olduğunu anlarsınız. Onların umutlarla, hırslarla, korkularla, çaba ve trajedilerle dolu tarihleri bu yapıları normal binalardan ayırmaya yeter aslında. Fakat ne yazık ki, onların hikâyeleri yoktur. Selçuklu tarihini araştırdığınızda, pek de ilerleme kaydedemezsiniz. Çünkü tıpkı Amasya'da gördüğünüz gibi onların tarihlerine dair yazılı belgeler hemen hemen yok denecek kadar azdır. Selçuklu hanedanına bağlı insanlar, ya da Selçuklu ırkından gelenler ulusal bir stille pek çok bina inşa etmişlerdir ki inşa ettikleri bu binalar bugüne dek sapsağlam gelen yapılardır. Fakat kayda geçmiş bilgilere baktığımızda, bu konuda hiçbir şey elde edemeyiz. Yani sonuçta ister Amasya'yı isterseniz Anadolu'daki diğer şehirleri gezin, kazara bile olsa muhteşem binalarla, oyma işinin kullanıldığı camilerle, köprülerle, kervansaraylarla karşılaşacaksınız. Bunların kimi, yıkık döküktür, kimiyse hiç dokunulmadan günümüze dek gelmiştir. Fakat iş yazılı belgeleri incelemeye geldiğinde yok denecek kadar az bilgi elde edersiniz.

Öğleden sonra, havanın sıcak olduğu bir vakitte Ahmet'le birlikte çevredeki en güzel kral mezarını incelemeye gittik. Bu kayadan oyulmuş mezar Aynalı Mağara olarak adlandırılır. Vadinin

içinde, şehirden iki mil kadar aşağıda bulunan bu mezar nehir boyunca yuvarlanan kayalar tarafından zedelenmişti.

Birbirine benzer kral mezarlarını ve bu tür yapıları gören biri, Amasya'da bir takım kültürlerin bir araya geldiğini, kaynaşıp yeni bir kültür oluşturdıklarını düşünür. Fakat burada böyle bir kültüre rastlanmaz. Avrupalıların teorilerine göre buraya dair pek çok hazine efsanesi bulunur. Bu yapıların Strabo zamanda var olduklarını bilinir. Fakat kim tarafından yapıldığı, oymaların hangi hükümdar tarafından oydurulduğu belli değildir. Bu yapılar üzerinde yürütülen tahminlerin hepsi dayanaksız ve kanıtı bulunmayan çıkarsamalardan ibarettir. Şehre yapılan pek çok akın, bu otantik geleneğin günümüze kadar gelmesine engel olmuştur.

Aynalı Mağara'nın önü badem ağaçlarıyla gölgelenmiştir. Bu muhteşem gölgenin altında merdivenlerde oturdum, karşıda nehir akıp duruyordu. Karşı kayalıkların alt kısmında bahçeler boylu boyunca uzanıp gidiyordu. Tek ses su dolabının şırıltısıydı. Dar patika boyunca beyaz kazlar otlanıyordu. Buradaki pek çok hayvanda olduğu gibi kazların boynunda da çanlar vardı. Fakat onlarınkiler yumurtadan daha küçüktü hatları daha keskindi. Sesleri de diğer hayvanların sesleri gibi değildi. Kazların çan sesi rüzgar estikçe hafif ve uzaktan geliyordu. Birkaç tane koyun sürüsü önümden geçip gitti. Hepsinin içinde bir tane çoban köpeği vardı. Hepsi tek sıra halinde sanki efsanelerde geçen o romantik ülkeye gider gibiydiler.

Amasya'ya bir ay önce gelmiş olsaydım gezimin bir parçası olarak Amazona gidebilecektim. Şu andaysa mevsim Amazona gitmek için uygun değildi ve ben orayı görmeden Amasya'dan ayrılmak zorunda kaldım. Kendi kendime bir dahaki yıl buraya tekrar geleceğime, bu bilinmeyen yöreyi ziyaret edip, oraların o ilginç kadınlarını göreceğime kendi kendime söz verdim. Daha sonra patika yol boyunca yürümeye başladım, aşağıdaki derin vadiye şöyle bir baktım. Tekrar kendi kendime gelmek için söz verdim. Kayalığın batı yakası batan güneşte adeta pembe bir renk almıştı. Kayalığın en yüksekte kalan kısmı lacivertti. Kırmızı bir alev huzmesi gibi dört bir yandan görülüyordu. Aşağıda cam gibi bir nehir akıp gidiyordu. Nehir kıyısı boyunca meyve bahçeleri ve nehre doğru sarkmış badem ağaçları uzanıyordu. Beyaz tozlar içindeki patika yol gölgelere karışmıştı sanki ve batan güneşin altındaki o kasvetli kayalıklar,

ölümsüz taşlardan yontma mezarı için burayı seçen bu bilinmez kral her akşam üstü bu manzaraya tanık oluyordu.

Anadolu'nun hiçbir yerinde Amasya'da olduğu gibi böyle bahçeler ve üzüm bağları yoktur. Bu bahçeler vadi boyunca uzayıp gider ve vadiden aşağılara kadar inerler. Öyle ki, bu bahçeler Merzifon platosundan itibaren tüm ırmak kenarlarını doldururlar. Zengin bir toprak, bol su, kayalıklardan geri yansıyan güneş ışığı ve yine aynı kayalıklardan gece boyunca çevreye yayılan ısı bu vadinin ve onun dere yatağının kocaman bir vaha olmasını sağlamıştır. Fakat burada yetişen meyveler soğuk toprak meyveleridir. Sonuçta kışları iklim oldukça serttir. Benim ziyaretim boyunca bile sıcaklığın sıfırın altına düştüğü zamanlar olmuştur. İstanbul'da ve Türkiye'de bilinen en iyi elmalar bu meyve bahçelerinde yetişen elmalardır. Amasya'da bazıları bu elmalara İngiliz elması da der. Çünkü bu elmaların orijinali yaklaşık yüz yıl önce İngiltere'den getirilmiştir. Yine aynı şekilde Isparta'da ünlü olan armutlar da Anadolu'da göller yöresinde yetiştirilmektedir ve aynı nedenden dolayı İngiliz armudu olarak adlandırılmaktadır. Amasya elması bildiğim elma türlerinden hiç birine benzemiyordu. Çünkü iklim ve yetiştirmedeki diğer koşullar Amasya'da yetişen elmaya farklı bir karakteristik özellik sağlamıştır.

Aslında Selçuklu sultanlarının neden Amasya'yı çok sevdiklerini anlamak o kadar da zor değildir. Amasya'nın görünüm güzelliği en son söylenebilecek özelliğidir. Son yüzyılın ilk yarısında Alman kolonileri bu şehre gönderilmiştir. Alman kolonileri burada ipek böceği çiftlikleri kurup, ipek ihracatı yapmışlardır. Daha sonra buharla çalışan un değirmenleri inşa etmişlerdir. Başka pek çok işle de ilgilenmişlerdir. Girdikleri her alanda başarıya ulaşmışlardır. Fakat tüm bunlara rağmen, Alman kolonileri bir milliyet oluşturmakta başarılı olamamışlardır. Günümüzde ise bu çalışkan ve başarılı Alman kolonileri kalmamıştır.

Bu kolonilerin sorundan gelen, damarlarında Alman kanı taşıyan insanlar görünür ve karakter olarak kendilerini belli ederler. Bu Alman-Ermeni soyundan gelenlerden biri Amasya ve çevresinde Ermeni ayaklanmalarının önderi, bir ihtilalci ve kendi dünyasında hatırı sayılır bir lider olmuştur. Raporlara göre, Türk kanunları bu lidere onun gençlik döneminde tahammül edilmez bir tavır sergilemiştir. Bu lider, pek çok vatandaşın desteğini kazanmasından önce ayaklamalarda yer aldığı için yargılamıştı. Bu maceralardan

yıllar sonra savaşta yetersiz destekten dolayı öldürülmüştür.

Bu Alman-Ermeni liderlerden bir diğeriyle birkaç kez karşılaşma şerefine eriştim ve onu gerçekten sıra dışı buldum. O, genç bir adamken Berlin'e gidip, oradaki üniversitede bir Türk profesörün asistanı oldu. Aslında onu gerçekten yetenekli biri olarak adlandırmak yanlış olmaz. Fakat bu kadar yetenekli ve yurt dışından ciddi anlamda önemli fırsatlar yakalamış olan bir adamın neden Türkiye'de yaşamayı seçtiğini anlamak gerçekten zor. Fiziksel görünüm, jest ve mimik olarak her ne kadar Ermeni bir babaya sahip olsa da, o tam bir Alman'dı. Pek çok dilde çok geniş bir konuşma bilgisine sahipti. Bir arkeolog botanist ve araştırmacı olarak tam manasıyla bilgi donanımına sahipti ve Anadolu'nun coğrafi özelliklerini çok iyi biliyordu.¹³⁴

Almanların Anadolu'nun bu bölgesine karşı özel bir ilgisi olmasa da, onlar buradan oldukça etkilenirler. Amasya'dan birkaç mil ötede pek çok ilginç özelliklere sahip küçük bir Alman kolonisi vardır. Burası merkez şehir olarak yorumlanır. Hiçbir ilerleme sarf edilmiştir ve zenginlerin yaşadığı yer mekân olarak adlandırılır.

Bunlar büyük bir sermaye ile çok az kazanç sağlayan zengin hobi sahibi kişilerdi. Bu Almanların Amasya halkının kanlarıyla karışmıştır. Oysa Suriye'deki Alman kolonileri büyük bir arzu ve hırsla çalışmışlardır. Bağdat demiryolunun yapımı sırasındaki Alman milli akımı ve yayılışı Suriye ve Filistin'de daha etkili olmuştur. Bu gün Amasya çevresinde Alman etkisi sönmeye yüz tutmuştur.

Amasya şehir pazarının kurulduğu gün, buradan ayrılarak Tokat istikametine gitmeyi kararlaştırdık. Sabah, Amasya halkı pazara

¹³⁴ Sözü edilen kişi Merzifon Amerikan Kolejinde 25 yıl öğretmenlik yapmış Prof. J.J.Manusacıyan (Manasadcıyan)dır. Amasya'da Almanlardan bir anne ile Ermeni bir babanın oğludur. Merzifon'daki kolejini bitirdikten sonra, Berlin Üniversitesi'ne gönderildi. Buradan Türk Dili ve Edebiyatı uzmanı olarak mezun oldu. Berlin'de "Türkçe Dilbilgisi" adlı bir eser hazırlayarak orada yayınlattı.

Merzifon'a dönünce Kolejde Arkeoloji ve Tabiat tarihi (botanik ve Zooloji) müzesi kurdu. Kısa zamanda 7000 parçalık bir koleksiyon oluşturdu. Amasya ve çevresine ait 80 adet yeni bitki çeşidi, çiçek, kelebek ve kıl kanatlı böcek keşfetti.

Birinci dünya savaşı yıllarında Müslümanlığı kabul ederek Türk uyruğuna geçti. Ayrıntılı bilgi için bakınız

1. Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri, Basılmamış Doktora Tezi, hazırlayan Gülbadi Alan, T.C.Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2002.

2. Bir Amerikan Misyoneri'nin Merzifon Amerikan Kolejli Hatıraları, George E. White, çeviri: Cem Tanık Yüksel, Enderun Kitabevi, İstanbul 1995.

çıkarken, Amasya'dan ayrıldım. Neresi olursa olsun, insanları tanımak ve onlar hakkında gözlem yapmak için en uygun yer pazarlar, en uygun gün pazarın kurulduğu gündür. Fakat Anadolu'da, istilacıların akınlarıyla ve pek çok kan dökülmesine sebebiyet veren düşmanca düşüncelerle bu kalabalık satış mahalleri tarihi görünür kılmaya yeter. Elbette eşit bir bölgede, bir hükümet yönetimi altında pek çok farklı ırktan insanın yaşaması farklı açılardan sorgulanabilir.

Pazarın olduğu bir günde, Anadolu'daki kasabalarda değişik ırktan pek çok insan görebilirsiniz. Bu çeşit çeşit insandan herhangi bir ırkın çoğunlukta olduğunu göremezsiniz ve bu insanlar zencidir, melezdır ya da sarı ırktan geliyordur diye bir genelleme yapmanız çok zordur. Zenci ve sarı ırktan insanlar bile diyemeyiz, çünkü hepsinin fiziksel özellikleri ve görünüşleri birbirinden farklıdır. Yol boyunca, bir saat içinde yedi ya da sekiz yüz adamla karşılaştım ve gördüm ki, insanlarda tarihleri gibi farklı farklı. Bu adamlar kırmızı yanaklı, açık kahverengi saçları olan, kimisi siyah, kimisi melez, kimisi kızıl saçlı adamlardı. Fiziksel özellikleri bakımından ten renkleri gibi pek çok çeşide ayrılıyorlardı. Bazı yüzler bana dolandırıcıları anımsatıyordu, diğerleri ağır başlı tiplerdi. Bazıları Moğolistan dolaylarından gelmiş olmalı idiler. Aralarında en ilginç olanlarıysa görünüş ve jest mimik olarak İngilizleri anımsatan yüzlerdi. Hangi ırktan, hangi kandan gelirlerse gelsinler bu çevre için bir şeyler üreten, buraya katkıda bulunan insanlardı. Amasya'nın batısını çok az gezip görebildim. Sinop ile Amasya arasında hiç alış-veriş yapılan pazarın kurulduğu bir zaman rastlamadım. Pazar yerinde doyurucu güzel bir gözlem yaptım ve Bağdat yoluna düştüm.

Amasya'dan Yeni Bazar Han'a doğru yol alırken biraz ötede vadi genişlemeye ve büyümeye başladı, fakat hala o kasvetli kayalıklar buradan bakıldığında görülebiliyordu. Bu uçurumlar yüksek dağlara kadar uzanıyordu. Yol vadinin derinliklerine kadar devam ediyordu. Vadinin en aşağı kısmında nehir bahçelerin, üzüm bağlarının, ağaçların, kara seviyesini tamamlayan arazilerin arasından kıvrılarak akıp gidiyordu. Yolun kenarında, deve kervanları mola vermişlerdi. Seyahat boyunca develerin dinlenmesi için zaman zaman bir gün seyahate ara verilir. Sonuç olarak da bu kamplar olağan şeylerdi aslında. Kampların kurulduğu yerlerde yığınlarla semerler, eşyalar çadırların kenarlarına koyulmuştu. Sığırlar yöreden biraz

ötede sürüler halinde geziniyor, otlanıyordu.

Şehirden birkaç mil ötede değişik yerlerinden dumanlar yükselen kayalarla dolu bir tepe gördüm. Bu dumanların kireç ya da kiremit ocaklarından yükseldiğini düşünmüştüm. Fakat hepsi gerçek olaydan çok uzak tahminlermiş. Aslında göçebe insan kabilesiymiş. Bu insanlar bana aynı tepede bir çok yuvası bulunan tavşanların deliklere girip çıkmalarını anımsattı. Bu toplulukta pek çok dilenci çocuk ki -çok ısrarcı ve inatçı çocuklardır- beni fark ettiler. Ben onlar için daha önce gördükleri pek çok insandan daha iyi bir kurbandım. Sanki kovan deliklerinden bir yere hücum eden arılar gibi “bahşiş efendi” bahşiş diye bağırarak başıma üşüştiler. Sayıca çok fazlalardı ve benim üstümde çok sağlam bir baskı kurmuşlardı. En sonunda birbirlerinin yüzlerine bakıp işaretleştikten sonra uzaklaşana dek, yoluma devam etmekte oldukça zorlandım. Uzaklaşmasına uzaklaşmışlardı fakat beni hala takip ediyorlardı ve onlara bozukluk atana kadar da takibe devam ettiler. Bir anda bozuklukların üstünde adeta bir küme oluşturdular. Geriye baktığımda rengârenk giysileri olan çocukların bu kümesini hala görebiliyordum.

Yolda ilerlerken Bu kez de dikkatimi oldukça çok çeken küçük bir dükkâna geldim. Bu dükkân yolun kenarında, ağaçların gölgelendirdiği bir mekândaydı. Karşısındaki manzara o kadar güzeldi ki, kahverengi tepeler, uzaklardaki kasvetli dağlar, bulutsuz, masmavi bir gökyüzü, sıcak, beyaz ve tozlu bir yol ve yavaş yavaş ilerleyen trafik...

Dükkân sahibi, dükkânın önünde üstü açık bir çardakta sigarasını içiyor ve çevreyi izliyordu. Dükkânda içinde satılan her şey açık havadaki tezgâhta sergileniyordu. Pekmez, ucuz sigara, kahve, zeytinyağı, ekmek, pastırma, kibrit, tuz, helva, elma satılıyordu.¹³⁵

¹³⁵ W.J. Cilds-Across Asia Minor on foot, Londra 1917, s.69-85.

Child'in arabacısı ve Hizmetlisi Ahmet. Childs, 1916

Bağdat Yolunun Havza Kısımında Geliş Gidiş. Childs, 1916

Amasya da Kral Mezarlarının, Kalenin, Bazı Mahallelerin Batıdan Görünümü. Childs, 1916

Havza Yönünden Amasya'nın Girişi. Childs, 1916

Şehirden Genel Görünüm. Childs, 1916

Aynalı Mağaranın Bulunduğu Kısımdan Görünüm. Childs, 1916

Şehrin Genel Görünümü . E.Banse, 1915

AMASYA'NIN EVLATLARI ŞEHİRLERİNİN GEÇMİŞİ- BUGÜNÜ- GELECEĞİ İLE ONUR DUYMALIDIRLAR

Albert Luis Gabriel

Fransız mimarı, sanat tarihçisi, 2 Ağustos 1883 Fransa Haute Marne ilinin Cerizieres kasabası- 23 Aralık 1972 Bar-sur Aube kasabası

İlk öğretimini doğduğu kasabada tamamlayan A.L.Gabriel, Paris'te Ulusal Güzel Sanatlar Okulu (Ecole Nationelles Beaux-Arts) mimarlık bölümünü Sorbon Üniversitesi, Edebiyat Fakültesini bitirdi. Her iki üniversiteden, yüksek mimar, edebiyat doktoru olarak mezun oldu.

1908-1911 yılları arasında Yunanistan ve onu çevreleyen adalarda ilk çağlara ait uygarlıkların yıkıntılarında, ayakta kalmış kısımlarında inceleme ve araştırma yapmıştı.

Türk uygarlığı ve sanatına yoğun ilgi ve merakı 1911'de Rodos adasında çalışırken başlamıştır. Bu çalışması sırasında İtalyanların Osmanlı egemenliğindeki Trablusgarb, Rodos ve diğer adalara haksız ve nedensiz saldırıları Albert Gabriel'i kızdırmış, tepkilerini "La Revue Socialiste" dergisinde iki makale halinde yayınlamıştır.

I. Dünya savaşının bitimine kadar Fransız ordusunda yedek subay olarak görev yapmış, terhisinden sonra tekrar çalışmalarına dönmüş Mısır, Rodos, Anadolu, Akdeniz kıyılarında, Suriye'de çalışmalarını sürdürmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, 1926'da İstanbul üniversitesi-Edebiyat fakültesinde görev almış 1930'a kadar arkeoloji ve sanat tarihi dersleri vermiştir.

Milli Eğitim Bakanlığının isteği ile Anadolu'da "Türk Yapı Sanatı" eserlerinin araştırılıp incelenmesi çalışmalarına başlamış, Türkiye'nin önemli şehirlerini II. Dünya savaşına kadar bu amaçla dolaşmıştır. Elde ettiği malzemeler, araştırmalar, çizdiği röleleler, ileride yazacağı Türk sanatı ile ilgili eserlerin temel kaynaklarını oluşturmuştur.

İstanbul üniversitesi ve Türk M.E.B.lığındaki görevlerini sürdürürken, 1930'da İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsünü kurmuş, 1942 yılına kadar, kesintisiz müdürlüğünü yapmış, II. Dünya savaşının başlamasıyla, 1941 yılında Fransa'ya gitmiştir. Savaşın bitiminde tekrar İstanbul'a dönmüş, 1956 yılına kadar aynı enstitünün müdürlüğüne devam etmiştir.

Türkiye'deki bu görevleri devam ederken ülkesinde, bağımsız ve herkese açık olan College de France'de "İslam Doğu Sanatları Tarihi" bölümünde de profesör olarak görevini sürdürmüştür. Buradaki görevinden 1953 yılında ayrılmış Fransız arkeoloji enstitüsü müdürlüğünden 1956 yılında emekli olmuş, ülkesine dönmüştür.

A. L. Gabriel Türkiye'de bulunduğu 1930-1950 dönemde, İstanbul Ankara üniversitelerinde dersler ve konferanslar vermiştir. Bu iki üniversite ve Türk Tarihi Kurumu şeref üyesi şeref profesörü, şeref doktoru ünvanlarını almıştır. Fransa'da ve Avrupa ülkelerinin çeşitli üniversitelerinde, arkeoloji enstitülerinde dersler ve konferanslar vermiş, şeref üyeliklerine seçilmiş, Legion de Honneur nişanına, "chevalier" rütbesine sahip olmuştur. 1955 yılında da İstanbul ve Bursa'nın fahri hemşehrısı ilan edilmiştir.

Türk uygarlığı ve sanatının dünyada ve Türkiye'de incelenip araştırılıp ortaya çıkarılıp, yayın haline dönüşmesinde büyük katkıları olan A. L. Gabriel, 1931-1932 yıllarında Kayseri, Niğde, Kırşehir, Amasya, Tokat, Sivas illerini kapsayan eserini iki cilt halinde Monumets Turcs d'Anatolie, Kayseri, Niğde, Kırşehir I. Cilt Paris I. Cilt 1931 ve Monumets Turcs d'Anatolia Amasya, Tokat, Sivas II. Cilt Paris 1932 adı ile yayınlanmıştır.

A. Gabriel'in bu inceleme ve araştırma gezilerinde Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yanında görevlendirilen yüksek mühendis mimar Ali Saim Ülgen, Yük. Müh. Mimar Sedat Çetintaş, İstanbul Üniversitesi kütüphanesi müdürü Fethi Ethem Karatay, 1927 sonbaharında, 1928 ilbaharında Eski Eserler Genel Müfettişi Aziz (Ogan) ve aynı yılın sonbaharında kütüphaneler genel müfettişi Ahmet Tevhid bey bulunmuştur.

Albert L. Gabriel'in Amasya'daki Çalışmaları

A. L. Gabriel'in Amasya'daki (Tokat ve Sivas) ve çevresindeki tarihi eserleri incelemek için 1927-1930 yılları arasında yanında Türk Epigrafiyasının tanınmış uzmanlarından Mübarek Galip, Ahmet Tevhit bey, İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), Mehmet Behçet beylerle birlikte şehre gelmiştir.

Önce Amasya'nın tarihçesi özetlenmiş, arkasından tarihi eserlerin arasında önemli görülenler bir inceleme çerçevesi içine alınmış, özellikleri

tespit edilerek tarihlenmiştir. Kent çevresinde, kasabalarda, köylerde yol üzerindeki görülen bazı eserlerinde üzerinde çalışılmıştır.

1930'lu yılların mükemmel sayılabilecek fotoğraf teknolojisiyle tarihi eserlerin ve şehrin fotoğrafları çekilmiş, kitabın sonuna heliogravüre tekniği ile basılmıştır. Eserlerin kitabeleri bilimsel kurulda bulunanlar tarafından kontrol ve tercüme edilmiştir.

A.L.Gabriel, zarif kalem çizimi ile (Amasya'daki) eserlerin, en ince ayrıntılı görüşlerini çeşitli detaylarını, görüşlerini aksettirmekten geri kalmamış, onların çoğunun ilk defa, doğru veya doğruya en yakın planlarını kesitlerini çizmiştir (*)

Heyetin şehri ziyaret ettiği yıllarda, tarihi eserlerin büyük kısmı bakımsız ve harabe durumdaydı.

Amasya'ya gelmeden önce tarihi anıtların planlarındaki duvarları siyah dolgu ile çizen Gabriel Amasya'ya geldikten sonra bu uygulamasından vazgeçerek, rölevelere daha çok zarif bir görünüş sağlayan fakat o nisbette de iyi yapılması için el hassasiyeti isteyen çok zaman alan tarama tekniğini tercih etmiştir.

Gabriel'in gelmeden önce bu kitabının kitaplarının en güzel tarafı, üzerinde çalıştığı tarihi ve mimari anıtlara adeta bir aşkla bağlanan araştıracısının bunların sağlam durumdaki görünüşlerini de aksettiren desenleri sanatkar kalemi ile çizilmiş olmasıdır. Bu suretle o sıralarda sahipsiz, birer harabe durumunda olan Amasya Bimarhanesi ve aynı yerdeki Hüseyin Ağa Medresesi canlı bir anıt olarak kâğıda geçmiş, böylece yayınlanmıştır. Anadolu'daki Türk eserlerinin bir kısmı Gabriel'in bir yayını keşfedilerek dünyasına kazandırılmıştır.

Türkiye'deki tarihi eserlerin ortaya çıkarılarak, Türk ve dünya bilim çevrelerine tanıtmayı amaçlayan bu iki dev eserin bazı ufak eksiklikleri de vardır. Anadolu'da Türk hâkimiyeti, Selçuklu ve beylikler dönemindeki tarihi anıtlar üzerinde yeterince araştırma yapılmış, fakat Osmanlı dönemi yapıları pek fazla önemsenmemiştir. Ancak II. Kitapta Amasya ve çevresindeki Osmanlı dönemi tarihi anıtları işlenerek önemi vurgulanmıştır.

Amasya ve çevresinde bulunan yıkık ve yarı yıkık tarihi eserler, Albert L. Gabriel titiz çalışması ile sağlam ve ayakta oldukları dönemdeki gibi röleveleri çizilmiş, şehrin topoğrafı çıkarılarak kentin fiziki dokusu ve kimliği ortaya konulmuştur. Sadece çizimlerle yetinilmemiş, şehrin mahallelerinin sokaklarının çeşitli yön ve açılardan fotoğrafları çekilmiştir.

Bu çizim ve fotoğraflar hiç şüphesiz Amasya'nın cumhuriyetin ilk yıllarındaki fiziki dokusunu kent kimliğini topografyasını günümüze taşıyan

sağlam belgelerdir.

A. L. Gabriyel yaptığı titiz ve bilimsel çalışmaların zengin ve köklü Türk sanatının ve mimarisinin Arab ve İran sanatından mimarisinden tamamen ayrı bir özellikte olduğunu tespit etmiş bu özelliği ve farklılıkları ayrıntıları ile bilim dünyasına sunmuştur. Türk uygarlığı, sanatı ve tarihi, yeterince tanımayan veya tanımamazlıktan gelen batılı bilim çevrelerinde o Türk Sanatı ve Mimarlığının, sanatının savunucusu oldu. Bu çalışmalarını kendi adını da yaşatacak olan kitapları ile gerçekleştirdi.

Türkiye’de kaldığı yarım yüzyıllık dönemde ülkemizle insanıyla adeta kaynaşmış ve bir Türk olmuştur. Bir konuşmasında” Bu memleket kalben bağlı olduğum için benim de vatanım sayılır. Ben kendimi doğuş itibarıyla Fransız addettiğim kadar his itibarıyla Türk addederim” demiştir.*

Amasya çevresinde yaptığı araştırma ve inceleme çalışmalarında ulaşım zorluğu ve ekonomik zayıflığa rağmen, halkın ve yöneticilerin kendisini büyük bir misafirlikle karşıladıklarını çalışmalarına yardımcı olduklarını sık sık belirtmekten geri kalmamıştır.**

Amasya Tarih ve Topoğrafya Şimdiki Durum

Amasya, kayalık iki dağ zincirinin yeşilirmakla bölündüğü dar bir vadinin genişlediği doğu-batı istikametinde bulunan bir yerleşim alanında Yeşilırmağın akışının düzeldiği bir kurulmuştur. Bu ırmağın karşılıklı iki kıyısından ortasına doğru birçok sertler yapılmıştır. Kazık temeller üstüne oturtulmuş birçok kerpiç un değirmeni, bu setlerden sağlanan sularla çalışır. Verimli bahçe ve bağları sulamak için ırmak boyunca Amasya’ya özgü bir tarzda yapılmış su dolapları sıralanır.

Yeşilırmağın sol kısmında daracık bir alanda evler, kalenin eski yıkıntıları sarp kayalıkların yüzlerine oyulmuş bölmeli Pontus krallarının anıt mezarları bulunur. Daha yukarılara çıkıldıkça yüksek tepelerden aşağılara bakıldığında, şehrin eski merkezi, kale hisarlarının kalıntıları tüm görkemiyle gözler önüne serilir. Amasya’nın bulunduğu bu dar geçit, çağlar boyunca, tarihin tüm zamanlarına hükmetmiş, komuta merkezi olmuş müstahkem bir

* Prof. Dr. Semavi Eyice: Prof. Albert Luis Gabriel TTK Belleten Dergisi- No 147-1973-Ankara 321-355 sayfalardan özetlenmiştir.

** Prof. A.L. Gabriyel’in Türkiye’de yaşadığı 50 yıllık döneme ait çalışmalarını gezi notlarını içeren anılarının müsveddeleri İstanbul’da Fransız Anadolu araştırmaları enstitüsünde bulunmaktadır.

konumdadır.

Zamanla Amasya kendine daha geniş bir yerleşim merkezi açmak için, Yeşilırmağın sağ tarafında bulunan alçak güzel tepelere geçmiştir. Bu tepeler üzerinde göze hoş görünen, sanat değeri yüksek, estetik planlı bir şekilde yer alan yapılar Anfitiyatrosu'nun yanına kadar yürünebilen / yürünecek bu güzel tepelerden ırmağın kenarına adar inen yollarla bölünmüş alanlarda ve ırmak boyunca dizilmişlerdir. Bu bölümdeki tarihi yapılar dikkatli bir mimari anlayışla, birbirleriyle ve çevreyle uyumlu, ölçülü bir oranda inşa edilmiş Türk anıtlarıdır. Camiler, medreseler, türbeler ve bunların etrafında yer alan hanlar, çarşılar, mahalleler, şehrin etrafında güzel bir Osmanlı-Türk şehir kimliğini geliştirmiştir.

Ne yazık ki 1913 yılında, şehrin batısında çıkan bir yangın sonucu bu güzel anıtların / yapıların çoğu harab olmuştur. Günümüzde bunların yıkıntılarına hala rastlamak mümkündür.

Tüm saldırılara depremlere, yangınlara vb. doğal afetlere rağmen, Amasya'da çeşitli tarihlerde değişik zamanlarda yapılmış bir çok tarihi anıt / yapı günümüzde ayakta durmaktadır. Antik mezarlar, Selçuklu medreseleri, Osmanlı camileri ve öteki anıtlar bize bugün hala Türk sanat tarihi için yeterince iyi bir gelişme, ayrıntılı ilginç bilgiler sunar.

Amasya, eski ve orta çağlarda, yakın dönemlerde geçmişin tüm görkemini, parlaklığını şatafatını yaşamış ve bunlara tanıklık etmiş hemen hemen tek şehirdir. Bu şehrin evlatları Amasya'nın bu özelliklerini ortaya çıkarmak, açıklamak, eski parlak günlerdeki alın yazısına, talihine kavuşturmak için çalışmalıdır. Bu talih onları ellerindedir. Onlar şehirlerinin geçmişi, bugünü ve geleceği ile her zaman onur duymalıdır.

Amasya Şehir Planı – A. Gabriel-1928-

Onun günümüzdeki yorgun hali, eskinin göz kamaştırıcı, görkemli döneminden kalan güler yüzlülüğü sevimliliği, gün görmüş, dolgun ve olgun büyümlü hali, dolu dolu yaşanmış, soylu düşkünlüğü, ırmağının yeşil suları, devasa kayalıklarının arduaz koyu gri mavi damarlarının renkli parıltıları, lezzetiyle ünlü elmalarıyla bütün Türkiye’de tanınmaktadır.

Amasya’nın Şehir Tarihi

Bir Türk şehri olan Amasya, antik çağlardan gelen adını günümüze kadar korumuştur. Tepe üzerinde inşa edilmiş kale, aşağıdaki surlar, kayalar içine oyulmuş odalar, tüneller, onun stratejik öneminden dolayı ilk oturanlarının / yerleşenlerinin burayı işgal edenler olduğunun kanıtıdır. Şehir kuvvetli olasılıkla çok eski çağlarda kurulmuştur. Fakat kuruluş tarihi kesinlikle belli değildir.

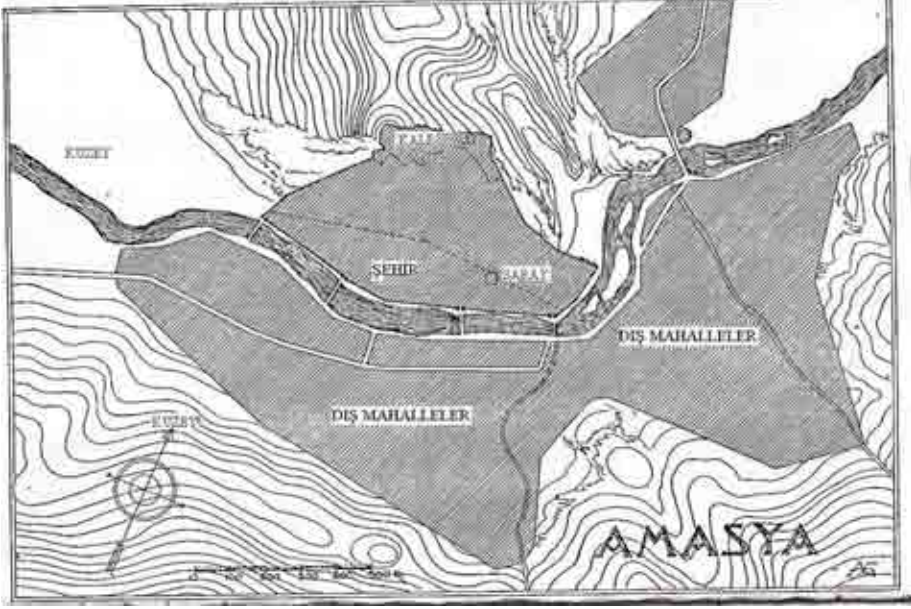
Önce Pontus krallığının başkenti, arkasından sonra Roma eyaletlerinden birinin başkenti olmuştur. Amasya, imparator Dioklasyon’dan sonra Diospontusun yönetimi ve dini başkenti olmuştur. 8. yy’dan sonra Bizans imparatorluğunun askeri vilayetlerinden olan Ermeniakon’un kaleleri arasında yer almıştır.

Arab akıncıları 712’de Amasya’yı geçici işgal etmişlerdir. Amasya’nın Bizanslılardan Türklerin eline geçmesi, Selçuklular döneminde olmuştur. Amasya çevresinin Türkler tarafından ele geçirilişi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Yine de bu çevrenin Melik Danişmend Gazi tarafından, kuşatılarak Türk egemenliğine girdiği sanılmaktadır. Hazerfan’a göre (*) fakat 9. yy’da bu şehir kesinlikle Türklerin / Danişmendlilerin eline geçmiştir. Danişmendliler 11. yy kadar bu çevreyi egemenlikleri / yönetimleri altında bulundurmuşlar, orada oturmuşlardır.

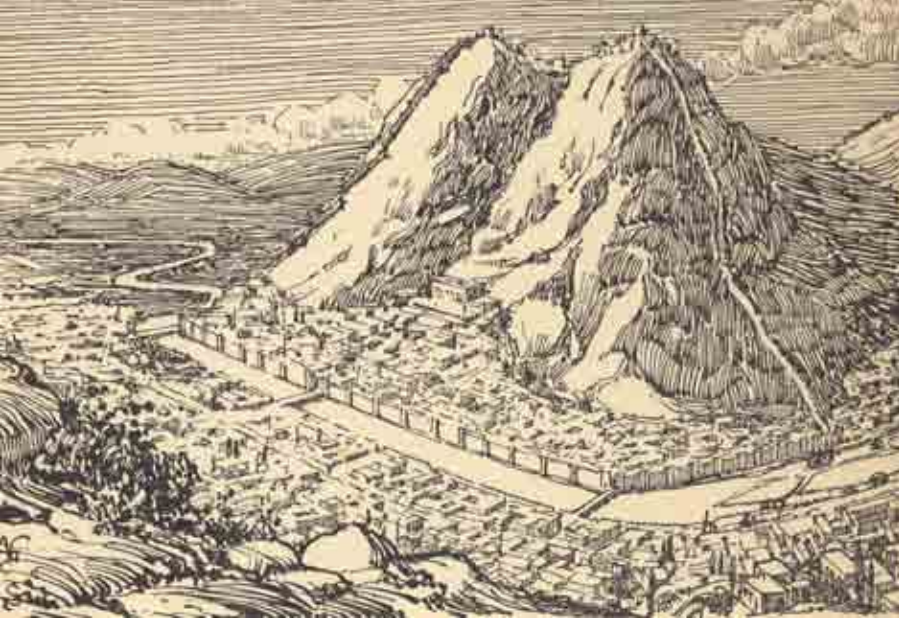
Konya’da bulunan Selçuklu sultanı II. Kılıçarslan, ülkeyi 11 oğlu arasında 1193’te paylaştırdı. Amasya ve çevresi Nizamettin Arganşah’ın payına düştü. Fakat bütün devlet idaresini kendi egemenliğine toplamak isteyen Nizameddin’in kardeşi, Toklat ve çevresinin hâkimi kardeşi Rükneddin Süleyman ani bir baskın yaparak Amasya’yı onun elinden aldı. Mustavfiye göre yaz aylarında şehir geçirdiği bir depremten (*) sonra Alaaddin Keykubat tarafından yeniden imar edilmiştir. Fakat eski belgeler bu olayı doğrulamamaktadır. Amasya çevresi bu hükümdar zamanında hicri 629 yılında bölgeye sığınması olarak gelen Harzemlilerin reisi

berekete tımar / yurtluk olarak verildi.

Anadolu'yu Moğolların zabtettikleri / işgal ettikleri yıllarda Amasya Özerk bir beylik merkezi olarak önemli bir şehir konumuna geldi. Eratnalıların hâkimiyeti döneminde önemi geriledi. Fakat Amasya'da güçlü bir konuma gelen yerlilerden Emir Hacı Şahgeldi ile Eratnalı Ali Bey arasındaki bir savaşta, Amasya ve çevresi Şahgeldinin eline geçti.

Amasya'nın Ortaçağda Şehir Planı A.Gabriel -1928

Amasya'nın Ortaçağdaki Durumunu Gösteren Çizim. A.Gabriel -1928

Eratnalı Ali beyin ölümünden sonra, onun yerine geçen oğlu Şahgeldi Ahmet Bey ile Eratnalılar arasında bir işbirliği dostluk antlaşması imzalandı. Fakat Eratnalı Kadı Burhanettin Amasya'ya tekrar göz koydu. Çıkan savaşta Şahgeldi yenildi ve öldürüldü. Kadı Burhaneddin, Amasya'ya girerek sultan unvanını aldı. Şahgeldinin yerine geçen oğlu Ahmet kuvvetleriyle Amasya kalesine çekildi ve Osmanlılardan yardım istedi. Kadı Burhaneddin'e uzun zaman direndi. Amasya'nın yardımına gelen padişah Yıldırım Bayezid ile Kadı Burhaneddin arasındaki savaşta Osmanlı kuvvetleri yenildiler. Fakat Yıldırım Bayezid tekrar hazırlanarak 1392'de Kadı Burhanettin'in üzerine yürüdü. Onu yenilgiye uğratarak üstün bir zafer kazandı. Amasya ve çevresi böylelikle Osmanlı egemenliğine, topraklarına katıldı.

Amasya dağlık, bir bölgede, önemli bir geçitte bulunan stratejik bir merkez olmasından dolayı, Timur burayı işgal edemedi. Ankara Savaşında Y. Bayezid'in esir düşmesinden sonra oğlu I. Mehmet ile, ona eşlik eden başvezir Bayezid paşa, kaçarak, Amasya'ya gelmişler ve kaleye çekilerek şehri savunmuşlardır. Moğol ordularının Anadolu'dan geri çekilmesinden sonra, Osmanlı

şehzadeleri İsa ve Süleyman arasında başlayan taht kavgalarını bastırmak için, I. Mehmet, buradan bir müddet ayrılmıştır. Amasya'da tekrar Osmanlı hâkimiyeti, I. Mehmet zamanında sağlanmış, şehir yeni baştan imar edilmiş, yerleşim alanları genişlemiştir.

Antik dönemden kalma harabe bir binanın temelleri üstünde göz kamaştırıcı büyük bir saray kondurulmuş, büyük geniş yollar açılmış birbiriyle uyumlu bir çok yeni bina yapılmıştır.

Tüm çağlar boyunca Mezopotamya'yı-Karadeniz'e bağlayan önemli bir yol kavşağı / geçit / ında bulunması Amasya'nın hep birinci planda tutulmasına neden olmuştur. Orta çağda Rum'un Bağdat'ı olarak adlandırılmıştır.

Onun Osmanlı döneminde padişah ve şehzadeler tarafından özel önem verilen, beğenilen tek şehir olduğunu özellik vurgulamak / belirtmek yerinde olur. Amasya, II. Mehmet ve oğlu II. Bayezıd'ın şehzadelikleri sırasında, valilik yaparak, devlet yönetimine, padişahlığa hazırlandıkları, önemli bir etkiye/ prestije sahip, bir şehirdir.

Muhteşem Süleyman'ın ikinci bir başkent olarak benimsediği Amasya'da bizzat sık sık çalıştığı, bilinmektedir. Bir çok yabancı elçiye özellikle Avusturya imparatoru Ferdinand'ın elçisi A.G. Busbek'i burada kabul etmesi, şehrin Osmanlı devlet yönetiminde ağırlığının /yerinin/ önemi açıklamaya yeterlidir. Bu özelliğinden başka tanınmış bilginleri, şeyhleri, şairleri, tarihçileri, sanatçıları, onun köklü şanlı geçmişine, tecrübeli, güngörmüş ihtişamına daha da güç katmaktadır.

İlk çağlardan bu günlere kadar Amasya aydın düşünceli insanların yetiştiği, Anadolu'da önemli bir bilim ve kültür merkezidir.

Kent Kimliği ve Fiziki Doku (Topoğrafya)

Strabon'un doğduğu şehir Amasya hakkında bize verdiği bilgiler, en eski, sağlam yazılı belgelerdir. Onun anlatımlarında yüksek kayalık bir tepede kurulmuş kale, hafif çıkıntılı kayalık tepelerin ön yüzünde oyulmuş kral mezarları, kalenin bulunduğu yerden aşağılara, doğru bakıldığında Yeşilırmağın sol kenarındaki bir çok karışık ve çıkmaz yolların bulunduğu yerleşim alanının içine alacak şekilde, bir doğudan diğeri güneyden inen iki hisarla şehrin çevrildiğini bildirir.

Şehrin topoğrafik yapısı hakkında Evliya Çelebi de şaşılacak

şekilde, Strabonun anlatımlarıyla tıpa tıp uyuşan bilgiler vermektedir. “Amasya kalesi öyle bir yüksek kurulmuştur ki, onun surları mavi gökyüzünün iri bulutları arasında kaybolmuştur” der. Kalenin bulunduğu yerden Tozanlı ırmağını kenarına kadar şehrin sol tarafı savunma amacıyla alçak hisarlarla çevrilmiştir. 17. yy’a kadar şehrin hellenistik dokusu korunmuştur.

E. Çelebi’nin Aşağı Kale olarak adlandırdığı bu yapıların izlerine günümüzde de rastlanmaktadır. E. Çelebi’nin ilginç anlatımı iki küçük tepe üzerinde iç içe, iki kat yapılmış hisarlar Strabon’un verileriyle örtüşmektedir.

Şehrin eski antik dokusunun üzerinde durulmaya değer işaretleri, o toprak hisarlar tabyalar, ırmak kenarına doğru uzanan duvarlar, bugün, yitip kaybolmuştur. Bunlar hakkında tam bilgi verme anlatma imkanı yoktur.

Biraz yukarıda tepeler üzerinde merdivenler, geniş duvar kalıntıları, güneyde ve batıdaki kayalıklardaki hisar yıkıntıları, uzun karışık yollar güçlükle belirleniyor. Farklı ve eksik bilgiler buradaki yapıların temel özelliklerini öğelerini gizliyor.

Strabon’un anlatımlarıyla, bugün hala uyuşan, günümüze ulaşan antik saray ve kral mezarları tepenin yamacındadır. Bunların yeri saptanmıştır. İleriye doğru çıkmış bir sekinin üzerinde bu eski sarayın kalıntılarına, temel duvarları tespit edilmiştir.

Yine Strabon Yeşilırmağın sol tarafındaki surlar içindeki şehre, sağ taraftan bağlanan bir köprü ile dış mahallelere ve kırlara ulaşıldığı bilgisini verir. Bu köprü varlığını orta çağa kadar sürdürmüştür. Bugün bu köprünün antik dönemden günümüze aynı yerde bulunması zamanımıza ulaşan önemli kanıttır. Fakat, orta çağda yapıldığına dairde bizi bilgiler mevcuttur. Üzerinde yapılan onarımlar ve eklemeler, bu kuşkuları yok edemiyor. Tarihi yapılar içinde yerini ve yapılış tarihini kanıtlamak oldukça zor.

Amasya’da bulunan köprüleri ne zaman yapıldıkları, nasıl adlandırıldıkları ve sonraki çağlarda ne gibi değişiklikler ve onarım gördüklerini saptamak bilmek çok karışık ve zordur.

Evliya Çelebi, kale surlarından dışarıya açılan kapıların önünde bulunan köprüleri aşağıdaki şekilde sıralamaktadır. Karanlık Kapı, Alçak köprüye, Meydan kapısı, büyük ahşap köprüye ve Gök medrese önüne, Batıda bulunan Serkis köprüsü kapısı da Garibler camisine açılır.

Serkis köprüsü günümüzde Helkis köprüsü veya Hükümet Köprüsü olarak da adlandırılır. Bu köprü, hükümet konağından parka doğru uzanır. Köprüler içinde en eskisi hiç kuşkusuz Strabon'un da anlattığı Alçak köprü'dür. Fakat ayakları, üzerindeki yeni ahşap döşeme, duvarlarına sonradan eklenmiş taşlar, kemerlerindeki ilaveler onun bir çok değişim gösterdiğinin kanıtıdır. İlk çağlarda surlar içinde bulunan şehrin dış mahalleler ve kırlarla bağlantısını bu köprü sağlıyormuş.

Şehrin doğu tarafında bulunan şimdi hala kullanılan beşinci bir köprü olan kuş köprü hakkında Evliya Çelebi hiç bahsetmemiş bilgi vermemiştir. Halkın söylentilerine inanacak olursak Kuş Köprü Selçuklular döneminde yapılmıştır. Fakat onun temellerinde yaptığımız incelemelerde açıkça gördük ki, antik dönemde yapılmış eski bir köprü'nün temelleri üzerinde kurulduğunu anladık. Şehir halkından bazılarının verdiği bilgiler de bu yöndedir. Hiç kuşkusuz, belki de Strabon'un anlattığı şehrin dış mahalleleri ve kırlarla bağlantısını sağlayan belki de bu köprü idi.

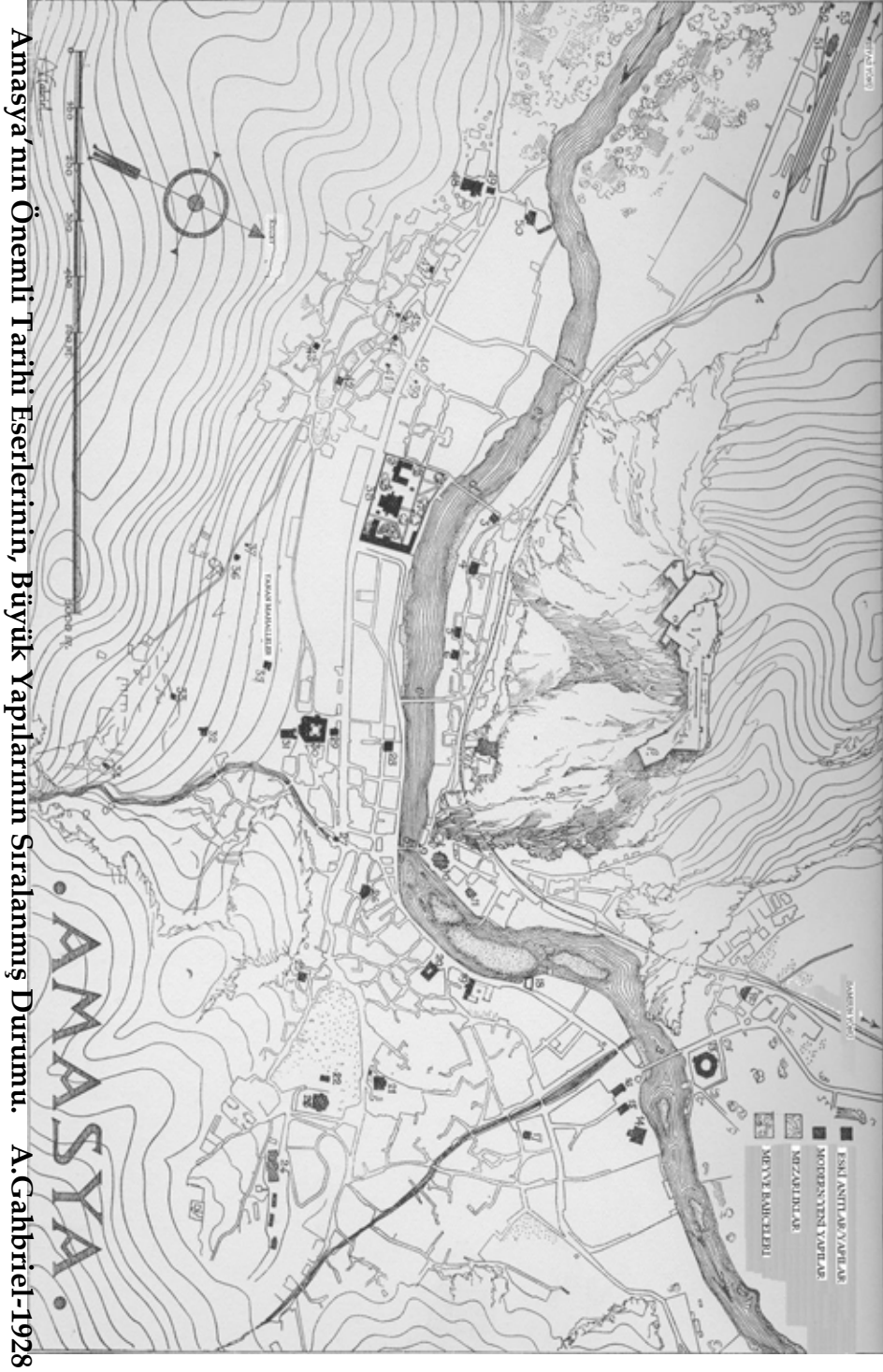
Yaptığımız şehir planında da görüleceği üzere, şehrin surlar dışına taşması, yeni yerleşim alanlarının mahallelerin oluşması Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde gerçekleşmiştir. Özellikle kuzey yönünde Samsun yolu istikametinde Şamlılar Tatar ve İhsaniye mahalleleri Osmanlı dönemi yerleşim alanlarıdır.

Helenistik dönemde şehir dokusuna ait kapı, köprü, isimleri ve yerlerine ait birkaç ayrıntının dışında, Amasya'da asırlar boyunca mimari özellikleriyle Türk kent kimliğine ve dokusuna uygun bir gelişme göstermiştir.

Bu kanıtımızı doğrulayacak en somut tanık ise, Amasya'nın bugünkü mimari dokusunu, kent kimliği bozulmadan ileride yapılacak planlı ve ciddi bir restorasyondur. Amasya'daki tarihi yapıların/anıtların numaralanmış listesi.

Amasya'da önemli tarihi eserlerin listesi şehirdeki önemli yapılar, tarihi eserler, tepedeki kaleden aşağıya bakarak, kalenin yerini, buradan aşağı inen yolları, aşağı kaledeki mahalleleri, Yeşilırmağın sol kenarında doğudan batıya, köprüleri numaralandırdım. Bunlar, ırmağın karşı sağ kıyısında bulunan tarihi yapılarla karşılaştırdım. Arkasından sırasıyla tekrar batıdan doğuya doğru numaralandırdım ve Amasya şehir planı üstünde gösterdim.¹³⁶

¹³⁶Albert L.Gabriel, Monumets Turcs d'Anatolia Amasya, Tokat, Sivas II. Cilt Paris 1932, s.4-37.

Amasya'nın Önemli Tarihi Eserlerinin, Büyük Yapılarının Sıralanmış Durumu. A.Gabriel-1928

Bunların şehir planı üstünde sırası aşağıdaki şekildedir.

- 1- Kale
- 2- Kale'nin savunma amaçlı duvar (istihkam) kalıntıları
- 3- Mescid
- 4- Enderun Camii (loğ minare)
- 5- Bülbül hatun Camii
- 6- Mescid
- 7- Pontus kral sarayı kalıntısı
- 8- Kale surları (Perde hattı) kalıntısı
- 9- Saat kulesi
- 10- Konak (Vilayet, valilik)
- 11- Belediye
- 12- Camii
- 13- Kapı ağası Medresesi
- 14- Bayezîd Paşa Camii
- 15- Misafirhane (İmarethane)
- 16- Hamam
- 17- Şirvanlı Camii
- 18- Tuğrakiye Medresesi
- 19- Mehmet paşa Camisi
- 20- Tımarhane (Bimarhane)
- 21- Pir İlyas Medresesi (Aşağı Pirlar)
- 22- Pir İlyas Türbesi (Yukarı Pirlar)
- 23- Ortaokul
- 24- Orduevi
- 25- Sofular Camii
- 26- Gümüşlüzâde Camii
- 27- Pazar camii
- 28- Saraçhane Camii
- 29- Kileri Süleyman Ağa amii
- 30- Taşhan
- 31- Burmalı Minare
- 32- Fethiye camii

- 33- Hamza Bey camii
- 34- Camii
- 35- Çeribaşı Camii
- 36- Uzunyol Camii
- 37- Halkalı Dede Türbesi
- 38- Sultan Bayezîd vakıfları
- 39- Şehzade camii
- 40- Şehzadeler Türbesi
- 41- Sultan Mesud'un Türbesi olduğu söylenen yapı
- 42- Mescid
- 43- Mescid
- 44- Mescid
- 45- Halife Gazi Türbesi
- 46- Şahgeldi Türbesi
- 47- Ahşab (Ağaç) Camii
- 48- Gökmedrese Camii
- 49- Torumtay Türbesi
- 50- Yörgüç Paşa Camii
- 51- Demiryolu Garı
- 52- Camii
- 53- Türbe

KÖPRÜLER

- a. Kuşköprü (Künç köprü) Taştan yapılmıştır.
- b. Hükümet Köprüsü (Helkis Köprüsü) üzeri ahşaptır.
- c. Alçak Köprü (Temelleri ve kemerlerinde Pontus döneminden kalma antik taşlar vardır. Üzeri ahşaptır.
- d. Maydanoz (Madenüz) köprüsü. Ahşaptır.
- e. Sultan köprüsü (yıkılmış olup temelleri ırmak suları altındadır.
- f. Meydan köprüsü (Taş ve tuğladandır.)

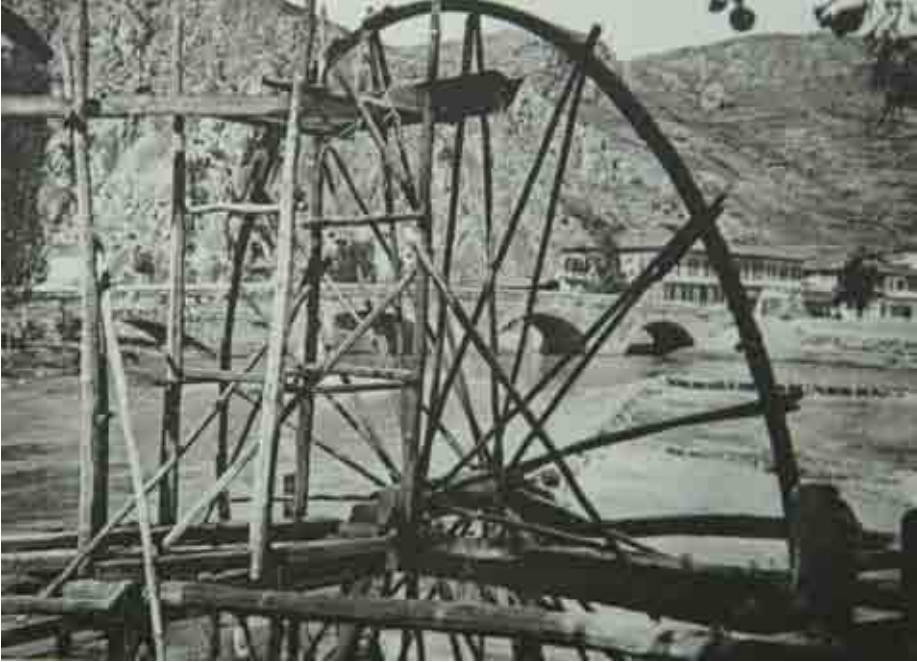
Kaleden Şehrin Görünümü. A.Gabriel, 1928

Kaleden Şehrin Batı Mahallelerinin Görünüşü. A.Gabriel, 1928

Yeşil Irmak Kenarında Bir Su Dolabı A.Gabriel, 928

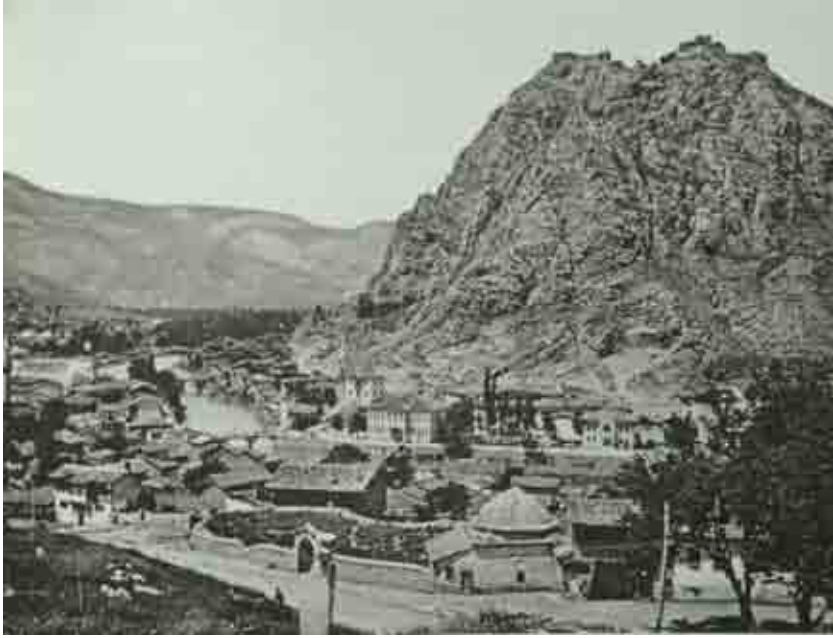
**Yeşil Irmak Kenarında Bir Su Dolabının Yakından Görünüşü,
A.Gabriel, 1928**

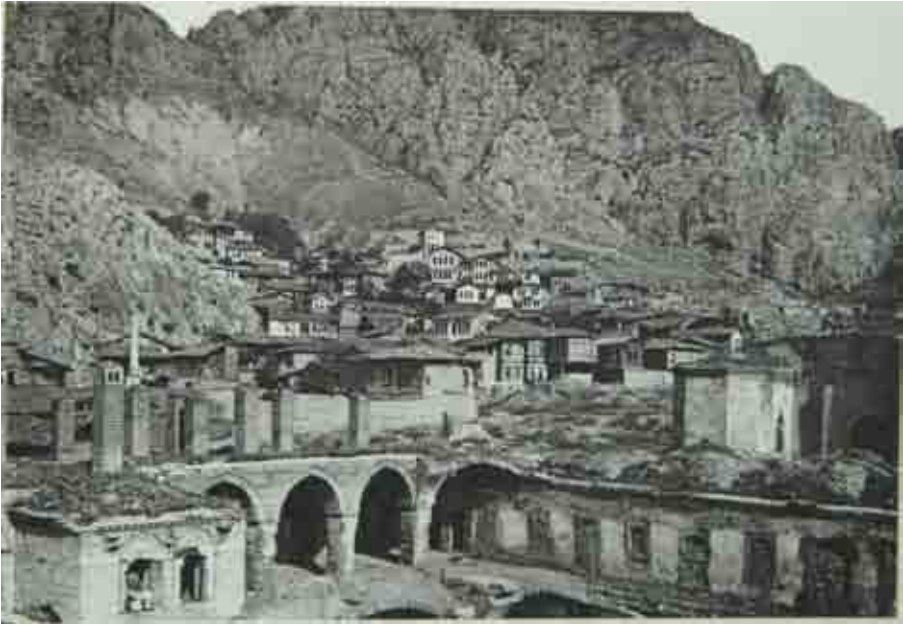
Alçak Köprü A.Gabriel, 1928

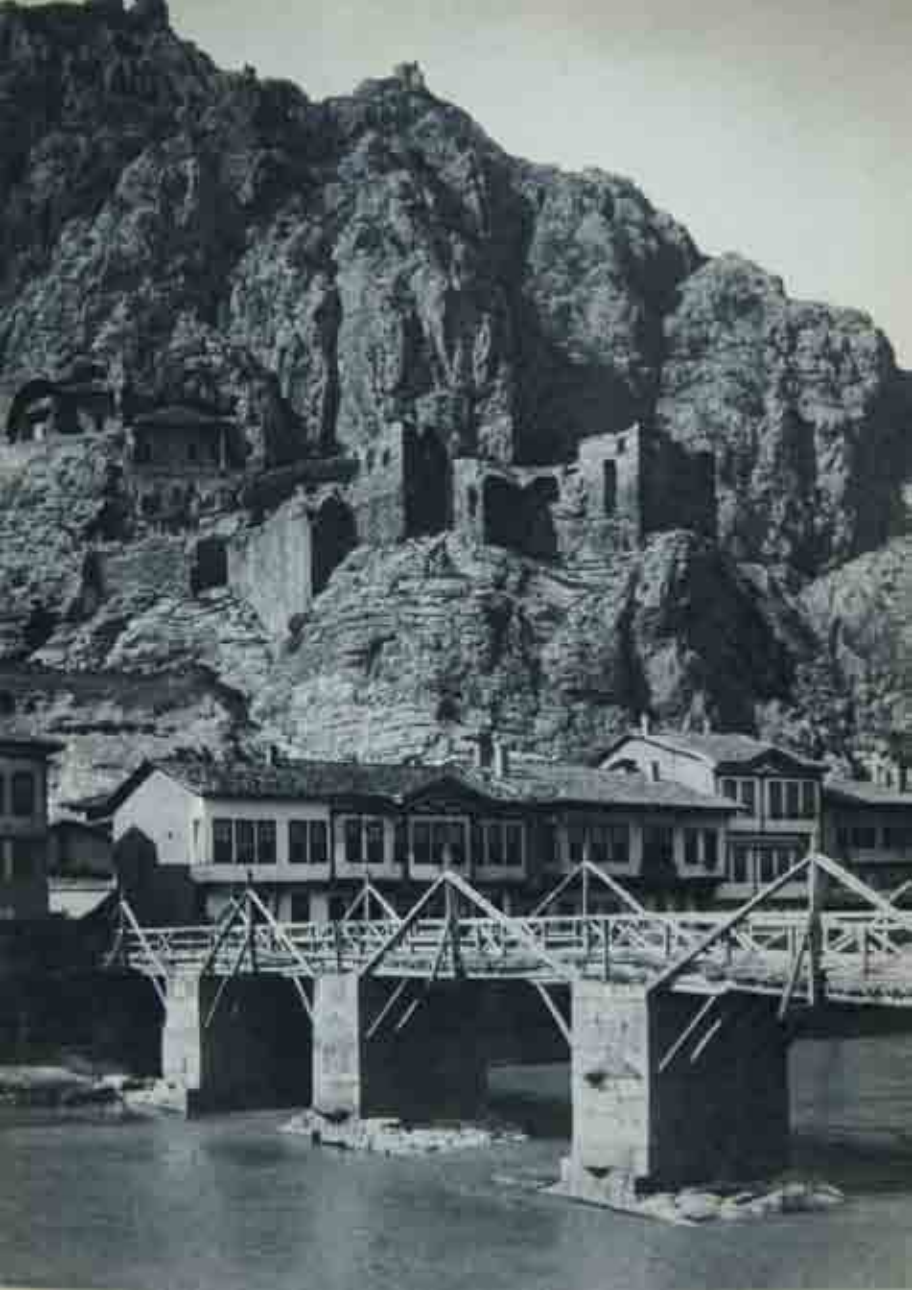
Hükümet Köprüsü. A.Gabriel, 1928

Pirler Mezarlığından. A.Gabriel, 1928

Taşhan. A.Gabriel, 1928

Antik Dönemde Yapılmış Taş Köprü. A.Gabriel, 1928

KAYNAKÇA

- Abdizade Hüseyin Hüsameddin (Yaşar), Amasya Tarihi, Eski Türkçeden Çeviri: Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş, I.Cilt, Amasya Belediyesi Kültür Yayıncıları, No:1, Ankara,1968.
- AÏNSWORTH, Willim Francis, Travels And researches in Asia Minor. Mesapotamia, Chaldea and Armenia, I.Cild- 1842, Londra.
- AKPINAR, Nuri, Osmanlı Yer Adları Sözlüğü, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- ALAN, Gülbadi, Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri, Basılmamış Doktora Tezi, T.C.Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2002.
- Amasya İl Yıllığı, Ankara 1973.
- AMBRASEYS, N.N.-Finkel, C.F.-Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler (1500-1800), Çeviri; Umur Koçak,, Tübitak Yayınları,Ankara, 2003.
- ANDERSON,J.G.C., A Journey Exploration in Pontus, Bruxelles, 1903.
- (*)
- ANHEGGER, Robert, Almanların Türkiye'ye Göçü, Tarih ve Toplum, C.IV, S.21, Eylül 1985.
- ARALOV, S.İ. , Bir Sovyet Diplomatinin Türkiye Hatıraları, Çeviri: Hasan Ali Ediz, İstanbul 1967.
- ASARKAYA, Halis (Turgut), Osmanlılar Zamanında Tokat, I.Cilt, Tokat, 1941.
- Aşık Ahmet Cemal, Beş Cemalli, Müjdeli, Cilveli, Vatanî ve Siyasî Amasya Destanı. (Yayın Yılı ve Yeri yok.)
- Aşık Çelebi, Muhammed bin Ömer-Menâzir-ül-avalim- El yazması. Nuruosmaniye kitaplığı-Mikrofilm
- Aşık Mehmet, Menazirül-Avâlim, Tahlil, Metin Mahmut Ak Yayınlanmamış Doktora Tezi, İst. Üniversitesi 1997
- BARTH, Dr.Heinrich , Reise Von Trapezunt Durch Die Nördliche Halfte Klein- Asien Nach Scutari Im Herbst 1858-Berlin 1860.
- BAYTOP, Asuman, Türkiye'de Botanik Araştırmaları, Tübitak, Ankara 2002.
- BIJİŞKYAN, Minas, Pontos Tarihi, Çeviri: Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1998
- BORE, Eugène, Correspondances et Mémoires d'un Voyageur en

- Orient, Paris, 1840.*
- BOWEN, Harold Türkiye Hakkında İngiliz Tetkikleri, , Longmans Gren Co.Ltd., Londra, 1945.
- BUSBECQ, Ogier Ghselin de, **Türk Mektupları**, Çev.: Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul 1939
- CAHEN, Claude, İbni Sait Sur L'Asie Minor Seldjuquide, tarih Araştırmaları Dergisi, DTCF, Ankara, 1968, s.49
- CİLDS, W.J. -Acros Asia Minor on Foot, Londra 1917.
- CİNLİOĞLU, Halis (Turgut), Osmanlılar Zamanında Tokat, , II.Cilt, Tokat, 1950 (Aynı yazar sonradan soyadını değiştirmiştir.)
- CİNLİOĞLU, Halis (Turgut), Osmanlılar Zamanında Tokat, III.Cilt, Tokat, 1951.
- Colonel Rottiers, Itinéraire de Tiflis- a Constantinople, Bruxelles, 1829
- CUINET, Vitale, La Turquie d'Asie-Géographie-Administrative (Statistique-Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l'Asie Mineure) I. Cilt Paris 1890.
- CUMONT, Franz-Eugène Cumont, Voyages d'Exploration Archéologique dans le la Petit Armenia, Studia Pontica C.II, Bruxelles 1906.(*)
- ÇADIRCI, Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, TTK yayınları, Ankara 1991.
- DAĞLI, Yücel, Cumhure Üçer, Tarih Çevirme Kılavuzu, 5 Cilt, TTK Basımevi, Ankara 1977.
- DANACI, Esra, Geçmişin İzleri Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.
- DEMİRAY, Ahmet, Resimli Amasya, , Ankara, 1945.
- DERNSCHWAM, Hans, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, Çeviren: Prof. Dr. Yaşar Önen, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992 Ankara
- DEVELİOĞLU, Ferit, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Yayınları, Ankara, 1977.
- DÖLEN, Emre, Tekstil Tarihi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1992, s.158.
- ERAVŞAR, Dr.Osman Seyahatnâmelerde Kayseri, , Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri, 2000.
- ERCÜMENT, Sibel, 19. Yüzyılda Batılı Seyyahlara Göre Doğu ve Orta Karadeniz, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksel Lisans Tezi, Ankara, 1991.

- Evliya Çelebi, Seyahatnamesi-Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, II. Kitap, Yayına hazırlayanlar Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, I.Baskı İstanbul 1999.
- Evliya Çelebi, Seyehatname, Yayına hazırlayan. Zûhuri Hilmi Danişmend, II.Cilt. 1970
- EYİCE, Semavi - Ankara'nın Eski Bir Resmi- Atatürk Konferansları- IV- TTK Ankara- 1971.
- EYİCE, Semavi Atatürk Konferansları IV, 1970 Ankara'nın Eski Bir Resmi, TTK, Ankara 1971.
- EYİCE, Semavi, Prof. Albert Luis Gabriel TTK Belleten Dergisi- No 147-1973-Ankara.
- EYİCE, Semavi, Türk Yurdu Dergisi, Eski Seyahatnâmelerde Türkiye, S.253-255, Toplam 12 Makale, İstanbul.
- FARUKÎ, Sürayya Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Çeviri: Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2.Baskı, 1994.
- FARUKÎ, Sürayya, Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir, , Çeviri: Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.
- FONTANIER, Victor , Voyages En Orient de L'année 1821 a l'année 1829 (Turquie d'Asie), Paris, 1829.
- GABRIEL, Albert L., Monumets Turcs d'Anatolia Amasya, Tokat, Sivas II. Cilt Paris 1932.
- GÜNALTAY, Ord.Prof.Şemsed, Yakın Şark, IV, II.Bölüm, Romalılar Zamanında Kapadokya, Pont ve Artaksiad Krallıkları, , TTK, Ankara, 1987.
- HAMILTON, William J. , Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia. (Some account of their antiquities and Jeoloji) I.Cilt, Londra 1842.
- ISSAWİ, Charles, The Ekonomik Histoy of Turkey 1800-1914, The University of Chicago Pres, 1980 Chigago
- İbni Batuta; İbni Batuda Seyahatnâmesinden Seçmeler, Hazırlayan İsmet Parmaksızoğlu, 100 Temel Eser, MEB Yayınları, Ankara 1970, s.27
- İdrisi, (Şerif), Nüzhetü'l-Müştâkî İhtiraki'l-Afak, Çeviri: Améde Jaubert-1836-1840, Paris, II.Cilt, s.311-313
- İLDEM Arzu Etensel, Fransız Gezginlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2000.
- İslam Ansiklopedisi,13 Cilt, MBE Basımevi, İstanbul,1986.
- JENNINGS, Ronald, "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth

- Century: a study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon ve Erzurum International Journal of Middle East Studies, 7.sayı, ABD, 1976.
- JERPHANİON, Guilliem de, D.J., Melanges d'Archéologie Anatolia, Beyrut 1928.(*)
- KAHRAMAN, Fikri, Salnâme-i Vilayet-i Sivas (Sivas-Amasya, Tokat ve Karahisar-ı Şarkî), 1308/1890), , İstanbul 2001.
- Katip Çelebi, Cihannüma, İbrahim Müteferrika Matbaası, İstanbul 1732,
- Katip Çelebi'den Seçmeler, I. Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, MEB, İstanbul 1991.
- Kent Araştırmaları Bibliyografyası, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, Majestelerinin Konsolosları, İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğundaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900), İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- KOMNENA, Anna, Alexiad, Malazgirt'in Sonrası, Çeviren: Bilge Umar, İstanbul, 1996
- KOPRAMAN, Kazım Yaşar, Yrd. Doç. Musa Yıldız "Charles Texier- Küçücük Asya Coğrafyası, tarihi ve Arkeoloji, I, II, III Cilt 2002 Ankara.
- LE GOUZ, Bolullaye, Les Voyages et Observation du Sieu de la Boullaye Gouz, Paris, 1657,
- LOWRY Heat W., Seyyahların Gözüyle Bursa (1323-1923), Çeviri: Serdar Alper, Eren Yayınları, İstanbul, 2004.
- MAHİROĞULLARI, Adnan, Seyyahların Gözüyle Sivas, , İstanbul, 2001.
- MENÇ, Hüseyin, Milli Mücadele Yıllarında Amasya- (Portreler- Belgeler), Ankara 1992.
- Meydan Larousse Ansiklopedisi, 12 Cilt, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1990.
- Mme.B.de Khitrowo, Itinéraires Russes en Orient, Pelerinages du Marchant Basil., Geneve, 1889, s.243-244.
- MOLTKE, Helmuth von, Moltke'nin Türkiye Mektupları, Çeviren: Hayrullah Örs, 3 Baskı 1999, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- MORDTMANN, A.D., Anatolien-Skizzen und Reisebriefe Aus Kleinasien (1850-1859), Düzenleyen: Frans Babinger, Hannover, 1925.

- MORDTMANN, A.D., İstanbul ve Yeni Osmanlılar, çevren Gertrude Songu-Habermann- Önsöz: Erol Üyepazarcı, İstanbul 1999
- MORIER, James Justinian ; A Journey .Through Persia,Armenia and Asia Minor to Constantantinople in the year 1808 and 1809 – London 1812 , C.II.
- NEIBUHR, Carsten, Entdeckungen Im Orient- Reise Nach Arabien und Anderen Ländern (1761-1767), Kopenhag, 1967.
- OLCAY, Osman Fevzi, Amasya Ünlüleri, Osmanlıdan çeviri: Turan Böcekçi, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, 2002.
- OLCAY, Osman Fevzi, Amasya Ünlüleri, Osmanlıdan çeviri: Turan Böcekçi_Amasya Belediyesi Kültür Yayınları 2002 Ankara.
- Osman Hamdi Bey, V.Marie de Launay, 1873 Yılında Türkiye’de Halk Giysileri, Çeviren: Erol Üyepazarcı, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1999.
- ÖNSOY, Rifat, Osmanlı İmparatorluğu’nun Katıldığı İlk Uluslar arası Sergiler ve Sergi-i i Umum-i Osmani (1863 İstanbul Sergisi), TTK, Belleten Dergisi, Sayı 185, Ankara, Ocak 1984.
- ÖZEL, Oktay, Changes in Settlement Patterns Population and Society in Rural Anatolia, A Case Study pf Amasia (1576-1642, Basılmamış Doktora tezi, Manchester University, 1993.
- ÖZENDEŞ, Engin, Osmanlı İmparator Fotoğrafçılık (1839-1919), 1.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-1995.
- ÖZENDEŞ, Engin, Sébah & Joaillier’den Foto Sabah’a, Fotoğrafta Oryantalizm, YKY, İstanbul 1999.
- PALGRAWE, W.Gifford, Raport by Mr. Consul on the Anatolian Coast the Corresponding Island Districts, Behwen the Longitudes of Sinope and Trabizand, in the Summer of the Year, 1869, Turker, Anatolian Provinces.
- PANZAC, Daniel, Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700-1850), Çev: Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.
- PERROT, Georges, Exploration Archéologique et de la Galata et de Bithynie, Paris 1862.(*)
- PERROT, Georges, Souvenirs d’un Voyage en Asia Minor, Paris, 1867.
- Pliny the Elder. The Natural History, Latinceden İngilizceye çeviri: Karl Friedriche Theador Mayhoff, C.VI, Londra 1802,
- PORTER, Sir Robert Ker, Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonduring the Years 1817, 1818,1819 and 1820 C.I-II, Londra 1822.

- RAMSAY, Sir William, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, , Çeviri: Mihri Pektaş, MEB Yayınları, İstanbul 1960.
- RİTTER, Carl, Die Erkunde von Asien, Band IX: Klein-Asien Bergleichende Erdkunde des Halbinsellandes Klein-Asien. Berlin 1858.
- SARAÇ, Tahsin, Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük, Adam Yayınları, İstanbul 1997.
- SESTINI, Domenico, Viaggio da Costantinopoli a Basra, Florance, 1786.
- SİMEON, Polonyalı Tıbir Simeon'un Seyahatnâmesi, Çeviri Hırand D.Andreasyan, İ.Ü.E.F. İstanbul 1964
- Strabon, Geographika-Antik Anadolu Coğrafyası, Çev.:Ahmet Pekmen; XII-XIII-XIV Arkeoloji ve sanat yayınları, İstanbul 2000
- Tarih Araştırmaları Dergisi, A.Ü.C.F. Tarih Araştırmaları Enstitüsü, C.VI, Sayı: 10-11, Ankara 1968.
- TAVERNIER, J.B., Topkapı Sarayında Yaşam, Çeviri: Perihan Üstündağ, İstanbul, 1984.
- TAVERNIER, J.B., Le Six Voyages de Jean Baptiste Tavernier, Paris 1676, s.4-5.
- TEXIER, Challes (Felix-Marie), Asie Minor; Description Geographie, Historique et Arcéoloque de Province et des Villes de la Cher sonnése, Paris-1862-1882, III.Cilt
- TOZER, Henry Franshawe, Turkish Armania and Eastern Asia Minor London-1881.
- Travels of Macarius Patriarch of Antioch, II.Cilt,Arabçadan-İngilizceye çeviri: F.C. Belfour, Londra 1836.
- TURAN, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, 3.Baskı, İstanbul, 1993.
- TUZCU, Ali, 19. Yy'ın Başlarından 20. Yy'ın İlk Çeyreğine Konsolosluk Raporları Ve Seyyahların Gözüyle Kayseri'nin İktisadi Yapısı. III. Kayseri Ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri- Kayseri 2000
- Türk Ansiklopedisi, 33 Cilt, MEB Basımevi, Ankara 1984.
- Türk Dili Dergisi, Gezi Özel Sayısı, Sayı 258, Ankara, 1973.
- TÜRKCAN, Ergün, İngiliz Konsolosu W.Gifford Palgrave'nin Raporlarına göre Trabzon, Tarih ve Toplum Dergisi, Temmuz 1986, sayı 31.

Türkiye’de Meskun Yerler Kılavuzu.

USTA, Veysel Anabasis’ten- Atatürk’e Seyahatnâmelerde Trabzon,
Serandar Yayınları, Trabzon, 1999.

ÜÇEL-AYBET, Gülgün, Avrupalı Seyyahların Gözünden; Osmanlı
Dünyası ve İnsanları (1530-1699), İletişim Yayınları, İstanbul
2003

Van LENNEP, Henry J., Oriental Album-People and Scenery of
Turkey, , Newyork,1862.

Van LENNEP, Henry J., Travels in Little Know Parts of Asia Minor,
Londra 1870, I.Cilt.

VEBER, Shirley Howard, Voyages and Travels-in the Near East Made
During the XIX. Century-, Princeton, New Jersey, 1952, C.I.,
II

Von Der NAHMER, Dr.Ernest , Von Mittelmeer Zum Pontus, Berlin,
1904.

WHITE, George E., Bir Amerikan Misyoneri’nin Merzifon Amarikan
Kolejli Hatıraları, Çeviri: Cem Tarık Yüksel, Enderun
Kitabevi, İstanbul 1995

YERASİMOS, Stephane, Le Voyageurs dans L’empire Otoman, ,
(XIV.e siecles), TTK, Ankara 1991.

YILDIRIM, Nuran, Kolera Salgınlarında Alınan Karantina Önlemleri
ve Osmanlı ToplumsalYaşamındaki Yansımaları (1831-1918),
IX.Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri, 24-27 Mayıs 2006,
Kayseri

Yurt Ansiklopedisi, C.1, Amasya Maddesi, Anadolu Yayıncılık,
İstanbul1981.

(*) Adı geçen dört seyahatnâmenin araştırma ve inceleme konusu,
arkeoloji, antik dönem kitabeleri ve erken dönem Hristiyanlıkla
sınırlı olup, ayrıca çok uzun ve dağınık bilgileri kapsadığından
çalışmamıza dâhil edemedik. Sadece bazı fotoğraf ve çizimlerin
yararlandık.

İNDEKS

A

- A. Carlton Cumberbatch, 155
 Abaza Hasan Paşa, 86
 Abdal dağı, 289
 Abdülcabbar Acemî, 73
 Absint, 10
 Adana, 23, 67, 156, 269, 288, 291
 Adige, 262
 Afrika, 5, 21, 86, 196
 Afyon, 96, 255, 281, 283, 290, 295
 Afyon Karahisar, 255
 Ağlağı (Avlağı), 274
 Ahmet Ağa, 104
 Ahmet Cemal, XVI, 319, 320, 361
 Ahmet Paşa, 38, 41, 42, 44, 45, 46, 48, 64
 Ahmet Rifai, 21
 Ahmetsaray, 163, 298, 299
 Ahmetsaray Köyü, 163
 Akdağ, 65, 151, 153, 162, 164, 165, 172, 259, 260, 286, 289, 298, 299
 Akdeniz, VIII, 5, 55, 214, 229, 270, 342
 Akka, 78
 Akkale, 274
 akonit, 10
 Akören Köyü, 163
 Akropolis, 136, 141, 213
 Aksalur, 136, 137, 287
 Akviran, 274
 Alaaddin Keykubat, 53, 87, 190, 279, 348
 Alaca, 70, 196, 209, 210, 291, 325
 Alaca Çardaklı Hamam, 70
 Alâüddin Yegâni, 73
 Aldık, 274
 Alexander Severus, 152
 Aleksiad, 12, 364
 Aleksios, 13, 14, 17
 Ali, I, II, IV, XII, XIV, 29, 38, 39, 44, 46, 68, 71, 75, 130, 156, 160, 218, 220, 269, 319, 343, 350, 361, 363, 366, 380
 Ali Müeyyed oğlu Abdurruhman, 73
 Âl-i Osman, 65
 Ali Paşa, 29, 38, 39, 46, 156
 Almanya, IX, 9, 25, 33, 64, 147, 187, 189, 246, 247, 269, 291, 307, 308
 Amasra, 77, 81, 95, 145
 Amasya Mevlevi Şeyhi Cemal Efendi, 319
 Amasya Mutasarrıfı Cemal Paşa, 318
 Amasya Sancağı, XVI, 65, 66, 273
 Amazon, 9
 Amerika, 291, 294
 Amerikan Koleji, 294, 335, 361
 Amisos, 5, 6
 Anadolu, III, 5, 12, 13, 20, 21, 22, 23, 25, 33, 34, 45, 55, 57, 59, 77, 79, 90, 92, 95, 96, 111, 116, 125, 130, 136, 145, 147, 153, 155, 159, 160, 162, 166, 177, 178, 183, 187, 192, 196, 197, 214, 218, 220, 221, 225, 227, 231, 235, 259, 260, 263, 264, 266, 268, 269, 270, 278, 279, 282, 284, 285, 293, 295, 300, 307, 308, 321, 323, 326, 327, 332, 334, 335, 336, 342, 344, 345, 349, 350, 351, 362
 Ankara, XIII, 20, 21, 33, 35, 90, 93, 135, 160, 162, 214, 217, 221, 225, 229, 231, 247, 265, 270, 271, 273, 284, 288, 301, 310, 312, 318, 343, 345, 350, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 380
 Anna Komena, 12
 Antakya, 23, 77, 291
 Antep, 291
 Aralov, 361
 Armanyum, 270
 Armenia, 9, 14, 93, 99, 136, 151, 154, 361, 362, 363, 365
 Arrinusun, 136
 Arsadeş, 142
 Arsakes, 6
 Arzte Bartoletti, 190
 Aslan, 274
 Aşağı Kale, 352
 Aşağı Meydan Mescidi, 69
 Aşağı Pazar Mescidi, 69
 Aşağı Saray, 48

Aşık Cemal, 317
 Aşık Mehmet, 52, 361
 At Meydanı Mescidi, 69
 Atheneius, XV, 78
 Atina, 108, 214
 Augerius Busbecq, 47
 Augustos Anıtı, 310
 Avignon, 295
 Avkat, 34
 Avrupa, III, 5, 19, 33, 54, 55, 97, 112,
 113, 116, 121, 123, 136, 138, 147, 158,
 159, 165, 172, 175, 176, 185, 189, 190,
 199, 209, 215, 217, 223, 232, 251, 252,
 254, 255, 256, 271, 282, 284, 306, 307,
 308, 310, 328, 343
 Avusturya, 25, 45, 47, 64, 116, 147, 155,
 247, 256, 279, 291, 308, 309, 318, 351
 Ayna Mağarası, 134
 Aynalı Mağara, 109, 161, 204, 208, 241,
 259, 267, 280, 332, 333
 Aynapazar, 85
 Ayvalı, 201, 274
 Aziz Chrysostom, 91
 Aziz Nikolas Katedraline, 77

B

Babanomos, 7
 Bacon, 224
 Baçpazarı, 66
 Bağdat, XV, 20, 86, 108, 161, 218, 251,
 299, 321, 323, 335, 336, 338, 351
 Bağlıca, 34, 35, 36, 50, 287
 Bakacak mahallesi, 71
 Bakacak Mescidi, 69
 Baki Paşazâde Rıdvan Ağa, 71
 Balkanlar, 33
 Barth, 134, 192, 193, 196, 211, 267, 361
 Bartın, 81
 Basra, 20, 79, 85, 108, 151, 218, 255, 366
 Başköy, 61
 Batum, 95, 291
 Bay Crowder, 259
 Bay Klein, 201, 204, 207, 208
 Bayezid Paşa, 68, 69, 70, 312
 Bayezid Paşa Misafirhanesi, 70

Bayram Paşa Misafirhanesi, 70
 Bedesten Mescidi, 69
 Bekir Bey, 71
 Beldağı, 289
 Bey Mescidi, Kanlı Ali Ağa Mescidi,
 69
 Beyrut, 78, 364
 Bitlis, 269
 Bizans, III, XV, 12, 13, 37, 38, 49, 144,
 152, 185, 187, 216, 348
 Boğazköy, 136, 217
 Bolu, 23, 194
 Bordeaux, 282
 Boyabat, 291
 Bozok, 206, 208, 210
 Buga, 274
 Bulak, 87
 Bursa, 23, 70, 79, 119, 127, 152, 159,
 185, 189, 192, 214, 318, 343, 364
 Busbecq, 25, 26
 Büyük Ağa Medresesi, 69
 Büyükağa Mescidi, 69

C

Canik, 83
 Caracalla, 152
 Celâli, 66, 67
 Celâli Karayazıcı, 66
 Celtis-Orientalis, 84
 Cemal Paşa, 317, 318
 Ceyhun nehri, 326
 Charles (Felix-Marie) Texier, XVI, 130
 Childs, 321, 338, 339, 340
 Cılabula, 161
 Cırcır köyü, 205
 Cihannüma, 86, 87, 152, 364
 Cilan köprüsü, 67
 Cizvit, 277, 294
 Colonel (Albay) Rottiers, 95
 Convolvulus-Lineatus, 82
 Cuinet, 273, 302, 304, 362

Ç

Çağana/Çağna, 34

Çakıralan, 274
 Çanakkale, 323
 Çankırı, 79, 157
 Çaparhan, 105
 Çarşamba, 67, 77, 83, 173, 284
 Çarşamba suyu, 67
 Çavuşköy, 60
 Çekerek nehri, 67
 Çekerek Nehri, 68
 Çelebi Sultan Mehmed Han, 69
 Çeltek, 289
 Çengalli (Çengelli) belinden, 67
 Çengel Beli, 196
 Çerkez Ali Ağa, 71
 Çorum, 50, 157, 188, 192, 206, 210, 214, 215, 289, 301
 Çöplü İmaret, 70
 Çöplüce mahallesi, 71
 Çöplüce Mescidi, 69
 Çöplüce Misafirhanesi, 70
 Çukurlar Mescidi, 69

D

Dadoy Kırı köprüsü, 67
 Damas, 220
 Damat Rüstem Paşa, 60
 Danimarka, 147
 Danişment sülâlesi, 131
 Darius, 103, 130, 267, 278
 Darius Hystaspis, 267
 Dâşan Dağı, 87
 Delhis geçidi, 93
 Deli Yusuf Ağa, 71
 Deliçay, 287
 Delinos Hanı, 164
 Delinöz Han, 163
 Dere ve Kadıköprüsü mahalleleri, 71
 Dervent, 80
 Deyre (Dire, Dere mahallesi) Mescidi, 69
 Dia, 145
 Diakopene, 7
 Diez, 188
 Dinantp, 324
 Divriği, 23, 173, 178

Diyarbakır, 80, 97, 189, 229, 233, 270
 Dodurga, 274
 Doğacı Gezinler Okulu, 108
 Doğla, 274
 Doğruotur Misafirhanesi, 70
 Dokeianos, 17, 18
 Dokelanos, 18
 Doktor Baldi, 190
 Domenika Sestini, 79
 Dr.Zimmer, 311
 Dubre, 185
 Duyun-u Umumiye, 273
 Dürzi Aşiret reisi Halil Bey, 209

E

E.Bore, 185, 186, 207
 Ebemi, 274
 Ebu Abdullah el Mustanşir, 20
 Ebubekir, 312
 Edirne, 159, 295
Edward Grey, 321, 327, 328
 Elvan Çelebi, 34, 65, 67, 188
 Emir, 274
 Emir Hacı Şahgeldi, 349
 Emirler, 274
 Enin Bray kalesine, 186
 Eratnalı Ali Bey, 349
 Eratnalı Kadı Burhanettin, 350
 Erbaa, 281, 287
 Eremya, 78
 Erim, 83
 Erzincan, 108, 274, 308
 Erzurum, 108, 196, 291, 364
 Esnemi, 274
 Etopya, 5
 Euchaïtes, 105
 Eupatoria/Magnopolis, 9
 Evangelist, 172, 174, 175
 Evkepe, 289
 Evliya Çelebi, XV, 52, 64, 75, 309, 352, 353, 363
 Ezine, 61, 67, 84, 197, 274
 Ezine Pazarı, 61, 84, 197, 274

F

Fanarina, 10
 Fâtih Sultan Mehmed, 68
 Fazemon (Havza ve çevresi), 5
 Fazemönitis, 5
 Fenerli Drogomon, 117
 Ferdinand, 33, 279
 Ferdinand, 25, 309, 351
 Ferhad, 72, 74, 87, 136, 146, 152, 195, 252, 317
 Ferhad Dağı, 152, 252
 Ferhat, XV, 65, 66, 67, 101, 132, 153, 185, 195
 Ferruh Ağa, 71
 Fethiye Camii, 69
 Figani, 274
 Filistin, VII, 5, 23, 64, 162, 174, 335
 Fontanier, 108, 146, 363
 Francis Ağa, 125
 Franz Babinger, 188
 Freiburg, 189, 198, 307

G

G.Dorentes, 185
 G.Hirsfield, 307
 Gabriel, 342, 343, 344, 345, 349, 350, 356, 357, 358, 359, 360, 363
 Galatia, 5, 9, 40, 214
 Galatya, 9, 81, 132, 135
 Galilee, 224
 Garipler Mescidi, 69
 Gauz, 59, 188
 Gazekena, 9, 10
 Gazelonitis, 6, 9
 Gelgiras, 56, 87
 Genç (yeğen) Plinus, 184
 General St. Theodoros, 161
 Georges Perrot, 214, 365
 Germanukus, 184
 Gerne, 274
 Gırnata, 20
 Girem, 274
 Giresun, 300, 317, 318
 Girid, 86, 220

Gofrlarmus, 56
 Gök, 69, 83, 149, 161, 200, 274, 352
 Gök medrese, 83
 Gök Medrese, 69, 83, 161, 200
 Gök medrese Tekkesi, 69
 Gökmedrese, 69, 70, 194, 213, 279, 355
 Gökmedrese Câmî, 69
 Gökmedrese İmareti, 70
 Göl, 274, 380
 Guillame, 214
 Guillaume, 231, 238
 Gulam, 274
 Gullu, 274
 Gül Cemal, 317
 Gülâbizâde Tekkesi, 69
 Gülcemal vapuru, 319
 Gümüş, 19, 21, 65, 87, 257, 286, 289, 296, 297
 Gümüşcüyan vapuru, 317, 318
 Gümüşhacıköy, 274, 286, 295
 Gürcistan, 41, 108
 Gürcü Ali Bey, 71

H

H.Dernschwam, 33
 Hacı Baba'nın Maceraları, 90
 Hacı Hamza, 59, 88, 296
 Hacı Köyü, 64, 87
 Hacı Paşazâde, 71
 Hacıbel, 298
 Hacıköy, 56, 59, 81, 85, 289, 296, 297
 Haleb, 20, 97, 186, 231, 233, 235
 Halebli Paul, 77
 Halep, 78, 189, 229, 270
 Halil, XIII, 209, 210
 Halys, 5, 7, 9, 138, 215
 Halys Irmağı'na (Kızılırmak), 7
 Hamamözü, 87
 Hamdullah Kazvini, 1, 184
 Hamilton, XVI, 134, 136, 151, 363
 Hamit Bey, 206, 207
 Hans Deschwam, 25
 Hansa, 187
 Harput, 247, 291, 311, 312
 Hatib Kasım, 194

Hatûniye İmareti, 70
 Havza, 5, 6, 24, 87, 88, 249, 274, 285,
 286, 289, 295, 299, 300, 318, 321, 338,
 339, 380
 Hazar Denizi, 52
 Hazıhamza, 274
 Helleborus-Niger, 84
 Helmuth Von Moltke, XVI, 147
 Helvacı Mehmed Ağa, 71
 Hemedan, 86
 Heniske, 274
 Henri Suter, 186
 Henry John Van Lennep, XVI, 162
 Hercar, 61
 Hermitage, 282
 Hızır İlyas Tekkesi, 69
 Hindistan, 5, 21, 55, 218, 269
 Hirschberg, 38
 Hocazâde Mescidi, 69
 Horen, 78
 Hrand D. Andreasyan, 161, 361
 Hurrem Bina, 68
 Hülâgu Han, 184
 Hüseyin Ağa Medresesi, 344
 Hüseyin Cahit, 25, 26, 362
 Hüseyin Cahit Yalçın, 25, 26, 362
 Hystaspe, 130, 278
 Hz.Muhammed, 311

I

I.Ferdinand, 33
 Ilıca Hamamı, 70
 Isfahan, 41

İ

İbn-i Amish, 77
 İbni Batuta, 21, 22, 363
 İbn-i Sait, 20
 İbrahim Ethem Paşa, 251
 İkizari Kalesi, 6
 İmbert, 158, 228
 imparator Dioklation, 348
 İmparator Mikhael, 18
 İnce Pazar, 151

İnebazar, 163, 178, 179, 180
 İnebazar Köyü, 163, 180
 İnebolu, 162
 İneöz, 274
 İnepazarı, 65
 İran, 2, 5, 21, 26, 29, 36, 39, 40, 45, 46,
 47, 55, 59, 90, 99, 121, 125, 126, 127,
 130, 131, 133, 136, 143, 184, 185, 195,
 252, 267, 344
 İris, 6, 9, 26, 36, 60, 82, 95, 105, 121,
 132, 133, 172, 180, 215, 261, 268, 324
 İris (Yeşilırmak), 6
 İris Irmağı, 9
 İris Nehri, 10
 İsaakios Komnenos, 17
 İsbari, 274
 İsfendiyyar sarayı, 84
 İsmail Hakkı, 343
 İspanya, 9, 20, 26
 İstanbul, XIII, 2, 5, 12, 13, 20, 23, 25, 26,
 33, 34, 35, 38, 41, 42, 43, 46, 48, 50,
 54, 55, 59, 64, 68, 75, 79, 81, 86, 87,
 90, 92, 93, 95, 108, 112, 113, 114, 115,
 116, 117, 118, 120, 126, 147, 153, 155,
 157, 159, 160, 161, 162, 165, 178, 186,
 187, 188, 189, 190, 191, 192, 196, 199,
 206, 210, 214, 222, 224, 225, 226, 227,
 228, 231, 233, 239, 245, 246, 247, 251,
 252, 254, 255, 257, 263, 264, 273, 282,
 307, 308, 309, 312, 318, 319, 323, 330,
 334, 335, 342, 343, 345, 361, 362, 363,
 364, 365, 366, 367
 İsveç, 64, 99, 269, 291
 İtalya, 5, 33, 54, 173, 237, 307
 İzmir, 90, 93, 108, 162, 165, 308
 İznik, 35

J

Janina, 220
 Janoş Zapolya, 45, 46
 Janoş Zsigmond, 46
 John Komnenus, 152
 Jules Delbet, 214
 Justinyan, 184

K

- Kadı Hamamı, 70
 Kadı Medresesi, 69
 Kadıköprüsü Mescidi, 69
 Kadızade Mehmet Ağa, 71
 Kadiri Tekkesi, 69
 Kâfir Murat Ağa, 71
 Kafkas, 310, 318
 Kafkaslar, 55, 312
 Kafkasya, 5, 136
 Kahire, 52
 Kalaköy, 188
 Kamaron, 45
 Kamil Paşa, 206, 207, 210
 Kanlı Pazar Mescidi, 69
 Kanlıcaçay, 274
 Kanlıpazar Hamamı, 70
 Kanlı-pazar mahallesidir, 71
 Kapadokya, 5, 9, 10, 26, 36, 39, 40, 48,
 59, 81, 95, 103, 130, 131, 132, 135,
 363
 Kapan Hanı, 70
 Kapıkaya, 287
 Kapyadoks (Delice), 9
 Kara Ahmet Paşa, 41
 Kara Said, 66
 Karadağ, 163, 289
 Karadeniz, III, 5, 9, 52, 53, 56, 60, 67,
 83, 90, 131, 145, 185, 229, 239, 252,
 288, 298, 300, 351, 362, 380
 Karadigin, 50
 Karahacib, 274
 Karahisar-ı Şarki, 255
 Karakoyunlu Gıyasettin Mehmet, 200
 Karaköy, 296, 297
 Karanlık Kapı, 352
 Karaviran, 274
 Karl Ritter, 183
 Karolenes, 310
 Kars, 134, 291
 Kastamonu, 17, 95, 270, 273, 297
 Katip Çelebi, XV, 52, 86, 87, 364
 Kavak, 164, 318
 Kavze (Havza), 67
 Kaynarhan, 306
 Ker Porter, 99, 133, 134, 267
 Kerkük (Kelkit) nehri, 67
 Keşan kalesi, 152
 Kethüdayeri Gazanfer Ağa, 71
 Kethüdâyeri Kuloğlu Mehmed Ağa,
 71
 Kezil, 274
 Khiliokomon, 7
 Khirstoph_Kotsch, 38
 Kılıcı (Kılıca) mahallesi, 71
 Kılıcı Mescidi, 69
 Kırım, 52, 54, 79, 108, 231
 Kırk Dilim Dağları, 297
 Kışlacık, 274
 Kızılırmak, 5, 7, 9, 23, 56, 59, 79, 88,
 135, 138, 184, 186, 215, 248, 273, 287,
 296, 297
 Kızılkeş, 274
 Kızıltepe, 274
 Kızlar Dağları, 289
 Kızlar Sarayı, 84
 Kilikya, 9
 Kilis, 291
 Klein, 183, 201, 211, 361, 366
 Koca Mehmed Han, 70
 Kolay, 128, 289
 Kolepena, 10
 Kolkhis, 9
 Komana, 10, 12, 254, 255
 Kommenes İmparatorluğu, 299
 Konstans Madère, 282
 Konya, 23, 152, 310, 348
 Kopernik, 224
 Kotzcsch, 38
 Köprü (Gedegara), 88
 Köprü-Simere, 65
 Kral Ferdinand, 46
 Krug, 158, 163, 168, 171, 172, 173, 174,
 176, 189, 190, 192, 193, 194, 198, 199,
 201, 206, 207, 208, 209, 210, 215, 216,
 217, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 225,
 238, 271, 284, 285, 306, 307
 Ksimene, 7
 Kumacak (Kocacık) Hamamı, 70
 Kurtuba, 19
 Küçük Ağa Camii, 68

Küdus, 23
Küşadiye, 274

L

Ladik, 6, 67, 147, 148, 151, 153, 155,
161, 162, 165, 259, 260, 261, 274, 286,
287, 289, 298, 299
Lâdik, 87
Lâdik Gölü, 67
Lazkiye, 78
Leipzig, 33
Leontice-Leonopodium, 84
Lomnitzli Wolf Aff, 38
Londra, 10, 78, 99, 101, 136, 154, 162,
337, 361, 362, 363, 365, 366, 367
Lord Stratforf, 231
Lukullus, 193
Lykomedes, 6
Lyon, 189, 231

M

Macaristan, 33, 45, 52, 279
Macarius, 77, 78, 366
Magnopolis, 9
Mahkeme Camii, 68
Mahmadlar, 274, 287
Mahmut Ağa, 111, 112
Malatya, 78, 247
Mancheste, 291
Manteium, 10
Manusa, 295
Maraş, 77
Marc Orelyus Antenyus, 184
Mark Orelyus, 185
Marko Polo, 309
Markus Aurelius, 152
Marsala, 282
Marsilya, 247, 291
Maydanoz kapısı, 67
Mazhar Bey, 318
Mecidözü, 274, 301
Mecitözü, 196, 289, 302
Medine, 87
Medusa, 145

Meez, 193, 198, 201, 307, 309
Megali Kora, 299
Mehmed Paşa Camii, 68
Mehmed Paşa Hanı, 70
Mehmed Paşa İmareti, 70
Mehmed Paşa mahallesi, 70
Mehmed Paşa Medresesi, 69
Mehmet Behçet, 343
Mehmet Kemal Bey, 305, 310
Mehmet Paşa, 38, 47, 147, 248
Mehmet Rüştü Paşa, 311, 312
Mekke, 20, 87
Melborn, 220
Melek, 64
Melitene, 9
Menazirül-avalim, 52
Merzifon, 5, 10, 19, 23, 24, 54, 81, 85,
87, 90, 92, 93, 99, 105, 108, 141, 157,
162, 163, 164, 165, 172, 173, 176, 186,
188, 248, 249, 261, 266, 274, 284, 286,
289, 292, 293, 294, 295, 296, 312, 330,
334, 335, 367, 380
Mételin, 291
Metz, 168, 173, 174, 176
Mevlânâ Celâlüddin Rumî tekkesi, 69
Mevlevihane Şeyhleri, 74
Mezapotamya, 5, 151, 162
Mezopotamya, 130, 136, 270, 351
Mısır, VII, 5, 21, 125, 147, 154, 283, 302,
342
Mihradat, 9, 265
Mihridat Evpator, 278
Mihrimah Hatun, 73
Milano, 189
Millias, 125
Miskinler Tekkesi, 69
Miskinler/Garipler Cami, 68
Mistroftor, 309
Mithridate Ctistes, 130
Mithridates, 7, 104, 267, 324
Mitridat Eupator, 252
Mitridat Ktistes, 252
Mordtmann, 187, 188, 195, 246, 307,
364, 365
More Laslo, 41
Morier, 90, 93, 125, 365

Morouzi, 116
 Mösyö B. Enerjik, 219
 Muhammed, 29, 53, 361
 Musa, 135, 152, 160, 362, 364
 Muscardin, 246
 Mustafa, IV, 24, 26, 31, 36, 39, 41, 60,
 69, 86, 88, 131, 153, 191, 248, 278,
 310, 318, 319
 Mustafa Bey Hamamı, 70
 Musul, 20, 215, 219
 Mutasarrıfı Abdullah Bey, 155
 Müftüzâde Ahmed Efendi Tekkesi, 69
 Münirî Efendi, 73
 Mysteryen, 201

N

Nagh Imre, 45
 Nahçıvan, 40
 Nahmer, 305, 306, 312, 313, 367
 Nakşî-Rüstem, 104
 Nassad, 45
 Neapolitis, 6
 Nemrud Dağı, 251
 Nerprun (Cehri), 295
 Nikephoros, 12
 Nikephorus, 12
 Niksar, 9, 10, 64, 67, 75, 77, 83, 162,
 173, 321
 Nil, 5
 Nizamettin Arganşah, 348
 Nizip Savaşı, 154
 Nursuz Timur, 66
 Nüzhet-ül Kulûb, 53
 Nysa, 5

O

O.G.Busbecq, 33
 Odesa, 108, 291
 Ogier Ghiselin Busbecq, 33
 Oloun, 274
 Ortaklar, 274
 Oryantalist(Doğu bilimci), 307
 Osman Hamdi Bey, 251, 257, 258, 365
 Osmancık, 23, 54, 56, 59, 79, 80, 81, 85,

88, 145, 248, 253, 255, 274, 289, 296
 Osmanlı, II, III, VI, VII, VIII, IX, X, XI,
 XV, 1, 23, 25, 33, 34, 41, 52, 54, 55,
 60, 64, 65, 67, 72, 77, 79, 81, 83, 86,
 99, 108, 111, 112, 113, 115, 117, 118,
 130, 136, 143, 147, 152, 153, 155, 156,
 157, 159, 160, 162, 171, 176, 178, 185,
 186, 187, 188, 191, 196, 200, 207, 214,
 220, 223, 225, 227, 228, 230, 231, 232,
 233, 234, 236, 245, 247, 248, 251, 255,
 256, 259, 263, 273, 275, 276, 277, 278,
 280, 281, 285, 288, 297, 309, 310, 311,
 313, 318, 328, 342, 344, 346, 350, 351,
 353, 361, 363, 364, 365, 367, 380
 Osmanlı Asya, 281
 Otter, 83, 84
 Oymağaç, 274

P

P. de Tchiatcheff, 151
 Paflagonia, 5
 Paflagonya, 9, 60, 81
 Palermo, 19
 Palgrave, 245, 248
 Pantkot yortusu, 47, 48, 50
 Paris, VIII, 19, 25, 55, 59, 108, 130, 214,
 217, 219, 230, 251, 256, 257, 273, 291,
 302, 330, 342, 343, 353, 362, 363, 364,
 365, 366
 Pascal Sebah, 252
 Paşaköy, 274
 Paul de Kock, 256
 Pébrin, 246
 Peganum-Orvala, 81, 84
 Perseus, 145
 Perunak Feruhan Bey, 161
 Peter Kotzch, 38
 Phamizonum, 10
 Pimolisene, 7, 135
 Pir İlyas Dede İmareti, 70
 Pîr İlyas hazretleri, 72
 Pirlar Tekkesi, 69
 Pişmiş Kalesi, 134
 Pladizm, 281
 Plinius, XV, 9

Plinius, 136, 184
 Polemon, 6
 Polonya, 33, 54
 Polonyalı Simeon, 54
 Pompeius, 5, 252
 Pompeus, 193, 278
 Pontus, III, 103, 136, 144, 145, 148, 152,
 171, 177, 184, 193, 194, 216, 252, 255,
 264, 267, 278, 306, 313, 324, 345, 348,
 355, 363, 367
 Pontus Polemoniacus, 84
 Poplios, 161
 Poteleme, 184
 Presburg, 50
 Prusya, 147, 246
 Prusya (Almanya), 147
 Ptoleme, 136

Q

Quebeca, 220

R

R.K.Porter, 99
 Ramazan Efendi Dergâh-ı şerifi, 318
 Redelifte, 231
 Revan seferine, 86
 Rıdvan Ağa Hanı, 70
 Rızvan Paşa, 221
 Robert Stevens, 155
 Rodos, 342
 Roger, 19, 224
 Roksolana, 31
 Roussel, 13, 14, 15, 16, 17
 Rönesans, 5, 19
 Rusya, VIII, 64, 99, 117, 118, 231, 247,
 263, 271, 291, 328

S

Sagylion, 6
 Salur, 274, 299
 Samlar Tekkesi, 69
 Samsun, 5, 19, 77, 83, 95, 145, 147, 148,
 153, 155, 156, 157, 158, 160, 162, 164,

166, 185, 188, 199, 204, 218, 219, 220,
 222, 228, 239, 247, 261, 264, 269, 270,
 271, 284, 288, 289, 290, 293, 298, 299,
 300, 308, 312, 317, 318, 353, 380
 Samukalan, 274
 Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi, 251
 Saraçlar Mescidi, 69
 Saray ve Hoca (Havace) mahallesi, 70
 Sarı Ali Bey, 71
 Sarı Mehmed Ağa Hanı, 70
 Sarıkusun, 67
 Sazlıoğlu Hamamı, 70
 Schutt, 45
 Sebastia (Sivas), 10
 Sebastapolis (Sulusaray), 10
 Sefer ağa Mescidi, 69
 Selçuklu Medresesi, 332
 Serkis köprüsü, 352, 353
 Serkis köprüsü, 67
 Serkis Mahallesi, 71
 Severus (Hadrian), 152
 Sevince, 287
 Seylax (Çekerek) çayı, 151
 Seymour Foster, 25
 Sezar, 184, 193, 229, 254
 Singapur, 108
 Sinop, 19, 20, 52, 77, 95, 145, 155, 185,
 245, 267, 288, 289, 295, 336
 Sivas, 21, 22, 23, 77, 83, 108, 114, 122,
 126, 138, 147, 153, 157, 178, 184, 196,
 199, 238, 245, 252, 264, 269, 270, 273,
 287, 288, 293, 298, 299, 308, 312, 323,
 327, 343, 380
 Sivrikese, 274
 Sofular mahallesi, 71
 Sonusa, 281
 Sorbon Üniversitesi, 342
 Sotira, 10
 Soutza, 117, 118
 St. (Aziz) Vasileos, 161
 Stephane (Ladik Gölü), 6
 Stevens, 155
 Stohrl, 168
 Stoifer, 184
 Strabon, 1, 5, 6, 7, 48, 95, 101, 110, 121,
 122, 123, 131, 132, 133, 134, 138, 139,

141, 142, 143, 146, 161, 183, 184, 188,
190, 204, 229, 264, 267, 301, 310, 324,
351, 352, 353
Strabonis, 36
Strazburg, 168, 175
Stroh, 158, 246, 247
Strohl, 168, 171
Sullivan, 79
Sultan Bayazîd Velî imareti, 70
Sultan Bayezid Hamamı, 70
Sultan Bayezid Hanı, 70
Sultan Bayezid sarayı, 68
Sultan Bayezid Velî Camisi, 68
Sultan Bayezid Velî Medresesi, 69
Sultan Bayezid Velînin köprüsü, 67
Sultan Kılıç Aslan, 74
Suluova, 66, 67, 135
Sulusaray, 10
Suriye, VII, 21, 22, 55, 77, 127, 147, 162,
209, 231, 246, 312, 321, 335, 342
Surp Asduadzadzin, 54
Surp Georg, 54
Süleyman, 30, 41, 60, 152, 153, 279,
348, 351, 355

Ş

Şahgeldi Ahmet Bey, 350
Şam, 20, 52, 77, 78, 186, 189, 229
Şemsi Paşazâde Ahmed Paşa sarayı,
68
Şerif İdrisi, 19
Şeyh Ali, 21
Şeyh Hamza, 311, 312
Şeyh Hazreti Abdurrahman
Hüsamüddin, 72
şeyh Hazretleri Pîr İlyas, 73
Şeyh İbrahim, 21
Şeyh Mehmet Efendi, 318
Şeyh Yakub, 21
Şeyh Zekeriya Halveti, 72
Şeyhli, 274
Şirin, 72, 74, 87, 101, 195

T

Talmissus, 104
Taşayna (Aynalı Mağara), 109
Taşova, 166, 172, 249
Tavernier, 55, 59, 185, 366
Tavşan Dağı, 286, 293
Tchaçev, 307
Tebriz, 40
Temanna Mescidi, 69
Temenna mahallesi, 71
Temeşvar, 38
Terme, 9
Termodan (Terme), 9
Tersakan çayı, 165, 166, 299
Tersakan Çayı, 67, 207
Tersakan Irmağı, 163
Tersakan suyu, 105, 166
Tersakan Suyu, 166
Th. Russel, 151
Themiscyra, 9
Theopolis, 105
Timur, 131, 184, 265, 266, 310, 326, 329,
350
Tokat, 13, 22, 23, 54, 56, 57, 67, 77, 79,
83, 87, 90, 95, 97, 108, 109, 110, 119,
128, 131, 134, 142, 147, 150, 151, 155,
157, 162, 169, 172, 173, 174, 177, 178,
182, 188, 190, 195, 196, 219, 238, 245,
254, 255, 256, 257, 269, 273, 287, 288,
289, 299, 335, 343, 353, 361, 362, 363,
364
Tokat Kalesi, 67
Tosya, 23, 56, 59, 289, 291, 296
Toursouz, 274
Tozanlı nehrinin, 67
Tozer, 259, 272, 366
Trablusgarb, 196, 342
Trabzon, 52, 95, 108, 123, 131, 152, 155,
156, 196, 220, 239, 245, 252, 273, 278,
280, 298, 299, 300, 364, 366
Trieste, 291
Turhal, 23, 24, 85, 88, 97, 99, 132, 134,
142, 150, 188, 196, 305
Turhal kalesi, 67
Tutuş, 13, 14, 15

Tüccar Basil, 23
 Türk Kurtuluş Savaşı, 380
 Türkiye, III, IV, 13, 36, 39, 40, 47, 48,
 112, 120, 126, 136, 141, 147, 163, 165,
 172, 175, 176, 220, 222, 231, 232, 233,
 236, 237, 252, 257, 259, 261, 264, 271,
 277, 308, 321, 327, 328, 329, 330, 334,
 335, 342, 343, 344, 345, 348, 361, 364,
 365

U

Urguhart, 188
 Uygurköyü, 23
 Uzun Ali Ağa, 71
 Uzun Hasan, 131, 278

Ü

Üsküdar, 35, 68

V

Van Lennep, 162, 163, 167, 170, 172,
 182, 197, 367
 Veli Efendi, 318
 Venedik, 25, 54
 Veray, 65, 274
 Verbascum-Obseckii, 84
 Verena, 262
 Veziriazam Ahmet, 37
 Vezirköprü, 5, 6, 248, 274, 289, 295, 380
 VII. Mikhael, 14
 Vincke, 201, 212, 213
 Viyana, 30, 33, 39, 43, 45, 50, 251, 252,
 310
 Vorgoun (Uygur), 24
 Vrantius, 46

W

William Francis Ainsworth, 151
 Wilson, 264, 269

Y

Yakub oğlu Kasım Hatip, 73

Yanık, 45, 52
 Yatağan, 251
 Yavuz Sultan Selim, 252
 Yeni Bazar Han, 336
 Yenice, 274, 299
 Yenişehir, 23
 Yeşilırmak, 5, 7, 9, 24, 36, 39, 44, 47, 49,
 53, 60, 83, 92, 96, 101, 104, 123, 132,
 133, 134, 135, 137, 143, 151, 166, 183,
 184, 185, 191, 207, 215, 222, 245, 247,
 252, 255, 262, 277, 280, 287, 299, 301,
 306, 309, 312
 Yıldırım Bayezîd Han, 65
 Yoaşım Şatlaşa (Joachim Schaltascha),
 24
 Yozgat, 157, 162, 196, 206, 207, 210,
 211, 221, 245, 259, 261, 263, 270, 272,
 288
 Yörgüç Paşa, 24, 69, 70, 355
 Yörgüç Paşa Camii, 69, 355
 Yörgüç Paşa Hamamı, 70
 Yörgüç Paşa İmareti, 70
 Yuannes, 12
 Yukarı Meydan Mescidi, 69
 Yukarı Pazar Mescidi, 69
 Yunanistan, 5, 231, 342
 Yusuf Ağa, 120
 Yüzbaşı Mulbach, 186

Z

Zamotsa, 54
 Zana, 192, 208
 Zebtani, 78
 Zela, 9
 Zennunâbad, 65
 Zeytün, 65
 Zıgala, 274
 Zila, 254
Zile, 7, 135, 137, 142, 145, 151, 156, 157,
 186, 229, 230, 231, 233, 234, 235, 236,
 237, 238, 248, 254, 289
 Ziledağı, 289
 Ziya Paşa, 246, 309
 Zoku (Zuğu), 274
 Zygophillum-Fabago, 82

ALİ TUZCU:

1954 Samsun Vezirköprü-Göl Köyü'nde doğdu.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nde 25 yıl Sağlık Astsubayı_Biyokimya Teknisyeni olarak çalışan, 2001 yılında Sağlık Kıdemli Başçavuş rütbesiyle emekli olan Ali Tuzcu halen Kayseri'de ikamet etmektedir.

1970'li yılların ortalarından bu yana "Toplumsal Tarih" alanında gitgide yoğunlaşan bir biçimde bilimsel araştırma ve incelemelerde bulunmaktadır.

Bu çalışmalar sonucunda yayınlanan araştırma ve çalışmalarının bir kısmı aşağıda sıralanmıştır:

1- **"Sivas Amerikan Konsolosluk Belgelerine Göre Merzifon'da Ermeni Ayaklanmaları"** Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi; Sayı: 222, 1994, Ankara.

2- **"Yurdumuz Havza"**, Sanat Kitabevi, 1988, Ankara, (Zübeyirzade Mehmet Fuat'ın eski harflerle yayınlanmış aynı adlı kitabının transkripsiyonu, dipnotlarla ve açıklamalarla zenginleştirilmiş yeni baskısı.)

3- **"1800-1925 Konsolosluk Belgeleri ve Gezginlerin Gözüyle Kayseri'nin İktisadi Yapısı"** 2000 (Erciyes Üniversitesi 3., Tarih Sempozyumuna Sunulan Çalışma)

4- **"Kayseri: Dün/Bugün"** (2001 yılında Karsu Tekstil A.Ş. adına bastırılan belgesel takvim çalışması)

5- **"1838-1938 Siyah Beyaz Gravür ve Fotoğraflarda Yaşayan Kayseri"** (Kayseri Valiliği ve Organize Sanayi Müdürlüğü Öncülüğünde Hazırlanan sergi)

6- **"Kayseri: Dün/Bugün"** (2002 yılında Karsu Tekstil adına bastırılan belgesel takvim çalışması)

Yayına Hazır Çalışmaları:

1- Bilinmeyen yönleriyle Vezirköprü ve Çevresi Sosyal Tarihi.

2- Vezirköprü Meşhurları

3- Türk Kurtuluş Savaşı'nda Havza

4- Amasya_Sancağı'nda Osmanlı Ermenileri.

5- Salnamelerde Amasya .

6- 19. Yüzyıl başlarından, 20. yüzyılın ilk çeyreğine Kayseri'nin Ekonomik ve Sosyal Yapısı.

7- **"1838-1938 Siyah Beyaz Gravür ve Fotoğraflarda Yaşayan Kayseri"** (Kayseri Valiliği ve Organize Sanayi Bölgesi Müdürlüğü öncülüğünde hazırlanan serginin Prestij Kitabı).

8- **"1838-1938, Karadeniz'in incisi Samsun"-fotoğraflı bir tanıtım kitabı.**